

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЁРНОЕ МОРЕ

Güz / Осень / Spring 2021 ▪ Yıl / Год / Year ▪ Sayı / Номер / Issue 49

ÜÇ AYDA BİR YAYINLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ
НАУК

AN INTERNATIONAL QUARTERLY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

ISSN: 1308-6200 - <http://www.dergikaradeniz.com>

Sahibi / Учредитель / Owner

Hayrettin İVGİN

Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar- ANKARA (+90) 312 4259353

– hayrettinivgin@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Ответственный редактор

Saliha Sinem İVGİN

Editörler / Editors / Редакторы

- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Baş Editör)
- Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (Arkeoloji)
- Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Aşık Edebiyatı)
- Prof. Dr. Ceval KAYA (Eski Türk Dili)
- Prof. Dr. Elfina SIBGETULLİNA (Tatar Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Enver SARI (Psikoloji)
- Prof. Dr. Enver TÖRE (Tiyatro)
- Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Çağdaş Türk Lehçeleri)
- Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ (Dilbilim)
- Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA- (Yönetim ve Strateji)
- Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Tarih)
- Prof. Dr. İhsan BULUT (Coğrafya)
- Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL (Özbek Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN - (İran-Azerbaycan Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Mustafa ÜNAL (Dinler Tarihi)
- Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Slav Dilleri ve Edebiyatları)
- Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ (İlahiyat)
- Prof. Dr. Remzi DEVLETOV (Rus Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Tarih)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ (Kafkasya – Yakıncağ Tarih)
- Prof. Dr. Sibel CENGİZ (İktisat)
- Prof. Dr. Süleyman KAYIPOV (Kırgız Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Eğitim Bilimleri)
- Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yeni Türk Edebiyatı)
- Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN (Alman Dili ve Edebiyatı)
- Prof. Dr. Kürşat ÖNCÜL (Halk Bilimi)
- Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Eski Türk Edebiyatı)
- Doç. Dr. Alptürk AKÇÖLTEKİN (Beden Eğitimi)
- Doç. Dr. Ergali ESBOSUN (Kazak Dili ve Edebiyatı)
- Doç. Dr. Gönül KONAKAY (Muhasebe)

- Doç. Dr. Mehmet TEYFUR (Felsefe)
- Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA (Sibirya Halkları)
- Doç. Dr. RanettaGAFAROVA (Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı)
- Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ (Halk Edebiyatı)
- Doç. Dr. Semra ÇEVİK (Resim)
- Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (Azerbaycan Dili ve Edebiyatı)
- Doç. Dr. Zafer AYKANAT (İşletme)
- Dr. Öğretim Üyesi Arif Cem TOPUZ (Öğretim Teknolojileri Eğitimi)
- Dr. Öğretim Üyesi Arif KALA (Sosyoloji)
- Dr. Öğretim Üyesi Hürriyet ÇİMEN (Turizm)
- Dr. Öğretim Üyesi Kutay ÜSTÜN (Uluslararası İlişkiler)
- Dr. Öğretim Üyesi Sami PATACI (Sanat Tarihi)
- Dr. Öğretim Üyesi Ali Haydar SOYSÜREN (Siyasi Tarih ve Türk Siyasal Hayatı)
- Dr. Öğretim Üyesi Sedat TAMAY (Müzik)
- Uzman İlya İVANOV (Çuvaş Dili ve Edebiyatı)

Yayın Kurulu / Редакция / Editorial Board

- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ (Maltepe Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Anatoly A. BURTSEV (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Emekli) ▪ Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Nevşehir Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Ceval KAYA (Ardahan Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV (Çuy Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Faruk ÇOLAK (Niğde Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Prof. Dr. Hikmet KORAŞ (Niğde Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Dmitry D. VASİLYEV (Rusya Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Rusya Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Yakup ÇELİK (İstanbul Kültür Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Victoria V. KRASNYKH (Kiev Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Emekli) ▪ Prof. Dr. İhsan BULUT (Akdeniz Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Mustafa ÜNAL(Erciyes Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Mambetturdu Mambetakun (Şincan Pedagoji Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Layli ÜKÜBAYEVA (Manas Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Erciyes Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Enver TÖRE (Artvin Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Hacettepe Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Tina GELASHVİLİ (Samtskhe - Cavakheti Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Elena ARABADJİ (Melitopol Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Giorgi SOSİASHVİLİ (Gori Devlet Eğitim Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Nikoloz AKHALKATSİ (Samtskhe - Cavakheti Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Alberta Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Aleksandre MGHEBRİSHVİLİ (Gori Devlet Eğitim Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Betül KARAGÖZ (Giresun Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Gous Khan, (Jawaharlal Nehru University) ▪ Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA (Altayistik Enstitüsü) ▪ Prof. Dr. İbrahim TÜZER (Yıldırım Bayazıt Üniversitesi) ▪ Doç. Dr. Vasil MOSİASHVİLİ (Samtskhe - Cavakheti Devlet Üniversitesi) ▪ Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Batman Üniversitesi) ▪ Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (Azerbaycan Milli Folklor Enstitüsü)

Redaksiyon / Редакция / Redaction

&

Yabancı Dil Danışmanları / Советники по иностранным языкам / Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ

Uluslar Arası İlişkiler / Международные отношения / International relations expert
Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ

Yazışma Adresi / Адрес для корреспонденции / Correspondance Address

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Ardahan/TÜRKİYE
Tel.: (+90) 5308852928 E-mail: dergikaradeniz@gmail.com

Baskı / Издательство / Press

Bizim Dijital Matbaacılık
Ostim, Uzay Çağı Cad, 1128. Sk. No:6, Yenimahalle/Ankara

Bu dergi Index Copernicus (ICI World of Journals), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Russian Science Citation Index(elibRARY.ru), Modern Language Index(MLA), Open Academic Journals Index, SOBIAD, Directory of Research Journals Indexing, CiteFactor, Google Akademik tarafından indekslenmektedir.

This journal is indexed by Index Copernicus (ICI World of Journals), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Russian Science Citation Index(elibRARY.ru), Modern Language Index(MLA), Open Academic Journals Index, SOBIAD, Directory of Research Journals Indexing, CiteFactor, Google Scholar.

Hakem Kurulu / Board of Referees / Совет рецензентов

ANTROPOLOJİ

- Prof. Dr. Hande BİRKALAN GEDİK, Yeditepe Üniversitesi, (Türkiye)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU, Hacettepe Üniversitesi, ozkul@hacettepe.edu.tr, (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet EROL, 0000-0001-8513-024X Gaziantep Üniversitesi, merol@gantep.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Cabbar İŞANKUL, 0000-0002-3382-5389, Özbekistan Bilimler akademisi, muduri jabbores@yandex.ru, cabbares@yahoo.com (Özbekistan)
- Dr. Öğr. Üyesi Nagihan ÇETİN, 0000-0001-5098-2573, Antalya AKEV Üniversitesi, nagihan.cetin@akev.edu.tr (Türkiye)

ARKEOLOJİ

- Prof. Dr. Bahattin ÇELİK, 0000-0001-8386-0062, Iğdır Üniversitesi bahattin.celik@igdir.edu.tr , c.bahattin@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Alexey A. TISHKIN, 0000-0002-7769-136X, Altai State University, tishkin210@mail.ru (Russian Federation, Barnaul)
- Doç., Dr. Toğrul HALILOV 0000-0002-3703-8315, Azerbaycan Bilimler Akademisi Nahçıvan Bölümü, x.toqrul@gmail.com (Nahçıvan /Azerbaycan)
- Dr. Öğretim Üyesi Sami PATACI, 0000-0003-1840-6562, Ardahan Üniversitesi samipataci@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Deniz SEVMEN, 0000-0003-2077-2158, Selçuk Üniversitesi, dselcuk@selcuk.edu.tr (Türkiye)

BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI

- Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN, 0000-0002-7701-0077, Giresun Üniversitesi, sahin113@hotmail.com (Türkiye)

COĞRAFYA

- Prof. Dr. İhsan BULUT, 0000-0002 4873-3479, Akdeniz Üniversitesi ihsanbulut@akdeniz.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet ZAMAN, 0000-0002-1833-6501, Atatürk Üniversitesi mzaman@atauni.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Gülşınar AKBULUT, 0000-0002-5943-7747, Cumhuriyet Üniversitesi, gakbulut58@gmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Alexandr N. DUNETS, 0000-0002-3804-6800, Altai State University, dunets@mail.ru (Russian Federation, Barnaul)
- Prof. Dr. Ülkü ESER ÜNALDI, 0000-0003-1282-7024, Gazi Üniversitesi unaldi@gazi.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Duran AYDINÖZÜ, 0000-0003-2777-0024, Kastamonu Üniversitesi daydinozu@kastamonu.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Duran AYDINÖZÜ, 0000-0003-2777-0024, Kastamonu Üniversitesi daydinozu@kastamonu.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Mücahit COŞKUN, 0000-0002-7881-6742, Karabük Üniversitesi ncoskun@karabuk.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Zeki BORAZ, 0000-0002-3333-2402, Fırat Üniversitesi zboyraz@firat.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK, 0000-0001-7172-7133, Akdeniz Üniversitesi mustafaerturk@akdeniz.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Salih CEYLAN, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, sceylan@mehmetakif.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Bayram ÇETİN, 0000-0002-8237-1360, Uludağ Üniversitesi bayramcetin@uludag.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Serhat ZAMAN, 0000-0003-4300-9382, Uludağ Üniversitesi serhatzaman@uludag.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Kaan KAPAN, 0000-0003-2979-5057, İstanbul Üniversitesi, Coğrafya (Türkiye)

DİL - DİLBİLİM

- Prof. Dr. Ahmet BURAN, 0000-0002-8430-1008, Fırat Üniversitesi buran.ahmet@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Necati DEMİR, 0000-0003-0762-410X, Gazi Üniversitesi, necatidemir@gazi.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU, 0000-0003-6969, Hacı Bayram Veli Üniversitesi mfatihkr@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ, 0000-0002-7020-3220 Ardahan Üniversitesi gunaykaraagac@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Ceval KAYA, Ardahan Üniversitesi, 0000-0002-6872-6145 cevalkaya@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Ferruh AĞCA, 0000-0002-8784-9095, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, ferruhakca@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN, 0000 0002 7701 0077, Giresun Üniversitesi, sahin113@hotmail.com (Türkiye)

- Prof. Dr. Mustafa ÖNER, 0000-0002-2875-8409, Ege Üniversitesi mustafa.oner@ege.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Ercan ALKAYA, 0000-0002-9618-5614, Fırat Üniversitesi ealkaya16@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Marika JİKİA, ORCID:, İvane Cavakhishvili Tiflis Devlet Üniversitesi (Gürcistan)
- Prof. Dr. Hülya Arslan EROL, 0000-0003-4291-732X, Gaziantep Üniversitesi, herol@gantep.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Gous Mashkooor KHAN, ORCID:, Jawaharlal Nehru University, gousgkhan@gmail.com (Delhi – Hindistan)
- Doç. Dr. Mustafa ŞENEL, 000-0001-7641-163X, Ardahan Üniversitesi mustafasanel@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Akartürk KARAHAN, 0000-0002-9117-6356, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi akartrk@yahoo.com (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ELCAN, 0000-0002-5635-9448, Mersin Üniversitesi, abduellahelcan@gmail.com, a_elcan@hotmail.com(Türkiye)

EDEBİYAT

AZERBAIJAN DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ, 0000-0003-1957-0778, Azerbaycan Bilimler Akademisi, isa.habibbeyli@science.az (Azerbaycan)
- Prof. Dr. Muhtar KAZIMOĞLU, 0000-0001-8837-6536, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor mukhtarkazimoglu@gmail.com (Azerbaycan)
- Doç. Dr. Sönmez ABBASLI, 0000-0003-0309-8640, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, sonmezabbasli@gmail.com, (Azerbaycan)

ESKİ TÜRK EDEBİYATI

- Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL, 0000-0003-1056-9957. İstanbul Kültür Üniversitesi, mfkoksal@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR, 0000-0001-9972-9763, Karadeniz Teknik Üniversitesi, mevhibecosar@hotmail.com. (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali YILDIRIM, 0000-0001-9228-6111, Fırat Üniversitesi, ayildirim@firat.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Bahir SELÇUK, 0000-00019915-3100Fırat Üniversitesi, bahirselcuk@firat.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Ahmet İÇLİ - 0000-0002-7478-7518, Batman Üniversitesi, ahmet.icli@batman.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Hasan ŞENEL, 0000-0002-5825-8034, Fırat Üniversitesi, senerhasan@gmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Serkan DERİN, 0000-0003-3740-6365, Ardahan Üniversitesi, serkanderin@ardahan.edu.tr (Türkiye)

RUS DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Remzi DEVLETÖV, 0000-0002-1521-0305, Kırım İki Dillik İnovasyon Enstitüsü, remzidevletov@mail.ru (Kırım)
- Prof. Dr. Natalie KONONENKO, 0000-0002-5161-9511 Emerita University of Alberta, nataliek@ualberta.ca (Kanada)
- Doç. Dr. Ranetta GAFAROVA, 0000-0001-8096-2143, Evraziskiy İnstitut Razvitiya İmena İ. Gaspirinskogo (Kırım)

- Dr. Öğretim Üyesi Shalala RAMAZANOVA, 0000-0002-3252-6504, Ardahan Üniversitesi shalaramazanova@ardahan.edu.tr (Türkiye)

KAZAK TÜRKÇESİ DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Ayabek BAYNİYAZOV, 0000-0002-9603-1332, Ahmet Yesevi Üniversitesi, ayabek67@mail.ru, (Kazakistan)
- Prof. Dr. Alva BERİKBAYKIZI TEMİRBOLAT, 0000-0002-7888-8957, El-Farabi Üniversitesi, alua_t@mail.ru, (Kazakistan)
- Prof. Dr. Baltabay ABDİKAZİULI, 0000-0002-4191-0831, Abay Üniversitesi, b.abdigaziuli@mail.ru, (Kazakistan)
- Prof. Dr. İslam JEMENEY, 0000-0002-5782-4014, Al Farabi Kazakh National Universty, jemeneyislam@yahoo.com, (Kazakistan)
- Doç. Dr. Ergali ESBOSUN, 0000-0002-5477-2116, Abay Adına Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi, ergaliesb@mail.ru, (Kazakistan)
- Doç. Dr. Aigulim AİTBAYEVA, 0000-0001-7024-6602, Al Farabi Kazakh National Universty, aba-abd@mail.ru, (Kazakistan)
- Doç. Dr. Kenan KOÇ, 0000-0002-9603-1332, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, kenankoc2030@hotmail.com, (Türkiye)

KIRGIZ TÜRKÇESİ DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV, CHUI Üniversitesi, (Kırgızistan)
- Doç. Dr. Samet AZAP, 0000-0002-4047-1443, Kastamonu Üniversitesi sametazap@hotmail.com (Türkiye)

GÜRCÜ DİLİ VE EDEBİYATI

- Doç. Dr. Gül Mükerrerem ÖZTÜRK, 0000-0003-1875-4954, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, gul.m18@hotmail.com (Türkiye)

ÖZBEK DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL, 0000-0002-3382-5389, Bilimler Akademisi, jabbore@yandex.ru, cabbare@yahoo.com, (Özbekistan)
- Prof. Dr. Batır MATYAKUBOV, 0000-0003-1561-2969, batir.matyakubov@mail.ru (Özbekistan)
- Prof. Dr. Nizomiddin MAHMUDOV, 0000-0003-1786-6073, Özbekistan Bilimler akademisi, nizomiddinmahmudov17@gmail.com, (Özbekistan)
- Prof. Dr. Sarigul BAHODIROVA, 0000-0001-5720-4125, Karakalpakistan Bilimler akademisi, sbahodirova@yandex.ru, (Özbekistan)

TATAR TÜRKÇESİ DİLİ VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. İsmail KERİMOV, Kırım Devlet Pedagoji Üniversitesi, (Kırım)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA, 0000-0001-5755-8687, Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü alfina2003@yandex.ru (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Ercan ALKAYA, 0000-0002-9618-5614, Fırat Üniversitesi ealkaya16@gmail.com (Türkiye)

TÜRKİYE TÜRKÇESİ DİL VE EDEBİYATI

- Prof. Dr. Yakup ÇELİK, 0000-0001-9252-8221, İstanbul Kültür Üniversitesi, yacelik@yildiz.edu.tr, Türkiye

- Prof. Dr. Enver TÖRE, 0000-0002-2074-3608, Artvin Üniversitesi, entor@artvin.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Nazım ELMAS, 0000-0003-4758-8801, Giresun Üniversitesi, nazim.elmas@giresun.edu.tr, Türkiye
- Doç. Dr. Mutlu DEVECİ, 0000-0002-2473-053X , Fırat Üniversitesi, Elazığ, mdeveci@firat.edu.tr, Türkiye
- Doç. Dr. Veysel ŞAHİN, 0000-0003-3265-0481, Fırat Üniversitesi, vsahin68@gmail.com, vsahin@firat.edu.tr, Türkiye
- Doç. Dr. İbrahim TÜZER, 0000-0002-2725-1550, Yıldırım Bayazıt Üniversitesi, mail, Türkiye
- Prof. Dr. Fatih KANTER, 0000-0003-0754-6930, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, fatih.kanter@hotmail.com, Türkiye
- Doç. Dr. Gökay DURMUŞ, 0000-0002-8602-1130, Kars Kafkas Üniversitesi, gokaydurmus36@hotmail.com, Türkiye
- Dr. Öğretim Üyesi Taylan ABIÇ, 0000-0001-9240-0949, Ardahan Üniversitesi, taylanabic82@gmail.com, Türkiye

FELSEFE

- Prof. Dr. Mikhail Yurevish SHISHIN, 0000-0002-2148-5233, Polzunov Altai State Technical University, shishinm@gmail.com, (Russian Federation)
- Prof. Dr. Aktolkyn TURLUKANOVNA KULSARIYEVA, 0000-0002-7867-430X, Abay Üniversitesi, aktolkyn777@mail.ru, (Kazakistan)
- Prof. Dr. Füzuli QURBANOV, 0000-0002-2906-9218, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi fqurbanov2005@rambler.ru (Azerbaycan)
- Prof. Dr. Hakan POYRAZ, ORCID:, Gazi Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Irina ZHERNOSENKO, 0000-0002-8571-6205, Altai State Institute of Culture, Barnaul, irina.jernosenko@gmail.com, Russian Federation
- Проф. Др. Макаров Юрий НИКОЛАЕВИЧ, 0000-0002-5589-4449, ФГБОУ ВО "Сочинский государственны университет", yurymakarov61@yandex.ru

FOLKLOR / HALK EDEBİYATI

- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK, 0000-0003-1105-0479 Ardahan Üniversitesi, erdoganalintinkaynak@ardahan.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Muhtar KAZIMOĞLU, 0000-0001-8837-6536, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, mukhtarkazimoglu@gmail.com, Azerbaycan
- Prof. Dr. Ali DUYMAZ, 0000-0002-2890-2749, Balıkesir Üniversitesi, ali_duymaz@hotmail.com, Türkiye
- Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN, 0000-0002-5252-9657, Samsun 19 Mayıs Üniversitesi, bsisman@omu.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ, 0000-0002-6682-8455 , Nevşehir Üniversitesi, bayramdurbilmez@gmail.com, Türkiye
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU, Hacettepe Üniversitesi, ozkul@hacettepe.edu.tr, (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet EROL, 0000-0001-8513-024X, Gaziantep Üniversitesi, merol@gantep.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Cabbar İŞANKUL, 0000-0002-3382-5389, Özbekistan Bilimler akademisi, jabbore@yandex.ru, cabbares@yahoo.com, Özbekistan
- Doç. Dr. Sedat BAHADIR, 0000-0002-1018-016X, Atvin Üniversitesi, drsedatbahadir@hotmail.com (Türkiye)

- Doç. Dr. Adem BALKAYA, 0000-0002-1309-6406, Kafkas Üniversitesi, adembalkaya81@hotmail.com, Türkiye
- Doç. Dr. Sönmez ABBASLI, 0000-0003-0309-8640, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, sonmezabbasli@gmail.com, Azerbaycan
- Doç. Dr. Rezan KARAKAŞ, 0000-0001-9138-3825, Siirt Üniversitesi (Türkiye) rezankarakas@hotmail.com, Türkiye
- Doç. Dr. Necdet TOZLU, 0000-0002-0466-1290, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesi, necdetozlu@hotmail.com , ntozlu@erzincan.edu.tr (Türkiye)

HUKUK

- Dr. Öğretim Üyesi Zehra BADAĞ, 0000-0002-6793-8154, İstanbul Ticaret Üniversitesi, zbadak@ticaret.edu.tr, Türkiye

İKTİSAT

- Prof. Dr. Ali Hakan BÜYÜKLÜ, 0000-0002-4174-4358, Yıldız Teknik Üniversitesi, hbuyuklu@yildiz.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA, 0000-0003-0260-7538, Kocaeli Üniversitesi, harundemirkaya@hotmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Tofiq ABDÜHASANLI ABDÜLAZİZ OĞLU, Devlet İktisat Üniversitesi, mail (Azerbaycan)
- Prof. Dr. Kerem KARABULUT, 0000-0002-3159-3289, Atatürk Üniversitesi, kerem@atauni.edu.tr (Türkiye)
- Prof. Dr. Sibel CENGİZ, 0000-0002-3582-5454, Ardahan Üniversitesi sibelcengiz@ardahan.edu.tr, (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Ömer BİLEN, 0000-0001-7198-8421, Bursa Teknik Üniversitesi omer.bilen@btu.edu.tr (Türkiye)
- Макаров Михаил Юрьевич, 0000-0002-0130-2030, ЧОУ ВО "Санкт-Петербургский университет технологий управления и экономики", mikemakarov@mail.ru

İLAHİYAT

- Prof. Dr. Mustafa ÜNAL, Erciyes Üniversitesi, munal@erciyes.edu.tr, (Türkiye)
- Prof. Dr. Kenan HAS, Erciyes Üniversitesi, (Türkiye)
- Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ, 0000-0003-4179-7645, Marmara Üniversitesi, altas68@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Obayev Nikolay VYACESLAVOVIC, Tuva Devlet Üniversitesi, Rusya Federasyonu

İLETİŞİM – GAZETECİLİK – YAYINCILIK

- Prof. Dr. Çetin Murat HAZAR, 0000-0001-7173-8529, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, cetinmurat2002@yahoo.com
- Prof. Dr. Gülcan İŞİK, 0000-0002-6296-7802, Gazi Üniversitesi, gulcankarakaya@gmail.com
- Prof. Dr. Mehmet Sezai TÜRK, 0000-0003-3619-4241, Gazi Üniversitesi, sezai.turk@hbv.edu.tr
- Doç. Dr. Gayana YÜKSEL, 0000-0002-0894-7544, Volodimir Vernadskiy Tavriya Milli Üniversitesi, gayanayuksel@gmail.com
- Dr. Semih DELİL, 0000-0003-0358-2344, Başkent Üniversitesi, semihd@baskent.edu.tr, (Türkiye)

- Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN, 0000-0002-7390-4831, Ordu Üniversitesi, ahmet@ahmetfidan.com (Türkiye)

İŞLETME

- Prof. Dr. Erdoğan KAYGIN, 0000-0002-2125-5032, Kars Kafkas Üniversitesi, erdogankaygin@hotmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Zafer AYKANAT 0000-0003-3160-933X, Ardahan Üniversitesi zaferaykanat@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Ali Kemal ÇELİK, Ardahan, 0000-0002-2605-6526 Üniversitesi alikemalcelik@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Gönül KONAKAY, 0000-0002-4113-8992, Kocaeli Üniversitesi, gkonakay@kocaeli.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Ergün KARA, 0000-0002-7815-1111, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, ergunkaral@hotmail.com, Türkiye
- Dr. Öğretim Üyesi Alper TAZEGÜL, 0000-0001-8658-3814, Kars Kafkas Üniversitesi, alpertazegul@gmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Savaş DURMUŞ, 0000-0003-4156-4526, Kars Kafkas Üniversitesi, sdurmus_75@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Ceyda YERDELEN, 0000-0001-9544-9991, Kars Kafkas Üniversitesi, ceydayerdelen@gmail.com (Türkiye)

MİMARLIK

- Prof. Dr. Ayşen ÇELEN ÖZTÜRK, 0000-0002-1821-2402, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, acozturk@gmail.com (Türkiye)

MÜZİKOLOJİ

- Prof. Dr. Bülent KURTIŞOĞLU, 0000-0001-9550-9712, Ardahan Üniversitesi, bulentkurtisoglu@ardahan.edu.tr, Türkiye
- Prof. Dr. Türker EROĞLU, 0000-0002-5943-209X, @ Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Botirbek MATYAKUBOV, 0000-0003-1561-2969, batir.matyakubov@mail.ru (Özbekistan)
- Prof. Dr. Nino MAİSURADZE, Tarih, Din, Etnoloji İnceleme ve Propaganda Merkezi, Etno muzikolog, Gürcistan
- Dr. Öğretim Üyesi Sedat TAMAY, 0000-0003-1797-5210, Ardahan Üniversitesi, sedattamay@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Öğr.Gör.Dr. Sonat SEYHAN, 0000-0002-9009-6055, sonatseyhan@gmail.com, Türkiye

PSİKOLOJİ

- Prof. Dr. Enver SARI, 0000-0002-7623-6832, Giresun Üniversitesi enversari@hotmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Dmitry V. KASHIRSKY, 0000-0002-8251-2653, Federal Science-Clinical Center of Rheumatology and Reabilitology , psymath@mail.ru (Russian Federation, Moscow)
- Prof. Dr. Дубовицкая Татьяна ДМИТРИЕВНА, 0000-0002-9604-2672, ФГБОУ ВО "Сочинский государственный университет", tatdm@mail.ru, Russian Federation
- Doç. Dr Jigitbekova Bakıt DASTANKIZI, 0000-0003-3060-7359, Abay Adına Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi (КазНПУ им Абая), bakhytdastan@mail.ru (Kazakistan)

- Dr. Öğretim Üyesi Volkan DURAN, 0000-0003-0692-0265, Iğdır Üniversitesi, volkan.duran@gmail.com , (Türkiye)

EĞİTİM BİLİMLERİ

- Prof. Dr. Atilla YILDIRIM, 0000-0003-0904-4336, Necmettin Erbakan Üniversitesi, ayildirim@erbakan.edu.tr, (Türkiye)
- Doç. Dr. Alptürk AKÇÖLTEKİN, 0000-0001-6694-1346, Üniversitesi alpturkakcoltekin@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Adem BAYAR, 0000-0002-8693-9523, Amasya Üniversitesi, adem.bayar@amasya.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Mehmet TEYFUR, 0000-0001-7573-0241, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, teyfur1965@gmail.com (Türkiye)
- Воронин Сергей ВЛАДИМИРОВИЧ, 0000-0002-3530-1001, ФГБОУ ВО "Сочинский государственный университет", voronin.sochi@mail.ru, Russian Federation
- Dr. Öğretim Üyesi Rahman ÇAKIR, 0000-0003-1752-3855, rahmancakir@hotmail.com Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi, Arif Cem TOPUZ 0000-0002-5110-5334, Ardahan Üniversitesi, arifcemtopuz@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi, Can EKİZ, 0000-0003-0516-1674, Giresun Üniversitesi, bondcan007@hotmail.com, (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi, Beytullah DÖNMEZ, 0000-0003-3544-0391, Giresun Üniversitesi, donmez2876@hotmail.com, beytullah@donmezgiresun.edu.tr, Türkiye

SANAT TARİHİ

- Prof. Dr. Fatih BAŞBUĞ, 0000-0001-7600-273X, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, fbasbug@gmail.com, Kırgızistan
- Prof. Dr. Sezer Cihaner KESER, 0000-0001-5957-1301, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, sezercihaner@gmail.com, Türkiye
- Doç. Dr. Semra ÇEVİK, 0000-0001-5291-243X, Ardahan Üniversitesi, semracevik@ardahan.edu.tr, Türkiye
- Ph.D. Svetlana G. BATYREVA, 0000-0003-4268-0705, Kalmyk Scientific Center of the RAS, sargarel@mail.ru (Russian Federation)

KAMU YÖNETİMİ

- Doç. Dr. Cemal ÖZTÜRK, 0000-0003-3607-1356, Bitlis Eren Üniversitesi, cozturk@beu.edu.tr, Türkiye

SOSYOLOJİ

- Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN, 0000-0002-2751-9924, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ahmettasgin65@gmail.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Gürcan Şevket AVCIOĞLU, 0000-0003-2065-5808, Selçuk Üniversitesi, gsavcioglu@selcuk.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Abdullah MOHAMMADİ, 0000-0002-5123-3643, Ardahan Üniversitesi, abdullahmohammadi@ardahan.edu.tr, Türkiye
- Dr. Öğretim Üyesi Arif KALA, 0000-0002-6417-4151, Munzur Üniversitesi, kalaarif@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Hasan BİÇİM, 0000-0002-9013-7806, Iğdır Üniversitesi, hsnbicim@hotmail.com, Türkiye

TARİH - KÜLTÜR

- Prof. Dr. Remzi KILIÇ, 0000-0002-2815-6360, Erciyes Üniversitesi, kilicremzi@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Roin KAVRELISHVILI, 0000-0001-5829-8557, Samtskhe-Javakheti State University, rainkav@gmail.com (Gürcistan)
- Prof. Dr. Kaharamon RAJABOV 0000-0002-8098-9861 Özbekistan Bilimler akademisi, Tarih Enstitüsü, kahramon-62@mail.ru (Özbekistan)
- Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI, 0000-0002-5008-6901, Kırıkkale Üniversitesi, hamitoba@yahoo.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Neslihan DURAK, 0000-0003-0672-5128, İnönü Üniversitesi, Neslihan.durak@inonu.edu.tr (Türkiye)
- Associate Professor Vasil MOSIASHVİLİ, 0000-0002-3975-2723, Samtskhe-Javakheti State University, vasilmosiashvili@gmail.com, (Georgia)
- Prof. Dr. Nikoloz AKHALKATSİ, 0000-0001-7814-2103, Samtskhe-Javakheti State University nikoaxal@gmail.com, (Georgia)
- Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU, 0000-0002-6211-8114, Samsun 19 Mayıs Üniversitesi, telliogluibrahim@gmail.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Ferhad TURANLY, 0000-0003-4637-7121, Faculty of Humanites at the National University, ferhadturany@gmail.com, (Ukraine)
- Prof. Dr. Hasan BAHAR, 0000-0002-3456-9188, Selçuk Üniversitesi, hbahar@selcuk.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Ahmet ATALAY, 0000-0002-5293-0942, Artvin Çoruh Üniversitesi ahmetatalay@artvin.edu.tr. (Türkiye)
- Doç. Dr. Levent KÜÇÜK, 0000-0001-8819-7933 Ardahan Üniversitesi, leventkucuk@ardahan.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Elena POLYAKOVA, 0000-0002-8754-4056, Altai State Institute of Culture, elena2873@mail.ru (Russian Federation)
- Doç. Dr. Irina KUPRIYANOVA, 0000-0002-7686-242X, Altai State Institute of Culture, Barnaul, irinak-63@mail.ru (Russian Federation)
- Doç. Dr. Nurhan AYDIN, 0000-0001-5192-6346, Kars Kafkas Üniversitesi, z.nurhanaydin@hotmail.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Mehmet KILDIROĞLU, 0000-0002-7467-939X, Ardahan Üniversitesi mkildiroglu@kastamonu.edu.tr, (Türkiye)
- Dr. Fatma Rezzan ÜNALP, 0000-0003-1728-046X, Ufuk Üniversitesi, rezzanunalp@gmail.com , rezzan.unalp@ufuk.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Mübariz AĞALARLI, 0000-0002-0697-6130, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Mubariz.aqalar@gmail.com (Azerbaycan)
- Проф. Др. Макаров Юрий НИКОЛАЕВИЧ, 0000-0002-5589-4449, ФГБОУ ВО "Сочинский государственны университет" , yurymakarov61@yandex.ru

TURİZM

- Doç. Dr. Özlem ALTINÖZ, 0000-0001-6593-8364 Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ozlem.surucu@hbv.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Rahman TEMİZKAN, 0000-0002-9750-1543 eskişehir osman gazi üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Ebru SEÇKİN, 0000-0003-0843-2214, Yıldız Teknik Üniversitesi, seckinebru@gmail.com, Türkiye
- Yrd.Doç.Dr. Gonca KILIÇ, 0000-0002-8221-4808, Afyon Kocatepe Üniversitesi, kilicgonca@aku.edu.tr (Türkiye)

- Dr. Öğretim Üyesi Hürriyet ÇİMEN, 0000-0001-6107-2444, Ardahan Üniversitesi, hurriyetcimen@ardahan.edu.tr (Türkiye)

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

- Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN, 0000-0002-9997-8898, Giresun Üniversitesi, drbetulkaragoz@gmail.com, Türkiye
- Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN, 0000-0003-3801-7989, Yakın Doğu Üniversitesi, ghadir.golkarian@neu.edu.tr (KKTC)
- Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN, 0000-0002-8854-1527, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, taskiranc@yahoo.com (Türkiye)
- Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA, 0000-0002-4164-8028, Giresun Üniversitesi, yalcinsarikaya@giresun.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Çağatay BENHÜR, 0000-0002-0962-9038, Selçuk Üniversitesi, cbenhur@selcuk.edu.tr (Türkiye)
- Doç. Dr. Murat ÖNSOY, 0000-0002-8990-1547, Hacettepe Üniversitesi, muratonsoy@hacettepe.edu.tr, (Türkiye)
- Doç. Dr. Elnur Hasan MİKAİL, 0000-0001-9574-4704, Kars Kafkas Üniversitesi, emikail@turansam.org, (Türkiye)
- Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK, 0000-0001-9859-182X, Kars Kafkas Üniversitesi, atilcemcicek@yahoo.com (Türkiye)
- Doç. Dr. Murat ÖNSOY, 0000-0002-8990-1547, Hacettepe Üniversitesi (Uluslararası İlişkiler) muratonsoy@hacettepe.edu.tr (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Abbas KARAAĞAÇLI, 0000-0002-4476-6572, Giresun Üniversitesi, kara_agacli@yahoo.com (Türkiye)
- Dr. Öğretim Üyesi Kutay ÜSTÜN, 0000-0003-2572-2264, Ardahan Üniversitesi, kutayustun@ardahan.edu.tr (Türkiye)

TEMSİLCİLİKLER / REPRESENTATIVES / ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА YURT İÇİ / ВНУТРИ СТРАНЫ / DOMESTIC

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT – ANTALYA * Dr. Öğretim Üyesi Bilşen İNCE ERDOĞAN – AYDIN * Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU – BALIKESİR * Dr. Öğretim Üyesi Ali ATALAY – BOLU * Halis TEKİN – BURDUR * Dr. Öğretim Üyesi Rahman ÇAKIR – GİRESUN * Dr. Öğretim Üyesi Fatma Sibel BAYRAKTAR – EDİRNE * Prof. Dr. Davut KILIÇ – ELAZIĞ * Dr. Öğretim Üyesi Hilal OYTUN ARSLAN – İSTANBUL * Prof. Dr. Özkan ÖZTEKTEN – İZMİR * Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ – KAYSERİ / NİĞDE * Prof. Dr. Cengiz GÖKŞEN – MERSİN * Osman KABADAYI – KİRŞEHİR * Dr. Erkan KALIPÇI - KONYA-NEVŞEHİR * Dr. Öğretim Üyesi Adnan Menderes KAYA – MALATYA * Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Ethem ÖZKAN – NEVŞEHİR * Prof. Dr. Hikmet KORAŞ – NİĞDE * Prof. Dr. Ergin AYAN – ORDU * Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN – SAMSUN * Dr. Öğretim Üyesi Doğan KAYA – SİVAS * Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ – TRABZON * Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ – SİİRT / DİYARBAKIR * Dr. Öğretim Üyesi Turgay KABAK – BAYBURT / GÜMÜŞHANE * Dr. Ramazan ERGÖZ – SİİRT / BİTLİS * Prof. Dr. Mehmet EROL – GAZİANTEP * Doç. Dr. Mehmet TEYFUR - AĞRI

YURT DIŞI / ЗА РУБЕЖОМ / ABROAD

Mehmet Akif KORKMAZ – ALMANYA ▪ Jale İSMAİLOV – AZERBAJYAN ▪ İlya İVANOV – ÇUVAŞİSTAN ▪ Serpil KUP – FRANSA ▪ Maria CİKİA – GÜRCİSTAN ▪ Prof. Dr. Tacide HAFİZ – KOSOVA ▪ Prof. Dr. Hamdi HASAN – MAKEDONYA ▪ Lübov

ÇİMPOYEŞ – MOLDOVA ▪ Eden MAMUT – ROMANYA ▪ Doç. Dr. Miryana MARİNKOVİÇ – SİRBİSTAN ▪ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA - RUSYA FEDERASYONU ▪ Hakan KARAKOÇ - RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİSTAN ▪ Doç. Dr. Nadya TIDİGOVA – ALTAY ▪ Murat TOYLU - TATARİSTAN M.C. ▪ Doç. Dr. İrina KAYAN - POKROVSKAYA – UKRAYNA ▪ Prof. Dr. İngeborg BALDAUF – ALMANYA ▪ Dr. Öğretim üyesi Taylan ABİÇ - KKTC ▪ Dr. Öğretim üyesi Nina PETROVİÇE - MOLDOVA ▪ Prof. Dr. Tursun GABİTOV – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Kadir GÖLKAYRAN – İRAN ▪ Doç. Dr. Ergali ESBOSUNOV – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU – NAHÇIVAN ▪ Dr. Kızıl Maadır SİMÇİT, RUSYA FEDERASYONU – TUVA. ▪ Ertuğrul KULAÇ - RUSYA FEDERASYONU – BURYATİA ▪ İrina JERNOSENKO – RUSYA FEDERASYONU – ALTAY KRAY. Prof. Dr. Ruslan KADİROV, (RUSYA FEDERASYONU - DAĞISTAN CUMHURİYETİ,) ▪ Doktorant Nursaule AKHATOVA (KAZAKİSTAN) ▪ Prof. Dr. Gous KHAN, (HİNDİSTAN) ▪ Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (AZERBAYCAN) ▪ Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL (ÖZBEKİSTAN)

İÇİNDEKİLER / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

1900'LÜ YILLARDA DOĞU'NUN ART NOUVEAU ÜSLUBU: İSTANBUL VE BAKÜ MİMARİ ÖRNEKLERİ

EASTERN ART NOUVEAU STYLE IN THE 1900s: ARCHITECTURAL EXAMPLES OF BAKÜ AND ISTANBUL

ВОСТОЧНЫЙ СТИЛЬ ART NOUVEAU 1900-х ГОДОВ: АРХИТЕКТУРНЫЕ ОБРАЗЦЫ СТАМБУЛА И БАКУ

Terane BURNAK.....1

ÜLKELERİN KENDİ KRİPTO PARALARINI ÜRETME GİRİŞİMLERİ İLE BU GİRİŞİMLERİN KRİPTO PARALARIN GELECEĞİNE ETKİSİ

THE ATTEMPTS OF COUNTRIES TO PRODUCE THEIR OWN CRYPTOCURRENCIES AND THE EFFECT OF THESE ATTEMPTS TO THE FUTURE OF ALL CRYPTOCURRENCIES

ПОПЫТКИ СТРАН ПРОИЗВОДИТ СОБСТВЕННЫЕ КРИПТО МОНЕТЫ И ВЛИЯНИЕ ЭТОЙ МЕРОПРИЯТИИ НА БУДУЩЕЕ КРИПТОВАЛЮТ

Onur YILMAZER.....31

ARDAHAN'IN GÖLE İLÇESİNDEKİ DEMİR ÇAĞI SAVUNMA YAPILARI

IRON AGE DEFENSIVE STRUCTURES IN ARDAHAN'S GÖLE DISTRICT

ОБОРОННЫЕ СООРУЖЕНИЯ ЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА ГЁЛЕЙССКОГО РАЙОНА АРДАХАНСКОЙ ПРОВИНЦИИ

Zekeriye AKKURT - Sami PATACI.....45

PSYCHOLOGICAL PORTRAIT OF A CHARACTER BASED ON THE POEM “GAMZRDELI (THE MASTER)” BY AKAKI TSERETELI

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ПЕРСОНАЖА ПО ПОЭМЕ АКАКИЯ ЦЕРЕТЕЛИ “ГАМЗРДЕЛИ (НАСТАВНИК)”

AKAKI TSERETELI'NİN “GAMZRDELI (ÖĞRETMEN) ADLI ŞİİRİNDE BİR KARAKTERİN PSİKOLOJİK TANIMLAMASI ÜZERİNE

Giorgi KHORBALADZE.....74

ПО СЛЕДАМ ДИМИТРЬЯ МЕГВИНЕТХУЦЕСИШВИЛИ

DİMİTRİ MEĞVİNETHUTSESİSHVİLİ'NİN KARTLİ (GÜRCİSTAN) SEYAHATI

DİMİTRİ MEGHVINETKHUTSESİSHVİLİ'STRAVELTOKARTLI (GEORGIA)

Ioseb ALIMBARASHVILI.....85

АРЕАЛ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ШИДАКАРТЛИЙСКОЙ РЕЧИ И СОСТОЯНИЕ ЕЕ ИЗУЧЕНИЯ ПО ОТНОШЕНИЮ К НАСТОЯЩЕМУ

ŞIDA KARTLİ KONUŞMASININ YAYILMA ALANI VE GÜNÜMÜZ DURUMU ÜZERİNE YAPILAN ARAŞTIRMALAR

THE AREA OF SPREAD OF SHIDA KARTLIAN SPEECH AND THE STATE OF STUDY IN RELATION TO THE PRESENT

Mariam KOBERIDZE.....100

LEARNING AND TEACHING OF LANGUAGES IN GRADES 8 TO 12 IN GEORGIA

ИЗУЧЕНИЕ И ПРЕПОДАВАНИЕ ЯЗЫКОВ В 8-12 КЛАССАХ В ГРУЗИИ

GÜRCİSTAN'DA 8-12 SINIFLARDA DİL ÖĞRENİMİ VE ÖĞRETİMİ

Tamuna KHETAGURI - Mzia ZANGALADZE.....113

BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE HİCAZ CEPHESİ VE MEDİNE MÜDAFAASI

THE HEJAZ FRONT AND MEDINA DEFENSE IN THE FIRST WORLD WAR

ХИДЖАССКИЙ ФРОНТ И ОБОРОНА МЕДИНЫ ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Levent ÜNAL.....126

THE EVALUATION OF THE CULTURAL TRANSMISSION THROUGH COURSE BOOKS TEACHING TURKISH & PERSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE VE FARÇA ÖĞRETEN DERS KİTAPLARININ

KÜLTÜREL AKTARIM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ КУЛЬТУРНОГО ТРАНСФЕРА ОЦЕНКА КНИГ ОБУЧЕНИЯ ТУРЕЦКОГО И ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА КАК ИННОСТРАННОГО

Sara GÜL.....154

HALAÇ SARAYINDA BİR KÖLE: MELİK KÂFÛR HEZÂRDÎNÂRÎ

A SLAVE IN THE HALAÇ PALACE: MELİK KÂFÛR HEZÂRDÎNÂRÎ

РАБ ИМЕНЕМ МЕЛИК КАФУР ХЕЗАДИНАРИ ВО ДВОРЦЕ ХАЛАЧ

Metin BİLAL.....165

ŞAKARİM KUDAYBERDİOĞLU VE KLASİK DOĞU ŞİİRİ

ŞAKARİM KUDAYBERDİULY AND CLASSIC EASTERN POETRY

ШАКАРИМ КУДАЙБЕРДИУЛЫ И КЛАССИЧЕСКАЯ ВОСТОЧНАЯ ПОЭЗИЯ

Baltabay ABDİGAZİULI - Ergali ESBOSINOV.....179

PEYAMİ SAFA'NIN MAHŞER ROMANINDA DEĞERLER AŞINMASI

DISTORTION OF VALUES IN NOVEL MAHŞER BY PEYAMİ SAFA

ТРЕНИЕ ЦЕННОСТЕЙ В РОМАНЕ ПЕЯМИ САФА”МАХШЕР (АПОКАЛИПСИС)”

Yeliz AKAR.....190

OSMANLI TARİHİ YAZIMINDA NÜFUS DEFTERLERİNİN YERİ: 1831 TARİHLİ TEKE LİVASINA BAĞLI ELMALI KAZASI NÜFUS DEFTERİ ÖRNEĞİ

THE PLACE OF THE CENSUS BOOKS IN THE OTTOMAN HISTORY WRITING: AN EXAMPLE OF THE CENSUS BOOK WITH AN ACCIDENTS OF ELMALI IN TEKE REGION DATED IN 1831

МЕСТО НАЛОГОВЫХ ВЕДОМОСТЕЙ В ИСТОРИОГРАФИИ ОСМАНСКОГО ГОСУДАРСТВА: НА ПРИМЕРЕ НАЛОГОВОЙ ВЕДОМОСТИ ЭЛМАЛИЙСКОЙ КАЗЫ ТЕКЕЙСКОЙ ЛИВЫ

Tevfik EVCİ.....205

- REKLAM AJANSLARININ KARŞILAŞTIĞI RENK KAYNAKLI PROBLEMLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**
 PROBLEMS RELATED COLOR FACED BY ADVERTISING AGENCIES AND SOLUTION RECOMMENDATIONS
 ПРОБЛЕМЫ РЕКЛАМНЫХ АГЕНСТВ СВЯЗАННЫЕ С ЦВЕТНЫМ ОФОРМЛЕНИЕМ И РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ИХ РЕШЕНИЮ
Mustafa Batuhan KURT.....226
- COVID-19 SÜRECİNİN AKTİF ÇALIŞAN ANTRENÖRLERE OLAN ETKİSİNİN NİTEL YÖNTEMLE İNCELENMESİ**
 QUALITATIVE ANALYSIS OF THE EFFECT OF COVID-19 PROCESS ON ACTIVE COACHES
 ИССЛЕДОВАНИЕ КАЧЕСТВЕННЫМ МЕТОДОМ ВЛИЯНИЕ ПРОЦЕССА COVID-19 НА АКТИВНО РАБОТАЮЩИХ ТРЕНЕРОВ
Alpay BÜLBÜL - Burçin ÖLÇÜCÜ - Gamze AKYOL.....238
- ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER AÇISINDAN İNCELENMESİ: KAHRAMANMARAŞ OTELCİLİK SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA**
 INVESTIGATION OF ORGANIZATIONAL COMMITMENT IN TERMS OF DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS: A RESEARCH IN KAHRAMANMARAŞ HOTEL SECTOR
 ИССЛЕДОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ В УСЛОВИЯХ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК: ИССЛЕДОВАНИЕ В ГОСТИНИЧНОМ СЕКТОРЕ КАХРАМАНМАРАС
Mehmet POLAT.....254
- ХРОНОТОП В СОВРЕМЕННОЙ ПРОЗЕ КАЗАХСТАНА**
 MODERN KAZAK NESRİNDE KRONOTOP GÖRÜNÜMÜ
 CHRONOTOPE IN MODERN PROSE OF KAZAKHSTAN
Ergali ESBOSINOV - Samal SERİKOVA - Dina SABİROVA.....273
- PAKİSTAN DEVLETİNİN KURULUŞ SÜRECİNDE ALİGARH EKOLÜ**
 ALIGARH SCHOOL IN THE FOUNDATION PERIOD OF THE PAKISTAN STATE
 “ШКОЛА ОЛИГАРХОВ” ПРИ СОЗДАНИИ ПАКИСТАНСКОГО ГОСУДАРСТВА
Çiğdem KIRANŞAN.....284
- YÖNETİCİLERİN YILDIRICI DAVRANIŞLARININ ÖZEL OKUL ÖĞRETMEN MOTİVASYONUNA ETKİSİ**
 THE EFFECT OF MANAGERS 'DEADLY BEHAVIOR ON PRIVATE SCHOOL TEACHER MOTIVATION
 ВЛИЯНИЕ ПОВЕДЕНИЯ МОББИНГА МЕНЕДЖЕРОВ НА МОТИВАЦИЮ УЧИТЕЛЕЙ ЧАСТНОЙ ШКОЛЫ
Hanifi ÜKER.....294

THE CREMNA ARCHAEOLOGICAL RESEARCH-PROJECT IN CENTRAL PISIDIA: LAST SEASON FIELD STUDIES

MERKEZ PİSİDİA'DAKİ KREMNA ARKEOLOJİK ARAŞTIRMA PROJESİ: SON SEZON SAHA ÇALIŞMASI

КРЕМНА-АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ПРОЕКТ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ ПИСИДИИ: ПОЛЕВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОСЛЕДНЕГО СЕЗОНА

Hüseyin METİN.....312

ENHANCING THE OTTOMAN EMPIRE WITH ANGLO-OTTOMAN COOPERATION IN THE (POST-UNKIAR SKELESSI) NEW ERA 1833-1839

HÜNKAR İSKELESİ ANTLAŞMASINDAN SONRAKİ YENİ DÖNEMDE OSMANLI İMPARATORLUĞUNU OSMANLI-İNGİLTERE İŞBİRLİĞİ İLE GELİŞTİRMEK (1833-1839)

РАЗВИТИЕ ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ НА ОСНОВЕ ОСМАНСКО-АНГЛИЙСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВО В НОВОЙ ЭПОХЕ ПОСЛЕ ХУНКАР-ИССКЕЛЙССКОГО ДОГОВОРА (1833-1839)

Serkan DEMİRBAŞ.....339

ATASÖZLERİNDEN ÖRNEKLERLE KAZAN-TATAR TÜRKLERİNİN GELENEKSEL DÜNYA GÖRÜŞÜNDE ÖLÜM

DEATH IN THE TRADITIONAL WORLD VIEW OF KAZAN-TATAR TURKS WITH EXAMPLES FROM PROVERBS

ВОСПРИЯТИЕ СМЕРТИ В ТРАДИЦИОННОМ МИРОВОЗЗРЕНИИ КАЗАНСКИХ ТАТАР. НА МАТЕРИАЛЕ ПОСЛОВИЦ

Fatma TEKİN.....369

ALGI YÖNETİMİ VE ÖRGÜTSEL İNOVASYON ÖRGÜTSEL ÖĞRENMEYİNİ NASIL TETİKLER

HOW PERCEPTION MANAGEMENT AND ORGANIZATIONAL INNOVATION TRIGGER ORGANIZATIONAL LEARNING

КАК ПРОВОЦИРУЮТ УПРАВЛЕНИЕ ВОСПРИЯТИЕМ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ИННОВАЦИИ ОРГАНИЗАЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ

Bülent AKKOYUN.....394

TAŞELİ MASALLARINDA ŞİDDET

VIOLENCE IN TAŞELİ FAIRY TALES

ВОПРОС НАСИЛИЯ В СКАЗКАХ ТАШЕЛИ

Aykut Y. KOTANCI.....424

YENİ TARİHSELÇİLİK BAĞLAMINDA “GİORGİ SAAKADZE: BÜYÜK SAVAŞÇI” YI OKUMAK

READING THE “GİORGİ SAAKADZE: THE GREAT WARRIOR” IN THE CONTEXT OF NEW HISTORICISM

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ РОМАНА: "ГЕОРГИЙ СААКАДЗЕ: ВЕЛИКИЙ ВОЙН" В КОТТЕКСТЕ НОВОГО ИСТОРИЦИЗМА

ÖZLEM ÖZEN - SUDAN ALTUN.....435

ADAY ÖĞRETMENLERİN ALDIKLARI HİZMET ÖNCESİ EĞİTİM İLE KİŞİSEL MESLEKİ YETKİNLİKLERİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF THE PERSONAL PROFESSIONAL COMPETENCIES OF CANDIDATE TEACHERS WITH THE PRE-SERVICE TRAINING

ПРОВЕРКА ЛИЧНЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ И ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ КАНДИДАТОВ В ПРЕПОДАВАТЕЛИ

İbrahim GÜL - Hakan Süleyman KÖSE.....447

ECONOMICAL CRISIS CAUSED BY CORONA-VIRUS PANDEMIC AND THE TENDENCIES OF EFFECTIVE USE OF THE FOREIGN DEBTS IN GEORGIA

KORONAVİRÜS SALGINININ NEDEN OLDUĞU EKONOMİK KRİZ VE GÜRCİSTAN'DA DIŞ BORCUN ETKİN KULLANIMINDAKİ EĞİLİMLERİ

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС, ВЫЗВАННЫЙ ПАНДЕМИЕЙ КОРОНАВИРУСА И ТЕНДЕНЦИИ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВНЕШНЕГО ДОЛГА В ГРУЗИИ

Davit BİDZİNASHVİLİ.....467

TARİHÇİLERİN KUTBU PROF. DR. HALİL İNALCIK İLE SÖYLEŞİ

INTERWIEV WITH Prof. Dr. HALİL İNALCIK WHO IS THE PILLARS OF HISTORIANS

ИНТЕРВЬЮ С НАСТАВНИКОМ ИСТОРИКОВ ХАЛИЛОМ ИНАЛДЖЫК

İhsan TAYHANİ.....482

TÜRKİYE'DE BATI RESİM SANATININ GELİŞME EVRELERİ

STAGES OF DEVELOPMENT OF THE WESTERN PAINTING IN TURKEY

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ЗАПАДНОЙ ЖИВОПИСИ В ТУРЦИИ

İşıl SAVAŞER.....492

1900'LÜ YILLARDA DOĞU'NUN ART NOUVEAU ÜSLUBU: İSTANBUL VE BAKÜ MİMARİ ÖRNEKLERİ

EASTERN ART NOUVEAU STYLE IN THE 1900s: ARCHITECTURAL EXAMPLES OF BAKÜ AND ISTANBUL

ВОСТОЧНЫЙ СТИЛЬ ART NOUVEAU 1900-х ГОДОВ: АРХИТЕКТУРНЫЕ ОБРАЗЦЫ СТАМБУЛА И БАКУ

Terane BURNAK*

ÖZ

İstanbul ve Bakü'nün mimarisi, 19.yüzyılda genel itibarıyla Batı mimarisine paralel olarak gelişmiştir. 1830'lu yıllardan itibaren Batı Avrupa mimarisinde olduğu gibi, bu iki şehrin mimarisinde Klasisizm, tarihsel mimari tarzlarının retrospektif taklitleriyle yer değiştirmeye başlamıştır. Mimarlar, araç olarak yenileme ve zenginleştirme amacı gütmüş, ancak bu yenilemenin kaynağı olarak geçmişe dönük dekoratif biçimleri seçmişlerdir.

19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, mimari yapılara yeni bir yorum verme isteği, Art Nouveau olarak bilinen akımın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde söz konusu ülkelerin daha sonra oluşacak yeni mimarisini etkilemiş olan Türk ve Azerbaycan mimarisinin dönemsel bakış ilkeleri ve yöntemleri oluşmuştur. 19.yüzyılın sonlarında ve 20.yüzyılın başlarında bu ülkelerin kültürel gelişimi, zengin yapı çeşitliliğiyle temsil edilmiştir. Bu dönemde Türk ve Azerbaycan mimarisinin dönemsel bakış ilkeleri ve yöntemleri oluşmuştur. Akım Avrupa'daki özelliklerinden sapmadan, yerel mimarinin özellikleri ile birleşerek farklı bir mimari çeşitlilik sunmuştur.

Türk ve Azerbaycan mimarisinin geleneksel form ve tekniklerinin stilistik özellikleri ile Art Nouveau mimarisinin dekoratif ve sanatsal birleşimi, İstanbul ve Bakü mimari örnekleri üzerinden analiz edilmiştir. Aynı zamanda, Türk ve Azerbaycan mimarisinin yeni mekânsal ve hacimsel, mimari ve yapısal özelliklerinin gelişiminin bağlı olduğu koşullar ile konut ve kamu binalarının gelişimi irdelenmektedir. Bu analiz, Türk ve Azerbaycan mimarisinin dünya mimarlık tarihindeki yerini belirleyerek, biçim, mimari planlama ve yapı özelliklerinin araştırılması ile gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada, 19. yüzyılın sonları ve özellikle 20. yüzyılın başlarındaki Türk ve Azerbaycan mimarisinin dünya mimari mirasına olan katkısı tartışılmaktadır. Aynı zamanda, Türk ve Azerbaycan mimarisinin yeni mekânsal ve hacimsel, mimari ve yapısal özelliklerinin gelişiminin bağlı olduğu koşullar ile konut ve kamu binalarının gelişimi irdelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: 20. Yüzyıl Başlarında Mimari, İstanbul, Bakü, Art Nouveau

* ORCID: [0000-0001-8848-1870](https://orcid.org/0000-0001-8848-1870), Dr. Öğretim Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, teranem@ogu.edu.tr

1900'lü Yıllarda Doğu'nun Art Nouveau Üslubu: İstanbul Ve Bakü Mimari Örnekleri

ABSTRACT

In the 19 century, the Turkish and Azerbaijani architecture covered a way basically parallel to the development of architecture in the West. Since 1830s, the classicism in the Turkish and Azerbaijani architecture, and in the same way in the West European one, was forced out by retrospective imitations of historical architectural styles. With that in mind, architects pursued the objective to renovate and enrich full range of tools and methods based on outdated decorative fixtures.

In the late 19- by the turn 20 centuries, aspirations to bring the architecture and construction together and thereby form an appropriate estimate gave an impetus to the advent of a new trend in architecture referred to as Art Nouveau. At the same time, the reviewed period was marked by formation of main principles and methods of the Turkish and Azerbaijani architecture that had sway over the new architecture of these countries. Testifying to the development of cultures of these countries later 19-earlier 20 centuries was enhanced diversity of edifices and buildings. Note that these structures preserved their genuineness along with local variations and in keeping with European cannons.

Proceeding from the analysis of stylistic peculiarities of Turkish and Azerbaijani traditional forms and methods, technical and stylistic specificities of Art Nouveau, decorative-artistic solutions and symbols of forms in the architecture of Istanbul and Baku, it can therefore be concluded that the reviewed period mattered most in the architecture development. In view of this, the novelty of studies comes not from traditionalism but new approaches to the insight into forms, architectural planning and constructive peculiarities through identifying a place of the Turkish and Azerbaijani architecture in the history of the world architecture.

The foregoing revealed the fact that the Turkish and Azerbaijani architecture made a weighty contribution to the development of the world architectural heritage of the end 19-beginning 20 centuries. The point at issue is about conditions predetermining the development of new spatial-dimensional, architectural-design and constructive peculiarities of the Turkish and Azerbaijani architecture, as well as the development of residential-public buildings and basic typological groups of these edifices.

Keywords: Architecture in the Early 20th Century, Istanbul, Baku, Art Nouveau

АННОТАЦИЯ

Турецкая и азербайджанская архитектура прошла в XIX веке в основных чертах путь, параллельный развитию архитектуры Запада. С 1830-х годов в турецкой и азербайджанской архитектуре, так же как и в западноевропейской, классицизм начинает вытесняться ретроспективными подражаниями историческим архитектурным стилям. Архитекторы преследовали цель – обновить и обогатить арсенал своих средств, но источниками этого обновления они избрали отошедшие в прошлое декоративные формы.

К концу XIX – начала XX века стремление сблизить архитектуру и конструкцию, дать им верную трактовку явились отчасти предпосылки для появления нового направления в архитектуре, известного под названием Art Nouveau (искусство модерн). Однако в этот период сформировались основные принципы и методы турецкой и азербайджанской архитектуры, которые повлияли на новую архитектуру этих стран. Развитие культуры этих стран в конце 19 - начале 20 веков впервые было представлено богатым разнообразием построек. Они полностью сохранили свою аутентичность, так как имели свои местные особенности, не отступая от общеевропейских канонов.

На основе анализа стилистических особенностей турецких и азербайджанских традиционных форм и приемов, технических и стилевых особенностей Art Nouveau, декоративно-художественных решений и символов форм в архитектуре Стамбула и Баку можно сделать весьма разумный вывод о самобытности и значении этого периода в развитии архитектуры. В этом контексте основная новизна результатов исследования проистекает не из традиционализма, а из подхода к изучению формы, архитектурного планирования и конструктивных особенностей посредством определения места турецкой и азербайджанской архитектуры в истории мировой архитектуры.

Вышеизложенное выявило понимание специфики архитектуры теперь уже далеких от нас лет, убедительно показав весомость вклада турецкого и азербайджанского зодчества в мировое архитектурное наследие конца XIX - и особенно начала XX веков. Здесь рассматриваются условия, от которых зависит развитие новых пространственно-объемных, архитектурно-планировочных и конструктивных особенностей турецкой и азербайджанской архитектуры, а также отслеживается развитие жилищно-общественных зданий и основных типологических групп этих построек.

Ключевые слова: Архитектура Начала 20 Века, Архитектура, Стамбул, Баку, Art Nouveau

GİRİŞ

Art Nouveau akımı, Türkiye ve Azerbaycan'da, özellikle İstanbul ve Bakü şehirlerinin mimari görünümüne önemli katkılar sağlamıştır. 20. yüzyılın başındaki yapılarda kullanılan akımın mimari ve dekoratif araçları aynı olmasına rağmen, İstanbul ve Bakü'nün tasarım ve yapısal tekniklerinde farklılıklar oluşmuştur.

Art Nouveau akımının yenilikçi özellikleri tartışılmazdır. Mimarlar; binaların mimari ve yapısal şekline yeniden ve derinden bakılmasına, kompozit tekniklerin mantığının kavranmasına yol açmıştır. Böylelikle 1920'lerin işlevselliğinin oluşumuna yol açan rasyonalist eğilimlerin gelişmesine katkıda bulunulmuştur (Fatullayev - Figarov, 2013).

Avrupa akımları etkisinde çalışan yabancı mimarlar, çalışmalarında yerel mimarinin özelliklerini kullanmaya, binaların sanatsal özünü ifade eden yorumu söz konusu binaların hacimsel ve alansal kompozisyonlarına aktarmaya çalışmışlardır. 19. yüzyılın sonlarında mimarların yerel mimariye olan bu eğilimi, daha sonraları Türk mimarisinde Oryantalizm, Azerbaycan mimarisinde ise Ulusal Romantizm akımlarında kendini göstermiştir.

Resim 1: İstanbul 1900 yıllar

1900'lü Yıllarda Doğu'nun Art Nouveau Üslubu: İstanbul Ve Bakü Mimari Örnekleri

İstanbul'da sanayinin gelişimiyle yakından bağlantılı olarak mimarlık ve şehir planlaması gelişmiş; Avrupa devletlerinin ilgisi, yabancı sermaye ve yabancı mimarların İstanbul'a gelişini etkilemiş ve söz konusu yaratıcılıkları sayesinde yeni bina ve yapı tipleri ortaya çıkmaya başlamış; yeni yapılar, eskiye kıyasla daha progresif, planlı şehir bölgeleri oluşturmuştur. İstanbul kentinin mimari oluşumunun en güzel dönemleri 16.-19. yüzyıllar olarak adlandırılabilir. Bu dönemde kent, karakteristik bir görünüm ve silüet kazanmıştır (Yavuz, Özkan, 1986).

Rus hâkimiyetine 19. yüzyılın başlarında giren Bakü kenti ise, günümüze kadar kısmen korunmuş sur duvarlarıyla çevrili küçük bir yerleşim yeri olmuştur. Rus konutlarının yeni tipolojileri mimari ve inşaatta kendi düzen yasalarını oluşturmaya çalışmışlardır. Bakü kentinin inşası 19. yüzyılın ilk yarısında Rus Klasisizminin himayesinde, askeri mühendislerin gözetiminde, yapılmıştır. Bu dönem, yerel mimarların geleneksel yolla inşa etmeyi sürdürdükleri, ancak hala bilmedikleri mimari fenomenleri gözlemledikleri bir dönemdi. Devamında mimari gelenek ve inşa kültüründe yerel ve yabancı mimarların ortak yaratıcılığında özgün bir mimari sistem ortaya çıkmıştır. Oluşan bu sentezle, çeşitli içeriklerde, farklı hacim ve silüetlerle, muhteşem yapılar oluşturma imkânı sağlanmıştır (Fatullayev - Figarov, 1998).

Resim 2: Bakü, sahil görüntüsü, 1898 yıl.

19. yüzyıl ortaları ve 20. yüzyılın başları, Türk ve Azerbaycan mimarisinin son derece ilginç ve aynı zamanda çelişkili bir dönemi olmuştur. Bu dönemlerde, Klasisizmden Eklektizme, Eklektizmden Art Nouveau'ya, Art Nouveau'dan ise Türkiye'de Neoklasisizm ve Neo-Osmanlı tarzına, Azerbaycan'da ise Ulusal Romantizm olmak üzere bir akımdan diğerine üç kez geçiş yapılmıştır. Bu ülkelerin mimarisinin oluşumunda önemli olaylar meydana gelmiş ve mimari ortam, çeşitlilik açısından nadir olabilecek seviyede zenginlik kazanmıştır.

Mimarlığa karşı artan ilgi, mimarlık teorisinin gelişimi, toplumun sosyal yaşamında oluşan değişikliklerin yapılaşmaya etkisi, dönemin pratik yaşamına etki etmiştir. İnşaat teknolojisi alanındaki gelişmelerle mimari tektoniklerin değişimi buna yardımcı olmuştur. Kentsel planlama alanında yeni ilkelerin geliştirilmesi, daha geniş kitleler için tasarlanan yeni bina tipleri, apartmanlar ve villa tasarımları

ile yeni tarz yaratma arzusu, etkileyici bir mimari imaj yaratma mücadelesi, 20. yüzyılın başlarında mimarların karşılaştıkları ana konular olmuştur.

Güzel sanatlar alanında yeni ifade araçları arayışı, 20. yüzyılın başlarında mimarlığa da yansımıştır. Aynı zamanda inşaat, teknik ve malzeme imkânlarının genişlemesiyle, mekân kurgusu ve mimari hacimlerin plastikliği de farklılaşmıştır. İstanbul ve Bakü'de farklı fonksiyonel yapılara gereksinimden dolayı yeni bina ve yapı strüktürleri oluşmuştur.

Kentin yapısı, sadece yapıların ölçeğinin büyümesiyle değil, aynı zamanda tamamen farklı bir tarzla binaların tasarımıyla güncellenmiştir. Mimari tektoniğin yeni anlayışını ortaya koyan tasarımlar, 20.yüzyılın başlarında, binalarda ve yapılarda gözlemlenmeye başlamıştır.

Türk ve Azerbaycan mimarisi, genel Avrupa mimarisiyle benzer şekilde gelişmiş, ancak 20. yüzyılın başlarında tarihsel koşulların özellikleri sayesinde birçok açıdan farklılaşmıştır. Bir yandan yenilikçi fikirlerin uygulanması bağlamında hali hazırda oryantal mimarların yaratıcı kazanımları önemli ölçüde denge sağlamış ve geçmişte Avrupa'daki yenilikleri tekrar ederek birçok yönden geride kalmıştır. Diğer yandan, Doğu mimarisinde yaratıcı arayışlar özel bir yoğunluk kazanmıştır.

1900'lü yılların başlarında Türk ve Azerbaycan Art Nouveau mimarisinde, daha önce Eklektizmde ortaya çıkan mimarinin işlevsel, dekoratif ve sanatsal yönü arasındaki uçurumun ortadan kaldırılması için ilk denemeler yapılmıştı. Fonksiyon kullanımından estetik anlayışa geçişin başlamasına yol açan yeni yapıım tekniklerinin ve inşaat malzemelerinin daha fazla benimsenmesi büyük ölçüde buna imkân vermiştir.

Art Nouveau ile doğan yeni bina tipolojilerinin mimari ifadesi ve mimari kütlelerinin plastisitesi, 20. yüzyılın stilistik arayışları ile devam etmiştir. Art Nouveau etkisinde dönüştürülmüş bir biçimde ortaya çıkan, binaların mimari ifadesi ve mimari kütlelerinin esnekliğine yönelik eğilimler, 20. yüzyılın diğer stilistik arayışlarında süreklilik buldu.

Bu çalışmada Doğu Art Nouveau tarzı, yerli ve yabancı mimarların tasarımları üzerinden anlatılmıştır. İstanbul ve Bakü'deki mimari örnekler üzerinden doğunun Art Nouveau tarzı incelenmiştir.

1. 1900'LARDA YERLİ VE YABANCI MİMARLARIN İŞ BİRLİĞİ

1.1. İstanbul Mimarları

1893 yılında Raimondo D'Aronco'nun Osmanlı Sergi Kompleksi'nin projelendirilmesi amacıyla ülkeye davet edilişi İtalyan mimarlara duyulan güveni kanıtlamıştır. İtalyanların meslekî ünlerinin yayılışı Fransız mimarlar tarafından desteklenmiştir. Fakat Fransız mimarlar 18. yüzyıldan başlayarak Osmanlı Sarayı'nda kabul görmüş ve onların kültür ve sanat alanlarındaki yetkinlikleri İtalyanlardan daha yüksek olmuştur. Fransızlar Türkiye'nin yeni yasama düzeninde, önemli kamu binası proje başvurularını kazanarak, belediyede ve devlet katında üst düzeyde görevler üstlenmişlerdir. Mimarların başlıca ve en önemli hedefleri,

1900'lü Yıllarda Doğu'nun Art Nouveau Üslubu: İstanbul Ve Bakü Mimari Örnekleri

İstanbul'u Avrupai hâle getirme sürecini hızlandırmak olmuştur. Bu yüzden şehrin büyük ölçekte planının oluşturulması amacıyla sözleşmeler yapılmıştır.

Resim 3: Raimondo D' Aronco, Ulusal Osmanlı Sergisi Pavyonu, 1893.

Fransız mimarlar (Alexandre Vallaury, Adolf Milord, Léon Parvillée, Marie August, Antonio Bourgeois), Osmanlı mimari tarzındaki projelerle 19. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı mimari tarzı üzerindeki etkilerini göstermişlerdir. İtalyan köklere sahip ancak milliyet olarak Fransız olan, İstanbul'da doğmuş, Paris'te eğitim görmüş ve sanat hayatı 19. ve 20. yüzyıl aralığına denk gelen Vallaury, yabancı mimarlar arasında özel bir yere sahipti ve birçok eşsiz yapı ve tasarımlara imza atmıştır. Bunlar arasında; Arkeoloji Müzesi, Haydarpaşa Tıp Fakültesi Binası, Osmanlı Bankası Binası, Eminönü Camii gibi devlet tarafından yaptırılan yapılar mevcuttur. Beyoğlu, Karaköy, Kadıköy gibi İstanbul'un değişik semtlerinde konut projeleri de bulunmaktadır. Vallaury, 1883-1908 yılları arasında Sanayi-i Nefise Mektebi'nin mimarlık bölümünü yönettiği dönemde, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yeni nesil Türk mimarlarının yetişmesinde büyük bir rol oynamıştır (Barillari & Qodoli, 1999).

Sultan Abdülhamid döneminde Fransız asıllı tasarımcılar şehir yapılarının projelendirilmesinde rakipsiz bir üstünlüğe sahiptiler. Fakat bu projelerin pek çoğu kâğıt üzerinde birer eskiz olarak kalmıştır. Mühendis Arnodin tarafından hazırlanan ("Compagnie Internationale du Chemin de Fer du Bosphore") demiryolu projesi 1890 yılının Mart ayında Sultana takdim edildi ve söz konusu proje Avrupa'yla Asya'yı bağlayan iki asma köprü şeklinde tasarlanmıştır. Bunlardan birinin Sarayburnu'yla Üsküdar'ı birleştirmesi öngörülmektedir. Bu yapı, üç çift çelik destek (ayak) ve karışık asma yapı sisteminden oluşmaktaydı. İkincisinin ise Kandilli ile Rumeli Hisarı'nı birleştirmesi öngörülmüştür.

Sultanahmet Meydanı'na, 16. yüzyıla ait en gözde anıtlardan biri olan İbrahim Paşa Sarayı'nın yıkılmasından sonra, boşalan alana Vilayet Konağı inşa edilmiştir. Ayasofya'nın Fransız tarzında oluşturulan bahçesi yapıyı, tecrit etmesi amacıyla genişletilmiş, aynı zamanda ibadethanenin çevresindeki diğer binaların yıkılması öngörülmüştür (Nuri, 1964).

Bu süreçte Reşid Paşa'nın istemesine rağmen ülkeye pek fazla İngiliz mimar davet edilmemiştir. İngiliz mimarların İstanbul'daki başlıca projeleri; William James Smith'in Neo-Rönesans tarzındaki İngiltere Büyükelçiliği (1845-1847), George Edmund Street'in Viktorya dönemi ve Neo-gotik mimari tarzındaki kilisesi, Harry Adams (1902-1904) tarafından projelendirilen Galata'daki İngiliz Bahriye Hastanesi'dir.

Aynı zamanda İstanbul'dan Bağdat'a demiryolu hattı döşenmesine yönelik en önemli işlerden biri de Almanya'nın sorumluluğuna verilmişti. Alman mimarların; II. Abdülhamit'in yönetimindeki eserleri; August Jasmund'un Doğu Ekspresi'nin varış noktası olan Sirkeci Garı (1888-1890), Almanya'nın Doğu'daki bankası olan "Deutsche Orient Bank", Otto Ritter ve Helmuth Cuno'nun Haydarpaşa Garı, İstanbul-Konya-Bağdat (1906-1908) demiryolu hattı olarak gösterilebilir. Stuttgart Bankasının talimatıyla Osmanlı'nın başkentinde Alman Orient Bankasının kurulmasının ana amacı, Türk pazarının keşfedilmesi ve Türk demiryollarının gelişmesine öncülük eden Alman firmalarının ülkeye olan ekonomik desteği olmuştur.

20. yüzyılın ilk yıllarında İstanbul mimarisinde, Alman ve Avusturya inşaat firmalarının mühendislik ve mimari yaratıcılıklarının yaygınlaşması, Avrupa'da bu firmaların kullandığı inşaat, dekorasyon ve endüstri malzemelerinin benimsenmesine ve talep edilir hâle gelmesine yol açmıştır.

Bu dönemde Avrupa'dan gelen mimarların ortaya çıkardığı eserler, Türk mimarisini Avrupai mimari tarz açısından zenginleştirmiştir. Bu da ülkede bu tarzın yaygınlaşmasında büyük rol oynamıştır. Bütün bu mimari tasarım özellikleri ve bina süsleme motifleri İstanbul mimarisinde yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde, 19. yüzyılın sonuyla 20. Yüzyılın başlarındaki mimarinin gelişimini takip edilebilmek için, temelde bu alanda iki büyük tasarımcı olan Alexandre Vallauray ve Raimondo D'Aronco'nun eserlerinin incelenmesi gerekmektedir. Alexandre Vallauray ve Raimondo D'Aronco Osmanlı başkentine özgü, Doğu Art Nouveau tarzında eserler oluşturmuştur.

Resim 4- 5: Raimondo D'Aronco, Botter Apartmanı.

Başkent İstanbul'da ve aynı zamanda Akdeniz Bölgesi'nin benzer köşelerinde, Art Nouveau akımının mimari eserleri, uzun bir süre devam etmiştir. Mevcut binaların çoğunun yapılış hikâyesiyle ilgili bilgi yetersiz kalmaktadır. İstanbul'da modern tarzdaki ilk ve en göze çarpan eser olarak, Raimondo D'Aronco'nun (1900-1901) Beyoğlu'nda, Sultan'ın kişisel terzisi Botter için tasarladığı apartman sayılabilir. Tipolojik olarak dar ve uzun bir parsel üzerinde

1900'lü Yıllarda Doğu'nun Art Nouveau Üslubu: İstanbul Ve Bakü Mimari Örnekleri

projelendirilişi, işlevselliği, ekonomik oluşu ve şıklığı, cephesi ana caddeye dönük oluşuyla, modern tarzda bir Avrupalı mimari örneğiydi. Osmanlı başkentinde konut mimarisinde bu tür binalar çoğunlukla yabancı mimarlar tarafından inşa edilmiştir.

Raimondo D'Aronco tasarıma hacimsel olarak değil, mekânsal olarak yaklaşmaktadır. Onun için bina, yerleştiği mekânı işlevsel kılan bir kabuktan öte bir durum değildir. Çevreden soyutlanmış olarak binanın alanı kadar yapıya dair anlayış, alanın, hacme oranla ikinci planda kalmaktadır. Art Nouveau mekân anlayışı, doğanın dünyaya olan bağlılığını ortaya çıkartmaktadır. Plakalara benzer düzlemler mekânın etrafını çevirir lâkin onu dış dünyadan ayırmaz; iç mekân dış duvarların kitlesinde izole edilmez ve doğal çevreyle tezat oluşturmaz, ancak onunla bitişiktir, çünkü benzerlik yasına göre inşa edilmektedir.

Bu ortamda Raimondo D'Aronco'nun eserleri Osmanlı'yla Orta Avrupa kültür ve sanatı tartışmaları arasında bir köprü oluşturmuştur. Onun projeleri yalnızca Türk mimarisinin süsleme unsurlarını içermekle kalmadı, aynı zamanda mimarideki modern tarza ve 1903-1906 yılları arası İstanbul mimarisinde benzersiz özellikler oluşturdular. Bunun en belirgin örnekleri olarak; Büyüka'daki Mizzi Köşkü, Şükrü ve Fahri Bey Köşkleri, Beşiktaş'ta Şale Köşkü, Yıldız Sarayı'ndaki Ada Köşkü, Erenköy'de Cemil Bey Köşkü, Yeniköy'de Ethem Bey Yalısı, Beylerbeyi Yalıları, Fenerbahçe'de Jean Botter Köşkü, Feneryolu'nda Mehmet Sâdik Efendi Köşkü ve İstanbul'da bulunan bir dizi örnek yapılardan bahsedilebilir (Gebrhard, 1967).

Alexandre Vallaury, Türkiye'de uzun bir sürekliliğe sahip modern-romantik akımın Neo Osmanlı stili olarak tanımlanan tarzın kurucularındandır. Onun canlılığı gündemden düşmeyen bu millî meseleye katkı sağlamıştır. Vallaury'nin yaratıcılığı, 20. yüzyıl için dönüştürücü mimarlık misyonunun spesifik kavramlarıyla, millî yaratıcılığın gizli kaynağı olarak Türkler hakkındaki romantizm anlayışlarla birleşerek, ulusal romantizm arayışların gelişmesi için verimli bir zemin oluşturmuştur. 1900'lü yıllardaki Neo-Osmanlı tarzının farklı örnekleri, anıtsal millî tarzın arayışları ve hegemonyası altında birleşerek büyük bir sanat hareketine dönüştü. Bu dönüşümdeki en önemli atılımlar Vallaury'nin projelerinden, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ve Haydarpaşa'daki Numune Hastanesi, Kadıköy'deki Cemil Topuzlu Köşkü, Üsküdar'daki Abdülmecid Efendi Köşkü vb. olmuştur.

Vallaury'nin 1900 ve 1904 yılları arasında Yeni Osmanlı tarzında çizmiş olduğu konut projeleri ahşap köşk ve yalılar olmuştur. Bu projelerin ayırt edici özelliği olarak kat sayılarındaki artışlar (bunlar: iki, üç ve hatta dört katlı olabiliyorlardı), tavanların yüksekliklerinin artış, kompozisyon ritmini kırmak için cephelerin üzerindeki hacimlerin ileri sürülmesi ve geri çekilmesi ve kabartma üzerine fayda getiren yerleştirme (her birinin açık bir manzaraya sahip olması amacıyla) vs. gösterilebilir.

Türkiye'nin 19.-20. yüzyılları arasındaki yerel mimarları sadece “yeni” olandan değil, “millî” olandan da ilham almaktaydılar. “Yeni” kavramı “millî” kavramını da canlandırmaktaydı. Türk mimari mirası kendi millî geleneklerinin tasdikini ve varlığını göstererek, canlanması için çaba sarf ederek, “geçmiş” yeterli

malzeme vermese bile, millî sanatın verilerine dayanarak, onun bilinçli olarak inşa edilmesinde hep ondan ilham olarak ona başvuruyorlardı.

Alexandre Vallaury arayışlarında yalnız değildi, daha sonra kendisine Kemalettin Bey, Vedat Tek vb. pek çok yerel mimar katıldılar. Ünlü politikacı ve Türk milliyetçilik ilkelerinin savunucusu Ziya Gökalp; Kemalettin Bey ve Vedat Tek'i ulusal mimari tarzın kurucuları olarak kabul etmiştir (Yapı, 1942).

Mimar Kemalettin Bey 1887-1891 yılları arasında mühendislik okulunda okurken Gabriel Jagmund'un öğrencisi olmuştur. 1889-1890 yılları arasında Sirkeci Garı'nın inşasında görev almıştır. 1895 yılında eğitimini sürdürmek amacıyla Berlin'e gitmiştir. Ülkesine döndüğünde, mimarlık ve inşaat mühendisi hocası sıfatıyla, mühendislik okulunda eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Hem okulda hem de kendi mimarlık bürosunda genç kadroları yetiştirmek için büyük çaba sarf etmiştir. 1908 yılında yayımlanan kararnameyle Kemalettin Bey Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti baş mimarlığına tayin edilmiştir.

Kemalettin Bey bir mimar ve restorasyon uzmanı olarak Osmanlı kültürel mirasının korunmasında büyük rol oynamıştır. Hazırladığı projelerde Türk mimari yapı sistemini ve yerli malzemeleri kullanarak yapı form ve stilin birbiriyle uyumunu sağlamıştır. Mimari örneklerdeki etkileyici gerçek aşikârdır. Buna bir örnek Laleli'deki Tayyare Apartmanlarıdır. Sedat Çetintaş bu binaların cephelerinin mimari ayrıntılarını inceleyerek kitabında şunları yazmıştır: "Kemalettin Bey konutlarını çok değerli bir tarihî ve mimari anıt olan Lâleli Camii'yle Avrupa Barok mimarisini sentezleyerek oluşturmuştur. Cephelerdeki farklı süsleme unsurlarını da hesaba katarak, özgünlük açısından bu proje son derece ilginçtir. Bir dereceye kadar toplumun taleplerine cevap veren bu bina günümüze kadar işlevlerini yerine getirmektedir" (Setintaş, 1944).

Mimar Vedat Tek Fransa'da eğitim alıp İstanbul'a mimarlık diplomasıyla döndüğünde Saray tarafından saray baş mimarlığına tayin edilmiştir. Aynı zamanda Sanâyi-i Nefise ve Hendese-i Mülkiye Mektebi'nde öğretmenlik yapmıştır. Şişli semti Valikonağı Caddesi'nde bulunan ve aynı zamanda kendi evi olan yapı, onun mimarlık alanındaki ilk eseridir. Vedat Tek aynı zamanda Harbiye'de çeşitli konut projelerini hayata geçirmiş, annesi Leyla Saz Hanım'a Bostancı'da bir köşk inşa etmiş ve yine aynı semtte birkaç konut daha yapmıştır. Bütün bu projelerin haricinde Vedat Tek çeşitli kamu binası projelerini de hayata geçirmiştir. Söz konusu projelere Sultanahmet'teki Defter-i Hakani (Tapu ve Kadastro Müdürlüğü), Aksaray'daki Mektep binası, Karaköy'deki Denizcilik İşletmeleri Binası, Haydarpaşa ve Moda iskeleleri ve aynı zamanda Çankaya Köşkü ve Türkiye Büyük Millet Meclisi binalarının bakım ve onarımı vs. dahil edilebilir. (Yücel, 1971).

Mongeri'nin öğrencisi olan Arif Hikmet Koyunoğlu, Taksim ve Nişantaşı'nda bir dizi konut projesi hazırlamıştır. Bunun dışında birçok kamu binası projesi de tasarlamıştır. Söz konusu projelere Millî Eğitim Bakanlığı, Gümrük ve Tekel Bakanlığı, Çocuk Esirgeme Kurumu örnek gösterilebilir ve adı geçen aynı zamanda mimari anıtlar üzerinde pek çok restorasyona imza atmıştır.

1900'lü Yıllarda Doğu'nun Art Nouveau Üslubu: İstanbul Ve Bakü Mimari Örnekleri

Resim 6- 7: Haydarpaşa ve Moda İskeleleri.

Ayrıca o dönemin mimarları arasında Kemalettin Bey, Vedat Tek ve Arif Hikmet dışında Türk mimarisinin oluşumuna eserleriyle büyük katkı sunan başka mimarlar da vardır ve bunların arasında özellikle; Ali Talat Bey, Mehmet Nihat, Hüsnü Tümer, Cemal, Rüştü, Vasfi Egeli, Tahsin Sermet, Muzaffer ve b. belirtilebilir.

1.2. Bakü mimarları

19. yüzyılın ikinci yarısından sonraki süreçte Bakü'nün mimari ve inşaat ortamı kökten değişmiştir. Kentin 'mühendisi' ve 'mimarı' görevlerinin belirlenmesi, Bakü'de profesyonel mimarı tasarım projelerin uygulanmasına katkıda bulunmuştur. Bu alanlarda, Sankt Petersburg'dan gelen sivil mühendisler ve mimarların yanı sıra, 1890'lı yıllarda bu görevde çalışmış, Kafkas kökenli Bakü ve Şamaha kentinin mimarı olan Gasim Bey Hajibababeyov başta olmak üzere, yerel mimarlar da iştirak etmişlerdir. Öğrencisi ve asistanı, daha sonraki süreçlerde ün kazanan mimar Meşadi Mirza Kafar Izmayilov, 1880'lerden İçerişehir'in (Eski Şehir) önemli bir bölümünü inşa etmişlerdir. Ayrıca şehrin banliyö bölgeleri için de büyük konut kompleks binaları tasarlanmıştır (Fatullayev – Figarov, 2013).

Şehrin özgün mimari üslubu gelişimini iki yönde ilerletti, yerel, klasik Şirvan-Abşeron mimarlık okulu ve hızla popülerlik kazanan Avrupalı tarzlar. Kentin yeni ve bütüncül mimari dilde merkez bölgesi tasarlandı ve temsilci mimarları Ziver Bey Ahmedbeyov, Hacıbey Ahundov, Józef Gosławski, Gasim Bey Hajibababeyov, Gafar Izmayilov'un, Eugeniusz Skibiński, Kazimir Skurevich, Józef Płoszko, Tverdohlebov, Nikolaus Von Der Nonne, Joseph Eichler ve diğerleri oldular.

Farklı işlevlere hizmet eden ve çok sayıda yapıları barındıran Trans Kafkasya demiryolu inşaatı, 1883 yılında Tiflis-Bakü demiryolu hattının açılması ile oryantal tarzdaki Azerbaycan mimarisine ve Mısır'dan İspanya'ya kadar Arap Doğu'sunu temsil eden Mağrip tarzı mimarinin temelini atmıştır.

Pitoresk hacimli, karakteristik mimari formlar ve yerel mimariye yabancı olmayan unsurları ile tren garı istasyon binalarının yapıları, kent yapılarının stil zenginleşmesindeki olanaklarını ortaya çıkartmışlardır. Bu şekilde karar verilen tren garı istasyonların mimarisi, mimarları yaratıcılıklarını ifade etmeye birincil kaynak olarak yerel mimariye daha özen göstermeye yönlendirmişlerdir.

Bakü'nün yapılarına yansıyan doğu etkisi, Azerbaycan mimarisindeki ulusal-romantik eğiliminin gelişim başlangıcı olmuştur. Bu eğilimin ilk örneği, mimar Vasilyev tarafından milyonlarca Zeynalabdin Tagiyev için tiyatro binasının cephelerinin tasarlanması olmuştur. Tiyatronun cephelerinin mimarisinde, Bakü'deki tren garı binasının cephelerinin çözümünde olduğu gibi açık ve koyu renkteki taşlar kullanılarak duvar örme uygulaması yapılmıştır. İstasyon ve tiyatro binalarının mimarisi, Bakü'nün yapılarında yerele yönelim kırılmasında, doğu (oryantal) tarzının kullanılmasının başlangıcı olmuştur. Yerel mimarinin hacimlerini ve formlarını koruyan bu tarz, hamam gibi yapılarda da daha özgür bir yorum ile kendisini göstermiştir.

Dönemin birçok sanat eserlerinde de vurgulanan ve en iyi şekilde sunulan doğu mimarisi, uygulamacı mimarların dikkatini çekmiştir. Kordoba Halifeliği ve Mağrip mimarisiyle uğraşan, Józef Gosławski tarafından yapılan Zeynalabdin Tagiyev sarayının ana salonlarından biri, bunun çarpıcı bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. 19.- 20. yüzyılın başlarında, mimar Eugeniusz Skibiński Bakü milyoneri Aga-Bala Guliyev'in 1899'da inşa edilen Persianskaya caddesi numara 24'te bulunan konut örneğinde, Bakü'deki Şirvanşahlar Sarayı'nın mimarisinin doğrudan etkisi altında tasarlanmıştır. Bu sarayın cephe mimarisinde mimar, oryantal ve yerel mimarinin motiflerini serbest şekilde uygulamaktadır. Binanın stil özellikleri, dönemin diğer mimari örnekleri gibi, belirlenmiş stilizasyonu aşmaya çalışılmıştır.

Yerel mimarinin üslup özelliklerinin geliştirilmesinde, Bakü-Abşeron bölgesindeki 19. – 20. yüzyılların başındaki kült yapıların yapılması etkili olmuştur. Bu, yerel mimarlığın gelişiminde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Şehrin hacimsel ve kütleli mimari yapılaşması ve planlaması aşamasında, mimarların bireysel özellikleri sayesinde farklı tasarımlar ön plana çıkarılmıştır. Avrupa mimarisinin mevcut atmosferi, mimari ve kompozisyon teknikleri ile formlar titizlikle incelenip ve tasarımlarda aksini göstermiştir. Avrupa'daki orijinallerinden uzaktaki binalar, kentin genel görünümünde yoğun olarak inşa edilmesinden Bakü'ye o dönem “Çatısız Rönesans” adı verilmiştir. Bu etki altında, kapitalist Bakü'nün sanatsal olarak renkli bir görüntüsü ortaya çıkmıştır.

1870'lerden sonra Bakü'deki petrol buluşu ve sanayileşmesinin artışı, kentin ihtiyaç duyduğu çeşitli uzmanların akınına yol açtı. Bu mimarlardan kentin mimari hayatına katılanlardan Franz Grosetti ve Nikanor Tverdohlebov'un isimlerini vurgulayabiliriz (Fatullayev – Figarov, 2013).

1900'lü Yıllarda Doğu'nun Art Nouveau Üslubu: İstanbul Ve Bakü Mimari Örnekleri

Resim 8: Józef Gosławski, Zeynalabdin Tagiyev Sarayı.

1880'lere gelindiğinde kentin nüfusun ekonomik durumu önemli ölçüde artmış ve konut binalarının inşası yüksek seviyelere çıkmıştır. İki ve üç katlı binalar birçok merkezi ve tarihi bölgeleri işgal etmeye başlamışlardır. Binaların esas konum yoğunluğu kent merkezinde olmuştur ve cephelerinin mimarisi yeni bir nitelik aşamasına geçmiştir. Bu mimarlardan, 1889-1902 tarihler arası Bakü şehir baş mimarı Nikolaus Von Der Nonne ve Gafar İsmailov, Eugeniusz Skibiński, İohan Edel, Józef Gosławski, Kazimir Skurevich, Józef Płoszko, Joseph Eichler, Zivyarbek Ahmedbekov gibi mimarları vurgulayabiliriz.

Bireysel yaratıcılık, kompozisyon tekniklerinin mimari ifadeleri, Avrupa klasik sistemine dair kendi görüşleri ve diğer stilistik çeşitlikler, kent dokusuna yeni bir yaklaşım getirmiştir. Bakü'nün hacimsel ve mekânsal yapısına sahip Klasisizm ile yanı sıra, kentin genel mimarisine gerçek katkıları yapan başka stil akımları da örneğin Gotik ve Art Nouveau da bulunmaktaydılar. Konut, sivil ve dini yapılarda kullanılan (Józef Gosławski, Kazimir Skurevich Zivyarbek Ahmedbekov, Eugeniusz Skibiński, Józef Płoszko) yerel mimarlığın yöntemleri ve formları, Joseph Eichler Alman kilisesinin Gotik binaları, Polonya kilisesi, İsmailiya Sarayı ve Muhtarov Sarayı ile aktif bir şekilde örtüştüğü görülmektedir.

Kentin planlanmasına, yapılara hacimsel, mekânsal ve mimari açıdan bakıldığında, mühendis Nikolaus Von Der Nonne'nin tasarladığı Debur Sarayı en avantajlı konuma sahiptir. İyi çizilmiş klasik unsurlar, rustik duvarların arka planına karşı güçlü hacimsel portaller, sarayın mimari görünüşüne katkıda bulunmuştur. Bakü'nün amfiteatr şeklinde koflaşmış eğimli zemininde binanın özel bir duruşu var-kent dokusunda üç boyutlu olarak mükemmel bir şekilde görülmektedir. Mimar İohan Edel, etkili cephelere sahip mimari hacimleri perspektiflerini açığa çıkartarak iki ve üç katlı apartmanları ustaca inşa ederek kentin en merkezi parsellerinde köse konumlu caddeleri doldurmuştur.

Józef Gosławski'nin "mimar" (inşaatçı) sıfatıyla Ortodoks kilisesinin inşası maksadıyla Bakü'ye gelişi, Bakü mimarisini açısından büyük bir önem arz etmektedir. 'Kentin baş mimarı' görevi teklifini kabul ettikten sonra, bir de ünlü hayırsever Tagiyev'den şehrin merkezinde büyük bir hükümet konağı inşası ve bir dizi başka mimari eser üstlenmiştir. Kısa süre içerisinde Józef Gosławski şehrin merkez caddelerinde; anıtsal nitelikte yapılar olan Zeynalabdin Tagiyev'in Müslüman Kadınlar Okulu ve en önemlisi Bakü Şehir Meclisini (Duma) inşa etmiştir.

Resim 9: Józef Gosławski, Bakü Şehir Meclis Binası.

20. yüzyıl başlarındaki yetenekli mimarlarının son temsilcisi olan sivil mühendis Ziverbek Ahmedbekov, ulusal mirası ve onun gelişiminin propagandasını yapmıştır. Tasarımcının Taza-Pir Camii, İttifak ve benzer birçok başarılı dini yapıların projeleri yapılmıştır.

2. İSTANBUL VE BAKÜ ART NOUVEAU YAPILARI

2.1. İstanbul'da Art Nouveau

İstanbul'daki konut mimarisinin 19.- 20. yüzyılların başlarındaki gelişimi, eklektizm ve stilizasyon dönemine denk gelmiştir. Bu dönemde çelik, cam ve betonarme binaların yapı teknolojilerini kökten değiştiren yeni malzemeler kullanımı eski yapı malzemeleri ve tasarım yöntemlerine değişiklikler getirmiştir. Yeni teknolojiler ve yapı malzemeleri, çoğu mimarın muhafazakâr tutumuna rağmen, mimari form ve motif araştırılmasına etki ederek önemli ölçüde kendilerine yer bulmuştur. Yeni stil arayışları, mimari ve kompozisyonu yaklaştırma eğilimi ile yorumlanarak Art Nouveau mimarisinde yeni yönelimlerin oluşması için ön koşul haline gelmiştir.

İstanbul için o dönem yaygın kitlesel yapı tipi olan apartmanlar örnek olarak incelenebilir. Apartmanların ön cepheleri klasik süslemeden, kısa süre önce kolonlar ile kaplı cephelerden, pervazlardan, klasik mimari bezeme işlerden arındırılmıştır. Bunun sayesinde daha net biçimde apartman yapılarının yeni bir tür oluşu ön cephelerde belirlemektedir. Başlangıçta içsel işlevsel öğeler olan- pencereler, merdiven boşluğundaki pencereler, girişler, cumbalar ve balkonlar, kornişler, çatı çitleri, girişlerin üzerindeki saçaklar, pencere çerçevesi bağlar – yeni dekoratif niteliklerle donatılmıştır. (Lewis, 1991).

Pencere boşlukları gibi cephe detayları örneğinde bunlar daha çarpıcı şekilde belirginleşmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısında pencere boşlukları, duvarın düzlüğü gibi, geçmiş çağın mimari özelliklerinden alınmış detaylarla süslü dingin bir alan tanımlamıştır. 20. Yüzyılın başında bu durum değişime uğramıştır. Daha önce hiçbir şekilde apartmanların ön cepesinde böyle bir zenginliğe ve çeşitli eğrilerden oluşan, yuvarlak, oval, yarım daire, kare veya sıradan düz köşeli formun verildiği pencere biçim ve ölçülerinin çeşitliliğine rastlanmamıştır. Bu dönemde köşenin bir eğilime meyilli oluşu, açılı çeşitliliğinin ve yuvarlaklaşmasının miktarı oldukça büyüktür.

1900'lü Yıllarda Doğu'nun Art Nouveau Üslubu: İstanbul Ve Bakü Mimari Örnekleri

Apartman binalarının cephelerinde standart olmayan şekil ve boyuttaki pencereler kullanılmasına rağmen (köşkler, pencerelerin şeklini ve boyutunu çeşitlendirmek için çok daha fazla fırsat sağlıyordu), bir ritim oluşturarak ve pencerelerin büyük bir kısmının tek tip olması cephe tasarımlarında mevcut olmuştur.

Benzerini ön cephe detaylarının herhangi biri hakkında da söylemek mümkündür. Detayların her biri apartmanların yapısını açıklığa kavuşturarak, öne çıkarıyor ve işlevsel ihtiyaçlar, karakteristik özelliklerle açıklanmış olup, diğer taraftan her birinin biçimi özel bezeme dekoru ile dikte edilmiştir.

Art Nouveau iki tip dekoru tanır. Bunlardan birincisi, doğrudan yapıyla kaynaşmış, faydalı bileşenlerin veya yapıların dekoratif yorumlamasını belirleyebilen işlevsel yapıdan koparılamayanlardır. Örneğin; pencere çerçeveleri, cam ve ahşap cephe kaplaması, duvarın düzlüğüyle birleşen, sanki duvardan çıkıp yine onun kabartması ile bütünleşen merdiven tırabzanıdır.

İkinci tip dekor ise grafiksel, çizgisel süsleme, resim, çini pano vb. daima yapısal forma karşıt ve işlevsel olmayan şekilde ön plana çıkarılan olmuştur. Ancak her iki durumda da Art Nouveau dekoru, genellikle eklektik mimari olan dekorun aksine ağırlıklı olarak süslemeden oluşmaktadır.

Eklektizm dekorun işlevsel anlamı Rönesans'a dayanan gelenekle tam uyuşma içerisindedir, betimlemesinden ayrışıp, vücut bulmuş yapı tasviri içerisindedir. Art Nouveau süslemesi bağlamında, doğal düzenin yapısal simgesi üzerine incelemek daha makul ve imkân dahilindedir. Simgeler yapı çalışmasını tasvir etmez aksine, sembolize eder. Art Nouveau süslemeleri, yapının çalışmasını, iç strüktürünü, malzemesini ve dinamiklerini ifade etmeyi, somutlaştırmayı amaçlamaktadır. (Denel, 1982).

Kenar köşelerin ifade edilememesi, bireysel dekor detaylarının ve işlevsel unsurların birleşimi, mimari formlara nüfuz eden ve ilham veren ilkel, kendiliğinden hareketlilik ve hayati öneme sahip enerji izlenimi yaratmaktadır. Örneğin bezeme şeklinin gergin olduğu hissettirerek, malzemenin direncinin aşarak, 36 numara Turnacıbaşı sokağında Rasan apartmanının, Beyoğlu'nda 23 numara Meşrutiyet sokağında ki apartmanın ön cephesinde ki bitki ve çiçek motiflerinin taş içerisinden kendine yol bulmuş ifadesi tasarlanmıştır. Diğer taraftan Raimondo D'Aronco'nun mimarı olduğu Bebek'teki Hidiva Sarayının iç mekânında merdivenlerindeki çiçekler enerji dolu biçimde girdap halinde sarmal duruma geliyor, yine aynı binanın yemek salonu kapı pervazı hatları da bir o kadar nefes kesici halde dönemim bezemesini simgelemektedir.

Resim 10: Raimondo D’Aronco, Hidiva Sarayı

Doğrusal veya kabartmalı bezemeler- sonsuz şekil çeşitliliktedirler. Formlar kıvrılan, durgun, akıcı, pürüzsüz ve akışkandır. Bir nesnenin veya yapının gövdesi, doğada kararsız, biyolojik ve ruhsal yaşam güçleriyle donatılmış, yaşayan, gelişen bir organizmanın nitelikleriyle karakterize edilmiştir. Yükselen, sallanan kütleler, organik formların hızlı ve pürüzsüz hareketi, şeffaf ve hafif doğrusal süsleme ritimleri, demir destekleri ve ızgaraları yapıdan binaya, malzemeden malzemeye, ahşaptan demire, taştan alçıya, alçıdan mermere, hacimli formlardan süslemelere veya tam tersi olmak üzere hep geçiş halinde ifade edilmiştir.

Art Nouveau kabartma süslemesi biçimle bağdaşmıştır ve ondan ayrılmazdır. Kabartma sanatının, eklektizm kavramına katkıda bulunan bu yaklaşımda dekoratif olduğu belirgin olmamıştır. Duvar biçiminin nerede bittiği, süslemenin nerede başladığını söylemek imkansızdır. Yapıyı sembolize eden süsleme ile süsleme yorumuna sahip gerçek yapı arasında ayırıcı çizgi çizmek mümkün değildir. Süsleme bir donatımın rolünü üstlendiğinde bile, örneğin Arnavutköy’deki Dulkadiroğulları 4 numaralı sokakta ahşap villanın ön cephesinde ki kabartma, villanın salonunda veya ana giriş üzerindeki ahşap kabartma duvardan yükselmesi, hatta fark edilmeksizin ve sürekli döngüde duvarın içerisinde çözülmesidir. Salonun şömine kabartması, yapının mimari hacminin doğal bir parçası haline gelmektedir. Kadın figürünün saçları arka plandadır. Havadaki kanatlarına, bedenini sarıp sarmalayan hafif bir kumaşa dönüşür ve belirsiz bitkilerin dallarına benzer yumuşaklıkta dalgalanarak aşağı doğru süzülmektedir. Art Nouveau duvarları, pencere ve kapı boşlukları, pervaz, çatı kornişleri, malzeme dokusu ve daha öncesinde dingin, ya da kompozisyon sisteminde ikinci plana itilmiş diğer bileşenler sanatsal bir aktiflik göstermektedirler. Kendi halinde dekoratif bileşenler (çini panolar, bezemeler, kabartmalar) ile estetik ifade edilmeye yorumlanmış faydalı bileşenler arasında her birinin kazanmış olduğu ve birbiriyle olan ilişkisi, karşılaştırılma ile zenginleştiği etkileşim oluşturmuştur. Bunun en iyi örneği "mevsimler" konusuna yönelik, Fenerbahçe’de Kalamış caddesi 79 numara sokakta Mon Plaisir villasındaki panolar oluşturmaktadırlar. Hacimsel formlardaki boşluklar (örneğin, çitlerin desenlerinde ve Villa Mon Plaisir’in ana merdiveninin korkuluğunda), malzemeden yapılmış olandan daha az belirgin amorf ve plastisite göstermeyen gerçeklerin karşı formu, birleştirici noktası olarak

1900'lü Yıllarda Doğu'nun Art Nouveau Üslubu: İstanbul Ve Bakü Mimari Örnekleri

değerlendirilmektedir. Art Nouveau kompozisyonunun diyolojik doğası tam olarak bu olmuştur.

Resim 11: Raimondo D'Aronco, Villa Mon Plaisir. İç mekân çini panolar.

Art Nouveau yapılarının kompozisyonu işlevlerine göre farklı ve faydalıdır. Ancak sanatsal açıdan tekrar üzerinden geçilmiş (bina silüeti, pervaz biçimleri, pencere boşlukları, biçim ve ritmi, dış kaplama malzemelerinin renk ve dokusu) gibi "temiz" dekoratif bileşenlerin karşılıklı etkileşimi üzerine inşa edilmiştir. Akımın ortak felsefe düşüncesine sadık kalarak, gereçlerden birisi olarak kural gereği, son sayılanlar kompozisyon içerisine dahil olmuştur. Bunların bileşimsel sistem içerisindeki önemi sabit kalmamıştır. 19.yüzyıl sonu mimarisi için oldukça önemli bu sistem 20. yüzyılın başlarında yok denecek seviyeye kadar düşmüştür (Barıllar & Godoli, 1999).

19.yüzyılın sonu yapılarının ön cephelerini desenli resim kâğıdına benzemektedir. Aşırı resimsel dekor kullanımı, Gümüşsuyu'nda İnönü Caddesi üzerinde 1906 yılında inşa edilen Marmara apartmanı örnek olabilir. Bina ön cephesi alçı üzerine "çizilmiş" dolanan ince çizgi motifleriyle kaplıdır. Bu motifler pencereyle kesişmekte, birbirine geçmekte ve duvar düzlüğüne serbestçe sıvanmış biçimde karışmıştır. Bu görülen serbestlikte kendine has "yükümlülük" görülmekte ve ustaca seçilmiş, karşılıklı zorunlu bir etkinin mantığı oluşmuştur.

Raimondo D'Aronco tarafından Boğaz kıyısında Kuruçeşme'de 1900-1902 yıllarında tasarlanmış Nazime Sultan yalısı projesi, Art Nouveau tarzında yapılaşmanın en yalın örneğidir. Ön cephenin dekoratif ve sanatsal çözümü için, İtalya'da mühendis Enrico Bonelli'nin düzenlemiş olduğu köşk çalışmaları sergisinden gönderilmiş ön cephe eskizleri ve fotoğrafları kullanılmıştır (Barıllar & Godoli, 1999).

Raimondo D'Aronco tarafından Yıldız'da inşa edilen Küçük Mabeyn Evinin ön cephe ve iç kısımlarında demir detaylar kullanılmıştır. Bonet'in renkli vitraylar ve salon zeminin bitki desenli mozaikleri Art Nouveau atmosferini ortaya çıkararak aktarmıştır. Evin ikinci katında bulunan kış bahçesi profillerinin tüm katların yapısı ve destek kolonları ve taşıyıcı elemanları tamamen ahşaptan yapılmıştır. Bu yapısal ahşap sistemi Şale villasında, Yeşilköy ve Yıldız'daki ahşap villalarının çoğunda kullanılmıştır.

Bu karışık atmosferde Raimondo D'Aronco'nun eserleri Avrupa kültürü ile Osmanlı mimarlık tartışmaları arasında bağdaştırıcı bir zincir oluşturulmuştur. Projelerde sadece Art Nouveau dekoratif unsurlarını değil, aynı zamanda tüm mekânı ve yerel mimarı tasarımı kapsamıştır. Özellikle 1900-1906 yıllar arasındaki dönemde Art Nouveau yapılar, İstanbul mimarisinin gelişiminde önemli rol oynamış ve mimarisinde kendine özgü dekoratif ve sanatsal özellikler oluşturmuştur. (Barıllar & Godoli, 1999).

Çizgi, biçim, düzlem, rengârenk lekeler, Art Nouveau kendi kaderini belirlemede beraber, yalnız tamamen dekoratif bileşenlerde değil, aynı zamanda faydacı olarak da gösterilmiştir. "Neden biçimler böylesine düz, esnek ve canlıdır" sorusuna yanıt olarak hissiyatı görsel anlamda ortaya çıkmaktadır. Yöntem kendince önemliydi, her bileşen faydacı ve yapısal oluşunun illüzyonunu ya da örneğini ile benzerliğiyle değil, kendi estetik anlatımıyla anlamlı olmaktadır. Art Nouveau dekoratif metodunun açıklığı, gücü, ortaya çıkarılanın, tasarlanmış olanın ve açıkça prototipe aykırı olanın benzersizliği, "modernleştirilmiş" biçime benzemeyişi ile anlatılmaktadır.

2.2. Bakü'nün Art Nouveau Dönemi

19. yüzyıl sonu- 20. yüzyıl başlarına doğru tüm bu mimari arayışlar ve mimari ile yapıyı yakınlaştırma çabası, her ikisine de doğru yorumlamayı aktarabilme eğilimleri, sıklıkla Art Nouveau adı altında bilinen mimaride yeni yönelimlerin ortaya çıkışı için ön şart haline gelmiştir. Yeni akımın tasarımcıları mimariyi eski biçim ve detaylardan kurtarma eğiliminde olmuşlardır. Yeni biçimler, bileşimsel yöntemler ortaya koyarak, büyük şehrin ritmini ve temposunu ifade eder cinsten yeni süsleyici motifler üretmişlerdir. Başlarda bu eğilimleri ön cephelerin dekoratif işlenmesine yorumlanmıştır. Ayrıca tüm bunlar biçim, detay ve yapı örtüsünün tümüyle deformasyonuna yol açıyordu, aynı anda demir betonun imkanını gösteriyor, ayıklıyor ve tektoniğinin mümkün oluşunu aydınlatmıştır. Geç dönem Art Nouveau mimarisi, biçimlerin harmoniden yoksunluğu ve yapıların haykırı durumunu vurgulamıştır. Cephelerin mimarisinde hacimsel kompozisyonların ve form oluşumunun çeşitli doğasına dikkat çekildiğinde, konut binalarının ve sivil yapıların planlama çözümlerinin, o dönemin inşaat ekipmanının gelişme seviyesinin gereksinimlerini karşılayan şematik diyagramların organizasyonunda daha fazla netlik kazandığı görülmüştür. İnşaat parsellerinin ekonomik kullanımı, yapıların rasyonel planlama talimatı, basitliğin çözümü için minimal harcamalara eşzamanlı eğilim, tüm bunlar 20. yüzyıl başlangıç modern mimarisini karakterize eden özelliklerden olmuştur (Fatullayev – Figarov, 1998).

Art Nouveau tarzı, hacimlerin mimari çözümüne, görüntünün sanatsal oluşumuna, modern mimarinin görevlerinin derinlemesine anlaşılmasına yönelik tavrı ile 19 yüzyılın sonu- 20. yüzyılların başında mimarlığın en ilerici yönü olmuştur.

Tiflis Banka binası, Art Nouveau geçerliliğinde idari-toplumsal maksatlı, daha anlaşılır bir yapı durumundadır. Kompozisyonu, binanın köşe kısmının çözümlerinin doğası ile vurgulanan mimari kütlelerin dinamik ilkeleri üzerine inşa

1900'lü Yıllarda Doğu'nun Art Nouveau Üslubu: İstanbul Ve Bakü Mimari Örnekleri

edilmiştir. Derin gölgeli kemer alınlığın esnek hatları, tarzın duygusu ve süsleme motiflerinin zarafeti, detayların naif çizimi sayesinde dekoratif biçimlerle kendini ortaya koyan kompozisyonun plastik gelişim temelini oluşturmaktadır. Bina köşe parçalarının plastik zenginliği, kenar kanatların ön cephe dekorunun tutumlu tavrıyla daha da belirginleşmektedir. Birçok yapıya özgü dekoratif motiflerin biçimlerinin oluşma özelliği ve karmaşıklığı olmadan, Art Nouveau anlaşılır araçları yardımıyla tarzı verilen banka binasının mimari kompozisyonu bunun üzerine kurulmuştur.

1912 yılında mimar Józef Płoszko tarafından inşa edilmiş, Şemahinskaya 12 numara caddesindeki Kerbalayı İsrail Hacıyev Konağı, Bakü'de Art Nouveau tarzında ilginç yapılar grubuna girmektedir. Konutun ortak kompozisyonu, hacimli kitlelerin kendi modellemesi ile mimari bölünme geleneğinin çarpıtılması üzerine bir açıklama getirmiştir. Ön cephe tasarımı, büyük ölçekli kesme araçlarıyla çözümediğinden, kompozisyon şeması oldukça dinamiktir Art Nouveau doğasında bulunan özelliklere sahip olmuştur.

Cephenin çizimi, yeni mimarinin formlarının pitoresk ve bununla birlikte hayali kavranışını sağlamaktadır. Detay zenginliği, Art Nouveau özgü profiller, kat gedikleri ve kemerlerin karakteristik hatları, benzeri rizalitlerin iki kule ile tamamlaması gibi özellikleri olan ön cephe kompozisyonu özel mimari bir durum ortaya koymuştur.

Detay zenginliği bütünün armonisini bozmamıştır. Taş oymacılığının derin rölyefiyle aktarılan kemerlerin dekoratif motiflerinin, rizalitlerin sonunun ve bireysel mimari detayların mükemmel bir şekilde resmedilmesi, Bakü'deki Art Nouveau Rusya'daki örnek ve modellemelerini beton ve alçıdan ayırmaktadır. Cephelerin plastisitesi, Art Nouveau mimari detaylarıyla duvarın tam düzleminde, kemerli açıklıkların perspektif çözümünde, kornişin kesik çizgisinde devam etmektedir. Hacıyev'in konağı binasının mimarisi, Bakü Art Nouveau ve Józef Płoszko 'nun yaratıcılığına bir şaheser niteliğindedir.

Resim 12: Józef Płoszko, Kerbalayı Alesker Hacıyev Konağı.

Şemahinskaya 4 numara caddesi boyunca, 1912 senesinde Polyakov'un inşa ettiği Kerbalayı Alesker Hacıyev konağını yerleşmektedir. Konak, Bakü Art Nouveau ilginç örneklerinden biridir, yan cumba pencerelerinin ayrılması gibi, yatay hacimde daha keskin belirginlikte olan karakteristik motifleri ve bileşenleriyle ifade edilmiştir. Kireçtaşından oyulmuş portal ve aslan figürleri, pitoresk bir şekilde

oluşturulmuştur, cephelerin hacimsel plastiğine organik formlardan tasarlanarak süslenmiştir.

Bakü'de tamamlanmış ve tarihi mimari değerler olan yapılar, sanatsal niteliklerini Bakü kireçtaşına ve onun kusursuz işlenmesine borçludurlar. Karmaşık profil, detaylar ve tüm yapı kesitleri şaşırtıcı ustalıkla bitirilmiştir. Birçok yapının sunulabilir tarafının büyük kısmı, Usta Hanife, Sultan ve Salman Usta gibi kusursuz oyma ustaları tarafından yapılmıştır. Bu ustaların gerçek taş heykeltıraşlarına ve günümüzde dahi hünerli işlerine hayranlık duyulmaktadır. Onlar, mimar Andrey Kosinski, Gasim Bey Hajibababeyov, Gafar İzmailov, İohan Edel, Józef Gosławski, Kazimir Skurevich, Józef Płoszko, Zivyarbek Ahmedbekov, Termikelov ve diğerleri gibi birer sanatçılardır (FATullayev- Figarov, 2013).

Arazilerin, şehir meydanlarının merkez binalarında büyük maliyete sahip olan Bakü koşullarında, mülk sahipleri mimarlardan inşaat alanının maksimum kullanılmasını talep ediyorlardı. Bu nedenle Bakü'de, mimarların çalışmalarında, kentsel gelişimin estetik niteliklerini artıran, revaklı, sütunlu ve avlulardan oluşan mimari kompozisyonlar neredeyse her zaman kullanılmıştır. Benzer bileşimsel ve mimari tekniklere sahip bina projelendirme ve inşası, bina ön cephelerinin düzlemsel yorumlandığı genel ortamda şehir merkezinin yapılandırılmasındaki ifade edilebilirliği güçlenmiştir.

İç mekân düzenlenmesinde Art Nouveau karakteristik özelliklerini taşıyan iyi örneklerden biri 1908 yılında inşa edilen dört katlı Aşumov konağıdır. Hacimsel ve mekânsal çözümlerin anıtsallığıyla konak öne çıkmakta ve şehrin tarihi meydanlarının formasyonunda aktif bir şekilde rol almıştır. Cephenin işlenmiş mimari kompozisyonu, yenilikçi Art Nouveau cümbüşü etkisi altındaki Romanesk mimari tarz prensipleri üzerine inşa edilmiştir. Ön cephe yarı dairesellikle sonuçlandırılmış dikey bölünmelerin ritmiyle çözüme kavuşturulmuştur. Cephenin bu şekilde bölünme prensibi, yüksek kütlelere dayanıklı balkonun hacimsel ölçüsünün aktarıldığı temel yapısına sebep olmuştur.

Tek parça yan bloklu taş konsolların Art Nouveau formlarıyla uyumlu görsel birleşimi romanesk motif eklemeli ön cephe plastisitesi en iyi ifadesiyle karşımıza çıkmaktadır. Kabartma detaylarının biçim sertliği ve Art Nouveau tarzı balkonların metal parmaklık geniş profil açıklığı, yapının eklektik oluşunu betimlemektedir. Kör cephe fonuna başarıyla yerleştirilmiş dikey konsollu pervazlar, ön cephe kompozisyonlarının tamamlanmış bileşenlerinin önünde gelmektedir.

Art Nouveau etkisi altında, 1912 yılında inşa edilmiş, ünlü Bakü milyoneri İsa Bey Hacinski'nin konağı Sahil yolu İmparator Aleksandr caddesi boyunca baskın binalardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendisinin görülmeye değer dinamik, hacimli silüet kompozisyonu, tarihi meydanlar mimarisinde etkili bir yer edinmiştir. Konağın mimari çözümlemesinde, genellikle, önceki konut örneğinde olduğu gibi, karakteristik çelişkileri doğasında barındıran 20.yüzyıl başlangıcı sanatsal icraatları ışığında Romanesk mimari prensipleri kullanılmıştır. Cumba pencere köşesinin baskın dikliği ve ana ön cephenin büyük üçgen alınlıklı aksel sistemi, bina mimarisinin çözümlenmesi için "açık yaprak" vazifesi görmektedir. Pencere altı ön cephelerde oldukça geniş mozaik, renkli vitraylar, sanatsal ve estetik

1900'lü Yıllarda Doğu'nun Art Nouveau Üslubu: İstanbul Ve Bakü Mimari Örnekleri

niteliğe sahip cumba pencereler, balkon ve sarkıt biçiminde hacimli plastik elementler kullanılmıştır.

Telefonnaya 4-6 numaralı caddesinde mimar Józef Płoszko imzalı 1908-1910 yıllarında inşa edilmiş Bakü milyoneri Ağa Musa Nagiyev konağı, caddenin silüetinde önemli bir halkayı oluşturmaktadır. İlk katlar dükkânlara ayrılmıştır, orijinal iç mekanlara sahip, modernist ifade yapısının yontma aracılığıyla yenilikçi kendine özgü kabartmalar ve korniş profilleri, odalardaki sanatsal çehreyi açığa çıkartmaktadır. Bu Konut derin kabartma mimarisi ve dekoratif plastik sanatının taş bünyesinde bireysel tarz yönelim imkanını açığa çıkardığı çizim hatlarının aracılığıyla belirginleştirilen cumba penceresi dikey eksen ritimli cephesi Bakü Art Nouveau tarzının en açık örneğidir. Her bir mimari detay ön cephe yapısıyla bağlantılı olarak yapısal seviyeye dek işlenmiştir.

Resim 13- 14: Józef Płoszko, Ağa Musa Nagiyev Konağı.

19. yüzyılın sonu, 20.yüzyılın başı tarihi şartları sebebiyle Bakü mimarisi iki yönelim üzerine gelişmekteydi. Yapı ve binaların kendi kompozisyon prensiplerini barındıran yerli ulusal mimari ile Art Nouveau tarzı özelliklerinin yönelimleri olan Avrupai mimari. Avrupai tarzda çalışmış mimarlar eserlerinde yerli mimari özelliklerini kullanmışlardır. Mimarlar hacimsel ve mekânsal bina kompozisyonlarında, her şeyden öte sanatsal özünü ifade edebilecek vaziyetteki yorumu aktarabilme çabasına önemsemektedirler. Bilhassa, 20.yüzyılın sonu mimarlarının yerli mimariye duydukları bu ilgi, gelecekte Bakü mimarisinde ulusal-romantik akımı belirlemiştir.

Kazimir Skurevich, Józef Płoszko, Zivyarbek Ahmedbekov, Józef Gosławski gibi sivil mimarların ulusal-romantik yönelim içerisindeki eserleri, yerli mimari mirasa ve onun eleştirel düşünme özelliklerine olan saygılı yaklaşımın neticesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

3. Doğu Art Nouveau'sunun Sembolleri

İstanbul ve Bakü mimarisinin 20. yüzyıl başlangıcında mekânsal tasarım ve yapıların süslemesinde, formlara yüklenmiş anlamların ve yapı inşasının doğal bütünlüğü fikrinin aktarılmasında yatmaktadır.

20. yüzyıl başlangıcı mimarisi eski Türk ve Azerbaycan halk sanatın doğal dünyasından yalnızca bütünlük ve “doğallık” prensibini almakla kalmamıştır,

simgeler dünyasını da kapsamıştır. Sıklıkla doğaya özenme nerede biteceğini veya sanata özenme nerede başlayacağını belirtmek zordur. Art Nouveau, yaşamın kendi temeli gibi doğaya çağrışımlarda bulunan ve sembolize edilen soyut formlara veya doğal motiflere birer tercih getirmiştir. Bu mimariyi ikinci bir “doğa “olarak algılamakla ilgilidir. İnsan tarafından oluşturulmuş ya da temelde tekrardan elden geçirilmiş bir dünyadan oluşmuştur. Kendi mantığı çerçevesinde bile bilinçsiz, hisli, irrasyonel bir başlangıçlı olmuştur. Bu Türk temalarının stilize edilmesine olduğu gibi özellikle doğal motiflerde indirgenmiştir. Örneğin, Beyoğlu’nda Turnacıbaşı 36 numaralı sokakta Rasan apartmanının ön cephesinde güzelliğin, gençliğin, mutluluğun, neşenin, hayatın sembolü olan çiçek motifleri kullanılmıştır. İstanbul konut örneklerinin çoğunun ön cephesinde başka motiflerle de karşılaşmak mümkün, ama sembollerin temaların özü aynı kalınmıştır.

Mühendis Ploşko tarafından 1908-1910 yıllarında tüm güzelliğiyle Art Nouveau tarzında inşa edilmiş Musa Nagieva konağında, yine doğayı simgeleyen çiçek motiflerini görmek mümkündür. Bu konağın iç mekanındaki derin dekoratif kabartmalar, resim hatlarıyla dikey eksenli cumba penceresi ritmi, bireysel yönelimdeki stilin potansiyel imkanları Bakü’deki Art Nouveau örneğidir.

Görünen süslemesinin karmaşık olmayışını, ağaç oyma temaların basit formlarının naif stilize edilmesini, çini imzalı veya arkaik düz taşın ön cephelerde ve iç mekân işlenmesinde, Alexandre Vallaury, Raimondo D’Aronco, Jagmund, Kemaleddin Bey ve b. mimarların cephelerinde rastlanmıştır. Yeni mimaride Klasisizmin ve Eklektizmin doğal motiflerinin yorumlanmış benzerliğiyle ortak hiçbir yanları olmamıştır. Yeni örnek ve yeni anlayış yeni araçların kullanımını dikte etmiştir.

Mimarlar tarihi çağrışımlardan kopuk projeler üretseler bile, Arnavutköy’de Dulkadiroğulları 4 numaralı sokak villaları, Yıldız’da ki Şale evi, Sarıyer’deki Kefeliköy 43 numaralı sokakta konut örneği ve diğer hizasındakiler gibi, tekrar doğayı hatırlatan veya onu stilize eden motifler göstermektedirler.

Alevin kıvılcımlarının dansı, rüzgârın hiddeti altında çalkalanan bitkiler, uzun dallı çiçekler, kambur dalgalar ve deniz motifli canlıların sembollerini-yenilenen, kaybolmayan, tekrar tekrar doğan doğanın yaşamını ve devinimini sonsuz biçimde hayata geçirmişlerdir. Art Nouveau motiflerinde hayat veren ve hayattan bahşeden başlangıç ile sonsuz kadınsılığı temsil eden elbisenin yumuşak süzülüşüyle birleşen uzun dökümlü saçlarla hafif gizli kalmış ince ve naif kadın figürleriyle sıkça karşılaşmaktadır. İstanbul’da dört mevsim temalı Fenerbahçe’de Kalamış 79 numaralı caddesinde bulunan Mon Plansir villasında çinili panolar ve Bakü’de birçok yapının ön cephelerinde kadın figürlü kabartmalar bunların en açık örnekleridir.

Erken Art Nouveau mimari süslemesinin, kumaşların ve bordürlerin genel teması; kamış dalları, nilüferler, zambaklar, papatyalar, gelincik, orkide ve diğer ince esnek dallı çiçek türleri, deniz yıldızları, küçük organik yaşam formları, kuşlar, sürüngenler ve ördeklerdir. Sevilen tavus kuşu tasvirleri – güzellik sembolü, kuğular – sonsuz yaşamı, ayçiçeği – sadakati, gelincik çiçeği – sarhoşluğu ve hayali sembolize etmiştir. İskelet kemiklerini, kast ve sinir ağlarının anımsatan motifler de

1900'lü Yıllarda Doğu'nun Art Nouveau Üslubu: İstanbul Ve Bakü Mimari Örnekleri

yaygındır. Art Nouveau'da yılan görünümlülerin, sürüngenlerin kıvrımlıların, hareketlilerin, kırbaç darbesi hatlarına, salyangoz antenlerine benzer hatlar veya hem güç ve enerjiyle dolu hem de bitkin, zayıf, öfkeli ve gergin çizgilerin çeşitliliği sınırsızdır. Bu sembolleri, Beyoğlu'nda İstiklal 44 numaralı caddesinde, apartmanın ön cephelerinde, Eminönü'nde Vlora Han'ında, Mercan Freska Han'ında ve Beyoğlu'nda Botter apartmanında görmek ve incelemek mümkündür. Deniz kızı, insan başlı at ve b. 'hibrit' yaratıklar gibi sonsuz değişimi, dönüşümü, yaşam olaylarının değişe bilirliliğini sembol eden her tür melez semboller 20. yüzyıl başlangıç mimarisi için spesifiktir olmuştur.

Resim 15: Vlora Han, İstanbul.

Resim 16: Botter Apartmanı, İstanbul.

İstanbul'un mimarisinin stilize edilmiş formları ve süsleme motiflerinin temaları çok çeşitlidir. Bu konu çağ sınırı fikriyatıyla bağlantılı simgesel-edebi çağrışımların geniş bir katmanına bürünmektedir. Birinci duygu halimemnunniyetsizlik, özlem, dönemin gerçeğine olan hayal kırıklığı, o gerçekliğin acımasızlığı, ayrılıkları, tarihin tüketilişini, uçurum hissi ve niceleri Art Nouveau bakış açısı olmuştur. Gençlik, yeniden doğuş, sonsuz yaşam, umutlar, ön sezgiler, beklentiler ise ikinci duygu halini oluşturmuştur. Zamanın geçiş hissi, kararsızlık, güvensizlik, dayanağı ve temeli kaybetme bu hislerden ayrılamaz olmuştur. 'Bu yüzden mi ki rüzgarla sallanan uzun dallı çiçekler, esnek otlar, yosunların ve kamışların uzun gövdeleri sevilir, bu yüzden değil mi ki Art Nouveau yalın geometrik formlardan ve düz kenarlardan kaçınır...' (Sokolov, 1912).

Her form belirli bir anlamın taşıyıcısı ve aynı zamanda onun kavranmasının anahtarı olarak değerlendirilmiştir.

Duygunun ve duygu hallerinin çeşitliliklerini aktaran somutluğunu yitirmiş 20. yüzyıl başlangıcı İstanbul mimarisinin en geniş ve farklı temalarda sunulan örnekler, çağdaşlarına yeni kozmogonik fikirlerin temsilini, uygar sosyal yapının örneğini, çağın görüş açısının simgesini ve ideal dünya modelini görmesine örnek teşkil etmiştir. Sıklıkla 20. yüzyıl başlangıç mimarisinin ilkel program çelişkilerini dikkate almaya istememe, ister istemez örneklerinin anlamlarını çarpıtmaya kadar götürmüştür. Bitki motifleri veya onlarla özdeşleşen soyut formlar, hayatın kargaşasından ve hızlı tempodan bitkin düşmüş avlu kuyuların taş çuvallarına sıkışmış şehirlilerin üzerine hayal kurduğu sessiz sakin çevreyi sembolize edikmiştir.

Sanat, doğayı taş kütlelerine dönüştürerek evlerin ön cephelelerinde ve merdiven tutamaçlarında çiçekler ve yapraklarla bezemelerde süslemiştir. Art Nouveau mimarisinin simgelerinde kusursuz çevrede kusursuz hayatın hayali, insan kişiliğine düşman kapitalist dünya içerisinde bu kişiliğin duygularının kayboluşu ve yine aynı kişiliğin uygar yeni nesil medeniyeti için güzellik dünyasında huzursuzluk hissinden ayrılmazdır olarak sunulmuştur. Buradan hareketle, bir taraftan yaşamın daha saf ve masalsı olduğu başlangıca, onun kaynaklarına, ilkeline dönme eğilimi, diğer taraftan İstanbul ve Bakü'nün apartman duvarlarında ve portallarında baykuş ve türleri gibi, çağdaşlık gibi korkunç, dehşet verici ve karanlık motiflerin belirmesi mevcudiyet kazanmıştır.

20. yüzyıl başlarında İstanbul ve Bakü Art Nouveau mimarisi sonsuz hakikatin ve hararetili biçimde, hızla değişen dünyada daimî olanın aranmasından kopmamıştır. Sonsuz değerler, doğa (gündelik hayatın herkese özgü oluşu ve güzelliğin sönmeyişi) ve sanatın güzelliğinde cisimleştirilen ruhani güzellik içerisinde vücut bulmuştur. Bunların parlak örnekleri; İstanbul Beyoğlu'nda Şeyh Bender 18 numaralı sokağında, Marmara Apartmanında, Arnavutköy'de Memduh Paşa villası, Baküde – Şemahinskaya 12 numaralı de İsrafil Hacıyev ve Şemahinskaya 4 numaralı caddesindeki Alesker Hacıyev konaklarıdır.

Art Nouveau mimari semboller dünyası kendi demokratikliği, sınıf mülkiyeti üzerine çeşitli ifadelerin olmayışıyla mevcuttur. III. Selim yönetimi devrinde, mimaride antik gelenek ve Rönesans sonrası tasarım deneyimiyle bütünlük karaktere sahip olarak başlatılan Türk mimarisinin Avrupalı normlar ile tanışıp kaynaşması durumu eğitilmiş, elit kesimin geçmiş sanatı ve profesyonel sanat alanı ile sınırlandırılmıştır. Gönüllü veya gönülsüz, “doğal” insanı iddia eden kendi hümanist programının aksine, bilimsel mimari belli bir sınıfa ait simgeye dönüşmüştür. Ortak Avrupalı dayanaktan desteğini alan sanatın işlevini yerine getirmede ki sınıfsal pencerenin sınırlandırılmasını eklektizm aşmaya çabalamıştır. Bu sınıfsal sınırlandırmanın temel şartlarında, aristokrasi ayrıcalığıyla kısa zaman öncesine kadar kalabilmiş ve çağrışım uyandıran formların oldukça yüksek derecede kullanımı yer almıştır. Art Nouveau, doğasal yapı-sistem konseptini ve kendi süsleme formlarını alarak bu simgeler sistemiyle bağını koparmıştır. Ortaçağ ve halk sanatı geleneksel sembollerinde Art Nouveau mimarisi, hayat veren başlangıcı ve yaşamın belirmesi anlamı ile aynı geçerlilikte olmuştur. Dünyanın oluşturucu gücünün kaçınılmazlığını temsil eden güneş, çiçekler, kuşlar, meyveler herkes için vardır ve seçilmişlere değil, herkese açık olarak sunulmuştur.

Bakü'nün süsleme sanatı hususuna ve doğu dekoruna bakıldığında, Mağribi ve Arap mimarisi buna örnek teşkil etmektedir. Doğu dekoru tümüyle devasa binaları karakterize etmemektedir. Sadece ayrı ayrı binalar, yerli siparişçilerin gereksinimlerini karşılayan temel batılı dekorasyon içerisine ufak doğu egzotiği serpiştirmelerini sunmaktadır. Milli-romantik stilde 1899 senesinde Mimar Eugeniusz Skibiński tarafından Persidskaya 24 numaralı caddesinde inşa edilmiş Ağa – Bala Guliyev konağı tümüyle doğu tarzını açık bir örneğini teşkil etmektedir (Fatulayev- Figarov, 1998).

1900'lü Yıllarda Doğu'nun Art Nouveau Üslubu: İstanbul Ve Bakü Mimari Örnekleri

Resim 16 - 17: Skibiński, Aga Bala Guliyev Konağı

Sarkıt kornişiyle kabarik köşe rizalitler tamamlanmış bina kompozisyonu tamimiyle tek hacim halinde çözülmüş ve büyük plastiklikte farklılık göstermektedir. Eugeniusz Skibiński'nin 20. yüzyıllar başlarındaki inşa edilmiş bu konak Azerbaycan ulusal mimarisinin bir abidesi konumundadır.

Aynı zamanda doğu Art Nouveau temsilleri olarak, petrol sanayicisi Zeynalabdin Tagiyev'in sarayının iç mekanları (günümüzde Azerbaycan Tarih müzesi) ve Çkalov konağının iki salonu (günümüzde Azerbaycan Güzel Sanatlar Müzesi) belirtilebilir. Duvarların dekorasyonu bordo renkte “doğu” perdelik kumaşlar ve güçlü bitki motifleriyle stilize edilmiş, düz kesim ve altın yıldızlarla doldurulmuş geometrik desenlerin birleşimiyle elde edilmiş kabartmalı alçıtaşı, oyma sıva altlığı yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan motifleri bileşen yoğunluğunun karakteristik olduğu Türk süslemesiyle benzeşmektedir, kompozisyonun çizimi ağırlığıyla ayrışmaktadır.

Doğu süsleme sanatının gelenekleri, sıradan apartman binalarının ve bileşenlerinin dekorasyonunda çatı çıkıntılarının bezemesi olarak, ahşap korkuluk örgüsü, sütun başlıkları, metal kafes örgüleri, pencere koruyucuları ve benzerlerini kullanmaya devam etmiştir. (Lewis, 1991). Bezeme malzemeleri; ağaç, alçı, farklı taş çeşitleri olmuştur. Metal ve dekorasyonun yeri, malzeme karakteristiğine bağlı olarak yazı ile oyma işlemine tabii tutulmuş kullanılacak diğer materyaller çeşitliliğinde gerçekleşmiştir.

19. yüzyılın sonu- 20. yüzyılın başı Bakü'nün “doğu” stili yapı ve binalarının mimari süsleme simgesi kendini belli etmektedir ve spesifik hatlara sahip olmuştur. Yerel bitki örtüsü bileşenlerini yerli ustalar kendi eserlerinde tasvir ettikleri için, bitki süsleme desenlerinde özellikle belirgin biçimde gözlenmiştir. Lotus çiçeği (şanagülle), lale (dağ lalesi), gül (kızıl gül), karanfil (mihek veya karanfil), yaban gülü (kuşburnu), iris (zambak) ve bir sıra keskin, yuvarlak, çatallı formları olan yapraklı süsleme türündekiler, ayrı ayrı çizgili yapraklılar- Azerbaycan'ın mimari bitki süslemelerinde çok sıklıkla karşılaşılan bileşenlerin sadece bir bölümü olarak sergilenmiştir (Askerova, 1961).

20. yüzyılın başlangıcı mimari sembollerin şiirsel duygularının özellikleri, şiirin motiflerine ve edebiyatına yönelik yakınlığı, doğanın, suyun halleri, karanlığın ürkütücülüğü, gecenin karamsarlığının ve değişkenliğin örnekleri olmuştur. (Denel,

1982). Bu durum özel bir inceleme gerekirse de motiflerin açık benzerliklerinin yüzeyine daha derine uzanan sembolistlerin şiirinin ve Art Nouveau mimarisinin birbirine olan yakınlığını belirtmektedir. Onları ilk olarak, semantik iki anlamlılığı her ikisinin de barındırışında bulunan tipolojik ortaklık birleştirmektedir. İçsel olan dış formları dikte etmektedir. Bu noktada doğa sanatlarının her bir farklılığında edebiyatla birliği var olmuştur.

Araştırma Kapsamında Analiz Edilen Yapıları Özetleyen Tablolar:

Tablo 1. İstanbul Art Nouveau Yapıları

<p>Botter Apartmanı https://www.arkitektuel.com/botter-apartmani/</p> 	<p>Hidiva Sarayı https://tr.wikipedia.org/wiki/H%C4%B1diva_Saray%C4%B1</p>
<p>Mizzi Köşkü https://www.adalarmuzesi.org/cms/projeler/mimari-miras-veritabani</p> 	<p>Mon Plaisir Villasi https://art.nouveau.world/villa-mon-plaisir</p>
<p>Faik bey ve Bekir Bey Köşkü https://www.themaggar.com/art-nouveau-tarzi-binalar-istanbul/</p>	<p>Ethem Bey Yalısı http://alicelik.net/eczaci-ethem-pertev-bey-yalisi/</p>

1900'lü Yıllarda Doğu'nun Art Nouveau Üslubu: İstanbul Ve Bakü Mimari Örnekleri

Yıldız Sarayı, Ada Köşkü
<https://www.gezilesiye.com/yildiz-sarayi.html>

Ahmet Ratip Paşa Köşkü
<https://www.themaggar.com/art-nouveau-tarzi-binalar-istanbul/>

Rassan Apartmanı
<https://art.nouveau.world/rassam-apartmani>

Mısır Apartmanı
<https://www.kenthavasi.net/>

Frej Apartmanı
<https://www.zingat.com/blog/beyoglundun-100-yili-deviren-binalari/>

Marmara Apartmanı
http://www.smartbeyoglu.com/firma/44546/marmara-apartmani.html&form_action=firma_master

Tablo 2: Bakü Art Nouveau Yapıları

Aga Bala Güliyev Konağı

<https://www.gununsesi.info/memarlar-ittifaqindan-t%C9%99kzib/>

Zeynalabdin Tağıyev Sarayı

https://azertag.az/xeber/Haci_Zeynalabdin_Tağıyev

İsmailiye Sarayı

<https://www.gizliilimler.org/Batiniyye--Ismailiyye.htm>

Muhtarov Sarayı

<https://www.aztc.gov.az/tr/posts/id:517>

Çkalov Konağı

https://az.wikipedia.org/wiki/De_Burun_saray%C4%B1

Tiflis Bankası

<https://www.baku.ru/>

1900'lü Yıllarda Doğu'nun Art Nouveau Üslubu: İstanbul Ve Bakü Mimari Örnekleri

Seyid Mirbabayev Sarayı

https://azens.az/az/news/azneftin_binasi_seyid_mirbabayevin_sarayi

Sadikhov Kardeşleri Evi

<https://www.ourbaku.com/>

İsa Bey Hacinsky Konağı

<https://ru.wikipedia.org/>

Sabunci Tren Gari

<https://www.ourbaku.com/index.php>

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, İstanbul ve Bakü kentinin kimliğini oluşturan yapıların, mimari ve sanatsal ilişkilerini öne çıkaran, tasarımsal, hacimsel ve mekânsal oluşumunun eş zamanlı geliştiğini göstermektedir. Her iki kentin Art Nouveau örnekleri incelendiğinde, Doğu Mimarisinin zamanının aktüel sorunlarına, sanatsal, mimari ve çoğunlukla avangart gelişimin ortak sürecine yabancı kalmadığı görülmektedir. Mimarlar tasarımlarında; estetik düşüncüyü, sosyal problemleri ve güncel olayları sergilemişlerdir.

Art Nouveau ve ulusal mimarinin eklektizm temel özelliklerinin karşılaştırılması ile oluşturulan süreçte, mimari gelişim basamaklarını aydınlığa kavuşturma isteğiyle yerli ve yabancı mimarların eserleri incelenmiştir. Analiz çalışması, yapısal kurallar, birbirleriyle olan ilişkileri anlama, Klasisizm ile Eklektizm karşılaştırması ve Neoklasizm ile Art Nouveau karşılaştırması, her

ikisinin de benzeşen ve benzeşmeyen yanlarının tespiti olarak yapılmıştır. Böylelikle Doğu kültürü etkisinde gelişen Art Nouveau'nun kentlere etkisi araştırılmıştır.

Bu çalışma, Art Nouveau ile ulusal Türk ve Azerbaycan mimarisinin stilistik özellikleri analizinden yola çıkarak, 20 yüzyılın başlarındaki mimari mirasın incelenmesi üzerine temellendirilmiştir. 16.yüzyıl başlangıçlı Osmanlı mimari tarihi yerini 20.yüzyıl başlangıcında ulusal Türk mimarisine bırakmıştır. Ulusal Azerbaycan mimarisi de aynı şekilde bir durumdan bir başkasına geçiş yapmıştır. Art Nouveau akımı, her hâlükârda geçmekte olan yüzyılın mimari ana prensiplerini sentezlemektedir. Beyoğlu'ndaki apartmanlar, Botter, Mısır, Vlor Han, Frej vb. buna örnek olmaktadır. Bakü'deki Ağa Musa Nagiyev konağı, Aşumov konağı, Kerbalai Alesker Hacıyev konağı örnek gösterilmektedir. Art Nouveau, daha sonrasında Ekspresyonizm, Fütürizm, Fonksiyonalizm, Konstrüktivizm gibi 20. yüzyılın mimari fenomenleri arasında yaşam bulmuş, belirteçleri farklılaşmamıştır.

KAYNAKÇA

- Askerova N. (1961), 'Arkhitekturniy Ornament Azerbaidzhana'. Baku, s. 23.
- Barillari D., Godoli E. (1999), 'İstanbul 1900, 'Art Nouveau', İstanbul, Yem Yayın, s. 15-17, s.99, s.101-102, s.228.
- Denel S. (1982), 'Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri', ODTÜ Yayını, İstanbul, s.189-196.
- Fatullayev-Figarov Ş. (2013), 'Bakü Mimarları. 19.Yüzyılın sonu-20. Yüzyılın Başlangıcı', AMB, 'Şark-Garb', s.91.
- Fatullayev-Figarov Ş. (1998), 'Bakü'nün Mimari Ansiklopedisi', DÜUMA, Ankara, s 135.
- Gebrhard D, (1967), 'Raimondo D'Aronco E L'Art Nouveau in Turcia, L'Architettura', Cronacle E Storia, s.955.
- Levis B. (1991), 'Modern Türkiye'nin Doğuşu', Çev. Prof. Dr. M. Kırıatlı, 4. Baskı, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarihi Kurumu Yayını, s. 326-329, 425.
- (1942) Mimarlığımızda Türklük ve Millicilik, Yapı, İstanbul, Sayı 23, S.263.
- Nuri O. (1964), 'Abdülhamid'i Sani Devri Saltanatı', Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, s.583.
- Setintaş S. (1944), 'Mimar Kemalettin Mesleği ve Sanat Ülküsü', Güzel Sanatlar Dergisi, Sayı: 5, İstanbul, s. 379.
- Sokolov P. (1912), 'Krasota Arxitekurnix Form', Zodchiy No 49, Moskova, S.488
- Yavuz Y, Özkan S. (1986), 'The Final Years Of The Ottoman Empire. Modern Turkish Architecture', Holod R., Evin A., University of Pennsylvania Press, s.485.
- Yücel E. (1971), 20. Yüzyılda Klasik Türk Mimarisi Üzerinde Eğilmiş Türk Mimarları: Mimar Vedat Tek (1873-1942). Bizim Anadolu Gazetesi, İstanbul, 26.07.1971.

Resimlerin URL Kaynakçası

1900'lü Yıllarda Doğu'nun Art Nouveau Üslubu: İstanbul Ve Bakü Mimari Örnekleri

1. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/macar-mimarin-gozunden-100-yil-onceki-istanbul-2399297>
2. Denizkenarı Bulvar Birliği Sergisinden, Bakü 2018
3. <https://azerhistory.com/?p=6530>
4. <https://www.iae.org.tr/Sergi/-Osmanli-Mimari-DAronco/141>
5. <https://www.arkitektuel.com/botter-apartmani/>
6. <https://www.arkitektuel.com/botter-apartmani/>
7. http://www.yapi.com.tr/haberler/haydarpasa-vapur-iskelesi-tarihi_95281.html
8. <https://i.pining.com/originals/f6/59/7f/f6597fdf6d256693443026dde8f576ec.jpg>
9. <https://www.trend.az/life/culture/3142699.html>
10. <https://bakucity.preslib.az/ru/page/nDB37J48F2>
11. https://twitter.com/seda_ozen/status/828352632376926209?lang=hi
12. <https://art.nouveau.world/villa-mon-plaisir>
13. https://ru.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Art_Nouveau_building_in_Baku.JPG
14. <https://www.wikiwand.com/ru/%D0%9D%D0%B0%D0%B3%D0%B8%D0%B5%D0%B2,%D0%9C%D1%83%D1%81%D0%B0>
15. <https://www.atlasobscura.com/places/flora-han>
16. <https://www.arkeologlardenregist.org/assess/images/12-17%20Arkeoloji-6.pdf>
17. <https://oxu.az/society/142400>
18. <https://oxu.az/society/142400>

ÜLKELERİN KENDİ KRİPTO PARALARINI ÜRETME GİRİŞİMLERİ İLE BU GİRİŞİMLERİN KRİPTO PARALARIN GELECEĞİNE ETKİSİ

THE ATTEMPTS OF COUNTRIES TO PRODUCE THEIR OWN CRYPTOCURRENCIES AND THE EFFECT OF THESE ATTEMPTS TO THE FUTURE OF ALL CRYPTOCURRENCIES

ПОПЫТКИ СТРАН ПРОИЗВОДИТ СОБСТВЕННЫЕ КРИПТО МОНЕТЫ И ВЛИЯНИЕ ЭТОЙ МЕРОПРИЯТИИ НА БУДУЩЕЕ КРИПТОВАЛЮТ

Onur YILMAZER*

ÖZ

Blokzincir teknolojisinin ve kripto paraların gelecekte çok daha büyük bir öneme sahip olacağını anlaşılmaması, dünya para piyasasına hakim olan ülkelerin bu teknolojiye olan ilgisini artırmış ve kripto paralar üzerine yoğunlaşmalarına sebep olmuştur. Başlarda kripto para teknolojisi olarak tanımlanan blockchain teknolojisinin, güvenlik ve kullanılabilirlik açısından çağın tüm gereksinimlerini karşıladığının deneyimlenmesi, eğitim, ticaret, bankacılık, lojistik gibi birçok alanda bu teknolojiye olan ilgiyi artırmıştır. Ülkeler, blockchaine karşı olumlu bir politika izleyerek bu alanda birçok yenilikçi projenin çalışmalarına başlamalarına rağmen kripto paralarla alakalı gözle görülür bir ilerleme kaydedememişlerdir. Öte yandan, insanların kripto paraya bakış açılarının olumlu olması sebebiyle birçok ülke kripto paralara karşı kısıtlayıcı tedbirler de uygulamamıştır. Fakat, piyasada halihazırda kullanılan kripto paraların merkezi olmayan doğası ve hukuki anlamda oluşan sorunların çözümsüz kalması, bu ülkeleri kendi kripto para birimlerini üretmeye yöneltmiştir. Ülkelerin kendi kripto paralarını üretmeye başlamaları, şu anda piyasada olan tüm kripto para birimlerinin hakimiyetine karşı yapılmış stratejik bir hamledir. Ancak, yapılan bu hamle bahse konu ülkelerin mevcut hukuk kuralları ve kripto paraların bağımsızlık içeren doğasıyla çelişmektedir. Bazı ülkeler blockchain teknolojisi ve kripto para alanında öncü olmak için çalışmalarını hızla sürdürürken, bazıları daha ağır adımlarla ilerlemektedir. Bakış açıları ve hızları ne olursa olsun, ülkelerin bu devrim niteliğindeki teknolojiye karşı hukuki düzenlemelerini yapması gerekmektedir. Bu çalışmada, ülkelerin kendi kripto para birimleri üzerine halihazırda gerçekleştirdikleri ve gerçekleştirmeyi

* ORCID: [0000-0001-6279-5679](https://orcid.org/0000-0001-6279-5679) İstanbul Ticaret Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve Avrupa Birliği Hukuku Yüksek Lisans Öğrencisi, onur_yilmazer@hotmail.com

Ülkelerin Kendi Kripto Paralarını Üretme Girişimleri İle Bu Girişimlerin Kripto...

planladıkları operasyonların, kripto paraların geleceğine hukuki anlamda nasıl etki edebileceği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kripto Para, Bitcoin, Kripto Paralar ile Ticaret, Kripto Para Hukuku, Altcoin, Blockzincir

ABSTRACT

Understanding that blockchain technology and cryptocurrencies will have a much greater importance in the future has increased the interest of the countries that dominate the world money market in this technology and have made them focus on cryptocurrencies. The experience that blockchain technology, which was originally defined as crypto money technology, meets all the requirements of the age in terms of security and usability, has increased the interest in this technology in many areas such as education, trade, banking and logistics. Although countries have followed a positive policy against blockchain and started working on many innovative projects in this field, they have not made any noticeable progress regarding cryptocurrencies. On the other hand, many countries have not implemented restrictive measures against cryptocurrencies due to the positive perspectives of people on cryptocurrencies. However, the decentralized nature of the cryptocurrencies currently used in the market and the unresolved legal problems have led these countries to produce their own crypto currencies. Countries starting to produce their own cryptocurrencies are a strategic move against the dominance of all cryptocurrencies currently in the market. However, this move contradicts the current legal rules of the aforementioned countries and the independent nature of cryptocurrencies. While some countries are rapidly working to become a pioneer in the field of blockchain technology and crypto money, some are taking slower steps. Regardless of their perspectives and speeds, countries need to make legal regulations against this revolutionary technology. In this study, it is examined that how the operations that countries have already carried out and planned on their own cryptocurrencies can legally affect the future of crypto currencies.

Keywords: Cryptocurrency, Bitcoin, Trade with Cryptocurrency, Cryptocurrency Law, Altcoin, Blockchain

АННОТАЦИЯ

Понимание того, что технология блокчейн и криптовалюты будут иметь гораздо большее значение в будущем, повысило интерес к этой технологии стран, доминирующих на мировом денежном рынке и заставило их сосредоточиться на криптовалютах. Испытывая эту технологию блокчейн, которая изначально была определена как технология криптовалютных денег, было установлено, что она отвечает всем требованиям эпохи с точки зрения безопасности и удобства использования. Всё это повысило интерес к этой технологии во многих областях, таких как образование, торговля, банковское дело и логистика.

Хотя страны проводили позитивную политику в отношении блокчейна и начали работать над многими инновационными проектами в этой области, но всё таки они не добились заметного прогресса в отношении криптовалют. С другой стороны, многие страны не ввели ограничительные меры против криптовалют из-за положительного отношения людей к криптовалютам.

Однако, децентрализованный характер криптовалют, используемых в настоящее время на рынке и нерешение юридических проблем заставили эти страны производить свои собственные криптовалюты. Страны, производя свои собственные

криптовалюты. предприняли стратегический шаг против доминирования всех криптовалют, присутствующих в настоящее время на рынке.

Однако, этот шаг противоречит существующим правовым нормам вышеупомянутых стран и независимому характеру криптовалют. В то время, как некоторые страны стремительно работают над тем, чтобы стать пионерами в области технологии блокчейн и криптовалюты, некоторые предприниматели делают более медленные шаги. Независимо от перспектив и скорости, странам необходимо принять правовые нормы по поводу этой революционной технологии. В нижеследующем исследовании рассматриваются операции, которые уже осуществили некоторые государства и что эти государства планируют проводить со своими собственными криптовалютами и как они могут юридически повлиять на будущее криптовалют.

Ключевые слова: крипто-деньги, биткойн, торговля криптовалютами деньгами, закон о криптовалютах, альткойн, блокчейн.

1. GİRİŞ

Blockchain teknolojisini kullanan kripto paraların, gündemde daha sık yer almaya başlamasının ve küresel çapta yaygınlaşmasının ardından, illegal alışveriş ve illegal ticarete kullanıldıkları belirtilerek önü kesilmeye çalışılmıştır. Ancak, tüm bu karşı koyma çabalarına rağmen kripto paraların bilinirliği ve kullanımı daha da artmıştır. Kripto paraların bazen karlı bir yatırım bazen de ticarete kolaylık sağlayan bir araç olarak görülmesi insanları kripto parayı kullanmaya yöneltmiştir. Bunlardan en yoğun olarak kullanılan ve işlem hacmi en fazla olan, aynı zamanda herhangi bir merkez ve aracı kuruluştan bağımsız olarak para transferine imkân sağlayan “bitcoin” para birimidir (Yüksel, 2015). Kripto paraların alt yapısını oluşturan blockchain teknolojisinin daha net anlaşılması ve dünyanın elektronik ortama kayması da bu teknolojinin dünya için ne kadar gerekli olduğunu göstermiştir. Gelişen olaylar, ülkelerin bu teknolojiyi dışlamak yerine ona adapte olmak ve onu geliştirmek için çalışmalarına başlamalarına sebep olmuştur. Blockchain teknolojisi, kripto paralar ile gündeme geldiği için başlarda sadece kripto para teknolojisi olarak görülse de yüksek güvenlikli yapısından dolayı günümüzde bankacılıktan ticaret ve lojistik sektörüne kadar birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır.

Blockchain’in yüksek güvenlikli ve kullanıcıyı koruyucu yapısı, teknoloji dünyasında faydalı olarak görülse de bazı ülkeler bu yapının kripto paralar ile kötü amaçlı olarak kullanıldığını düşünmektedir. Kripto paraların 2008 yılında bitcoin’le beraber yükselişe geçmesinin ardından, bunlara ilişkin hukuki bir boşluğun olduğu görülmüştür. Başlarda kripto paraları tam olarak anlayamayan ve bu sebepten işleyişine karışmayan ülkeler, oluşan mağduriyetler ve açılan davalar sebebiyle hukuki olarak çıkmaza girmiştir. Tüm bunların sonucunda bazı ülkeler kripto paraları yasaklarken bazıları da kullanımını serbest bırakmış ancak hukuki hak arayışlarının sonuç vermeyeceğini açık bir dille belirtmiştir. Rusya’daki gerçek kişi ve tüzel kişiler, kripto para sahipliklerini ve bunlar ile yapılan işlemleri yasal kanallardan beyan ettikleri takdirde, oluşabilecek problemlerde mahkemelere başvurma imkanına sahip olacaklardır. Aksi takdirde yasal merciler bu gibi talepleri dikkate almama hakkına sahip olacaktır (“Kripto paralar Rusya’da”, 2020).

Ülkelerin Kendi Kripto Paralarını Üretme Girişimleri İle Bu Girişimlerin Kripto...

Kripto paralara ilişkin bir diğer belirsizlik ise, bunların emtia olarak mı, fiat para olarak mı, elektronik evrak/varlık olarak mı yoksa başka bir varlık olarak mı kabul edilecekleri konusunda hem fikir olunamamasıdır. Çünkü kripto paralar, hangi varlık sınıfına konulursa o varlık sınıfının vergilendirilme biçimine ve o varlık sınıfına uygulanan hukuki işlemlere tabi olacaklardır. Tüm bu belirsizliklere ilave olarak, kripto paraların merkeziyetsiz yapısı ve şeffaflık prensibinden dolayı herkese açık olan blockchain teknolojisini kullanması da uygulanacak hukuk kurallarına başka bir boyut kazandırmaktadır. Yapılan işlemlerin herkes tarafından erişilebilmesi, teknoloji açısından olumlu olarak karşılansa da dünyanın önde gelen ülkeleri bu şeffaflığa olumlu bakmamaktadır. Amerikan merkez bankası FED'in başkanı Jerome Powell "*Herkesin ödemelerini bileceğiniz bir kayıt sistemi ABD bağlamında pek de çekici bir şey olmaz. Ama Çin'de bu bir problem değil*" açıklamasıyla şeffaflığa karşı olduklarını belirtmiştir ("ABD'den Kripto Para", 2020).

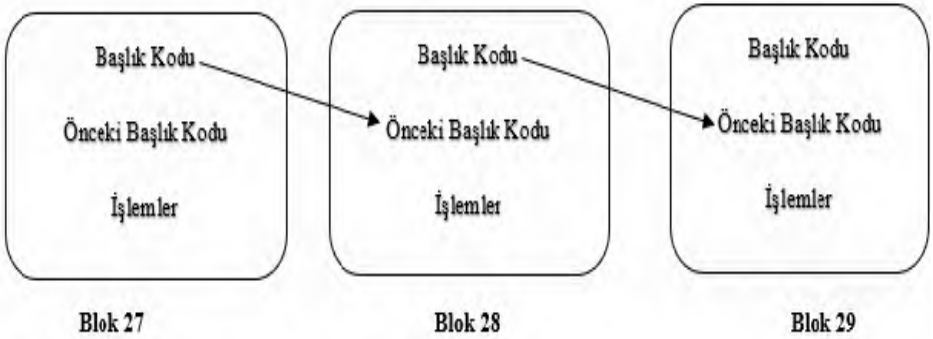
Kripto paraların ülkeler tarafından güvensiz olarak sayılmalarının nedeni merkeziyetsiz yapılarıdır. Ülke paralarının basılması ve dağıtılması o ülkenin kanunlarıyla belirlenmiş olan kurallar çerçevesinde, merkezi sistem kontrolüyle yürütülmektedir. Kripto paraların, sistemin işleyişine hükümetleri ve merkezi kuruluşları karıştırmaya karşı çıkan yapısından dolayı ülke hukuklarında çözümsüzlükler meydana gelmektedir. Birçok ülke blockchain teknolojisine ve kripto paralara sıcak baksa da uyuşmazlıklardan doğabilecek sorunlara hukuki çözümler bulamadıkları için kripto paraların yasallaşmasına pek yanaşmamaktadır. ABD Sermaye Piyasa Kurulu (SEC) Başkanı Jay Clayton, kripto para borsalarının ve ICO faaliyetlerinin herhangi bir yasal düzenlemeye tabi tutulmadığını, yatırımcıların bu alanlara pembe gözlüklerle bakmaktan vazgeçmelerini ve tamamen düzensiz olan bu alanlarda işlem yaparken oldukça dikkatli davranmalarını tavsiye ediyor. Clayton'ın bütün bu açıklamaları kripto paralar ve ICO'lar için olumsuz bir değerlendirme niteliği taşısa da SEC Başkanı, kripto paraların temel aldığı blockchain teknolojisinin dönüştürücü bir etkiye sahip olduğunu ve verimliliği artıracığını da kabul ediyor (Chaparro F., 2017). İngiltere bankası finansal durum sorumlusu Sir Jon Cunliffe, bitcoin'in global ekonomiyi etkileme ihtimalinin olmadığını bunun yanı sıra bitcoin'i bir para birimi olarak kabul etmenin mantıklı olmayacağını belirtmiştir. Aynı zamanda hiçbir merkez bankasının bu sanal parayı desteklemediğine de dikkat çekmiştir (Monaghan, 2017). Tüm bu açıklamalar ve tartışmalar sürerken, ülkeler bir yandan kripto para alımlarına diğer yandan da kendi kripto paralarını üretme çalışmalarına devam ederek sistemden uzak kalmamayı hedeflemektedirler.

2. BLOCKCHAIN VE KRİPTO PARALARIN YAPISI

Kripto paralar alt yapı olarak blockchain teknolojisini kullanmaktadır. Blockchain, işlemlerin demokratik ve güvenilir olmasını sağlayan bir teknolojidir. Aynı zamanda, blockchain, defteri kebir olarak adlandırılan bitcoin işlemlerinin kaydedildiği bir defterdir. Aslında bir çeşit veri tabanı denebilir. Uzmanlar, internetin ortaya konmasından bu yana gelen en büyük ikinci teknoloji olduğu

düşüncesindedir (Nebil, 2018: 107,108). Blokzincir güvenliğinden bahsedildiğinde işlemlerin veya kayıtların gizliliği kastedilmiyor. Bilakis; tüm kayıtların bloğun en başından itibaren görülebilmesi yani şeffaflık hedeflenmektedir (Güven ve Şahinöz 2018: 63). Blockchain teknolojisi, tamamıyla şeffaflığa dayanır ve dış müdahaleyi neredeyse sıfıra indirir. Sonsuz bir zincir oluşumu olan blockchain’de, her bir işlem zincire bir halka olarak eklenir ve bu halkaların kontrolü birbirinden bağımsız binlerce bilgisayar tarafından yapılır. Yapılan her işlem bir kod halini alır ve bir önceki kodu doğrulayarak bir halka oluşturur. Zincirin halkalarında yapılmaya çalışılacak herhangi bir değişiklik bağımsız kullanıcılar tarafından kontrol edilerek düzeltilir veya engellenir. Zincir üzerinde geçmişe dönük yapılacak bir değişiklik bütün zincirin yapısını ve doğruluğunu bozar.

Sekil-1. Blockchain’in İşlevi Düzeni

Şekil-1’de görüldüğü gibi, yapılan işlemler sonucu oluşturulan kod (hash kodu) bir sonraki bloğa aktarılarak önceki bloğu doğrular. Birbirini doğrulayan halkalar güvenli bir zincir oluşturur. Kripto paraların en çok işlem gören birimi bitcoin de bu teknolojiyi kullanarak P2P (Peer to Peer) yöntemiyle kişiden kişiye güvenli para aktarımı yapılmasını sağlar. Bitcoin bir aracı olmadan kişiden kişiye ödeme yapmayı mümkün kılan kripto paradır (Güven ve Şahinöz 2018: 30). Kripto paralar, merkezi olmayan dağıtık ağ yapısını kullanırlar.

Sekil-2. Genel Ağ Yapıları

Blockchain’de sistem içerisinde bulunan bilgiler kullanıcılara açık olan bir ağ üzerindeki tüm makinelerde bir kopyası olacak şekilde tutulmaktadır. Böylece,

Ülkelerin Kendi Kripto Paralarını Üretme Girişimleri İle Bu Girişimlerin Kripto...

aracı bir kuruma duyulan ihtiyaç ve buna bağlı olarak oluşan maliyetler ve riskler de ortadan kaldırılmış olmaktadır.

Dolaşımdaki paranın miktarı ve arzı, hangi şekillerde ve ne zaman dolaşıma sokulacağı kripto sistemin kuruluş aşamasında belirlenmektedir. Kripto para sisteminde Merkez Bankası gibi aracı bir kurum ya da kişi bulunmamaktadır (Çakmak, 2019). Kripto paraların merkeziyetsiz ve şeffaf olmaları, onları her ne kadar güvenilir kılsa da bu durum bazı kesimler tarafından merkezi kurumlara ve hükümetlere karşı bir oluşum gibi gösterilmektedir. Bu sebeple ülkeler, kripto para teknolojisine girmek için merkez bankaları aracılığıyla kendi kripto paralarını üretme yoluna gitmektedir. Ülkeler kendi kripto paralarını üreterek merkeziyetsiz yapıyı ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Bu çalışmalar sonucunda kendi kripto parasını üretmeye başlayan ilk ülke Dubai'dir.

3. KRİPTO PARALARIN DÜNÜ, BUGÜNÜ VE GELECEĞİ

Kripto paraların geçmişi 90'lı yıllarda Digicash'e kadar dayansa da asıl atılımını 2009 yılında bitcoin'lerin piyasaya sürülmesi ile yapmıştır. 2008 yılında Satoshi Nakamoto, yazılımcılara ve gazetecilere sistemi detaylarıyla anlatan bir mail attı. Sistem bazıları tarafından ponzi/dolandırıcılık olarak görülürken başka bir kesim ise uygulamaya geçirilemeyeceğini öne sürdü. Ancak Hal Finney gibi Satoshi'ye inananlar da vardı. Yaptığı projeye inanan Satoshi, 2009 yılında 21 milyon adet bitcoin'i piyasaya sürdü. Bitcoin ilk çıktığında 1 dolar ile 1.309,03 adet bitcoin alınabiliyordu. Günümüzde 1 bitcoin ile yaklaşık 37 bin dolar alınabilmektedir.

Bitcoin'in uygulanabilirliğinin görülmesiyle beraber insanlar yavaş yavaş bitcoin satın almaya başladılar. Bitcoin her ne kadar kendinden söz ettirmeyi başarmış olsa da herhangi bir hukuki dayanağı yoktu. Ancak, bir hukuki dayanağı olmamasına rağmen derin internet diye tabir edilen dünyada sıklıkla kullanılmaya başlanmıştı. Özellikle illegal ürünlerin ticaretinde kullanılmaktaydı. 2011 yılında "Dark Web"de e-ticaret amacıyla kurulan Silk Road (İpek Yolu) isimli internet sitesinde uyuşturucu ticareti, silah alım satımı, kara para aklama operasyonları gibi birçok işlemde bitcoin kullanılmaktaydı (Nebil 2018: 126). 2013 yılında FBI tarafından yapılan operasyonla site kapatıldı ve sitenin kurucusu Ross William Ulbricht tutuklandı. FBI bu operasyonlarda toplamda 177 bin adet bitcoin'e el koydu. Silk Road'un şifreli bir yapıya sahip olması ve Silk Road'taki işlemlerin Bitcoin para birimi üzerinden gerçekleşiyor olması FBI'nin işini oldukça zorlaştırmaktadır. Bu operasyon çerçevesinde el konulan toplam Bitcoin miktarının 177.000 olduğu ve bu rakamın daha da artabileceği söylenmektedir (Aru Ç., 2013; Vigna ve Casey, 2020: 128). Bitcoin, ortaya çıktığı ilk günden itibaren büyük dolandırıcılık olaylarının da merkezinde yer almıştır. Bu dolandırıcılıklar bazen şahıslar yoluyla bazen kurumsal olarak bazen ise kripto para borsaları tarafından gerçekleştirilmiştir. Günümüze kadar gelen büyük bitcoin hırsızlıklarına bakıldığında 2012 yılında Linode'nin hacklenmesi, 2014 yılında Mt.Gox'un ve Flexcoin'in hacklenmesi, 2016 yılında Bitfinex'in hacklenmesi, 2017 yılında Nicehash'in hacklenmesi, 2018 yılında Coincash'in hacklenmesi (Nebil, 2018: 126-

129) gibi büyük değerlerde kripto paranın çalındığı olaylar gözükecektir. Blockchain teknolojisinin güvenilirliğinden söz edilirken nasıl çalınmıştı bunca kripto para? Olaylar tek tek incelendiğinde ya hacklenen firmaların içinden bilgi sızmalarının olduğu ya da kullanıcı hatalarının bulunduğu tespit edildi. Yaşanan olayların sonucunda büyük firmalar itibar kaybı yaşamamak adına mağduriyetleri gidermek için çalışmalar ve ödemeler yapmışlardır.

Kripto paralar, birçok zorlukları atlatarak ve bağımsız yapılarını koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır. Kanada'nın Vancouver şehrinde ilk kripto para ATM'sinin kurulmasından bugüne dek geçen sürede kurulan kripto para ATM'leri 5000 rakamının üzerine görmüş durumda (Kara, 2020: 213). Dünya çapındaki Bitcoin ATM sayısı ilk çıktığı günden 7 yıl sonra 10.000 adeti aştı. Norveç merkezli finansal hizmetler şirketi AksjeBloggen'in verilerine göre yıllık bazda ortalama yüzde 167 oranında bir artış yaşanıyor ("Bitcoin ATM", 2020). İnsanlar artık parayı eliyle tutmak yerine elektronik ortamdan kolay ve hızlı bir şekilde kullanmayı tercih ediyorlar. Özellikle, son dönemde meydana gelen salgın hastalıklar nedeniyle paranın elle tutularak kullanımı büyük ölçüde azaldı. Bunun yanı sıra para transferlerinin kolaylığı ve aracı kurumların kestiği işlem ücretlerine oranla alınan işlem ücretinin çok düşük oranlarda olması kripto para kullanımının tercih edilmesine neden oldu.

Blockchain teknolojisinin geleceğin teknolojisi olarak nitelendirilmesi, bu alt yapıyı kullanan kripto paraların da dikkate alınmasına sebep olmaktadır. Fakat, ülkeler blockchaini birçok alanda kullanmak için çeşitli çalışmalar yaparken, kripto paralara ilişkin henüz büyük adımlar atılmamıştır. Bunun en büyük sebeplerinden birisi, dünya ticaretinde söz sahibi olan paraları üreten ülkelerin, bu paralar üzerinden elde ettikleri senyorej gelirlerini kaybetmek istemeyişleridir. Kripto paraların merkeziyetsiz yapılarının ve şeffaflık içeren politikalarının gelecekte önemli yer tutacağı birçok ekonomist tarafından dile getirilmektedir. Her ne kadar kripto paraların gelecekte yeri olduğu söylense de önünde aşılması gereken önemli engeller yer almaktadır.

4. KENDİ KRİPT PARALARINI ÜRETEN ÜLKELER

Kripto paralara ilişkin göze çarpan en büyük detaylardan birisi, kendi kripto paralarını üretmeye başlayan öncü ülkelerin ekonomik olarak dünyada söz sahibi olan ülkeler olmadıkları görülür. Kendi kripto parasını üreten ve kullanıma sokan ilk ülke Dubai'dir. Bu ülkeyi sırasıyla Venezuela, Estonya, İsviçre ve Rusya izledi ("Kendi Kripto Parasını Çıkaran", 2018). Amerika, Fransa, Almanya gibi dolar ve euro'nun sahibi ülkeler hem bahsettiğimiz senyorej gelirlerini kaybetmemek hem de kendi ülke paralarının prestij kaybını engellemek için çalışmalar yürütmektedirler. Bu konuda Donald Trump, başkanlığı döneminde twitter üzerinden yaptığı "*I am not a fan of Bitcoin and other Cryptocurrencies, which are not money, and whose value is highly volatile and based on thin air. Unregulated Crypto Assets can facilitate unlawful behavior, including drug trade and other illegal activity... -Donald J. Trump (@realDonaldTrump) July 12, 2019*" (Para olmayan, değeri oldukça değişken ve çatlak zemine dayanan bitcoin'in ve diğer kripto para birimlerinin

Ülkelerin Kendi Kripto Paralarını Üretme Girişimleri İle Bu Girişimlerin Kripto...

hayranı değilim. Kontrolsüz Kripto Varlıkları, uyuşturucu ticareti ve diğer yasa dışı faaliyetler de dahil olmak üzere yasadışı davranışları kolaylaştırabilir) “...and International. We have only one real currency in the USA, and it is stronger than ever, both dependable and reliable. It is by far the most dominant currency anywhere in the World, and it will always stay that way. It is called the United States Dollar! -Donald J. Trump (@realDonaldTrump) July 12, 2019” (Bizim ABD'de bir tek gerçek para birimimiz vardır ve o, hiç olmadığı kadar güçlüdür, hem güvenilir hem de emniyetlidir. O, Dünya'nın her yerinde açık ara en baskın para birimidir ve her zaman öyle olmaya devam edecektir. Bu para biriminin ismi de ABD Dolarıdır) (İçözü T., 2019)” açıklamalarıyla hem kendisinin hem de Amerika'nın kripto para karşısında doların arkasında duracaklarını vurgulamıştır.

4.1. Dubai

2017 yılında emCash adıyla devlet destekli ilk kripto parayı çıkaran ülke Dubai'dir. EmCash kripto parasının piyasaya girdiği ilk zamanlar, kripto paraların devlet gözetiminde olamayacağına dair tartışmalar uzun süre devam etmiştir. İngiltere merkezli Object Tech Grp Ltd. firmasıyla kurulan ortaklık sonucu üretilen emcash, kamu ve özel sektörde birçok alanda ödeme yapma imkanı sunmaktadır. Her ne kadar bağımsız bir kripto para birimi olduğu açıklansa da Emcredit ve Object Tech'in birlikte, “*Rekabetçi, hesap verebilir ve yasal olarak uyumlu bir emCash ekosistemi geliştirilecek*” (“Dubai Ekonomisi”, 2017) açıklaması nedeniyle emCash kripto parasının merkeziyetsizliği sorgulanmaktadır.

4.2. Venezuela

Venezuela 2018 yılında Petro isimli kripto parasını çıkarmıştır. Bu paranın asıl çıkış amacı Amerikan yaptırımlarını delmekti. Hükümet, bu kapsamda 2018 yılı Ekim ayından itibaren bütün parasal göstergelerin ülke para birimi Bolivar soberano (Bs.S) ile birlikte Petro'nun da gösterilmesinin zorunlu hale geleceğini ve Petro ile tasarruf hesabı açılacağını ilan etti (“Venezuela”, 2019).

20 Şubat 2018 itibarıyla da detaylar açıklandı. Belirtildiğine göre paranın fiyatı 1 petrol varilinin fiyatına eşit olacak (Nebil 2018: 101). Her bir petro'nun 1 varil Venezuela petrolüne eşit olacak şekilde sunulmasıyla Amerikan ambargosu sebebiyle satılamayan Venezuela petrolünün de satımının sağlanması hedeflenmiştir.

4.3. Rusya

Venezuela gibi Amerika'nın hamlelerine karşı çıkarılmak istenen cryptoRuble fikri ilk olarak 2017 yılında ortaya atılmıştır. CryptoRuble şu anda geliştirilmekte olan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin tarafından yaptırılan bir dijital para birimidir. Muhtemelen CryptoRuble, hükümet tarafından çıkarılacağı ve madencilik yapılmayacağı için bitcoin veya ethereum gibi bir kripto para birimi olmayacaktır. .CryptoRuble'nin değeri, normal bir rublenin değeriyle aynıdır (Frankenfiel, 2019).

Cryptorable'nin bir diğer çıkarılma amacı, piyasaya hakim olan ethereum ve bitcoin'in egemenliğini kırmaktı ancak bu kripto paraların önüne geçemeyeceğini anlayan Rus hükümeti kripto paralara karşı tavrını yumuşatarak bitcoin ve ethereum gibi kripto paraların alım satımına izin vermiştir. Rusya, ülke sınırları içindeki kripto para kullanımına dair yeni kurallar getirmektedir. Bankalar bu kurallara ayak uydurmak için çalışmalarını hızlandırmıştır Vladimir Putin tarafından 31 Temmuz'da imzalanan yeni kripto yasası Ocak 2021'de yürürlüğe girecektir (Rapoza K., 2020).

4.4. İsviçre

Kripto paralar için en ideal ülkelerden birisi olan İsviçre de kendi dijital para birimini üretmeyi hedeflemektedir. İsviçre Merkez Bankası (SNB) ve Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS) bu yılın sonuna kadar bir merkez bankası dijital para birimi (CBDC) testi başlatmayı planlamaktadır ("İsviçre Merkez Bankası", 2020).

İsviçre'nin Zug kantonunda 2016 yılından beri kripto paralarla işlem yapılabilmektedir. Kripto paraların kullanımı ve üretimi açısından hiçbir sorunun yaşanmadığı İsviçre, kendi kripto parasını üreterek öncülükler arasında yer almak ve piyasaya yön vermek istemektedir.

4.5. Amerika

Amerika içerisinde kripto paralarla ilgili en önemli gelişmelerden birisi JP Morgan'ın açıklamalarıdır. Kripto paraların çıkışından sonra kripto paraları büyük bir balon olarak değerlendiren JP Morgan daha sonra bu fikrini değiştirerek kendi kripto parasını geliştirdiğini duyurmuştu. JP Morgan Chase mühendisleri, müşterileri arasındaki ödeme süreçlerini hızlandıracak ve hatta gerçek zamanlı hıza getirebilmek amacıyla JPM Coin'i geliştirdiklerini duyurdu (Budak, 2019).

Amerika Birleşik Devletleri, kripto paralar için kilit ülke konumundadır. Küresel para piyasasının ve ülkeler arası ticaretin en çok sözü geçen parası olan dolar karşısında herhangi bir kripto parayı desteklemenin veya üretmenin doların değerini düşüreceğinin farkındalar. Bu sebeple kripto paraya geçmenin yanında doların değerini kaybetmemesi için de çalışmalar yürütmektedir. Amerikan merkez bankası FED'in Başkanı Jerome Powell, öncelikle mevcut dolar sisteminden memnun olduklarını ve rakiplerin yaptığı gibi kendi para birimlerini yani Doları bir kripto para birimine dönüştürmeden önce iyi düşünmek gerektiğini vurgulamıştır. Başka bir ifadeyle, doları kripto paraya dönüştürme konusuna şimdilik soğuk baktıklarını ifade etmiştir (Öz, 2020).

5. KRİPTO PARALARA İLİŞKİN HUKUKİ DÜZENLEMELER

Bağımsız devletlerin kendi para birimlerine ilişkin hukuki dayanakları iç hukuklarıdır. Ülkelerin kendi paraları üzerindeki yetkileri iç hukukları, başka ülke paralarına karşı yapacakları tasarrufları ise uluslararası hukuk marifetiyle sağlar. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında para basma yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeydi. Bu yetki 11 Haziran 1930 tarihli ve 1715 sayılı kanun ile Merkez Bankasına verilmiştir. Ülkelerin para basımını ve para politikalarını yönetmeye

Ülkelerin Kendi Kripto Paralarını Üretme Girişimleri İle Bu Girişimlerin Kripto...

yetkili kurum merkez bankalarıdır. Ülke paralarının bu özelliği kripto paralardan tamamen ayrılmasına sebep olmaktadır. Kripto paralar herhangi bir merkez tarafından oluşturulup piyasaya sürülse de bu merkez daha sonraki süreçte kripto paralara ilişkin hiçbir duruma müdahil olmamaktadır. Örnek vermek gerekirse; Bitcoin, 2009 yılında 21 milyon adet üretilerek piyasaya sunulmuştur. Son bitcoin'in madenciler tarafından çıkarılma tarihi 2140 yılı olarak hesaplanmaktadır. Bu süreçte veya son bitcoin çıkarıldıktan sonraki süreçte bitcoin'i icat eden Satoshi veya başka herhangi birisi ihtiyaç duyulduğu veya piyasayı dengelemek için piyasaya bitcoin süremeyecektir. Bu, sürekli genişleyen ulusal para birimlerine karşın her zaman sabit bir arz demek. Hükümetlerse gerektiğinde para arzını artırmayı severler. Bu durum devalüasyona yol açar ve nihayetinde vatandaşların servetleri azalır (Köse B., 2017).

Halihazırda hiçbir hükümet, kanunlarında kripto paralara ilişkin bir çalışma yapmamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde Vergi Dairesi (IRS) kripto paraları sanal para ve varlık olarak sınıflandırmıştır. IRS yaptığı açıklamada kripto paraları, gerçek para cinsinden bir karşılığı olan veya gerçek paranın yerine geçebilen konvertabl paralar olarak tanımlamıştır ("IRS", 2020). Amerikan Ticaret Komisyonu (CFTC) ise bitcoin ve diğer kripto paraları emtia olarak aldığını açıklamıştır. Rusya'da kripto paralar döviz işlemi olarak görülmektedir ve bu sebepten vergiden muaf tutulmaktadırlar.

Avrupa Birliği devletleri arasında kripto paraları kanuni olarak tanıyan devletler Almanya, Estonya, İsveç ve Birleşik Krallık'tır. Almanya Maliye Bakanlığı Bitcoin'i kanuni olarak muteber bir para olarak kabul etmektense daha çok bir finansal vasıta ya da muhasebe birimi gibi kabul etmiş, özel muameleler için ve yalnızca bir iştirakin Federal Finansal Denetim Otoritesinden onay alması hâlinde bunlardan faydalanmasına izin vermiştir (Kowalski, 2015). Avrupa Adalet Divanı kripto paraları "para" olarak görmüş olup, bitcoin ve diğer kripto paraların vergiye tabi olmadığı konusunda karar vermiştir. Fransa'da kripto para birimlerinin net bir tanımı henüz yapılmamıştır ve yargıda bununla ilgili herhangi bir içtihat bulunmamaktadır. 2020'nin mart ayında bir alt mahkemenin Bitcoin'in birpara birimi olarak değerlendirmesine ilişkin kararının etkili bir emsal teşkil edilebileceği üzerinde durulmaktadır ("Avrupa 2020", 2020).

Singapur mahkemeleri, kripto para birimlerine emtia muamelesi yapma eğilimindedirler. Ohio'dan Kaliforniya'ya ve Güney Kore'ye kadar bazı mahkemeler, kripto para birimlerinin emtia olması için kararlar verdi. Çin'de, ilk madeni para teklifleri (ICO'lar), kripto para birimi borsaları ve Bitcoin madenciliği yasaklanmasına rağmen, bazı mahkemeler kripto para birimlerinin emtia olmasını sağladı.

2019'da Birleşik Krallık Yargı Görev Gücü, Kripto Varlıklar ve Akıllı Sözleşmelere ilişkin Hukuki Beyanını yayınladı. İngiltere mahkemeleri için bağlayıcı olmamakla birlikte, kripto varlıkların ve dolayısıyla kripto para biriminin "mülkiyetin tüm göstergelerine sahip olduğu" ve bu nedenle bu şekilde muamele görmesi gerektiği sonucuna varmıştır (Davidson S.K., Baratz M. J., Butcher J.R., Fox M.B., Gordienko I., Faber S., Green A., 2020).

İslam hukukuna bakıldığında ise dikkat çeken ayrılıklar yaşanmaktadır. Mısır'da kripto paraların kullanılmasının caiz olmadığına ilişkin fetva verilirken kendi kripto parasını üreten Dubai'de buna yönelik bir fetva bulunmamaktadır. Bazı İslam hukukçuları ise kripto paranın yapısının fiat paralara göre İslam'a daha uygun olduğunu belirtmektedir. Kripto varlıkları enflasyona veya merkez bankalarının faiz oranlarının etkisine tabi değildir. Ve bu en çok bankanın ilgisini inkar eden İslam hukuku ile tutarlıdır ("Kripto Para Birimleri", 2018).

Görüldüğü gibi hukuksal bağlamda kripto paralara ilişkin belirlenmiş, sabit kanun hükümleri bulunmamaktadır. Ülke hukuklarının kripto paraları emtia olarak kabul etme girişimleri mevcuttur ancak, ülkeler kendi kripto paralarını üreterek piyasaya sürdükten sonra ülke kripto paralarının fiat para olarak görülmesiyle beraber, kripto paraların da emtia statüsünden çıkarılmaları gerekecektir. Çünkü, hali hazırda fiat paralar kanunda emtia statüsünde geçmemektedir. Bu sebepten ötürü alınacak emsal kararların ilerleyen zamanlardaki geçerliliği tartışma konusu olacaktır. Öte yandan, kripto paraları emtia statüsünde gösterme ve buna dayalı mal varlığı dondurma durumu etkili bir hukuki çözüm getirmeyecektir. Kripto para sahibi kişi istemediği ve kişisel şifrelerini vermediği sürece kripto para varlığı ve yapılan işlemler asla öğrenilemeyecektir. Bu da mal varlığının tespitini imkansız kılarak hukuki çözümsüzlüğe sebep olacaktır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kripto paralar, gündeme girdiği ilk günden bu yana belirsizliklerin merkezinde yer almıştır. Ancak, tüm bu olumsuzluklara, belirsizliklere ve çözümsüzlüklere rağmen kullanıcı sayıları her geçen gün artmıştır. Kripto paralar bir kısım tarafından, para transferlerindeki işlem hızları, komisyon tutarlarının çok düşük düzeylerde oluşu ve 7/24 sıkıntısız para transferi gibi sebeplerle tercih edilmiş olsa da kripto paraları yatırım aracı olarak gördükleri için alanların sayısı da bir hayli fazladır. Bitcoin'in fiyatındaki artış, kripto paraların altın, gümüş vb. gibi emtia statüsünde değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Ancak kripto paralar, emtialardan daha çok fiat paraların özelliklerini taşımaktadır. Bunların en belirginini bölünebilir olmalarıdır. Bitcoin'in en küçük birimi "satoshi"dir ve 1 satoshi, 1 bitcoin'in 100 milyonda 1'ine eşittir. Kripto paralar, taşınabilir olmaları, dayanıklı olmaları, taklit edilememeleri gibi paranın bütün özelliklerine sahiptir.

Bitcoin'in fiyatı kasıtlı olarak arttırılarak paradan daha çok emtia olarak değer görmesi isteniyor olabilir veya gerçekten bitcoin'in yükselişi doğal bir yükseliştir. Bu şu anda cevabı kesin olarak verilebilecek bir soru değildir. Kesin olarak söylenebilecek bir şey varsa o da kripto paraların hayatımızda yer almaya devam edeceğidir. Bu sebeple kripto paralara yaklaşma tarzı ülkelerin gelecekteki pozisyonunu belirleyecektir. Ülkeler, yasal düzeneği oluşturmadan kendi kripto para birimlerini üretmenin peşine düşmüşlerdir ancak, piyasadaki kripto paraların işleyişini düzene sokmadan kendi kripto paralarını işleme koymaları, ülke fiat paralarının elektronik ortama aktarılmasından öteye gidemeyecektir. Merkeziyetsiz yapıları sebebiyle kripto paralar ülke kripto paralarından ayrılacaklardır.

Ülkelerin Kendi Kripto Paralarını Üretme Girişimleri İle Bu Girişimlerin Kripto...

Venezuela örneği, ülke kripto paraları için ders niteliğindedir. Venezuela kripto parası Petro'nun Venezuela ulusal parasıyla beraber kullanılmaya başlanması ve emeklilik ödemelerinin Petro ile yapılması, ulusal para biriminin yüksek enflasyona uğrayarak büyük bir değer kaybı yaşamasına sebep olmuştur. Ülke kripto paralarına ilişkin olarak, ülkelerin kendi kripto paralarını ne kadar üreteceklerine ve diğer ülke kripto paralarına karşı kur sisteminin nasıl işleyeceğine dair belirsiz birçok konu vardır. Ülke kripto paraları, şu anki düzende sembolik olmanın ötesine geçemeyecektir ve geçmemelidir. Bu sebeple Türkiye Cumhuriyeti'nin, kendi kripto parasını üretmeye çalışmak yerine, piyasanın hakimi olan kripto para üreticileriyle hukuki düzenlemeler üzerinde mutabakata varmaya çalışmasının hem Türk lirasının değerini arttıracığı hem de kripto para kullanıcılarını ülkemize çekeceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- ABD'den Kripto Para Savaşında Akıllı Adım, (2020, 12 Şubat), <https://tr.cointelegraph.com/news/usa-made-a-smart-move-in-crypto-finance-analyst-says>, Erişim Tarihi: 13.01.2021
- Aru Ç., (2013), FBI'nın Silk Road Baskını Sonrasında El Konulan Bitcoin Değeri 32 Milyon \$'ı Buldu, (2013, 28 Ekim), <https://turk-internet.com/fbi-in-silk-road-baskini-sonrasinda-el-konulan-bitcoin-degeri-32-milyon-i-buldu/>, Erişim Tarihi: 15.01.2021
- Avrupa 2020'de Kripto Parayı Nasıl Düzenliyor?, (2020, 13 Temmuz), <https://www.icrypex.com/tr/blog/avrupa-2020-de-kripto-parayi-nasil-duzenliyor>, Erişim Tarihi: 17.01.2021
- Budak B., (2019), Abd'nin Banka Destekli İlk Kripto Parası Jp Morgan Tarafından Piyasaya Sürülüyor, (2019, 14 Şubat), <https://webrazzi.com/2019/02/14/abdinin-banka-destekli-ilk-kripto-parasi-jp-morgan-tarafindan-piyasaya-suruluyor/>, Erişim Tarihi: 10.01.2021
- Chaparro F., (2017), Sec Head Jay Clayton Weighs In On Cryptocurrency Mania, (2017, 12 Aralık), https://www.businessinsider.com/sec-head-jay-clayton-statement-on-bitcoin-cryptocurrencies-2017-12?utm_campaign, Erişim Tarihi: 14.01.2021
- Çakmak M., (2019), Kripto Paraların Gelişim Süreci, Blok Zincir Teknolojisi ve Kripto Paraların Türkiye 'de Vergilendirilmesi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Davidson S.K., Baratz M. J., Butcher J.R., Fox M.B., Gordienko I., Faber S., Green A., (2020), Cryptocurrencies & Judgment Enforcement, (2020, 06 Ekim), <https://www.steptoe.com/en/news-publications/cryptocurrencies-and-judgment-enforcement.html>, Erişim Tarihi: 17.01.2021
- Dubai Ekonomisi Emcash'i Hızlandırmak İçin Ortaklık Başlattı, (2018), <https://empay.ae/media-articles/10-press-releases/40-dubai-economy-launches-partnership-to-expedite-emcash.html>, Erişim Tarihi: 08.01.2021

- Dünya Genelindeki Bitcoin ATM Sayısı 10.000'i Aştı, (2020, 18 Eylül), <https://bctr.org/dunya-genelindeki-bitcoin-atm-sayisi-10-000i-asti-18673/>, Erişim Tarihi: 16.01.2021
- Frankenfiel J., (2020), CryptoRuble, (2019, 25 Haziran), <https://www.investopedia.com/terms/c/cryptoruble.asp>, Erişim Tarihi: 09.01.2021
- Güven V. ve Şahinöz E., 2018, Blockzincir Kripto Paralar ve Bitcoin, 3.Basım, İstanbul, Kronik Yayınevi.
- IRS, (2020), <https://www.irs.gov/pub/irs-drop/n-14-21.pdf>, Erişim Tarihi: 17.01.2021
- İçözü T., (2019), ABD Başkanı Trump'tan Bitcoin ve Libra Gibi Kripto Paralar Hakkında Sert Açıklama, (2019, 12 Temmuz), <https://webrazzi.com/2019/07/12/abd-baskani-trump-tan-bitcoin-ve-libra-gibi-kripto-paralar-hakkinda-sert-aciklama/>, Erişim Tarihi: 17.01.2021
- İsviçre Merkez Bankası Dijital Parasını Test Etmeye Hazırlanıyor, (2020, 27 Ekim), <https://fintechistanbul.org/2020/10/27/isvicre-merkez-bankasi-dijital-parasini-test-etmeye-hazirlaniyor/>, Erişim Tarihi: 10.01.2021
- Kara F.B., 2020, A'dan Z'ye Kripto Para, 1.Basım, Ankara, Gece Kitaplığı Yayınevi.
- Kendi Kripto Parasını Çıkaran Ülkeler, (2018, 18 Haziran), <http://www.koinplatform.com/kendi-kripto-parasini-cikaran-ulkeler/>, Erişim Tarihi: 08.01.2021
- Kowalski P., (2015), Taxing bitcoin transactions under Polish tax law, Comparative Economic Research, Vol.18,Issue.3, s.(139–152).
- Köse B., (2017), Bitcoin'lerin Tamamı Üretildiğinde Ne Olacak?, (2017, 31 Aralık), <https://uzmancoin.com/bitcoin-uretim/>, Erişim Tarihi: 17.01.2021
- Kripto para birimleri: en İslami ödeme aracı mı, haram mı?, (2018), <https://mr-trader.com/tr/markets/bitcoin-cryptocurrency/crypto-interesting/kriptoalyuty-samyj-proislamskiy-platyozhnyj-instrument-ili-xaram>, Erişim Tarihi: 17.01.2021
- Kripto paralar Rusya'da yasal statü kazandı, (2020, 03 Ağustos), <https://fintechistanbul.org/2020/08/03/kripto-paralar-rusyada-yasal-statuz-kazandi/>, Erişim Tarihi: 12.01.2021
- Monaghan, A. (2017), Bitcoin is a fraud that will blow up, says JP Morgan boss. The Guardian.
- Nebil F.S., 2018, Bitcoin ve Kripto Paralar, 1.Basım, İstanbul, Pusula Yayınevi.
- Öz E., (2020), ABD'den Kripto Para Savaşında Akıllı Adım, (2020, 12 Şubat), <https://tr.cointelegraph.com/news/usa-made-a-smart-move-in-crypto-finance-analyst-says>, Erişim Tarihi: 10.01.2021
- Rapoza K., (2020), Putin Outlines New Russian Crypto Rules And Banks Prepare For New Exchanges, (2020, 06 Ağustos), <https://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2020/08/06/putin-outlines-new->

Ülkelerin Kendi Kripto Paralarını Üretme Girişimleri İle Bu Girişimlerin Kripto...

[russian-crypto-rules-and-banks-prepare-for-new-exchanges/?sh=8d6b4c366ed7](https://tim.org.tr/tr/ihracat-kuresel-ticaret-hamleleri-venezuela-kripto-para-petroyu-piyasa-kull), Erişim Tarihi: 09.01.2021

Venezuela, Kripto Para Petro'yu Piyasa Kullanımına Sunuyor, (2019, 12 Eylül), <https://tim.org.tr/tr/ihracat-kuresel-ticaret-hamleleri-venezuela-kripto-para-petroyu-piyasa-kull>, Erişim Tarihi: 09.01.2021

Vigna P. ve Casey M.P., 2020, Kripto Para Çağı, 3. Basım, Ankara, Buzdağı Yayınevi.

Yüksel, A. E. B. (2015), Elektronik Para, Sanal Para, Bitcoin ve Linden Doları'na Hukuki Bir Bakış (Looking At Electronic Money, Virtual Money, Bitcoin and Linden Dollars From A Legal Perspective), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 73(2), 173-220.

ARDAHAN'IN GÖLE İLÇESİNDEKİ DEMİR ÇAĞI SAVUNMA YAPILARI

IRON AGE DEFENSIVE STRUCTURES IN ARDAHAN'S GÖLE DISTRICT

ОБОРОННЫЕ СООРУЖЕНИЯ ЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА ГЁЛЕЙСКОГО РАЙОНА АРДАХАНСКОЙ ПРОВИНЦИИ

Zekeriye AKKURT*

Sami PATACI**

ÖZ

Bu makalede Ardahan ili, Göle İlçesi'nin; coğrafyası, araştırma tarihçesi, adının kökeni ve ayrıca 1995-1997 ile 2016-2018 yılları arasında, bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen Demir Çağı savunma yapıları ele alınmıştır. Göle, bulunduğu konum itibarıyla Kuzeydoğu Anadolu'nun yüksek dağları ile çevrili olup; bu nedenle yerleşim alanı, bağlı olduğu il merkezine göre daha yüksekte ve soğuk bir iklim tipine sahiptir. Bölgedeki ilk araştırmalar; 20. yüzyıl başlarında gerçekleştirilmiş ve bu çalışmalar, Ortaçağ'a ait kalıntılar üzerine yoğunlaşmıştır. Eskiçağ adına yapılan yüzey araştırmaları ise 1995-97 yıllarında başlamıştır. Göle'de gerçekleştirilen bu yüzey araştırmaları ile Kuzeydoğu Anadolu bölgesinin Demir Çağı'nın daha iyi anlaşılması kolaylaştıracak yeni veriler ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bu yeni veriler Doğu Anadolu'da Orta Demir Çağı'nın önemli uygarlığı olan Urartu Krallığı'na ait çivi yazılı metinlerde yer alan bölge isimleri ile Göle'nin isim kökeni hakkında bir takım bağlantıların kurulmasına olanak sunmuştur. Göle, Ortaçağ'da Hristiyan kültürlerce ve Türk fetihlerinin ardından Osmanlı İmparatorluğu Döneminde çeşitli isimler ile anılmıştır. Bölgede gerçekleştirilen son yüzey araştırmaları ile Göle'de Demir Çağı savunma mimarisinin ve çanak-çömlek geleneğinin özelliklerini bünyesinde barındıran arkeolojik alanlar tespit edilmiştir. Bu arkeolojik alanlar, ilçenin: Kayaaltı, Çobanköy, Kuzupınarı, Durucasu, Bellitepe, Balçesme gibi modern yerleşim yerlerinin yakın çevresinde yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ardahan, Göle, Demir Çağı, Kale, Gözetleme Kulesi.

ABSTRACT

* ORCID: [0000-0003-2670-640X](https://orcid.org/0000-0003-2670-640X), Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi. E-posta: zekiakkurt@outlook.com

** ORCID: [0000-0003-1840-6562](https://orcid.org/0000-0003-1840-6562), Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. E-posta: samipataci@hotmail.com

Ardahan'ın Göle İlçesindeki Demir Çağ Savunma Yapıları

In this article, the geography of Göle District, its research history, the origin of its name, and also the Iron Age defensive structures detected during the surveys carried out in the region between 1995-1997 and 2016-2018 were discussed. Göle is surrounded by the high mountains of Northeastern Anatolia due to its location; For this reason, the residential area is higher and has a colder climate than the city center to which it is connected. The first researches in the region were carried out at the beginning of the 20th century and these studies focused on the medieval ruins. Surveys on behalf of antiquity started in 1995-97. Thanks to these surveys carried out in Göle, new data have emerged that will facilitate a better understanding of the Iron Age of the Northeast Anatolia region. At the same time, these new data enabled some connections to be made about the names of the regions in the cuneiform texts belonging to the Urartu Kingdom, which was an important civilization of the Middle Iron Age in Eastern Anatolia, and the name origin of Göle. The lake was called by different names during the Middle Ages, in Christian cultures and after the Turkish conquests during the Ottoman period. Recent research in the region has uncovered archaeological sites in Göle that include features of Iron Age defensive architecture and pottery traditions. These archaeological sites are located in the immediate vicinity of modern settlements such as Kayaaltı, Çobanköy, Kuzupınarı, Durucasu, Bellitepe, Balçeşme.

Key Words: Ardahan, Göle, Iron Age, Castle, Watchtower.

АННОТАЦИЯ

В нижеследующей статье, исследуется название района Гёле, Ардаханской провинции, а также оборонительные сооружения железного века того же района, выявленные в ходе исследований в этом регионе в период с 1995-1997 по 2016-2018 годы. Первые исследования в регионе проводились в начале 20 века и были сосредоточены на средневековых руинах. Исследования древнего периода начались в 1995-97 гг. Благодаря исследованиям, проведенным в Гёле, появились новые данные, которые помогут лучше освоить железный век Северо-Восточный регион Анатолии. В то же время они позволили установить некоторые связи между топонимикой региона, в том числе с названием Гёле, с данными клинописных текстов, принадлежащих королевству Урарту, которое являлся важной цивилизацией середины железного века в Восточной Анатолии. Гёле называлось разными именами в средние века в христианских культурах и после турецких завоеваний в период Османской империи. В результате последних исследований, проведенных в регионе, были обнаружены археологические памятники в Гёле, которые включают в себя черты оборонной архитектуры железного века и гончарные традиции. Эти археологические памятники расположены в непосредственной близости от современных поселений, таких как Каяалты, Чобанкёй, Кузупинари, Дуруджасу, Беллитепе, Балчешме.

Ключевые слова: Ардахан, Гёле, железный век, замок, сторожевая башня

1. Giriş

Kuzeydoğu Anadolu coğrafyasında, tarihi ve arkeolojik araştırmaların çok az yürütüldüğü bölgelerin başında kuşkusuz Ardahan ili ve ilçeleri gelmektedir. Bu durumun temel sebepleri arasında genellikle olumsuz iklim şartları ve zorlu arazi yapısı öne çıkmaktadır. Ardahan ili ve ilçeleri çoğunlukla; Kuzeydoğu Anadolu illerini kapsayan bilimsel araştırma projeleri içinde yer alan ve sürekli olarak çok az incelenen bölge konumunda kalmıştır.

Göle, Ardahan il merkezinin güneyinde yüksek rakımlı bir ovalık arazide yer alan modern bir yerleşim bölgesi olarak varlığını sürdürmektedir. Bölge yer aldığı coğrafya itibari ile Sibiryaya yüksek basıncının etkisi altında kalarak soğuk bir iklim tipine sahiptir. Bu nedenle bölgede az miktarda tarım arazisi bulunurken, iklimin ve topografyanın etkisi ile bol miktarda oluşan sulak alanlar ve akarsular, ormanlar ve çayır step bitkilerinin yetişmesini sağlarken, diğer yandan geçim ekonomisinin temeli olan hayvancılığın da gelişmesini hızlandırmıştır.

Bölgenin, tarihi ve arkeolojik geçmişi bu güne kadar çok belirli sayıdaki çalışmalar ile anlaşılmaya çalışılmış, ancak bu çalışmalar Göle'nin erken dönemlerinin yeteri kadar anlaşılmasını sağlamamıştır fakat bölge hakkındaki ilk bilgiler, Ortaçağ'da hâkim güç olan Gürcü kültürünün kalıntılarının kaleme alındığı 20. yüzyıl belgelerinden gelmektedir. Göle'nin Eskiçağ dönemleri hakkındaki ilk veriler ise 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ile anlaşılmaya başlanmıştır. Bu yüzey araştırmaları kısa süreli olup bölgenin erken dönemlerini tam olarak aydınlatmaya yetmemiş, ancak bölge adına yeni bir görüşün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Oluşan bu yeni görüş ile Göle adının hem kökeni hem de bu bölgenin en erken tarihinin anlaşılmasına yönelik önemli düşünceler oluşmuştur. Bu yeni düşüncelerin temelinde ise şüphesiz Van Gölü Havzasında kurulan Urartu Krallığının yöneticileri tarafından yaptırılan yazıtlar önemli bir öneme sahiptir. Bu metinlerde geçen bir bölge adı ile benzerlik gösteren Göle kelimesi, bölgenin en erken tarihini anlamamıza yönelik bir takım düşünlerin oluşmasına neden olmuştur. Diğer yandan Göle adı ve bulunduğu coğrafya, Ortaçağ'da Gürcü ve Ermeni Krallıkları ve daha sonra ise Osmanlı İmparatorluğu, döneminde çeşitli isimler ile anılmıştır. Bu nedenle Göle kelimesi, Urartu Krallarının sefer yaptığı bir bölge adı ile benzerlik göstermesi halinde, bölgenin eskiçağ tarihini anlamak adına önemli bilgilerin ortaya çıkmasına yardımcı olabileceği kanaatindeyiz.

Bölgede gerçekleştirilen 2016 ve 2018 yıllarında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ile Göle ilçesinin Eskiçağ adına tespit edilen arkeolojik alanlar çoğunlukla Demir Çağı'na ait nitelikler taşımaktadır. İlçenin modern yerleşim alanlarının yakın çevresinde yer alan bu arkeolojik alanlar, çoğunlukla yüksek noktalarda, su kaynaklarına yakın ve arazi şartlarına göre konumlandırılmıştır. Bu yapılar, kullanım ve inşa tekniklerine göre tarafımızca sınıflandırılarak; Demir Çağı savunma yapılarının özelliklerini yansıtan Kale ve Kule yapıları olarak belirlenmiştir. Ancak bu yapılardan bazıları sadece savunma niteliğinde kullanılmadığı anlaşılmış, yakın çevrelerinde yer alan ve sivil mimari olarak değerlendirdiğimiz yapı kalıntılarından yola çıkarak, bu yapıların hem bir savunma yapısı hem de birer yerleşim yeri özelliği taşıdığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu makalede, Göle ilçesi sınırlarında yer alan ve Demir Çağı'na tarihlendirilen savunma yapıları; bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

2. Konumu ve Coğrafyası

Göle, kuzeyinde Ardahan'ın merkez ilçesi, güneyinde ve doğusunda Kars ili, kuzeybatısında Artvin, batı ve güneybatısında ise Erzurum ili ile sınır

Ardahan'ın Göle İlçesindeki Demir Çağı Savunma Yapıları

komşusudur (Harita 1). (Patacı, 2019: 548). İlçe, 2004-2040 m rakımı ile Ardahan'ın, en yüksek ve yüz ölçümü bakımından en büyük ilçesidir.

İlçenin güneyinde, Allahu Ekber dağları yer alırken, bu dağ kütlelerinin kuzey yamacından kaynaklarını alan Kayınlık, Türkmen ve Kür çayları, Göle Ovası'nın kuzeyinde birleşerek, Kuzeydoğu Anadolu ve Transkafkasya'nın en önemli su kaynağı olan Kura Nehri oluşturmuştur (Erginal, 2016:11). Bölge, kuzeyden gelen Sibiryâ yüksek basınç sisteminin etkisi ile sert karasal iklim tipinin özelliklerini en belirgin şekilde yansıtmaktadır. Kışları soğuk ve sert, yazları ise daha çok yağışlı geçmektedir (Erginal, 2016: 10; Patacı, 2019:548). İklimin ve yüksek topografyanın bir sonucu olarak bölgede, bitki türleri bakımından çeşitlilik görülmektedir. Soğuk iklim koşulları altında yetişebilen sarıçam, bölgenin orman yoğunluğunu oluştururken, aynı zamanda çayır-step bitkileri olarak bilinen ve 2000 m rakımlarda yetişen sup-alpin ve alpin bitkileri de önemli bir yoğunluğa sahiptir (Atalay, Tetik ve Yılmaz, 1985: 63-65; Koçman, 1990: 49-51). Zengin bitki topluluğu ile Göle'de, büyük baş hayvancılığın yanı sıra küçükbaş hayvancılık ve kümes hayvancılığı yoğun olarak yapılırken, son yıllarda bölgede arıcılığın da önemi artmıştır (Patacı, 2019a: 548).

Göle ilçe merkezinin yaklaşık 2004-2040 m rakıma sahip olmasına rağmen, bölgede kısıtlı miktarda tarımsal ürünler yetiştirilmektedir. Bu ürünler arasında; Buğday, arpa, patates ve yulaf gibi bitkiler üretimde başı çekmektedir (Patacı, 2019a: 548).

3. Araştırma Tarihçesi

Göle'deki ilk araştırmalar, 20. yüzyıl başlarında bölgeyi ziyaret eden Gürcü tarihçi Ekvtime Takaishvili tarafından, gerçekleştirilmiştir. Takaishvili, Ortaçağ araştırmaları sırasında, Göle'nin bulunduğu coğrafyaya verilen isim ve bölgede yaşayan halklar hakkında kısa bilgiler vermiştir (Takaishvili, 1991: 8-10). 1977 ve 1998 yılları arasında ise Ardahan adına gerçekleştirilen araştırma projeleri kapsamında, bölgeye gelen yerli ve yabancı bilim insanları Ortaçağ yapıları ile Gürcü ve Ermeni kültürlerini incelemek amacı ile Göle ilçesini de ziyaret etmişlerdir. Bu araştırma projeleri sırasında, 1977 ve 1983 yıllarında bölgede; Erzurum, Artvin ve Ardahan çevresi Ortaçağ kalıntıları konusunda önemli incelemeler gerçekleştiren R.W. Edwards: Ardahan ve Artvin bölgesindeki Gürcü ve Ermeni kültürlerinin, bölgedeki baskınlığı üzerine araştırmalar gerçekleştirmiştir (Edwards, 1988: 119-141; Patacı, 2016: 31). Edwards, 1983 yılındaki araştırmalarını, Göle ilçesi sınırlarında sürdürerek; Ortaçağ'a tarihlendirilen, savunma ve dini mimariye ait yapılar tespit etmiştir (Edwards, 1988: 122-123). Bölge adına bir diğer Ortaçağ araştırmaları ise 1995 yılında, M. Kadiroğlu-Leube tarafından başlatılan ve F. Bayram tarafından tamamlanan, Ortaçağ yüzey araştırmaları projesidir (Kadiroğlu-Leube, Yazar ve Karaca, 1996: 397; Bayram ve Yazar, 2010: 4-5). Kadiroğlu ve ekibi 2000 yılı çalışmalarında, Göle ilçesinde yer alan Ortaçağ Gürcü mimarisi adına, bölgede incelemelerde bulunmuştur (Kadiroğlu-Leube, Yazar ve Karaca, 2001: 93). Göle'de gerçekleştirilen araştırmalar sayesinde bölgenin Ortaçağ'daki genel durumu hakkında önemli

bilgiler sağlanmıştır; ancak ilçenin Eskiçağ tarihi ve arkeolojik geçmişi adına gerçekleştirilen çalışmalar, Ortaçağ araştırmalarından daha azdır.

Göle'nin, Eskiçağ araştırmaları daha önce de bahsedildiği gibi genellikle, Doğu Anadolu ve Ardahan'da gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ile birlikte sürdürülmüştür. Bu bakımdan, bölgedeki ilk Eskiçağ araştırmaları 1995-1997 yılları arasında, K. Köroğlu tarafından Artvin ve Ardahan illeri yüzey araştırmaları projesi ile gerçekleştirilmiştir (Köroğlu, 1996: 376-380; Köroğlu, 1998: 147; Köroğlu, 1999: 127). Köroğlu, Ardahan'ın merkez ilçesi ile Çıldır, Hanak ve Göle ilçelerindeki bazı yerleşim alanları çevresinde araştırmalar yürütmüştür. Bu incelemeler sırasında, Eskiçağ ve Ortaçağ'a tarihlendirilen kale ve kule kalıntıları, kurganlar, kaya kilisesi ve bir höyük tespit etmiştir (Patacı, 2016: 31). Yüzey araştırma projesinin, Göle bölümünde; ilçenin güneyinde, Erzurum/Şenkaya sınır bölgesinde ve Allahu Ekber Dağ silsilesinin kuzey yamacında yer alan Oglu (Köroğlu) kalesi de incelenmiştir (Köroğlu, 1998: 148; Patacı, 2015: 67-68). Bu yapı, daha önce bölgede Ortaçağ araştırmaları gerçekleştiren Edwards (1988) tarafından da incelenmiş ve Urartu dönemine tarihlendirilmiştir, fakat K. Köroğlu, Oglu kalesinde tekrar incelemelerde bulunmuştur. Köroğlu; bu yapının Urartu krallığı ile doğrudan bağlantı kurabilecek somut kalıntılardan yoksun olduğunu dile getirerek, Oglu (Köroğlu) Kalesi'nin açık bulgular olmadan tarihlendirilmeyeceğini vurgulamıştır (Köroğlu, 1998: 148). Bu araştırmalardan sonra, Göle ilçesinde Eskiçağ Dönemine dair bilimsel çalışmalar, 2016 yılına kadar durmuştur.

Ardahan sınırlarında, 2013-2018 yılları arasında gerçekleştirilen ve bölgenin hem Eskiçağ tarihini hem de Ortaçağ dönemlerini kapsayan yeni bir yüzey araştırması projesi başlatılmıştır. Daha önceki projelerden farklı olarak bu araştırmada sadece Ardahan ili ve ilçeleri konuya dahil edilmiştir. 2016-2018 yıllarındaki araştırma programı ile incelenen Göle ilçesinin de hem Eskiçağ hem de Ortaçağ Dönemine ait arkeolojik yapı kalıntıları araştırılmıştır. Bu çalışmalar sırasında, önceki yıllarda bölgede belgelenen arkeolojik alanlar, yeniden değerlendirilmek ve arazideki son durumlarını anlamak için tekrar ziyaret edilmiştir. Yeni çalışmalarla, Tunç ve Demir Çağları ile Ortaçağ'a tarihlendirilen savunma yapıları ve aynı zamanda Ortaçağ dini mimarisi örnekleri tespit edilmiştir. Bu makalede 2016-2018 yıllarında Göle İlçesinde belgelenen Eskiçağ savunma yapıları üzerinde durulacaktır.

4. Göle Adının Kökeni

Günümüzde, Göle kelimesi; Ardahan'ın güneyinde, Erzurum Şenkaya'nın; kuzeydoğu yönünde, Kars İl'inin ise kuzeybatı istikametinde yer alan coğrafyaya verilen isimdir. Bulunduğu coğrafyada, Antik ve Geç Antik Dönem toplumlarının kültürel etkisi altında kalan bölge, farklı uygarlıkların ürettiği çeşitli isimler ile tanınmıştır. Ancak bu adlandırmalar, bölgenin hangi özelliğinden dolayı verildiği çok az bilinmektedir. Coğrafyanın kültürel birikimini ve belki de toponimlere yönelik kanıtları bölgede yaşamış ya da bölgeye farklı amaçlar ile gelmiş halkların geride bıraktıkları maddi kültür kalıntılarında yola çıkarak aramak mümkünse de sistemli arkeolojik kazı çalışmalarının yürütülemediği olması sebebiyle bu konu günümüze değin eksik kalmıştır.

Ardahan'ın Göle İlçesindeki Demir Çağı Savunma Yapıları

Urartu krallarının kendi icraatlarını yazdırdıkları yıllıklarda yer alan ülke isimlerinden birinin Göle ve yakın çevresi ile ilişkili olabileceği üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle, ülkesinin sınırlarını genişletme amacı güden Urartu kralı II. Sarduri (MÖ 756-730), bu bölgeye gerçekleştirdiği seferler sonunda yazdırdığı icraat yıllıklarında ilk defa '*Qulha*' ülkesinden bahsetmiştir. Bu ülke adının, sefer yapılan coğrafyada yeni bir bölge adı olarak anılması, Göle ile terminolojik bir bağlantı kurulabileceğini göstermiştir.

II. Sarduri'nin kuzey seferlerini anlattığı ve '*Analıkız*' olarak tanımlanan alanda ve daha sonra Surp Pogos Kilisesi duvarına konmuş olan stel üzerindeki yıllıklarda geçen '*Qulha*' kelimesinin, Göle ile yakın ilişkili olduğu günümüzde kısmen de olsa kabul görmüştür (Koroğlu, 2001; 726). Nitekim bu konu üzerine detaylı incelemeler gerçekleştiren Kemalettin Koroğlu, Göle ile *Qulha* kelimeleri arasındaki bağlantıyı açıklamak ve güçlendirmek için öncelikle, bölgeye yapılan seferler sonunda bölgede ve yakın çevresinde tespit edilen çivi yazılı metinlerden ve daha sonra bu seferlerin sonuçlarının anlatıldığı yıllıklarda, adı geçen ülkelerin coğrafyalarından ve ayrıca bu bölgelerden elde edilen ganimetlerin türlerinden yararlanarak bu iki kelimenin paralellikleri üzerinde durmuştur (Koroğlu, 2001: 727). Buna göre; I. Arğışti (MÖ 786-764) döneminde Van Gölü Havzası'ndan kuzeye yapılan seferler, II Sarduri döneminde Aras Vadisi'nin kuzeyine ve kuzeydoğusuna kadar genişletildiği anlaşılmıştır (Çilingiroğlu, 1997, 35; Koroğlu, 2001; 722-726). I. Arğışti'den (MÖ 786-764) sonra yönetime geçen II. Sarduri (MÖ 764-730) askeri gücünü, babasının belirlediği sefer rotalarında yer alan; Diauehe, iga(ne), Abiliane, Etiune ve Eriahe bölgelerinin üzerine yoğunlaşmıştır (Koroğlu, 2001: 726). Ayrıca bunlara ek olarak II. Sarduri bu seferler sırasında asıl zaman harcadığı ülke, adı bilinen ülkeler arasında, adı ilk defa bu krala ait yıllıklarda da geçen *Qulha* ülkesidir. Daha önceki seferler sonunda ele alınan yazıtlarda adı geçmeyen bir bölge olan *Qulha*, ilk ve son defa II. Sarduri'ye ait olan yazıtlarda bulunmaktadır. Daha önce kuzeye yapılan seferlerin rotaları göz önüne alındığında *Qulha* Ülkesinin de Aladağların kuzeyinde yer alması muhtemeldir. Bu durumda Koroğlu tarafından belirtilen ve önerilen coğrafyanın da bu alanda olması ve *Qulha* kelimesinin günümüzde Göle ile bağdaştırılması ve Ardahan ovasında bir noktaya yerleştirilmesi, sunulan gerekçeler ile kabul edilebilir bir öneri haline gelmektedir (Koroğlu, 2001: 735-736; Patacı, 2015: 57).

Keza bu konu ile ilgili olarak, 1983 yılında Göle'de araştırma gerçekleştiren Edwards'ın da *Qulha* ülkesinin Göle olabileceği yönünde bazı ifadeleri bulunmaktadır (Edwards, 1988: 122). Edwards ve Koroğlu'nun üzerinde durduğu konunun açıklığa kavuşması ancak bölgede gerçekleştirilecek olan yeni araştırmalar ve arkeolojik kazılar sonunda netlik kazanacağını ummaktayız. Diğer yandan *Qulha* ülkesi ile bağdaştırılan tek bölgenin Göle olmadığını da belirtmekte yarar vardır. Bu bölge ise MÖ IX. ve VIII. yüzyıllarda ortaya çıkan ve Doğu Karadeniz kıyılarını ve Gürcistan'ın batı topraklarını kapsayan '*Kolkhis*' bölgesi ile de (Çiloğlu, 1993: 33-34; Arslan, 2000: 26; Kızgut, 2016: 32-37) terminolojik yönden bir bağ kurulmaya çalışılmaktadır fakat *Qulha* ülkesi ile *Kolkhis* bölgesinin

birbiri ile bağdaştırılmaya çalışılması, Aşağı Çoruh Vadisinde Urartu Krallığının kültürünü yansıtacak herhangi bir buluntunun mevcut durumda tespit edilememesi, kurulmaya çalışılan bu bağlantının önüne geçmektedir. Ayrıca Urartu Krallığının Orta Demir Çağ'ındaki askeri teçhizatının da bu bölgenin zorlu coğrafyasını aşacak düzeyde olmaması da Qulha ülkesinin, Kolkhis bölgesi olabileceği yönündeki ihtimali düşürmektedir. Bu nedenle de Qulha ülkesinin; Urartu krallığı için hem ganimet açısından zengin hem de seferler sırasında askeri ulaşımına daha elverişli bir coğrafyada olması gerektiğini dile getirebiliriz. Bu unsurlar göz önüne alındığında ise bu koşullara uygun bölgenin Göle olması yüksek ihtimaldir (Köroğlu, 2001: 735-737).

Ortaçağ'da Göle, Gürcüler tarafından kurulan ve MÖ IV. yüzyıldan itibaren Iberia Krallığı sınırları içinde Gürcüce (კოლა) 'Kola', Ermenice de ise 'Kol' olarak ifade edilmiştir (Honigman, 1970: 160; Konukçu, 1999: 24-25; Pataci, 2019a: 548). XIX. yüzyılda 'Merdinik' adıyla anılırken bölge, (Konukçu: 1999: 25) Osmanlı kaynaklarında 'Küçük Ardahan' şeklinde isimlendirilmiştir (Kırzioğlu, 1953: 5). XX. yüzyılın başlarında ise Ardahan'ı ziyaret eden Gürcü tarihçi Ekvtime Takaishvili; Göle (Kola) hakkında bazı bilgilere yer vermiştir. Tarihçinin aktardığına göre; Göle'nin bulunduğu arazi etrafında bulunan dağların yükseltisinin aşağısında kaldığı için ilkbaharda, yoğun yağışların oluşması sonunda artan su miktarı, araziye bataklığa çevirmesi ile bu coğrafyada yaşayan Tatarlar tarafından bölgeye 'Göl' anlamına gelen 'Gel' adını verdiklerini ifade etmiştir (Takaishvili, 1938: 8-10). Her ne kadar Eskiçağdan günümüze kadar bölge için kullanılan terimler birbirinden farklı olsa da Göle'nin, bu dönemlerde kültürel çeşitlilik açısından önemli bir noktada yer aldığını dile getirebiliriz.

Eskiçağdan günümüze kadar çeşitli uygarlıkların hâkimiyeti altında kalan Göle, bulunduğu bölgedeki siyasi ve kültürel mücadelenin içinde kalmış ve farklı isimlerle anılarak belgelenmiştir.

5. Göle'deki Demir Çağı Savunma Yapıları

Günümüze kadar gerçekleştirilen araştırmaların azlığı Tunç ve Demir Çağları Ardahan'ına ve Göle ilçesine ilişkin bilgilerimizi sınırlı tutmuştur; ancak 2013-2018 yıllarında yoğunlaştırılan araştırmalarda bölgenin Tunç ve Demir Çağlarına ait veriler üzerine olumlu bir ilerleme kaydedilebilmiştir. Özellikle, 2016-2018 yılı araştırmalarında Göle coğrafyasına odaklanması ile Demir Çağı kültürünün niteliklerine sahip ve savunma yapısı olarak değerlendirilen; beş kale ve beş adet kule yapısı tespit edilmiştir. Buna göre, Ardahan il sınırları içinde Demir Çağı verilerine nazaran Tunç Çağı'na dair verilerinin, il merkezi ve çevresinde yoğunlaştığı anlaşılırken, son çalışmalar ile Demir Çağı Dönemine ait verilerin daha çok Göle İlçesinde yoğun olduğu anlaşılmıştır.

Bu araştırmalar sonunda Göle'de, Demir Çağı'na tarihlendirilen savunma yapıları arasında; Kayaaltı (Omega) Kalesi, Çobanköy Kalesi ve Yerleşimi, Kuzupınarı Kalesi ve Yerleşimi, Durucasu-Şimşimik Kalesi, Bellitepe Kalesi, Bellitepe-Batı ve Doğu Kuleleri, Balçeşme-Kaynık Kulesi, Balçeşme-Şipşirik

Ardahan'ın Göle İlçesindeki Demir Çağı Savunma Yapıları

Kulesi, Balçeşme-Tekmezar Kulesi ve Yerleşimi gibi arkeolojik alanlar yer almaktadır (Harita 1).

6. Kayaaltı (Omega) Kalesi

Kayaaltı Kalesi, Ardahan il merkezinin karayolu ile 21 km güneyinde, Göle ilçe merkezinin ise yaklaşık 25 km kuzeyinde yer alan Kayaaltı köyünün 1,2 km batısında yer almaktadır (Harita 1). Kale, yaklaşık 2240 m bir rakıma sahip, yerli halk tarafından Ziyaret Tepe olarak adlandırılan tepenin zirvesinde Eskiçağ savunma niteliği taşıyan mimari bir yapıdır (Patacı, 2019b: 138). Bu yapı teknik açıdan değerlendirildiğinde; küçük, orta ve fazla büyük olmayan taşlar ile Eskiçağ yapılarında sıklıkla karşılaşılan, kuru duvar tekniği ile oluşturulmuştur. Kayaaltı kalesinin özgün planı, Ardahan il sınırları ve Doğu Anadolu coğrafyasında ender görülen türlerdendir. Bu nedenle, kalenin doğu yarısını oluşturan duvar, Yunancadaki Omega (Ω) harfi formunda inşa edildiğinden kalenin mevcut Kayaaltı adının yanı sıra 'Omega' ismi de bu yapı için kullanılmıştır (Resim 1), kalenin batı yarısı ise yarım yuvarlak bir plana sahiptir (Patacı, 2019b: 138). Bu ünik nitelikli mimari yapının ana duvarları (iç duvarları) kuzey-güney yönünde 72 m; doğu-batı yönünde ise 68 m ölçülerindedir.

Kale'de ana duvarlar dışında yapıyı dıştan çevreleyen bir duvar kalıntısı daha bulunmaktadır; fakat bu duvar, ana duvarlar ile karşılaştırıldığında arazide daha basit ve dayanıksız bir şekilde inşa edildiği gözlemlenmektedir. Savunma yapısının çevresinde yer alan bu basit duvar örgüsü, kalenin arazi üzerinde kapladığı ölçülere dâhil edildiğinde arkeolojik alanın boyutları, kuzey-güney yönünde 90 m; doğu-batı yönünde ise 98 m'lik ölçülere ulaşmaktadır. Arkeolojik alandaki duvar kalınlıkları 2,10 m ile 3,00 m arasında değişmektedir; kalede korunan maksimum duvar yükseklikleri 2,20 m'dir. Kale'ye giriş arazi üzerinde tespit edildiği kadarı ile batı, kuzey ve güney yönlerindeki üç ayrı noktadan sağlandığı anlaşılmaktadır.

Arkeolojik alanın neredeyse merkezinde, işlevi hakkında arkeolojik bir kazı gerçekleşmeden kesin bir karar verilemeyeceği, büyük oranda tahrip olmuş bir yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Bu yapının arazide gözlemlendiği kadarı ile normal bir mimari yapıya göre daha küçük ölçülerde olması, bu kalıntının bir mezar olabileceği tarafımızca düşünülmektedir (Patacı, 2019b: 139). Diğer yandan yine kalenin içinde, batı duvarlarının iç kesiminde arazi seviyesinde kalıntılara rastlanılan, dikdörtgen planlı belli belirsiz bir mekân daha tespit edilmiştir. Bu yapı kalıntısının işlevi hakkında ileri sürülecek olan yorumlar, arazideki yoğun bitki varlığı ile engellenmektedir. Kalede ve yakın çevresinde yapılan incelemelerde az sayıda obsidyen parçalarına ve Tunç ve Demir Çağlar'ına tarihlenebilecek türden, çanak çömlek buluntuları tespit edilmiştir. İncelenen çanak-çömlekler monokrom, siyah, gri, kahve ve devetüyü renklerde olup tarak ve az sayıda kazıma bezemeli örnekler bulunmaktadır (Resim 2). Arkeolojik alanda Tunç Çağı'na ait çanak-çömlek buluntuları daha yoğundur; ancak mimari özelliklerinden yola çıkılarak Demir Çağı'nda da kullanılmaya devam etmiş olması muhtemeldir.

7. Çobanköy ve Kuzupınarı Kaleleri ile Bellitepe Kuleleri

Çobanköy ve Kuzupınarı'nda tespit edilmiş kaleler ile Bellitepe'deki Doğu ve Batı kuleleri daha önceki yayınlarda (Patacı, 2019c: 110; Patacı ve Oral Patacı, 2020: 229) detaylı olarak ele alındığından bu makalemizde kısaca değinilmektedir. Çobanköy, Ardahan il merkezinin karayolu ile 50 km güneydoğusunda, Göle ilçe merkezinin ise 26 km kuzeydoğusundadır (Harita 1). Arkeolojik alan, Çobanköy yerleşiminin batı kesiminden yaklaşık olarak 700 m kadar ileride ve bu köyün kuzeybatısında bulunan 2188-2200 m rakıma sahip tepelik alanın, zirvesin de tespit edilmiştir (Patacı ve Oral-Patacı, 2020: 229). Bulunduğu arazi üzerinde iç ve dış surlara sahip bir kale görünümünde olan bu Demir Çağı savunma yapısı ve yerleşimi, arazi üzerinde toplamda 250 x 85 m'lik bir alanı kaplamaktadır (Patacı, 2019b: 139).

Kuzupınarı köyü, Ardahan il merkezinin güneybatısında karayolu ile yaklaşık 45 km'lik bir mesafededir (Patacı ve Oral-Patacı, 2020: 231-232). Kale ve yerleşim alanı, Göle ilçe merkezinin 26.7 km kuzeybatısındaki Kuzupınarı Köyü'nün batısında geniş bir ovaya bakan tepenin doğu ucunda yer almaktadır (Harita 1). 2170-2182 m rakımları arasındaki bu alan 2017 yılında tespit edilmiştir (Patacı ve Oral-Patacı, 2018: 18-19; Patacı, 2019b: 141). Kale ve yerleşim alanı özgün mimarisi ile bulunduğu bölgede ve yakın çevresinde ender plana sahip savunma yapıları arasında yer almaktadır. Kalenin dört kenarındaki yuvarlak planlı burçları, yapıyı diğer Ardahan kalelerinden ayırmaktadır.

Bellitepe-Batı kulesi, Göle ilçesinde yer alan Bellitepe köyünün yaklaşık olarak 600/650 m kadar batısında, Bellitepe ve Yeleçli köylerini birbirine bağlayan karayolunun 160 m kuzeyindeki fazla yüksek olmayan bir tepenin üzerinde yer almaktadır (Patacı, 2019b:143-145; Patacı ve Oral-Patacı, 2020: 232-234) (Harita 1). Bu arkeolojik alan 2017 yılı yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir (Patacı, 2019b:143). Bunun yanı sıra aynı bölgede; Bellitepe-Batı Kulesi ve Kuzupınarı Kalesi gibi, bir Demir Çağı savunma yapısı daha Bellitepe köyünün 2.2 km doğusunda, modern karayolunun ise 500 m kuzeyinde, 2129-2138 m rakımlı bir tepelik alan üzerinde, tespit edilmiştir ve Bellitepe-Doğu kulesi olarak adlandırılmıştır (Patacı, 2019b: 144; Patacı ve Oral Patacı, 2020: 233-234). Bellitepe Batı ve Doğu olarak ele alınan ve Demir Çağ'ında yer aldığı bölgede hem bir kontrol noktası hem de bir gözetleme yapısı işlevinde kullanılmak amacı ile inşa edildiği düşünülmektedir. Bellitepe Batı Kulesi Kuzupınarı Kalesi gibi dört kenarında yuvarlak planlı burçlara sahiptir.

8. Durucasu-Şimşimik Kalesi

Durucasu köyü, Ardahan il merkezinin güneyinde karayolu ile yaklaşık 50 km mesafededir. Göle ilçe merkezinin ise karayolu ile 11 km kuzeydoğusunda yer almaktadır (Harita 1) . Bu köyün yaklaşık 1.6 km batısında, menderes çizerek kuzey-güney istikametinde ilerleyen Şimşimik Deresi'nin 120 m doğusunda, 2018 yılı yüzey araştırmalarında tespit edilen bir kale yapısı bulunmaktadır (Patacı, 2019b: 140; Patacı ve Altun, 2020: 1866). Kale, ufak boyutlu bir höyük üzerinde yer almaktadır (Resim 3). Bu höyüğün zirvesinde, kuzeydoğu-güneybatı

Ardahan'ın Göle İlçesindeki Demir Çağı Savunma Yapıları

istikametinde konumlanan kalenin ölçüleri, arazi seviyesinde oldukça kötü durumda korunan duvar kalıntılarından anlaşıldığı kadarı ile yaklaşık 44 x 30 m boyutlarındadır (Patacı ve Altun, 2020: 1866). Kalenin doğu duvarı diğer yönlerdeki duvar kalıntılarına göre daha iyi korunmuştur.

Yapının hemen güneyindeki alanda ise bazı kaçak kazı çukurları tespit edilmiştir (Resim 4). Bu kaçak kazı çukurlarının birinde bir Demir Çağı mezarının oldukça tahrip edildiği gözlemlenmiştir. Arkeolojik alanda yapılan gözlemler sonunda savunma yapısının güneyindeki alanın mezarlık işlevinde kullanıldığı muhtemeldir (Patacı ve Altun, 2020: 1865). Kalenin yapısal bütünlüğüne bakıldığında çoğunlukla orta boylu ve kyklopik olarak tabir edebileceğimiz taşların bir araya getirilmesi ile kuru duvar tekniğinde inşa edildiğini anlaşılmaktadır. Bu alanın muhtemelen Erken Demir Çağı'nda inşa edilmiş olduğu tarafımızca düşünülmektedir. Kale ve çevresinde yapılan incelemelerde herhangi bir küçük buluntu tespit edilememiştir (Patacı, 2019b: 140). Diğer yandan alanın hemen güneyinde, yakın döneme ait olduğunu düşündüğümüz kule biçimli bir kireç pişirme ocağı yer almaktadır.

9. Bellitepe Kalesi

Kale; Göle ilçe merkezine karayolu ile 20 km kuzeybatısında yer alan Bellitepe köyünün, 550 m kuzeyinde tepelik bir alan üzerinde yer almaktadır (Patacı ve Altun, 2020: 1865). Bellitepe-Kalesi, aslında bölge de gerçekleştirilen 2017 yılı araştırmaları sırasında keşfedilmiş ancak alandaki detaylı incelemeler 2018 yılında gerçekleştirilebilmiştir (Patacı ve Oral Patacı, 2018: 24). Göle sınırların içinde savunma mimarisine verilen önem esasen, bu bölgede tespit edilen savunma yapılarından da anlaşılmaktadır. Kuzupınarı ve Bellitepe köylerinin sınırları boyunca, doğu-batı istikametinde belirli aralıklar ile konumlanan iki kale ve iki kulenin yer alması, bölgede bu savunma yapılarının bulunmasının rastlantı olamayacak kadar stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir (Harita 1). Bu nedenle, bu bölgede mutlaka çok daha kapsamlı arkeolojik çalışmaların yapılmasını gerekmektedir (Patacı, 2019b: 145; Patacı ve Altun, 2020: 1865).

Bellitepe Kalesi, 2214 m rakımda bir tepenin zirvesinde inşa edilmiş kare planlı Eskiçağ savunma yapısıdır (Resim 5). Yapı, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda konumlanmakta ve 55 x 53 m boyutlarındadır. Kalenin mimarisi teknik açıdan incelendiğinde, Göle ilçesi sınırlarında tespit edilen diğer savunma yapıları ile benzer özellikler taşımaktadır (Patacı, 2019b: 145). Orta ve küçük boyutlu taşlar ile kuru duvar tekniğinde inşa edilen yapının duvarları maksimum 1.10 m yükseklikte korunabilmiştir (Resim 6). Duvar kalınlıkları yer yer 2.10 m ilâ 2.36 m arasında değişmektedir (Patacı ve Altun, 2020: 1865). Kalenin ana duvarları dışında, yapının özellikle kuzey duvarının 10 m kadar ilerisinde çevre duvarı niteliği taşıyan kalıntı gözlemlenmiştir (Patacı, 2019b: 146). Savunma yapısının, doğu kenarının dışındaki arazide ise farklı mimari yapılara ait temel seviyesinde korunmuş izler tespit edilmiştir fakat bu nokta oldukça tahrip olmuş durumdadır. Ayrıca, kalenin hem içinde hem de güneyindeki arazide yine arazi seviyesinde korunmuş olan kare ve dikdörtgen planlı yapılara rastlanılmıştır; ancak

bu yapılar oldukça kötü korunduğu için bu yapılar hakkında bir yorum yapabilmek şu an için mümkün gözükmemektedir. Belki de tıpkı Kuzupınarı'nda olduğu gibi burada da kaleye bağlı mevsimlik olarak kullanılan bir yerleşim bulunmaktaydı. Kale ve yakın çevresinde yerleşime dair çeşitli boyutlarda mimari mekânlar tespit edilmiş olsa da bu arkeolojik alanın tarihlenmesine yardımcı olabilecek küçük buluntu tespit edilememiştir (Patacı, 2019b: 146). Her ne kadar bu savunma yapısı ve çevresindeki yapıları tarihlemek için yeterli veriye sahip olmasak da kalede kullanılan inşa yöntemi, bizlere bazı fikirler vererek, bu yapının Demir Çağı içinde kullanılmış olduğunu ifade etmemize yardımcı olmaktadır. Tabi ki bu alanın tarihlenmesi ve işlevi hakkında kesin bir yorum yapabilmek için mutlaka arkeolojik bir kazının yapılması gerekmektedir.

10. Balçesme-Kayınlık Kulesi

Kayınlık kulesi, Göle ilçe sınırlarında bulunan ve Balçesme köyünün 3.2 km kuzeybatısında yer almaktadır (Harita 1). Arkeolojik alan, kayınlık deresinin yaklaşık 50 m ve modern karayolunun ise 55 m kuzeyinde, 2125 m rakıma sahip kayalık bir tepe üzerinde yer almaktadır (Patacı ve Altun, 2020: 1865).

Kule, doğu-batı yönünde uzanan bir vadinin kuzey kenarında yer alan yükselti üzerinde, kuzeydoğu-güneybatı istikametinde konumlandırılmıştır. Yapının, kuzeyine doğru yükselti artmakta ve kulenin bulunduğu nokta bu yükseltinin daha düşük seviyesindedir. Kulenin güneydoğu ve güneybatısı, Vadinin ise güneyi 5.6 km boyunca doğu-batı yönünde devam eden ormanlık alandır (Patacı, 2019a: 549). Kule, orta ve büyük boyutlu taşlardan oluşturulmuştur, yapının planı doğu ve batı kenarlarından basık, yarım yuvarlak görünümlü bir forma sahiptir (Resim 7). Kulenin vadiye bakan güney kenarında bir duvar kalıntısı bulunmamaktadır. Muhtemelen bu yönde bulunan duvar geçen süre içerisinde çevre şartlarından etkilenecek yıkılmış olmalıdır. Çünkü yapının güney kesiminin, doğal bir kayalıktan oluşan bir uçurum olması bu tahribatın gerçekleşmesini kolaylaştırmıştır olmalıdır (Patacı, 2019a: 549). Balçesme-Kayınlık Kulesi, planı itibarıyla Bellitepe-Doğu Kulesi ile paralellik göstermektedir ancak Balçesme Kulesi Bellitepe'dekine oranla çok daha iyi korunmuş bir durumda olduğunu söylenebilir (Patacı, 2019b: 146). Kayınlık kulesi, 18 x 16.5 m'lik bir alanı kaplarken; güney bölümü hariç, yapının biçimine göre batı, kuzey ve doğu yönlerinden saran bir çevre duvarı bulunmaktadır. Çevre duvarı ve ana yapıyı oluşturan mimari yapı aynı işçilikle inşa edilmiştir. Çevre duvarı ile birlikte savunma yapısı 31 x 26 m'lik bir alanı kaplamaktadır (Patacı ve Altun, 2020: 1865). Yapıda korunan duvar yüksekliği, kuzey yönünde 2.22 m'dir. Duvar kalınlıkları yer yer 2.5 m ve 3.00 m arasında değişmektedir. Alanda yapılan yüzey incelemeleri sırasında çanak çömlek parçalarının, Demir Çağı ve Ortaçağ'a ait seramikler olduğu gözlemlenmiştir (Resim 8). Mimari açıdan Demir Çağı özelliği gösteren Kayınlık Kulesi'nin ayrıca Ortaçağ'da da kullanım gördüğü düşünülmektedir. Bunun yanında, kulenin teknik açıdan ve konumu açısından benzer özellikler taşıyan, kule yapıları bölgeye yakın olan Erzurum'un Şenkaya ilçesinde yer almaktadır. Akşar ve Çatalkom Gözetleme Kuleleri, Kayınlık kulesi

Ardahan'ın Göle İlçesindeki Demir Çağı Savunma Yapıları

gibi bölgeye hâkim bir noktada, yakın çevrelerinde su kaynaklarının olduğu ve orta boyutlu kyklojik taşlardan oluşturulduğu ifade edilirken, araştırmacılar; bölgede tespit edilen seramik buluntularını, Demir Çağı ve Ortaçağ dönemlerine tarihlendirmişlerdir (Ceylan, Bingöl, Ceylan, Özgül, Üngör ve Günaşdı, 2015: 461-463). Fakat bu arkeolojik alanlar ile ilgili gerçekleştirilen çalışmalara dair görsel malzemeye yer verilmemesi, bu yapıların incelenmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Sonuç olarak Balçesme-Kaynık kulesi, mimari özellikleri ve bulunduğu konum itibari ile askerî amaçla inşa edilen, bir savunma ve gözetleme yapısı olarak kullanıldığını düşünmek doğru olacaktır.

11. Balçesme-Şipşirik Kulesi

Kule, 2018 yılı yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen arkeolojik alanlar, arasında yer almaktadır. Balçesme köyünün 1.6 km güneyinde, kuzey-güney yönünde uzana vadinin batı kenarındaki 2220 m rakımlı bir tepenin zirvesinde bulunmaktadır (Patacı, 2019b: 147; Patacı ve Altun, 2020: 1866).

Yapı, 9.20 x 7.80 m boyutlarında büyük ölçüde tahrip olmuş, bir gözetleme kulesi niteliği taşımaktadır. Bu kule, bulunduğu tepeden karayolu ve Şipşirik deresine bakan sarp yamaçta yer almaktadır. Kulenin 123 m kuzeydoğusunda, kuzey-güney yönünde akan Şipşirik deresi bulunmaktadır. Kule ile Şipşirik deresi arasında, Kaynık kulesinde olduğu gibi bir modern karayolu yer almaktadır (Patacı, 2019a: 550). Kule, dörtgen planlı olup büyük boyutlu (Kyklojik) bazalt taşlarla kuru duvar tekniğinde inşa edilmiştir (Resim 8). Kuleye giriş, yapının güneybatı köşesinde 90 cm genişliğinde olan bir açıklık ile sağlanmaktadır. Kapı açıklığının hemen üzerinde, lento işlevinde kullanılan, ancak günümüzde merkezinden iki parçaya ayrılan 2.30 m uzunluğunda bir blok yer almaktadır. Kulenin en iyi korunan duvar yüksekliği güneybatı köşesinde, maksimum 2.60 m'dir (Resim 9). Bu yöndeki duvar kalıntısı dışında yapıya ait olan diğer duvar kalıntıları, arazi seviyesinde korunmuştur. Temel seviyesinde korunan kalıntılar arasında, kulenin 2.30 m güney kesiminde tespit edilen ve bir çevre duvarı olduğu düşünülen 5. 20 m uzunluğunda bir duvar kalıntısı yer almaktadır. Güney yönde olduğu gibi dörtgen yapının kuzey kesiminde de birkaç sıra taş bloktan oluşan bir duvar kalıntısı bulunmaktadır (Patacı, 2019b: 147).

Arkeolojik alanda, tek mimari buluntu gözetleme kulesi ile sınırlı değildir. Kulenin batısında ve güneyindeki arazi üzerinde, kullanım amaçları hakkında yorum yapılamayacak kadar kötü korunmuş temel seviyesinde mimari kalıntılar tespit edilmiştir (Patacı ve Altun, 2020: 1866). Ayrıca kulenin 60 m güneyinde bir yapı kalıntısı daha alanın doğu sınırında yer almaktadır (Patacı, 2019a:551). Bu kalıntıya ait moloz yığınları, yapının bulunduğu noktada 28 x 8 m'lik bir alanı kaplamaktadır. Mimari kalıntının, batı kenarında yer yer arazi seviyesinde korunmuş in situ duvar kalıntıları, 14.45 m uzunluğunda kuzey-güney yönünde bulunmaktadır (Resim 10). Aynı yapının hemen doğusunda sarp kayalık yamacın sınırında dörtgen planlı, arazi seviyesinde belli belirsiz temel duvarlarına sahip bazı yapılar tespit edilmiş ancak arazideki yoğun bitki örtüsü nedeniyle verimli incelemeler yapılamamıştır (Patacı ve Altun, 2020: 1866). Arkeolojik alan sınırları

içerisinde yapılan yüzey incelemeleri sonunda, Ortaçağ seramiği ve birkaç adet Demir Çağı'na tarihlendirilebilecek seramik parçaları tespit edilmiştir (Resim 11). Az sayıdaki seramik buluntusu, arkeolojik alanın tarihi hakkında bir fikir oluşturmak için yetersizdir fakat kulenin duvar örgüsü, Ardahan'da ve Göle ilçesinde (Kayınlık Kulesi vb.) bilinen ve askeri amaçlı kullanılan savunma yapılarının özellikleri ile benzerlik göstermektedir. Bu benzerlikler, genellikle yapılarda kullanılan büyük boyutlu taşlar ve bu taşların duvarlardaki az işçilikli örgü yöntemine dayandırılmaktadır. Kuru duvar tekniğinde ve kyklopik yapı taşlarıyla oluşturulan bu kalıntıların Erken Demir Çağı yapıları ile paralellik taşıması (Smith ve Kafadarian, 1996: 24-24) tarihlendirilebilmeleri için önemli bir etmendir. Her ne kadar bu yapıları tarihlemeye genellikle göreceli tarihleme yöntemi kullanılsa da bu tip yapılar için net bir tarih belirlemek, arkeolojik kazılarla mümkün olmaktadır (Patacı, 2019a: 551).

12. Balçeşme-Tekmezar Kulesi ve Yerleşimi

Tekmezar Kulesi ve yerleşimi adı altında ele alınan arkeolojik alan, Balçeşme köyünün sınırlarında, köy merkezinin 700 m kadar doğusunda bulunmaktadır (Patacı, 2019b: 148). 2018 yılı yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen kule ve yerleşim yeri, bu dönemde bulunan arkeolojik alanlar arasında yer almaktadır (Patacı ve Altun, 2020: 1866).

Arkeolojik alan, adından da anlaşılacağı üzere, bir gözetleme kulesi ve araziye yayılmış olan yerleşim yapılarından oluşmaktadır (Resim 12). Bu yapı merkezi, Kura Nehri'ne bağlı Tekmezar Deresi'nin bulunduğu vadinin güney kenarında, aynı derenin yaklaşık 55 m kadar güneyinde kayalık bir tepe üzerinde yer almaktadır. Bu alandaki kalıntılar, vadi ile Kars'a doğru uzanan karayolu arasındaki düzlükte, 2180 m rakımlı tepe üzerinde, kabaca 100 x 50 m'lik bir arazi üzerinde bulunmaktadır (Patacı, 2019a: 552). Kulenin güneyi, doğusu ve batısındaki arazi üzerinde eski bir yerleşime dair kare ve dikdörtgen planlı yapılardan oluşan, bir kalıntı topluluğu gözlemlenmiştir. Bu kalıntı kümesi, yaklaşık olarak 15 veya 20 adet mekândan oluşmaktadır. Gözetleme kulesi, kayalık bir zemin üzerinde inşa edilmiş ve yerleşim kalıntılarının doğu yarısında ve yerleşim yerine göre birkaç metre daha yüksekte bulunmaktadır. Kulenin, vadiye dönük kısmında Kayınlık Kulesi'nde olduğu gibi bir duvar kalıntısı tespit edilememiştir.

Yapının doğu, batı ve kuzey yönlerinde yer alan duvarları arazi seviyesinde korunmuştur (Patacı, 2019a: 552). Kulenin planı, korunan duvar kalıntılarından anlaşıldığı üzere dörtgen planlıdır (Resim 13). Gözetleme kulesinin duvar kalıntılarından alınan ölçüler ile batı duvarı maksimum 11 m; doğu duvarı 6.80 m; güney duvarı ise 10.24 m uzunluğa sahiptir. Korunan duvar yüksekliği güney duvarında 1.60 m, bu alanda kullanılan taş blokların boyutları ise 1.50 m ile 1.00 m arasında değişmektedir. Yapının duvar kalınlıkları ise 1.90 m ve 2.00 arasındadır (Patacı ve Altun, 2020: 1866). Kulenin, giriş bölümü ise incelemeler sırasında tespit edilememiş ancak bu yapının, kuzey ve batı yönlerinde yüksek kayalık alanların olması, bu alana girişin güney veya doğu yönünde olduğunu bizlere

Ardahan'ın Göle İlçesindeki Demir Çağı Savunma Yapıları

düşündürmektedir (Patacı, 2019b: 148). Kulenin batı kenarında yer alan mekânlar, kuleden batıya doğru yaklaşık 70 m'lik bir alanı kaplamaktadır.

Kule çevresinde gözlemlenen seramik buluntularının büyük çoğunluğu Ortaçağ özelliği taşıırken, birkaç adet Demir Çağı seramiği de tespit edilmiştir. Her ne kadar arkeolojik alanda seramik adına yoğunluk Ortaçağ Dönemi üzerinde yoğunlaşsa da eldeki diğer veriler, bu arkeolojik alandaki gözetleme kulesinin Demir Çağında inşa edildiği ve Ortaçağda da kullanılmaya devam edildiğini göstermektedir (Patacı, 2019a: 552-553). Kulenin, Demir Çağı'na tarihlendirilmesini, kolaylaştıracak veri ve bilgiler; Ardahan'da bulunan ve bu yapıyla mimari açıdan benzeşen diğer askeri yapılar, İlin merkez ilçesindeki Ölçek, Kocaköy ve Hasköy Demir çağı kulelerinin teknik ve mimari özellikleri göz önüne alınarak gerçekleştirilebilir (Patacı-Lafli, 2019d: 263-264; Patacı-Lafli, 2017: 115-126).

Sonuç

Göle İlçesi'nde 1995-1997 ve 2016-2018 yıllarında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ile bölgenin, daha iyi anlaşılabilmesi adına önemli veriler elde edilmiştir. Konumu itibari ile Göle; Kuzeydoğu Anadolu bölgesinin en yüksek yerleşim alanlarının başında gelmektedir. Bölge, kuzeyden yani Kafkaslar üzerinden gelen Sibiryaya soğuk hava dalgasının etkisi altında kalarak, yıl boyu soğuk bir ortama sahip olduğu gözlemlenmektedir. Sert karasal iklim tipi ve yüksek yağış miktarı, bölgede; gür sarıçam ormanları, Supalpin-alpin ve çayır step bitkilerinin yetişmesine olanak sunmuştur. Diğer yandan bölge yağışlar ile sulak bir arazi haline gelirken bol miktarda biriken su, ilçedeki önemli çay ve derelerin beslenmesini de sağlamıştır. Biriken bu su kaynakları; Kaynık, Türkmen ve Kür Çaylarının yağışların desteği ile Kuzeydoğu Anadolu ve Transkafkasya bölgelerinin en önemli su kaynağı olan Kura Nehri'nin meydana gelmesini sağlamışlardır. Ancak Göle, zengin su kaynağına ve bitki çeşitliliğine sahip olsa da bu unsurlar, bölgede yaşayan halkın geçimlerini sağlayacakları tarımsal faaliyetlerin önüne geçtiği de anlaşılmaktadır. Bu nedenle de bölgede çok az miktarda tarım ürünü yetişirken, bölge halkı ihtiyaçlarını karşılamak için ve arazi koşullarının da uygun olmasından dolayı kendilerini, geçmişten gelen bir gelenek ile yaylacılık ve büyükbaş hayvancılık alanında geliştirdikleri anlaşılmaktadır.

Göle'nin, çoğunlukla Kuzeydoğu Anadolu bölgesindeki İleri kapsayan ve genel araştırma projeleri içerisinde göz ucu ile incelenen bir bölge durumunda kaldığı gözlemlenmiştir. Fakat bu durum, 1995-1997 ve 2016-2018 yıllarında İl bazında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ile kısmen de olsa ile aşılmıştır.

Genel olarak bölge adına gerçekleştirilen ilk araştırmalar, yer aldığı coğrafyanın da etkisi ile Ortaçağ'a ait olan kültürel kalıntılar üzerine odaklanıldığını, net bir şekilde ortaya koymuştur. Ancak bu süreçte Kalkolitik, Tunç ve Demir Çağları yeterince irdelenmemiştir. Yapılan yakın dönem araştırmalarıyla, coğrafyanın Demir Çağı vaziyeti, kültürü ve savunma mimarisi üzerine en azından kayda değer bazı verilere ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan bölgede gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde Göle'nin adının kökeni hakkında bazı görüşlerin ileri sürülmesi de imkan bulmuştur. Buna göre, Ortaçağ

(Gürcüce: Kola, Ermenice: Kol) ve sonraki dönemlerde (Osmanlı Döneminde: Merdinik ve Ardahanı-Küçük) farklı isimler ile bölgeden bahsedilmiştir. Ne var ki, bölgenin Demir Çağı'ndaki ismi hakkında net bir bilgi yoktur. Konu hakkında bölgede araştırmalar gerçekleştirilen Edwards (1988) ve Köroğlu (2001) Göle kelimesini, MÖ I. binyılda Van Gölü Havzasında yer alan Urartu krallarından II. Sarduri'nin kuzey seferlerini anlattığı 'Analıkız' stelinde geçen 'Qulha' kelimesi ile bağdaştırılabileceğini ileri sürmektedir. Tabi ki bu bağlantının daha anlaşılabilir olması için ileriki yıllarda bölgede gerçekleştirilecek detaylı çalışmalar ile bu konudaki eksikliğin giderileceği umulmaktadır. Kanaatimizce, Urartu krallığı yazıtlarında geçen bölge adının, Köroğlu (2001) tarafından öne sürülen mantıklı ve tutarlı gerekçeler ile daha kabul edilebilir olduğunu da vurgulamak gerekmektedir. Esasında adı geçen yazıtta belirtilen bölge adı, araştırmacılarca Doğu Karadeniz kıyısında kurulan Kolkhis (MÖ IX-VIII) ile daha çok ilişkilendirilmektedir.

Göle'nin Eskiçağ'ı adına tespit edilen arkeolojik alanlar, tarafımızca belirli yapısal özellikler göz önüne alınmak şartı ile savunma mimarisi içinde sıkça kullanılan, Kale ve Kule yapıları olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, 2016-2018 yılları arasında tespit edilen savunma yapıları olan kale ve kuleler, genel olarak yüksek tepelik alanların kayalık bölümlerinde, çoğu zaman su kaynaklarına yakın alanlarda ve araziden sağlanan inşa malzemeleri ile buldukları arazinin topografik yapısına uygun şekillerde kurulmuşlardır. Bölgede kuru duvar tekniğinde inşa edilen, toplamda beş kale ve beş kule savunma yapısı yer almaktadır. Bu arkeolojik alanlardan elde edilen veriler yani mimari ve çanak-çömlek buluntularının bir kısmı, Demir Çağı kültürü ile paralellik göstermektedir. Diğer yandan incelediğimiz mimari yapılar, yapım tekniği açısından birbirleri arasında tutarlı bir benzerlik gösterirken, bazı yerleşimler ise örneğin; Kayaaltı (Omega) Kalesi, Kuzupınarı Kalesi ve Yerleşimi ve Bellitepe-Batı Kulesi gibi savunma yapıları, Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde mimari açıdan ender görülen, farklı planlara sahiptirler. Bu durumun yanı sıra, Kuzupınarı arkeolojik alanı savunma mimarisi yanında daha küçük yerleşim mekânlarına sahip olması açısından Çobanköy Kalesi ve Yerleşimi ile de benzerdir. Bu alanlarda yer alan küçük boyutlu mimari yapıların işlevleri konusunda detaylı araştırma ve kazı çalışmaları yapılmadan net bir yorum yapabilmek mümkün gözükmemektedir; ancak özellikle Çobanköy'ün işlevi hususunda yapılacak en genel yorum, daha çok sivil yaşama yönelik ve hayvancılık faaliyetleri doğrultusunda kurulmuş bir alan olması gerektiği yönündedir. Bellitepe ve Durucasu savunma yapıları diğer kale yapılarından daha az korunmuş durumdadır. Fakat bu yapıların mimari özellikleri ve küçük arkeolojik buluntuları üzerinden yapılan değerlendirmeler ile bu alanların da Demir Çağı mimarisini yansıtan özellikler taşıdıkları anlaşılmaktadır. Göle'deki Kule yapıları ise, özellikle Ardahan sınırları içinde yoğun olarak rastlanılan savunma yapılarıdır. Kuleler, çoğunlukla bir kayalık alan üzerinde yer alırken bu alanın uçuruma en yakın noktasında oluşturulmuşlardır. Genellikle yakın çevrelerinde tatlı su kaynakları bulunurken, bu yapıların daha büyük boyutlu kaleler ve diğer kule yapıları ile yakın mesafede yer aldıkları gözlemlenmiştir (Harita 1). Bellitepe-Batı ve Doğu kulesi, Balçeşme-Kaynık, Şipşirik ve

Ardahan'ın Göle İlçesindeki Demir Çağı Savunma Yapıları

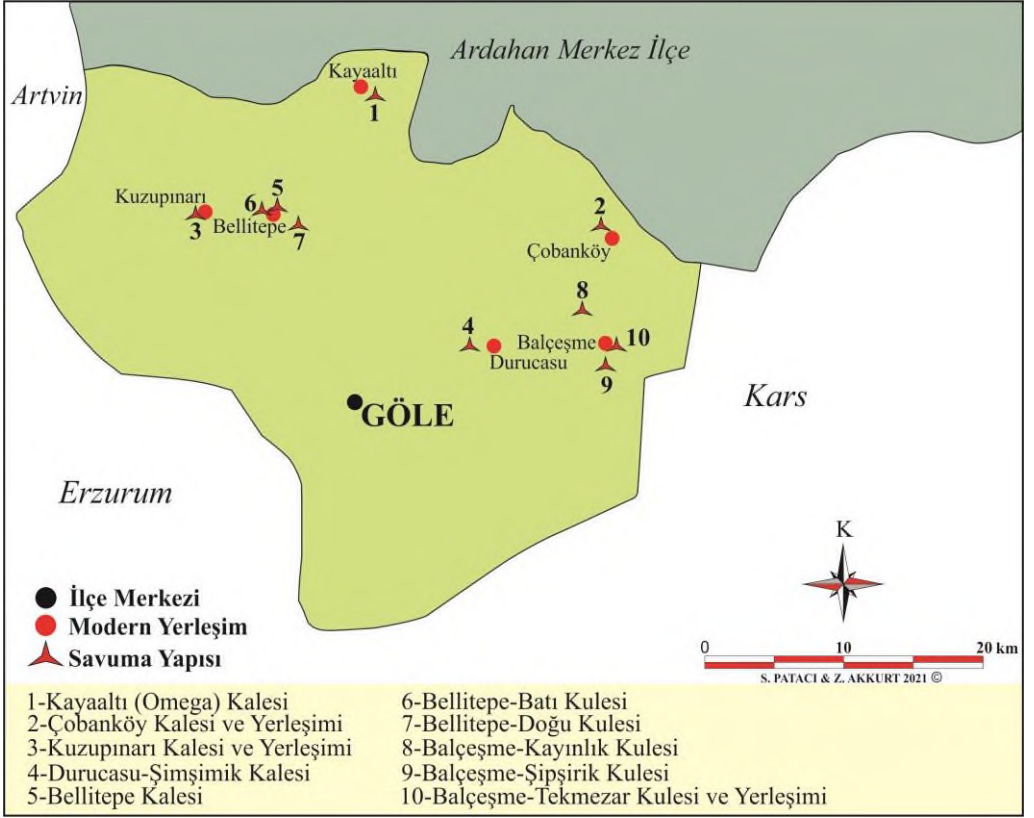
Tekmezar kuleleri bu durumu en iyi yansıtan savunma yapılarıdır. Bu arkeolojik alanların Ardahan dışındaki yakın coğrafyada tespit edilmiş benzer özelliklere sahip örneklerinin sayıca az olması, bu yapıların anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Göle'deki Demir Çağı savunma yapılarının mimarisini ve işlevlerini daha iyi anlayabilmek için bölgede mutlaka arkeolojik kazıların gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Atalay, İ., Tetik, M. ve Yılmaz, Ö. (1985). *Kuzeydoğu Anadolu'nun Ekosistemleri*. Ormancılık Araştırma Enstitüsü Yayınları Teknik Bülten Serisi No:141, Ankara.
- Arslan, M. (2000). Kolkhis Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına İlişkin Bazı Notlar, *Arkeoloji ve Sanat*, 97, 26-40.
- Bayram, F. ve Yazar, T. (2010). “Artvin, Erzurum, Ardahan İli ve İlçelerinde Ortaçağ Gürcü Mimarisi Yüzey Araştırması-2009”, 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt*, İstanbul, 1-18.
- Ceylan, A., Bingöl, A., Ceylan, N., Özgül, O., Üngör, İ. ve Günaşdı, Y. (2015). “2014 Yılı Erzincan-Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları”, 33. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt*, Erzurum, 447-472.
- Çiloğlu, F. (1993). *Dilden Dine, Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi*. Anıt Yayınları, İstanbul.
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı, Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir.
- Edwards, W.R. (1986). “The Fortifications Of Artvin: A Second Preliminary Report On The Marchlands Of Northeast Turkey”, *Dumbarton Oaks Papers* 40, 165-182. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/1291536>
- Edwards, W.R. (1988). “The Vale of Kola: A Final Preliminary Report on the Marchlands of Northeast Turkey”, *Dumbarton Oaks Papers* 42, 119-141. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/1291592>
- Erginal, E.A. (2016). “Ardahan İlinin Coğrafik Özellikleri”. Sami Patacı (Ed.), *Ardahan Kale ve Kuleleri* (s. 10-12) içinde, Kars, Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA) Yayınları.
- Honigman, E. (1970). *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Fikret Işıltan, Çev.), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları NO: 1528*, İstanbul.
- Patacı, S. (2015). Transkafkasya Arkeolojisi Kapsamında Ardahan, *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı-II* 72, 52-86.
- Patacı, S. ve Lafli, E. (2016). Field Surveys in Ardahan in 2015, *Anatolia Antiqua* 33, 281-297.
- Patacı, S. ve Lafli, E. (2017). Field Surveys in Ardahan in 2016. *Anatolia Antiqua* 25, 115-126.
- Patacı, S. (2019a). Göle'deki Balçesme Arkeolojik Buluntuları/Archaeological Finds of Balçesme in Göle, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12, (66), 547-556.

- Patacı, S. (2019b). *Yeni Araştırmaların Sonuçlarına Göre Ardahan'ın Arkeolojik Buluntuları*. İhsan Kurtbaş (Ed.), Ardahan Değerlemeleri -I- Sosyo-Politik, Kültürel ve İktisadi Bağlamda Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar (s.119-163), içinde, Ankara, Nobel Bilimsel Eserler.
- Patacı, S. (2019c). Ardahan'daki Gölge ve Çobanköy Demir Çağı Alanları, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 41, 106-119.
- Patacı, S. ve Lafli, E. (2019). *Ardahan'da Arkeolojik Araştırmalar: 2015 Yılı Yüze Araştırması*, Timur Demir, Makbule Ekici, Münteha Şahan Dinç, Çağrı Murat Tarhan (Ed.), Rıfat Ergeç'e Armağan (s.261-276) içinde, Gaziantep, Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Patacı, S. ve Oral-Patacı, Ö. (2020). Ardahan İli 2017 Yılı Arkeolojik Yüze Araştırması, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 47, 223-255.
- Patacı, S. ve Altun, S. (2020). Ardahan İli 2018 Yılı Arkeolojik Yüze Araştırması: Genel Değerlendirme, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8, (6), 1863-1872.
- Koçman, A. (1990). Kura Nehri Yukarı Havzasında Doğal Bitki Toplulukları ve Yetiştirme Ortamı Özellikleri (NE Anadolu), *Ege Coğrafya Dergisi* 11, (5), 44-52.
- Köroğlu, K. (1996). "1995 Yılı Artvin-Ardahan İlleri Yüze Araştırması", *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*. Ankara, 369-395.
- Kadirlioğlu-Leube, M., Yazar, T. ve Karaca, Z. (1996). "1995 Yılı Tao-Klardjetie Yüze Araştırması". *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*. Ankara, 397-421.
- Köroğlu, K. (1998). "1996 Yılı Artvin-Ardahan İlleri Yüze Araştırması", *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı I. Cilt*, Ankara, 127-156.
- Köroğlu, K. (1999). "1997 Yılı Artvin-Ardahan İlleri Yüze Araştırması", *XVI. Araştırma sonuçları Toplantısı I. Cilt*, (25-29 Mayıs 1998 Tarsus) Tarsus, 143-160.
- Konukçu, E. (1999). *Ardahan Tarihi*, Ajans-Türk Basın Basım A.Ş., Ankara.
- Kadiroğlu-Leube, M., Yazar, T. ve Karaca, Z. (2001). "Ortaçağ Gürcü Mimarisi 2000 Yılı Yüze Araştırması", *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı I. Cilt*, Ankara, 93-100.
- Köroğlu, K. (2001). Urartu Krallığı'nın Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesinin Tarihi Coğrafyası, *Bellekten LXIV-241*, 717-741.
- Kızgut, R. (2016). *Eskiçağ Tarihinde Kolkhis Bölgesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Smith, T.A. ve Kafadarian, K. (1996). New Plans of Early Iron Age And Urartian Fortresses in Armania: A Preliminary Report on the Ancient Landscapes Project, *Iran* 34, (1), s. 23-37. doi: [10.2307/4299942](https://doi.org/10.2307/4299942)
- Takaishvili, E. (1991). არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლა-ოლთისში და სოფელ ჩანგლში 1907 წელს, გურამ შარაძე (რედაქტორი), თბილისი, გამომცემლობა მეცნიერება.
Erişim adresi: <http://saunje.ge/index.php?id=1521&lang=ru>

Ardahan'ın Göle İlçesindeki Demir Çağ Savunma Yapıları

Harita 1. Ardahan İlinin Göle İlçesindeki Demir Çağ savunma yapıları

Resim 1. Kayaaltı (Omega) Kalesi hava fotoğrafı.

Ardahan'ın GÖle İlçesindeki Demir Çağı Savunma Yapıları

Resim 2. Kayaaltı (Omega) Kalesi küçük arkeolojik buluntuları.

Resim 3. Durucasu-Şimşimik Kalesi hava fotoğrafı

Ardahan'ın Göle İlçesindeki Demir ağı Savunma Yapıları

Resim 4. Durucasu-Şimşimik Kalesi kaçak kazı çukurları.

Resim 5. Bellitepe Kalesi hava fotoğrafı.

Resim 6. Bellitepe Kalesi duvar yapısı.

Ardahan'ın Göle İlçesindeki Demir ağı Savunma Yapıları

Resim 7. Balçesme-Kayınlık Kulesi hava fotoğrafı.

Resim 8. Balçeşme-Kayınlık Kulesi çanak-çömlek buluntuları.

Ardahan'ın Göle İlçesindeki Demir ağı Savunma Yapıları

Resim 9. Balçeşme-Şipşirik Kulesi hava fotoğrafı.

Resim 10. Balçeşme-Şipşirik Kulesi kapı girişi ve duvar kalıntısı.

Resim 11. Balçeşme-Şipşirik Kulesi çanak-çömlek buluntuları.

Ardahan'ın Göle İlçesindeki Demir ağı Savunma Yapıları

Resim 12. Balçeşme-Tekmezar Kulesi ve Yerleşimi hava fotoğrafı.

Resim 13. Balçeşme-Tekmezar Kulesinin genel yapı planı.

**PSYCHOLOGICAL PORTRAIT OF A CHARACTER BASED ON THE
POEM “ GAMZRDELI (THE MASTER)” BY AKAKI TSERETELI**

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ПЕРСОНАЖА ПО ПОЭМЕ
АКАКИЯ ЦЕРТЕЛИ “ ГАМЗРДЕЛИ (НАСТАВНИК) ”**

**AKAKI TSERETELI’NİN “GAMZRDELI (ÖĞRETMEN) ADLI ŞİİRİNDE
BİR KARAKTERİN PSİKOLOJİK TANIMLAMASI ÜZERİNE**

Giorgi KHORBALADZE*

ABSTRACT

The aim of the current scholarly work is to present to the wider audience the psychological portrait of a character based on the poem “ the Master” by Akaki Tsereteli.

“The master” , one of the famous poem has been under the scrutiny and subject of the animated discussion since it was written. It is almost impossible to find a well- respected scholar who has not touched the subject. The poem was written a century ago but the idea, depth and mesmerizing variety of characters and their complex personalities are as interesting and urgent as it was one hundred year ago.

Therefore, the objective of the given research is the psychological portrait of the main character of the Poem, Batu. In the early stage of the research, using the psychoanalysis method, we anticipate that Batu’s action could not have been triggered by the heat of the moment, rather we think that these actions should have had the precondition in the form of inner sets, which will discuss in the later parts of the research paper.

By using the psychoanalysis method, we think, we have achieved the desired goal of opening up the plethora of inner sets of the main character and it, respectively triggered the proposition of interesting topics, such us:

- the portrayal of inner sets of an ideal hero, which are described by his unconscious in his actions;
- finding the links between the constitutive dispositions and the life’s destiny of the character;
- finding the hidden protest of a character in his unconscious actions towards the social and class segregation
- finding the roots of the personal conflicts, in a non-direct stage of competition

* ORCID: [0000-0003-0453-8521](https://orcid.org/0000-0003-0453-8521), Prof. Dr. Giorgi Khorbaladze, Gori State Teaching University, Gori, Georgia, g.khorbaladze@gmail.com

Psychological Portrait Of A Character Based On The Poem “ Gamzrdeli (The...

- emotional experience of pride, as a trigger of direct competition against the foe
- finding the links between the unreachable unconscious and the artistic creations

Keywords: Akaki Tsereteli, analytical psychology, psychological portrait, moral self, unconscious self, personal conflict;

АННОТАЦИЯ

“Гамзрдели (Наставник)”, одно из знаменитых стихотворений Акакия Церетели, всегда был предметом пристального внимания и дискуссий с момента его создания. Практически все знаменитые исследователи коснулись проблемам этой темы. Поэма написана сто лет назад, но идея, глубина и разнообразие персонажей и их личности так же интересны и актуальны по сей день.

В статье рассматривается психологический портрет главного героя Бату, персонажа данной поэмы. На ранней стадии исследования, пользуясь методом психоанализа, мы предполагаем, что действие Бату не могло быть вызвано накалом момента. Скорее всего, его действия должны были иметь предварительное условие в виде внутреннего настроения, что и обсуждается в нижеследующей статье.

Надеемся, что, пользуясь методом психоанализа, мы достигли желаемой цели - раскрытия множество деталей внутреннего мира главного героя, таких как:

- описание внутреннего мира идеального героя, которые выявляется в его бессознательных действиях;
- связь между конституирующими диспозициями и судьбой персонажа;
- обнаружение скрытого протеста персонажа в его бессознательных действиях по отношению к социальной и классовой сегрегации;
- поиск корней личных конфликтов в непрямой стадии конкуренции;
- эмоциональное переживание гордости, как вызывающего чувство прямой конкуренции с противником;
- связь творчества с недоступно-неосознанным

Ключевые слова: Акакий Церетели, аналитическая психология, психологический портрет, моральное “я”, бессознательное “я”, личный конфликт.

ÖZ

Akaki Tsereteli'nin “Gamzrdeli (Öğretmen)” adlı şiiri yazıldığından beri okurun dikkatini çekmiş ve yoğun tartışma konusu olmuştur. Nerdeyse bütün ünlü edebiyat araştırmacıları şiir üzerine kendi değerlendirme ve tahlillerini yapmışlardır. Şiir yüz yıl önce yazılmıştır. Ancak içerik, düşünce, derinlik ve tema açısından günümüze kadar şöhretini ve estetik değerini korumuştur.

Bu çalışmada başkarakter olan Batu'nun psikolojik tanımlaması yapılmıştır. Psikanalitik metot kullanılarak araştırmamızın ilk aşamalarında Batu'nun davranışlarının anlık patlamalar olamayacağını düşünüyoruz. Büyük ihtimalle bu davranışlar daha önce iç ruh halinde bilinen bazı şartlardan oluşmuş ve ortaya konulmuştur. Çalışmamızın asıl amacı da içgüdü ile bağlı davranışları araştırmaktır.

Psikanalitik metodunu kullanarak başkarakterin iç dünyasında var olan ve aşağıda yer alan birçok özellik, örneğin:

- Karakterin bilinçsiz davranışlarında ideal bir kahramanın iç dünyası;

- Karakterin kaderi ile belirleyici eğilimler arasında önemli bağların mevcudiyeti;
- Başkahramanın davranışlarında dönemin sosyal ve sınıf ayrımına karşı var olan gizli protestosu;
- Birisi ile dolaylı rekabette bulunduğu kişisel çatışmaların kökeni;
- Düşmanla doğrudan rekabet hissine neden olan duygusal gurur deneyimi;
- Sanatın erişilemez ve bilinçsiz dünya ile bağlantısı gibi durumlar tespit edilmiştir

Anahtar kelimeler: AkakiTsereteli, analitik psikoloji, psikolojik tanımlama, ahlaki “benlik”, bilinçsiz “benlik”, kişisel çatışma.

Introduction

“The master”, one of the famous poem has been under the scrutiny and subject of the animated discussion since it was written. It is almost impossible to find a well- respected scholar who has not touched the subject. The poem was written a century ago but the idea, depth and mesmerizing variety of characters and their complex personalities are as interesting and urgent as it was one hundred year ago. The poem is scrupulously and thoroughly analyzed and to concenter exploring it again will be audacious from our side and frankly, we would not have embarked on such a daring mission but one question about the most honorable character of the poem has been tormenting us and to answer this question has not appeared such an easy task and requires some thorough research. Carl Gustav Jung in his work analytical psychology says “ we cannot approach processes of unconscious directly, perception of these processes is not possible, they divulge themselves in results and based on those specific results we can only fathom that there might be something, a peculiar source , where these results would nourish from (Jung, 2014: 1). This dark space we call unconscious psyche. Therefore, the objective of the given research is the psychological portrait of the main character of the Poem, Batu. In the early stage of the research, using the psychoanalysis method, we anticipate that Batu’s action could not have been triggered by the heat of the moment, rather we think that these actions should have had the precondition in the form of inner sets, which will discuss in the later parts of the research paper.

Methods

The current article uses not only on the empirical, but also on pure theoretical methodology, such as psycho analysis, generalization, analysis, synthesis, abstraction, comparison, systemic approach. Comparative-historical method and causal-effect analysis used in the research process combines all kinds of theoretical methodology listed above

Discussion

As we mentioned before, Batu is the person of our interest and he is unquestionably an honorable man. He is a devoted and loyal friend, he is free from all personal advantages and he is contented with less, he is courageous even when

Psychological Portrait Of A Character Based On The Poem “ Gamzrdeli (The...

whole world is frightened and the devil is seeking for a shelter. Batu is willing to carry out the mission for his friend even though that mission was his friend's to fulfill. The deed, he is supposed to carry out is not worthy for him but there are two reasons which overweighs its unworthiness: one, as trivial as it may sound, - is love, he honestly admits that it is an unworthy deed but his friend is in love and for love's sake he will do anything, the other reason is: friendship and for friendship an honorable man could sacrifice himself, thereby he will procure a priceless horse even he might die for it. For Batu moral standards are unquestionable and irreproachable, he would endure excruciating pain of humiliation, an insult which Saphar-beg, his dear friend caused by abusing Batu's beloved wife, Nazibrola and violating his trust could be suppressed and overcome by moral responsibilities: he has a duty of a host, most sacred of duties and he will uphold his duties and sees off his friend peacefully, he is not willing to spill the blood of the guest as this guest and a friend, who disgraced him had been nurtured by his mother, she had breastfed him- another sacred connection between these two men. Before the farewell he scolds Saphar-begi by mentioning that two sacrosanct obligations. And huge moral gaps could be seen before the reader's eye.

Acting like this, showing the unimaginable power to refrain from killing the rapist makes him a person above all trivial matters, makes him almost inhuman and irreproachable, even his dwelling is up on the mountain, near the sky, by mentioning this, poet accentuates Batu's purity and position -standing above all men because of his high standards and morality, he is closer to God than to mankind. He is the chosen one but the heroes might have good and bad sides, consciously or unconsciously as there is no ideal man in this world. Maybe because that one's heroic deeds are praiseworthy and exemplary for one nation it might be misunderstood or even incomprehensible for another. Poet knew about duality of the matter and that's why Hadji-usup, renowned and successful man is destined to fail as failed the Hermit, another remarkable character from Chavchavadze's poem. Akaki Tsereteli is a realist and he creates a real hero and real life story, otherwise we would have read a concocted, fairy-tale like story contrary to fact that it meant to be the actual one. (Gafrindashvili, Miresashvili, 2008: 69).

Thus, we have encountered to our main question of the research : what does Batu mean, giving the task to Saphar-beg. Task was to find the man who raised and taught him, tell the master of his shameful story as Batu was expecting the answer from him, and not from Saphar-beg. Furthermore, Nietzsche declares that a word is a reflection of the tumultuous nerves in sound (Nietzsche, 2014:2014).

Batu is painted as a thoughtful and wise man throughout the story and we cannot blame him to be naïve or unreasonable in his actions. What did he expect from Hadji-usub which differed much from the actions the Master would take later? We cannot see another outcome other than existed one.

It is imperceptible that Batu considered physical punishment for Saphar-beg. In that case he would be the judge and the jury for the disgraced friend who was ashamed of what he had done and was not going to avoid the severe

punishment. Maybe Batu was asking the Master of the other kind of a punishment, a moral one. It is hard to believe but he actually gave the most horrific moral punishment to his friend by setting him free and unharmed. Or, maybe, he wanted that the Master will re-raise and re-teach his pupil, the last version is less likely. So what does Batu ask the Master? As it seems, he holds the Teacher accountable of his pupils crimes and it is not hard to apprehend what will be the outcome as a final answer from the Teacher. Let's widen this theory: Hadji-usub is well-known and beloved master, a mentor, people always take his opinion under advice, his behavior is impeccable, he is an exemplary man and it took him years and years of hard work and wisdom to be that remarkable as he had been unbiased and man with the speckless soul. He is an educated and honorable teacher. What could we expect from the man with those qualities? What would be the most suitable answer to Batu's demand?

First, the Master is not responsible for his pupil's vicious behavior, he has to say that it is not his fault as sometimes only nurture does not help a person if the nature does not take its course. His upbringing is the same as others but Saphar-beg is the only man who forgot his teacher's moral suasion. It is unlikely that this supposition will ever take place foreseeing the Master as the honorable character but for a minute let's say it will, in that case it seems that Batu intentionally stated the question to the Master as he knew the possible outcome and was holding the grudge against Saphar-beg. For Hadji-usub half-responsibility is an absurd notion and anyway, Outcome would be the same, therefore we conclude the third and the most reliable version- the Master has to take fool responsibility. Let's have a look at this version: maybe Batu hoped that Hadji-usub would admit his crimes in front of the court or maybe he would voluntarily imprison himself in some godforsaken dungeon. Of course to think that sounds silly and naïve.

Batu was certain of the outcome, he knew that only one, adequate and thorough answer was the suicide of the master as he did not have an alternative and he was the only one, who was held accountable for his pupil's actions. The only one action which would rid him of shameful life and would save his face. Hadji-usub is an old man who had a harsh life and always kept his name and path clean, that's why he is such a respectable person and nobody would think to blame him but Batu knew that the Master would think otherwise. That is the reason why we conduct a research based on psychoanalyses and philosophy. as Freud says: psychology must pressure philosophy with the actions of subconscious to be on psychology's side (Freud, 2014: 112) and if it happens has to modify its hypotheses (a relationship between spirit and body of the human being) and psychoanalyses finds the relationship between constitutional disposition and predestination of a person. (Freud, 2005: 203).

In our opinion it would be interesting to find out what are the issues we encounter studying Batu's character. As we mentioned before Haji-usub is the most respected mentor among his people, he was and still is the Master of kids from noble families, everybody wants him to be a teacher for his child as he is an exemplary man. In psychoanalyses, mentoring a child, nurturing a young spirit,

Psychological Portrait Of A Character Based On The Poem “ Gamzrdeli (The...

molding it into a manhood /womanhood is based on the evident : mentor can only be a person who is capable of inspiring a child (Nietzsche, 2014: 119). Therefore, Hadji-usub is the Master, the mentor who is capable of not only inspiring a young spirit but he can be influential to everybody around him, everybody who even once met him.

We are not trying to belittle Batu as a hero. He is a strong and powerful character, with a lot of redeeming qualities .However, every hero’s behavior may vary in different circumstances. As a human being nobody’s perfect. We think that the grate poet, Akaki Tsereteli wanted us to see this hero as a man, with his good and bad sides, with his flaws and grandeur. Batu , even so righteous and with high standards of morality, makes a mistake of a human being. He loses his objective and when the life gives him harsh lesson, hurts him with the hand of a dear friend, his selfishness rebels in him. As Dimitri Uznadze says: when a human being decides to behave in a peculiar manner, he/she is predisposed to this behavior, he/she is modified by prejudice. Therefore, the specific condition , which appears within the person after unrelated circumstances might influence person’s behavior , we may call a set. (Uznadze. 2014: 47).

Batu is painted as a thoughtful and wise man throughout the story and we cannot blame him to be naïve or unreasonable in his actions. What did he expect from Hadji-usub which differed much from the actions the Master would take later? We cannot see another outcome other than existed one. It is imperceptible that Batu considered physical punishment for Saphar-beg. In that case he would be the judge and the jury for the disgraced friend who was ashamed of what he had done and was not going to avoid the severe punishment. Maybe Batu was asking the Master of the other kind of a punishment, a moral one. It is hard to believe but he actually gave the most horrific moral punishment to his friend by setting him free and unharmed. Or, maybe, he wanted that the Master will re-raise and re-teach his pupil , the last version is less likely. So what does Batu ask the Master? As it seems, he holds the Teacher accountable of his pupils crimes and it is not hard to apprehend what will be the outcome as a final answer from the Teacher. Let’s widen this theory: Hadji-usub is well-known and beloved master, a mentor, people always take his opinion under advice , his behavior is impeccable, he is an exemplary man and it took him years and years of hard work and wisdom to be that remarkable as he had been unbiased and man with the speckless soul. He is an educated and honorable teacher. What could we expect from the man with those qualities? What would be the most suitable answer to Batu’s demand?

First, the Master is not responsible for his pupil’s vicious behavior , he has to say that it is not his fault as sometimes only nurture does not help a person if the nature does not take its course. His upbringing is the same as others but Saphar-beg is the only man who forgot his teacher’s moral suasion. It is unlikely that This supposition will ever take place foreseeing the Master as the honorable character but for a minute let’s say it will, in that case it seems that Batu intentionally stated the question to the Master as he knew the possible outcome and was holding the grudge against Saphar-beg. For Hadji-usub half-responsibility is an absurd notion

and anyway, Outcome would be the same, therefore we conclude the third and the most reliable version- the Master has to take fool responsibility. Let's have a look at this version : maybe Batu hoped that Hadji-usub would admit his crimes in front of the court or maybe he would voluntarily imprison himself in some godforsaken dungeon. Of course to think that sounds silly and naïve. What other action could Batu undertake, so that he could justly oppose the challenge? Batu was certain of the outcome, he knew that only one, adequate and thorough answer was the suicide of the master as he did not have an alternative and he was the only one, who was held accountable for his pupil's actions. The only one action which would rid him of shameful life and would save his face. Hadji-usub is an old man who had a harsh life and always kept his name and path clean, that's why he is such a respectable person and nobody would think to blame him but Batu knew that the Master would think otherwise. That is the reason why we conduct a research based on psychoanalyses and philosophy . as Freud says: psychology must pressure philosophy with the actions of subconscious to be on psychology's side (Freud, 2014: 112) and if it happens has to modify its hypotheses (a relationship between spirit and body of the human being) and psychoanalyses finds the relationship between constitutional disposition and predestination of a person. (Freud, 2005: 60-61).

It is evident that by giving the assignment to Saphar-Beg, Batu is trying to avoid the personal revenge, as he is a person with lower moral capabilities. Similarly, to the passage in the well-known novel "Data Tutashkhia", Batu, having the larger advantage, deems it unnecessary to call out Saphar-Beg, rather he calls out Hadju-Usub-a foe, relevant to his moral code. In the parallel, drawn by us, many might not agree with us, but we think that we have similar attitude in "Data Tutashkhia's" passage, when Data Tutashkhia, masked into a Laz nobleman does not answer to Vakhtang Shalituri's impudent action and answers: "I would not agree on a challenge, as it would be immoral on my behalf.

- Why would not you?

- It would be immoral on my behalf, as I have advantage over you!"(Amirejibi, 1997: 226). We think that, the situation is identical in terms of Batu and Saphar-Beg, as in this case, Batu names the moral counterpart and therefore, calls him out.

It is of utmost interest, what the reasoning behind Batu's action could be. As we noted, it is evident that Hadji-Usub is the most authoritative person in the area, as he is the master and mentor of all the "noble" people, he is an ideal human-being and all the rest want his wisdom to be passed down to their children. "The foundational theses of the educational doctrines are interestingly based on the evident theories of psychoanalysis: the master could only be the person, who could inspire the inner spiritual life of the child" (Freud, 2005: 72). As it turns out, in the context of the psychoanalysis, Hadji-Usub is the master, who can not only inspire the children in their inner spiritual self, but moreover, his influence is indirectly affecting the people, whom he had at some point contacted in their distant childhood.

Psychological Portrait Of A Character Based On The Poem “ Gamzrdeli (The...

Batu is the son of a peasant, while, when Saphar-Beg had been taken to Hadji-Usub for mentorship, still being a youngster, Batu could have experienced the protest of the class-consciousness, as he would have also liked to continue his education along with Saphar-Beg, but due to his lower social status, he could not have afforded the commodity. In his work, “Unhappiness in Culture”, Freud notes the following: “Despite the essence of the first restrictions in the childhood, the child would definitely have some sort of aggression towards the authority, who had restricted the child of its most fundamental aspiration. The child is forced to overturn the desire of revenging the mentor-authority and in this difficult condition the only way out is the known mechanism of exit- self identification. In this moment, he tries to transform the untouched mentor-authority’s person into his inner-self, by forming a “Super-ego”. By doing this, he transforms all the aggression into his inner self, the aggression that he could have used against his mentor-authority in his childhood” (Freud, 20014:68). That is why we think that from the moment Batu and Saphar-Beg had been separated; he could have had the feeling of competition against Hadji-Usub, by regarding him as his foe of the highest significance, which at some point should be overcome. Batu, as it seems, had successfully fought to achieve this result, however the crossing the “upper benchmark” could not be achieved, as Hadji-Usub had also continued his life without mistakes and with dignity. That is why; Batu’s set towards Hadji-Usub could be described as the related syndrome of Oedipus, which from our point of view is a realistic explanation in this case, as Freud describes the sense of regret, as the foundational postulate of the descendants of the Oedipus, and thinks that the sense of regret had been taken by the children only after killing their father. In our case, the aggression had not been suppressed, rather it had been realized and this is the form of aggression, suppression of which creates the sense of regret in the child. It seems that the conflict of Batu had not started with Hadji-Usub only because of his friend’s immoral action. In other instance, it is undefined, why Batu would put more burden on the mentor, rather than the mentee, when the author poem himself does not agree with the given position and notes: “How could only mentoring do the deed, if the inner self is not right?”-writes Akaki Tsereteli. In the literary theory, the “conflict” (Lat. Conflictus-collision) represents a sort of clash, collision (Lat. Collisio) between the group of individuals or separate character of the artistic work, between the hero and the society at large; the clash of characters, dispositions or collision of sets. The types of the conflicts could be:

- of social nature;
- of moral nature;
- of psychological nature;
- of religious-philosophical nature;
- of historic-political nature;
- of intimate-inner nature.

The foundational nature of the intimate-inner conflicts is based on the inner desires and the societal responsibilities. Part from the abovementioned propositions, conflicts could also be of domestic nature, clashes between

generations, etc (Gafrindahvili, Miresashvili, 2008: 122-124). We think that our case could be evaluated as the mix or individual types of conflict, for example: social, psychological, intimate-inner and to the extent that the development of the conflict represents the foundational ground for the subject and defines its composition, we think that the sudden change addressee of Batu's conflict could have had the hidden foundation, which of course should be elaborated in this given research.

When Akaki Bakradze describes Batu's character, he turns towards the analysis of the conflict, however he points out at the positive context: "In every persons natural state, there exists a conflict between the necessity and the greed. If, a man succeeds in overcoming the greed, and is satisfied with the necessity, only then he gains the spiritual balance, is merged with the harmony of the nature and is solidly stable. He had chosen this path and by this had had disposed the evil and had respectively, isolated himself from the crime. In the struggle between the greed and necessity, the man chooses the former or could not overcome it, only then the evil is victorious and the crime is inevitable. The character of Akak Tsereteli's Poem, Batu has the greater sense of forgiveness, as he is free of greed and sense of vanity (Bakradze, 2013:255).

We are encouraged by Akaki Bakradze's opinion about criticizing an art work. If the critic is able to find something, worthy criticism, something which nobody else comprehended before, than it makes sense and it does not matter if the intension of the reader is negative or positive as the most important result of the criticism is to enrich an art work with new insight. Thus, we tried to answer some questions; ones we thought were interesting or intriguing and attempted to discuss them with new approaches.

From our observation, Batu is also portrayed as a pride individual, as he desires the victory not only against the evil and the greed, but victory over ideals and authorities, we underline here that "victory and not the convergence, and that is why he embarks upon the lone life, similar to Julius Caesar, as of Batu's point of view: it is better to be a first man in the village, rather a second in Rome", because in his protest of isolation from everyone else should be derived from a psychological factor, could be the case that it could be unconscious. "A part of a man's consciousness is directed towards the occupation of the wider world, especial part of the inner self is dedicated towards realizing this wish, which starting from the childhood years, is placed in every man's inner self, as the unrealized desire" (Freud, 2005: 102). We think that in the context of psychoanalysis, it is relatively easy to understand our proposition, however, the most important thing is, as the later citation notes "Creative work and its causal elements is always related to the unconscious, including myths, poetic work and art" (Freud, 2005: 202). Taking into consideration the following, we think that the author had thoughtfully left unexplained the factors of the psychological-philosophical actions of the characters, as he is the closest person to know the characters and it is impossible that he had not thought of the reasoning's behind their actions and inner-self. As Vazha-Pshavela had also noted that" ...working on

Psychological Portrait Of A Character Based On The Poem “ Gamzrdeli (The...

the “Snake-Eater” had exhausted me”. It is also worth noting that focusing on each detail would have been impossible in the poem’s format and it would rather take it into different path.

In the given research, we do not try to belittle Batu’s character. It is without a doubt that he is a morally-strong person, having various human qualities, however, every hero, much like every person, has inner world, which in a non-ordinary setting could be deemed as non ideal. That is why, we think that in author’s desire to unveil his weaknesses, is considered as an ordinary action. During his heat of the moment, Batu, in his balanced and moral action, had on the one hand missed his inner desire, which should have been part of him from earlier years, steady and safe much like the “dormant volcano”, until the difficult and emotional setting described in this poem, which had become a stimulant to his conscious action. As, Dimitry Uznadze describes: “Until a human being conducts a specific action, his mind is modified priorly to understand the future action. – In other words: prior the human being embarks upon a specific action, his mind has prior set to such action. Therefore, the specific condition, where occurs in the subject to satisfy his needs as a result of the objective influence, could be described as the set” (Uznadze, 2015: 140-141). If, we derive from the later mentioned proposition, we could argue that Batu’s action could have been triggered by the heat of the moment, as this challenge had not had a prior set, which we described above.

We think that using the psychoanalysis method had been appropriate for our research. Using this setting, it gave us the opportunity of the opening of the inner selves of the characters and subsequently, enabled us to position important issues. We have been encouraged to some extent by the ideas of Akaki Bakradze that “the criticism is then valued, when the critic had seen the angle in the poem, that had been unnoticed by the others. No matter, whether it is seen in a positive or negative angles, because the criticism should have an added value to the artistic work” (Bakradze, 2013: 269).

Therefore, we had tried to pose several questions, which had not been directly answered in the poem and tried to have in-depth analysis of the work. We had seen the character gallery in a new manner, which in fact, had led us to the answers that are given in the current research.

Conclusion

In the concluding part, we think that the great poet, Akaki Tsereteli wanted us to see this hero as a man, with his good and bad sides, with his flaws and grandeur. Batu, even so righteous and with high standards of morality , makes human mistake. He loses his objective and when the life gives him harsh lesson, hurts him with the hand of a dear friend, his selfishness rebels in him. As Dimitri Uznadze says: when a human being decides to behave in a peculiar manner, he/she is predisposed to this behavior, he/she is modified by prejudice. Therefore, the specific condition, which appears within the person after unrelated circumstances might influence person’s behavior, we may call attitude. We are encouraged by

Akaki Bakradze's opinion about criticizing an art work. If the critic is able to find something, worthy criticism, something which nobody else comprehended before, than it makes sense and it does not matter if the intension of the reader is negative or positive as the most important result of the criticism is to enrich an art work with new insight. Thus, we tried to answer some questions; ones we thought were interesting or intriguing and attempted to discuss them with new approaches.

Literature

- Amirejibi, T., (1997), *Data Tutashkhia, gamomtsemloba "tetri giorgi"*, Signaghi.
- Bakradze, A., (2013), *skolas, gamomtsemloba "intellect"*, Tbilisi.
- Freud, Z., (2014), *Unhappiness in Culture, ilias sakhelmtsipo universitetis gamomtsemloba*, Tbilisi.
- Freud, Z., (2005), *Psychoanalysis, Publishing House News*, Tbilisi.
- Gafrindashvili, N., Miresashvili M., (2008), *literaturatmtsodneobis sapudzvlebi, gamomtsemloba "inovatia"*, Tbilisi.
- Jung, Carl Gustav., (2014), *Foundations to Analytical Psychology, ilias sakhelmtsipo universitetis gamomtsemloba*, Tbilisi.
- Nietzsche, F., (2014), *On truth and lies in a nonmoral sense, ilias sakhelmtsipo universitetis gamomtsemloba*, Tbilisi.
- Uznadze, D., (2014), *gantskobis psikologia, ilias sakhelmtsipo universitetis gamomtsemloba*, Tbilisi.

ПО СЛЕДАМ ДИМИТРЬЯ МЕГВИНЕТХУЦЕСИШВИЛИ

**DİMİTRİ MEĞVİNETHUTSESİSHVİLİ'NİN KARTLI (GÜRCİSTAN)
SEYAHATI**

**DIMITRI MEGHVINETKHUTSESISHVILI'S TRAVEL TO KARTLI
(GEORGIA)**

Ioseb ALIMBARASHVILI*

АННОТАЦИЯ

В представленной статье исследован план маршрута путешествия по Картли (Грузия) и Тао – Кларджети (ныне Турция) в 1848 – 50 годах грузинского общественного деятеля, историка и драматурга, одного из основоположников археологии в Грузии Дмитрия Константиновича Мегвинетхуцесишвили.

Дмитрий Константинович Мегвинетхуцесишвили родился в селе Хидистави Горийского уезда, в 1815 году в семье церковного дворянина Константина Мегвинетхуцесишвили и Аны Цинамдзгвришвили.

Предки Дмитрия Тома и Паата Мегвинетхуцесишвили были продвинути при царском дворе Ираклия II (XVIII в.) и носили должность Мемандарбаши (в их обязанности входило принимать и посещать почетных гостей при царском дворе). Сама фамилия Мегвинетхуцесишвили означает наместник департамента виноградарства и встречается ещё при царском дворе Грузии времен царицы Тамар (XII-XIII вв.). В его обязанности входил сбор налогов на вино, наблюдение за обработкой виноградников и так далее.

Дмитри Мегвинетхуцесишвили имел два брата и столько же сестёр. Его зятями были известные политические и общественные деятели: Иосеб Мамацашвили и Дмитрий Бакрадзе.

Д. Мегвинетхуцесишвили скончался 6 декабря 1878 года. Похоронен в родном селе Хидистави на Зедавельском кладбище.

Его творчество высоко оценили известный французский ученый и грузиновед Мари Броссе, театральный эксперт В. Гуниа, писатель О. Касрадзе и другие.

В работе особое внимание уделено описанию тех древних памятников и святынь, с которыми непосредственно пришлось соприкоснуться путешественнику, в частности, описанию хранящихся в храмах древнегрузинских рукописей, фресок, лапидарных и фресковых надписей, а так же состоянию (на тот период) самих церквей, монастырей

* ORCID: [0000-0002-0347-1816](https://orcid.org/0000-0002-0347-1816), ALIMBARASHVILI, S., assoc. Prof. Dr. Gori State Teaching University, Gori, Georgia, sosoalimbarashvili@gmail.com

По Следам Димитрия Мегвинетхуцесишвили

и оборонно-фортификационных сооружений. Тут же дан анализ взаимоотношений Димитрия Мегвинетхуцесишвили с известными политическими и общественными деятелями, представителями научных кругов: М. Воронцовым, М. Броссе, графиней Уваровой, Пл. Иоселиани, Г. Эристави, А. Церетели и др.

Ключевые слова: Д. Мегвинетхуцесишвили, М. Броссе, М. Воронцов, Д. Бакрадзе, Картли, Тао – Кларджети, старинные рукописи, лапидарные и фресковые надписи.

ÖZ

Makalede ünlü Gürcü tarihçi, tiyatro yazarı ve Gürcistan'da arkeoloji araştırmaların kurucularından biri olan Konstantine Oğlu Dimitri Meğvinetkhutsesişvili'nin 1848 - 50 yıllarında Kartli (Gürcistan) ve Tao – Klarjeti'de (Gürcü bilim literatüründe bu isim Günümüz Türkiye'nin Artvin ve kısmen Erzurum Mintikalarına denir) yapacağı seyahat planı tetkik edilmiştir.

Konstantine Oğlu Dimitri Meğvinetkhutsesişvili 1815 yılında Gori ilçesine bağlı Khidistavi köyünde, kiliseye vergi ödeyen derebey Konstantine Meğvinetkhutsesişvili ve Ana Tsinamdzğvişvili'nin evliliğinden doğan kişidir.

Dimitri'nin ataları Toma ve Paata Meğvinetkhutsesişvililer Kral II. Erekle'nin (XVIII.Yüzyıl) sarayında üst düzey makamlardan sayılan “Mihmandarbaşılık - Teşrifatçılık” görevinde yer almışlardı (görevleri kraliyet sarayında onur konukları ağırlamakla ve iade-i ziyaretten ibaretti). Meğvinetkhutsesişvili soyadı bağcılık ağası anlamına gelir. Sarayda bu makam Kral Tamar döneminden (XII-XIII. y.y.) beri mevcuttu. Bu makam sahipleri şarap için vergi topladılar, üzüm bağlarının üretim ve işlenmesini denetlediler v.s.

Dimitri Meğvinetkhutsesişvili'nin iki erkek ve iki de kız kardeşi vardı. Damatları olan Ioseb Mamatsaşvili ve Dimitri Bakradze ünlü siyasetçi ve tanınmış kişilerdi.

D. Meğvinetkhutsesişvili 6 Aralık 1878'de vefat etti ve memleketi Khidistavi köyü Zedaveli mezarlığına toprağa verildi.

D. Meğvinetkhutsesişvili'nin çalışmaları ünlü Fransız bilim adamı ve Kartvelolog Marie Brosset, tiyatro uzmanı V. Gunia, yazar O. Kasradze ve diğerleri tarafından fazlasıyla takdir edilmiştir.

Makalede gezginin, Kartli'de ziyaret ettiği eski manastırların, kiliselerin, mezarlıkların, kiliselerde muhafaza edilen eski Gürcü el yazmaların, fresklerin, taş ile fresk yazıtların ve tahkimatların o dönemdeki durumu ele alınmıştır. Ayrıca Dimitri Meğvinetkhutsesişvili'nin M. Vorontsov, M. Brosset, Kontes Uvarova, Pl. İoseliani, G. Eristavi, A. Tsereteli ve diğerleri gibi bilim adamları ile siyasetçilerle ilişkisi anlatılmıştır.

Anahtar kelimeler: D. Meğvinetkhutsesişvili, M. Brosset, M. Vorontsov, D. Bakradze, Kartli'de seyahat, Tao - Klarjeti, eski el yazmaları, taslak ve fresk yazıtları.

ABSTRACT

This paper concerns Dimitri Megvinetkhutsesişvili's trip through Georgia in 1848 – 1849 according to his diaries.

Dimitri's ancestors Toma and Paata Meghvinetkhutsesişvili were promoted to the court of King Erekle II of Kartli-Kakheti and held the name of Memandarbashi (their duty was to receive honorable guests, treat them and see them off at the royal court). The surname Meghvinetkhutsesişvili itself means the governor of the viticulture department and can be seen on the royal court of Georgia from the period of Queen Tamar (XII-XIII centuries). His duties included collecting wine taxes, monitoring the processing of vines (vineyards), and so on. Meghvinetkhutsesişvili was also entitled to state income from the described vineyards.

The trip diaries describe well-known churches and monasteries as well as relatively less explored sites. Dimitri megvinetkhutsesishvili does not describe just only churches, monasteries and holies protected there but often applies popular legends and traditions. The diaries are also enclosed with the author's extensive comentaries and analysis based on the views of famous Georgian historiography scientists.

The main part of the paper is based on the materials protected at Georgin National Center of Manuscripts, in Dimitri Megvinetkhutsesishvili private collections and in the manuscript department at the Institute of Oriental Studies of St. Petersburg Academy of Science, in Mari Brosse collections.

Key words: D. Megvinetkhutsesishvili, M. Brosse, M. Vorontsov, D. Bakradze, Kartli, Tao - Klarjeti, ancient manuscripts, lapidary and fresco inscriptions.

Введение

Есть личности, которые при жизни, благодаря своему вкладу в развитии общества, пользуются особым уважением и влиянием. Но время, эта нескончаемая череда мгновений, его превратности берут свое, и их имена со временем предаются забвению, уступая место не менее достойным личностям. Однако, рано или поздно, наступает момент когда деятельность этих, казалось бы, подзабытых деятелей вновь входит в круг интересов общества и становится предметом особого внимания и рассмотрения. К числу таких, по нашему мнению, и принадлежит личность Димитрия Мегвинетхуцесишвили, грузинского историка, писателя, одного из основоположников грузинской археологии как науки.

Методы:

При работе над статьёй пользовались эмпирической и историко-теоретической методологией, такими как: сравнительная, критическая и системного анализа. На основе анализа и оценки каждой части мы получили окончательный результат.

Итоги:

заслуга Мегвинетхуцесишвили многосторонна и значительна.

Во-первых Мегвинетхуцесишвили был одним из первых, кто в 1848-1850 годах, привнес этот материал в научные круги, из них особо значимы и ценны: надписи на соборе Баграта (1003 г.) (ИВРРАН, Н-78, с. 100), надписи соборов – Самтависи (1030 г.) (ИВРРАН, Н-78, с. 95-98; 100-101), Вере (X в.) (ИВРРАН, Н-78, с. 78), Ркони (VII-XVIII вв.) (ИВРРАН, Н-78, с. 67-68), Цроми (VII в.) (ИВРРАН, Н-78, с. 82), Мартвили (VII в.) (ИВРРАН, Н-78, с. 110), Кинцвиси - и их описания (XIII в.) (ИВРРАН, Н-78, с. 76-78), четырехглавия - Метехи (ИВРРАН, Н-78, с. 71-72) и Джручи (ИВРРАН, Н-78, с. 123), старины Накалакеви (Археополиса) (III-VIII вв.) (ИВРРАН, Н-78, с. 111), святыни Гелати (ИВРРАН, Н-78, с. 105), Моцамета (XI-XII вв.) (ИВРРАН, Н-78, с. 106) и др.

По Следам Дмитрия Мегвинетхуцесишвили

Во-вторых, он в своем распоряжении имел оригиналы описанных им старинных грамоты, что являлось крайне важным с точки зрения достоверности и надежности информации, носителями которой они были.

В третьих, он исследовал и описывал церкви и монастыри и имеющиеся в них святыни в тогдашнем естественном состоянии, поэтому с точки зрения «источниковедения» собранные им материалы содержит весьма необходимую информацию.

Дискуссия

Суть неоченимой заслуги Дмитрия Мегвинетхуцесишвили заключается в широкой научной популяризации древнегрузинских ценностей. Благодаря тесным взаимоотношениям с Мари Броссе, известным французским ученым, действительным членом Петербургской Академии Наук, и идентичности их научных интересов в этой сфере и их совместной деятельности, уникальность древнегрузинских памятников и святынь стала достоянием широких общественных и научных кругов Европы. Взяв на себя функцию сбора, исследования и первичной обработки материалов с различных уголков Грузии, Дмитрий Мегвинетхуцесишвили непосредственно изучал древние памятники грузинской культуры. Посещая разные отдаленные церкви и монастыри, он переписывал и перерисовывал хранящиеся в них древнегрузинские рукописи, фресковые и лапидарные надписи, собирал сведения о других святынях, о древних сказаниях, изучал местонахождение и состояние самых церквей и монастырей. Собранные сведения отправлял Мари Броссе для комментариев (т. н. «рапортов»). Мари Броссе в свою очередь окончательно дорабатывал их, переводил и издавал. Позже, в одном из многочисленных писем к Дмитрию Мегвинетхуцесишвили Мари Броссе, касаясь их совместной научной работы, их удивительно согласованного научного тандема, писал: «...пара волов в подруге лучше пашут, чем оба поодиночке» (**Кубанейшвили, ГИЭМ – 5944,11**)

Часть трудов Дмитрия Мегвинетхуцесишвили по сей день не опубликована, большая же дошедшая до нас часть его творческого наследия хранится в Грузинском национальном центре рукописей и составляет 56 дел (письма, произведение, стихи, записи, дневники, официальные документы, переписка с Дмитрием Бакрадзе, Мари Броссе и другими известными деятелями). Тем не менее материалы, защищенные в выше упомянутом фонде, не в полной мере отражает полноту его творческой деятельности. Значительная часть его научного, литературного и эпистолярного творчества по сей день хранится в архиве Института Восточных Рукописей Российской Академии Наук, в фонде Мари Броссе. Этот фонд, согласно завещанию отца, в 1884 году был привнесен в дар Академии, сыном Мари Броссе - Лаурентом (Лораном) Броссе. (**Орбели, 1956, с 7-8**) Из огромного наследия Броссе материалы касающиеся его взаимоотношений с Дмитрием Мегвинетхуцесишвили собраны в Н – 78 части фонда и состоят из 280 листов под общим заглавием “**Voyages de M. Dimitride Gori 1848 – 1850**”. Нам

представляется целесообразным и, в какой – то мере, интересным указать и на разницу¹ между материалами, хранящимися в Тбилиси и в Санкт-Петербурге. Рукописи из Грузинского национального центра исполнены на отдельных листах, в тетрадах и т.д. Материалы же, хранящиеся в Институте Восточных рукописей Российской Академии Наук – на листах с водяными знаками и исполнены на обеих сторонах листов (т.н. **Verso**).

На основе договора с руководством Института Востоковедения, в 2014 году для нас стала доступной электронная версия той части научного наследия Дмитрия Мегвинетхуцесишвили, которая хранится в архиве Института Академии (Санкт-Петербург), но не имелась в Грузинском национальном центре рукописей (Тбилиси). Часть ее публикуется впервые.

Как мы ранее отмечали, Дмитрий Мегвинетхуцесишвили имел тесные взаимоотношения со многими известными деятелями и должным образом дорожил ими. Дружеские узы его связывали с Александром Чавчавадзе, Иосебом Мамацашвили, Давидом Каричашвили, с которыми было принято общение семьями. Дмитрий Мегвинетхуцесишвили участвовал в совместных исследованиях вместе с известными археологами: Зеидлицом, Карагановым, графом Селивановым и др. (**Алимбарашвили, 2016:16-28**).

Как круг общения, так сфера его интересов и деятельности была обширна. Несоизмеримость его вклада в создании грузинского театра и развитии драматургии – тому пример.

Темой отдельного и особого обсуждения послужили дружеские и научные взаимоотношения между Дмитрием Мегвинетхуцесишвили и Мари Броссе, которым и была посвящена наша статья (**Алимбарашвили, 2014:225–231**).

Летом (в конце августа) 1847 года Мари Броссе прибыл в Грузию. По всей вероятности с французским ученым Дмитрием познакомил его зять (супруг сестры) генерал – майор Иосеб Мамацашвили, который был знаком с Мари Броссе еще из Тбилиси. Во время пребывания в Тбилиси Броссе ознакомился с богатой библиотекой Кристефорэ Мамацашвили (отца Иосеба Мамацашвили), которая произвела на него большое впечатление (**Хантадзе, 1970:13**). По инициативе Дмитрия Мегвинетхуцесишвили, Георгия Эристави, Иосеба Мамацашвили и других представителей грузинского дворянства (княжеско – азнаурского сословия) Мари Броссе был приглашен в Гори, где он гостил с 7 по 12 апреля 1848 года. При сопровождении Дмитрия Мегвинетхуцесишвили Броссе осмотрел находящиеся в пределах Горийского уезда древние исторические, архитектурные, культурные памятники, святыни и ценности находящиеся в Гори, Урбниси, Руиси, Атени, Гориджвари. В Гвареби он посетил стекольный завод принадлежащий Элизбару Эристави и др. (**Алимбарашвили, 2014:22**) За день до отъезда из Гори Мари Броссе, 11 апреля после официальной части церемонии, от имени благородного общества

¹Имеется в виду разница технического характера (И. А.)

По Следам Дмитрия Мегвинетхуцесишвили

Горийского уезда, в родовом имени Дмитрия Мегвинетхуцесишвили в Хидистави в честь французского ученого был дан обед, на котором присутствовало 66 человек из числа грузинских дворян и русских чиновников (Буачидзе, 1983:245).

Вскоре Броссе отбыл в Западную Грузию и там, на протяжении двух месяцев посетил разные его уголки: Имеретию, Самегрело, Сванетию, Абхазию. За период совместного путешествия по Горийскому уезду на французского ученого сильное впечатление оказали личность и интеллект Дмитрия Мегвинетхуцесишвили. В июне 1848 года он из Кутаиси письменно уведомил Дмитрия, что вскорости возвратиться в Гори. Французским ученым владело нетерпимое желание заново осмотреть некоторые места Горийского уезда. В письме из Кутаиси Броссе попросил Дмитрия составить маршрут повторного посещения некоторых мест Горийского уезда и однозначно высказал желание совместно с ним осмотреть и исследовать эти места (Кубанейшвили, ГНЭМ – 5944). Так и получилось, Мари Броссе действительно вернулся в Гори и в сопровождении Дмитрий Мегвинетхуцесишвили посетил Цхинвали, Шиндиси, Никози, Цунари, Борцвисджвари, Тбети, Тири, Ачабети, Сабацминда, Икорта, Коринта, Канчаети, Цирколи, Ларгвиси, Одзиси, Ксовриси, Гартискари, Мчадиджвари, Цилкани и другие места. 4 июля Броссе вернулся в Тбилиси, а 23 июля отбыл в Петербург. Перед отъездом в столицу империи он познакомил Дмитрия с Яковом Полонским, известным русским поэтом в то время гостившем в Грузии. Поэт был насколько восхищен личностью Дмитрия, что подружился с ним, часто гостил у него и вместе с ним даже совершил путешествие по Имеретии (Алимбарашвили 2014:22). В статье о взаимоотношениях Дмитрия Мегвинетхуцесишвили с Мари Броссе мы уже отмечали, что после знакомства их взаимоотношения продолжались и носили как дружеский, так научно – исследовательский характер (Алимбарашвили. 2014:225-231). После отъезда Броссе в Петербург Дмитрием продолжил свою исследовательскую деятельность самостоятельно, с результатами которой систематически знакомил ученого и друга из Петербурга. Со своей стороны и Броссе не прерывал связей с Дмитрием, их переписка была наиболее интенсивной в 1848 – 49 годах, вплоть до того времени пока у Броссе все еще были живы и теплились наилучшие воспоминания и впечатления от путешествия по Грузии. «Я располагаю довольно большим материалом по Одиши, Абхазии, Сванети, Имерети и осталось работы месяца на два с половиной. Что касается старинных грамот, то я поработал над ними и издал их. Однако собираюсь написать о них более распространено, поэтому прошу Вас, если это будет возможно с доброй воли и разрешения родовых потомков Эристави, переписать или поручить кому-либо переписать древние, а то и древнейшие грамоты рода Эристави, если таковые у них сохранились»- писал французский ученый Дмитрию (ГНЦР- Броссе, № 9). В этом же письме Мари Броссе просит Дмитрия повторно посетить церкви Верийской Богоматери и Атенского Сиони в Атенском ущелии и с особым вниманием изучить

посланную им ранее в виде зарисовки надпись на Сионском храме, которая с точки зрения датировки, является первым случаем использования арабских цифр в грузинских лапидарных надписях (**ИВР РАН, Н- 78, с. 77-78**).

Мари Броссе, как всемирно известный ученый, имел переписку, в том числе и научно-познавательного характера со многими, в том числе и с грузинскими деятелями, однако, на тот период его основным адресатом все-таки оставался Димитрии Мегвинетхуцесишвили. Факт налицо – при тогдашних возможностях коммуникации в течение восьми месяцев (с 16 ноября 1848 года по 25 июля 1849 года) Димитрий Мегвинетхуцесишвили получил от Броссе до двадцати «рапортов», комментариев с примечаниями (**ИВР РАН, Н-78 с. 66-129**). Все это еще раз подтверждает огромный интерес французского ученого к Грузии и ее истории. Димитрии Мегвинетхуцесишвили самостоятельно продолжая исследовательские работы и учитывая при этом инструкции и рекомендации получаемые от Мари Броссе, желал еще большего расширения ареала и географии исследовательских работ. На это требовалось разрешения от властей. По рекомендации Броссе, Академия походатайствовала перед наместником Кавказа – Михаилом Воронцовым, о получении разрешения для Димитрия Мегвинетхуцесишвили на продолжение путешествия с целью проведения работ исследовательского и археологического характера. В сентябре 1849 года, после преодоления определенного рода препятствия, разрешение от губернатора было получено и Мари Броссе составил для Димитрии Мегвинетхуцесишвили специальный маршрут для проведения последующих научно-исследовательских работ. В «рапортах» регулярно посылаемых Броссе, Димитрии подробно и по отдельности описывал виденные им древние ценности и святыни каждого города и поселения, их особенности, церкви и монастыри, крепости и крепостные башни, с имеющимися на них надписями, состояние как самих исторических и архитектурных памятников, так и состояние надписей на них, и для большей наглядности, он к своим комментариям прилагал их зарисовки (эскизы) с указанием местонахождения, соответствующими примечаниями и обозрением. Материалы о Сацициано и Горийском уезде посланные Димитрием в Петербург, привели Мари Броссе в восхищение: «Слава Богу, что Вы кровь и плоть грузинская, из-за любви к Отечеству и науке начали исследовать и непосредственно соприкоснулись с древними памятниками Грузии! Поздравляю вас, и мне очень приятно, что в Сацициано, в этой западной части Горийского уезда вы исследовали многое из того, чего мне лично не довелось увидеть. Нет сомнения, что Вами исследовано и собрано множество надписей на церквях и монастырях, достойных не только внимания, но и увековечения их памяти. Не запаздывайте, и отправьте их прямо в адрес Академии» (**ГНЦР, Броссе №9**)

В одном из последующих писем Броссе щедро наделяет Димитрия похвальными эпитетами: « Вы хороший и к тому же достойный молодой человек. Ваша любовь к Родине и науке, Ваши старания, дела и исследования обязательно прославят Вас» (**Кубанеишвили ГИЭМ-5944, с. 6**).

По Следам Дмитрия Мегвинетхуцесишвили

Эти и подобные выражения неоднократно повторяются во многих письмах Броссе, адресованных Дмитрию (**Кубанеишвили, ГИЭМ-5944, с. 4-5, 11, 12, 18**). К сожалению Дмитрию Мегвинетхуцесишвили за неимением средств был вынужден вскоре вернуться в Гори. Причиной тому послужила нехватка средств - 200 рублей выделенных Воронцовым, по рекомендации Броссе для проведения исследований, скоро закончились. Дмитрию, горевший желанием продолжать исследование, но вместе с тем, связанный «по рукам и ногам» из-за нехватки средств, отчаянно переживал свое бездействие: «...у меня огромное желание исследовать все древности и ценности Грузии, будь то церкви, монастыри, кресты, фрески и все на чем есть старинные надписи, досконально исследовать по отдельности и, таким же образом, по отдельности переписать - перерисовать все надписиЯ буду трудиться, не покладая рук, не щадя самого себя, но у меня нет своих собственных средств (как это было ранее), чтоб продолжить исследование в местах доселе мне не знакомых и столь отдаленных» - писал он французскому ученому (**Хантадзе, 1952, № 2, с.9**).

Сведения и материалы собранные Дмитрием Мегвинетхуцесишвили, легли в основу доклада, с которым 23 февраля 1849 года на заседании историко-филологической секции Петербургской Академии Наук выступил Мари Броссе, за что Дмитрию, как соавтор, был награжден почетной грамотой Академии. Вслед за этим последовал новый успех. По рекомендации Броссе Дмитрия приняли в ряды археологов-исследователей Петербургской Академии Наук. Успех этот окрылил Дмитрия и он с новым воодушевлением взялся за претворение в жизнь намеченных целей. Он ради неперемогенного продолжения начатых исследований попросил Броссе походатайствовать перед соответствующими инстанциями, чтобы как можно скорее получить разрешение на путешествие по Картли («чтоб начатое дело - не застопорилось»).

Смысл последующих писем, полученных Дмитрием Мегвинетхуцесишвили от французского ученого не только подтверждает уровень их, уже сложившихся взаимоотношений, но и указывает на степень доверия в научных исследователях к Дмитрию и говорит о значимости его кропотливой поисково-исследовательской работы. В этих письмах Броссе просит Дмитрия повторно посетить храм в Самтависи и заново изучить там две надписи, а в Ашуриани посетить лавру Иллариона Самтавели (**ИВР РАН, Н-78, с. 95**). Броссе советовал ему побывать в Ахалцихском регионе и Армении, а также посетить монастыри на Афонской Горе. Дмитрию исполнив пожелание французского ученого повторно посетил храм в Самтависи, где и обнаружил две неизвестные надписи. Новым «рапортом» от Дмитрия Броссе был крайне доволен: «Чрезмерной похвалы заслуживают ваши труды, ... в вашем рапорте есть много чего, достойного увековечения», - отметил французский ученый. (**ГНЦР, Броссе, № 11**). Каждое письмо Мари Броссе адресованное Дмитрию Мегвинетхуцесишвили проникнуто особой теплотой и чувством глубокого уважения к его личности. Абсолютное большинство

писем французского ученого к Димитрию начинаются словами подчеркивающими не столько официальную вежливость при переписки двух научных деятелей и партнеров, сколько уровень их дружеских взаимоотношений и степень их взаимопонимания. Письма Броссе к Димитрию начинаются словами: “собственнейший друг мой...., дражайший друг мой..., милостивейший государь...”(ГНЦР, Броссе № 9-16). В одном из писем особенно подчеркнуто: «Вы собственно, должны быть уверены в том, что другого такого друга и слуги как я, у вас нет и во веки не будет... надеюсь, что в вас не иссякнет любовь к исследованиям древностей Грузии и что вы еще не до конца не исчерпали себя в этом деле. И это не ради моих пожеланий и стараний, а большей частью ради известности и во славу вашего Отечества» (ГНЦР, Броссе, № 16). Следует отметить, что отношения между Димитрием Мегвинетхуцесишвили и Броссе были куда более глубокие и насыщенные, чем просто отношения между ассистентом и руководителем. Димитрий пользовался у Броссе не только полным доверием, но и авторитетом, Броссе считался с его мнением и большей частью они совместно анализировали и рассматривали добытые Димитрием Мегвинетхуцесишвили материалы и сведения, тому пример – реакция Броссе о прочтении Димитрием надписей в храме Самтависи, он с удовлетворением отмечает: «очень хорошо, что вы повторно исследовали храм в Самтависи и добыли те две надписи, которые в наше первое посещение мне не удалось лицезреть». (ГНЦР, Броссе, № 11, ИВР, Н-78, с. 96-98). Они, Димитрий Мегвинетхуцесишвили и Мари Броссе совместно исследовали и надписи на храме Баграта (1003 г). в Кутаиси. Почти каждое письмо Броссе к Димитрию, является подтверждением того, насколько мнение Димитрия Мегвинетхуцесишвили были важны для Мари Броссе. Броссе с нетерпением ожидал от Димитрия Мегвинетхуцесишвили все новых и новых сведений и порой их запоздание по определенным причинам вызывало в нем соответствующие эмоции: “...давно не получал от вас писем и информации о путешествии ... Испуган был, не дай Бог, где-то затерялись по моей причине ... Слава Богу, что с вами ничего страшного не случилось и все в порядке, желаю вам всего наилучшего...”. Французский ученый апеллирует на необходимость более тщательного изучения и анализа, поставляемых Димитрием материалов и сведений, требовал от него быть более подробным, многословным в своих информациях. Это требование, которое, на первый взгляд может показаться упреком, на самом деле является пожеланием издавшему виды ученого своему партнеру: “Было бы лучше, если бы Вы были более многословным и более подробно описывали все по пути вашего следования: дороги, реки, поселения, крепости и леса”(ГНЦР, Броссе, № 11). Со своей стороны, Димитрий Мегвинетхуцесишвили настолько проникнут чувством уважения и партнерства к Мари Броссе, что несмотря на полученное разрешение от цензуры на издание своего исследования по истории Грузии, он посчитал нецелесообразным издать его без согласования с Броссе и учета его мнения. В письме от 2 апреля 1874 года Димитрий Мегвинетхуцесишвили попросил Броссе, как можно более критически отнести к рассмотрению и

По Следам Дмитрия Мегвинетхуцесишвили

оценке его труда и добиться разрешения Академии на издание лишь в том случае, если Броссе сочтет его работу достойной (ГНЦР, Мегвинетхуцесишвили, № 53).

Трудолюбие Дмитрия Мегвинетхуцесишвили, чувство ответственности и умение справляться с делами послужили поводом для Мари Броссе посодействовать Дмитрию в организации путешествия за границу на казенные средства, в частности, по Тао-Кларджети, с целью изучения находящихся там грузинских церквей, монастырей и надписей. 30 января 1849 года из петербурга Броссе сообщил своему другу, что "...прибыли документы от князя-наместника – «милостивого государя Дмитрия отправляю за границу и на первый случай назначаю пособие» -искренне рады за Вас; все зависящее от нас и все необходимое для этого мероприятия будет выполнено непременно"(ГНЦР, Броссе, № 14). Дмитрий Мегвинетхуцесишвили несомненно был мотивирован для такого рода путешествия, однако, Мари Броссе для пушей мотивации подстрекает Дмитрия к новым исследованиям, обещая, что во время будущей поездки его ожидает встреча со многими интересными памятниками старины, много сюрпризов. Маршрут следования был определен Чорохским ущельем и истоками Мтквари (Куры). Дмитрий Мегвинетхуцесишвили должен был в течении 6 месяцев обойти и исследовать: Спери, Кола, Артаани, Эрүшети, Кларджети. В одном из писем Мари Броссе просит Дмитрия по пути следования не оставлять ничего без внимания, поскольку "...эти места являются колыбелью царской династии Багратиони и здесь обязательно найдутся сведения прославляющие династию и весь грузинский народ...».Согласие Воронцова о посещении Дмитрием грузинских древностей за пределами империи было и вправду получено, обрадованный достигнутым успехом Броссе сообщает Дмитрию: «от господина Сафонова^{II} и наместник престола лично стало мне известно разрешении на вашу поездку как по ту сторону Куры так, и древний Ахалцихский регион(Кубанейшвили, ГИЭМ-5944, с. 12). Дмитрий Мегвинетхуцесишвили был настолько мотивирован и заинтересован посещением грузинских древностей, что его удовлетворила минимальная сумма, которую он надеялся получить от правительства. В связи с этим он писал Броссе, что не щадя собственных сил и энергии будет исследовать каждый памятник старины. "Вчера я получил известие, от Сафонова в котором он сообщает – наместник уже отослал письмо в палату казначейства для выделения мне средств, которые я еще не получил. Доселе я путешествовал на свой личные средства – на мою мизерное пособие. Я знаю, что средств, выделенных наместником не хватит, так как мне придется пересечь границу, однако, все таки буду путешествовать до тех пор пока они будут, а после мне придется обратиться к Вам и побеспокоить Вас. Я буду работать не щадя самого себя и не покладая рук. Мне не надо ни звании, ни крестов и орденов, ни

^{II} Сафонов Степан Васильевич(1811-1962), директор гражданской канцелярии при наместнике М.Воронцове

благодарностей, ничего другого - лишь малость средств, дабы получить возможность изучить доселе неизвестные, впрямь достопримечательные памятники грузинской культуры, собрать достойные памяти и прославления Грузии сведения. Я буду сообщать о своем местонахождении и Вы пишете мне". (ГНЦР, Броссе, №10).

В канун 1850 года были решены почти все технические детали поездки Мегвинетхуцесишвили в Тао-Кларджети^{III}, и Броссе в письме к Дмитрию от 20 января уточняет лишь отдельные вопросы инструкции к путешествию. Он специально ознакомился со сведениями немецкого путешественника Коха и просит Дмитрия посетить те же места, дабы иметь возможность сравнить их с исследованными ранее. "...Недавно узнал, что вы скоро выезжаете за границу... если бы мне сомолично в поисках древностей довелось бы путешествовать в эти чужие края, я был бы менее старательным для себя, чем сейчас – когда стараюсь за Вас. Будьте бодрым и радостным. Впервую очередь, Вам выпала большая честь сделать доброе дело для Вашего Отечества, и вместе с тем получить соответствующую награду. Я ознакомился с путешествием немца Коха в ущелье Чорохи и истоках Куры (Мтквари) и прописал для Вас инструкцию к путешествию почаще пишите письма. Будьте уверены в моей незабвенной дружбе к Вам. Мыслями и сердцем с Вами, ваш сердечный друг Броссе".

В инструкции разъясняется цель путешествия - посещение и исследование находящихся здесь множества крепостей и церквей с древнейшими надписями, отображающими историю грузинского народа. Броссе призывает Мегвинетхуцесишвили до поездки внимательно пересмотреть труды Вахушти.

План путешествия весьма обширен. В нем перечислены все крепости, населенные пункты и церкви, которых должен посетить Дмитрий, фрески и надписи, подлежащие, копированию, кроме того, в результате непосредственных бесед местными жителями следовало записать древние предания и истории. Дмитрий мог, по своему усмотрению, изменить маршрут путешествия, добавить объекты для посещения и др. Мегвинетхуцесишвили должен был объездить верховья Мтквари, Ахалкалакские и Александропольские уезды и ущелье реки Чорохи.

Маршрут путешествия начинался с окрестностей озера Паравани, за тем следовали - Ганджа, Фока, Миращкан, Ингалисхеви, Долискана, (в оригинале Лодис-хана, ныне Долюль -хана) и описание надписей времен царя Сумбата. На правом берегу Мтквари у озера Карцахи (Харцахское озеро) следовало посетить церковь Цкаростави и скопировать находящиеся там надписи.

^{III} В личном архивном фонде Дмитрия Мегвинетхуцесишвили имеется документ, официально подтверждающий разрешение наместника престола на его поездку за границу (Турция, Аджария). На документе есть подпись и военного губернатора Тбилиси - **И.А.**

По Следам Димитрия Мегвинетхуцесишвили

В инструкции указаны места на правом берегу Мтквари, которые так же следовало посетить: Артаани, Кола, церковь Отхта. У Броссе были сведения, что в Самцхе находится сведения о жизни Гиоргия Мтацминдели, но точного его местонахождения он не знал, поэтому просил Димитрия разыскать эти труды.

Среди памятников подлежащих посещению в Эрүшети – были: Накалакеви, Бана, Олтиси, крепость Фанаскерти, Калмахи (IX в.), Артануджи, Ишхани.

В Кларджети: монастырь Анчи, Порчха, Панакарь, Анакерти, Натлисмцемели .

В Шавшети: крепость Тухариси Тбети и др.

План Мари Броссе не ограничивался лишь посещением Тао–Кларджети и Шавшет–Джавахети. Инструкция усматривала пожелание Броссе, чтоб Мегвинетхуцесишвили на обратном пути посетил Квелис цихе, монастыри Зарзми и Цурцуми и описал их надписи. Поскольку в Ахалцихском уезде было много Армянских церквей, Димитрию было рекомендовано скопировать и эти надписи. Согласно соображениям французского ученого, до самого Байбурта был сохранен грузинский язык, но в видоизмененной, т.н. “вулгарной» форме, поэтому Димитрию следовало записать особенности местного говора и оборотов речи, а так же отличительные фразы и термины употребляемые местным населением. Согласно инструкции к путешествию на обратном пути Димитрию следовало посетить: Манглиси, Гуларехский монастырь (наверное Гударехский - И.А.), Бетанию, Питарети, монастырь Абибо, Квирикети - Вардисубани, Липаритис-убани, Тандзия, Дманиси, Болниси, Цугругашени, Дзели Чешмарити, Лоре, Уцуни, Коберти. Армянские монастыри: Ахпат и Санайни, крепость Агстафа, Каиен и Каицони, Цуртави, монастырь в Ахтала.

Поскольку, путешествуя в Имерети Броссе многого не успел, была просьба к Димитрию посетить Сачино, Амаглеба, Хонский монастырь, Табакинский монастырь и пещеру, Нуниси, Карагаули (Харагаули ?) и др.

В четвертой главе инструкции к путешествия указан список памятников которых следовало посетить в горной части Восточной Грузии: Касрисхеви, Брутсабдзели. В Душетском уезде: Гелети, церковь у реки Цикарисцкали, Дворцовая деревня, церковь Ломиса, Гвелети-Стефанцминда, Гергети (пресвятая), Труссо, Пасанаури и др.

В заключении своего письма («Кавказ», 06051850 № 35 с. 2-4). Броссе пишет с надеждой: “С учетом того, что он сумел сделать при исследовании Горийского уезда, от Мегвинетхуцесишвили надо многого ожидать”.

Отзываясь на это публикацию Димитрии сообщает Броссе, что в июне собирается отправиться в Тао -Кларджети и согласно инструкции обойдет все указанные в маршруте места. Он просит Броссе перевести с немецкого на русский язык труды Коха и в таком в виде выслать ему, чтоб иметь возможность получше разобраться в каждой детали. В письме от мая того же года французский грузиновед, призывает своего друга к осторожности

напоминая, что ему придется посетить территории враждебно настроенной Османской империи: “Будьте бодрым и разумным, избегайте опасные места и не езжайте туда, лучше посетить десять мест без опаски, чем одно с большим риском” (ГНЦР, Броссе, №14).

Однако, опасения Броссе оказались напрасными – по определенным причинам путешествие Димитрия не состоялось. В 1854 году лояльно настроенный к этой поездке граф Воронцов был отозван и намерения Броссе и Мегвинетхуцесишвили остались неосуществленными^{IV}, о чем с большим сожалением Броссе отмечает: “Чистосердечно сожалею о том, что ваше путешествие в местах истоков Куры (Мтквари) не состоялось, где вы несомненно смогли бы добыть ценнейшие сведения о древностях и достоиниях грузинского царства”. (Броссе, № 16). Димитрии, хотя частично, но все-таки выполнил просьбу французского ученого и остальные места, прописанные в инструкции, обошел пешком, исследовал и сведения отправил в Петербург.

Броссе из Петербурга написал просторное письмо в Тбилиси наместнику Михаилу Воронцову на французском языке с просьбой перевести его на русский и напечатать в газете «Кавказ», с целью разжечь в грузинах желание к подражанию Мегвинетхуцесишвили, 18 января 1857 года в письме к Димитрию Бакрадзе, французский ученый вновь указывает на значение добытых Димитрием Мегвинетхуцесишвили материалов: “Представь себе, чего добился наш знакомый и друг (подразумевается Д. Мегвинетхуцесишвили- И. А.) какие хорошие и доселе неизвестные сведения собрал в тех местах, где и не предполагалось”.

Именно Димитрии Мегвинетхуцесишвили представил Броссе молодого одаренного исследователя Димитрия Бакрадзе, на сочинения которого еще тогда обратил внимание всемирно известный французский ученый. При содействии Броссе, Димитрий Мегвинетхуцесишвили заботился о распространении в Грузии книг, изданных в Петербурге на грузинском языке («Словарь» Чубинашвили, “Жизнь Картли”, Грузинско - французский словарь, «География» Вахушти и др.) За десять лет (1841-1851) им было продано немало таких книг, гонорар же пересылался Броссе в Петербург. К сожалению Д. Мегвинетхуцесишвили больше не встречался с Мари Броссе, но несмотря

^{IV}Следует учесть то обстоятельство, что к этому времени Россия, находилась в состоянии готовности к войне с Турции (Крымская война 1853-1856 гг.) и ей некогда было заниматься исследованиями в тех краях. Так, что Мегвинетхуцесишвили и Броссе просто оказались в незавидном положении (ни к месту и ни ко времени,) хотя позднее похожая экспедиция все равно состоялась. Инициаторами были Мари Броссе и зять Мегвинетхуцесишвили -Димитрии Бакрадзе. 1873-1874 годах Димитрии Бакрадзе объехал: Гурию, Аджарию, Кобулету Батуми, нижнюю часть ущелья Чорохи и потом представил прекрасный труд «Археологическое путешествие по Гурии и Аджарии». В результате Русско-Турецкой войны (1877-1878) и мирного соглашения в Сан – Стефано, эти территории перешли в состав России.

По Следам Дмитрия Мегвинетхуцесишвили

на это, до конца жизни с великим уважением относился к нему и систематически переписывался с ним. Записи сделанные Д. Мегвинетхуцесишвили во время путешествия в 1848-1850 годах является ценным источником для изучения древнейшего наследия Грузии, тем более, что значительная часть этого наследия потеряна и растеряна, уничтожена и на сегодняшний день лишилась своего первоначального вида. Несмотря на то, что описанные им надписи: церковей, монастырей и старинных грамот были опубликованы позже и другими учеными (Дмитрия Бакрадзе, Тедо Жордания, Эквтиме Такаишвили и др.).

Список сокращений

ИВР РАН, Н-78, с. 66-129 - Институт восточных рукописей Российской академии наук, фонд Н-78, дело - „Voyages de M. Dimitride Gori 1848-1850“, стр. 66-129.

Кубанеишвили, С., ГИЭМ-5944, Письма академика Мари Броссе грузинскому деятелю Дмитрию Мегвинетхуцесишвили. Фонд Горийского Государственного историческо-этнографического музея, № 5944, стр. 6.

ГНЦР, Броссе, Национальный центр рукописей Грузии, личный фонд – Мари Броссе, письмо № 9.

ГНЦР, Мегвинетхуцесишвили, Национальный центр рукописей Грузии, личный фонд - Дмитрий Мегвинетхуцесишвили, письмо № 53.

Использованные источники и литература

Алимбарашвили, И. (2014), Из взаимоотношений Мари Броссе и Дмитрия Мегвинетхуцесишвили, журнал “Письменные памятники востока”, №1 (120), весна-лето, Москва.

Алимбарашвили, И. (2016), Дмитри Мегвинетхуцесишвили (Жизнь и деятельность), Тбилиси.

Буачидзе, Г., (1983), Мари Броссе (страницы жизни), Тбилиси.

Газета „Кавказ“, (1850), № 35,06,05, Тбилиси.

Орбели, Р., (1956), Грузинские рукописи института востоковедения, Тбилиси.

Хантадзе, Ш., (1970), Академик Мари Броссе и европейское и русское грузиноведение, Тбилиси.

Хантадзе, Ш., (1952), Письма Д. Мегвинетхуцесишвили к Мари Броссе, письмо № 2, сборник „Саисторио моамбе“ (Исторический вестник), № 6, Тбилиси.

Brosset, M., 1851, III, Rapports sur un voyage archeologique dans la Georgie et dans l' Armenie, exsecute en 1847-1848, III, Sankt-Petersburg.

**АРЕАЛ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ШИДАКАРТЛИЙСКОЙ РЕЧИ И
СОСТОЯНИЕ ЕЕ ИЗУЧЕНИЯ ПО ОТНОШЕНИЮ К НАСТОЯЩЕМУ**

**ŞIDA KARTLI KONUŞMASININ YAYILMA ALANI VE GÜNÜMÜZ
DURUMU ÜZERİNE YAPILAN ARAŞTIRMALAR**

**THE AREA OF SPREAD OF SHIDA KARTLIAN SPEECH AND THE
STATE OF STUDY IN RELATION TO THE PRESENT**

Mariam KOBERIDZE*

АННОТАЦИЯ

Картлийский диалект распространен на обширной территории – от Кахетии до Имерети. Картлийский не является однообразным, в зависимости от местности наблюдаются особенности речи. Особенности, присущие для картлийского диалекта, характерны почти для речи всех местностей. Среди них шидакартлийский (центрально-картлийский) говор, который распространен в речи населения Карельского, Горийского, Каспского и Мцхетского муниципалитетов. Этот ареал распространения диалектной речи не совпадает с административным делением Шида Картли (Хашури, Карели, Гори, Каспи). Хашурская речь относится к западнокартлийской, а Мцхетский муниципалитет не входит в административную единицу Шида Картли.

Характерные для картлийского основные языковые явления подтверждены в данном регионе, хотя речевые особенности наблюдаются в ущельях и селах, что обусловлено раскрытием внутреннего потенциала языка, миграцией населения и взаимоотношениями с носителями других говоров. В речи населения Атенского и Цедисского ущелья временами слабо, но все же появляются характерные для мтиульского некоторые явления. На случаи переключения картлийских и аджарских речевых кодов указывают наречия времени в значении именительного падежа в речи населения села Цителубани Горийского муниципалитета.

В селах ущелья Малой Лиахви встречаются двубъектные и трехбъектные глаголы, парные соединения и частицы. Почти в речи населения всех ущелий Шида Картли подтверждаются случаи продления гласных **а, е, и, о, у**. Глагольные приставки грузинского литературного языка в результате фонетических изменений в шидакартлийской речи могут встречаться в следующем виде: **а→е, га→ге, гада→гаде, да→де, ча→че, ца→це, ше→ши, ми→ме, мо→ме, мо→ма**. В

*ORCID: [0000-0002-6604-1628](https://orcid.org/0000-0002-6604-1628), KOBERIDZE, M., Prof. Dr. Gori State Teaching University, Gori, Georgia, maikoberidze@gmail.com

Ареал Распространения Шидакартлийской Речи И Состояние Ее Изучния...

глагольных приставках в основном меняются три гласные: **а, е, о**. Подобно грузинскому литературному языку и другим диалектам грузинского языка шидакартлийские эмфатические гласные (-а и -и) применяются с именами и другими частями речи. Подтверждаются такие случаи, когда применение эмфатических гласных обязательно или их использование в определенном контексте закономерно. Посредством эмфатических гласных -а и -и акцентируется характерное для наречий времени. Эти гласные в наречиях времени с окончанием на -т (თ) часто свободно чередуются и предстают в одинаковом количестве (**tsinata- tsinati, dilita-diliti, mtsireta- mtsireti**), в некоторых случаях их применение следует объяснить аналогией и тенденцией унификации. Несмотря на то, что регион Шида Картли этнически неоднобразен, не подтверждаются языковые изменения, вызванные контактами с другими языковыми единицами. Характерные для картлийского диалекта особенности более сохранены в речи ущелий Большой и Малой Лиахви, хотя после войны 2008 года и с этих ущелий начался процесс миграции в различные уголки Картли, что в будущем отразится в их речи.

Ключевые слова: грузинский язык, Картлийский диалект, шидакартлийский говор, речевые особенности, фонетика, морфология, синтаксис, лексика.

ÖZ

Kartli ağızı, Kakheti'den Imereti'ye kadar geniş bir bölgeyi kapsar. Söz konusu ağız kalıp halde değil, yöreye göre konuşma özellikleri gösterir. Kartli ağızında bulunan özellikler, Kartli Bölgesi'nin hemen hemen tüm yerleşim yerlerinde belirgindir. Kartli (Merkez Kartli) ağızı diğer ilçeleriyle birlikte Kareli, Gori, Kaspi ve Mtskheta ilçelerinde de gözlemlenir. Bu ağız Şida Kartli denen (Hashuri, Kareli, Gori, Kaspi) bölge dışında olan, Kartli'nin diğer bölgelerinde de konuşulmaktadır. Hashuri lehçesi, Batı Kartli bölgesinde konuşulan ağıza aittir. Mtskheta ilçesi ise Şida Kartli mıntıkası dışındadır.

Kartli bölgesi ağız özellikleri yukarıda adı geçen bölgede konuşulmaktadır, Bölgenin kasaba ve köylerde başka lehçelere ait özelliklere de rast gelinmektedir. Bu durum dilin iç potansiyelinin, nüfus göçünün ve diğer ağızlarla karşılıklı temastan kaynaklanmaktadır. Ateni ve Tsedisi Vadilerinde nadir bir tarzda, ancak Mtiuluri ağzının bazı özelliklerine de rast gelinmektedir. Kartli ve Acara ağızlarının dil kodları, Gori ilçesi Tsitelubani sakinlerinin konuşmasında yer alan yalın hal ile zaman açıklamalarında belli olmaktadır.

Küçük Liakhvi vadisi köylerindeki konuşmalarda iki nesneli ve üç nesneli fiillere, çift bileşik ile eklere rast gelinmektedir. Neredeyse Şida Kartli'nin tüm vadilerinde oturan nüfusun konuşmasında, a, e i, o, u ünlülerin uzatılarak kullanılmasına rast gelinmektedir. Şida kartli konuşmasındaki fonetik değişikliklerin bir sonucu olarak Gürcü edebi dilinin fiil örnekleri aşağıdaki biçimde ortaya çıkabilir: a@e, ga@ge, gada@gade, da@de, ça@çe, tsa@tse, şe@şi, mi@me, mo@me, mo@ma. Sözlü örneklerde, çoğunlukla a, e, o gibi üç ünlü değişir. Gürcü edebi dili ve Gürcü dilinin diğer ağızlarındaki gibi, Şida Kartli ağzının vurgulu ünlüleri (-a ve -i) isimler ve konuşmanın diğer söz bölükleriyle birlikte kullanılır. Bu tür durumlar, empatik kelime dağarcığının uygulanması ile belirli bir bağlamda kullanılmasının gerekli olduğunu gösterir.

Empatik ünlülerin -a ve -i aracılığı, zaman zarfı için bir özellik ile vurgulanır. -T (თ) sesleri ile sonuçlanan zaman zarfında bu sesler genellikle kolaylıkla tekrarlanır ve belirli (tsinata-tsinati, dilita-diliti) durumlarda, bunların kullanımı analogi ve birleşme eğilimi ile açıklanmalıdır. Şida Kartli bölgesinin etnik olarak çeşitliliğin arz etmesine rağmen, diğer dillerle temasların neden olduğu dilsel değişiklikler tespit edilmemiştir. Kartli lehçesinin karakteristik özellikleri, Didi ve Patara Liakhvi Vadilerinde muhafaza edilen ses özellikleri

konuşmalarda daha çok korunmuştur. 2008 savaşıdan sonra Kartli'nin çeşitli yerlerine göç süreci bu vadilerden başlamış olsa da, gelecekte konuşmalarına da yansiyacaktır.

Anahtar kelimeler: Gürcü dili, Kartli ağzı, Şida Kartli ağzı, konuşma özellikleri, ses bilgisi, şekil bilgisi, sözdizimi, kelime bilgisi.

ABSTRACT

Kartlian dialect is spread over a wide area from Kakheti to Imereti. Kartlian is not monotonous, peculiarities of speech are observed according to the parts. Peculiarities characteristic for Kartlian characterize the speech of almost all parts. Among them is Shida Kartlian (Central Kartli) sub-dialect, which includes the speech of Kareli, Gori, Kaspi and Mtskheta municipalities. This area of spread of dialect speech does not coincide with the administrative division of Shida Kartli (Khashuri, Kareli, Gori, Kaspi). Khashuri's speech belongs to Western Kartlian, while Mtskheta Municipality is not part of the Shida Kartli administrative unit. The main linguistic phenomena characteristic for Kartlian are confirmed in this region, however, the peculiarities of speech are observed according to the valleys and villages, which is due to the revelation of the internal potential of the language, migration of the population and relations with representatives of other dialects. Some events characteristic for Mtiuluri appear from time to time and very faintly, but still, in the speech of the valleys of Ateni and Tsedisi.

The adverbs of time with the Nominative case mark confirmed in the speech of the village of Tsitelubani in Gori Municipality indicate to the cases of switching the speech codes of Kartlian and Adjarian. In the villages of Patara Liakhvi valley two- and three-object verbs, paired conjunctions and particles are observed. In almost all speeches of Shida Kartli valley the cases of continuation of vowels a, e, i, o, u are confirmed.

Preverbs existing in Georgian literary language as a result of phonetic changes may appear in Shida Kartli, with the following form: **a→e, ga→ge, gada→gade, gada→gede, da→de, da→de, cha→che, tsa→tse, she→shi, mi→me; mo→ma...**In the verb prefixes mainly changes three vowels: a, e, o.

Extending vowel –a in Shida Kartli, like literary Georgian language and other dialects of Georgian language, is used with nouns and other parts of speech. Vowel –a is expressed as with proper as common vowel-root nouns and pronouns in a suitable situation in an Ergative case too.

For adverbs of time with –a and –i extending vowels are characterized accentuation. These vowels are often exchanged freely and represent the same amount in the adverbs of time ending with -t (tsinata-tsinati/ago, dilita-diliti/in the morning), in some cases their use must be explained by analogy and tendency of unification.

Although Shida Kartli is not ethnically monotonous, the linguistic changes caused by contact with other linguistic units are not confirmed. The peculiarities of the Kartlian dialect are more preserved in the speech of Didi and Patara Liakhvi valleys, however, after the August 2008 war, the process of migration from these valleys to different parts of Kartli began, which will affect their speech in the future.

Key words: Georgian language, Kartlian dialect, Shida Kartlian speech, peculiarities of speech, Phonetics, Morphology, Syntax, Lexis.

Введение

В настоящей статье проанализирован один из актуальных и важных вопросов для грузинской диалектологии – ареал распространения шидакартлийской речи и состояние ее изучения по отношению к настоящему

Ареал Распространения Шидакартлийской Речи И Состояние Ее Изучния...

времени. Исследование основывается на новейшем материале, собранном нами в селах ущелий Большой и Малой Лиахви, Пронского, Дзамского, Кавтурского, Тедзамского и Атенского ущелий. Для выявления хронологически отдаленных во времени и пространстве языковых процессов мы использовали записанные в разное время грузинскими языковедами диалектические тексты и научные труды (Ал.Глonti, С.Макалатия, Ар. Мартиросови, Гр. Имнаишвили, О. Кахадзе, В. Сомхишвили, М. Коберидзе...). Для изучения ареала распространения шидакартлийской речи использовали исторический документ – «Описание царства Грузинского (География Грузии)» Вахушти Багратиони (середина XVIII века). Языковые явления документированы добытым на месте материалом с указанием населенного пункта, где записывалось то или иное языковое явление или произношение. Но это не означает, что его применение ограничивается данным селом.

Методы

При работе над научным трудом использовали историко-сравнительный и описательный методы. Исходя из целей исследования был использован диахронический и синхронный анализ: хронологическое деление исследуемого вопроса и его оценка по отношению к настоящему для получения окончательного итога. При анализе языковых явлений пользовались методом внутренней реконструкции, а при получении диалектического материала – методом непосредственного наблюдения.

Итоги

1. Рассмотрен ареал и вопрос изучения шидакартлийской речи;
2. Изучен диалектический материал хронологически отдаленный во времени и пространстве к настоящему;
3. Проанализированы фонетические, морфологические, синтаксические и лексические явления, характерные для шидакартлийской речи.

На основании результатов изучения установлены: а) Схожие и отличные формы шидакартлийской речи по отношению к грузинскому литературному языку, другим картлийским говорам и другим диалектам грузинского языка; б) Случаи смешения грузинского языка с другими диалектами и переключения речевых кодов; г) Позиция и функция эмфатических гласных; 4. Фонетические разновидности глагольных приставок; г) Особенности образования наречий; 6. Языковые изменения, вызванные контактом с языковыми единицами

Дискуссия

Одним из актуальных и важных вопросов картвельского языкознания является изучение современных языковых процессов в диалектах грузинского языка. В картлийском диалекте выделяются четыре основных говора: центральный картлийский (среднекартлийский или шидакартлийский), западно-картлийский (картлийский окрестностей Боржоми, Хашури и

Сурами), северокартлийский (картлийский Арагвского и Ксанского ущелий), южнокартлийский (квемокартлийский) (Imnaishvili, 1974 a : 26).

С диалектологической точки зрения Бесарион Джорбенадзе еще более конкретизирует деление Картли на четыре части. «Центральный картлийский: Мцхета – Каспи – Гори – Картельский регион; северный (земо - верхний) картлийский, где выделяется два говора: Арагвского и Ксанского ущелий; южно(квемо)картлийский, который можно назвать триалетским говором; выделяются несколько говоров: гомарульский, церакв-сионский, рехульский, алгетский... Западнокартлийский, в котором можно выделить два говора: хашурско-сурамский и речь жителей Боржомского ущелья (Jorbenadze, 1989: 290-291).

В зависимости от местности наблюдаются особенности речи. Особенности, присущие для картлийского диалекта, характерны почти для речи всех местностей. Среди них шидакартлийский (центрально-картлийский) говор, который распространен в речи населения Карельского, Горийского, Каспского и Мцхетского муниципалитетов. Этот ареал распространения диалектной речи не совпадает с административным делением Шида Картли (Хашури, Карели, Гори, Каспи). Хашурская речь относится к западнокартлийской, а Мцхетский муниципалитет не входит в административную единицу Шида Картли. Характерные для картлийского основные языковые явления подтверждены в данном регионе, хотя речевые особенности наблюдаются в ущельях и селах, что обусловлено раскрытием внутреннего потенциала языка, миграцией населения и взаимоотношениями с носителями других говоров (k'oberidze, 2020 g : 54).

Шида Картли заслуживает внимания своим расположением и историческим прошлым. Он занимает центральную часть территории Грузии. Можно сказать – это сердце Грузии, отсюда начинаются дороги, экономически и стратегически связывающие ее с соседствующими районами. Этим обусловлено то обстоятельство, что историческое прошлое Грузии, ее экономика, культурно-социальные явления именно в этом месте были переплетены. Этим объясняется и то, что исторически во всех войнах за Картли противники в первую очередь старались завоевать Шида Картли. Эта территория простирается по обоим берегам реки Кура (Мтквари) и к ней с севера и юга присоединяются множество ущелий. Природа, быт, трудовая деятельность в этих ущельях весьма своеобразны. Заслуживают внимания и историческое прошлое и культурные памятники (mak'alatia, 1971:3-4).

В свое время краткое описание ущелий Шида Картли, в частности ущелий Большой и Малой Лиахви, Атенского, Тедзамского, Лехурского, Кавтурского, Дзамского и Пронского ущелий (Двалисцкали, Пцисцкали, Алисцкали, Сурамисцкали) дал выдающийся ученый Вахушти Багратиони в «Географии Грузии», в которой даны не только заслуживающие внимания географические справки, но также рассказывается о хозяйственной деятельности жителей населенных пунктов, о культовых и оборонительных сооружениях. Например, ущелье Большой и Малой Лиахви так описывает: «А

Ареал Распространения Шидакартлийской Речи И Состояние Ее Изучения...

западнее Исролис-хеви Жамури есть Лиахвское ущелье... От Гори длина реки Лиахви доходит до Магран Двалети и от Диди Магран Двалети, от востока до запада до Мугути; от Мугути протекает южнее Гори и немного ниже Гори севернее втекает в Мтквари (Кура)» (vakhusht'i, 1941 : 56-80).

Вахушти пишет о Кавтисхеви: «Западнее Ничбиси ущелье Кавтиса... Вытекает из Дидгори, протекает к северу, присоединяется к Мтквари (Кура) южнее Кватахеви – место богатое виноградниками, фруктами, летом прохладное, с множеством родников; зимой теплое: вокруг горы, покрытые лесами, множество зданий» (vakhusht'i, 1941 : 56-80).

При описании различных уголков Грузии Вахушти Батонишвили дает также их краткую языковую характеристику. Он указывает на сходство и различие отдельных говоров, предоставляет нам топонимы Грузии и их народную этимологию (gogolashvili, 2016 :45). Это описание дает ценный материал о народонаселении и о взаимоотношениях грузин с населением других уголков Грузии, что дает возможность объяснить происхождение разновидностей говоров картлийской речи (Jorbenadze , 1989: 290).

Более полное описание ущелий Картли со своими характерными явлениями и в последовательности, как у Вахушти Багратиони, дано в трудах Серги Макалатия (mak'alatia, 1957: 3-40; mak'alatia, 1960: 2-47; mak'alatia, 1961: 1-57; mak'alatia, 1963: 1-98; mak'alatia, 1971: 3-4).

На основании непосредственно на месте собранного материала Александре Глonti составил «Словарь топонимов Пронского ущелья», в котором описана топонимия более 190 населенных пунктов. В нем заострено внимание на вопросы образования названий мест в Пронском ущелье, использования продуктивных аффиксов и этимологии некоторых лексических единиц (ghlont'i, 1988:33-38; k'oberidze, 2020 a: 53). Здесь же следует отметить топонимический материал, собранный этим же автором в Ксанском ущелье в 1952 году (Ленингори (нынешний Ахалгори), Коринта, Цирколи, Алеви, Садзегури, Курта, Нахиди, Мосабруни, Канчавети, Одзиси, Дзеглеви, Боли, Ларгвиси, Абреви, Цинагари). Здесь же представлены названия населенных пунктов Цхинвальского, Знаурского, Джавского районов, собранных в разное время. Названы основные типы географических имен и дан их грамматический анализ (ghlont'i, 1955: 1-145).

Случаи смешения в шидакартлийскую речь языковых явлений, характерных для других диалектов, всегда вызывал интерес исследователей. Для истории изучения этого региона особенно ценны диалектологические экспедиции и во время них записанные и проанализированные материалы. Именно поэтому во время различных экспедиций в этих ущельях специалистами записано, напечатано и исследовано множество материала. Еще в 1923 году Варлам Топурия в селах Гори и Горийского района (Тквиави. Марана, Плави, Шиндиси, Тирдзнис, Броцлеги, Дици, Мегврекиси, Арбо, Корди, Мерети, Карби, Кошка, Диди Меджврисхеви, Патара Меджврисхеви, Земо Никози, Квемо Хвити, Плависмани, Курта, Ередви...) записал материалы

и опубликовал интересное исследование «Картлийское» (t'opuria, 1925: 143-148).

В исследовании представлены все особенности, характерные для картлийского в сравнении с современным грузинским литературным языком и другими диалектами. Некоторые вопросы рассмотрены в отношении со старым грузинским языком. В нем широко охарактеризованы звуковая составляющая, фонетические явления (ассимиляция-диссимиляция, метатезис, потеря звука, добавление звука, субституция звуков, чередование комплексов) и морфолого-синтаксические особенности картлийского диалекта. По этой работе В.Топурия было установлено, что картлийский по своим фонетическим, морфологическим, синтаксическим явлениям близок к другим восточным говорам, но в то же время его характеризуют такие особенности, которые отличают его от других говоров и поэтому среди диалектов грузинского языка картлийскому отводится особенное место (t'opuria, 1925: 143-148).

В 1937 году Институт языка, истории и материальной культуры начал, а затем отделенный от него Институт языкознания по заранее составленному плану продолжил основательное изучение диалектов Восточной Грузии. В первую очередь начал изучение картлийского диалекта с собрания диалектологических материалов по микрорайонам. В 1937 году были организованы экспедиции в разные районы Картли. Заслуживают внимания материалы, записанные в Шида Картли, в частности в Ксанском и Лиахвском ущельях и на правом берегу Мтквари (Куры). В Ленингорском (нынешнем Ахалгорском) районе, в селе Икоти работал Степане Чхенкели, в Каспском районе, в селах долины реки Кавтура (Чочети, Кавтисхеви, Идлети, Езати, Твалади, Цинарехи, Хведрелиани) наблюдение над диалектами проводил Иване Гигинеишвили; в село Ахалкалаки (Цителкалаки) был командирован Шота Гаприндашвили; в село Хидистави Горийского района – Иване Шаликидзе (martirosovi, 1972:45).

Итоговые отчеты этой экспедиции в 1937 году были опубликованы в Вестнике Института языкознания («ЭНИМКИ»-с моамбе ПЗ, Тбилиси). Из наблюдений, проведенных ими над языковыми явлениями, обращают на себя внимание субъектные префиксы II лица и объектные префиксы III лица и порядок их использования, согласование глагола с именем в числе, фонетические явления и лексические особенности (chkhenkeli, 1937: 272; gigneishvili, 1937: 276; gaprindashvili, 1937: 277; shalikadze, 1937: 277-278; dzidziguri, 1937 :317-324; khubut'ia, 1937 :325-327).

В том же году была организована экспедиция в Ксанское и Лиахвское ущелья (села Икоти, Коринта, Канчавети...). Соответствующее наблюдение вел Ш.Дзидзигури, в ущельях сел Скра и Атени Горийского района – П.Хубутя. Целью экспедиции была, с одной стороны в разных районах Картли проверить слова из произведений писателей, выходцев из Картли (насколько живы те или иные слова в народе, в каком значении они используются и др.), также на месте сопоставить лексический материал,

Ареал Распространения Шидакартлийской Речи И Состояние Ее Изучения...

собранный В.Топурия в 1923 году в Лиахвском ущелье, и с другой стороны – собрать дополнительный материал (martirosovi, 1972: 45)

В докладе Ар.Мартиросова «Отчет о летней командировке в ущелье реки Проне» представлен анализ материала, собранного в Брети, Арадети, Саголашени, Цвери и Дирби (martirosovi, 1939: 221).

Доклад Иване Гигинеишвили «Отчет о летней командировке в окрестностях Сурами» касается особенностей речи жителей близлежащих к Сурамскому перевалу и граничащих с Имерети сел (Одзиси, Итрия, Чумателети, Бугаура, Джапинаури, Тезери, Беками). Особенности здешней речи он сравнил с кавтисхевской. По заключению автора в сурамской речи нам не встречаются те специфические языковые явления, которые характерны для картлийской. В ней наблюдается влияние имеретинской (gigineishvili, 1939:199-205).

В 1953 году было напечатано исследование Отиа Кахидзе «Картлийский диалект Атенского и Цедисского ущелий». Анализируемый материал собран в следующих селах и населенных пунктах Атенского и Цедисского ущелий: Джебири, Патара Гардатени (=Михаантубани), Ваниантубани, Чечелаантубани, Диди Атени, Пухаантубани (=Сионис убани), Бнависи, Гвареби и Земо Ксовриси. Из анализа материала следует, что речь Атенского и Цедисского ущелий представляет собой определенную языковую единицу (говор) картлийского диалекта, разница в речи этих двух весьма незначительная. Население данной местности по своему происхождения неоднородная; в верхней части Атенского ущелья – в Квелаантубани и других селах по соседству с пришедшими из разных местностей Картли живут мтиулцы (груз. горцы), переселившиеся сюда из Ксанского и Арагвского ущелий. Их речь предстоит еще изучить. Само собой разумеется, это положение не могло по своему не отразиться в речевой сфере (k'akhadze, 1953: 271-304).

Переключением речевых кодов выделяется речь жителей села Цителубани, расположенное в Горийском муниципалитете, на Тирипонской долине. В девяностые годы двадцатого столетия сюда переселились из Верхней Аджарии (Земо Ачара), из села Чао Хулойского района, позже – из Самачабло и разных уголков Картли. В речи жителей села Цителубани встречаются случаи языковых явлений, характерные как для картлийского, так и аджарского. Эти случаи особенно заметны в обыкновенной беседе, диалоге, когда один из собеседников картлиец, а второй аджарец, или наоборот, один из собеседников переключается на диалект другого собеседника (k'oberidze, 2015 а: 25-27). В цителубанской речи в некоторых глаголах прошедшего времени в первом и втором лице после суффикса – е добавляется гласная –и. Например: «ts'avighei» (взял), «gavaket'ei» (сделал), «vch'amei» (поел), «avashenei» (построил), «vnakhei» (увидел)... Указанные формы распространены и в картлийском (topuria, 1925: 143; imnaishvili, 1974 а: 213-214). Это явление наблюдается и в речи здесь проживающих аджарцев (k'oberidze, 2015 а: 25-27).

Подчинительный союз «**rom**» (что) в диалектах грузинского языка встречается в различных видах. В речи цителубанцев встречается «**го**», а в речи аджарцев – «**rom**» . В определенной коммуникационной ситуации происходит переключение как отдельных слов, так и предложений. Думаем, что процесс уже начался. Этому способствует совместное проживание картлийцев и аджарцев в Цителубани. В дальнейшем наблюдение за живым разговорным языком жителей Цителубани выявит еще более интересные формы. (k'oberidze, 2015 а: 25-27).

Особенности речи жителей ущелья реки Проне представлены в работе А.Глonti «Процессы **н-с** в дирбском». Выяснено чередование в дирбском звука **н** в любой ожидаемой позиции с **в** и **м** (ghlont'i, 1980: 218-228).

В этом отношении речь жителей ущелья реки Проне испытывает влияние месхур-джавахетского и имеретинского. Речь деревень Дванис-цкали и Пцис-цкали относится к шида картлийскому говору, а речь жителей сел Алис-цкали и Сурамис-цкали относится к западно-картлийскому (k'oberidze, 2020 а: 47-49).

Краткое описание особенностей речи одного из села Кемерти Цхинвальского района дано в работе Л.Нозадзе «Картлийские диалектические материалы». Анализ основывается на материале, собранном во время летней командировки в 1962 году (nozadze, 1970: 338-347).

«Материалы для грузинского диалектического словаря» М.Месхишвили опираются на материалы, записанные во время командировки в 1951 году в различных селах Картли. Диалектическую лексику он собрал в 1951 году в Кавтисхеви и Руиси, в 1952 году – в Ертацминда и Меджврисхеви, в 1953 году – в Игоети, в 1954 году – в Хциси, в 1955 году – в Ередви, в 1962 году – в Сагурамо, в 1962 году – в Одзиси, Сакоринтло и Квемо Чала, в 1964 году – в Броцлети и Тирдзниси, в 1965 году – в Саголашени, Арадети, Цвери, Брети и Дзлевиджвари (meskishvili, 1970: 280-319).

Григол Имнаишвили в историческом аспекте изучил характерные для картлийского диалекта фонетико-грамматическую структуру и лексический состав в сопоставлении с другими говорами грузинского языка и литературным языком. Выявил специфические явления по ущельям, районам и селам . Из характерных для шидакартлийской речи языковых явлений следует отметить: 1. Использование **Á** (йотированного) перед **с**, «**h**» подобно кахетинскому, ингилойскому, ферейданскому, мтиулскому и пшавскому (gaihkra, daistsemia ...); 2. Признак первого субъективного лица **в** между гласными **о** и **и** пропадает весьма редко («**moida**», «**moitan**» вместо «**movida**», «**movit'an**» (рус. пришел, принесу). 3. Суффикс **и** именительного падежа сохранен после гласных в центральной части Картли, включая Лиахвское ущелье («**dedai**» мама, «**dzmai**» брат), «**zakarai**» Закар...). В этом смысле картлийский присоединяется к кахетинскому и некоторым восточным говорам. Только в речи Боржомского ущелья распространен **-ан** («**ts'q'vet'ans**» (решает), который преобладает в месхетско-джавахетском. **-ан** также

Ареал Распространения Шидакартлийской Речи И Состояние Ее Изучения...

встречается в ряде сел Хашурского и Карельского районов (Imnaishvili, 1974 a : 19-26).

В монографии Гр. Имнаишвили «Грузинский диалект» (II. тексты) встречаются диалектические материалы, записанные в селах Шида Картли: **Дирби, Цвери, Двани, Саголашени, Брети, Дегула, Курта, Хелтубани, Шавшвеби, Хидистави, Чечелаантубани, Патара и Диди Хурвалети, Арашенда, Квкмо Чала, Зегдулети, Свенети, Тортиза, Бербуки, Нацрети, Ахатани, Сагурамо, Икоти, Чопорта, Джигаура, Закари, Цинамдзгврианткари, Сагурамо** и других селах (Imnaishvili, 1974 b : 1-45).

В письме Тамар Саларидзе «Из картлийской лексики» представлены материалы, записанные в Дисеви и Кулбити Цхинвальского района (1955), в Меджврисхеви (1956), Адзви (1959), Зерти (1958) и Келкцеули (1955) Горийского района (salaridze, 1953: 305-335).

Профессор Цхинвальского государственного университета Венера Сомхишвили монографически изучила картлийский Лиахвского и Ксанского ущелий. Из ее работ следует отметить: «Речь Ксанского ущелья» (somkhishvili, 1968: 3-87). и «Картлийский Лиахвского и Ксанского ущелий» (somkhishvili, 2002:3-111). Она выявила общие и различные языковые явления, характерные для речи этих ущелий путем непосредственного наблюдения над живой речью и анализа текстов, записанных по селам, установила те особенности, отчасти присущие картлийскому этим ущелий относительно других говоров грузинского языка и литературного языка. В частности, особенности ударения и длинных гласных, двух- и трехобъектные глаголы, образование аспекта, каузативные формы страдательного залога. В работе особо изучены бессоюзные сложноподчиненные предложения, их структура и особенности, представлен лексический материал, многое из которого не встречается в на сегодняшний день изданных словарях и в других диалектах грузинского языка («) (somkhishvili, 2002: 4-5).

На удлинение гласного **а** в картлийском, в речи села Атени Горийского района и сел Каспского района первым обратил внимание Александре Глonti. По его наблюдению длинное **а** четко слышна в односложных глаголах, сравнительно более четко слышна когда к глаголу присоединяется частица другого слова –о или тко (ghlont'i, 1980: 228-234).

Аналогичные случаи удлинения других гласных были замечены Венерой Сомхишвили при сборе диалектического материала в селах Цхинвальского и Горийского районов. Она определила, что в односложных словах (глаголах) когда предложение повествовательное (иногда и другого вида) наблюдаются случаи удлинения всех пятерых гласных. По этой части противоположная ситуация наблюдается в речи Ксанского ущелья. Здесь в вышеуказанной позиции гласный не удлиняется, а наоборот, укорачивается, поскольку рельефно выраженное ударение падает на второй слог с конца фразы, где соединены два слова: «**dzaana t'ovs**» ? (сильно идет снег?) (somkhishvili, 2002; 27-29).

Во время диалектологической экспедиции у нас была возможность наблюдать за речью населения сел Горийского и Каспского районов (также ущелья реки Проне) (k'oberidze, alimbarashvili, 2019:7). По нашим наблюдениям гласные удлиняются при эмоциональной речи. С хронологической точки зрения по сравнению с ранее записанными текстами (ghlonti, 1980: 228-234; somkhishvili, 25-29) заметили, что удлинение гласного происходит как в глаголах, так и в других частях речи. Не встречались такие случаи, когда гласный удлиняется при присоединении частиц –метки и –тко. Возможно в речи других сел встречаются другие формы и основанием удлинения гласного служит другое языковое явление (k'oberidze, 2019 a: 43-45).

Глагольные приставки грузинского литературного языка в результате фонетических изменений в шидакартлийской речи могут встречаться в следующем виде: **а→е, га→ге, гада→гаде, да→де, ча→че, ца→це, ше→ши, ми→ме, мо→ме, мо→ма**. В глагольных приставках в основном меняются три гласные: **а, е, о**. Подобно грузинскому литературному языку и другим диалектам грузинского языка шидакартлийские эмфатические гласные (-а и -и) применяются с именами и другими частями речи. Подтверждаются такие случаи, когда применение эмфатических гласных обязательно или их использование в определенном контексте закономерно (k'oberidze, 2015 b: 50-58).

В шидакартлийском эмфатические гласные используются параллельно с формами родительного и творительного падежей с основами на гласный и согласный. В этих же падежах активно используется собственные имена с окончанием на эмфатический гласный **и (chitikosi, kricototi)** (k'oberidze, 2019 g: 92-94).

В шидакартлийском эмфатический гласный **а** встречается почти в каждой части речи, в том числе и в наречии (ака, ика, акета). Эмфатический –**и** присоединяется и к наречиям (дилити, цинати, акети). В найденных нами иллюстрируемых примерах подтверждается случаи чередования эмфатических гласных –**а** и –**и (verapriti – veraprita, mikhedviti-mikhedvta)** (k'oberidze, 2020 b: 87).

Посредством эмфатических гласных -а и -и акцентируется характерное для наречий времени. Эти гласные в наречиях времени с окончанием на –т (თ) часто свободно чередуются и предстают в одинаковом количестве (**ts'inata –ts'inati, dilita-diliti, mtsireta-mtsireti**), в некоторых случаях их применение следует объяснить аналогией и тенденцией унификации. Несмотря на то, что регион Шида Картли этнически неоднобразен, не подтверждаются языковые изменения, вызванные контактами с другими языковыми единицами (k'oberidze, 2020 g: 87).

Таким образом, на основании проанализированного материала можно заключить, что шидакартлийская речь по языковым явлениям схожа с картлийским диалектом и с грузинским литературным языком. Особенности, вызванные миграцией населения, взаимоотношениями с носителями других

Ареал Распространения Шидакартлийской Речи И Состояние Ее Изучения...

диалектов грузинского языка и тенденцией унификации наблюдаются по ущельям и селам: в речи Пронского ущелья подтверждаются случаи смешения месхетско-джавахетской и имеретинской речи, в речи Атенского и Цедисского ущелий – мтиульской, а в цителубанской и шавшвебской речи языковые явления, характерные для аджарской. Характерные для картлийского диалекта особенности более сохранены в речи ущелий Большой и Малой Лиахви, хотя после войны 2008 года и с этих ущелий начался процесс миграции в различные уголки Картли, что в будущем отразится в их речи.

Библиография

- Vakhusht'i,** (1941). aghts'era sameposa sakartvelosa (sakartvelos geografia), t. Lomourisa da n. Berdzenishvili redaktsiit, tbilisi.
- Gaprindashvili, sh.,** (1937). tsitelkalaki (k'asp'is raioni): akademik'os n. Maris sakhelobis enis, istoriisa damaterialuri k'ulturis moambe, II 3, t'pilisi.
- Gigineishvili, iv.,** (1937). mdinare k'avturas kheoba (k'asp'is raioni): akademik'os n. maris sakhelobis enis, istoriisa damaterialuri k'ulturis moambe, II 3, t'pilisi.
- Gigineishvili, iv.,** (1939). angarishi sazaphkulo mivlinebisa suramis midamoebshi: akademik'os n. maris sakhelobis enis, istoriisa damaterialuri k'ulturis moambe, IV 3, t'pilisi.
- Gogolashvili, g.,** (2016). t'anamedrove kart'uli enis morpologia, II, dialektebi. tbilisi.
- T'opuria, v.,** (1925). kart'luri: p'ropesor ivane javakhishvili samecniero moghvaweobis 25 tselist'avisadmi midzghvnili k'rebuli „arili”, t'bilisi.
- Imnaishvili, Gr. ,** (1974 a). kartluri dialekt'i, I, tbilisi.
- Imnaishvili, Gr. ,** (1974 b). kartluri dialekt'i, II, tbilisi.
- k'akhadze, o.,** (1953). at'enisa da ts'edis is kheobis kartlurshi. iberiul-k'avk'asiuri enat'metsniereba. t', IV, tbilisi.
- K'oberidze, m.,** (2015 a). k'artlurisa da ach'arulis urtiertmimartebisatvis sopel ts'itelubnis metyvelebash: XXXV resp'ublikuri dialekt'ologiuri sametsniro sesiis masalebi, tbilisi.
- K'oberidze, m.,** (2015 b). zmnistsinta zogi ponet'ikuri tsvilebisatvis kartlurshi: sametsniro referirebadi zhurnali „ena da k'ultura”, Kutaisi.
- K'oberidze, m.,** (2019 a). Khmovanta gagrdelebis shemtkhvevebi tsentralur kartlurshi, XXXIV dialekturi resp'ublik'uri sametsniro sesiis masalebi, tbilisi.
- K'oberidze, m,** (2019 b.). mavrtsobi khmovnebi kartlurshi. ts'elits'deuli. t'. XI, kutaisi.
- K'oberidze, m.,** (2020 a). К изучению вопроса локализации и образования топонимии в ущелье реки Проне:Kapadeniz, 46, Ank'ara.
- K'oberidze, m.,** (2020 b). adgilis zmnisartebi shidakartlurshi. resp'ublikuri dialekt'ologiuri sametsniro sesiis masalebi. Ⓞ. XL. tbilisi.

- K'oberidze, m.**, (2020 g). drois aghmnishvneli zmnisartebi shidakartlurshi. goris sakhelmtsipo sastsavlo universitetissaertashoriso samecniero retsenzirebadi elektronuli zhurnali „pilologiuri kvlevebi’’, I, 15 dek’emberi, gori.
- K'oberidze, m., alimbarashvili, i.**, (2019). St’udent’ta dialeqtologiuri ekspeditsia shida kartlshi (masalebi), gori.
- Mak’alattia, s.**, (1957). at’enis kheoba, tbilisi.
- Mak’alattia, s.**, (1960). k’avturas kheoba, tbilisi.
- Mak’alattia, s.**, (1961). dzamis kheoba, tbilisi.
- Mak’alattia, s.**, (1963). pronis kheoba, tbilisi.
- Mak’alattia, s.**, (1964). lekhuras kheoba, tbilisi
- Mak’alattia, s.**, (1971). liakhvis kheoba, tbilisi.
- Martirosovi, ar.**, (1939). angarishi sazapkhalo mivlinebisa pronis kheobashi 1938 tsels : akademik’os n. maris sakhelobis enis, istoriisa da materialuri k’ulturis moambe, IV 3, t’pilisi.
- Martirosovi, ar.**, (1972). kartuli dialektologiis istoriisatvis, tbilisi
- Meskhishvili, m.**, (1970).masalebi kartluri dialekturi leksikonisatvis: iberiul-k’avk’asiuri enatmetsniereba. t’. XXVII, tbilisi.
- Nozadze, l.**, (1970). kartluri dialektis masalebi: iberiul-k’avk’asiuri enatmetsniereba. t’. XXVII, tbilisi.
- Salaridze, t.**, (1970). Kartluri leksikidan: iberiul-k’avk’asiuri enatmetsniereba. t’. XXVII, tbilisi.
- Somkhishvili, v.**, (1968). ksnis kheobis metqveleba, ckhinvali, 1968.
- Somkhishvili, v.**, (2002). Liakhvisa da ksnis kheobis kartluri: avtoreperati pilologiis metsnierebata xarisxis mosap’oveblad, tbilisi.
- Ghlont’i, al.** (1955). t’oponimukuri masalebi, pilologiuri narkvevi, meotxe nak’vti: staliniris saxelmtsipo p’edagogiuri inst’itutis shromebi , II, st’aliniri.
- Ghlont’i, al.** , (1980). n-s p’rotsesebi kartlurshi: pilologis chanats’erebi, tbilisi.
- Ghlont’i, al.** , (1988). proneebis kheobebis t’op’onimia: t’op’onimik’uri dziebani, VII, tbilisi.
- Shalikadze, iv.**, (1937). sopeli khidistavi (goris raioni): tsitelkalaki (k’asp’is raioni): akademik’os n. Maris sakhelobis enis, istoriisa damaterialuri k’ulturis moambe, II 3, t’pilisi.
- Chkhenkeli, st’.**, (1937). Ksnis kheoba (leningoris raioni) : tsitelkalaki (k’asp’is raioni): akademik’os n. Maris sakhelobis enis, istoriisa damaterialuri k’ulturis moambe, II 3, t’pilisi.
- Dzidziguri, sh.**, (1937). Ksnisa da liakhvis kheoba: tsitelkalaki (k’asp’is raioni): akademik’os n. Maris sakhelobis enis, istoriisa damaterialuri k’ulturis moambe, II 3, t’pilisi.
- Khubut’ia, p.**, (1937). skrisa da atotsis kheoba (goris raioni). akademik’os n. Maris sakhelobis enis, istoriisa damaterialuri k’ulturis moambe, II 3, t’pilisi.
- Jorbenadze , b.**, (1989). Kartuli dialektologia, I, t’pilisi.

LEARNING AND TEACHING OF LANGUAGES IN GRADES 8 TO 12 IN GEORGIA

ИЗУЧЕНИЕ И ПРЕПОДАВАНИЕ ЯЗЫКОВ В 8-12 КЛАССАХ В ГРУЗИИ

GÜRCİSTAN'DA 8-12 SINIFLARDA DİL ÖĞRENİMİ VE ÖĞRETİMİ

Tamuna KHETAGURI*

Mzia ZANGALADZE**

ABSTRACT

The integrated approach to learning is advanced as the best to utilize in the Georgia setting as it gives both the learners and their instructors space to query, correct flaws, and generally engage in a constructive discourse. The teaching of grammar and vocabulary, reading and writing, listening, phonology, pronunciation, speaking/oral communication, and pragmatics among other language aspects require distinct strategies to achieve success on the learning behaviour of students. In the context of language learning in the Georgian context, there is a fundamental focus on context and complexity that enables instructors to deal with the crucial triad of learning language that makes it a unique setting. The teachers view instructional methods as a model for professional practice. Teachers and students from different learning environments across Georgia provided data for this research. Simple random sampling was used to provide data for the study. It was used to select the participants as it offers an equal chance of participation. Questionnaires and interview schedules were used to collect data from the participants. The questionnaire included both closed and open ended questions to enable the researcher cover great ground on the strategies and styles of teaching and learning language. The teaching and learning of languages in grades eight to twelve in Georgia presents an essential model that can be emulated across other learning environments to attain success in language learning. Nonetheless, there are gaps that need to be addressed to improve the language learning experience of learners.

Key words: Georgia, teaching strategies, teaching styles, instructional model, cooperative learning, integrated approach.

* ORCID: [0000-0002-0752-6318](https://orcid.org/0000-0002-0752-6318) Khetaguri, T., Associate Professor Dr. at Gori State Teaching University, Gori, Georgia, tkheta7@gmail.com

** ORCID: [0000-0003-2617-4896](https://orcid.org/0000-0003-2617-4896) Zangaladze, M., Professor Dr. at Gori State Teaching University, Gori, Georgia, zangaladzemzia@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Интегрированный подход к обучению продвигается как лучший для использования в условиях Грузии, поскольку он дает как учащимся, так и их преподавателям возможность задавать вопросы, исправлять недостатки и в целом участвовать в конструктивном диалоге. Обучение грамматике и лексике, чтению и письму, аудированию, фонологии, произношению, говорению/устному общению и прагматике среди других языковых аспектов требует различных стратегий для достижения успеха в учебном поведении учащихся. В контексте изучения языка, в контексте грузинского языка основное внимание уделяется контексту и сложности, что позволяет преподавателям иметь дело с важнейшей триадой изучения языка, что делает его уникальным. Учителя рассматривают методы обучения как образец для профессиональной практики. Учителя и студенты из разных учебных заведений по всей Грузии предоставили данные для этого исследования. Для получения данных для исследования использовалась простая случайная выборка. Он был использован для отбора участников, так как он предлагает равные шансы на участие. Анкеты и расписания интервью использовались для сбора данных от участников. Анкета включала как закрытые, так и открытые вопросы, чтобы исследователь мог лучше понять стратегии и стили преподавания и изучения языка. Преподавание и изучение языков в 8–12 классах в Грузии представляет собой важную модель, которую можно использовать в других учебных средах для достижения успеха в изучении языка. Тем не менее, есть пробелы, которые необходимо устранить, чтобы улучшить навыки изучения языка учащихся.

Ключевые слова: Грузия, стратегии обучения, стили обучения, учебная модель, совместное обучение, интегрированный подход.

ÖZ

Gürcistan şartlarında dil eğitimi için bütünleşmiş tarzda öğretim yaklaşımları teşvik edilmektedir. Bu durum hem öğrencilere hem de öğretmene soru sorma, eksiklikleri düzeltme ve genel olarak yapıcı diyalog kurma fırsatı tanımaktadır. Dilbilgisi ve kelime bilgisi, okuma ve yazma, dinleme, fonoloji, telaffuz, konuşma/sözlü iletişim ve pragmatik öğretimi, diğer dilbilimsel yönleriyle birlikte, öğrencinin başarılı olması için farklı stratejiler gerektirir. Dil öğrenimi bağlamında, Gürcü dili bağlamında, odak noktası bağlam ve karmaşıklığıdır. Bu durum eğitimcilerin dil öğrenmenin temel üçlüsü ile başa çıkmalarına izin vererek onu benzersiz kılar. Öğretmenler, öğretim yöntemlerini profesyonel uygulama için bir model olarak görürler. Gürcistan'daki çeşitli eğitim kurumlarından öğretmenler ve öğrenciler bu çalışma için veri sağlamıştır. Çalışma için veri elde etmek üzere basit rastgele örnekleme kullanılmıştır. Bu metot eşit katılım şansı sunduğu için ve katılımcıları seçmek üzere kullanılmıştır. Anket hem kapalı hem de açık uçlu sorular içeriyordu, böylece araştırmacı bir dili öğretme ve öğrenmenin stratejilerini ve stillerini daha iyi anlayabilecekti. Gürcistan'da 8-12. Sınıflarda dil öğretmek ve öğrenmek, dil öğrenmede başarıya ulaşmak için diğer öğrenme ortamlarında kullanılacak önemli bir modeldir. Bununla birlikte, öğrencilerin dil öğrenme becerilerini geliştirmek için doldurulması gereken boşluklar vardır.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, öğrenme stratejileri, öğrenme stilleri, öğretim modeli, işbirliğine dayalı öğrenme, entegre yaklaşım.

CHAPTER 1: 1.1 Introduction

There are several aspects involved in the teaching and learning of languages for learners in grades eight to twelve. At this level, the instructor presumes that the learner has a basic foundation in language. On the other hand, the learner expects to develop what they learned in their earlier grades (Thomas, Rose, and Pojanapunya, 2019:8). Many approaches have been advanced towards the study of language. The integrated approach has been popularized over the years by various scholars as providing the best platform for learning languages regardless of the learner characteristics. That is, for instance, the native speakers of a language and those learning it as a second or foreign language. The integrated approach to learning is advanced as the best to utilize in the Georgia setting as it gives both the learners and their instructors space to query, correct flaws, and generally engage in a constructive discourse (Rachvelishvili, 2017). Such a discourse enables the instructor to identify problematic areas of the learners.

The learners are also encouraged to raise areas and issues of concern without feeling embarrassed or intimidated. An integrated approach fronts several teaching styles, for instance, the cooperative style. This style creates a sense of interdependence among students who are then compelled to help each other become competent in their learning of language. It encourages the reconciliation of differences and working towards common goals that ultimately motivate all learners to forge ahead with confidence (Benson, 2015:296). The role of the instructor in a cooperative learning environment is crucial in achieving success. The teacher has to be keen when structuring the groups in terms of the type of students, size, and type of task among other parameters. When giving language tasks, the teacher must ensure that the groups formed comprise both weak and strong learners of that specific aspect.

For instance, groups for pronunciation tasks should be made up of students whose native language is English as well as those who learned it as a second language. In that way, the learners will help each other with limited intervention from the teacher after building consensus. That has been ratified as one of the best ways to learn language because students will not shy away from seeking help from their classmates.

Scholars have interrogated numerous strategies that can be employed to the teaching and learning of the various skill areas and subsystems of language with varying levels of success. The teaching of grammar and vocabulary, reading and writing, listening, phonology, pronunciation, speaking/oral communication, and pragmatics, among other language aspects, require distinct strategies to achieve success on the learning behavior of students (Oxford, 2016:18). It is these strategies that distinguish between learners who acquire competence and performance and those who do not. Entirely learning a language encompasses both theoretical (competence) and practical (performance) knowledge. It is imperative for learners to comprehend both for them to claim to know a language.

1.2 Background

Learning And Teaching Of Languages In Grades 8 To 12 In Georgia

Every educational setting has a distinct focus when it comes to the teaching and learning of different discourses. Nonetheless, learning strategies are intricate, making it a controversial topic for scholars to find consensus regarding the techniques of learning language. There are techniques that work for one setting but do not attain the same success in another. In the context of language learning in the Georgian context, there is a fundamental focus on context and complexity that enables instructors to deal with the crucial triad of learning language that makes it a unique setting. The teachers view instructional methods as a model for professional practice. In the handling of the various language tasks, the teachers consider the content and processes to be handled, the strengths and weaknesses, as well as the needs and interests of students (Tassinari, 2018:339–341). The making of decisions regarding the instructional approaches to be utilized in the setting are of the essence and are decided upon consciously and objectively.

Motivation has been fronted as a key element in the successful learning of language for learners in grades eight to twelve in Georgia. Distinct forms of language learning produce among strong and weak learners and consequently result in divergent goal orientations. A positive attitude towards learning language distinguishes between learners who attain high levels of success and those who do not. It triggers students to effectively attain their language goals. Previous research has unveiled that there is a difference between master goals and performance goals. Students who attain high grades have a robust ability of the master goals, while those with relatively low grades have record impressive performance goals (Rachvelishvili, 2017: p.366).

Another issue of concern in the Georgian setting is the variation in beliefs between teachers and students concerning success in the attainment of the second language. Most students and teachers believed that knowledge of grammar is a significant prerequisite to the learning of language; that is, knowledge of the L1 and learning of the L2 cannot be underscored in the learning of language (Uztosun, 2015:99-104). Nonetheless, there are two camps when it comes to this assertion. There are those teachers and students who champion the traditional ways of learning language, while there are those who believe in contemporary styles. The presence of an instructor in either party was paramount in the learning process. The use of course books and other language resources ease learning as long as there is a proper guidance in their usage.

Subsequently, the degrees of successful language learning will vary depending on the numbers supporting the presented notions. For instance, in a setting where the majority of the students and teachers believe in the traditional way of learning language, that is, the instructor is the authority and source of information while the learners are the receivers, successful learning has been witnessed. Also, in a setting where the contemporary methods of learning are encouraged, for instance, where learners are encouraged to learn language on their own through practice and observation, successful learning has been recorded. The contrary is true in both scenarios. These language situations introduce a new phenomenon in the teaching and learning of languages. In other words, a

contemporary outlook regarding the language instructional process arises that encourages adaptation to the context to achieve success rather than dependence on the prescribed ways of language learning (Rachvelishvili, 2017:366). This idea applies to the Georgian setting, where language learning is influenced by numerous variables including the intercultural aspect.

Intercultural sensitivity is of the essence when dealing with education in the modern Georgian environment. It is important for teachers to consider the intercultural aspect when dealing with their learners. Learners have to feel accommodated for them to be motivated to attain successful learning. Language learning is particularly sensitive as language is a part of the culture, and people are sensitive to elements that could change who they believe they are. That calls for the adaptation of learning to make sense to the learners' world (Tabatadze, 2015:248-262). Learners need to be convinced of the significance of language learning to their overall well-being for them to be adequately motivated to attain success in their learning of language.

1.3 Research objectives

- Establish the strategies employed in the teaching and learning of languages in grades eight to twelve in Georgia.
- Elaborate on the teaching styles utilized in the teaching and learning of languages.
- Interrogate the uniqueness of Georgia on their language instructional methods.

1.4 Research questions

- What are the strategies employed in the teaching and learning of languages in grades eight to twelve in Georgia?
- Which teaching styles are utilized in the teaching and learning of these languages?
- To what extent is Georgia unique with regard to the language instructional methods used?
-

CHAPTER 2: LITERATURE REVIEW

2.1 Teaching strategies

Teaching strategies are essential in determining the levels of language success. Some techniques function well in specific settings but fail in others. Thus, it is important for instructors to ascertain what techniques work best for them in their settings while considering among other factors, the characteristics of the learners. An effective instructional approach is one that includes the important conventional learnings, accommodates the distinct needs of students, abilities, and interests rather than focus on a single parameter that may fail to serve all the students' demands. Such an instructional approach empowers instructors to adapt their learning in any learning environment. There is an interrelationship between the instructional approaches used and the learning outcomes. The link between the

Learning And Teaching Of Languages In Grades 8 To 12 In Georgia

skills, methods, strategies, and models cannot be underscored. The following figure presents one of the advocated instructional approaches that require the creativity of an instructor to develop the science and art of teaching depending on the task at hand.

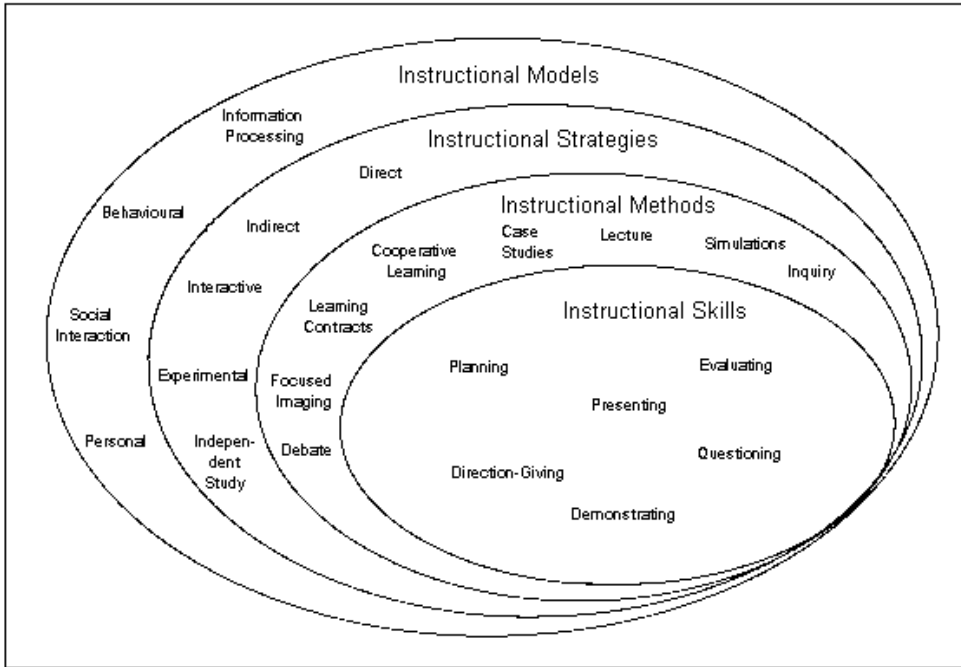

Figure 1: Instructional model

Source: (<https://www.jstor.org/stable/10.2307/canajeducrevucan.35.1.202>)

An instructional model presents a philosophical outlook on instruction. It enables an instructor to select and structure their methods, learning tasks, and activities to achieve a specific instructional emphasis (Thomas, Rose, and Pojanapunya, 2019:1-17). For instance, if the focus is on pronunciation, there will be a bias on the skills of presenting and demonstrating. On the other hand, if the focus is on the learning of grammar, the bias will be on questioning and evaluation. Generally, a model provides a basis upon which a teacher develops a creative framework of learning.

The interactive teaching strategy is suitable for learning languages as it provides an avenue for both learners and instructors to engage in productive discourse. The teacher detects problematic areas among learners easily while learners feel free to air their challenges. Issues of stigmatization and embarrassment, among others that pose hindrances to the learning process, are minimized greatly. On the other hand, an instructional method enables a teacher to create a productive learning environment where learners can anticipate the activities that they will engage in during the lesson. That way, they will adequately prepare and also anticipate likely challenges. Proper preparation of class will result in great outcomes for both the teachers and their learners (Tassinari, 2018:339–

341). Teachers will realize their lesson objectives adequately, resulting in the realization of the expected educational outcomes outlined in the schemes of work. Students, on the other hand, are better positioned to learn and objectively point out challenging areas. Also, they are well prepared by focusing on the specific areas they have issues with.

Subsequently, learners are encouraged to practice self-regulation in learning language. Students are capable of identifying, raising concerns, and tracking their progress. That practice encouraged self-initiative in the learning of language rather than dependence on teachers to learn language. A self-driven learner learns language at a faster pace than learners who lack the same. Self-regulation also motivates autonomy in language learning (Margalitadze and Meladze, 2016:787-797). Students in grades eight to twelve are in the process of determining what they will pursue and are highly biased. They also direct all their effort towards subjects they like. That is crucial in the realization of good grades.

2.2 Teaching styles

Teaching styles are highly individualized. Teachers adhere to or prefer particular styles depending on the learning environment as well as the characteristics of learners, which vary across different states (Benson, 2013, p.296). These styles are developed over time and depend on teachers' prior experiences, learners' needs and interests, and the accompanying levels of success. Different teachers are comfortable with distinct styles and justify their usage accordingly. Nonetheless, certain styles have been agreed upon by many scholars as effective in realizing great educational incomes. The first includes the cooperative style. Cooperative learning requires learners to work together to attain mutual goals (Sales, Sentočnik, Richardson and Gorgodze, 2018:5-25). That creates interdependence among learners, which compels them to help and support each other in all possible ways. For instance, learners with different spelling, pronunciation, and punctuation problems are helped by those with more prowess than them.

The teacher only comes in when there are real challenges that none of the learners can deal with. The cooperative style of learning also builds tolerance among learners as they develop the patience to listen to each other rather than defending their perspectives. Subsequently, they are able to reconcile their differences, get help, and design democratic means of solving learning hurdles. It may seem that this style requires a great deal of effort from the students' side (Benson, 2013:296). This is not the case because the teacher cannot expect the students in their small groups to work cooperatively by simply giving the instructions for them to do so. Instead, the teacher is obligated to structure the groups in a way that will encourage the development of independence among learners. The implication is that the teachers have a very crucial function in ensuring the success of cooperative learning.

Cooperative learning largely adopts the indirect approach to learning. The indirect approach is highly student-centered and encourages the development of

Learning And Teaching Of Languages In Grades 8 To 12 In Georgia

problem-solving and decision-making skills among learners. Rather than depending on the teacher to suggest ways of dealing with language learning challenges, learners design methods to solve their challenges, only involving their teachers when they are entirely unable to maneuver. This approach is based on the premise that it is the students who completely understand their situation and thus best placed to deal with it as compared to the teacher who has to study past learning behavior keenly and learner characteristic among other factors (Uztosun, 2015: 99-104). Ultimately, the language learning process is eased as the frustration of debating what will work best in a certain scenario is eliminated. The result is near-native competence of L2 learners and great performance of L1 learners. The teacher is mainly a facilitator and a resource person rather than the director of learning tasks.

Another style that has been fronted relatively similar to cooperative learning is participatory learning. This method, though depending on the teacher to largely provide guidance on the learning tasks, it requires learners to participate during the learning process greatly. The learning sessions are highly characterized by question and answer activities where both the teachers and learners query on the learning aspects thoroughly (Tabatadze, 2015: pp.248-262). That system encourages critical thinking that is an important element in productive learning. An efficient teaching style is one that merges the four teaching strategies, as displayed below:

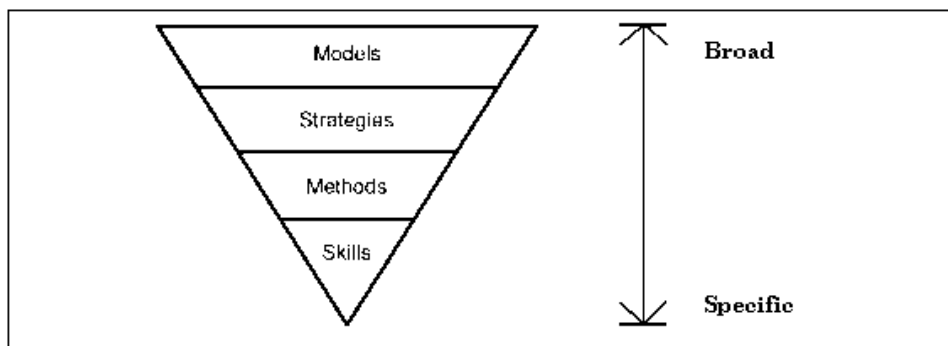

Figure 3. Relationship Among Instructional Models, Strategies, Methods, and Skills

The participatory learning style requires the teacher to create a learning environment that creates plenty of opportunities for student engagement, which is a crucial aspect in the learning of language (Rachvelishvili, 2017:366). There is no single aspect of language where successful learning can be attained without participation, whether it is grammar, vocabulary, reading, writing, phonology, and pragmatics, among other language aspects.

CHAPTER 3: METHODOLOGY

3.1 Introduction

This section presents the mechanisms that were employed in the selection of research participants, and tools that were used to collect data for the study.

Simple random sampling was used to arrive at the sample size. Questionnaires and interviews enabled the collection of data. Tabulation and content analysis were utilized for data analysis and presentation.

3.2 PARTICIPANTS

Teachers and students from different learning environments across Georgia provided data for this research as it involved both learning and teaching. The information is displayed in the following table:

Table 1: Summary of participants

Schools	Teachers	Students
School 1	5	10
School 2	10	20
School 3	6	15
School 4	8	10
School 5	3	10

Simple random sampling as used to select five schools in Georgia. Due to the different school sizes, the number of teachers and students selected for the study varied. They were also selected through simple random sampling. School two was the largest in size hence the high number of students and teachers as compared to the others. School 5 had the lowest number of teachers and hence the small sample size. The different school capacities determined the sample sizes. The numbers were also limited to the minimum because the assumption was that participants had relatively similar opinions regarding the research topic

3.3 Sampling method

Simple random sampling was used to provide data for the study. It was used to select the participants as it offers an equal chance of participation. Simple random sampling helps in the generalization of research results (Sharma, 2017:749-752). This generalization helps the research outcomes to be applied in other contexts with varying levels of success. That also helps in triggering researchers to advance their work in that area.

3.4 Research instruments

Questionnaires and interview schedules were used to collect data from the participants. The questionnaire included both closed and open-ended questions to enable the researcher to cover great ground on the strategies and styles of teaching and learning language. Questionnaires are effective data collective tools as they provide participants with utmost privacy and autonomy (Patten, 2016:160). Given the delicate nature of students, they will not be comfortable with a face-to-face engagement. They will end up answering falsely or failing to answer at all, thereby negatively impacting the outcomes of the research. On the other hand, interviews are significant when dealing with adults. The researcher captures the non-verbal

Learning And Teaching Of Languages In Grades 8 To 12 In Georgia

elements of the responses that are also crucial in leading to accurate research results.

3.4 Study limitation

The assumption made regarding the number of participants could impact negatively on the generalization of results. The number employed may not be sufficient to generalize the study findings to the entire Georgia educational setting.

CHAPTER 4: RESULTS CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

4.1 Results

The teaching and learning of languages in grades eight to twelve in Georgia presents an essential model that can be emulated across other learning environments to attain success in language learning. Nonetheless, there are gaps that need to be addressed to improve the language learning experience of learners. The data collected revealed that the cooperative and participatory styles were the most preferred by teachers in the teaching of language. These styles encouraged learner engagement that enabled the teachers to detect problematic areas while empowering them to identify and design strategies for dealing with their learning challenges. The accurate assessment of the learning environment helps the current learners and provides a guide for future teachers and learners to improve their learning experiences. In that way, there is a significant contribution to the corpus of language teaching and learning.

Language learning in the Georgian context focuses on context and complexity that enables instructors to deal with the crucial triad of learning language that makes it a unique setting. The teachers view instructional methods as a model for professional practice.

The participants also explained that intercultural sensitivity was significant when dealing with education in the modern Georgian environment. Teachers seriously considered the intercultural aspect when dealing with their learners to promote accommodation. Learners have to feel accommodated for them to be motivated to attain successful learning.

The interactive teaching strategy was preferred for the learning of languages as it provided an avenue for both learners and instructors to engage in productive discourse. The teachers were able to single out problematic areas among learners easily while learners presented their learning challenges with ease.

The following table summarizes the preferred teaching strategies and styles, as presented by the research participants:

Teaching strategies	Teaching styles
Integrated approach	Cooperative style
Motivational techniques	Participatory style
Self-regulation	Direct approach
Autonomy	Indirect approach

Out of the thirty two teachers who participated in the study, twenty eight agreed that the integrated approach was the best in achieving great results in the teaching and learning of languages. The remaining four preferred to use one method at a time switching to another if the selected did not produce the expected results. Twenty teachers favoured the use of motivational techniques to attain results while twelve argued that self-driven students did not require motivation from them. Nonetheless, all the teachers agreed that self-regulation and autonomy are of the essence in achieving successful language learning.

Out of the fifty five students who participated in the study, forty preferred the direct approach to learning. That implied that most of them were not self-driven and that is why they preferred to rely on their teachers to attain their competence in the learning of languages. Fifty students agreed that the participatory learning style made studying interesting and gave them the morale to work hard. However, fifty two of them complained that the cooperative style was not as effective as it should be because most of the teachers did not supervise them well. Thirty of them stated that the indirect approach to learning could be effective in helping them acquire competence and performance at a fast pace.

4.2 Conclusions

There are several aspects involved in the teaching and learning of languages for learners in grades eight to twelve in the Georgian environment. The integrated approach to learning is advanced as the best to utilize in the Georgia setting as it gives both the learners and their instructors space to query, correct flaws, and generally engage in a constructive discourse.

An effective language instructional approach is one that includes the conventional important learnings that accommodate the distinct language needs of students, abilities, and interests. In that way, the needs of all the students will be dealt with.

The cooperative style of learning also builds tolerance among learners as they develop patience to listen to each other rather than defending their perspectives. Subsequently, they are able to reconcile their differences. In that way, learners will not ridicule their fellow classmates who have issues with pronunciations, for instance, but will instead find a way of helping them rather than viewing their cases as those of language attrition where nothing can be done to assist them.

The research participants' agreed that self-regulation is of the essence in achieving successful language learning. It encourages the students to become creative in developing their own individual solutions to learning challenges. In that way, the levels of language success are higher as compared to when teachers are at the forefront in developing solutions to learner challenges. Autonomy is viewed as a result of self-regulation in learning. With time, learners learn to become independent in their learning and thus engaging their teachers as resource persons and facilitators rather than the directors of learning.

Learning And Teaching Of Languages In Grades 8 To 12 In Georgia

Two main aspects stand out in the teaching and learning of languages in the Georgian environment. The first includes intercultural sensitivity. That is the reason for the advancement of multicultural education in order to accommodate all learners regardless of the language background. This sensitivity is crucial as it creates a positive learning environment.

The second includes the difference in beliefs regarding the success in L2 attainment and general language learning. The levels of success of language learning are higher in institutions where both teachers and students share similar beliefs.

From the data collected, it is evident that certain strategies and styles of teaching and learning accommodate culturally and linguistically different learners. Subsequently, high levels of language learning success are achieved. The goal of any strategy and style is to develop a model that will meet the diverse language needs of the learners.

4.3 Recommendations

The teaching and learning of languages should largely be developed from a student approach rather than the teacher's approach. Thus, the indirect approach, rather than the direct approach, should be adopted by more instructors across the Georgian environment.

The cooperative and participatory style will allow accommodation of the different cultures in the Georgian classroom to enhance the teaching and learning of language.

The Georgian environment can act as a platform for the comparison of the strategies and styles utilized in the teaching and learning of languages across similar settings.

References

- Benson, Phil. (2015). *Teaching and researching: Autonomy in language learning*. 296 pages, Routledge, Taylor and Francis Group, 2nd Edition, New York
- Margalitadze, T. and Meladze, G., (2016). Importance of the Issue of Partial Equivalence for Bilingual Lexicography and Language Teaching. In *Proceedings of the XVII EURALEX International Congress* (pp. 787-797). Lexicographic Centre, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia
- Oxford, R.L., (2016). *Teaching and researching language learning strategies: Self-regulation in context*. Routledge, Taylor and Francis Group, 2nd Edition, 370 pages, New York
- Patten, M.L., (2016). *Questionnaire research: A practical guide*. Routledge, Taylor and Francis Group, 4th Edition, 160 pages, New York
- Rachvelishvili, N., (2017). Achievement motivation toward learning English language in modern educational context of Georgia. *Problems of Education in the 21st Century*, 75(4), p.366. Ilia State University, Georgia

- Riveros, A., Newton, P. and Burgess, D., (2012). A Situated Account of Teacher Agency and Learning: Critical Reflections on Professional Learning Communities. *Canadian Journal of Education / Revue canadienne de l'éducation*, Vol. 35, No. 1, pp.202-216. Canadian Society for the Study of Education, Stable, Canada
<https://www.jstor.org/stable/10.2307/canajeducrevucan.35.1.202>
- Sales, G.C., Sentočnik, S., Richardson, J.W. and Gorgodze, S., (2018). Reforming Georgian Education: Recommendations for using Classroom Assessment to improve Student Outcomes. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, Volume 21 № 2 2018, 5-25, Khazar University Press, Baku, Azerbaijan, <http://hdl.handle.net/20.500.12323/3782>
- Sharma, G., (2017). Pros and cons of different sampling techniques. *International journal of applied research*, 3(7), pp.749-752. India
- Tabatadze, S., (2015). Teachers' approaches to multicultural education in Georgian classrooms. *Journal for Multicultural Education*. pp.248-262, Emerald Publishing Limited. UK
- Tassinari, M.G., (2018). Teaching and researching language learning strategies. *ELT Journal*, Volume 72 (3), 339–341. Oxford University Press, UK
- Thomas, N., Rose, H. and Pojanapunya, P., (2019). Conceptual issues in strategy research: Examining the roles of teachers and students in formal education settings. *Applied Linguistics Review*, Volume 1(ahead-of-print), p.1-17, Publisher: De Gruyter Mouton, Germany
- Uztosun, M. S. (2015). Review of Teaching and Researching Language Learning Strategies. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, 1(1), 99-104. Onseriz Mart University, Canakkate, Turkey

BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE HİCAZ CEPHESİ VE MEDİNE MÜDAFAASI

THE HEJAZ FRONT AND MEDINA DEFENSE IN THE FIRST WORLD WAR

ХИДЖАСКИЙ ФРОНТ И ОБОРОНА МЕДИНЫ ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Levent ÜNAL*

ÖZ

Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin savaştığı Hicaz, Yemen ve Asir cephelerinde ağırlıklı olarak Arap isyancılara karşı mücadele verilmiştir. Bu cepheler içinde Hicaz cephesi, stratejik önemi yanında kutsal toprakları barındırması yönüyle de önem arz etmektedir.

Hicaz bölgesinde Arap isyanının ayak sesleri açıkça duyulsa da Osmanlı yönetimi duymamazlıktan gelmiştir. Mekke Emiri olarak Şerif Hüseyin'in atanması ile başlayan hatalar zinciri, onun İngilizlerle işbirliğine gitmesinden haberdar olunmaması ve zaman içinde diğer kabileleri kendi liderliğinde Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmasına seyirci kalınmasıyla devam etmiştir. İhanete bu denli müsamahalı davranmak ve sorunu adeta görmemezlikten gelmek Osmanlı Devleti'ne ağır bedeller ödetmiştir.

Mekke bölgesinde mevcut kuvvetler parçalanıp çok sayıda garnizon, kışla ve karakola dağıtılınca garnizonlar, kalabalık asi kuvvetlere karşı çaresiz bırakılmış, Medine bölgesinde Fahrettin Paşa elindeki kuvvetleri bir bütün halinde kullanarak Arap isyancılara ardı ardına darbeler indirmiştir. Bununla birlikte Medine Müdafasının başarıyla yürütülmesi Filistin cephesine katkı sağlamadığı gibi Medine'ye sevk edilen her takviye birliği bir yerde bu cephedeki savunmayı güçleştirmiştir.

Makalenin amacı, Hicaz cephesinde ayaklanma öncesi gelişmeler ile ayaklanma çıktıktan sonra yaşanan çatışmaları incelemek suretiyle cepheyi stratejik, operatif ve taktik yönden değerlendirmektir. Çalışma için literatür taraması metodu ve nitel araştırma modeli kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Harbi, Hicaz Cephesi, Fahrettin Paşa, Medine Müdafası, Arap İsyanı.

ABSTRACT

* ORCID: [0000-0003-4023-7064](https://orcid.org/0000-0003-4023-7064), Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, unallevent11@gmail.com, lunal@baskent.edu.tr

Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz Cephesi Ve Medine Müdafaası

The fight during the First World War was mainly against Arab rebels in the Hejaz, Yemen and Asir fronts where the Ottoman Empire fought. Among these fronts, the Hejaz front is important in terms of its strategic importance and hosting the sacred lands.

Although the footsteps of the Arab revolt in the Hejaz region were clearly heard, the Ottoman administration ignored. The chain of mistakes that started with the appointment of Sharif Hussein as the Emir of Mecca continued with the ignorance of his cooperation with the British and his provocation of other tribes against the Ottoman Empire under his leadership over time. Being so tolerant of betrayal and almost ignoring the problem made the Ottoman State pay a heavy price.

When the existing forces in the Mecca region were disintegrated and many garrisons, barracks and police stations were dispersed, the garrisons were left helpless against the crowded rebel forces, and Fahrettin Pasha used the forces in his hands as a whole in the Medina region, striking the Arab rebels one after another. However, the successful execution of the Medina Defense did not contribute to the Palestinian front, and every reinforcement unit sent to Madinah made the defense on this front somewhat difficult.

The purpose of the article is to provide a strategic, operational and tactical assessment of the Hejaz front, examining the events before the uprising and the conflicts that took place after the uprising. The literature review method and a qualitative research model were used in this study.

Key Words: First World War, Hejaz Front, Fahrettin Pasha, Medina Defense, Arab Revolt.

АННОТАЦИЯ

Во время Первой мировой войны Османская империя войну вела, в основном, против арабских повстанцев на фронтах Хиджаза, Йемена и Асира. Среди этих фронтов Хиджазский фронт, помимо своего стратегического положения, с точки зрения святых земель был наиболее важным. После того, когда существующие военные гарнизоны в районе Мекки были реорганизованы в виде постов и отдельных отрядов, военные силы отчаялись против переполненных сил повстанцев, а в районе Медины Фахреттин-паша в полностью использовал силы имеющиеся в своих руках и наносил последовательные удары арабским повстанцам. Однако, успешное выполнение обороны Медины не повлияло на палестинский фронт и каждое подразделение подкрепления, отправленное в Медину, несколько затрудняло оборону на Меккейском фронте. Несмотря на то, что явно ходили слухи по поводу арабского восстания в районе Хиджаза, османская администрация проигнорировала их. Цепочка ошибок, начавшаяся с назначением Шарифа Хусейна эмиром Мекки, продолжалось бездействием центрального правительства по поводу его сотрудничества с англичанами и призывов других племён против Османской империи. Столь терпимое отношение к предательству и почти игнорирование проблемы заставило Османское государство заплатить высокую цену. Целью статьи является оценка фронта со стратегической, оперативной и тактической точки зрения путем изучения событий до восстания и конфликтов, имевших место после восстания. Для исследования были использованы метод обзора литературы и качественная модель исследования.

Ключевые слова: первая мировая война, Хиджазский Фронт, Фахреттин-паша, оборона Медины, арабское восстание.

1. Giriş

Osmanlı idaresi Arabistan yarımadasında genellikle eski sistemi

muhafaza etmeye çalıştığından Hicaz'ın idaresini şeriflere bıraktı. Ancak kontrolü sağlamak için Cidde ve Medine'de bir miktar asker bulunduruyordu (Uzunçarşılı, 1984: 16-18).

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Mekke Emirliğine tayin edilen Şerif Hüseyin devletin bir memuruydu. Fırsat bulduğunda ayaklanma fikri taşıyan Şerif Hüseyin Balkan Harbi'ne kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı göründü (Abdullah, 1970: 57-58). Bölgedeki nüfuzunu artırmak için gizli bir siyaset izledi. Hicaz'a vali ve komutan olarak gönderilenleri çeşitli entrikalarla vazife yapamaz hale getirdi, Arap aşiretlerini devlete karşı isyana kıskırttı ve kendisine muhalif aşiretleri ezmeye çalıştı (Bayur, 1983: 193-231). Osmanlı Devleti'nin dağılmakta olduğunu dikkate alarak, uygun bir ortamda Arap İmparatorluğu kurmak için 1912'de İngiltere ile temasa geçti (Danışmend, 1955: 433). Mısırlı bir yöneticiyi Londra'ya gönderip İngilizler ile Araplar arasında İngiltere'nin Araplara silah vermesi, Arapların da Osmanlı'ya başkaldırıp gelecekte İngiltere'nin müttefiki olmaları hususunda anlaşma yapmasını istedi. (Arslan, 2005: 408). Bununla da yetinmeyip Büyük Harbin arifesinde oğlu Abdullah'ı 5 Şubat 1914'te Kahire'de İngiliz Yüksek Komiseri Lord Kitchener'e göndererek Osmanlı Devleti ile muhtemel bir çatışmada kendilerine destek olunup olunmayacağı konusunda İngiltere'nin görüşünü sordu. İngilizler bu teşebbüse karşı o zaman herhangi bir taahhütte bulunmadılar. Ancak Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edince Arap ayaklanmasını destekleme konusunda Şerif Hüseyin'le tekrar görüşmeye başladılar (Bir İsyanın Kodları, 2011: 10).

Osmanlı idaresi, faaliyetlerinden dolayı Mekke Emiri'nden şüphelenmişti. Bu yüzden onu dikkatle izliyordu. 1913 yılı sonlarında uyanık bir komutan olan Miralay (Albay) Vehib Bey'i Hicaz Vali ve 22 nci Tümen Kumandanlığına atadı (Ilgar, 1972: 18; Arar, 1987: 361-368; Güngör, 1937: 69-71; Beyoğlu, 2018: 13).

Vehib Bey'in hem vali hem komutan olarak görevlendirilmesinin sebebi Şerif Hüseyin üzerinde daha fazla otorite sağlamak, faaliyetlerini daha sıkı kontrol etmek ve sınırlamak çindi.

Vehib Bey Mekke'ye geldiğinde ilk icraatlarından biri, Şerifin özel Bedevi muhafızlarına daha önce hükümet tarafından verilen silahları geri almak oldu. Ardından siyah köleleri askere alarak (BBA. BEO 319171; Kayalı, 1998: 206) bölgedeki yasadışı köle sahipliğine müdahale etti. Hicaz'ın dışarıyla olan posta haberleşmesine sansür uyguladı (BBA. BEO 319362; Kayalı, 1998: 206). Hicaz'da yönetimdeki usulsüzlükler, keyfi uygulamalar ve ayrıcalıkların üstüne gitti. Şerifin maaşları devlet tarafından ödenen törensel maiyetini sınırlamaya çalıştı (BBA. DH-KMS 21/54 No. 66; Kayalı, 1998: 206-207).

Yeni Vali'nin tüm bu devleti korumaya yönelik faaliyetleri Emir'i rahatsız etti. Kendisini zor durumda bırakarak bir an önce değiştirilmesi için kıskırtıcı bir politika izledi. Bir yandan İngilizlerle teması devam ettirirken, diğer yandan bölgede sık sık olaylar çıkarttı (Şakir, 1944: 267).

Vehib Bey faaliyetlerinde olabildiğince Şerif Hüseyin'i doğrudan karşısına almamaya özen gösterdi. Fakat Osmanlı Devleti aleyhine ve devlet

Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz Cephesi Ve Medine Müdafaası

otoritesini sarsıcı mahiyetteki faaliyetleri karşısında tek çözümün Emir'in değiştirilmesi olduğuna inandığından bu yönde İstanbul'a sıkça raporlar yolladı. 1914 Temmuz ayında gönderdiği raporda, Hicaz kıyılarının İngilizler tarafından saldırıya uğraması halinde Şerif Hüseyin'in düşmanla işbirliği yapacağını vurguluyordu.

Şerif Hüseyin'i görevden almak bölgede büyük kargaşalıklara yol açar endişesiyle Osmanlı idaresi mümkün olduğunca kendisini idare etmek ve iyi niyet göstererek Osmanlı tarafında tutma yoluna gitti. Vehib Bey'in raporlarına bu nedenle gereken işlem yapılmadı. Her defasında kendisine Şerif ile uzlaşması ve Hicaz'daki mevcut durumu korumasını tavsiye edildi. Kendisi bu talimatların gereği ne kadar uzlaşmacı davransa da Şerif Hüseyin'in isteklerinin ve küstahlıklarının ardı kesilmedi. Bu şartlar altında iki taraf arasında tırmanan gerginlikle Birinci Dünya Harbi'ne gelindi.

Harp Başladığında Hicaz'daki Gelişmeler

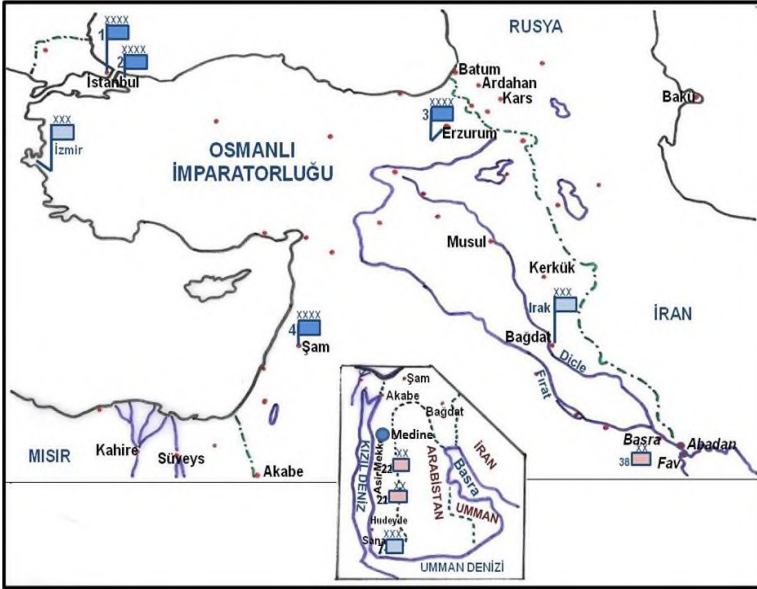
Birinci Dünya Harbi'ne girerken Arap Yarımadası'nda Osmanlı birlikleri; Mekke'de bağımsız 22 nci Tümen, Asir'de bağımsız 21 nci Tümen ve Yemen'de bağımsız 7 nci Kolordu (39 ncu Tümen Sana, 40 ncı Tümen Hudeyde'de) konuşlanmıştı.

Medine'de bulunan Medine Muhafızlığı Komutanlığı Şam'da bulunan 4 ncü Ordu'ya bağlıydı. Kuruluşunda; Muhafız Taburu, iki sabit ve iki seyyar jandarma bölüğü ile bir sultani bölüğü bulunmaktaydı.

İngiltere 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettikten sonra Kızıldeniz'de çeşitli limanları bombardımana tuttu. 12 Mart 1915'ten itibaren de Hicaz kıyılarını bilfiil ablukaya aldı (Larcher, 1928: 56).

Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletlerine savaş ilanından üç gün sonra ise 14 Kasım 1914'te Osmanlı Sultanı ve Halife tarafından "Cihâd-ı Ekber" ilan edildi (Belen, 1964: 76).

Cihat fetvasında İslam ve İslam ülkeleri aleyhine ortaya çıkan düşman hücumuna karşı Müslümanların can ve malları ile cihada başvurmalarının yerine getirilmesi gereken emir (farz-ı ayn) olduğu vurgulanıyor, Cihada karşı gelen Müslümanların günahkâr olacakları ihtar ediliyordu (Eraslan, 2002: 345).

Kroki-1: Harbin Başında Osmanlı Ordularının Konuşlanması*

Cihad çağrısı Şerif Hüseyin'i endişelendirdi. Bu çağrının Hicaz ve Arap toplumunda etkili olması demek, kendisinin öteden beri yürüttüğü büyük Arap Krallığı hedefinin sekteye uğraması anlamına gelirdi. Bu nedenle bir yandan bölgede Cihad çağrısını boşa çıkaracak girişimlerde (Çağrıya icabetin Hicaz kıyılarının ablukaya alınması ve bombalanması sonucunu doğuracağı, Osmanlı yönetiminin kendilerini çaresiz bıraktığı, İttihat ve Terakki yönetiminin dinden uzaklaştığı vb. propagandalarla kabileleri kendi safına çekmek) bulunurken, diğer yandan çağrıya uyacakmış gibi Osmanlı idaresini oyalamaya devam etti.

Osmanlı Devleti savaşa dâhil olduktan yaklaşık bir ay sonra Şam'daki 4 ncü Ordu Komutanlığına Cemal Paşa görevlendirildi. Cemal Paşa'nın ilk icraatı, Alman Genelkurmayının da yönlendirmesi ile 1915 yılı başlarında düzenlenmesi planlanan Kanal Harekâtı hazırlıklarına başlamak oldu. Bu kapsamda Hicaz'daki 22 nci Tüme de seferber olması emredildi. (Ne yazık ki Şerif Hüseyin'in tutumu sebebiyle sefer hazırlıkları yetersiz kaldı. Seferberlik sonrası taburların mevcudu ancak 60-70 kişi arttı.)

Kanal Harekâtı ile ilgili gelişme Şerif Hüseyin'i çok mutlu etti. Vali ve Komutan Vehib Bey'in harekâta katılmak üzere Mekke'den uzaklaşacak ve bölgede az sayıda kuvvetin bırakılacak olması daha rahat hareket etmesine imkân sağlayacaktı.

Cemal Paşa Mısır seferi vesilesiyle Şerif'i devletin safında tutmak için kendisinin veya oğullarının Arap mücahitlerden oluşacak bir kuvvetle sefere katılmasını istedi. Şerif, oğlu Ali'nin 1500 mücahitle harekâta yer alacağını belirtti.

* Kroki, Dr. Öğr. Üyesi Levent ÜNAL tarafından çizilmiştir.

Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz Cephesi Ve Medine Müdafaası

Nitekim Vehib Bey 22 nci Hicaz Tümeninin büyük kısmı (altı piyade taburu, iki makineli tüfek bölüğü, iki dağ bataryası, sıhhiye, ulaştırma ve muhabere bölükleri) ile Birinci Kanal Harekâtına katılmak üzere 1914 yılı sonlarında hareket ederken Ali de 300-400 kişilik bir kuvvetle Vehib Bey'e eşlik etti. Ancak Medine'ye ulaşınca Ali, babasının emirleri gereği daha ileri gidemeyeceğini belirtip Medine'de kaldı.

Bu durumu Şerif Hüseyin İstanbul'a izah ederken, bölgeden yeni mücahitler bulmak, teşkilatlanmayı tamamlamak, eksiklikleri gidermek gibi çeşitli bahaneler öne sürdü. Bu yolla hem zaman kazandı, hem daha az etkili olduğu Medine ve civarındaki kabileleri kendine bağlamaya çalıştı, hem de Osmanlı yönetiminden ilave silah, para alma fırsatını yakaladı.

22 nci Tümen unsurları Birinci Kanal Harekâtından sonra Mekke'ye geri dönerken Vehib Bey'in yerine Vali ve Tümen Komutanı olarak Galip Paşa atandı. 12 Haziran 1915'te Mekke'ye ulaşan Galip Paşa Şerif Hüseyin'e karşı olumlu yaklaşım sergilemesine, küstah ve hain tutumunu görmemezlikten gelmesine rağmen sonuç değişmedi. Hatta bu yaklaşım Şerif'i ayaklanmayı başlatma konusunda daha da cesaretlendirdi.

Savaşın başlaması ile hız kazanan Şerif Hüseyin-İngiliz görüşmelerinde 10 Mart 1916'da sonunda karşılıklı anlaşmaya varıldı (Bostancı, 2014: 123). Görüşmelerde kuzey sınırı Toroslara kadar uzanan büyük bir Arap İmparatorluğunun pazarlığını yapan Şerif Hüseyin'i bir an önce ayaklanmaya itebilmek için İngilizler kendisine bütün Arabistan, Suriye ve Irak'ı içine alan bir Arap İmparatorluğunu vaat ettiler (Larcher, 1928: 56).

Bundan sonraki süreçte Şerif Hüseyin'e ayaklanma için İngilizlerin yoğun silah, mühimmat ve mali desteği başladı. 6 Kasım 1916 tarihine kadar 773 bin Sterlin tutarında bir mali destek sağlandı (Güngör, 1937: 165). Bir başka hesapla İngilizler Şerif ve oğullarına ihanetin bedeli olarak senede 400 bin Sterlin ödediler (Danişmend, 1955: 333)

Hicaz ayaklanması öncesi Şerif Hüseyin ve oğlu Abdullah önderliğinde Mekke, Taif ve Cidde'de olaylar tırmanırken, Medine'de bulunan ve sözde İkinci Kanal Seferine katılmak üzere 1.000-1.500 kişilik mücahidin hazırlıklarıyla meşgul görünen Ali de buralarda boş durmuyor, hükümet işlerine karışıyor, Medine bölgesindeki kabileleri kendi taraflarına çekmeye çalışıyordu.

Babîâli, Medine'deki olumsuz davranışları nedeniyle Ali'ye nasihat ve uyarıda bulunularak Medine'den uzaklaştırılması emrini verdi (Beyoğlu, 2018: 36). Ancak emir uygulanamadı. Şam'da Ordu karargâhında bulunan Faysal da (Şam'daki gelişmeleri takip ederek kendisini bilgilendirmesi ve bölgedeki Arap ileri gelenlerle temasa geçmesi için bu görevlendirmeyi babası Şerif Hüseyin istemişti. Osmanlı idaresi de Şerif'e karşı bir koz olarak el altında tutmak maksadıyla bu görevlendirmeyi yapmıştı.) babasının ısrarlı talepleri sonucu ayaklanmadan kısa süre önce serbest bırakılınca ağabeyi Ali'nin yanına geldi ve birlikte Medine'de fitne salmaya devam ettiler.

Hicaz'da olayların gidişatını yakından takip eden Medine Muhafızlığının 22 Mayıs 1916'dan itibaren Orduya ardı ardına çektiği raporlarda; Ali'nin

etkinliğini giderek arttırdığından ve birinci hedefinin Hicaz hattının tahribi olduğundan bahisle demiryolu koruması için en az dört taburluk kuvvete daha ihtiyaç olduğu belirtilmekteydi.

Bu raporlar üzerine Cemal Paşa ilk tedbir olarak 28 Mayıs 1916'da Hicaz'a Medine Komutanı olarak çok güvendiği 12 nci Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa'yı tayin etti (Yatak, 1995: 88). Bu görevle ilgili ayrılmadan önce kendisine;

-Ali'nin Medine'deki tutumunun şüpheli bir hal aldığı öğrenilmişse de Mekke Emiri'nin açıkça bir ayaklanmaya katılacağına ihtimal vermediğini,

-Eğer harekete geçerse o zaman hükümet otoritesinin korunmasının gerekeceğini, bu iş için Basri Paşa'yı yeterli bulmadığından kendisini bu göreve atadığını,

-Medine'ye bir ziyaretçi gibi gitmesini, şimdilik hiçbir işe karışmamasını,

-Ne vakit ki kuvvet kullanma zorunluluğu hâsıl olursa o zaman Medine'deki bütün kuvvetleri komutasına alarak harekete geçmesini emretti (Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı, 1978: 161).

Medine Muhafızı Basri Paşa son derece cesur, namuslu, hamiyetli ve Medine Araplarının umumi hallerini pekâlâ anlamış olmasına rağmen muharebelerde tecrübe kazanmamış olduğundan, müşkül haller karşısında belki şiddetli tedbirler alamaz düşüncesiyle bu görev kendisine bırakılmamıştı (Cemal Paşa, 1977: 332).

Basri Paşa

Fahrettin Paşa

Cemal Paşa

Hicaz'daki gelişmelerden İstanbul'da Başkomutanlık Vekâleti de haberdardı. Bu kapsamda Yemen'e intikal halinde olan 3.500 kişilik Yemen Müfrezesi Medine'de bırakıldı. Cemal Paşa da Şam'da, gerektiğinde yola çıkmak üzere takviyeli iki taburun hazırlanması emrini verdi.

29 Mayıs 1916'da Medine'ye gelen ve misafir görünümde olayları yakından izleyen Fahrettin Paşa, aldığı emrin gereği olarak Şerif ve oğulları ile iyi geçinme yolunu tuttu. Hatta 1 Haziran 1916 günü Ali ve Faysal'ın konuğu olarak onların konağına misafir oldu.

Basri Paşa rahatsızlığını bahane ederek bu yemeğe katılmadı. Bu akıllıca bir davranış oldu. Zira isyan etmek üzere olan Araplar bu davette Fahrettin ve Basri Paşa'yı tevkif edecekler, böylece Medine'yi bir baskınla kolayca ele geçireceklerdi. Basri Paşa'nın Medine'de kıtalarının başında bulunması şeriflerin planlarını bozdu (Kıciman, 1971: 40).

Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz Cephesi Ve Medine Müdafaası

Şerif Hüseyin

Ali

Faysal

Yemekte İkinci Kanal Seferine katılmak üzere ilk kafilenin iki gün sonra yola çıkarılacağı konuşuldu. Fakat Fahrettin Paşa, misafir olarak kaldığı konakta 2 Haziran 1916 sabahı kalktığında tuhaf bir durumla karşılaştı. Ali ve Faysal sabaha karşı konağı terk etmiş, Paşa'ya babalarından aldıkları bir emirle hemen Mekke'ye dönmek üzere yola çıktıklarına dair not bırakmışlardı. Bu not, çok yakında patlak verecek Arap ayaklanmasının fitilinin ateşlendiğini gösteriyordu.

Yapılan keşifler sonrası Basri Paşa ve Fahrettin Paşa 3 Haziran 1916'da 4 ncü Orduya gönderdikleri mesajlarda; *"Ali ve Faysal'ın 1 Haziran 1916 gece yarısı Medine'yi terk ettikten sonra, notta yazdıkları gibi Mekke'ye gitmediklerini, Ali'nin Medine'nin güneybatısında Beynelharemeyn civarında, Faysal'ın da kuzeyde Hafire İstasyonunun batısında Urban ile buluştuğunu, emirlerindeki mücahitlerle Urbanı ayaklanmaları ve demiryolu hattına saldırmaları için kışkırttıklarını, bölgede çok miktarda erzak depoladıklarını, Mekke ve Medine postaları ile civar köy ve kasabalara saldırmaya başladıklarını"* bildiriyorlar, bu gelişmeler karşısında önceden istenen dört taburla birlikte Yemen Müfrezesinin silahsız erlerine verilmek üzere fazla silah gönderilmesini talep ediyorlardı.

Bu olumsuz raporlar üzerine Cemal Paşa, Şam'da hazır bekletilen iki taburlu 130 ncü Piyade Alayı, dört bölüklü Akıncı Alayı ve 42 nci Piyade Alayı ile üç makineli tüfek bölüğü, üç dağ topu bataryası, bir estersüvar (katırlara bindirilmiş) bölüğü, bir hecin (develere bindirilmiş) birliği ve iki telsiz telgraf istasyonunun Medine'ye, Halep'te bulunan 131 nci Alayın 4 ncü Taburunun Maan-Medayin Salih demiryolu kesimini korumak maksadıyla Medayin Salih'e hareket etmesini emretti. Ayrıca Hicaz'da kullanılmak üzere Başkomutanlıktan iki uçak talep etti. Tüm takviye kuvvetleri aynı anda hareket ettirilemedi elbette. Ne katar imkânları ne de birliklerin hazırlık durumları buna müsait değildi. Bu nedenle takviye birlikler hazır oldukça ve parça parça bölgeye sevk edildiler.

Fahrettin Paşa'ya gönderilen mesajla da, bölgedeki aşiret liderlerinin çağrılarak kendilerine Ali'nin dağıttığından fazla para, erzak dağıtılması, maaşa bağlanmaları ve İslam âleminin tehlikede olduğundan söz edilerek kendi taraflarına çekilmeleri, tüm bunlar için kendisine 5.000 altın lira sarf etme yetkisinin tanındığı bildirildi.

Ordu Komutanlığı henüz asilere katılmamış Urbanın Osmanlı Devleti'ne bağlılığını devam ettirmek, Ali'ye katılanları da çevirmek maksadıyla Suriye ileri gelenlerinden Abdurrahman Paşa, Şam Mebusu Mehmet Fevzi Paşa ve Esat

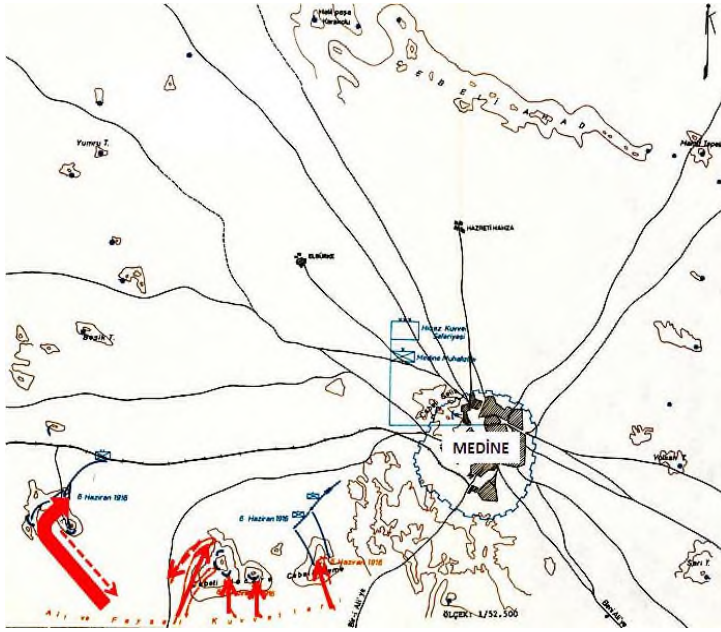
Efendi'den oluşan bir nasihat heyeti teşkil ederek Medayin Salih'e yola çıkardı. Ne yazık ki bu heyet faaliyetlerinde herhangi bir başarı göstermeden geri döndü (Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı, 1978: 174-175).

3. Hicaz'da İsyanın Başlaması

Arap Ayaklanması öncesi asiler Suriye ile bağlantıyı keserek Medine'yi düşürmek amacıyla 3-5 Haziran 1916 tarihleri arasında çeşitli istikametlerden demiryolu hattına saldırıya geçtiler ve 140'dan fazla telgraf direğini hasara uğrattılar. Hasarlar demiryolu koruma birlikleri tarafından hemen onarıldı.

Sonunda Arap ayaklanması 5 Haziran 1916 gece yarısı Medine çevresindeki çeşitli karakollara yapılan baskınlarla başladı. Alınan tedbirlerle boşa çıkan bu saldırıların ardından 6 Haziran 1916 günü bu kez Ali ve Faysal kuvvetleri Medine güneybatısında Cebeli Hacare'deki Türk mevzilerine saldırıya geçtiler.

Bunun üzerine Medine Muhafızlığı takviye için iki piyade bölüğünü bölgeye sevk etti. Bu kuvvet intikal ederken güzergâh üzerinde Cebeli Ceme sırtlarına yerleşen asilerin ateşlerine maruz kaldı. Bu durumda takviye kuvveti zorunlu olarak buradaki asilerle muharebeye girişti.

Kroki-2: Hicaz İsyasının Fiilen Başlaması

Çatışmalar akşam hava kararına kadar sürdü. Sonunda düşman bu sırtlardan atıldı. Bu süre zarfında, takviye gelmemesine rağmen Cebeli Hacare'deki kuvvetler de asilere üstünlük sağlayarak onları çekilmeye mecbur bıraktılar. Bu bölgede çatışmalar sürerken bir taburla tutulan Asi Tepe'ye yönelik Arap asilerin taarruzu da püskürtüldü.

Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz Cephesi Ve Medine Müdafaası

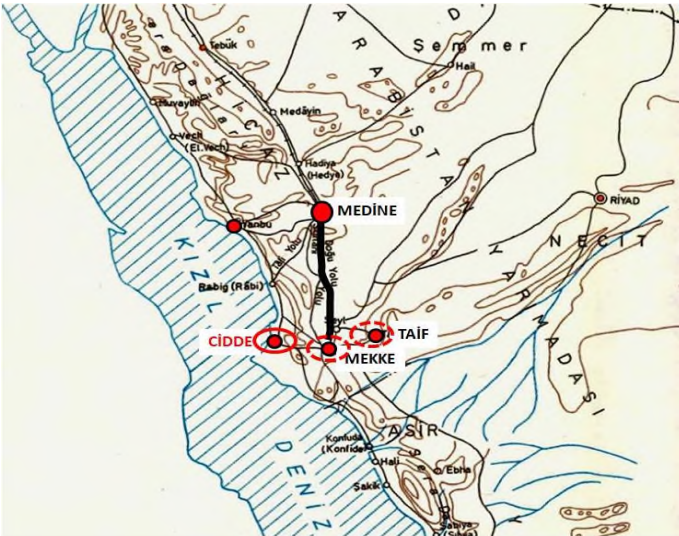
Arap isyancılar, başarısız geçen bu ilk saldırılardan sonra Medine kuzeyi ve güneyine çekilerek yeni saldırılara hazırlık yapmaya başladılar. Artık takviye kuvvetler de Medine'ye yaklaşıyorlardı. İlk takviye birliği olarak 9 Haziran 1916 günü 130 ncu Piyade Alayı Medine'ye ulaştı.

Arap ayaklanmasının başlaması üzerine 14 Haziran 1916'da emir komutayı üzerine alan Fahrettin Paşa yayınladığı ilk mesajda *"Tüm karakollarda savunma düzenine geçilmesini, zayıf demiryolu istasyonlarının takviye edilmesini ve istasyonlarda yiyecek, su depolanmasını, Mekke Emiri tarafından açıkça bir saldırı olmadıkça kendisi ile aranın açılmamasını"* emretti. (Hicaz, Asir, Yemen Cepheleeri ve Libya Harekâtı, 1978: 176)

Hicaz'da ayaklanma başlarken Şerif Hüseyin'e katılan kuvvetlerin sayısı tam olarak bilinmese de İngiliz kaynaklarına göre Arapların genel olarak 50.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ali'nin daha Medine'den ayrılmadan önce kendisine bağlı Arap askerlerin sayısının 5-6 bin civarında olduğu bilinmektedir. Diğer kardeşlerin kontrollerindeki ile beraber Medine bölgesinde başlangıçta 10.000 civarında asi bulunduğu değerlendirilmektedir. Takviyeler geldikten sonra Fahrettin Paşa'nın da emrinde demiryolu koruması hariç Medine savunması için yaklaşık bu kadar kuvvet oluşmuştur.

4. Mekke Bölgesinde İsyanın Genişlemesi

Mekke bölgesinde ayaklanma öncesi iki alaylı 22 nci Hicaz Tümeni ikişer tabur halinde üç ayrı şehirde, Mekke, Taif ve Cidde'de konuşlanmıştı. Tümenin mevcudu yaklaşık 5.000 kişi olup Cidde'de 1.500, Mekke garnizonundaki tüm kale, kışla ve karakollarda 1.200 ve Taif'te 2.000 civarında asker bulunuyordu. (İngiliz ve Arap kaynaklarında asker mevcudu daha fazla gösterilmektedir. Oysa tümenin üç alaylı mevcudu bile 6.000 civarındaydı.)

Kroki-3: Hicaz Cephesi'nde Mekke, Taif ve Cidde'nin Konumu

Mekke kesiminde Harp aşiretinden 4.000 Arap isyancı ilk olarak 9 Haziran 1916 günü Cidde'ye saldırıya geçti. Asilerin saldırıları püskürtülünce, denizden İngiliz donanması da Cidde'yi sıkıştırmaya başladı. Her yönden kuşatma altına alınan ve bir hafta boyunca sürekli İngiliz donanmasının bombardımanına maruz kalan Cidde garnizonu 16 Haziran 1916'da teslim oldu. Cidde'nin düşmesinden sonra burası Şerif Hüseyin'in denizden ikmal üssü oldu ve Araplar bu sayede İngiliz donanması ile diğer askeri yardımlara kavuşmuş oldular (Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı, 1978: 217). Cidde'den sonra Araplar 160 kilometre kuzeyde birkaç manga ile tutulan Rabi'yi ele geçirdiler.

Mekke'de kışlalar dağınık durumdaydı. Şehir içinde ambar ve fırınların bulunduğu askeri kışla, hükümet konağı ve Mekke Kalesi ile şehrin hemen dışında Ciyad Kalesi ile Hindiye ve Filefil kaleleri kışla veya karakol konumundaydı.

Şehir merkezindeki kışla ve karakollarda silahlı muharip askerlerinin sayısı azdı. İki piyade taburu ile Sudanlı askerlerden kurulu Sultani Bölüğü (Toplamda 1.000 kadar asker) Mekke-Cidde yolu üzerinde ve şehre yarım saat uzaklıktaki Çevrel Kışlası'nda bulunuyordu.

Mekke'de ayaklanma fiili olarak 10 Haziran 1916 günü sabaha karşı saat 04.20'de Mekke içindeki kışlaya saldırı ile başladı. Akşama kadar süren çatışmalar sonrası Mekke Komutanı'nın burada olmadığı anlaşılınca Arap asiler bu kez Hamidiye denilen hükümet binasına yöneldiler. 11 Haziran 1916 günü akşama kadar süren saldırıların ardından Araplar binanın kapılarına dayanınca Mekke Komutanı ve yanındakiler teslim olmak zorunda kaldılar.

Şehirdeki kışlaların ele geçirilmesinden sonra saldırılar Ciyad Kalesine yöneldi. Kalede çoğunlukla topçular bulunuyordu. Bir aya yakın süre kahramanca dirense de düşman 7 Temmuz 1916'da kaleye zorla girmeyi başardı. Üstelik beş top ve depolardaki çok miktarda cephane de Arap isyancıların eline geçti.

Şehir içindeki muharebeler sona ererken Çevrel Kışlası direnmekte zorlanıyordu. Ayaklanma başlamadan kısa süre önce kışla deposundaki tüm erzak emirle şehirdeki ambara taşındığından, daha ilk günlerde baş gösteren açlık ve susuzluğun yanı sıra gittikçe artan top atışları, kışlada sürekli çıkan yangınlar ve artan zayıyat sonucu 9 Temmuz 1916'da Çevrel kışlası da teslim oldu.

Mekke bölgesinde Cidde ve Mekke düştükten sonra geriye bir tek Taif garnizonu kalmıştı. Hicaz Vali ve Komutanı Galip Paşa Mekke'den karargâhı ile Taif'e 1916 Mayıs ayı sonlarına doğru intikal etmişti. Taif'te iki piyade taburu, bir dağ topu bataryası, bir ulaştırma, bir inşa ve bir telgraf bölüğü olmak üzere 932 muharip er, 918 silahsız er olmak üzere yaklaşık 2000 asker bulunuyordu (Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı, 1978: 231).

Taif'e yönelik Arap saldırısı 12 Haziran 1916'da başladı. Buradaki Arap asilere Emir Abdullah komuta ediyordu ve asilerin mevcudu yaklaşık 5.000 kişi idi. Arapların ilk saldırıları doğrudan garnizonu ele geçirmeye yönelikti. Ancak ağır zayıyat verip saldırılarda başarısız olunca taarruz yerine kuşatma manevrasına döndüler.

Kuşatma süresince garnizonun dışarıyla teması kesildiği gibi ateş

Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz Cephesi Ve Medine Müdafaası

muharebesini kesintisiz sürdürdüler ve fırsat yakaladıklarında baskın türü saldırı girişiminde de bulundular.

Kuşatmada Arapların ateşlerinin etkisi, önceleri ellerinde sadece tüfek bulunduğundan zayıftı. Fakat beşinci haftanın sonunda cepheye İngilizlerin Mısır'dan getirdikleri top bataryaları ile Cidde ve Mekke'de Türklerden ele geçen toplar (Bu topları kullanmak üzere Mısırlı erler getirilmişti) ve makineli tüfekler ulaştı. Bundan sonra dokuz hafta daha süren Taif kuşatmasında bir yandan atışların, diğer yandan açlık ve susuzluğun etkisi giderek arttı. Hastalıkların önüne geçilemiyordu. Garnizondaki askerler arasında Suriyeli Arap erleri düşman safına geçmeye başladılar. Artık savunma çökmüş, şehri savunmak imkânsız hale gelmişti. Bu durumda Galip Paşa'nın Şerif Abdullah ile yaptığı anlaşma gereğince 22 Eylül 1916 günü akşam saatlerinde teslim işlemlerine başlandı. Böylece Arap ayaklanmasının başlamasından 3,5 ay sonra Hicaz'ın Mekke kesimindeki son Osmanlı garnizonu da Şerif Hüseyin'in kontrolünde Arap asilerin eline geçmiş oldu.

Mekke bölgesindeki gelişmeler Şerif Hüseyin'in kendine güvenini arttırdı. Öyle ki İngilizlere danışmadan 1916 Ekim ayı sonlarında kendisini "Arap Ülkelerinin Kralı" ilan etti. Bu unvanın kullanılması bir yandan Arap topraklarını ortaklaşa paylaşacağı Fransa'yı kızdırıp, diğer yandan İbn-i Suud ve diğer Arap liderlerini inciteceğinden İngiltere itiraz etti. Kendisiyle birlikte çalışan İngiliz subaylarına, bir unvan kullanmak gerektiğinde Şerif Hüseyin'e "Hicaz Kralı" şeklinde hitap edilmesi talimatı verildi.

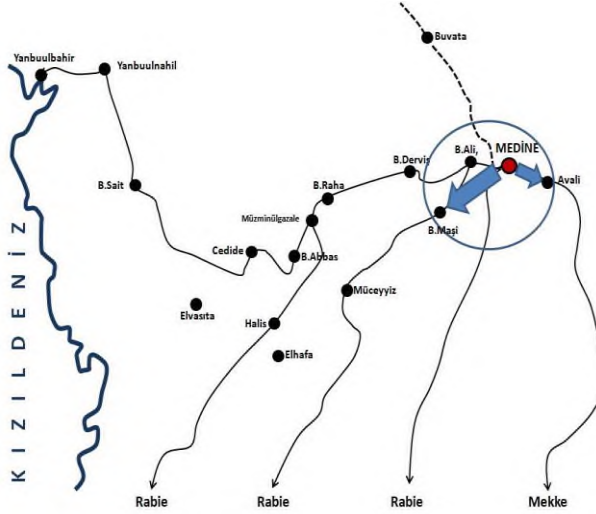
5. Medine Müdafaası

5 Haziran 1916 gece yarısı Medine çevresinde karakollara yapılan saldırılarla başlayan Arap ayaklanmasında asiler 6 Haziran 1916'da aldıkları darbeyle saldırılara bir süre ara verdiler. Daha ziyade Medine çevresinde tertiplenme hazırlıkları ile meşgul oldular.

17 Haziran 1916'da 4 ncü Ordudan gelen emirle Fahrettin Paşa'ya Medine civarının düşmandan temizlenmesi görevi verildi. Bu emir üzerine Fahrettin Paşa'nın asilere yönelik ilk taarruzu 26-27 Haziran 1916'da, o güne kadar gelen 130 ncu ve 42 nci Alaylar ile Biri Maşi istikametinde gerçekleştirdi ve 500 kişilik Arap kuvvetiyle tutulan Cehennem Dağı düşmandan temizlendi. Ardından Avali köyü civarında toplanan 400 kişilik asi grup 7 Temmuz 1916'da taarruzla dağıtıldı.

Böylece ilk taarruzda asilere gerçek bir darbe vurularak Medine'nin yaklaşık 50 km çevresi asilerden temizlenmiş oldu. Bu ilk darbenin Medine halkı ve çevredeki Bedeviler üzerinde etkisi büyük oldu. Bu çatışmalardan sonra bir süre Medine'ye yönelik ciddi bir saldırı olmadı.

Bu arada takviye kuvvetler parça parça gelmekteydi. Gönderilen kuvvetler dâhil edilerek 30 Haziran 1916'da Hicaz Kuvve-i Seferiyesi teşkil edilerek komutanlığına Fahrettin Paşa atandı. Bu teşkilatlanma ve görevlendirme ile Medine müdafaası resmi olarak Fahrettin Paşa'ya bırakıldı (Görgülü, 1993: 185).

Kroki-4: Arap İsyancılara İlk Taarruz*

1916 Haziran ayının sonlarına yaklaşırken Cidde düşmüş, Mekke ve Taif'te sarılan Türk kuvvetleri kahramanca garnizonlarını savunuyorlardı. Bu dönemde Mekke garnizonunun kurtarılması için bir Mekke seferi düzenlenmesi konusu üzerinde durulmaya başlandı.

Cemal Paşa konuyu Enver Paşa ile görüştüktan sonra 30 Haziran 1916'da yayınladığı emirle Fahrettin Paşa'dan "*Mekke'nin kurtarılması maksadıyla, kendisine takviye gönderilecek 55 nci Alayı da dâhil ederek kuvvetleriyle 1916 Temmuz ayının ilk haftasında Medine'den harekete geçmesini, Şerif Hüseyin'in görevinden azledilerek yerine şimdilik Medine'de bulunmak üzere Ali Haydar Bey'in atandığını*" bildirdi (Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı, 1978: 184). Şerif Hüseyin'in ayaklanma hareketi bu şekilde tesirsiz hale getirilmeye çalışılacaktı (Kürkcüoğlu, 1982: 145).

Şerif Ali Haydar Ramazan Temmuz 1916'da birkaç âlim eşliğinde Medine'ye vardı (El-Hamid, 1994: 203, Bostancı, 2014: 126) ve bildirimlerini yayınlamaya başladı. Bildirilerinde Şerif Hüseyin'i sadakatsizliği, Halifeye meydan okuması, kutsal yerleri ele geçirmek isteyen İngiltere ile ortaklık ve çıkar birliği içinde hareket etmesi sebebiyle kınıyor ve halkı yeniden cihada çağırıyordu (Kayalı, 1998: 221-222).

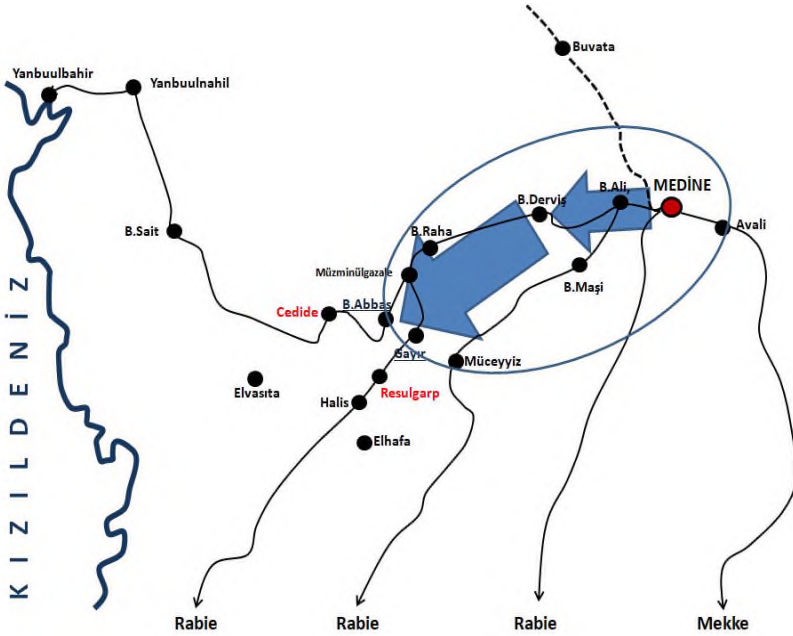
3 Temmuz 1916'da Fahrettin Paşa, bu emre cevaben; "*Medine-Mekke arasındaki 400 km.lik yol için 10-15 bin devenin kısa sürede temin edilemeyeceğini, ayrıca bu mesafede her subaşında tahkimli menzil ambarı kurmaya ihtiyaç duyulduğunu, derme çatma kıtalarla böyle bir seferin yapılamayacağını, sefer için buna uygun birliklerin tertip ve teşkilini*" talep etti.

* Kroki, Dr. Öğr. Üyesi Levent ÜNAL tarafından çizilmiştir.

Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz Cephesi Ve Medine Müdafaası

Başkomutanlık bir an önce bu seferin yapılmasını istese de o dönem gündemde olan İkinci Kanal Seferi daha öncelikli konuydu. Medine'ye birlik intikalleri için yapılan katar hesaplamalarında asgari 70 güne ihtiyaç olduğu ortaya çıktı. Bunun yanı sıra seferin icrasındaki riskler de dikkate alınınca 22 Temmuz 1916'da Mekke seferinden vazgeçildi. Bunun yerine 4 ncü Ordu Fahrettin Paşa'dan Yanbu yolunun açılması için Biri Derviş doğrultusunda taarruza geçmesini emretti (Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı, 1978: 186-190).

1 Ağustos 1916'da başlayıp 23 Ağustos'ta biten bu taarruz sonunda Türk birlikleri Medine'den 100 kilometre uzakta batıda Biri Abbas ve güneyinde Gayır'a ulaştılar. Bozguna uğrayan isyancıların kuzey grubu Biri Abbas kuzeybatısında Cedide'ye, güney grubu Resülgarb'e çekildiler.

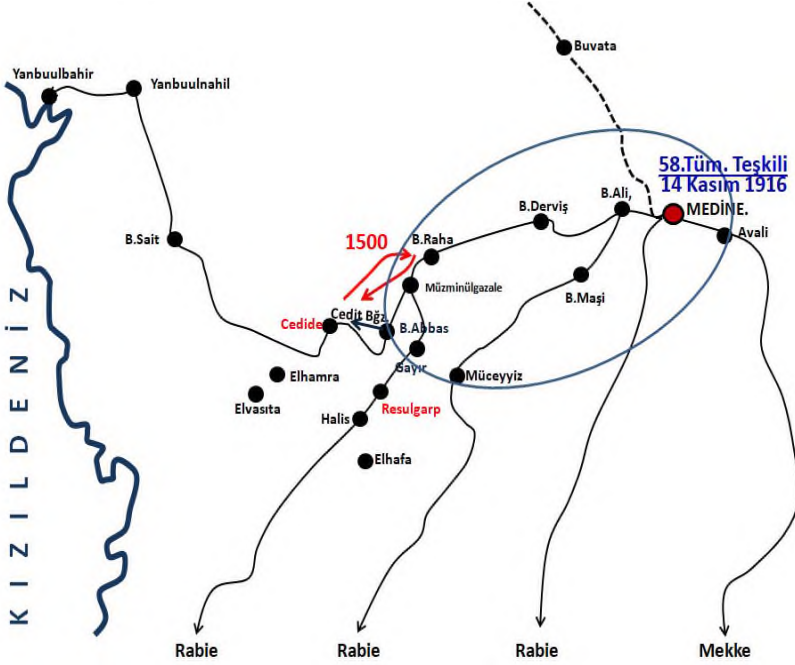

*Kroki-5: İkinci Taarruz**

Ancak bu taarruz harekâtında Fahrettin Paşa hemen hemen Medine'deki tüm kuvvetleri muharebeye soktu, hatta demiryolu koruma taburunu da kullandı. Bunun mahzurunu görünce gerek demiryolu güvenliğini sağlayabilmek, gerekse harekâta devam edebilmek için ısrarla ve defalarca takviye isteklerinde bulundu. Ancak takviye talepleri karşılanamadı.

Üçüncü taarruz, 130 ncü Alay tarafından 4 Ekim 1916'da 200'den fazla asinin tuttuğu Cedit Boğazına yapıldı. Boğazın asilerin kontrolünde kalmasının yöre kabileleri üzerinde olumsuz etkisini dikkate alan alay komutanı başlangıçta taarruzda başarılı oldu.

* Kroki, Dr. Öğr. Üyesi Levent ÜNAL tarafından çizilmiştir.

*Kroki-6: Üçüncü Taarruz**

Biri Abbas kuzey batısındaki Cedit boğazına egemen olan sırtlar ele geçirildi ve iki bölükle mevziler işgal edildi. Ancak bu arada 2.000 kişilik Faysal kuvvetlerinin boğaz istikametinde ilerlediği haber alındı. Nitekim 1.500 kişilik bir asi kuvveti 6 Ekim 1916'da Biri Raha kuzey batı sırtlarındaki ileri mevzilere saldırmaya başladı. Bunun üzerine bölgedeki kuvvetler Biri Raha mevzilerine çekildi.

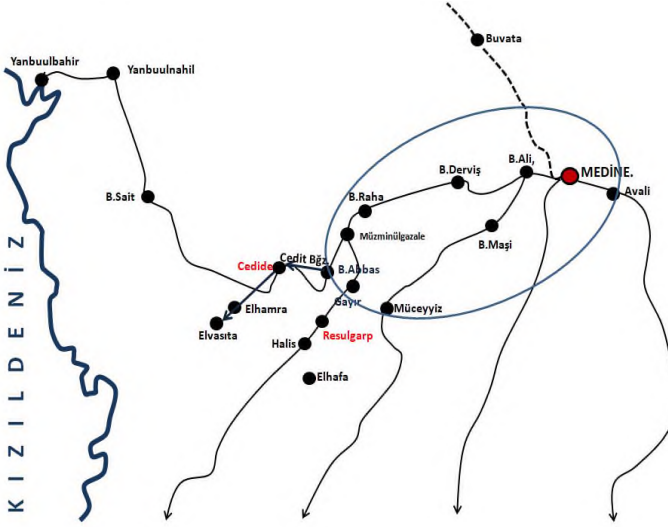
Saldırılarına devam eden asilere karşı 11 Ekim 1916'da karşı taarruza geçilerek Biri Raha mevzilerinin isyancıların eline geçmesi önlenildi. 13 Ekim 1916'da asiler çekilmek zorunda kaldılar. Türk kuvvetleri derhal Biri Raha - Müzminülgazale - Biri Abbas bölgelerinde tahkimata başladılar. Bundan sonra 1916 yılı Kasım ayının ortasına kadar herhangi bir çatışma yaşanmadı.

Bu arada 14 Kasım 1916'da 42, 55 ve 130 ncu Alaylar Yarbay Necip komutasında toplanarak 58 nci Tümen teşkil edildi (Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı, 1978: 203).

Türk mevzilerinin çevresinde Arap isyancıların toparlanmakta olduğu haberlerinin alınması üzerine bunlara yeni bir darbe vurmak maksadıyla Fahrettin Paşa 26-27 Kasım 1916'da Cedit Boğazı istikametinde tekrar taarruza geçti. Boğaz ele geçirildikten sonra temizlik harekâtına devamla Elhamra ve Elvasita da işgal edildi.

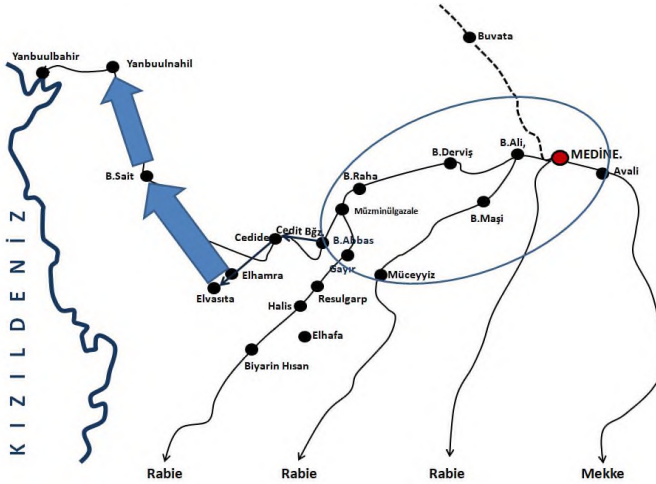
* Kroki, Dr. Öğr. Üyesi Levent ÜNAL tarafından çizilmiştir.

Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz Cephesi Ve Medine Müdafaası

Kroki-7: Dördüncü Taarruz (26-27 Kasım 1916)*

Harekâta devamla 1-2 Aralık 1916'da Biri Sait'te olduğu öğrenilen Zeyit kuvvetlerine baskın yapılarak burası da ele geçirildi. Bir süre dinlenen kuvvetler 5 Aralık 1916'da Biri Sait'ten Yanbuulnahil doğrultusunda Faysal kuvvetlerine doğru harekete geçtiler. 9 Aralık 1916'da Yanbuulnahir merkezi ele geçti.

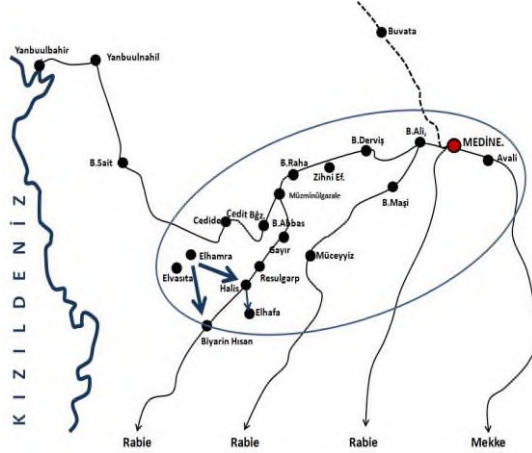

Kroki-8: Beşinci Taarruz (1-9 Aralık 1916)

16 Aralık 1916'ya kadar bölgede kalan birlikler Medine'den uzaklaştıkça güçleşen ve aksayan lojistik sorunlar nedeniyle daha fazla ileri gitmekten vazgeçti. Buradaki kuvvetler 17 Aralık 1916'da Elhamra'ya çekildi.

* Kroki, Dr. Öğr. Üyesi Levent ÜNAL tarafından çizilmiştir.

Fahrettin Paşa 20 Aralık 1916'da Biyarin Hısan'da toplanan Ali kuvvetlerine karşı taarruza geçerek 22 Aralık 1916'da burayı ele geçirdi. Bu taarruzu 25 Aralık 1916'da Melef Boğazı çatışması ile Halis'in ele geçirilmesi ve 28 Aralık 1916'da Elhafa çatışmaları izledi. Bu suretle 1916 yılı sonuna kadar Arap isyancılar nerede toplanmışsa Fahrettin Paşa üzerlerine yürüyerek her defasında ağır darbe indirdi.

Kroki-9: Altıncı Taarruz (20-28 Aralık 1916)*

Bu harekâtları yürütürken Fahrettin Paşa'nın sürekli takviye talepleri Cemal Paşa'nın canını sıkıyordu. Medine için daha fazla takviye kuvveti gönderilmeyeceğini bir kez daha belirterek 23 Aralık 1916'da Hicaz Kuvve-i Seferiyesi'nin artık taarruzdan savunmaya geçmesini emretti (Erden, 1948: 35). Zaten o ana kadar yapılan muharebe veya çarpışmalarda hastalık, şehit, yaralı suretiyle verilen kayıplarla Kuvve-i Seferiye'nin mevcudu yarı yarıya erimişti. Emir gereği Fahrettin Paşa, kuvvetlerini 13 Ocak 1917'de Elhamra ve Cedit'ten, önce Biri Abbas-Müzminülgazale-Biri Raha-Zihni Efendi Kuyuları hattına, sonra ulaştırma araçlarının yetersizliği ve ikmal sorunları nedeniyle Biri Derviş bölgesine çekti.

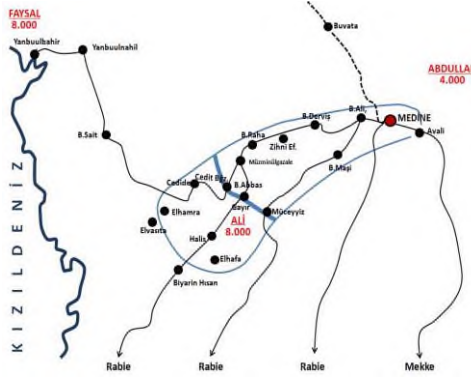
Arap kuvvetlerinin 1916 yılında ardı ardına yenilgiye uğramaları üzerine İngilizler, silah, para desteğini artırarak bu kuvvetleri takviye etmek zorunluluğu duydular.

Bunun sonucunda Araplar bölgedeki kuvvetlerini üç grupta topladılar.

- 1.Grup; Ali idaresinde yaklaşık 8.000 kişi Medine güneyinde Gayır karşısında,
- 2.Grup; Abdullah emrinde 4.000 kişi Medine doğu ve kuzey doğusunda,
- 3.Grup; Faysal komutasında demiryolu saldırıları için 8.000 kişilik mevcuduyla Yanbuulbahir üssünde bulunuyordu.(Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı, 1978: 269)

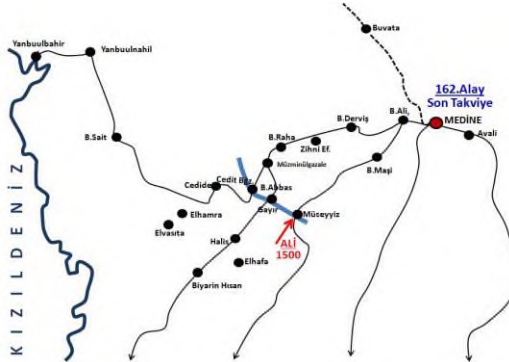
* Kroki, Dr. Öğr. Üyesi Levent ÜNAL tarafından çizilmiştir.

Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz Cephesi Ve Medine Müdafaası

Kroki-10: Taarruzdan Savunmaya Geçme Emri (23 Aralık 1916)*

Fahrettin Paşa'nın ısrarlı kuvvet talepleri karşısında Cemal Paşa son olarak 9 Ocak 1917'de 53 ncü Tümenin 162 nci Alayını gönderdi. Bu Medine bölgesine gönderilen son takviye kuvveti oldu.

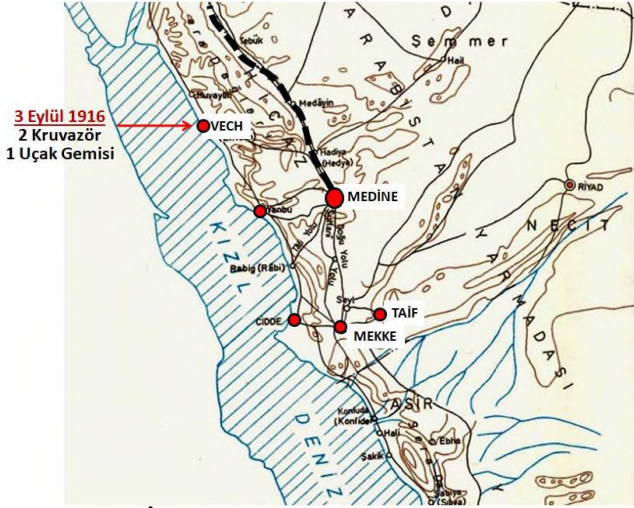
Kroki-11: İlk Büyük Arap Saldırısı (22-23 Ocak 1917)

İsyancı kuvvetlerden Ali'nin grubu 22 Ocak 1917'de top ve makineli tüfeklerle takviyeli yaklaşık 1.500 asi ile Müceyyiz istikametinde saldırıya geçti. Arapların ilk defa düzenli kuvvetler halinde gerçekleştirdikleri saldırılar, bölgedeki bir taburun başarılı savunması karşısında ağır darbe aldı ve Ali kuvvetleri 22-23 Ocak 1917 günleri geri çekilmek zorunda kaldılar.

Arap isyancıların Medine bölgesinde başarısız olmaları üzerine İngilizler yeni bir strateji geliştirerek Vech limanının ele geçirilmesine karar verdiler. Bu liman ele geçirildiği takdirde Faysal kuvvetlerinin kuzeyde demiryolu hattı boyunca saldırıları kolaylaşacak, İngilizlerin bölgede Araplara sağladığı destek artacak ve ileride Suriye üzerine yapılacak harekâta Arap isyancılar taarruzun doğu ve güney yan emniyetini sağlayabileceklerdi.

* Kroki, Dr. Öğr. Üyesi Levent ÜNAL tarafından çizilmiştir.

İngilizler 3 Eylül 1916'da iki kruvazör ve bir uçak gemisi desteğinde buraya kuvvet çıkarmayı denemiş, ancak buradaki bir takım kadar kuvvet çıkarmaya mani olmuştu. Bir saldırının olabileceği değerlendirilerek savunmak için buraya sonradan 800 mevcutlu Urban Akıncı Alayı ve 129 ncu Alayın 9 ncu Piyade Bölüğü yerleştirilmişti.

Kroki-12: Vech'e İngiliz-Arap Ortak Saldırısı (23-26 Ocak 1917)

Bu kez İngilizler daha kuvvetli olarak dört harp gemisi ile 23 Ocak 1917'de bombardımana başladılar. Hemen ardından da iki İngiliz gemisinden 1.000 kadar Mısır ve Sudanlı askerle (İngiliz kaynaklarına göre 500 asker) çıkarmaya yaparak şehre taarruza geçtiler. Eşzamanlı bir taarruz öngörülmesine rağmen Yanbu'dan kıyı yolu ile gelmekte olan 10.000 kişilik Faysal kuvvetleri gecikince taarruza sonradan katıldılar.

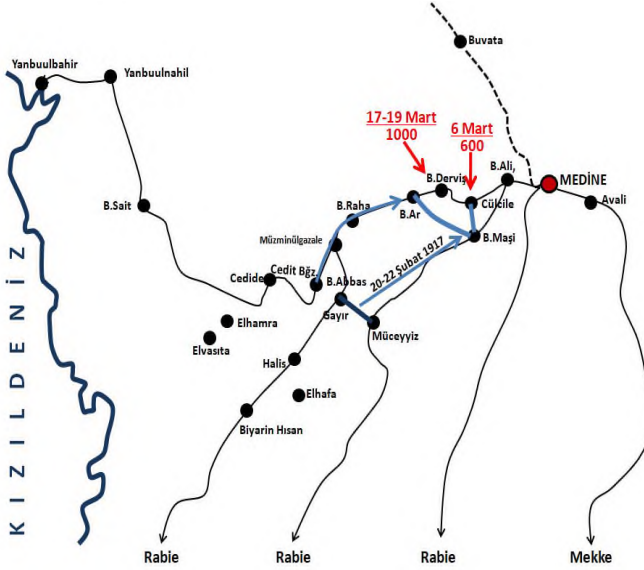
Daha başlangıçta Akıncı Alayındaki Urbanın dağılmasıyla 200 kişilik piyade bölüğü yalnız kaldı. Buna rağmen kahramanca dirense de şehir üç gün sonra 26 Ocak 1917'de İngilizlerin kontrolüne geçti. Mevcudunun dörtte üçünü zayıf veren bölüğün kalanı da Araplar tarafından esir alındı.

Bundan sonra demiryolu saldırıları planlı işbirliğine dönüştü, saldırıların çapı büyüdü ve sayısı her geçen gün daha da arttı. Buna paralel olarak demiryolu güvenliği için tahsis edilen kuvvetler de giderek çoğaldı.

Birliklerin kayıplar sonucu eriyen mevcutlarının doldurulamaması, 4 ncu Ordunun bölgeyi takviye olanağının kalmaması, Medine kuzeyinde demiryolu saldırılarının çok artması, güçleşen iklim sorunları ve her gün artan İngiliz yardımları ile bölge aşiretlerinin birer birer asilerin tarafına geçmesi Fahrettin Paşa'yı kuvvetlerini biraz daha Medine'ye yaklaştırmak zorunda bıraktı. Bunun için önce 20-22 Şubat 1917 tarihleri arasında Gayır ve Müceyyiz mevzilerindeki 42 nci Alay birlikleri kademeli olarak Biri Maşi bölgesine çekildi. Bunun ardından Biri Derviş mevzileri boşaltılarak buradaki kuvvetler Cülcile'ye alındı.

Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz Cephesi Ve Medine Müdafaası

Bu dönemde, hareket halindeki birliklere zaman zaman Arap saldırıları da oldu. Örneğin 6 Mart 1917'de Cülcile bölgesinde 600 Arap isyancının baskını sonucu 55 nci Alaydan 7 nci Bölük, başta Bölük Komutanı olmak üzere 32 şehit verdi. Bu olay üzerine misilleme için bölgeye operasyon düzenlense de Arap isyancılara rastlanmadı.

Kroki-13: Biri Derviş Çatışması (17-19 Mart)*

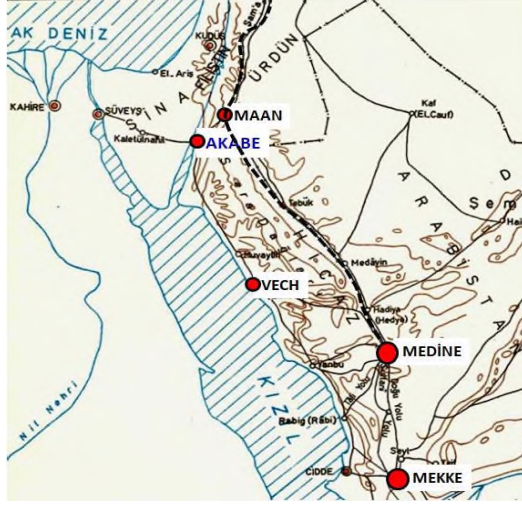
Yine Biri Derviş mevzileri kademeli boşaltılırken son kalan 55 nci Alayın 2 nci Taburuna Ali kuvvetleri 17 Mart 1917 sabahı saldırıya geçtiler. 19 Mart 1917'ye kadar süren Arap saldırıları karşısında ileri hatta kalan 2 nci Taburun bölükleri ancak bölgeye sevk edilen takviye kuvvetlerin desteğinde geriye çekilebildiler. Üç gün süren çatışmalarda 91'i şehit ve kayıp, 41'i yaralı olmak üzere toplam 132 kayıp verildi.

Bu arada Vech'in düşmesinden itibaren demiryolu saldırılarında belirgin bir artış yaşanırken Fahrettin Paşa'nın, kuvvetlerini Medine çevresinde dar bir alanda toplayıp, tasarruf edeceği kuvvetlerle demiryolu korunmasını arttırmak yerine sürekli Ordudan kuvvet talep etmesi üzerine 4 ncü Ordu Komutanlığı 19 Mart 1917'de Fahrettin Paşa'yı sert şekilde uyardı.

Gelen mesaj emrinde "Ard arda verilen Ordu emirlerine rağmen kuvveti, Medine çevresinde dar bir cephede toplamayıp ileri hatta zayıf ve dağınık bulundurmanız ve Hicaz'ın boşaltılmasının söz konusu olduğu bu dönemde hala Medine'ye iki günlük mesafede bir cepheyi savunma fikrinde ısrar buyurmanız Biri Derviş başarısızlığına yol açmıştır" ifadesi yazılıydı (Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı, 1978: 294).

* Kroki, Dr. Öğr. Üyesi Levent ÜNAL tarafından çizilmiştir.

Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz Cephesi Ve Medine Müdafaası

Kroki-15: Akabe'nin Kaybedilmesi (6 Temmuz 1917)

6. Hicaz'ın Boşaltılması

Birinci Dünya Harbi başından beri Hicaz'ın boşaltılması düşünülmekteydi. Fakat dini, siyasi ve askeri sebeplerle bu fikir fiiliyata geçirilememişti. Sina cephesinin kaybedilmesi ve Filistin cephesinde de işlerin kötüye gitmesi üzerine 4 ncü Ordu Komutanı 1917 yılı başlarında Başkomutanlıktan Hicaz cephesinin durumuna ilişkin görüş sordu, böylece Hicaz'ın boşaltılması konusu ilk kez gündeme geldi.

Bu arada cephenin durumuna ilişkin görüşmeler sürerken ilk tedbir olarak Cemal Paşa 10 Ocak 1917'de Medine'deki sivillerin Şam'a nakline karar verdi (Kocabaş, 1985: 154-155). Medine'den boş dönen trenlerle 40 bin kadar Medine halkı düzenli bir şekilde Şam'a nakledildi (Özyüksel, 1989: 37).

Bu kritik dönemde Fahrettin Paşa'nın bitmek bilmeyen kuvvet talepleri, gerek Enver Paşa gerekse Cemal Paşa nezdinde kendisinin kuvvet israfına yol açtığı düşüncesine sebebiyet vermişti. Bir ara başka bir komutanla değiştirilmesi konusu gündeme geldi. Hatta Mustafa Kemal Paşa Hicaz Kuvve-i Seferiyesi Komutanlığına atandı. Ancak görevlendirme sebebiyle Şam'a gelen Mustafa Kemal Paşa'nın görüşleri de alınarak sonunda Fahrettin Paşa'nın görevi sürdürmesine karar verildi.

24 Şubat 1917'de Cemal Paşa, 4 ncü Ordu Kurmay Başkanı Miralay Ali Fuad Bey ve Mustafa Kemal Paşa'nın katıldığı toplantıda Hicaz'ın geleceği konusu da görüşülerek Medine'nin tahliyesinin zorunlu olduğu kabul edildi (Aydemir, 1966: 273-280). Şam'da askeri mecburiyetler sebebiyle alınan karar Enver Paşa tarafından uygun bulundu. Başkomutanlıkça 2 Mart 1917'de Medine'nin tahliyesi emri yayımlandı (Beyoğlu, 2018: 159). Mustafa Kemal Paşa Hicaz Kuvve-i Seferiyesi Komutanlığını kabul etmediğinden aynı tarihte 2 nci Ordu Komutanlığına tayin edildi (Atay, 1955: 68).

Başkomutanlık Vekâletince yayınlanan emir doğrultusunda, bir an önce boşaltma işlemine başlanacak ve buradaki kuvvetler Filistin cephesine nakledilecekti. Yapılan hesaplamada kuvvetlerin Amman'a intikalleri aşgari üç ay sürecekti. Ayrıca kararın uygulanmasında bazı güçlükler vardı. Tahliye başlar başlamaz demiryolu civarındaki bütün kabileler isyan edebilirdi. Çünkü bunlar Osmanlı parası ve otoritesi dolayısıyla bağlılıklarını devam ettiriyorlardı.

Tahliye kararı alındığında Hicaz'da Fahrettin Paşa'nın 15.165, demiryolu hattını koruyan Birinci Kuvve-i Mürettebesi'nin 13.762 askeri bulunmaktaydı. Toplam kuvvet mevcudu 28.292 kişi idi (Beyoğlu, 2018: 159-160; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, 1979: 407-408). Bu kapsamda 4 ncü Ordunun Hicaz'ın tahliyesi emri de 4 Mart 1917'de yayımlandı. Kendisine danışılmadan alınan tahliye kararına Fahrettin Paşa şiddetle karşı çıktı. Askeri icaplar ve siyaset ne olursa olsun kabul edemeyeceği tek fikir Medine'nin terk edilmesiydi. Ona göre burası herhangi bir yer değil, İslam'ın kutsal gözbebeğiydi. Kendisine ulaşan emre karşılık Fahrettin Paşa 7 Mart 1917'de verdiği cevapta, *“emri ağlamadan okumasının kabil olmadığını, boşaltmanın ansızın yapılmasına karşı olduğunu, boşaltma sonunda kendisinin takviyeli bir alayla Medine'de bırakılmasını, bunun için kendisine yeterince mühimmat, erzak ve altın tahsis edilmesini”* talep etti. Cemal Paşa, Fahrettin Paşa'nın teklifini kabul ettiğini bildirdi. Sonrasında gerekli planlama ve düzenleme yapılarak 19 Mart 1917'den itibaren boşaltma işlemine başlandı. Ne yazık ki bu şekliyle boşaltma işleminden beklenen fayda sağlanamadı. Üstelik birliklerin geriye doğru nakliyesi planlanandan uzun sürdü.

Sonuçta boşaltma işlemi sonunda ancak; 2.000 hasta-yaralı, 3.000 subay-astsubay ailesi, 59 subay ve memur, 836 er, bir piyade taburu, sıhhiye birlikleri, Emirlik Karargâhı ve Hücre-i Saadet (Peygamberin mübarek türbesi)'deki 97 parça kutsal emanetler tahliye edildi (Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı, 1978: 340). Amman'a taşınabilen az sayıdaki kuvvet ne yazık ki Birinci ve İkinci Gazze Muharebelerine yetişemedi.

Dolayısıyla uygulamaya bakıldığında Hicaz'da aslında bir tahliye yapılmadı. Sadece muharip yeteneği olmayanlar, Medine müdafaasını zorlaştıracak olanlar ve ayrılması zorunlu olanlar nakledildi. Esas muharip unsurların tamamına yakını yerlerinde kaldı.

Akabe Limanı'nın İngilizlerin eline geçmesi sonrası demiryoluna saldırılar daha da yoğunlaştı. 1918 yılı Nisan ayından itibaren iyice aksayan ikmal faaliyetleri Eylül ayından itibaren tümüyle kesildi. Hicaz kuvvetleri kendi başlarına kaldılar. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 16 ncı maddesi; Hicaz, Asir ve Yemen'in boşaltılmasını ve buradaki kuvvetlerin İngilizlere teslim olmasını gerektiriyordu. Fahrettin Paşa, bir türlü mütareke hükmüne uymak istemiyordu. Aradan birkaç ay geçmesine rağmen kalan 12 taburluk kuvvetiyle direnmeyi sürdürüyordu. Başlangıçta Yemen ve Asir'deki kuvvetler de dirense de İstanbul'dan bir subayla gelen tahliye emrini gördükten sonra onlar bölgeyi tahliye etmişlerdi. Ancak emri görmesine rağmen Fahrettin Paşa bu karara uymayı reddediyordu.

Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz Cephesi Ve Medine Müdafaası

Bu arada karargâh ve birlik komutanları da direnmenin nafîle olduğuna, mütareke hükmünü uygulamak dışında bir yol olmadığına Paşa'yı ikna etmeye çalışıyorlardı.

Sonunda yalnız kaldığını gören Paşa birlik komutanlarının teslim koşullarını görüşme teklifini kabul etti. Bunun için 58 nci Tümen Komutanı Albay Necip Bey, Şerif Ali'nin Biri Derviş'teki karargâhına giderek teslim koşullarını netleştirdi. Buna göre, önce iki gün içinde Fahrettin Paşa Biri Derviş'e gelerek yüksek misafir sıfatıyla geceyi burada geçirecek, sonra İngilizlere teslim edilecekti. Bundan sonra birlikler sırasıyla silahlarını teslim ederek İngilizlerce Mısır'daki esir kamplarına gönderilecekti.

Fahrettin Paşa 8 Ocak 1919 günü komutayı Albay Necip Bey'e bırakarak teslim olmak üzere otomobiline bindi. Şoföre Haremi Şerif'e gitme emrini verdi. Herkes bunu bir veda ziyareti olarak düşündü. Haremi Şerif'e geldiğinde Paşa, yaverine burada kalacağız dedi ve çıkmayı reddetti. Albay Necip Bey bu nazik durumu Şerif Ali'ye iletip, teslim şartlarının diğer hükümlerine geçilmesini teklif etse de İngilizler önce Paşa'nın tesliminin gerektiğini belirttiler. Bunun üzerine fenalaştığına dair sıhhi rapor düzenlese de bu da yeterli olmadı. Sonunda birlik komutanları ağlayarak Paşa'yı kucaklamaya yeltenince Paşa 12 Ocak 1919 akşamı düşman karargâhına gitmeye razı oldu.

Gerçekten de burada misafir-i has olarak karşılandı. Gece misafir edildikten sonra ertesi gün Mısır'a gitmek üzere Biri Derviş'ten Yanbuulbahir'e sevk edildi (Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı, 1978: 383). (Bu münasebetle Medine'nin işgal tarihi olarak 13 Ocak 1919 kabul edilmektedir.)

Medine'deki kuvvetler 17 Ocak 1919'da ilk kabile, 1 Şubat 1919'da ikinci kabile ve 7 Şubat 1919'da son kabile halinde bölgeyi boşaltarak Yanbuulbahir üzerinden Mısır'a gönderildi. Esir edilen personel mevcudu; 500 kadar çeşitli rütbede subay ile 6.000 kadar er idi.

Yine tahliye sonucu; 30.000 kadar mavzer tüfeği, bir hayli piyade ve makineli tüfek kurşunu, iki 7,7'lik sahra bataryası, üç 7,5'luk cebel bataryası, bir 10,5'luk obüs bataryası, iki adet 7,5'luk Şnayder topu, 22 adet 8,7'lik mantelli sahra topu, dört adet cebel topu, sekiz adet Mordanfield topu, 75 adet Maksim ve Svartveze makineli tüfeği, 80.000 kadar top mermisi, bir adet telsiz telgraf istasyonu, dört adet sahra telsiz telgraf cihazı, 12 adet batarya dürbünü, bir miktar topoğraf alet ve edevatı, elektrikhane, imalathane, demiryolu lokomotif ve vagonları, bin ton kadar hurma, hastaneler, ilaçlar ve biraz hayvan düşmana bırakıldı (Kandemir, 2009: 201).

7. Değerlendirilme ve Sonuç

Osmanlı yönetimi Birinci Dünya Harbi süresince Arabistan yarımadasında bir ordudan fazla kuvvet bulundurmamıştır. Sadece Medine Müdafaası ve Medine'ye giden demiryolu hattını korumak için 30.000 civarında bir kuvvet tali bir cepheye bağlanmıştır. Oysa Filistin cephesinin kaderinin belirlendiği Nablus Muharebesine girerken 100.000 yakın İngiliz ordusunun karşısında Türk kuvvetleri 30.000 kişiden ibaretti.

Sina cephesi kaybedilirken, tali cephelerdeki kuvvetlerin süratle Filistin cephesine nakledilmesi gerekirdi. Stratejik hata yapılmış, Hicaz'ın boşaltılması konusunda hem geç kalınmış, hem doğru karar verilmemiş, hem de karar tam uygulanmadığı için akim kalmıştır.

Aslında Balkanlarda olanlardan ders alınıp Hicaz'da kuvvetleri küçük parçalar halinde dağıtmak yerine, başlangıçta gerektiğinde Sina cephesinde de kullanacak şekilde Medine kuzeyinde bir merkezde toplamak gerekirdi.

Hicaz'daki siyasi durumun hassasiyetine binaen önce seferberlik dışında tutulan 22 nci Tümen sonradan seferberlik kapsamına alınmasına rağmen bölgeden bir türlü asker toplanamadığı için seferber hale getirilmemiştir.

Ayaklanma öncesi Mekke'de bulunan iki alaylı 22 nci Tümen birliklerinin parçalanarak ve herhangi bir bölgede sıklet merkezi oluşturulmadan ikişer tabur halinde Mekke, Taif ve Cidde olmak üzere üç garnizona, garnizonlar içinde de çeşitli kışlalara dağıtılmasıyla askeri kuvvetler tümüyle etkisiz hale getirilmiştir.

Hicaz stratejisini belirlerken Osmanlı yönetiminin Şerif Hüseyin'in 1912'de başlattığı gizli görüşmeleri takip edip Hicaz'daki dost Şammar Emiri veya diğer dost kabileler vasıtasıyla etkisiz hale getirilmesi gerekirdi. Bu kararda geç kalındıktan sonra Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'nin gönderdiği para ve erzaklarla bölgedeki kabileleri etkisi altına almasına, yetkilerini aşip Vali gibi davranmasına göz yummak ve küstahlıklarına hoşgörü ile karşılık vermek zincirleme stratejik yanlışlığıydı.

Arap ayaklanması başlamadan önce emareleri görülmesine, tüm Hicaz'da eşgüdümlü olarak ne zaman, nasıl başlayacağı haber alınmasına rağmen bir takım tedbirler alınsa da bunlar Mekke Emiri'ni tahrik etmemek düşüncesiyle sonradan verilen emirlerle adeta boşa çıkarılmıştır.

Öyle ki Mekke ve çevresinde gittikçe artan ayaklanma hazırlıkları karşısında kuşkulanan birlik komutanlarının bu konuda elde ettikleri haber ve bilgiler dikkate alınmak yerine Vali ve Komutan Galip Paşa tarafından Emirlik ile hükümetin arasını açmaya yönelik fesat girişimler olarak nitelendirilmiş, vatansever subaylar cezalandırılmış ve bu gibi haberlerin öğrenilmesi veya rapor edilmesi yasaklanmıştır.

Mekke Emirlik karargâhı her sene alışıldık olarak yazlık merkez olan Taif'e taşınırken 1916 yılında bu uygulamadan vazgeçerek Mekke'de kalınca, Valilik, 4 ncü Ordu ve Hükümet bu uygulama değişikliğini dikkate almamış, aksine Galip Paşa ayaklanma başlamadan kısa süre önce Mekke'deki bazı kuvvetleri Taif'e göndermek gaffetine düşmüştür.

Operatif yönden Fahrettin Paşa'nın başlangıçta Arap isyancılara darbe vurmak maksadıyla taarruzi bir ruhla hareket etmesi doğru bir karardı. Ancak bir süre sonra Sina cephesindeki gelişmeleri dikkate alarak talep ettiği takviyelerin artık gelmesinin mümkün olmayacağını öngörerek, geniş bir alana yayılan kuvvetleri daha önce Medine çevresine doğru çekmesi gerekirdi. Bu uygulamada geç kalınca, birlikler bir hayli yıpranmış, kadrolar yarıya yakın erimiş ve demiryolu savunması aksamıştır. Paşa tümüyle kendine verilen vazifeye angaje olmuş,

Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz Cephesi Ve Medine Müdafaası

kuzeydeki gelişmeleri yeterince dikkate almamıştır.

Hicaz'ın tahliyesi emrini aldıktan sonra Fahrettin Paşa'nın, 8.000 kişiden fazla bir kuvvetle bölgede Medine savunmasını devam ettirmek istemesi duygusal bir karardır. Elbette sahip olduğu üstün vatan ve vazife aşkı ile ölümü göze alarak böyle hareket etmesi takdire şayan bir kahramanlıktır. Bununla birlikte Medine'nin savunulmasının Filistin cephesinin ayakta kalmasına bağlı olduğu da bir gerçektir. Bu nedenle, Filistin cephesindeki savunmanın kuvvetli tutulması için bölgedeki tüm birliklerin ivedilikle burada toplanmasının gerektiği bir zamanda, Medine savunması için önemli sayıda kuvveti burada bırakmak askeri açıdan doğru bir hareket tarzı değildi. Medine'nin tahliyesi kararının, ulaşım hatlarında yaşanan sıkıntılar da dikkate alınarak, İngilizlerin Sina çölünü geçmek üzere yoğun faaliyete başlamasının ardından verilmesi ve henüz Gazze muharebeleri başlamadan tüm kuvvetin cepheye sevk edilmesi gerekirdi.

Taktik seviyede birlikler, sayıca kendilerinden fazla asi kuvvetlerine karşı kahramanca mücadele ederek onlara ağır darbeler indirmişler, fakat zaman zaman asileri hafife alarak tertiplenme hataları, zayıf kuvvetlerle keşif faaliyetleri veya emniyet ihlalleri yaparak kayıplara neden olmuşlardır. Kayıplar incelendiğinde bir kısmının baskına uğrama sonucu verildiği görülmektedir.

Sonuç olarak, 1916 Haziran'ında Şerif Hüseyin'in kalkıştığı isyan Araplar arasında ciddi bir karşılık bulmadıysa da İngiliz desteğini alan bedevilerin Hicaz'da ve Kızıldeniz sahillerinde yaptıkları saldırılarla Hicaz demiryoluna yönelik sabotaj girişimleri Osmanlıların Arap coğrafyasındaki savaş düzenine büyük ölçüde zarar vermiştir (Macfie, 2003: 149-150). Öte yandan savaştan sonra Osmanlı Devleti'nin bölgeden ayrılması Avrupalı devletlere büyük imkânlar sağlamış ve Batılı güçler bu toprakları egemenlikleri altına alarak emperyalist hedefleri doğrultusunda şekillendirmişlerdir (Arı, 2014:20).

Sonuçta Medine cephesi, harbin Osmanlı Devleti'nin aleyhine döndüğü bir aşamada ayakta kalarak herkes için gurur kaynağı olmuş, Fahrettin Paşa kendisine verilen vazifeyi kahraman askerleri ile birlikte bir namus addedip, Haremi Şerifi düşmana teslim etmemek için ölümü göze alarak sonuna kadar savaşmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BBA), İstanbul

Bâbıâli Evrak Odası (BEO)

319171. Hüseyin'den Sadarete (3 Şubat 1914)

319362. Hüseyin'den Sadarete (12 Şubat 1914)

Dahiliye Nezareti, Kalem-I Mahsus (DH-KMS)

21/54. Vehib'den Dahiliye Nezaretine, No. 51 (5 Mayıs 1914)

Abdullah, Kral. (1970). "Hatıralar", Çev. Özcan Erektiren, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 5, 57-58.

Arar, İsmail. (1987). "Macera Dolu Bir Hayat: Vehib Paşa" Tarih ve Toplum, S. 48, 361-368.

- Arı, Tayyar. (2014). Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi, C. 1, Bursa: Dora Basım Yayın.
- Atay, Falih Rıfkı. (1955). Atatürk'ün Bana Anlattıkları, İstanbul: Sel Yayınları.
- Aydemir, Şevket Süreyya. (1966). Tek Adam, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bayur, Yusuf Hikmet. (1983). Türk İnkılâbı Tarihi, C. II/3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Beyoğlu, Süleyman. (2018). Medine Müdafaası ve Fahrettin Paşa, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina – Filistin Cephesi (1979). C. IV, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cephesleri ve Libya Harekâtı 1914-1918. (1978). C. VI, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Bostancı, Mustafa. (2014). “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Hicaz’da Hâkimiyet Mücadelesi”, *Akademik Bakış*, C. 7, S. 14 –Yaz, s. 123, 126.
- Danişmend, İsmail Hami. (1955). İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. IV, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- El-Mani, Muhammed. (1982). Tevhid El-Memleketi’l Arabiyyeti’s-Suudiyye, Çev. Abdullah Es-Salih, Riyad.
- Eraslan, Cezmi. (2002). “I. Dünya Savaşı ve Türkiye”, *Türkler*, C. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Erden, Ali Fuat. (1948). Birinci Cihan Harbinde 4 ncü Ordu Mücmel Tarihçe, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Görgülü, İsmet. (1993). On Yıllık Harbin Kadrosu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,
- Güngör, Selahattin. (1937). Kumandanlarımızın Harp Hatıraları (Galib Paşa’nın Hatıraları), İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- İlgar, İhsan. (1972). “Vehib Paşa”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 5, s 18.
- İngiliz Arap Büro Raporlarında Arap Ayaklanması, Bir İsyanın Kodları (2011). Ed. Salih Gülen, İzmir: Yitik Hazine Yayınları.
- Kandemir, Feridun. (2009). Fahrettin Paşa’nın Medine Müdafaası, Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Kayalı, Hasan. (1998). Jön Türkler ve Araplar, Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1919), Çev. Türkan Yöney, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kıcımın, Naci Kaşif. (1971). Medine Müdafaası, İstanbul: Sebül Yayınevi.
- Kocabaş, Süleyman (1985). Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar - Türkiye ve İngiltere, İstanbul: Vatan Yayınları.
- Kürkcüoğlu, Ömer. (1982). Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1914), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını.
- Larcher, M. (1928). Büyük Harpte Türk Harbi, C. 3, İstanbul: Askeri Matbaa.
- Macfie, A. Lyon (2003). Osmanlının Son Yılları 1908-1923, Çev. Damla Acar – Funda Soysal, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz Cephesi Ve Medine Müdafaası

- Nizamoğlu,Yüksel. (2013). “1917 Yılında Hicaz Cephesi: Arap İsyânının Yayılması ve Medine'nin Tahliye Programı”, Bilig, S. 66, s 137.
- Özyüksel,Murat. (1989). “Osmanlı Demiryolu İşletmeciliğinde Bir Devlet Girişimi: Hicaz Demiryolu (II)”, İktisat Dergisi, S. 293, Nisan, s. 37.
- Paşa, Cemal. (1977). Hatıralar, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şakir, Ziya. (1944). 1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik, İstanbul: Muallim Fuat Gücüyener Yayınevi.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1984). Mekke-i Mükerrreme Emirleri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yatak, Süleyman. (1995). “Fahredden Paşa”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. XII, İstanbul, s. 88.

THE EVALUATION OF THE CULTURAL TRANSMISSION THROUGH
COURSE BOOKS TEACHING TURKISH & PERSIAN AS A FOREIGN
LANGUAGE

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE VE FARŞA ÖĞRETEN DERS
KİTAPLARININ KÜLTÜREL AKTARIM AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ

С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ КУЛЬТУРНОГО ТРАНСФЕРА ОЦЕНКА КНИГ
ОБУЧЕНИЯ ТУРЕЦКОГО И ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА КАК
ИННОСТРАННОГО

Sara GÜL*

ABSTRACT

Nowadays communication in foreign language learning gain prominence. Moreover, it is revealed that learning the grammatical structures and vocabularies are not sufficient to obtain proficiency in the language. Foreign language learning is a complex process involving not only the linguistic content but also the cultural norms of the target language. The inseparable relationship between culture and language divulges that mastering a language is impossible without learning the culture of that language. Consequently, the course books used for teaching a foreign language should promote communication abilities of learners via increasing the students' cultural awareness.

This study aimed to evaluate "cultural transmission through teaching Turkish as a foreign language course books" versus teaching Persian as a foreign language. The evaluation of the "Learning Persian" book series and "Hitit course book 2" from the viewpoint of the cultural transmission divulged that both consist of factors that present Turkish and Persian cultures and succeed in transmitting their culture to learners. The subjects of course books represent the reality about the target culture. They are chosen from the authentic texts and basic real-life experience areas. Literature has considered very important in Persian learning book while environmental issues are emphasized in "Hitit" course book.

Key Words: Cultural Transmission, Teaching Turkish as a Foreign Language, Teaching Persian as a Foreign Language

* ORCID: [0000-0003-3947-8928](https://orcid.org/0000-0003-3947-8928), Sara GÜL holds a PhD degree in Teaching Turkish as a Foreign Language from the Hacettepe University, saragul.gs@gmail.com

The Evaluation Of The Cultural Transmission Through Course Books Teaching...

ÖZ

Günümüzde yabancı dil öğreniminde iletişim önem kazanmaktadır. Ayrıca dilde yeterlilik elde etmek için sadece dilbilgisi yapılarını ve kelime dağarcığını öğrenmenin yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır. Yabancı dil öğrenimi yalnızca dilsel içeriği değil, aynı zamanda hedef dilin kültürel normlarını da içeren karmaşık bir süreçtir. Kültür ve dil arasındaki ayrılmaz ilişki, bir dilin kültürünü öğrenmeden, o dile hakim olmanın imkansız olduğunu ortaya koyar. Bu yüzden yabancı dil öğretiminde kullanılan ders kitapları öğrencilerin kültürel farkındalıklarını çoğaltarak, onların iletişim becerilerini geliştirmelidir.

Bu çalışma yabancı bir dil olarak Türkçeyi ve Farsçayı öğreten ders kitapları aracılığıyla kültürel aktarımının değerlendirilmesini amaçlamaktadır. *Hitit Yabancılar için Türkçe 2* ve *Farsi Language Learning 2 for Turkish* ders kitaplarının kültürel aktarım açısından değerlendirilmesi, her ikisinin de kendi kültürlerini temsil eden unsurları içerdiğini ve ilgili kültürleri öğrencilere aktarmayı başardığını ortaya koymuştur. Ders kitaplarında mevcut olan konular özgün metinlerden ve gerçek yaşam alanlarından seçilerek hedef dilin kültürü hakkında gerçekleri yansıtmaktadır. Farsça öğrenim ders kitabında edebiyat konularına daha çok önem verilirken, Hitit ders kitabında çevre sorunlarının ön plana çıktığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Aktarım, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi, Yabancı Dil Olarak Farsça Öğretimi

АННОТАЦИЯ

Сегодня коммуникация приобретает все большее значение в изучении иностранных языков. Кроме того, выяснилось, что недостаточно изучать только грамматические структуры и словарный запас, чтобы овладеть языком. Изучение иностранного языка - это сложный процесс, включающий не только лингвистическое содержание, но и культурные нормы изучаемого языка. Неразрывная связь между культурой и языком показывает, что невозможно овладеть языком без изучения его культуры. Поэтому учебники, используемые при обучении иностранным языкам, должны повышать культурную осведомленность учащихся и улучшать их коммуникативные навыки. Это исследование направлено на оценку культурного переноса с помощью учебников, изучающих турецкий и персидский языки как иностранные.

Оценка серии книг «Изучение персидского языка» и «Учебного пособия Hitit 2» с точки зрения культурной передачи раскрыла, что оба они состоят из факторов, которые представляют турецкую и персидскую культуры и способствуют передаче их культуры учащимся. Темы, доступные в учебниках, отражают факты о культуре изучаемого языка, отобранные из оригинальных текстов и реальных жизненных пространств. В учебнике по персидскому языку больше внимания уделялось литературным предметам, в учебнике Hitit было отмечено, что экологические проблемы выдвинулись на первый план.

Ключевые слова: Культурный Трансфер, Обучение Турецкому Языку как Иностранному, Обучение Персидскому Языку как Иностранному

1. INTRODUCTION

In foreign language learning and teaching field the concept of culture has lately drawn considerable attention. Many anthropologists tend to treat language “as one element among others such as beliefs, within the definition of culture as socially acquired knowledge”. “Given the process of cultural transmission by which languages are required, it makes a lot of sense to emphasize the fact that

linguistic variation is tied very much to the existence of different cultures” (Yule, 1996, p. 246). As Wei (2005, p. 56) states languages have a dual character, one as a means of communication and the other as a transfer of culture. Moreover Kransner (1999) states that for successful communication, linguistic competence is not sufficient. Culture is integrated in any communicative activity (Krasner, 1999, p. 81). With regards to the fact that language reflects culture, the observation and existence of different world views should not be neglected in studying the language. It has become clear of world’s culture studies’ results that different groups have different languages, additionally have distinct world views which are reflected in their languages.

There are many definitions of the term culture in literature. As Brown (1994) asserts, culture shows the lifestyle of the target community. Additionally, culture is defined by Hall (1997) as a set of shared meanings that enable people to understand and communicate with one another. According to Kramsch (1998), culture is “a membership in a discourse community that shares common social space and history, and a common system of standards for perceiving, believing, evaluating, and acting” (Kramsch, 1998, p. 127). It is also suggested that “a society’s culture consists of whatever it is one has to know or believe in order to operate in a manner acceptable to its members, and to do so in any role that they accept for any one of themselves”. Such socially acquired knowledge is necessary behaviors that “are learned and do not come from any kind of genetic endowment” (Goodenough cited in Wardhaugh & Fuller, 2015, p.10).

The connection between culture and language is extremely crucial (Durbilmez, 2019, p. 99-101). Teaching languages without their cultures cause to remain students unfamiliar with the target languages. As Ellis (1985) indicates learners who are interested in the cultural and social aspects of the target country can learn a foreign language better than other learners.

The cultural factors of the target language in language teaching process should be taught carefully. According to Jiang (2000) teaching the target language without teaching the culture of that target language is impossible. If the students did not learn the target countries cultural aspects, they would be exposed to “an empty frame of language”. Teaching culture has a significant role in teaching foreign languages. It is also a well-known fact that language teaching and culture are bound and cultural awareness is necessary for international communications. As Chastain (1988) indicates “language is used to convey meaning but the meaning is determined by the culture”. Also, Damen (1987) mentions that “to be meaningful, language must be culture-bound and culture-specific” (Chastain, 1988, p. 298).

Generally, it can be stated that researchers highlight the fact that the existence of language without culture and vice versa is impossible. As Wardhaugh (2006) mentions “language and culture are interrelated and they go hand in hand”. Moreover, Wei (2005, p. 56) indicates that “a particular language is a mirror of a particular culture”. Additionally, Gao (2006, p. 59) mentions that the interdependency of language and culture learning is clear. To deduce from that

The Evaluation Of The Cultural Transmission Through Course Books Teaching...

“language learning is culture learning” and consequently, “language teaching is culture teaching”.

Consequently, it is clear that teaching culture as a part of language has extensively increased in recent years. The inseparable relationship between culture and language reveals that “it is impossible to master a language without learning its culture”. Accordingly, “the course books used for teaching a foreign language must improve students’ communication skills by raising their cultural awareness” (Yılmaz, 2012).

Culture in language teaching materials has been subject to discussion for many years. Some teachers and learners pay attention to the cultural content and wish to obtain the cultural knowledge, which enables them to engage authentically with the language use of a particular native-speaking community. As Gao (2006) asserts “foreign language teachers should be aware of the place of cultural studies within foreign language teaching” and attempt to improve learners’ cultural awareness and enhance their communication competence.

There are many mediums of cultural transmission in foreign language teaching such as, television, teachers, internet, newspapers and other resources. However, it can be stated that cultural transmission in foreign language teaching, most commonly occurs through course books. According to Cunnings worth (1995) most of the cultural information comes from course books that are designed for a specific language. Course books will directly or indirectly communicate sets of cultural values. As well Haley and Austin (2004) indicate that in foreign language teaching the course books must contain the target languages’ culture in an appropriate manner. These course books must be “unbiased towards the culture and provide original texts regarding the culture”.

In this study, a content analysis through two-course books is conducted. The selected course books are examined to see whether they involve cross-cultural topics or not. In this study, “culture transfer” through course books is evaluated and analyzed within the context of teaching Turkish to foreigners. The “*Hitit Yabancılar için Türkçe 2*” and “*Teaching Persian as a foreign language*” course books are evaluated according to the “cultural transfer” criteria.

2. THE EVALUATION OF CULTURAL TRANSMISSION IN THE LEARNING PERSIAN BOOK SERIES

2.1. Subject Area

The subjects in the *Teaching Persian course book (elementary)* are generally about cultural events, customs, traditional important days, religious ceremonies, modern culture, Iranian architecture, ancient and traditional houses and museums and the most important of all poetry and Persian literature. The texts use the words Iranian and Persian interchangeably, sometimes referring to the language and speakers and some other times referring to the ancient name of this country. Some other subjects such as daily life, shopping, jobs, foods, everyday conversations and even reading and business are also focused.

Nowruz is Persian New Year celebration. It is a combination of two Persian words; “*No*” means “new” and “*Ruz*” means “day”. It is celebrated on the first day of spring and it has been celebrated for thousands of years. Holidays like this bring together families and communities. Children have a 14-day holiday, so friends and families get together in each other’s houses for meals and conversations. *Nowruz* festival starts a few weeks before the New Year with traditional spring cleaning the house, cooking cookies and shopping Iranian spread a cloth on the table, it is called *Haft-sin*, and the table is set with seven “S” items such as *Sumac* (*sumac*), *Serkeh* (*vinegar*), *Samanoo*, *Sabzeh* (*grass*), *Sir* (*garlic*), *Sib* (*apple*), *Senjed* (*oleaster/elaegnus*) and *colored eggs*, which symbolize happiness, love, new life, etc. The family sit around the table and wait for *Tahvil* (exact time of starting the new year). Then they kiss each other and congratulate on the new year. Elders give money and gift to children. After *Tahvil* families go to visit elder members of their relatives. The thirteenth day is called *Sizdeh-bedar* which is nature day in Iran. There is an old belief that considers 13 a number which brings bad luck and bad omen. People try to leave their houses and go to nature to get rid of bad luck.

Units are named with phrases, questions, expressions and idioms or sentences. The grammatical structures of these unit titles are related to the grammar subject that covers the unit sometimes. For example:

- Where were you yesterday? (Page 56) Simple past tense
- You should see a doctor. (Page 150) Using should for advice
- Have you ever been to the theatre? (Page 182) Present perfect tense.
- What were you doing? (Page 166) Past continuous tense
- I have been to the National Museum. (Page 196) Present Perfect tense

Throughout the book, in all texts and conversations, a trace of Iranian culture and traditional events is perceived. Thus, the titles of the units are named with famous and popular traditional events. For example:

- Happy *Nowruz*. (Iranian new year) (page 100)
- What is “*Haft-sin*”? (Page 108)
- What did you get as a gift for New Year? (Page 124)
- Where do you go on “*Sizdeh be dar*”? (Nature day)
- Familiarity with “*Eide Nowruz*” and comparing it with Christmas (page 116)
- Familiarity with Iranian dances (page 138)
- Familiarity with ancient Iranian dramas (page 244)

This book in comparison with *Hitit* book, has tried to have a focus on the literary aspect of Persian literature. So, in all the units we have an introduction to a

The Evaluation Of The Cultural Transmission Through Course Books Teaching...

well-known Persian poet or author and his literary works, and sometimes their works versus some other world-famous litterateurs. For example, in unit 7 page 67, we have a comparison of Ferdowsi and Homer.

- Familiarity with *Gheyser amin pour* (page 16) Introduction to Poetry of lyrics (*Sher-e-now*)
- Familiarity with *Parvin Etesami* (page 174) Social poetry
- Familiarity with *Nima Yushij* (page 256) White Lyrics
- An introductory to *Mohammad Hossein Shahriar, a well-known Bilingual poet (Persian and Turkish)* and his poems (page 223)
- Familiarity with a famous play writer and director “*Abbas Kiarostami*” and introducing Tehran’s City theatre (page 38)

In most of the units some of the most important historical cities are discussed. For example:

- Familiarity with Shiraz and its historical places (page 12)
- A brief familiarity with *Kashan* (unit 23)
- An introductory to *Hamedan* city and its historical and recreational places (unit 27)
- Familiarity with cities in Iran illustrated with pictures
- A comparison with the city and the country from different aspects (page 32) illustrated with pictures

Iran’s geography and its geographical location in the world are focused in this book. For example:

- An introductory to Iran’s geographical location in the world (unit 4)
- A comparison of Iran and Turkey in terms of geographical features (page 43)

One of the subject areas which reflect Iranian culture is the dialect and street slangs and conversations in different situations, for example:

- Common conversations in barbers shops and hair dresser’s (page 216)
- Common conversations in supermarkets (page 232)
- A conversation about clothes at a store, laundry shop and dressmaking place page 250
- Conversations on the phone page
- The common expression on *Newruz* (page 102)

2.1.1. Persian Cuisine

Cuisine in Iran is considered to be one of the most ancient forms of cuisine around the world. In this book a unit is specified for Iranian foods, drinks and desserts (Page 74).

- Names of foods such as *Chelo kabab*, *Sabzi polo*, *Juje Kabab*
- Drinks such as *Dough*, *tea*, *Sharbate Albaloo*
- Pickles such as *Zeytoon Parvardeh* (special for north of Iran)

2.1.2. Persian names

Naming conversations are strongly influenced by culture. First names, family names, given names and middle names. In this book learners get familiar with Iranian names in passages and conversations. For example:

- First names such as: Sohrab, Ali, Leila, Mehrdad, Nima, Simin, Sina.
- Family names such as: Ebtekar, Torabi, Dindar, Farhadi.
- Pen names: *Shahriar* (*Mohammad Hossein Behjat's* pen name) (page 223), *Sayeh* (*Hooshang Ebtehaj's* pen name) (page 106).

2.1.3. Iranian arts and artists

Persian art is one of richest art heritages in the world history and it corresponds the culture of this country as well. In this book we study the biography of some outstanding artists; also we get familiar with some unique arts such as Khatam-kari in Iran.

- Familiarity with *Khatam-kari* (incrustation work) (page 118)
- Familiarity with *Kamaleddin Behzad*, Iranian master painter (page 171)
- Architecture in Iranian traditional houses in *Kashan* and *Isfahan* (page 196, 192)
- Architecture in Takhte Jamahid (Page 210)
- An introduction to *miniature* (Ancient Iranian art work) (page 171)
- Iranian dances (page 138)
- Carpet weaving (page 126)

3. THE EVALUATION OF CULTURAL TRANSMISSION IN THE HITIT COURSE BOOK2

The subjects in “*Hitit 2*” are generally about the daily life of Turkish people, tourism, the industry in Turkey, media and its effects, environment and preserving it. Only some units are specified to culture and religious events.

Through the book, the units are named with nouns, phrases, questions, exclamatory sentences, if clause, etc. The grammatical structures of these unit titles match up with the grammar subject covered in the unit. For example:

The Evaluation Of The Cultural Transmission Through Course Books Teaching...

- Eğer (if clauses) (unit 6)
- Neler öğrendik? (past tense) (unit 8)

In some units of *Hitit 2*, cultural aspects are focused such as eating culture, marriage traditions, hospitality in Turkey and invitation. There is a significant similarity in both books about eating culture, hospitality and traditional events. But Persian teaching book has elaborated with more examples and pictures. For example:

- Misafirlik (page 1)
- Berna ile Can evleniyor (marriage culture) (page 59)
- Davet (invitation) (unit 9, page 94)

In some units Turkey and its historical places are introduced to the world. There is a significant similarity between Persian teaching book and Turkish learning book in introducing the historical places. For example:

- Türkiye'ye hoş geldiniz (welcome to Turkey) (page 14)
- Tourism in Turkey (page 3)
- Anıtkabir (page 146)
- Dolmabahçe Sarayı, İstanbul
- Etnografya Müzesi
- Meryem Ana , Efes
- Gökova, Muğla
- Semazenler, Konya
- Aphrodisias, Aydın
- Şehri Tanıyorum (page 166)
- Urfa'nın Etrafı (page 89)

Throughout the book historical stories and sometimes myths are named. For example:

- Truva (Troia) (page 97)
- Ferhat ile Şirin (page 101)
- Leyla ile Mecnun (page 102)
- Minare Doğruldu (page 9)

In comparison with Persian teaching book more emphasize is upon environmental aspects and the culture of keeping environment clean In Turkey. For example:

- Dünyamız çöl olmasın (page 63)
- Denizleri Kirletmeyin! (page 73)
- Ses Kirliliği (page 165)

People real life and family relations are discussed, for example:

- Aileler Yarışmasında en kuvvetli Türkiye (page 131)
- Ailemizin hayalleri (page 53)
- Bernaile Can Evleniyor (page 59)

Cultural and historical events are introduced:

- Gençlik Bayramı (page 84)

A little attention is paid to fine arts and handicrafts and jobs in Turkey, but most of the historical places are illustrated with pictures:

- Lületaş (page 150)

4. CONCLUSION

According to literature, it can be stated that discussion on advocating the integration of culture in foreign language teaching course books is unavoidable. The course books play a significant role in facilitating foreign language teaching and learning. Accordingly, the course book can be an essential source of cultural factors that reflect the world views of particular groups in the context of a foreign language. Generally, it can be asserted that languages are embedded in particular cultures. So when we learn languages we inevitably learn about their underlying cultures.

In this study, the evaluation of the teaching Persian as a foreign language course book for elementary level *فارسی بیاموزیم (دوره مقدماتی)* and “*Hittit Yabancılar için Türkçe 2*” course books from the viewpoint of the cultural transmission divulged that they consist of factors that present Turkish and Persian cultures to learners with their different aspects and succeed in transmitting their culture to learners for whom they are intended.

Subjects in the coursebooks are chosen from the authentic texts and basic real-life experience areas. They represent the reality of the target culture.

In Persian course book, more importance is given to cultural aspects; throughout the book, learners get familiar with ancient and modern culture, arts, real life, etc. literary texts are abundant and the book is very successful in introducing famous authors and poets. Different types and terms of poetry are introduced as well as well-known innovative poets. Dialect culture in Iran is introduced. Focus is intentionally on Persian names to introduce Persian culture, but in *Hittit* book some foreign names are witnessed. One unit is specified to Iranian cuisine and ethnic food and drinks. Iranian arts and handicrafts are vividly emphasized and well-illustrated with pictures. Subjects of the units and contents are meaningfully correlated, but in *Hittit* book it is difficult to relate the topic with

The Evaluation Of The Cultural Transmission Through Course Books Teaching...

the contents. In the Learning Persian book, Iranian New Year and traditional events are elaborated, but in *Hitit* book less emphasis is on cultural and traditional events. Literature has considered very important in Persian learning books and cultural events are implicitly conveyed. In Turkish teaching book more emphasis is upon environmental aspects and the culture of keeping the environment clean in Turkey.

The similarities and significant correlation of cultural aspects between the two books can't be denied as well. Both books have tried to introduce two countries, Iran and Turkey on the very first subjects. In both books, historical places are introduced. In both books, family relations and the real life of people are described implicitly. In both books, cultural events and traditions are illustrated with pictures. Some subjects in both books have put the similarities and differences of customs and cultures versus each other in Turkey and Iran.

REFERENCES

- Açıksöz, E., Doğan, S., Zeytin, E. (2002). *Hitit Yabancılar İçin Türkçe 2*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Brown, H. D. (1994). *Principles of Language Learning and Teaching*. New Jersey: Prentice Hall.
- Chastain, K. (1988). *Developing Second Language Skills Theory and Practice*. Third Edition. Florida: Harcourt Brace Jovanovich.
- Cunningsworth, A. (1995). *Choosing your coursebook*. Oxford: Heinemann.
- Durbilmez, B. (2019). *Türk Dünyası Kültürü-2*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ellis, R. (1985). *Understanding second language acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Gao, F. (2006). Language is Culture – On Intercultural Communication. *Journal of Language and Linguistics*, 5(1), 58-67.
- Haley, M. H., & Austin, T. Y. (2004). *Content-based second language teaching and learning: an interactive approach*. Boston: Pearson.
- Hall, S. (1997). "The work of representation" in *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices* (Sage Publications & Open University).
- JIANG, W. (2000). The relationship between culture and language. *ELT Journal*, 54 (4), pp.328-334.
- Kramsch, C. (1998). *Language and culture*. Oxford University Press.
- Krasner, I. (1999). The role of culture in language teaching. *Dialog on Language Instruction*, 13 (1-2), 79-88.
- Piri, M. (2009). *Farsi language learning 2 for Turkish*. Ankara: Alhoda International Publication.
- Wardhaugh, R. (2006). *An introduction to sociolinguistics* (5th edition). USA: Wiley-Blackwell.
- Wardhaugh, R. & Fuller, J. M. (2015). *An introduction to sociolinguistics* (7th edition). USA: Wiley-Blackwell.
- Wei, Y. (2005). Integrating Chinese Culture with TEFL in Chinese Classroom. *Sino-US English Teaching*, 2 (7), 55-58.

- Yılmaz, F. (2012). Cultural transmission through teaching Turkish as a foreign language course books. *Turkish Studies*. vol 7/3.
- Yule, G. (1996). *The study of language*. UK: Cambridge University Press.

HALAÇ SARAYINDA BİR KÖLE: MELİK KÂFÛR HEZÂRDÎNÂRÎ¹

A SLAVE IN THE HALAÇ PALACE: MELİK KÂFÛR HEZÂRDÎNÂRÎ

РАБ ИМЕНЕМ МЕЛІК КАФУР ХЕЗАДИНАРИ ВО ДВОРЦЕ ХАЛАЧ

Metin BİLAL*

ÖZ

Delhi merkezli kurulan Müslüman Türk devletlerinden biri de Halaç ya da Kalaç Sultanlığı'dır. Sultan Celâeddin Firuz Şah ile başlayan Delhi Halaçlarının hâkimiyeti Alâeddin Muhammed Şah ile zirveye çıkmıştı. Onun askeri kabiliyeti ve zekiliği neticesinde bir yandan Moğol baskınları durdurulurken diğer yanda da racaların birçoğuna boyun eğdirilmişti. Böylece Hint yarımadası büyük oranda Halaçların hâkimiyeti altına girmişti. Bunda şüphesiz Melik Kâfûr'un etkisi büyüktü. Alâeddin Muhammed Şah'ın saltanatı yaklaşık 20 yıl sürmüştü. Ancak saltanatının son zamanlarında Melik Kâfûr'un etkisinde kalmış ve çocuk yaşta şehzade Ömer'i varisi yapmıştı. Bu durum da Melik Kâfûr'u Halaç tahtını ele geçirmek için daha çok iştahlandırmıştı. Sultan Alâeddin'in ölümü üzerine Kâfûr, Şehzade Ömer'i tahta çıkarmıştı. Kendisine karşı oluşabilecek mukavemeti ortadan kaldırmak için de şehzadelerin gözlerine mil çektirmişti. Onun bu düşmanlığından sadece Mubarek Han kurtulabilmişti. Melik Kâfûr'un öldürülmesinden bir süre sonra Mubarek Han tahtı ele geçirmişti. Ancak onun da salatanı uzun sürmemiş ve tahta Hüsvrev Han geçmişti. Nihayetinde Delhi Halaç Sultanlığı 1320 yılına gelindiğinde yerini Tuğlukşahlar Devleti'ne bırakarak tarih sahnesinden çekilmişti.

Bu makale de köle iken satın alınan Hint asıllı Kâfûr'un Halaç sarayına getirilmesiyle başlayan serüveni hakkında bilgi verilmiştir. Onun ordu komutanı olarak çıktığı Deogir, Varangal, Dvarasamudra ve Ma'ber seferleriyle ilgili etraflıca bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Halaç yönetimini ele geçirmek için çevirdiği entrikalar ve bunun sonucunda da öldürülmesi hakkında da bilgi verilmiştir. Son olarak Melik Kâfûr'un türbesiyle ilgili bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halaç Sultanlığı, Alâeddin Muhammed Şah, Melik Kâfûr, Deogir, Varangal

*ORCID: [0000-0003-3150-8272](https://orcid.org/0000-0003-3150-8272), Dr. Atatürk Ü. Tarih Bölümü, metinbilal61@hotmail.com

¹ İbn Battûta Kâfûr'un bin tengeye yani binbeşyüz Mağrip altınına satın alındığından bahsetmektedir. Ayrıca bundan dolayı Kâfûr'un "Elfi" (binlik) lakabıyla anıldığını belirtmektedir. Ancak seyyahın verdiği bu bilgi döneme ışık tutan diğer kaynaklarda geçmemektedir (İbn Battûta, 2000:632).

Halaç Sarayında Bir Köle: Melik Kâfûr Hezârdînârî

ABSTRACT

One of the Muslim Turkish states established in Delhi is the Halaç or Kalaç Sultanate. The rule of Delhi Apostles, which started with Sultan Celaleddin Firuz Shah, reached its peak with Alaeddin Muhammed Shah. As a result of his military ability and intelligence, Mongol raids were stopped on the one hand and many of the rajas were subjugated on the other. Thus, the Indian peninsula was largely dominated by the Kalaç. Undoubtedly, Melik Kafur had a great influence on this. The sultanate of Alaeddin Muhammed Shah lasted nearly 20 years. However, in the last days of his reign, he was under the influence of Melik Kafur and made the prince Ömer as his heir at a young age. This situation made Melik Kafur more appetite to seize the Kalaç throne. Upon the death of Sultan Alaeddin, Kafur enthroned Prince Ömer. In order to eliminate the resistance that could be formed against him, he had taken shaft in the eyes of princes. Only Mubarek Khan was able to escape from his hostility. A while after the murder of Melik Kafur, Mubarek Khan had taken the throne. However, his reign did not last long and Hüsrev Khan had passed the throne. Ultimately, the Delhi Halaç Sultanate left the stage of history, leaving its place to Tuğlukşahs in 1320. In this article, information about the adventure of Kafur, who was bought while he was a slave and was brought to Halaç Palace is given. It was tried to give detailed information about the Deogir, Varangal, Dvarasamudra and Ma'ber campaigns, which he started as the army commander. In addition, information was given about the intrigues he made to take over Halaç's administration and his death as a result. Finally, information about the tomb of Melik Kafur was given.

Keywords: Halaç Sultanate, Alâeddin Muhammed Shah, Melik Kâfûr, Deogir, Varangal

АННОТАЦИЯ

Одним из турецких мусульманских государств, основанных в Дели, является салтанат Халач или Калач. Правление Дели Халаджов, начавшееся при султানে Джалаледдине Фируз-шахе, достигло своего пика при Алаеддине Мухаммед-шахе. Благодаря его военным способностям и интеллекту, с одной стороны были остановлены набеги монголов, а с другой, были побеждены многие раджи. Таким образом, на Индийском полуострове в значительной степени доминировали Халачы. Несомненно, большое влияние на это оказал Мелик Кафур. Правление Алаеддина Мухаммеда Шаха длилось около 20 лет. Однако в последние дни своего правления он находился под влиянием Мелика Кафура и в юном возрасте сделал принца Омера своим наследником. Эта ситуация усилила желание Мелика Кафура захватить трон Халача. После смерти султана Алаэддина Кафур возвёл на престол принца Омера. Чтобы устранить сопротивление, которое могло быть предпринято против него, он ослепил глаза у принцовокалённым валом. Только Мубарек-хан смог спастись от его враждебности. Через некоторое время после убийства Мелика Кафура трон захватил Мубарек-хан. Однако его правление длилось недолго и Хусрев Хан был возведен на престол. В конце концов, Дели Халач сошёл с исторической сцены, уступив свое место Туглукшахаму в 1320 году. В нижеприведённой статье даётся информация о приключении Кафура с момента, когда он был куплен при нахождении в рабстве и когда его привезли во дворец Халач. Была предпринята попытка дать подробную информацию о военных походах в Деогир, Варангал, Дварасамудра и Мабер, которые Кафур начал как командующий армией. Кроме того, была предоставлена информация об интригах, которые он устроил с целью захвата власти в Халаче, что и окончательно привело его к смерти. Отдельно даётся информация о могиле Мелика Кафура.

Ключевые слова: Салтанат Халач, Алаеддин Мухаммед Шах, Мелик Кафур, Деогир, Барангал.

Giriş

Celâleddin Firuz Şah Balabanların hâkimiyetine son vererek 13 Haziran 1290 tarihinde tahta çıkmıştı. Böylece Delhi Halaç Sultanlığı dönemi başlamıştı (Köprülü,1966:140-1;Köprülü,1978: 279). Kara valisi Melik Alâeddin onun damadı ve yeğeniydi. Alâeddin bir suikast sonucu amcası Celâleddin'i ortadan kaldırmıştı. Onun yerine tahta geçen Rukneddin İbrahim'i bertaraf eden Melik Alâeddin 21 Aralık 1296 tarihinde Delhi'de hükümdarlığını ilan etmişti (Halaçoğlu, 1989: 330). Böylece Halaç tahtında en uzun süre kalan ve en büyük hükümdarın saltanatı başlamıştı. Alâeddin Muhammed Şah bölgede kısa sürede nüfuzunu tesis ettikten sonra Hint sınırlarını tehdit eden Moğollara karşı askeri tedbirler almıştı. Askeri seferleri neticesinde kuzeyde Multan, Lahor, Delhi güneyde Dvarasamudra, Mab'er doğuda Lekhenevti, Sunargon batıda Thatta ve Gücerat'a kadar alanları hâkimiyeti altına almıştı (Köprülü, 1978: 279-80; Kafesoğlu, 1976: 323). Alâeddin Muhammed Şah başarılı bir şekilde devleti yaklaşık 20 yıl yönettikten sonra 4 Ocak 1316 tarihinde vefat etmişti (Singh, 2005: 117).

1. Kâfûr Hezârdînârî

Hint asıllı hadım köle olan Kâfûr yakışıklı ve oldukça genç yaşta idi. Gerçek ismi bilinmemekle birlikte daha çok Kâfûr lakabıyla anılmaktaydı (Haig, 1928: 100). Kâfûr, Nusret Han tarafından 1299 tarihinde Kambay'da Müslüman bir tâcirden satın alınmıştı. Nusret Han,Kâfûr için tâcire bin dinar ödemişti. Bundan dolayı Kâfûr “*Hezârdînârî*”² olarak anılmıştı (Berenî, 2015: 154; Nizâmeddin Ahmed, 1927: 157; Firişte, 1829: 184; Konukçu, 1976: 795; Lal, 1966: 161). Ayrıca Kâfûr'a “*Tacedddin*” ve “*İzzed-Devle*”gibi unvanlar verilmişti. Bu unvanları Halaç sarayına geldikten sonra almıştı. Kâfûr'un ailesine ve çocukluğuna dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.İsami'den aktaran Digby onun orijinde Marhatta (Maratha)'lı olduğunu belirtmektedir (Digby, 1978: 419).Enver Konukçu ise onun Gücerat yerlilerinden olduğunu vurgulamaktadır (Konukçu, 1987: 355).

Kâfûr satın alındıktan sonra Delhi'ye getirilerek Sultan Alâeddin Muhammed Halaci'ye takdim edilmişti. Kâfûr Sultan Alâeddin'i etkilemeyi başarmış ve zamanla en gözde adımı olmuştu. Bundan dolayı Sultan Alâeddin onu *Nâ'ib-i Melik*'liğe kadar yükseltmişti (Berenî, 2015: 154; Nizâmeddin Ahmed, 1927:157; Saksena, 1970: 335; Kortel, 1994: 74). Dönemin kaynakları Kâfûr'un saraya alınmasından sonra bir müddet onunla ilgili bilgi vermeyi durdurmuşlardı. Ta ki 1308 yılında Çağataylılarla mücadelesine kadar (Dihlevî, 1970: 73; Firişte, 1829: 208; Berenî, 2015: 199). Kaynakların bir süre Kâfûr hakkında bilgi vermemesi onun Halaç sarayında geçirdiği hayatı ve *Nâ'ib-i Melik Bârbeğ*'liğe kadar uzanan serüvenin aydınlatılmasını kısıtlamıştı.

Halaç Sarayında Bir Köle: Melik Kâfûr Hezârdînârî

Melik Kâfûr, Sultan Alâeddin'in Güney Hindistan racalıklarını hâkimiyet altına alma politikasında büyük rol oynamıştı. Bu doğrultuda Deogir, Varangal, Dvarsamudra ve Ma'ber üzerine sefere çıkararak bölgelerin racalarını itaati altına almıştı. Kâfûr, sultanın Güney Hindistan politikasını başarılı bir şekilde gerçekleştirdiği gibi bu seferler sırasında ele geçirdiği birçok altın ve değerli eşyayı Halaç hazinesine kazandırmıştı. Bunların dışında racalardan yıllık vergi karşılığında elde ettiği birçok değerli feli de sultanın hizmetine sunmuştu (Berenî, 2015: 199-204; Konukçu, 1977: 175-84).

Sultan Alâeddin Muhammed Şâh 23 Haziran 1310 tarihinde Caputra-i Naşiri'de Varangal seferi galibi Melik Kâfûr'u karşılayarak gösterdiği başarıdan ötürü ona "*Izzed-devle* " unvanı vermişti (Cöhce, 2008: 83; Konukçu, 1977:181; Lal 1950: 201). Melik Nâ'ib Kâfûr çıktığı seferlerden büyük başarı elde etmişti. Onun bu başarısı Sultan Alâeddin nezdinde saygınlığını ve etkisini artırmıştı. Aynı zamanda Melik Kâfûr da şeytansı politikaları sayesinde sultan üzerinde mütemadî artan bir nüfuz kurmuştu. Melik Kâfûr, sultan üzerindeki nüfuzunu kullanarak bütün gücü ele geçirmek istemişti. Bu gaye doğrultusunda sultanın ailesi arasına nifak tohumları ekmişti. Böylece Sultan Alâeddin'den sonra tahta geçecek şehzadeyi kendi isteği doğrultusunda tayin ettirmişti (Köprülü, 1978: 281).

Melik Nâ'ib Kâfûr, Sultan Alâeddin'in ölümünden sonra 6 yaşındaki Şehzade Ömer Han'ı tahta çıkarmıştı. Bu hamlesiyle Halaç tahtını tamamen kendi hâkimiyetine almaya çalışmıştı. Kâfûr Halaç tahtına çıkmak için bütün entrikaları sergilerken tertiplenen bir suikast sonucu öldürülmüştü (Berenî, 2015: 299-302; Nizâmeddin Ahmed,1927: 190-1; Firişte,1829: 219-20).

2. Melik Kâfûr Hezârdînârî'nin Askeri Seferleri

Nâ'ib Kâfûr, Sultan Alâeddin tarafından birçok seferde ordu komutanı olarak vazifelendirilmişti. Bu doğrultuda Deogir,Varangal, Dvarsamudra, Ma'ber ve üçüncü Deogir seferlerine çıkmıştı. Kâfûr bu seferlerden muzaffer bir ordu komutanı olarak Delhi'ye dönmeyi başarmıştı.

2.1. Moğollara Karşı Mücadelesi

Moğollar Kebek komutasındaki orduyu Halaçlar üzerine göndermişti. Moğol birlikleri önce Sind'e ardından da Samana ve Kuhram'a ulaşmışlardı. Akabinde yönlerini Nagaur şehrine çevirmişlerdi (Dihlevî, 1970: 73; Saksena, 1970: 393-4). Sultan Alâeddin Muhammed Şâh, Melik Kâfûr komutasındaki Halaç ordusunu onlar üzerine sevk etmişti (Dihlevî, 1970: 73; Saksena, 1970: 394).Kâfûr, Moğol kuvvetlerine karşı cesurca mücadele etmiş ve Kebek'in kuvvetlerini bozguna uğratmıştı. Esir aldığı Kebek ve askerlerini Delhi'ye getirmişti (Singh, 2005: 107) .

2.2. Deogir Seferi

Sultan Celaleddin Firuz Şah döneminde Melik Alâeddin Muhammed Deogir üzerine sefere çıkararak burasını zapt etmişti. Nihayetinde Deogir racası Ram Deva Halaçlara tabi olarak yıllık vergi vermekteydi. Ancak Celaleddin'in suikast

sonucunda öldürülmesini ve tahta Alâeddin'in geçmesini kabul etmemiştir. Bundan dolayı Sultan Alâeddin'in saltanatını tanımayarak Halaçlara ödediği yıllık vergiyi ödememekteydi (Konukçu, 1977: 175; Berenî, 2015: 199; Kortel, 1998: 765; Srivastava, 1966: 166). Ram Chadra Deva'nın bu tutumu üzerine Alâeddin Muhammed Şah 1308 yılında 30 bin kişiden oluşan orduyu onun üzerine göndermişti. Kâfûr'un komutasındaki orduya Nâ'ib-i Ârız-ı Memâlik Hâce Hâcî'nin yanı sıra Mâlva valisi Aynülmülk Multanî ve Gücerat valisi Alp Han da maiyetleriyle katılmışlardı (Kortel, 1998: 765; Nizâmeddin Ahmed, 1927:181; Firişte, 1829:208).

Melik Kâfûr Hezârdînârî hızlıca ilerleyerek Deogir'e varmış ve Şehri kalesiyle kuşatma altına almıştı. Ram Chadra Deva Halaç ordusu karşısında çok fazla tutunamayacağını anlayarak aman dilemişti. Böylece Ram Chadra Deva, çocukları, kadınları ve bütün hazinesi ele geçirilmişti. Ayrıca racanın 17 fili de tutsak edilmişti (Nizâmeddin Ahmed, 1927: 181; Berenî, 2015:199-200; Merçil, 206: 328). Akabinde Deogir'in ele geçirildiğini müjdeleyen fetihname Delhi'ye gönderilmişti. Fetihnamenin camilerde okunmasından sonra davullar çalınarak kutlama yapılmıştı (Berenî, 2015: 200).

Melik Nâ'ib Kâfûr ele geçirdiği esirler ve hazineyle Delhi'ye dönmüştü. Ram Chadra ve ailesi altı ay Delhi'de kalmış ve bu süre zarfında da sultandan iyi muamele görmüşlerdi. Sultan Alâeddin, racaya çetr ve “*ray-ı rayan*” (racaların racası) unvanı vermişti. Deogir'in yönetimine getirerek bir lek altın (100 bin tenge) ihsanda bulunmuştu. Raca Ram Chadra Deva bu gelişmelerden sonra mahiyetiyle Deogir'e dönmüş ve Halaçlara bağlılığını sürdürmüştü (Konukçu, 1977: 176-7; Kortel, 1998: 766; Srivastava, 1966: 166).

2.3. Varangal Seferi

Deogir seferi üzerinden bir yıl geçmişti ki Melik Kâfûr Varangal seferiyle vazifelendirilmişti. Sultan Alâeddin Muhammed Şah 31 Ekim 1309 tarihinde Kâfûr komutasındaki orduyu Telingana'nın başkenti Varangal üzerine sevk etmişti (Nizâmeddin Ahmed, 1927: 181-2; Berenî, 2015: 200; Firişte, 1829: 212; Dihlevî, 1970:78; Kortel, 2015: 4). Sultan, Melik Nâ'ib'e Raca Pratap Rudra Deva eskiden olduğu gibi mücevher, fil, at ve yıllık vergi vermeyi taahhüt edecek olursa onunla anlaşması yönünde hüküm vermişti. Melik Kâfûr ve Hâce Hâcî Delhi'den hareket ederek Rabri³ Kasabasına gelmişlerdi. Burası Melik Kâfûr'un iktâsı dâhilinde bir kasabaydı. Melik, Halaç ordusunu burada toplayarak Deogir istikametinde ilerlemişti. Bir müddet sonra Çenderi'ye ulaşılmıştı. Bu esnada melik ve emirleri gelerek Kâfûr'un birliklerine katılmışlardı (Berenî, 2015: 201; Nizâmeddin Ahmed, 1927: 182). Halaç ordusu buradan ilerleyerek Deogir'e ulaşmıştı. Deogir yöneticisi Raca Ram Deva Halaç ordusunu karşılayarak meliklere, emirlere ve ordu komutanlarına hediyeler vererek ihsanda bulunmuştu. Ordunun ihtiyaçlarının temin edilmesi için gerekli özveriye göstererek bölge esnafını da bu doğrultuda seferber

³ Kortel, Rabari (Revâri) olduğunu belirtmektedir (Kortel, 1998:768).

Halaç Sarayında Bir Köle: Melik Kâfûr Hezârdînârî

etmişti. Böylece askerler rahatlıkla bütün ihtiyaçlarını temin etmişlerdi (Nizâmeddin Ahmed, 1927: 182; Kortel, 1998: 768; Berenî, 2015: 201).

Kâfûr ve maiyetindekiler Deogir’de birkaç gün konakladıktan sonra Varangal istikametinde ilerleyişini sürdürmüştü. Raca Deva Varangal sınırına kadar ordunun güzergâhı üzerindeki köylere adamlar göndermiş ve ihtiyaç duyulması halinde ordunun gereksinimlerinin karşılanmasını buyurmuştu. Kendisi de birkaç menzil Kâfûr’a eşlik etmiş ve akabinde Deogir’e geri dönmüştü (Berenî, 2015: 201; Kortel, 1998:768-9). Halaç ordusu güzergâhı üzerindeki köy ve kasabaları yağmalayarak Telingana’ya varmıştı. Akabinde Varangal Kalesi muhasara altına alınmıştı. Varangal yöneticisi Prapat Rudra Deva ise Halaç ordusunun geldiğini haber alınca maiyetiyle iç kaleye çekilmişti (Nizâmeddin Ahmed, 1927: 182; Berenî, 2015: 201; Firişte, 1829: 212). İki taraf üstünlük sağlamak için tahrip gücü yüksek mancınıklarla birbirlerine saldırmışlardı. Kâfûr’un kuvvetleri üstünlük göstererek dış kaleyi ele geçirmişlerdi. Akabinde tamamen taştan yapılmış iç kaleyi muhasara altına almışlardı (Kortel, 1998: 771).Yaşanan bu gelişmeler karşısında çaresiz kalan Rudra Deva, Melik Kâfûr’a elçi göndererek aman dilemişti. Melik Kâfûr, Sultan Alâeddin Muhammed Şah’ın emri doğrultusunda Prapat Rudra Deva ile sulh yapmıştı. Anlaşmanın maddelerine göre:

- ✓ Terbiye edilmiş 100 fil
- ✓ Telingana’nın iyi cins atlarından 7 bin at
- ✓ Hazineye bulunan değerli mücevherlerin bir kısmı
- ✓ Prapat Rudra Deva adına darp edilmiş altın ve gümüş para
- ✓ Belirlenecek yıllık vergiyi düzenli olarak Delhi’ye göndermek.

Raca bütün şartları kabul etmiş ve anlaşma sağlanmıştı. Akabinde 19 Mart 1310 tarihinde Melik Kâfûr ve ordusu Delhi’ye dönmek için Varangal’dan ayrılmıştı (Berenî, 2015: 202; Cöhlce, 2002: 712; Konukçu, 1977: 179). Melik Kâfûr Varangal’ın ele geçirildiğini Sultan Alâeddin’e müjdelemek için Fetihnameyi Delhi’ye göndermişti. Fetihname Cuma günü camilerde okunduktan sonra davullar çalınmış ve kutlamalar yapılmıştı (Berenî, 2015: 202). Melik Kâfûr 23 Haziran 1310 tarihinde Delhi’ye ulaşmıştı. Sultan Alâeddin Muhammed Şah Kâfûr’u karşılamak için Bedâun Kapısı yakınlarındaki Çatvara-i Nâsiri’ye gelmişti. Burada gerçekleştirilen büyük bir törenle Melik Kâfûr Varangal seferinden elde ettiği ganimetleri sultana takdim etmişti (Nizâmeddin Ahmed, 1927: 182; Firişte, 1829: 213; Kortel, 1998: 771).

2.4. Dvarasamudra ve Ma’ber Seferleri

Melik Kâfûr Varangal seferi sırasında Ma’ber belgesinde 500 büyük filin olduğunu haber almıştı. Sultan Alâeddin ile görüşerek onları ele geçirme düşüncesinde olduğunu bildirmişti (Lal, 1950: 201; Kortel, 1998: 772). Bunun üzerine Sultan Alâeddin Halaç ordusunu Melik Kâfûr komutasında 1310⁴ yılının

⁴ Konukçu 20 Kasım 1310 tarihini verirken Kortel de 18 Kasım 1310 tarihini vermektedir (Konukçu, 1977:181; Kortel, 1998: 772).

sonuna doğru Dvarasamudra ve Ma'ber üzerine göndermişti (Berenî, 2015: 203; Nizâmeddin Ahmed, 1927: 182; Firişte, 1829: 213). Melik Kâfûr ve Hâce Hacı sefer için Delhi'den hareket etmişlerdi. Halaç ordusu Cumne Nehri'ni takip ederek güney istikametinde ilerlemişti. Bârbeğ Melik Kâfûr ve maiyeti Cumne Nehri kıyısında bulunan Tankal'a ulaşmışlardı. Sultanın ordusu burada bir süre konakladıktan sonra birçok nehri aşmış ve 4 Şubat 1311 tarihinde Deogir'e ulaşmıştı (Lal, 1950: 202). Melik Kâfûr burada birkaç gün konaklayarak sefer için hazırlık yapmıştı. Halaç ordusu 7 şubatta Deogir'den ayrılarak Sînî, Godavari ve Bhinûr ırmaklarını geçmişlerdi. Akabinde Harâbâbâd'a oradan da Bandri'ye ulaşmıştı. Kâfûr, Sundara Pandya ve Vîra Bir Pandya'nın birbirlerine savaş açtıkları haberini almıştı. Bu durumdan istifade etmek isteyen Dvarasamudra Racası Vîra Ballala Deva III savunmasız yakalayarak onları yağmalamak için harekete geçmiş ve Kâfûr'un geldiğini haber alınca da geri dönmüştü (Kortel, 1998: 773; Lal, 1950: 202-4).

Melik Kâfûr Dvarasamudra önlerine ulaşmış ve bütün hazırlıkları yaptıktan sonra 24 Şubat 1311 tarihinde bölgeyi muhasara altına almıştı. Halaç ordusu karşısında çok fazla direnemeyen Raca Vîra Ballala Deva teslim olmuştu. Sultan Alâeddin'e bağlı kalacağına dair teminat veren Raca Vîra Ballala Deva'nın hayatı bağışlanmıştı (Konukçu, 1977: 182). Böylece Dravasamudra fethedilerek Deva'nın hazinesi ve 36 fiil ele geçirilmişti. Melik Kâfûr fetihnameyi Delhi'ye gönderdikten sonra Ma'ber için harekete geçmişti (Berenî, 2015: 204). Halaç ordusu 10 Mart 1311 tarihinde harekete geçmiş ve ilerlemesi oldukça güç yolları aşarak Mâ'ber sınırına ulaşmıştı. Kâfûr, Tarmali ve Toppur'u geçerek Mardi şehrine ulaşmıştı. Akabinde Kanobari ırmağı kıyısından harekete geçilerek Birdhûl'e gelinmişti. Mâ'ber racası Vira Pandya ise Halaç ordusunun geldiğini haber alınca hazinesini de alarak Birdhûl'den Kandûr'a çekilmişti (Lal, 1950: 207).

Kâfûr, Raca Vira Pandya'yı ele geçirmek için Kandûr'a ilerlemişti. Bu haberi alan Vira Pandya buradan da kaçmıştı. Kâfûr burada biri hazine yüklü 120 fili ele geçirmişti (Kortel, 1994: 105-6). Akabinde altın bir putu ve çok sayıda fili bulunan Brahmapûri'ye ani bir saldırı düzenlemişti. Burada çatısı zümrüt ve yakut taşlarla süslü tapınak yerle bir edilmiş ve yaklaşık 250 fil ele geçirilmişti. Melik Kâfûr Vira Pandya'yı yakalamak için Kum şehrine gitmişti. Buradan da Mâ'ber'in merkezi Madura'ya varmıştı. Madura ele geçirilerek buradaki Cagannâth Tapınağı yıkılmıştı. Melik Kâfûr Mâ'ber'in yönetimine Vira Pandya'nın kardeşi Sundara Pandya'yı getirmişti. Böylece Mâ'ber seferinin askeri kanadı sona ermişti (Kortel, 1994: 106).

Melik Kâfûr fetihnameyi Sultan Alâeddin'e göndermişti. Ardından ele geçirdiği hazine ve fillerle muzaffer bir şekilde Delhi'ye dönmek için harekete geçmişti (Berenî, 2015: 204). Berenî ele geçirilen ganimetleri 612 fil, 96 bin men altın, 20 bin at ve birçok mücevher dolu sandık şeklinde vermektedir (Berenî, 2015: 204; Kulke, 2001: 247). Dihlevî'den aktaran Saksena'ya göre de 512 fil, 500 at ve 500 men ağırlığında çeşitli mücevherlerin ele geçirildiğini belirtmektedir (Saksena, 1970: 417). Nizâmeddin Ahmet ve Firişte ise 312 fil, 20 bin at, 96 bin

Halaç Sarayında Bir Köle: Melik Kâfûr Hezârdînârî

men altın ve mücevherlerle dolu birkaç sandık ile değerli taşların ele geçirildiğini belirtmektedirler (Nizâmeddin Ahmed, 1927: 184; Firîşte, 1829: 214).

Halaç ordusu 24 Nisan 1311 tarihinde Madura'dan hareket ederek 18 Ekim 1311 tarihinde Delhi'ye varmıştı. Sultan Alâeddin Muhammed Şah Siri'de bulunan Hezâr Sütûn sarayının önünde büyük bir karşılama töreni düzenleyerek Güney Hindistan fethine katılan emir ve meliklere derecelerine göre 4 men, 2 men, 1 men ve yarım men ağırlığında altın hediye etmişti (Berenî, 2015: 204; Lal, 1950: 213; Kortel, 1998: 777). Berenî, Delhi'deki yaşlı insanların Dravasamudra ve Mâ'ber seferlerinde ele geçirilen fil ve mücevherlerin Delhi tarihi boyunca böyle bir ganimete sahip olunmadığından bahsettiklerini ifade etmektedir. Ayrıca bu tarihe kadar hiçbir tarihçi kitabında böyle büyük bir ganimetin Delhi'ye getirildiğine dair bilgi vermediğini de belirtmektedir (Berenî, 2015: 204).

2.5. II. Deogir Seferi

Deogir racası 1312 yılında vefat etmişti. Raca bu tarihe kadar Sultan Alâeddin Muhammed Şah'a bağlı kalmıştı. Onun ölümü üzerine kardeşi Singhana Deva yönetimi devralmıştı. Raca Singhana başa geçince Sultan Alâeddin'in matbuluğunu tanımamış ve bağımsız hareket etmişti (Lal, 1950: 214; Konukçu, 1977: 185; Prasad, 1963: 159-60). Berenî'ye göre Deogir seferinin diğer sebebi de Telingana racası Rudra Deva'nın Dehi'ye bir mektup ile 20 fil göndermişti. Mektupta yıllık vergisini vermek için Deogir'de hazır beklediğini belirtmişti. Ayrıca vergiyi almak için sultanın birini görevlendirmesini talep etmişti (Berenî, 2015: 204).

Bu meselenin halledilmesi için Melik Kâfûr Hezârdînârî vazifelendirilmişti. Ancak melik buna pek sıcak bakmamıştı. Ancak Alâeddin'in eşi Melike-i Cihân ve kardeşi Alp Han Kâfûr'u merkezden uzaklaştırma gayreti içerisindeydiler. Zira Kâfûr çıktığı her seferden muzaffer bir şekilde Delhi'ye döndüğü için sultan nezdinde büyük öneme sahipti. Bundan dolayı sultan, Kâfûr'un adamlarına görev vermekte ve onun etkisi altına girmektedir. Bu durumu ortadan kaldırmak için sultana Kâfûr'u Deogir meselesiyle vazifelendirilmesi için baskı yapmışlardı. Sultan baskı ve ısrarlara daha fazla karşı koyamayarak onu Deogir meselesi için tekrardan vazifelendirmişti (Konukçu, 1977: 185-6; Lal, 1950: 215).

Yaşanan bu gelişmeler üzerine Melik Kâfûr hem Telingana racasının yıllık vergisini almak hem de Singhana Deva'yı ortadan kaldırmak için Delhi'den yola çıkmıştı. Deogir'e gelen bütün yolları tuttuktan sonra şehri kuşatmıştı. Kâfûr karşısında fazla mukavemet gösteremeyen Raca Singhana Deva öldürülmüştü. Böylece Deogir yeniden Halaç hâkimiyeti altına girmişti. Buranın yönetimine Ram Chandra Deva'nın damadı Harpal Deva'yı tayin etmişti. Melik Kâfûr meseleyi hallettikten sonra Delhi'ye geri dönmüştü (Lal, 1950: 215; Haig, 1928:118).

3. Melik Kâfûr'un Yönetimi Ele Geçirme Girişimi

Melike-i Cihân ve kardeşi Gücerat valisi Alp Han sarayda Kâfûr'un gücünü kırmak için onu Deogir seferine göndermişlerdi. Akabinde saray ve sultanın nezdinde konumlarını güçlendirmek için Şehzade Hızır Han'ı Alp Han'ın

kızı Mahru'yla evlendirmek istemişlerdi. Ancak Hızır Han bu evliliğe sıcak bakmayınca Şehzade Şadi Han ile evlendirilmişti. Melik Kâfûr seferden dönünce aleyhinde gerçekleştirilen oyunları anlamış ve intikam almak için zaman kollamıştı (Konukçu, 1977: 189; Lal, 1950: 297-8).

Melik Kâfûr emellerine ulaşmak için önündeki en büyük engellerden biri olan Alp Han'ı ortadan kaldırmak istemişti. Bu doğrultuda bir gün Alp Han'ı sözde Sultan Alâeddin'in davet ettiği gerekçesiyle saraya çağırılmıştı. Sultanın daveti üzerine saraya gelen Alp Han, Melik Kâfûr ve adamı Kemaleddin Gurg tarafından ele geçirilerek idam edilmişti (Lal, 1950: 300-1; Sirhindi, 1932: 79). Melik Kâfûr, Hızır Han'ı Galyur Kalesi'ne Melike-i Cihân'ı da Köşk-ü Lâl'e sürgün ettirmişti (Berenî, 2015: 227).

Bütün bu hadiseler cereyan ederken Sultan Alâeddin yakalandığı hastalıkla mücadele etmekteydi. Bu durumdan istifade eden Melik Kâfûr, sultanı tamamıyla etkisi altına almıştı. Günden güne hastalığı artan Alâeddin 4 Ocak⁵ 1316 (7 Şevval 715) tarihinde ebedi hayata intikal etmişti (Sirhindi, 1932: 81; Haig, 1928: 119; Srivastava, 1966:117). Sultan Alâeddin'in naşı Köşk-ü Siri'den getirilerek sessiz sedasız Cuma Mescidi'nin yanındaki türbesine defnedilmişti (Berenî, 2015: 228; Saksena, 1970: 425).

3.1. Melik Kâfûr'un Şehzade Ömer Han'ı Tahta Çıkarması ve Yaşanan Olaylar

Melik Kâfûr Hezârdînârî, Sultan Alâeddin'in vefatından iki gün sonra 6⁶ yaşındaki Şehzade Ömer'i "*Şihâbeddin*" unvanıyla Halaç tahtına çıkarmıştı (Nizâmeddin Ahmed, 1927:190; Berenî, 2015: 229). Akabinde melik, emir ve devletin ileri gelen ricalini saraya davet etmişti. Şehzade Ömer'in tahtın varisi olduğunu teyit ettirmek için sultanın hastalığı sırasında aldığı *Ahidname*'yi onlara göstermişti. Kâfûr bu yolla Ömer'in saltanatını meşrulaştırmak istemişti (Berenî, 2015: 229; Nizâmeddin Ahmed, 1927: 190).

Melik Kâfûr Hezârdînârî emellerine ulaşmak için önce çocuk yaştaki şehzadeyi tahta çıkarmış ve akabinde de ona varislik yapmak için annesi Melike-i Cihan ile evlenmişti (Lal, 1950: 319; Konukçu, 1977: 198). Böylece Kâfûr, Halaç hâkimiyetini tamamen kontrolüne almıştı. Ancak Hızır Han ve Şadi Han'ın hayatta olmaları onun için büyük engel teşkil etmekteydi. Bundan dolayı Melik Kâfûr kendisine oluşabilecek mukavemeti ortadan kaldırma çabası içerisine girmişti. Galyur Kalesi'nde tutsak ettiği Hızır ve Şadi Han'ın gözlerine mil çekirmek için Sambal adında birini vazifelendirmişti. Sambal, Galyur Kalesi'ne giderek Hızır ve Şadi Han'ın gözlerine mil çekmişti. Akabinde hapsedilmiş olan Hızır Han'ın

⁵ Alâeddin Muhammed Şah'ın ölüm tarihi çoğunlukla kaynaklarda 7 Şevval 715 geçmektedir. Ancak hicri takvimi miladi takvime çevirirken gün farkı olduğu görülmektedir. Örneğin Târih-i Mubârekşahi İngilizceye çeviren Basu 9 Ocak tarihini belirtirken Lal ve Konukçu 6 Ocak tarihini vermektedir. Bu çalışmada hicri takvimi miladi takvime çevirmede Türk Tarih Kurumu'nun Tarih Çevirme programı kullanılmıştır. Bundan dolayı 4 Ocak tarihi verilmiştir.

⁶ Firişte Şehzade Ömer'in yaşını 7 olarak vermektedir (Firişte, 1829: 219).

Halaç Sarayında Bir Köle: Melik Kâfûr Hezârdînârî

annesi Melike-i Cihan'ın bütün mallarına el konulmuştu (Firişte, 1829: 219; Nizâmeddin Ahmed, 1927: 190; Berenî, 2015: 230).

Melik Kâfûr, Sultan Alâeddin Muhammed Halaci'nin diğer çocukları Ferid, Osman, Muhammed ve Ebubekir Han'a da çeşitli işkenceler yaparak onların gözlerine mil çektirmişti. Kâfûr'un hezimetinden sadece Şehzade Mubarek Han kurtulabilmişti (Nizâmeddin Ahmed, 1927: 190; Berenî, 2015: 230; Firişte, 1829: 219). Kâfûr, Mubarek Han'ın gözlerine mil çektirmek için Peyk adında bir adamını görevlendirmişti. Peyk, şehzadenin gözlerine mil çekmek için gittiğinde Mubarek Han boynundan altın kolyesini çıkararak bağışlanması karşılığında ona vermişti. Peyk kolyeyi alarak Mubarek Han'ın hayatını bağışlamıştı (Berenî, 2015: 232; Firişte, 1829: 220). Bu durumdan habersiz olan kâfûr bir sultan edasıyla hareket etmekte ve eyaletlere, ricalara emirnameler göndermekteydi (Konukçu, 1977: 200).

4. Melik Kâfûr Hezârdînârî'nin Öldürülmesi

Saray ahalisinden bazı önemli kimseler Mubarek Han'ın gözlerinin kör edilmediğini ve sağ olduğunu haber almışlardı. Bunun üzerine Kâfûr'u ortadan kaldırmak ve Şehzade Mubarek Han'ı tahta çıkarmak için harekete geçmişlerdi. Ayrıca Mubarek Han'ı katletmeyen Peykler şehzadenin etkisinde kalarak Kâfûr'u ortadan kaldırmak için fırsat kollamaktaydılar. Bu doğrultuda Mubaşir, Beşir, Salih ve Münir adlı dört peyk Kâfûr'u katletmek için hazırlık yapmışlardı (Lal, 1950: 321; Sirhindi, 1932: 81). Nihayetinde bir gece Kâfûr'un odasına giren peykler onu hançerleyerek öldürmüşlerdi (Berenî, 2015:232; Sirhindi, 1932: 81; Firişte, 1829: 220). İbn Battuta hadiseyi şu şekilde aktarmaktadır:

“Sultan Alâeddin'in seçkin bendelerinden Beşir ve Mübeşşir diye bilinen iki adam, Alâeddin'in eşi Muizziddin'in kızı olan büyük hatun tarafından çağrıldı. Baş hatun bu iki köleyi karşısına çekip onlara efendilerinin iyiliklerini hatırlattı ve ekledi: “ Şu genç Melik Naib, evlatlarıma ne yaptı biliyor musunuz? O, Kudbeddin'i de öldürmek istiyor” iki adam: “Ne yapacağımızı göreceksin! diye cevap verdiler. Zaten Melik Naib'in yanında gece nöbeti tutmak hatta onun huzuruna silah ile girmek bu kölelerin her zamanki işiydi. O gece Naib oraluların “hurramka”(Hürremgâh: sevinç yeri) adını verdiği, kumaş kaplı ahşap bir odadayken Beşir ve mübeşşir geldi. Melik Naib yağmur mevsiminde sarayın damında kurulan bu odada uyurdu. Rastlantıya bakın ki hizmetkârlarından birinin elinden kılıcını alıp oynadıktan sonra geri vermişti. Köle birden kılıcı indirdi Naib'in üstüne. Arkadaşı da ikinci darbeyi indirdi. Seçkin bendeler, adamın başını gövdesinden ayırarak Kudbeddin'in hapsedildiği hücreye götürdüler, önüne attılar ve onu zindandan çıkardılar” (İbn Battûta, 2000: 633-4).

Böylece Melik Kâfûr hezârdînârî'nin 35 günlük süren Halaç hâkimiyeti 11 Şubat 1316 tarihinde son bulmuştu (Nizâmeddin Ahmed, 1927: 190; Firişte, 1829: 219; Lal, 1950: 322). Şehzade Mubarek Han bir süre Sultan Şihâbeddin'in

nâ'ibliğini yapmıştı. Akabinde Şihâbeddin'i tahtan indirerek 14 Nisan 1316 tarihinde Kudbeddin Mubarek Şah adıyla Halaç tahtına oturmuştu (Berenî, 2015: 232; sihrindi, 1932: 81-2; Nizâmeddin Ahmed, 1927: 191-2).

5. Kâfûr Hezârdînârî'nin Türbesi

Günümüzde Melik Kâfûr'un mezarının nerede olduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak onun 11 Şubat 1316 tarihinde ölümü üzerine Delhi'de defnedildiği muhakkaktır. Halaçların hâkimiyetine son vererek Hindistan'da devlet kuran Tuğlukşahlar Devleti'nin üçüncü sultanı Firuz Şah saltanatı döneminde Delhi ve çevresindeki birçok mimari yapıyı restore etmişti. Sultanın restore ettiği yapılardan biri de Melik Kâfûr Hezârdînârî'nin türbesiydi. Melik Kâfûr'un türbesi bakımsızlıktan yıkılma noktasına gelmişti. Sultan Firuz Şah, Kâfûr'un Sultan Alâeddin'in önemli komutanlarından olduğunu ve daha önce hiçbir sultan döneminde Türk atlarının ayak basmadığı toprakları fethederek onun adına hutbe okuttuğunu bilmekteydi. Bundan dolayı Melik Kâfûr'un türbesini tamir ettirmişti (Sultan Firuz Şah, 1871: 384). Ayrıca Enver Konukçu "*Hindistan'daki Kalaçların Başkentleri:Lakhnauti, Delhi, Dhar ve Mândû*" adlı makalesinde Delhi'deki mimari eserleri verirken Melik Kâfûr'un türbesinden de bahsetmektedir (Konukçu, 2008: 156).

Sonuç

Melik Kâfûr Kambay seferi sırasında Nusret Han tarafından bin dinara satın alınarak saraya getirilmişti. Genç yaştaki hadım köle kısa sürede Sultan Alâeddin'in güvenini kazanmış ve ordu komutanı mevkiine ulaşmıştı. Kâfûr askeri ricalden gelmemesine rağmen çıktığı seferlerden başarılı bir komutan olarak dönmei başarmıştı. Onun Dravasamudra ve Mâ'ber üzerine yaptığı seferler sonucunda Halaçlar Güney Hindistan toprakları üzerinde hâkimiyet tesis etmişlerdi. Ayrıca İslamiyet'in bu bölgede yayılmasına da önemli katkı sağlamıştı. Melik Kâfûr'un başarısı arttıkça sultan nezdinde güveni ve itibarı da artmıştı. Öyle ki Sultan Alâeddin sefer dönüşlerinde onu resmi törenle karşılamıştı.

Melik Kâfûr konumunu güçlendirdikten sonra bu durumu kendi emelleri doğrultusunda kullanmaya başlamıştı. Bunun oluşmasında Kâfûr'un başarısını kıskanan Melike-i Cihân ve Kardeşi Alp Han'ın da etkisi olmuştu. Ayrıca sultanın yaşının ilerlemesi ve hastalığının da artması bir diğer etken olmuştu. Nihayetinde Melik Kâfûr, Sultan Alâeddin'in ölümü üzerine çocuk yaştaki Şehzade Ömer'i tahta çıkarmıştı. Akabinde de şehzadenin annesi Melike-i Cihân ile evlenerek Halaç tahtının varisi olmuştu. Böylece köle olarak geldiği Halaç sarayının tahtına sultan olarak oturmuştu.

Melik Kâfûr yönetimi ele geçirdikten sonra kendisine mukavemet gösterecek kişileri ortadan kaldırmak istemişti. Bu doğrultuda Şehzade Hızır, Şadi, Ferid, Osman, Muhammed ve Ebubekir'in gözlerine mil çektirerek hapse attırmıştı. Kâfûr'un zulmünden Şehzade Mubarek Han kurtulabilmişti. Yaptığı zulme daha fazla kayıtsız kalamayan peykler düzenledikleri suikastla onu ortadan kaldırmışlardı. Böylece Güceratlı bir kölenin Halaç Sarayı'na ve saltanatına uzanan

Halaç Sarayında Bir Köle: Melik Kâfûr Hezârdînârî

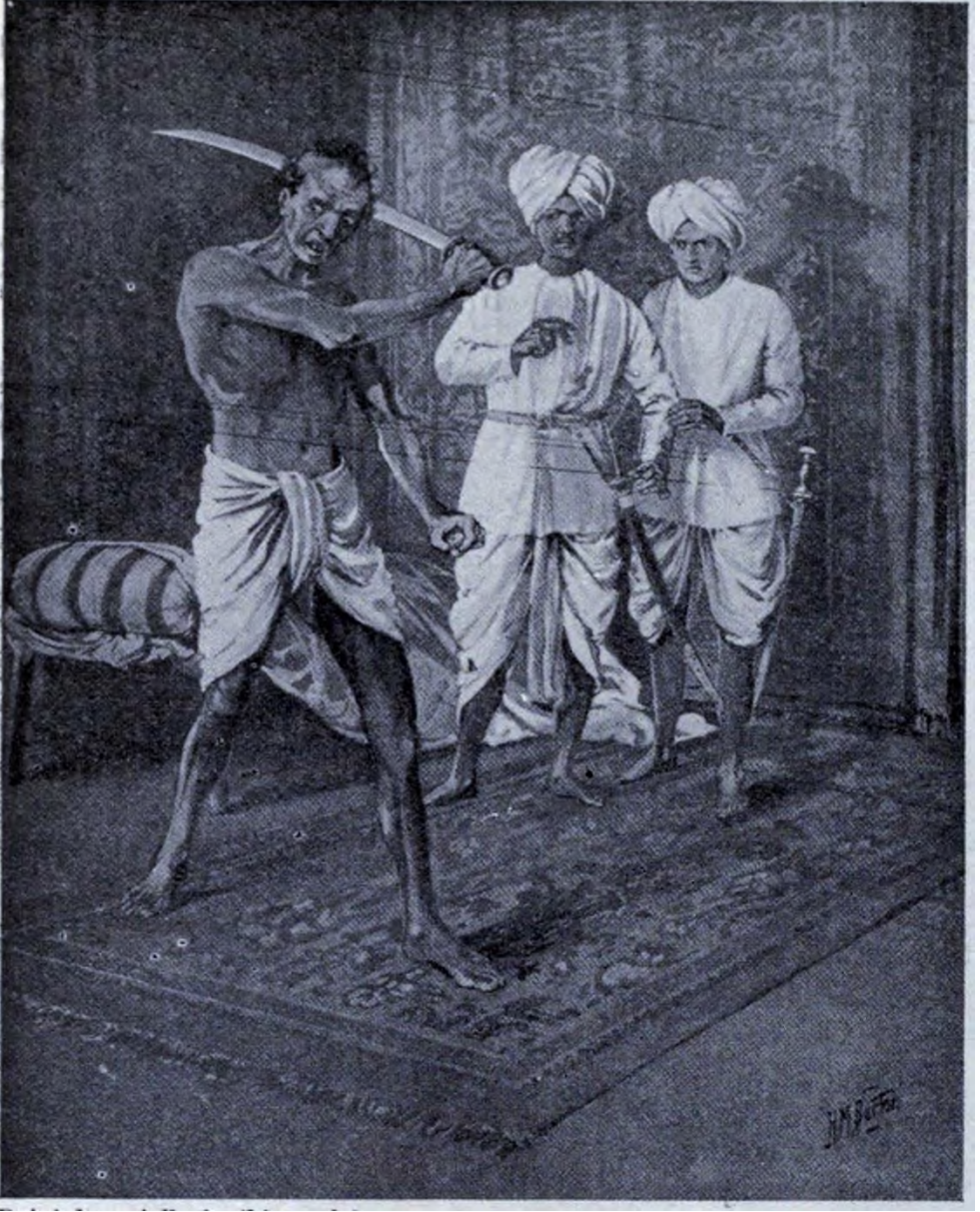
serüveni son bulmuştu. Kâfûr'un bu emelleri onu ölüme götürdüğü gibi döneme damgasını vurmuş Halaç Sultanlığı'nı da çöküşe götürmüştü.

Kaynakça

- Bayur, Y. Hikmet. (1946). *Hindistan Tarihi*, cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Cöhce, Salim. (2008). “Kalaç Sultanlığı”, *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, 25-28 Haziran 2007, sayı 12, Ankara, s.77-89.
-,(2002). “Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, cilt VII, Ankara, s.689-742.
- Digby, Simon. (1978). “Kâfûr”, *El²* vol IV, Leiden, s.419.
- Dihlevî, Emir Hüsrev. (1970). “Târîh-i Alâî”, (İng. çev. H. M. Elliot) *A Comprehensive History of İndia*, vol V, Delhi.
- Haig, Sir Wolseley. (1928). *The Cambridge History of İndia Turks and Afghans*, vol. III, Cambridge at the University Press, London.
- Halaçoğlu, Yusuf. (1989). “Alâeddin Halacî”, *DİA.*, cilt II, İstanbul, s.330.
- İbn Battûta Tancî. (2000). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (çev. ve not. A. Sait Aykut), cilt II, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim. (1976). “Delhi Türk Sultanlığı (1206-1413), *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, s.323.
- Konukçu, Enver. (1976). “Kalaç Sultanı Alâeddin Muhammed Şâh ve Onun Hind Siyâseti”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, cilt II, 11-15 Ekim, Ankara, s.793-798.
-,(1987). “Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri (1206-1414)”, *Tarihte Türk Devletleri*, cilt I, Ankara Üni. Basımevi, Ankara, s.347-358.
-,(1977). *Kalaç Sultanlığı(1290-1320) “Delhi’de Türklerin İkinci Hakimiyet Devresi”*, (Doçentlik Tezi), Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Erzurum.
-,(2008). “Hindistan’daki Kalaçların Başkentleri:Lakhnauti, Delhi, Dhar ve Mândû”, *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, 25-28 Haziran 20007, Ankara, s.145-171.
- KORTEL, S. Halûk. (1998). “Delhi Türk Sultanı Alâeddîn Muhammed Şâh Halacî’nin Hindistan’daki seferleri” *Bellekten*, cilt LXII, S. 235 Aralık, Ankara, s.747-786.
-,(1994). *Delhi Sultanlarından Halacîler (Alâeddin Muhammed Şâh Halaci Devri)*, (Yayımlanmamış Y.L.T.) İstanbul Üni., İstanbul.
-,(2015). “Delhi Türk Sultanlarının Telingana Seferleri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi IV/I*, İstanbul, s. 1-26.
- Köprülü, Orhan Fuad. (1996). “Fîrûz Şah Halacî”, *DİA.*, cilt XIII, İstanbul, s.140-141.
- Köprülü, Fuad. (1978). “Alâeddin Halacî”, *İA.*, cilt I, İstanbul, s.279-282.
- Kulke, Hermann ; Rorhermund, Dietmar. ((2001). *Hindistan Tarihi*, (çev. Müfit Günay), Ankara, İmge Kitabevi.
- Lal, K.S. (1950). *History of the Khaljis 1290-1320*, Allahabad, The İndian Press.

- Merçil, Erdoğan. (2006). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, 5. baskı Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Muhammed Kasım Hinduşah Firişte. (1829). *Tarih-i Firişte*, (İng trc. John Briggs), History of Muhammadan Powar of İndia, London.
- Nizâmeddin Ahmed. (1927). *Tabakat-ı Ekberî*, (İng. çev., B. De), Calcutta.
- Prasad, İshwari. (v). *A New History of İndia*, Allahabad.
- Saksena, Banarsi Prasad. (1970). “Alauddin Khalji”, *A Comprehensive History of İndia in Twelve Volumes ;The Delhi Sultanat*, vol. V, People’s Publishing House, New Delhi.
- Sastri, K.A. Nilakanta. (1942). *The Early Muslim Expansion in South İndai*, University of Madras.
- Singh, Sukhdev. (2005). *The Muslims of İndian Origin During The Delhi Sultanate Emergence, Attitudes and Role*, New Delhi.
- Srivastava, Ashirbadi Lal. (1966). *The Sultanate of Delhi (711-1526 A.D.)* The Educational Press, Agra.
- Sultan Firuz Şah. (1871). *Fütûhât-ı Firuz Şahî*, (İng çev. Sir H. M. Elliot), The History of İndia, As Told by İts Own Historians, vol III, London.
- Yahya bin Ahmed bin Abdullah Sirhindi. (1932.). *Târîh-ı Mubârakşâhi*, (İng. çev.K.K. Basu), Oriental İnstitute, Baroda.
- Ziyâeddîn Berenî. (2015). *Târîh-i Fîrûzşâhî*, (İng çev. İshitiyaq Ahmad Zilli), Primus Books, Delhi.
- [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_last_act_of_Malik_Naib_Kafur,_A.D._1316.jpg\(20/01/2021\)](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_last_act_of_Malik_Naib_Kafur,_A.D._1316.jpg(20/01/2021))

Halaç Sarayında Bir Köle: Melik Kâfûr Hezârdînârî

Kaynak:https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_last_act_of_Malik_Naib_Kafur,_A.D._1316.jpg(20/01/2021)

Resim: 1 Melik Kâfûr'un Katledilişini Gösteren Resim.

ŞAKARİM KUDAYBERDİOĞLU VE KLASİK DOĞU ŞİİRİ

SHAKARİM KUDAYBERDİULY AND CLASSIC EASTERN POETRY

ШАКАРИМ КУДАЙБЕРДИУЛЫ И КЛАССИЧЕСКАЯ ВОСТОЧНАЯ ПОЭЗИЯ

Baltabay ABDİGAZIULI*
Ergali ESBOSINOV**

ÖZ

Yakın geçmişimize ait manevi mirasımıza baktığımızda yaşadığımız devrin izlerini görmeden geçmek mümkün değildir. O dönem, Sovyetler Birliği zamanıydı. Dönemin siyasi konjoktürü gereği bazı sorumluluklar toplumsal ve güncel yaşamımıza hatta hafızamızda o derece yerleşmiş ki, birçok alışkanlıklardan vazgeçmek oldukça zaman almıştır. Bunların arasında duya duya alışageldiğimiz Doğu kelimesinin özel yeri vardır. Bu kelime gerek anlam, gerekse de algı bakımından biraz abartılmıştır. Makalemizde, Doğu kelimesi etrafında toplanan kelime, deyim ve anlamlar üzerinde duracağız. Bu deyim Sovyet dönemi bilimsel literatürde Türkoloji, Sinoloji, Japonbilim, Farsbilim, Korebilim gibi sahaya göre yayılan ve son derece geniş anlama sahip olan bilimsel çalışma alanlarını da kapsamı bakımından dikkat çekmektedir. Avrupa kökenli milletlerin dışındakileri dikkate alacak olursak bunu yine Doğu sözüyle karşılamak icap eder. Böyle bir durum tesadüfi değildir, Türk adını ve Türk milletiyle ilgili ne varsa tamamını “Doğu” kavramı etrafında eritmek amaçlanmıştır. Bu sayede Türk kültürü ve diliyle ilgili anlamsal ağırlığı geniş sahalara yayarak zayıflatmak esas amaç olmuştur. Ahmet Yesevi, Dede Korkut, Nevâyi, Fuzûlî, Yunus Emre gibi ediplerin hepsi Doğu şairleridir. Benzer şekilde bunların arasında dünyaca ünlü Çin düşünürü Konfüçyus veya Tibetli Dalay Lama da yer alabilir, çünkü onlar da Doğu’lu olarak anılmaktadır. Makalemizde Sovyetler devri, hatta günümüzde de geçerliliğini koruyan “Doğu” kavramının Türk büyükleriyle ilgili yönü ele alınacak, Kazakların tanınmış şair ve düşünürü Şakarim Kudayberdioğlu'nun eserleri üzerinde durulacaktır. Şakarim çalışmaları Fuzûlî ve Orta Asır devri ünlü Türk sanatkarlarının eserleriyle karşılaştırılıp ortak noktalar üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

*ORCID: [0000-0002-4191-0831](https://orcid.org/0000-0002-4191-0831). Prof.Dr., Abay Kazak Millî Pedagoji Üniversitesi, Filoloji ve Çok Dilli Eğitim Enstitüsü, S.S.Kirabayev adına Kazak Dili ve Edebiyatı Bölümü, b.abdigaziuli@mail.ru

**ORCID: [0000-0002-5477-2116](https://orcid.org/0000-0002-5477-2116), Doç.Dr., Abay Kazak Millî Pedagoji Üniversitesi, Filoloji ve Çok Dilli Eğitim Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Çeviri Bölümü, ergaliesb@gmail.com

Şakarim Kudayberdiöğlu Ve Klasik Doğu Şiiri

Anahtar kelimeler: Fuzûli, Abay, Őakarim, Tûrk kûltûrû, Yesevi, Dođu dűŐûnrleri.

ABSTRACT

When we look at our spiritual heritage of the recent past, it is impossible to pass by without seeing the traces of the era in which we lived. This was the period of the Soviet Union. Due to the political conjuncture of the era, some responsibilities are so ingrained in our social and current lives, or even in our memories, that it took quite a long time to give up many habits. Among them, a special place is occupied by the concept of the East, which we are used to hearing. This word is a little exaggerated both in meaning and perception. In this article, we will focus on the words, phrases, and meanings gathered around the concept of East. This statement attracts attention in the scientific literature of the Soviet period in terms of covering such areas of scientific research as Turkology, Sinology, Japanese science, Persian science, and Korean science, which have a wide range of meanings. If we take into account people other than nations of European origin, it is necessary to interpret this again with the word East. This situation is not accidental, it is aimed at destroying the Turkic name and everything connected with the Turkic world around the concept of "East". Thus, the main goal was to weaken the semantic weight of the Turkic culture and language, spreading it over large territories. Ahmed Yassawi, Korkyt-Ata, Navai, Fuzuli, YunusEmre – all Eastern poets. Similarly, they may include the world-famous Chinese thinker Confucius or the Tibetan Dalai Lama, because they are also called Oriental. Our article will consider the aspect of the concept of "East", referring to the Turkic Great personalities, who retained their reality in the Soviet era, even today, and will be devoted to the works of the famous poet and thinker of the Kazakhs ShakarimKudaiberdiuly. Shakarim's works will be compared with the works of Fuzuli and famous Turkish thinkers of the Middle Ages, and we will try to focus on the general features.

Key words: Fizuli, Abay, Shakarim, Turkic culture, Yassawi, Eastern thinkers

АННОТАЦИЯ

Обращая внимание на наше духовное наследие недавнего прошлого, невозможно пройти мимо, не увидев следы эпохи, в которой мы жили. Это был период Советского Союза. Из-за политической конъюнктуры того времени, некоторые правила и обязанности настолько укоренились в нашей социальной и текущей жизни или даже в нашей памяти, что потребовалось довольно много времени, чтобы отказаться от многих привычек. Среди них особое место занимает понятие «Восток», которое мы привыкли слышать. Это слово настолько преувеличено, как по смыслу, так и по восприятию, что неподготовленным читателям очень легко запутаться в общих чертах смысловой нагрузки этого слова. В статье сосредоточимся на словах, словосочетаниях и значениях вокруг понятия «Восток». Это слово привлекает внимание в научной литературе советского периода с точки зрения охвата таких областей научных исследований, как тюркология, китаеведение, японистика, иранистика, корееведение и даже индология, которые имеют широкий диапазон значений. Если мы примем во внимание народов, отличных от неевропейского происхождения, необходимо снова интерпретировать это словом, как «Восток». Такая ситуация не случайна, она направлена на рассеивание тюркского названия и всего того, что связано с тюркским миром вокруг понятия «Восток». Таким образом, основная цель состояла в том, чтобы ослабить смысловую нагрузку тюркской культуры и языка, распыляя его на огромные пространства. Ахмед Яссауи, КоркытАта, Навои, Физули, Юнус Эмре – все восточные поэты. Точно так же среди них могут быть всемирно известный китайский мыслитель Конфуций или тибетский

Далай-Лама, потому что их также называют восточными. В статье рассмотрены аспекты понятия "Восток", применительно к тюркским знаменитостям, которые сохранили свою научную привлекательность и в советскую эпоху. Дана характеристика произведениям известного казахского поэта и мыслителя Шакарима Кудайбердиулы. Сделана попытка найти общие черты между казахским поэтом и великими тюркскими мыслителями средневековья, как Физули и другие поэты Центральной Азии в рамках словосочетания «Восток».

Ключевые слова: Физули, Абай, Шакарим, тюркская культура, Яссауи, восточные мыслители.

Türk dünyasının büyük düşünürü ve şairi Abay Kunanbayoğlu'nun eserlerindeki manevî bağları incelerken Muhtar Auezov şöyle der: "Abay'ın yaratıcılığında Batı izlerinden nazaran Doğu manevî kaynakları daha yoğundur, güçlüdür. Batı'ya bakarken sırtını Doğuya diremiş, bilgiyle zekâsını müslümanlığa doğru çevirmiştir" (Auezov, M. (1934): 15). Günümüz Kazakistan'ında Abay'ın edebî kişiliğini tabii olarak ulusal edebiyatımızın gelişim tarihiyle beraber değerlendiriyoruz. Ama totaliter sistemli ideolojik saltanat kurulan dönemlerde Doğu'dan ziyade Batı'ya yöneldiğimiz durumları devrin gerekli şartları diyebiliriz. O dönemlerde geçmişimize, milliyetimize sıkıca bağlı şair ve yazarlarımızı Batı kültürü ve Rus edebiyatına yakınlaştırırsak bize bıraktığı edebî eserlerinin değeri artacak, şairane ustalığı yükselecek gibi görünürdü. Elbette, Kazak edebiyatının Abay'dan sonraki gelişme dönemlerinde Batı kültürünün etkisinin ağır bastığını reddedemeyiz. O sıralarda Kazak yazarlarının tanınmış Rus yazar ve şairlerinin eserleriyle yetiştiğini, başarılı gördüklerinden etkilendiklerini, onları hoca saydıklarını normal karşılamalıyız. Birçok Kazak şair ve yazarın etkilendikleri ve usta saydıkları Rus yazar ve şairlerinin eserlerini Kazakçaya çevirerek Kazak edebiyatını zirveye taşımayı başarmışlardır. Bunu, devri gerekli taleplerinden biridir, diyebiliriz. Çoğu kez bu yolla devam eden Kazak yazar ve şairlerine dünya edebiyatı cevherlerinden de öğrenmeye yol açılmıştır. Tarihi gelişmenin sunduğu bu durum Kazak edebiyatının edebî ve estetik seviyesini yükseltmiş, konu ve içerik bakımından saha alanını oldukça genişletme fırsatını vermiştir.

Doğu kültürü, eskilere uzayan Kazak edebiyatının beslediği çok derin bir hazinedir. Kazak Hanlığı devrinde yaşayan ozanların, ondan sonraki şairlerin şiirlerinde, Abay'dan önceki ve sonrası Kazak geleneksel şiirinde Doğu'nun klasik şiirinin, orta asırlardaki Türk Edebiyatı miraslarının etkisi bariz şekilde göze çarpar. Hatta sözlü edebiyat örneklerinde bile Doğu edebiyatının birçok eserleriyle bağlantılı olduğu görülür. Örneğin, "Kız Jibek" jırındaki kesitler Tölegen gibi kahramanlarını, Jibek gibi güzellerini Doğu destanlarındaki mükemmel kahramanlara benzetmiştir.

Doğu ülkelerinde tanınmış "Leylâ ve Mecnûn", "Yusuf ve Zeliha", "Cömert Atımtay", "Ferhat ve Şirin" gibi destan olaylarının örgüsü, kişilerin tipleri ve aşk motifleri Kazaklar arasında benzeri süjelerin eski zamanlardan beri devam etmekte olduğunu kanıtlayan verilerdendir.

Bu ilişki geleneği sonraki edebiyat için de büyük bir ekol ve oluşum faktörü olmuştur. Büyük şair Abay'ın şairane miraslarına baktığımızda onun da

Şakarim Kudayberdiöglü Ve Klasik Doğu Şiiri

Doğu'nun geleneksel Şiirine özendiğini ve güzel örneklerini kullandığını görürüz. Şairin özellikle aşk temalı yazdığı lirik eserlerinde, dini ve felsefi ağırlıklı Şiirlerinde Doğu'ya has geleneksel etütler çok kalabalıktır. Abay Şiirlerinde Firdevsî, Sâdî, Hâfız, Nevâyî, Fuzûlî, Nizâmî gibi Doğu Şiirinin parlak yıldızlarının adını görebiliyoruz ve onların Őiirleriyle yakından ilgilendiğini ve de onları hoca saydığını bile hissederiz. Abay, Doğu'nun destan ve hikayelerini ezbere söyleyerek, millete duyurma ve yaymakla meşgul olmuştur (Auezov, M. (1985): 165).

20. yüzyılın başlarındaki Kazak edebiyatı da bu geleneksel etki dairesi içerisinde bulunmuştur. “Bu devrelerden önceki bağları detaylıca tespit etmek zor olmasına bakmaksızın sonraki dönemlerdeki eserlerinden Doğu etkisini tespit etme ve ayrıntılarına varmak mümkündür” (Derbisalin, A. (1976): 137). Bu dönemlerde, özellikle “Kuran”, “Binbir Gece”, “Şehname” gibi Doğu süjesine kurulu kıssa ve destanlar ortaya çıkmıştır. Günümüze dek “kitabî Şairler” şeklinde Őarthlı adlandırmaya sahip dini ve öğretici edebiyat temsilcilerinin eserleri de bu sınıflandırma dairesi içerisinde ele alınmıştır. Kazak Edebiyatı araştırmaları literatüründe Doğu'dan alınmış süjelere dayalı kıssalar (hikâye) yazan Şairlere “kıssa yazan Şairler” şeklinde tanımlama verilmiştir. Bu dönemlerde sesini duyuran Jüsipbek Őayhislamov, Akılbek Sabal, Şadi Jangiroğlu, Ebubekir Kerderi gibi Şairler Kazak edebiyatının klasik Doğu edebiyatıyla ilişkisinin temelini eski devrelerle bağlayarak genişletmiş ve zenginleştirmiştir. Bu gruptaki Şairler “Doğu'nun klasik edebiyatıyla efsanesi ile Kazakların yazılı ve sözlü edebiyatı arasında bağ ve devam ettirici köprü hizmetindedir, şeklinde tanınmıştır (Kümisbayev, Ö. (1994): 51). Doğu kültürü ve edebiyatının Kazak edebiyatına insancıl ve ibretli fikirler eklediği gibi öğüt ve nasihat gibi yeni edebî türleri de çoğaltmıştır. Sadece “Kitabî Şairler” değil, bu dönemlerde yaşıyan Şair ve yazarların tümü bu kaynaklara sıkça başvurmuştur. Örneğin, M.Seralin'in “Şehname'nin” değişik bölümlerini çevirmesi, A.Naymanbayev'in “Ağaç at”, “Saliha ve Samen”, “Şerizat”, “Barat kız”, “Üç Yetim Kız” Őiirlerine Doğu süjelerini konu etmesi ve diğer Şair ve yazarların eserlerinde Doğu'ya has kişi tiplerinin çokça rastlanması dediklerimizi kanıtlamaktadır.

Bu bakımdan aldığımızda, Abay'dan sonraki yeni edebiyatın ünlü temsilcisi Şakarim'in edebiyat ve fikir kaynağı, hiç kuşkusuz Doğu'nun klasik edebiyatı olmuştur, diyebiliriz. Hocası Abay gibi, Şakarim de Doğu edebiyatının mücevher eserlerini, onların edebî ve estetik desenlerini yakından takip etmiştir. Üstelik Doğu cevherlerinin her bir zerresini oldukça verimli kullanma gereksinimi uzaklardan fark etmiş, eski sözlerin değerini ustaca kullanabilmiştir. Şakarim'in “Dünya ile Hayat” adlı Şiirinde çok eskilere dayalı manevî miraslara büyük önem verdiği görülmektedir. Eski Şairlerin bıraktığı ibretli sözler Şakarim'de kendine has yerini bulmuş, gönlüne yerleşen, kalbinde ezberlenen bu düşüncelerini kendi eserlerine edebî bir “kirpiç” olarak kullanmıştır.

Şakarim Şiirlerindeki Doğu'ya has özellikleri saymak ve çerçevesini çizmek zor bir iştir. Dolayısıyla kısa makalemizde Doğu'ya has görünümünün her

bir hikaye, eser ve edebi kaideler üzerine durmayıp bazı eserlerinin bölümlerinden örneklemeler sunmaya çalışacağız.

Öncelikle belirtilmesi gereken durum, şairin eserlerinde Doğu kökenli sùjeleri sıkça rastlanmasıdır. Eskiden gelen klasik hikayeleri kullanma, genel olarak, bu dönem edebiyatının en çok başvurduğu yöntem olmuştur. Şakarim de bu yolla yürüyerek eserlerinde Doğu sùjeli kesitlerden bolca faydalanmış olmasıyla birlikte zengin manevi hazineye özel bir zevkle bakmıştır. Doğu'ya has anlayış ve fikirlere eleştirici bir görüş getirmesi edebi kişiliğine ayrıcalık kazandırmıştır. Şakarim, kendisinden önceki Doğu klasiklerinin büyük eserlerine Kazak usulü edebi zevkle bakmada dönem şairlerine nazaran daha ileri gitmiş, Firdevsî, Fuzuli, Sâdî gibi Doğu yıldızlarının şiirlerinden gerekli olan olayları süzgeçten geçirerek kendi kalemi kadar söyletmiştir. “Benzeri konuların değişik şairlerde tekrar gözükmesi asla çeviri eser olarak değerlendirilmemeli. Bu halde her bir şair kendi kalemiyle yenilemiş ve şairaneliğini ustaca kullanmıştır”, demeliyiz (Auezov, M. (1959): 150).

Bu tip yorumlamalar çerçevesinde değerlendirilecek kapsamlı eserlerinden biri, hiç kuşkusuz “Leylâ ve Mecnûn” destanıdır. Şair, eserinin giriş bölümünde belirttiği gibi olay konusunu Doğu'nun meşhur şairi Fuzûlî'den almıştır.

Şakarim'in şiirinin girişinde Doğu Edebiyatı gelenekleriyle bağlılığını sergileyen etütler mevcuttur. Destanın ana konusundan bahsederken Doğu'nun klasik şiirinin temsilcisi Fuzûlî'nin edebi kişiliğine saygı duyduğunu ve değer verdiğini dile getirmiştir. Böyle bir yaklaşım, Şakarim'in edebi şahsiyetine has bir özelliği teşkil eder.

Büyüklerin büyük olduğunu söyleme de bir büyüklüktür. “Dubrovskiy Hikayesi'nin” giriş bölümünde Şakarim, Rus şairi A.S.Puşkin'in şiirlerinin cahillere değil, anlayışı yüksek kişilere yönelik olduğundan bahseder ve şiirlerini gözleri kamaştırarak kadar parlak yıldızla benzetir. Yukarıda söylediğimiz örnekte de Şakarim Fuzûlî'ye de aynı gözle bakmaktadır. Bununla birlikte, bu örneklemelerde olduğu gibi adı geçen eserini yazma amacından da bahseder.

Doğu Edebiyatından alınmış hikâyeler doğrultusunda Şakarim “Leylâ ve Mecnûn'den” başka birkaç şiirler ve kısa mensur eserler yazmıştır. Onların arasından “Bir Han'ın gövdesine yara çıkmış” (Kudayberdiyev, Ş. (1988): 152-153), “Bir Han'da iki çocuk olmuş, biri akraba”, “Navşeruan avcılıkta geyik vurmuş” (a.g.e.: 156), “Avcılıkta susayan Aşam Padişah” (a.g.e.: 163) gibi hikayeleri vardır. Buralarda da Doğu şairi Muşrifeddin Sâdî'nin “Gülistan”, “Bostan” destanlarındaki olayı andırmaktadır. Saidi'nin hikayelerinde rastlanacak Kujaj Padişah, Hatam Padişah, Anuşirvan, kızını ayakkabıcıya veren kimse, Cömert Atımtay hikayelerinde geçen değişik olaylar kısa hikayeler olarak ortaya çıkar. “Kardelen Bahçesi” adlı mensur eserinde kendine has özelliği takip ederek şiirsel üslubü hakkında bilgi verir.

Şair, belli bir hikayeyi örnek alma yolunun değişik yolunda devamlı bir çaba içindedir. Herhangi bir konuyu değişik dönemlerde farklı şairlerin yeniden söyleyerek yenilemeleri Klasik Doğu Edebiyatının göze görünen özelliği diyebiliriz. Ama o dönemdeki şairler birbirini tıpkı aslındaki gibi, değişik

Şakarim Kudayberdioğlu Ve Klasik Doğu Şiiri

yapmaksızın tekrarlamazlar ve her biri kendine has yolu bulur. Her bir şair kendi zamanına göre, edebi amacına uygun ve özellikle kendi ustalığı seviyesine göre değişiklikler ve eklemeler yaparlar. Bu özellik Şakarim’de bariz şekilde görülür. Leylâ ve Mecnûn hikâyesini anlatmada Şakarim Fuzûlî destanlarındaki olayları ekleyerek, gereksiz gördüğü yerleri de çıkarmıştır. Sâdî destanlarına da aynı şekilde bakmış, hedefi, destanlarda geçen olaylarla ilgili okurlara faydalı nutuk ve ibretler söylemiştir. O amaçla benzeri verileri Kazakların yaşantı ve anlayışına yakınlaştırarak Kazaklaştırmaya çalışmıştır. Eski hikâyelerin birkaçını biriktirip konusal olay oluşturur, ya da Doğu olayına kendi tarafından anlam katarak, sonra kendi yorumunu sunar. Örneğin, Sâdî’nin “Gülistan” Destanı’nın kırk dördüncü hikâyesinde bir yaşlının kızıyla evlenen ayakkabıcının “kızın dudağını ısırıldığı hakkında” veriler güzellik ve renk katmaktadır. Bu örneklemelerden görüldüğü gibi Sâdî, “herhangi birisine ait kötü alışkanlıklar varsa, o alışkanlık ferdi küçük düşürecektir”, der. Şakarim ise bu hikâyeyi kendi fikrine doğru uydurarak “Bazen gülünç sözlerden de ders alınabilir” adlı kısa mensur eserinde örnekleme olarak kullanmıştır. Böylece Doğu şiirinin içeriğini nesire çevirir ve benzeri süjüyle olaylara tarafınca eklemeler katar. Örneğin, kızın babası rencide olduğu zaman damadın “Babacığım! Günah bende değil, kızımızın dudağı kıpkırmızı olduğundandır; benim gibi zavallının serveti az olduğundandır; kıt gözükken safiyanı (keçi derisinden tabaklanarak yapılmış para kesesi) ısırarak kalıba koyardım. Kızımızın dudağından öperken kırmızı safiyan aklıma geldi ki, o imiş diye ısırardım. Dudağı o kadar kızıl olmasaydı ben öyle yapar mıydım?”, der. Bu gülmek veya şaka için söylenmemiştir, emeğin de emeği var. Yeri yerinde kullanılmamış emek ve çaba, zulme harcanan akıl gibidir; ateşe düşmüş kelebekle aynıdır” (a.g.e.: 488), der.

Örneklemeden yola çıkarak Şakarim’in diğer Doğu şairlerini hoca saydığını fark etmemiz mümkündür. Eserlerinde eski motifleri tekrarlamış gibi gözüküyor olmasına karşın, ortaya attığı şiirleri yine kendisine ait sitile sahip olur ve planladığı amacına uyarak değişik anlamdaki düşünceleriyle süslenir.

Doğu Edebiyatı kökenli hikayeleri konu edinen Şakarim, hem biçim hem de edebi sanat bakımından özel eserler vermiştir. Eserleri edebi kişiliğinin imzasını taşır, şairane usulünü ortaya koyar. “Leylâ ve Mecnûn” destanı Şakarim’i hem teknik hem de içerik bakımından aşk destanlarına epeyce yakınlaştıran çalışmasıdır. Bunlar şairin Doğu’nun klasik şiirlerini yakından takip ettiğini gösteren ciddi delillerdir.

Aşk motifleri Şakarim’in kalbiyle fikrine yakın konulardandır. Orijinal Doğu örneğiyle olmasa bile onun bu konuda yazdığı “Kalkaman ve Mamır”, “Enlik ve Kepek”, “Nartaylak ve Aysulu” destanlarında Doğuya has destan geleneğinin birkaç işaretlerini fark ederiz. Özellikle, şairin eser olayını ifade etme usulü, kahramanlarının karakterlerindeki değişik özelliklerini betimleme yöntemi, şiir nakışı, güzelce özlü sözlerin kullanım tarzıyla eserin başlangıcı ve sonucundaki anlatımı, yapısal özellikleri Şakarim’e oldukça yakın olduğunu kanıtlamaktadır. Şakarim, çeviri eserlerine şiirle başlar ve sonucunu düz yazıyla tamamlar. Benzeri bölümlerde şair, eserin konusuyla ilgili bilgi verir, amacını belirtir ve öğütlerle

tamamlar. Çevri eserlerinde orijinal kaynak yazarları hakkında değerlendirmesini sunarak yorumlamalarını katar. “Kalkaman ve Mamır”, “Nartaylak ve Aysulu” şiirlerinde olaydan sonraki durumlarla ilgili süjelere yer verir, hikayeye ilgili coğrafik adlandırmaları bolca kullanır. Şakarim eserlerini incelerken şiirlerinin başı ve sonundaki usulü Doğu'nun eski edebiyatı verilerini andırır. Örneğin, Abay'ın ünlü “İskender” destanı da bunun gibi yazar yorumlamalarıyla tamamlanır.

Şakarim'in Doğu Edebiyatından beslenerek büyüdüğünün bir delili eserlerindeki Doğu içerikli süje ve olay zincirlemesinin bulunmasıdır. Ama bu halde de kendine hay yolla devam ederek örnek aldığı şairlerin isimlerini söyler, bu şekilde eskiden yaşamış olan ünlü şemaları hatırlatmış olur. Firdevsî, Sâdî destanlarında adaletli kişi olarak tanınan Anuşirvan adlı kahramanın Şakarim'de Navşervan olarak anlatılması ve onun adalet ve mihribanlığın simgesi olarak gösterilmesi dikkate değerdir. Benzeri kesitler Şakarim'in Doğu kökenli manevi kaynakları iyi tanıdığını ve benimsediğini gösterir.

Şakarim, “Leylâ ve Mecnûn” destanının giriş bölümünde Fuzulî'ye olan saygı ve hürmeterini sunar, Nevâyî, Sâdî, Şemsî, Saykâlî, Hoca Hâfız, Firdevsî gibi şairlere de değinir. Onlara “Dünyaya söz nurunu saçan” diyerek, benzeri bilgilerin edebi kişiliğini beğendiğini ve örnek aldığını belirtir. Onların eserlerini bir ekol olarak tanımlar ve kendine hoca gördüğünü dile getirir. Şair kalabalık Doğu yıldızlarının parlak eserleriyle yakından ilgilenir ve devamlı araştırma halinde bulunur. Onların eserlerini arar, bulur, okur, öğrenir, yorumlar ve neticesinde kendi çalışmalarında ustaca kullanır. “Dede Korkut, Hoca Hâfız rüyama girdi de...” (a.g.e.: 222-224), “Korku'nun motifi” (a.g.e.: 224-226) adlı şiirlerinde de Doğu bilginlerine yönelerek onların motiflerini ustaca yönlendirir, değer verdiği Hoca Hâfız'ın birkaç şiirini Kazakçaya çevirir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, bu şiirlerini tam anlamda çeviri eser diyemeyiz. Tersine, Şakarim ile Hoca Hâfız'ın edebi ve fikir yarışı görünür gibidir. Diğer bir dikkat edilecek yönü, şair bu eserinde anlamsal tarafı bir yana, Doğu kökenli şiir yazma tekniğini de Kazaklaştırmaya çalışmıştır.

“Uyandırdı beni erkenden Doğu şiiri” (a.g.e.: 143) dediği gibi Şakarim, şairlik hayatının ilk yollarını Doğu motifleriyle başlar. Gençken yazdığı “Gençlik Hakkında” (a.g.e.: 26), “Yirmi Üç Yaşındayım...” (a.g.e.: 29-32) gibi şiirleri klasik Doğu şiirinin desenlerini anımsatır. Doğu Edebiyatına has güzel kızlar tasviri ile benzetme ve abartma gibi teknik yöntemler ustaca kullanılmıştır. Şakarim,buralarda da geçmişi günümüze doğal bir biçimde bağlayan şair olarak tanınır. Güzel kızlar tasviri, klasik Doğu şiirine has abartmalı benzetmelere bolca rastlanmaktadır. Şakarim'in tasvir ettiği güzel kızlar, onların yakışıklı kardeşleri, onlara yine bir güzellik katan diğer güzel kızlar; bunlar hepsi şiir aktarmasında harika bir edebi geleneğin görüntüsü olarak göze çarpar ve Şakarim usullü eski edebi geleneğin yirminci asrın başındaki devamını gösteren Kazak Edebiyatı türünde iz bırakır.

Şakarim'in edebi mirası Kazakların bildikleri klasik Doğu şiirinin konu alanlarını genişletmiş ve geliştirmiştir. Şair zaman talebine göre güzel desenlerle örülen müstakil düşünce sistemini ortaya atmıştır. Örneğin, mecazi anlamlı

Şakarım Kudayberdiöglü Ve Klasik Doğu Şiiri

kelimelerin oldukça geniş ölçüde kullanılması, benzetme ve abartma tekniğinin geleneksel Kazak şiirine uyum sağlaması Şakarım'de açıkça gözükmektedir. Özellikle Abay'dan sonraki diğer edebiyat temsilcilerinin, usta şairlerin örneğiyle Doğu şiirindeki didaktik motifleri zenginleştirmiş ve yüceltmıştır.

Didaktik usul asırlardan beri edebiyatın eğitici, öğretici görevini teşkil eder. Ama Şakarım'ın yaşadığı devirdeki rolü daha çok önem kazanarak halkı kültürle eğitime çağırma esas araç görevini üstlenmiştir. Şairin halk arasındaki bilgisizlikle cahilliği yok etme çabası, eğitim ve öğretim, ülkesini kültür seviyesi yüksek ülkelerin arasında bulundurma gayesi, Kazak toplumunu gerici psikolojiden kurtarma çalışması, eğitici, hatta demokrasi anlayışının ilk işaretlerini sunması bütün didaktik eserlerinde görünen edebi renklerdir.

Şakarım'ın eserlerinde güncel hayat, sosyal yaşam, insani davranışlar, iyilikle kötülük gibi öğüt verici ifadeleri oldukça kalabalıktır. Şair Doğu Edebiyatındaki geleneksel konular arasındaki fert, insan hayatı, insani değerler, hayırseverlik meselelerine fazlasıyla dikkat çeker. Özellikle şair, “temiz insan”, “temiz akıl”, “temiz din – temiz inanç” kavramlarını her şeyden üstün tutar. Bu arada Tasavvuf Edebiyatının motiflerine de yer verdiği görülür. Tasavvufi felsefe temsilcileri hayatta yaşanan olayların hepsini tarihteki geçici şeyler diye anlatırlar. Şakarım ise toplumdaki sosyal eşitsizliklere karşıdır. Millet, topluluk ve uruğ diye ayırmaksızın aralarında dostluğun ve merhametin olmasını ister, kadın ve erkeklerin arasındaki sosyalleşmedeki farklılıkları eleştirir. Zengin ve fakirin, iyi ve kötünün mücadelesini konu edinir.

Abay'ın “Tolık Adam” dediği “Kamil İnsan” kavramından yola çıkan “Temiz İnsan” adına felsefi görüşünü ortaya atar ve propagandasını yürütür. Bunlar Doğu'nun büyük düşünürlerin önemli fikirleri olup, bir zamanları Yusuf Has Hacib, Ebunasir El-Farabi, Hoca Ahmet Yesevi'lerin savundukları ortak görüşlerdir. Onların eserlerindeki asıl hedefler arasından sosyal yaşamı düzeltme, insanların birbirleriyle olan sevgisini güçlendirme ve pekiştirme, insanoğlunu mutlu etme gibi meseleler sıkça görülür. Örneğin, El-Farabi “Her türlü gelişme insanın istediğidir, hatta bir amaçtır, çünkü gelişme ve geliştirme iyiliktir, dolayısıyla insanın arzusudur. İnsanın istediği iyilik çerçevesi fazla olduğundan dolayı mutluluk onların arasındaki en faydalısıdır”, der (El Farabi, (1975): 3). İnsanoğlunun kendini geliştirmeye özen göstererek mutluluğa ve iyiliğe baş vurmasını Hoca Ahmet'in Hikmetlerinden görmek mümkündür:

İçi dışı yalan insana hiç güvenme.

Gönlün saf ise her zaman zafer senindir, (Yesevi, K.A. (1993): 104). Yani günlük yaşamda yalandan, kandırmacılıktan uzaklaşmaya çağırır, namuslu olmalarını ister. Tam bu anlayış Yusuf Has Hacib'te şu şekildedir:

1839. Akıl yaşamdır, akılsız kişi bir ölüdür,

Ey akılsız, akıl olsun senin dileğin. (Balasagun, J. (1986): 12).

Şakarım'ın “İçi ve dışı aynı olan insan nerde” şeklindeki çağrısı (Kudayberdiyev, Ş. (1988):213) çok doğal görünür, çünkü şair çevresinde devamlı iyi insanları arar.

Şakarim, “akıl” kavramına büyük anlamlar katar. “Akıl kuşu kaybolmadan uçsa”(a.g.e.: 259), “İnsanın erki nerede, diye akıldan sormuşum(a.g.e.: 214), “Akılın cevabı” (a.g.e.: 215), “İlimsiz insan, hayvandır” (a.g.e.: 251) gibi şiirlerindeki ana fikri akıla başvurma, akılla danışma, aklın cevabını dinleme şeklinde görülür.

Şakarim’in anlayışındaki akıl, insan değerlerinin içindeki en kıymetlisidir. Burada, şair Doğu düşünürleriyle güzel uyum gösterir. Örneğin “Akla uymayan bende bir hayvanımdır” (a.g.e.: 263) dediği mısralar Balasagun’un

5857. “Akılsız kişi hayvanla eşittir” – (Balasagun, J. (1986): 12) dediği felsefi yorumlamalarına çok yakındır.

Şakarim, Türk felsefi düşüncesi ve söz sanatı hazinesine “Temiz İnsan’ı” kazandıran büyük düşünürdür. Fertleri merhamet ve hayırseverliğe çağıran şiirlerinin temelinde Büyük Doğu’nun klasik eserleri bulunmaktadır. Örneğin, Hoca Ahmet Yesevi’yin “Dîvân-ı Hikmetindeki” insani değerler olarak adaletli olma, fikri temizlik, merhamet, hayırsever, Allah sevgisi sıkça rastlandığı gibi, Şakarim de kendisinin aradığı şeyi “aşk, adalet, temiz kalp, özgürlük ve derin ilim” olarak açıklar (Kudayberdiyev, Ş. (1988): 397). Bu bağlamda Şakarim eserlerinin sayesinde devirler arası süreçler arasındaki kopukluk en az ölçüye inmiş oldu diyebiliriz.

Leylâ ile Mecnûn’un başındaki kader, gençlerin birbirine aşk olmasından meydana gelmişse, Şakarim’in “Garip Olması”şiirinde ise bütün olumsuzluklar şiirlerinde kaydettiği beş değerın sosyal hayatta üstünlük kuramadığından olmuştur, şeklinde göze çarpar.

Şakarim hayat zorluğunun insan yaşamının temel taşı olamayacağını kanıtlar. Hayat ne kadar zor, kederli olsa bile insan, yaşamında onu yenmek için mücadele eder. İnsanoğlu bu zorluktan kurtulmak zorundadır. Buna ulaşmanın ve insan hayatını düzeltmenin yolu “Temiz İnsan” fikrini oluşturmanın en gerekli kurallarını yerine getirmekten gelir, der. “Temiz İnsan’a” ulaşmanın yolu beş değer üzerinden gelir. Onları yerine getirmedikçe “Temiz İnsan” da yoktur, dolayısıyla insani ve kişisel yönden anlamlı hayat yaşanamaz, der.

Genel olarak baktığımızda kişiliğiyle gönlü temiz olan kimse, toplumun aktif ve bilgili ögesi olabilmektedir. İnsan karakterleri kategorisi ile ilgili şiirlerinde Şakarim, Doğu’ya has köklü ifadeler ve görüşlere yer verir.

Eski folklorik verilerle Doğu’nun klasik Edebiyatından beri devam etmekte olan geleneksel konu, insan hayatının çeşitli dönemlerini söylemektir. Hoca Ahmet Yesevi, ünlü destanının ikinci ve sekizinci hikmetlerinde (Yesevi, K.A. (1993): 21-34) insanın bir yaşından altmış üçe değinkı hayatını anlatır. Bu gelenek eskiden beri Doğu Edebiyatına has bir özelliktir. Aşk şiirinin bu alandaki yeri çok özeldir. Yirminci asrın başlarındaki Kazak Edebiyatı da bu geleneği devam ettirmiştir. Örneğin, Narmanbet Ozanın “(Senin) Birden ona ulaşman”, “On yaşıma geldim” (Narmanbet Akın (1998): 198) adlı şiirlerinin konuları bu geleneğin belirtisi gibi olup, şairin “Çocuk Nereden” (Narmanbet Akın (1998): 65-68) adlı şiiri çocuğun ana rahminde olduğu andan sekiz yaşına değinkı hayat basamaklarını anlatır. Şakarim ise “Yakalananın Hayatı” adlı (Kudayberdiyev, Ş. (1988): 334-340)

Şakarim Kudayberdioğlu Ve Klasik Doğu Şiiri

destansı uzun şiirinde kendisinin beş yaşımdan başlayarak hayatının sonuna kadar geçtiği yollara felsefi değerlendirme yapar. Geleneksek Türk edebiyatında bunlara “yaş destanı” denmektedir.

Makalemizde Şakarim eserlerinin hemen hemen tümünde görülen Doğu motiflerinin hepsine detaylıca duramadık. Ama yeri geldikçe eserlerinin edebi ve estetik gücünü, şairin ustalığı ile ilgili meselelerini gündeme getirmeye özen gösterdik.

Klasik Doğu Edebiyatının edebi ve felsefi düşünce ekolünden örneklerle yola çıkarak şairlik yeteneğini son derece ustaca kullanan Şakarim’in diğer bir “hocası” hiç kuşkusuz Kazakların halk veya anonim şiirleri ve halk ozanlarıdır. Kazak tarihinde “Hanlık Devri” diye adlandırılan tarihi dönem edebiyatından Abay’a kadar devam eden Kazak milli edebi hazinesinin esas özelliğini gösteren de bu ozan ve halk şairlerinin şiirleriydi.

Bütün tarihi olaylar devamlı ilerler ve değişir. Tarihi gelişme sürecinde duraklama veya ara verme gibi boşluk olamaz. Edebiyat göçünün de ilerlemesi bunun gibidir. İlerleme ve gelişme olan yerde yenilikle gelenek beraber yürür. Bu bakımdan aldığımızda Kazak Edebiyatının edebi, estetik yönden gelişmesini etkileyen ana etken, folklor geleneğidir. Doğu’nun klasik şiir geleneği dediğimizde biz de böyle bir kesintisiz devam eden canlı eserleri görmekteyiz. Bu olayın canlı temsilcileri, yani şairler birbirinden uzaklarda bulunan, özel karizmaya sahip olan, ama birbirleriyle fiziki bağlantı kuramayan ünlü şemalardır. Onları karşılıklı bağlayan, beraberce zenginleştiren faktör, manevi mirastır.

Böyle bir benzerliğin temel taşıını tespit etmede hangi bir yöntemle, teze dayanmalıyız, sorusu ortaya çıkabilir. Gelenek etkileşimini ve devamlılığını hangi açıdan ele alarak nasıl anlamalıyız? Bu da başka bir meseledir. Çoğu kez edebi geleneğin devamını edebi eserlerin dış görünüşünden, şiirin yapısından arıyoruz, içerik bakımından, iç tabiatına, edebi ve düşünce yönünün önemine, toplumsal düşünce ağırlılığını arka plana bırakırız. Bu arada, elbette, eserin dış biçimiyle görülen devamlılık özelliklerinin önemini yok sayamayız. Çünkü onlar şairin ilhamını meydana getiren, şiir yazdığı sıradaki heyecanına göre oluşan canlı yazılardır, başka bir deyişle canlı olayların yazıya aktarılmasıdır. Onlar da “söylemeli”, meydana gelen “jır”, yani şiirler de olay tasvirin mükemmel öğelerini sergilemelidirler. Bu bakımdan ele alındığında Şakarim şiirleri çok canlıdır.

Yine de, belirli bir edebi gelenek görünümü eserin iç tabiyatıyla, şairin veya yazarın sergilediği toplumsal, felsefi görüşleriyle bağlantılı olabilir. Herhangi bir edebi eser kendini kuşattığı toplumsal çevrenin meyvesidir, zaman ve boşluğun edebi görüntüsü ve şairin kalbinde yoğrularak dışa sarkan zamanın manzarasıdır. Şakarim’in manevi yönden kaynak gördüğü ozan ve şairleri Asankayğı, Şalkiyiz, Buhar Jırav, Ümbetey, Şal, Aktanberdi gibi söz ustalarıdır. Onların her biri kendi devirlerinin ünlü şemaları, ciddi bir toplumsal düşünceye sahip olan bilginlerdir. Onlar kendilerine has edebi geleneği gelecek nesile geliştirecek ve genişleterek miras bırakmıştır.

Yirminci asır başlarındaki Kazak şiirinin öncülüğünü yapan Şakarim, bu tür kaynaklardan istifade eden ünlü şairdir. Eski Türk folklorunu muhteşem Doğu

şairinin değerli eserleriyle sentez yapmayı başarabilen sanatkardır. Şakarim, kendinden önceki Kazak şair ve ozanlarının halka hizmet etme, halkın birliğini sağlama, dostça geçinme, vatandaşın “sesiyle kulağı olma”, zamanının toplumsal önem taşıyan olaylarını duyurma, hayat felsefesini anlatma gibi bengü yaşayacak manevi değerleri kendi usulünce geliştiren, devreleri birbirleriyle bağlayan paha biçilemez manevi mirasın yazarıdır.

KAYNAKÇA

- Abay (1995), Şıgarmalarının Eki Tomdık Tolık Jıynagı. T.1. Almatı, Jazuşı.
Auezov, M. (1934), Abay Akındığının Aynası. Adebıyat maydanı, № 11-12.
Auezov, M. (1985), Jıyırma Tomdık Şıgarmalar Jinagı. T.18. Almatı, Jazuşı.
Auezov, M. (1959), Ar Jıldar Oyları. Almatı, KMKAB.
Balasagun, J. (1986), Kuttı Bilik (Kutadgu Bilig). Almatı, Jazuşı.
Derbisalin, A. (1976), Dastur Men Jalgastık. Almatı, Gılım.
El Farabi, (1975), Aleumettik-Etikalık Traktattar. Almatı, Gılım.
Kudayberdiyev Şıgarmaları (1988). Almatı, Jazuşı.
Kümisbayev, Ö. (1994), Teren Tamırlar. Almatı, Gılım.
Narmanbet Şıgarmaları, (1998). Karagandı, Bolaşak-Baspa.
Sagdi. Gülstan (çev. M. Alimbayev) (1991). Almatı, Jazuşı.
Şakarim. (1988), Jolsız Jaza. Almatı, Jalın.
Yesevi, K.A. (1993). Divan-ı Hikmet (Akıl Kitabı). Almatı, Murattas

PEYAMİ SAFA'NIN MAHŞER ROMANINDA DEĞERLER AŞINMASI

DISTORTION OF VALUES IN NOVEL MAHŞER BY PEYAMİ SAFA

ТРЕНИЕ ЦЕННОСТЕЙ В РОМАНЕ ПЕЯМИ САФА "МАХШЕР (АПОКАЛИПСИС)"

Yeliz AKAR*

ÖZ

Türk toplumunun sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik düzeyde yaşadığı bunalımlı ve buhranlı dönemleri, romanlarında realist bir tavırla ele alan Peyami Safa, Cumhuriyet dönemi yazarları arasında yer alır. Romanlarında bilhassa, 1923'ten sonra toplumsal yapıda meydana gelen değişimleri ve dönüşümleri bütünüyle idrak edememiş dönem insanını; çatışmaları, çelişkileri ve ikilemleri üzerinden yansıtır. *Mahşer*, Peyami Safa'nın bu boyutta yazdığı eserlerinden biridir.

Peyami Safa; *Mahşer* romanında kimliksizleşme, yabancılaşma ve yozlaşmanın yol açtığı bozulmayı/yok oluşu, insanı ve toplumu merkeze alarak aktarır. Ahlaki, sosyal ve kültürel boyuttaki değerlere; çağın nesneleşen/metalaşan yapısı nedeniyle yüz çeviren insan/toplum, *Mahşer*'in izleksel bakımdan temel çerçevesini oluşturur. Kimi zaman eleştirel kimi zaman ironik bir perspektiften dönemin hâkim ruhu/ağırlıklı değeri üzerine dikkatimizi çeken Peyami Safa; savaşı fırsata çeviren harp zenginlerini, konformist bakış açısını, şahsi fayda ve yararaya dayalı zihniyeti, *Mahşer*'de tüm boyutlarıyla ele alır. Böylesine teredditlemiş bir zihniyetin karşısına erdem, hayâ, haysiyet ve milli kimlik gibi değerlerin bir toplamı olarak sunulan başkişi Nihat'ı çıkararak idealize ettiği insana gönderme yapar. Yazarın sözcüsü olarak konuşan Nihat, mevcut düzeni eleştirerek değerler dünyasında yaşanan mahşere, sembolik boyutta gönderme yapar. Salt maddesel kazanca dayalı bir yaşama biçimi kuran insanların, toplumsal yapıyı ne denli içten çürüttüklerine tanıklık eden Nihat, yaşadığı zamana intibak edemeyen neslinin bunalımını kendi şahsında aktarır.

Bu çalışmada, *Mahşer* romanı referans alınarak manevi değerleri tahrip eden ve maddecilik gerçeğini sapkın bir şekilde ön plana çıkaran bakış açısının insan ve toplum üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Roman, Peyami Safa, *Mahşer*, değer, aşınma.

ABSTRACT

Peyami Safa is one of the writers of the Republic period, which deals with the depressive and depressed periods that Turkish society lived through in socio-cultural and socio-economic

* ORCID: [0000-0002-3963-1008](https://orcid.org/0000-0002-3963-1008), Dr. Öğretim Üyesi, Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. y.akar84@hotmail.com

levels with a realist approach in his novels. In his novels, he reflects the people of the period who could not fully comprehend the changes and transformations that took place in the social structure after 1923 through the conflicts, contradictions and dilemmas. Mahşer is one of the works written by Peyami Safa in this dimension.

Peyami Safa, in his novel, Mahşer, narrates the degradation / disappearance caused by de-identification, alienation and degeneration by putting human and society at the center. People / society who turn away from moral, social and cultural values due to the objectifying / commodified structure of the age constitute the basic framework of the Mahşer. Drawing our attention on the dominant spirit / weighted value of the period from a critical sometimes ironic perspective, Peyami Safa handles the war-rich people who turn war into an opportunity, the conformist perspective, the mentality based on personal benefit and benefit in all dimensions in Mahşer. He refers to the person he idealizes by swowing hearperson Nihat, who is presented as a sum of values such as virtue, life, dignity and national identity, against such a hesitant mentality. Nihat, speaking as the spokesperson of the author, criticizes the current order and refers to the apocalypse in the world of values in a symbolic dimension. Nihat, who witnessed how sincere people who established a life style based on material gain, refuted the social structure, narrates the crisis of his generation, who could not adapt to the time he lived, in his own person.

In this study, the effects of the perspective that destroys moral values and highlights the reality of materialism in a perverse way on human and society will be discussed with reference to the novel of Mahşer.

Keywords: Novel, Peyami Safa, Mahşer, value, distortion.

АННОТАЦИЯ

Пеями Сафа, реалистично относящаяся в своих романах депрессивным периодам турецкого общества на социально-культурных и социально-экономических уровнях, входит в число писателей республиканского периода. В его романах отражаются конфликты, противоречия и дилеммы между людьми, которые не могли полностью осознать изменения и трансформацию произошедшего в социальной структуре после 1923 года. Апокалипсис - один из работ Пейями Сафа в этом отношении.

Пеями Сафа, основываясь на человека и общество, в своем романе "Апокалипсис" описывает деградацию/исчезновение, вызванную деидентификацией, отчуждением и дегенерацией. С тематического точки зрения человек/общество, отвернувшееся от моральных, социальных и культурных ценностей, из-за объективной и реальной структуры эпохи, составляет базовую основу "апокалипсиса". Пеями Сафа, обращает наше внимание на доминирующие духовные ценности того периода с критической, иногда иронической точки зрения. Автор рассказывает о разбогатевших войной людях, которые превратили войну в возможность, имеют конформистскую точку зрения и менталитет, основываются на личную выгоду по всем направлениям. Против такого колеблющегося менталитета автор противопоставляет человека с именем Нихат, который является добродетелем, с достоинством и национальной идентичностью. Выступая в качестве представителя автора, Нихат критикует имеющий порядок и обращается к апокалипсису из мира ценностей в символическом измерении. Нихат, который является свидетелем того, как люди, установившие образ жизни, основанный на материальной выгоде, опровергали социальную структуру, рассказывает о кризисе своего поколения, которое не может адаптироваться к тому времени, в котором они живут.

В этом исследовании, со ссылкой на роман “Апокалипсис”, обсуждаются подходы, разрушающие моральные ценности и реальность материализма, касающийся девиантным образом на человека и общество.

Ключевые слова: роман, Пеями Сафа, апокалипсис, ценность, трение.

1. GİRİŞ

Türk edebiyatında roman türünün mahiyeti ve muhtevası, 1920’li yıllardan itibaren daha geniş bir perspektiften yansıma imkânı bulur. Yeni bir döneme geçişin değerler dünyasında yarattığı çok yönlü etki, Cumhuriyet dönemi yazarlarının asli ilham kaynağı olur. Peyami Safa, bu ilham kaynağından beslenen yazarlar arasında yer alır.

Peyami Safa, köklü değişimlerin yaşandığı bir kültür ortamının içine doğar. Dolayısıyla ele aldığı romanların ortak paydası, ferdi hassasiyetlerin yanı sıra toplumsal sürece dayalı konulardır. Zira Peyami Safa’ya göre “*Her sanat, ister istemez millîdir ve bu onun gayesi olmadığı zaman bile zaruri neticesidir. Sanatın içtimai bir hadise oluşu, sanatın sanat için olduğu kadar, cemiyet içinde olduğunu gösterir. Sanat, kendi kendine has ve sadık olduğu nisbette cemiyetin ifadesidir. Ve cemiyetin ifadesi olduğu nisbette kendi kendine hastır. Sanat, kendi estetik kadrosu içinde sanat için, cemiyet kadrosu içinde cemiyet içindir.*” (Tekin, 2003: 30-31). Sanat ile çağı arasındaki ilişkiyi yansıtan bu düşünce, aynı zamanda Peyami Safa’nın sanata yüklediği anlamı ve rolü göstermesi bakımından dikkate değerdir. Edebi eserlerin işlevinden başarılı bir şekilde istifade eden Safa, ilk yazınlarını hikâye türünde verir. Lakin Peyami Safa’nın Türk edebiyatında yer almasını sağlayan eserler; *Sözde Kızlar*, *Şimşek*, *Mahşer*, *Süngülerin Gölgesinde*, *Attılâ*, *Bir Akşamdı*, *Canan*, *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*, *Fatih-i Harbiye*, *Bir Tereddüdün Romanı*, *Biz İnsanlar*, *Matmazel Noraliya’nın Koltuğu* ve *Yalnızız* adıyla kaleme aldığı romanlarıdır.

Edebi kimliğini tüm yönleriyle yansıttığı romanlarında eleştirel ve gerçekçi bakış açısı kullanan Safa, İnci Enginün’ün ifadesiyle “*güçlü bir gözlemci ve anlatıcıdır.*” (Enginün, 2017: 294). Medeniyetimizin geçirdiği sancılı ve sıkıntılı süreçleri kendi müşahedelerinden ödüncleme yaparak dile getiren Peyami Safa, tüm değişimlere/dönüşümlere karşı milli bilinci ve akılcı dikkati kuşanan bir tavır sergiler. Zira her değişim süreci, duygu ve düşün dünyasında kırılmalar yaratır; esas olan şey, sorunlara ve sıkıntılara kendimiz olarak cevap verebilmek/duruş sergileyebilmektir. Peyami Safa’ da Tanzimat’tan beri medeniyet buhranı içinde bunalan, dünya görüşü ve değerler dünyasında ikilem yaşayan insanımızı ele alırken bilhassa bu konuya dikkatimizi çeker. İnsanın başka’ya dönüşmeden, maddeleşmeden, kültür birikimine ve kazanımlarına duyarsızlaşmadan kendisi olma çabası üzerinde önemle duran Peyami Safa, romanlarında genellikle “*Cumhuriyet sonrası meydana gelen köklü değişimleri tam içine sindirememiş ya da özümseyememiş, yerleşmiş inançları ile yeni değerler arasında bocalayan Türk insanının geçirdiği sarsıntıyı ve bu sarsıntı ile birlikte ortaya çıkan çatışmaları işler.*” (Korkmaz, 2015: 415). *Mahşer*, bu çatışmaların edebi düzeydeki hülâsasıdır.

Mahşer; madde, pratik fayda, çıkar ve cinsel fetişizme dayalı yaşanan çürümeyi, kültürel, sosyal ve ahlaki boyutta yansıtır. Peyami Safa, *Mahşer*’de

savaşın insan ve toplum bünyesinde yarattığı olumsuz etkileri, yenedünya düzeniyle beraber medeniyet çatışması yaşayan insanın değer bunalımını, yozlaşması ve yabancılaşmasını başkışı Nihat'ın yaşanmışlıkları aracılığıyla aktarır. “*Mahşer, cephede vatani, milleti uğruna savaşçı gazi olan ve İstanbul'a döndükten sonra kendisini intiharın eşiğine sürükleyecek derecede hayal kırıklıkları yaşayan Nihat'ın romanıdır. Romanda başkışı konumunda olan Nihat, Birinci Dünya savaşından sonra ahlaksızlıkların, yolsuzlukların hüküm sürdüğü, hak ve adaletin kalmadığı namuslu insanların açlıkla savaştığı Türkiye'de insanların ve özellikle gençlerin ne hale geldiğini gösterme niyetiyle yaratılmış bir roman kişisidir. Ona yüklenecek kişilik özellikleri de bu niyete hizmet edecek niteliktedirler.*” (Büyükkavas-Kuran, 2018: 116). Dolayısıyla Nihat, kişi olmaktan çok, toplumsal serüveni yansıtan bir simgedir. Nihat'ın tanıklık ettiği olaylar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, değerler düzleminde yaşanan aşınma; milli şuurdan yoksunluk, ahlaki açıdan düşkünlük, madde/meta odaklı bakış açısından ve pragmatist eğilimlerden kaynaklanır.

Yazar tarafından bilinçli olarak seçildiğini düşündüğümüz “*mahşer*” ifadesi, yozlaşmaya, bozulma ve yabancılaşmaya gönderme yapan bir semboldür; zira isim içerik ilişki kurulduğunda “*büyük kalabalık*” (TDK, 2005: 1329) anlamına gelen mahşer, bir ibare olmaktan çok yaşama tarzı, zevk ve anlayışındaki mahşere, kargaşaya ve kaosa işaret eder. Mahşerin toplumsal ve bireysel hayattaki izlerine tanıklık eden başkışı Nihat, menfaatçi dengeler üzerine kurulu; sömürüye, istismara ve kişisel faydaya dayalı düzeni dönemi üzerinden sorgular. Zira o, topluma baktığı zaman; savaştan kaynaklanan yıkımları ve kayıpları kendi lehinde çevirerek şahsi kazanca dönüştüren yağmacı zihniyeti; haz, tutku ve ihtirasların esiri olan, mevki/makamlarını kullanarak hak etmeden almaya/çalmaya çalışan insanları görür. İnsan aleyhine değişen düzenin karşısına yazar, kendi adına konuşan ve eyleyen Nihat'ı çıkararak dramatik aksiyona yön verir. Böylece yazar, hem idealize edilen dünyayla mevcut olan arasındaki uyumsuzluğu, Nihat'ın ilgi ve dikkatinden dile getirir hem de dönemine estetik düzeyde tanıklık ederek toplumu uyarır/bilinçlendirir.

2. SOSYOKÜLTÜREL DOKUDAKİ MAHŞER: DEĞERLER AŞINMASI

Sosyokültürel doku, yaşam tarzı, zevk ve anlayışımızdaki kimliğimizin bütünüdür; “*kimlik, kişinin toplumsal, politik, kültürel varlığını tanımlayan, ona farklılık veya belirlilik kazandıran, varoluşuna anlam yükleyen yapı ya da nitelik(tir).*” (Cevizci, 2019: 261). Dolayısıyla kimliğimiz, insana anlam ya da nitelik kazandıran temel unsuru içerir. Bu temel unsura işlevsellik kazandıran güç ise, değerdir; “*Değer, eylemlerin ve kişilerin bir özelliği olarak, insanın varlığa kattığı bir boyuttur.*” (Kuçuradi, 2006: 181). Kuçuradi'nin tanımlamasındaki varoluşumuzu belirleme amacı olan değer unsurunda, her insan/toplum, karakteristik duruşlar/davranışlar edinir. Çünkü hiçbir insan/toplum, değersiz yaşayamaz. Lakin değişim süreçlerini kendileri olarak karşılayamayan toplumlar, nerede duracaklarına, benimseyecekleri dünya görüşünün boyutlarına, yapısına, içeriğine

karar veremedikleri için zaman içinde değerler aşınması yaşar. Bu durum, geleneksel boyuttaki varoluş serüveninde kopmalar, kırılmalar, yok oluşlar yaratır. *Mahşer*, bu boyuttaki olumsuzlukların vücut bulmuş halidir.

Mahşer, Birinci dünya savaşından gazi olarak geri dönen ve hayata tutunmak isteyen Nihat'ı dönemin karakteristik yapısıyla iç içe aktarır. Nihat, toplumun varlık bekası için savaşan mücadeleci ruha sahip bir neferdir; lakin cephede yaralanması nedeniyle askerlik serüveni sonlanır. Cepheden döndükten sonra yeniden hayata katılmak için büyük bir çaba gösteren Nihat, çok sayıda iş başvurusunda bulunur; fakat her girişiminin sonuçsuz kaldığını görür. Zira insanların; birbirlerini değerlendirme biçimleri, yaşama bakış açıları tamamen değişmiş, tamahkârlık, riyakârlık ve güce tapınma kültürü, ilişkilerimizde hâkim konuma gelmiştir; bu hâkimiyetten rahatsızlık duyan Nihat, insanların keyfi durumları için görevlerini nasıl kötüye kullandıklarına tanıklık eder;

“Müdür, koltuğuna oturdu; (...) rahat, kaygısız bir adamın cevval bakışlarıyla Nihad'ı süzdü. Genç, söze başlarken telefon çaldı. Müdürü umûmi, âlet elinde, gülererek söylüyordu: var, var ama... Kabataş! Mahdum beye uzak gelir... Tramvay parası falan da verecek, yazık... Yarın bana uğrasın, Vefa Sultanî'sinde bir münhal olacak, oraya yaparım. Müdür, telefonu kapadı.(...) Nihad,

-Efendim raporum var, arz edeyim...

-Yorulmayınız... Bugün münhal yok.

-Beyefendi, düşününüz ki... Cepheden geliyorum. Yaralandım... Yani gaziyim.

-Efendim hep gaziyiz... Cephede vazifenizi yapmışsınız bana ne? Lakırdıyı fazla uzatıyorsunuz, münhal yok, diyorum.” (Safa, 2019: 21)

Nihat, kişisel faydaya dayalı anlayışın hüküm sürdüğü bir ortama dikkatimizi çeker. Gazi olduktan sonra devletin çeşitli kurumlarında iş bulmaya çalışan Nihat, istismarın yansıma bulmuş yüzüyle, Maarif Müdürünün şahsında tanışır. Sahip olduğu mevki/makam aracılığıyla hak ve değerler ihlali yapan Maarif müdürü, sosyokültürel dokunun çürüten, bozulan tarafını kişiler düzleminde aktarır. Savaşın çetin şartlarıyla karşılaşmadan önce öğretmen olarak vazifesini yapan Nihat, hayatını devam ettirmek için mesleğine devam etmek ister. Onun bu haklı isteği, her şeyi somut, nesnel tarifiyle gören, ölçen ve belirleyen zihniyetin kör, hoyrat gücü tarafından engellenir. Çünkü Nihat, Maarif Müdürüne göre statü sahibi değildir; bu nedenle toplum içinde yer almasını ve kendilerini gibi ayrıcalıklı bir tavırla karşılanmasını sağlayan herhangi bir neden yoktur. Alain De Botton'un “*Statü sahibi olmamış bireyler, toplumun gözünde birer “hiç”tir, onlara sert muamele edilir ve kimlikleri horlanır.*” (Botton, 2004: 16) ifadesi, Nihat'ın durumuna vurgu yapan niteliktedir. Zira Nihat, onların nazarında bir statü sahibi değildir. Hiç'in ve horlanmanın tüm olumsuzluklarına maruz kalan Nihat, kendisi yerine yeteneksiz ve kabiliyetsiz kişilerin itibar ve saygınlık gördüğüne tanıklık eder. Hayatı sadece kendi çıkarından ve maddeselliğe dayalı alıp vermeden ibaret gören sistem, Nihat'ın kazanımlarını, toplumsal mücadeledeki katkılarını, gücünü ve emeğini dışlar.

Aslında dışlanan Nihat değil, sahip olduğumuz, edindiğimiz, bizi anlatan ve yansıtan değerlerimizdir/özümüzdür.

Maddeleşen, yapaylaşan ve içi boşalan düzen, Nihat'ın varlığını reddederken, konformist bir tavırla toplumda yer almak isteyen insanı ise, takdir eder. Bu durum, adaletsizlik ve güvensizlik temelli büyük bir kargaşa yaratır ve mahşerin tohumlarını atar. İnsanlar arasında her bakımdan eşitlik sağlanmalıdır, eşitlik sağlıklı bir toplum yapısının temelidir; zira “*eşitsizlik, huzursuzluğa yol açabilir.*” (Sennett, 2014: 37) Nihat, Sennett'in belirttiği huzursuzluğu şahsında yaşar. Maarif Müdürünün aşağılayıcı tavrı karşısında ne yapacağını bilemez; bir taraftan hak etmeden isteyen sünepeleşmiş zihniyet, diğer taraftan sahip olduğu her şeyi, toplumun istikbali için yitirmiş kendisi. Zira Nihat, savaş öncesinde saray çevresine mensup bir ailenin çocuğudur. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle ailesini yitiren ve Darüşşafaka'da okumak zorunda kalan Nihat, savaşın patlak vermesiyle öğretmenliğini yarıda bırakarak hiç düşünmeden cephedeki mübarezeye/mücadeleye katılır. Gelecek endişesi gütmeyen toplumsal ülkü adına her şeyden vazgeçer, hatta fiziksel uzvunu bile kaybeder. Fakat yeniden hayatı kazanmak istediğinde, kolay yoldan kar sağlamayı yaşamının amacı haline dönüştüren insanların; itici ve horlayıcı tavırlarıyla, hodbinliğiyle karşılaşır.

Kendisi ve gazilik gibi hak edilerek kazanılmış büyük bir şerefın hem dönemin bakış açısında hem de insanların değerlerinde önem arz etmediğini anlar; onun manevi boyuttaki kazanımlarını basitleştiren, “*hep gaziyiz*” sözleriyle sıradanlaştıran müdür, toplumdaki çözümlü işaret eder. Çünkü artık, savaşarak, mücadele ederek topluma kazanç sağlamanın bir önemi kalmamış; insanın başkasıyla olan ilişkisi maddi ölçüde sahip olduklarından ibaret bir hale gelmiştir. Fromm, “*Varlığı özel mülkiyet, kar ve iktidar üzerine kurulu bir toplumda yaşadığımız için, düşüncelerimiz ve değer yargılarımız önceden belirlenmiş gibidir. Bu nedenle (...) bireylerin en kutsal ve en doğal hakları; kazanç, mal-mülke sahip olmak ve kazanç için çalışmak olduğunu söyleyebiliriz.*” Der. (Fromm, 2019: 95). Kazanca ve iktidara dayalı anlayışın artması, kutsal olarak gösterilmesi, asli değerlerimizi görmezleştirir ve Maarif Müdürü gibi oportünist tiplerin çoğalmasına neden olur. Becerikli, yetenekli ve liyakat sahibi insanlar yerine kendi lehine çıkar sağlayabilecek kişileri makam sahibi yapmaya çalışan Maarif müdürü, Nihat'a yaşama imkânı tanımaz. Nihat, Maarif müdürünün ilkesiz, fırsatçı ve yanlı tutumuna karşı çaresiz kalır. Lakin vazgeçmez ve kendisine duyarsız bir şekilde davranan insanlara karşı hak arayışına devam eder;

“- Gümrük işlerinden anlar mısınız?

- Hayır, fakat... Öğrenirim.

-Kimden?

- Kimden olursa, harpler bizi teşebbüse alıştırdı. Gazi olduğumu arzetmiştim.

-Gazilik mazilik o kadar mühim değil. Piyasa hakkında fikriniz var mı? (Safa, 2019: 29)

Çağın benimsediği değerleri sorgulayan Nihat, madde ve mana çatışmasını en üst düzeyde yaşar. Değişen zamanın, kendi varlığı üzerindeki yoğun

bakısı ve faydacı yönelimini anlayamayan, çözemeyen Nihat, bağlı olduğumuz ülkülerin, bizi biz yapan değerlerin zaafa uğradığını görür. Vatanın istikbali ve akıbeti için her tür zorluğu göğüsleyen Nihat, toplum tarafından ilgi, önem ve saygıyla karşılanmayı bekler. Fakat hassasiyetten uzak, düşünsel ve duygusal anlamda taşlaşan zihniyet, Nihat'ın karşısında sadece madde merkezli bir hayat düzeni üzerinden konuşur. Zira Nihat'ın “gaziyim” ifadesini; pragmatist bakış açısı, “Gazilik mazilik o kadar mühim değil. Piyasa hakkında fikriniz var mı?” Sözleriyle karşılar. Değişen zamanla beraber, “Modern insanın karakteri sadece ekonomik piyasa tarafından belirlenmektedir.” (Fromm, 2004: 15) Oysa ekonomik piyasanın sayılabilir bir aracı haline gelme, Nihat'ın içinde yer almak istediği bir düzen değildir. Çünkü bu düzen, gaziliğin karşısına değer olarak piyasayı koyar; “İnsan, bir ürüne dönüşmüş durumda iken, hayatı kazanca dönüştürülmesi zorunlu olan bir sermaye gibi görmektedir. Bunu başarabilirse hayatı bir anlam kazanacaktır. “Değer”i albenisinde, yani dış görünüşündedir.” (Fromm, 2004: 14). Değerler bağlamında hiç uyuşmayan gazilikle piyasa mukayesesi, Fromm'un analizindeki ürüne dönüşmüş, değeri sadece dış görünüşünde olan insanın yansımasıdır.

Gazilikle piyasa karşılaştırması, dönem insanın yaşadığı çözümlü gönderme yapar. Çünkü gazilik, kazanılmış bir mertebedir; manevi boyutta yüksek bir değerdir; piyasa düşüncesine eş düzlemde düşünülmesi, ticari insan profilini ön plana çıkarır. Zira “insanın devredilmez sandığı her şeyin değişime, alışverişe konu olduğu ve devredilebilir olduğu bir dönem gelmiştir. Bu, o ana kadar ifade edilen ve aktarılan ama asla değiş tokuşu yapılmayan; verilen ama asla satın alınmayan erdem, sevgi, inanç... v.b. her şeyin para ile elde edilmesinin evrenselleştiği, ya da manevi ya da maddi olan her şeyin pazarlanabilir bir değer durumuna geldiği(...) dönemdir.” (Kierkegaard, Marx, Nietzsche, 2016: 63). Nitekim insana ait her şeyin pazarlanabilir olması, cisimleşme, yalıtıklaşma ve duyarsızlaşmanın somut bir yansımasıdır. Cisimleşen insan, hayatı sadece bu çerçeveden ibaret görür; aksini düşünemez; çünkü “Metalaşmanın olduğu yerde benlik tasarımı, büyük ölçüde metalaşabilir. Sadece hayat tarzları değil, kendini gerçekleştirme de piyasanın kriterlerine göre ambajlanır ve dağıtılır.” (Giddens, 2014: 248). Piyasa kriterlerinin hâkim olduğu bir dönemde insan, kendisine değer atfeden tüm unsurları hiçe sayıp rakamlara, sayılara ve verilere dayalı bir düzen yaratarak materyalist bir tavır gösterir. İnsan böylesi bir düzende, Nihat'ın karşılaştığı insanlar gibi manevi gücüne ait hiçbir şey bulamaz; “Materyalizm, gerçekten var olanın madde olduğunu öne sürerken, manevi tözlerin varlığını yadsıyan varlık görüşü(dür). Maddeyi yegâne gerçeklik (...) olarak öne sürer.” (Cevizci, 2019: 295). Yegâne gerçeklikte sözü ve sesinin karşılık bulmadığını anlayan Nihat, milli ülkeye sadık bir gazi olmanın insanların nazarında bir önem ve değer arz etmediğini fark eder. Değer göremeyişinin temel nedeni, maddiyattır. Fakat “maddesel sahip oluşların sonu yoktur. (...) Çünkü maddesel olan, elle tutulan aldatıcı ve geçicidir.” (Fromm, 2019: 10). Aldatıcı ve geçici olanın anlık büyümesine, yanlısamasına, cazibesine kapılan toplum, daha özgür ve daha refah bir seviyede yaşamak için Nihat gibi neferlerin verdiği mücadeleyi yok sayar; Nihat'ı ise pazarlanabilir bir nesne olarak düşünür. Kuçuradi, “çağdaş kültürün en belirgin özelliği, insan yüzünün unutulmuş olması:

insanın değeri sıfır olan bir varlık olarak görülmesi(dir)”der. (Kuçuradi, 1997: 19). Kuçuradi’nin eleştirisi, Nihat’ın yaşadığı dönemi karşılar niteliktedir; çünkü *“insanların kendilerini temellendirdikleri geçmiş,(...) bir kahramanlık dönemi olarak değil, uğruna yaşanacak ve çalışılacak politik ve sosyal ütopya olarak gözüktür.”* (Asmann, 2015: 88). Bu ütopyaya ulaşmak için yaşamın kurucu değerlerine yüz çeviren insan, çürüme ve bozulma yaşar; lakin onların hayata bakışlarındaki çürüme ve bozulma, sadece bununla sınırlı değildir; Bilhassa bu denli bozulmayı, Batılı değerleri kendi kimliği gibi görmeye ve göstermeye çalışan Mahir, Seniha ve Perizad’ın tavırlarında/tepkilerinde görebilmek mümkündür;

“Ben Türkçe okumak istemiyorum. Fransızca istiyorum, dedi.” (Safa, 2019: 37)

“Fakat çocuk zayıftır, hırpalanmağa gelmez... Kendi haline bırakın... Ne kadar isterse o kadar okusun... Hele öyle Albayrak... Falan gibi şeyler canını sıkar, bilirim. Bunlara zaten ne lüzum var? Erkek değil, bir şey değil.” (Safa, 2019: 73)

Batılı bir insanın ilgi ve dikkatiyle yetişen Perizad, anadilinin kazanımlarından/katkılarından mahrumdur. Yazar, Perizad’la beraber anadil merkezli yaşanan değerler aşınmasını, daha sorunsal bir boyuta taşıyarak döneme hâkim olan eğilimlere, yönelimlere dikkati çeker. Perizad, küçük bir çocuk olmasına rağmen ailesinden gördüğü zevk ve anlayıştan dolayı Türkçe öğrenmek ve konuşmak istemez; hâlbuki o, Türk kökenli bir ailenin çocuğudur. Kökensele bağlarını reddederek başkasına ait olanla tanımlanma arzusu, kültürel boyuttaki yabancılaşmanın/yozlaşmanın göstergesidir. Zira anadil, insana aidiyet bilinci kazandıran, müşterek bir akışta yer almasını sağlayan toplumsal kimliğin temel referansıdır; *“Toplumsal kimlik, olarak adlandırdığımız sosyal aidiyet bilinci, ortak bir dilin konuşulması ya da daha genel bir ifade ile ortak bir sembolik siteminin kullanımı ile ulaşılan ortak bilgi ve belleğe katılıma dayanır.”* (Asmann, 2015: 149). Asmann’ın tespitindeki sosyal aidiyet bilinci, ortak bir belleğe sahip olma gücü, kendi özüne ait değerleri reddedici bir davranıştan dolayı zedelenmiştir. Batılı gibi görünmenin, yaşama arzusunun bir neticesi olarak ortaya çıkan bu durum, dönemin modası haline gelmiş, sosyal çevrede kabul görmeyen bir gereğiymiş gibi gösterilmiştir. Anadilin değer dünyasından kendisini soyutlayan insan, kültür birikimine has bir duyuştan, düşünüşten ve biliştan yoksundur; lakin bu yoksunluk, Perizad, Mahir ve Seniha için önem arz etmez. Hatta onlar, bu yoksunluğun farkında bile değillerdir. Dil gibi insana tarihsel bir varlık niteliği kazandıran unsurun yanı sıra *“Albayrak”* algılamasında yansıma bulan aşağılama ve hor görme Nihat’ın trajedisini artırmakla beraber kimliksel referansların nasıl dışlandığına gönderme yapar. Albayrak, somut nesne değil, varlık mücadelemizin hafızamızda, hayatımızda ve değerlerimizde yansıma bulduğu sembolik bir aktarımdır. Albayrağa dayalı anımsamayı/hatırlamayı, yararsız bir iş gibi görüp, saçma, gereksiz ve lüzumsuz olarak tanımlama, kendi oluş’un önünü tıkayan yok oluş sürecini başlatır. Oysa bireysel ve toplumsal kimliğimizi onayan varoluş alanlarımıza sahip çıkmak, insanın en büyük övücüdür. Mahir ve ailesi bu bilinçten yoksundur. Nihat’ın

tanıklık ettiği her bakımdan aşınmaya uğrayan dönemin ruhu, sadece Mahir ve Bey ve ailesiyle sınırlı değildir;

“Genç muharrirlerden Kerim Bey, “görüyorsunuz ya, bir sigara bile ayıramadım. Kimi kaskatı, kimi bomboş... Haydi memleket sene de iki üç milyon zarar ediyor, ona aldirmayalım. Fakat Reji(İmparatorluk döneminde tekel yönetimine verilen ad) sigaralarıyla ben tütünsüz kalıyorum. Buna ne diyelim? Ferdi menfaatime de dokunuyor!” (Safa, 2019: 47).

Muharrir Kerim Bey, şahsi faydanın güdümünde sıkışıp kalmış aydınların/entelektüellerin problematik tavrını karakteristik boyutta yansıtır. Muharrirler, temsil kabiliyeti bakımından toplumun kanaat önderleridir; aydınlığı ve sağduyuyu sembolize ederler. Lakin Kerim Bey, bu sağduyudan uzaktır. Kerim Bey, Peyami Safa'nın “Türk milletinin kendi kendini görememesine delalet edecek bir izah aynasına sahip olamayan Türk mütefekkirleri, milli meselelere sıfırı tüketmiş bir tecessüsle arkalarını dönerler.” (Safa, 2019: 10) sözlerini şahsında sembolize eder. Bir muharrir olmasına rağmen memleketin ahvaline görmezleştiren/duymazlaşan Kerim Bey, maddi kaygılar peşine düşer. Maddi kaygılar, onun en temel önceliğine dönüşür; zira o, kendi sefahatinin, keyfinin dışında bir şey düşünemez olur. Edward Said, “entelektüelin gerçekleştirdiği temsil edimlerinin, topluma bir dava ya da fikri ifade etmesinin asıl amacı egosunu tahkim etmek ya da statüsünün keyfini çıkarmak değildir.” Der. (Said, 2013: 34). Kerim Bey'in içinde bulunduğu durum, Said'in analizine karşılık olarak düşünülebilir. Kerim Bey, toplum lehine bozulmuş zihniyetin kişileşmiş bir örneğidir; kayıplarla, ölümcül kopmalarla parçalanmaya doğru sürüklenen imparatorluk yerine “ferdi menfaatine dokunan” tütünsüz kalma meselesini gözetir. Son derece basit ve sıradan bir konunun ülke ikbalinden daha önemli görülmesi, yaşanan aşınmanın göstergesidir. Julien Benda'ya göre, “bugünkü entelektüellerin sorunu, sahip oldukları ahlaki otoriteyi, (...) çıkarlarına devretmiş olmalarıdır.” (Aktaran Said, 2013: 23) Benda'nın analizindeki ahlaki boyuta dayalı sorumluluklarımız ve görev bilincimizin yerini çıkarıcı bir bakış açısına devretmiş olması, “nemelazımcı” düşüncenin hâkimiyetini artırır. Günübürlük, sıradan ihtiyaçlarımızın milli bekanın önüne geçmesi, bencil, kaygısız ve umarsız insan profilini çoğaltır. Cephede savaşmış, mücadelecı bir ruh olan Nihat, böylesi bir yaklaşıma karşı nasıl bir tavır alacağını bilemez. Çünkü o, bireysel menfaatleri önemsemeyen, ülkenin içinde bulunduğu duruma karşı duyarlı davranan, endişe duyan bir vatanperverdir. Dönemin yapısıyla hiçbir açıdan ortak bir noktada buluşamayan Nihat, değer bunalımı yaşayan insanın içine düştüğü çıkmazı tüm boyutlarıyla görür. Bu çıkmaza düşen insanların bakış açılarını değiştirmeye çalıştıkça, çevresi tarafından horlanır.

3. AHLAKİ DOKUDAKİ MAHŞER: DEĞERLER AŞINMASI

Mahşer'deki değerler aşınması, sadece sosyokültürel boyutta değildir. Sosyokültürel boyutun yanı sıra, ahlaki yapıdaki değerler de benzer bir tükeniş içindedir; “Ahlak, bir toplumun töreleşmiş, gelenekselleşmiş yaşama biçimidir.” (Cevizci, 2019: 17). Gelenekselleşmiş, töreleşmiş yaşama biçimine yön veren en

temel unsur, değerdir; “Değer, bir şeyin önem ölçüsünü gösteren, onu anlamlı, istenir, faydalı veya ilgi konusu haline getiren özellik ya da nitelik[tir]. (...) Lakin değer denilince esas öne çıkan etik değerdir. Etik değer, nesnelere, olayların, eylem ve yaşantıların eylemi veya yaşanılacak hayatın akışını belirleme amacı doğrultusunda sahip oldukları anlam ve önemini sergileyen bir niteliği tanımlar.” (Cevizci, 2019:112) Hayatın akışını, anlam ve önemini belirleyici temel unsurdan yoksun olan Mahir Bey ve ailesi, ahlaksızlığın temsili konumundadırlar. Benimsedikleri, olmak istedikleri, arzuladıkları dünya/yaşam tarzı; güvenden, samimiyetten ve sadakatten yoksun olan ilişkileri, çürümenin ve yoksullaşmanın ahlaki dokudaki izlerini verir;

“Mahir Bey, o sırada Seniha hanımla da yeni evlenmişti. Fakat aradan iki ay geçmeden Seniha Hanım, Mahir Bey’i aldatır. Üstüne başka erkeklerle korteye başlar. O zaman, Mahir Bey, zevcesinin fazla şuh bir kadın olduğunu bir kere daha anlarsa da onu boşamaz. Çünkü Mahir Bey, iş ve para adamıdır. Kadın meselesine çok ehemmiyet vermediği için, zevcesinin bu şuhluğundan istifade etmeyi bile düşünür! Nitekim de eder. Salonuna en nüfuzlu büyük hükümet memurlarını çağırır. Bunların Seniha’ya karşı zaaflarından istifade ederek kendi dalaveresine, çıkarına bakar.” (Safa, 2019: 60)

Mahir ve Seniha, evlilik ve aile bağının hem bireysel hem de toplumsal boyuttaki rol ve sorumluluklarından uzaktır; cinsel fetişizme dayalı hayat anlayışlarıyla birbirleri için bir araç konumuna gelen bu iki insan, ahlaki düşkünlüğün sembolüdür; Mahir ve Seniha, gelenekselleşmiş yaşama biçimine aykırı davranarak toplumsal yapının zedelenmesine, zarar görmesine neden olurlar. Beraberliklerini/birlikteliklerini somut bir fayda edinmek için kullanan bu iki insan, ilişkilerin zenginleştirici, yapıcı ve yeniden var edici tarafını yok ederler. Oysa birliktelikler, beraberlikler insanı her bakımdan iyileştirmek, güzelleştirmek ve mutlu etmek amacı taşır; çıkara dayalı istifadeler, hem aile düzenine hem de insanın kendisine zarar verir. Ve her bakımdan aşınmış bir toplum, yaratır. Mahir ve Seniha, bu aşınmanın minimal boyuttaki yansımalarıdır. Kacıroğlu’nun “Mahşer’de Birinci Dünya Savaşı sırasında çeşitli hile ve vurgunlarla zengin olan Mahir Bey ve karısı Seniha Hanım’a yer verilir. Beyoğlu’ndaki apartmanlarında lüks ve zenginlik içinde yaşayan bu insanlar, kendi çıkarları için hiçbir ahlaki değer gözetmezler. Hatta Mahir Bey, ticari, ilişkilerinde karısının güzelliğini kullanır, mebus Alaaddin Bey’le düşüp kalkmasına göz yumacak kadar da yozlaşmıştır. (...) Nihat, Beyoğlu’nda oturan bu insanların hangi amaçlar için yaşadıklarını bir türlü anlayamaz. Çünkü bu insanların hiçbir ulvi mefkûreleri yoktur.” (Kacıroğlu, 2008: 437) şeklindeki ifadeleri dikkate değerdir. Nihat’ın ilgi ve dikkatinden aktarılan ailenin içine düştüğü çıkmaz, bayağlaşmanın, basitleşmenin hangi boyutlarda olduğunu gösterir.

Bozuk ve çarpık ilişkilerin temsili konumundaki Mahir ve Seniha, iffet ve haysiyetle var olmak yerine aldatmaca mantığını tercih ederler. Aldatmaca mantığı üzerinden hayatı kurmak, karakter zafiyetinin bir göstergesidir; “Karakter, kendi arzularımıza ve diğer insanlarla aramızdaki ilişkilere yüklediğimiz etik değerdir.” (Sennett, 2010: 10) Etik değer yokluğu, karakter sorunu yaratır. Oysa “İnsan, diğer

canlılardan farklı olarak bir değerler dünyası içine doğmakta(dır)” (Hughes, 1995: 9) Fakat Mahir, maddeci bir insan olduğu için içine doğduğu değerler dünyası, onun için anlamsızdır; Mahir’e göre her şey, her şey, hacmiyle, fiyatıyla ve maliyetiyle önemlidir. Bu nedenle eşi Seniha’yı mal, mülk ve servet bakımından daha refah bir hayat sürdürmek için kullanır; bu boyuttaki rahat bir düzende yaşama düşüncesi, Mahir Bey ailesinde olduğu gibi dönem insanının da en büyük ideali haline gelir. Fromm’a göre “*Sahip olmak tek hedef olunca, insan giderek daha açgözlü ve ihtiras sahibi olur.*” (Fromm, 2019: 25) Mahir Bey’de daha fazlasına sahip olma hırsı, bencilliği ve açgözlülüğü, öylesine vazgeçilmez bir hal almıştır ki en yakınına bile irite ve iğreti dokunuşlara mahkûm eder. Seniha’yı ne bir eş ne bir kadın ne de bir insan olarak görür; onun gözünde Seniha, sadece faydalanabileceği bir nesne, sömürü aracıdır; zira “*sömürü, ahlaki açıdan kötü bir davranış biçimi(dir).*” (Fromm, 2004: 94) Seniha, sömürüyü davranış biçimine dönüştüren ve mahremine bu şekilde davranan Mahir Bey’in tavrından rahatsız olmaz.

Başka insanların zevk, ihtiras ve şehvet duygularını tatmin aracına dönüşen Seniha, bedeni üzerinden kendisini var eder. Böylece masumiyet, bağlılık ve samimiyet gibi değerleri alaşağı eder. Epikür’e göre “*ihtrastların tatmini yoluyla ulaşılan doyum, yaşamın amacı olamaz.*” (Fromm, 2019: 23) Lakin Seniha, bu boyuttaki doyumunu tek gerçeklik olarak düşünür. İçinde bulunduğu durumu fırsata çeviren ve bunu övünç kaynağı gibi gösteren Seniha, karşı cinsin nazarında arzu ve tutku nesnesine dönüşmekten haz alır. Erkekler üzerinde cinsellik aracılığıyla tahakküm kurduğunu düşünen Seniha, hayatla tüm ilişkisini para üzerinden kuran ve eşini bile ticari bir nesne gibi gören Mahir, hayâ ve edep duygusundan yoksun haliyle, yozlaşmıştır. Bu durumu Nihat, şu sözlerle izah eder;

“Bu aileyi tahlile çalıştıkça, memleket, fazilet, insanlık, para, aşk, hile, saffet, kadın... gibi, her biri başlıbaşına içinden çıkılmaz bir muamma, bir labirent, bir bostan kuyusuna düşüyor. Ne biçim insan bunlar? Ne acaip mahlûklar! Bunların mefkûreleri nedir? Ne için yaşıyorlar? Vatanları yok, vicdanları yok, Allah’a da, güzelliğe de, fazilete de inanmıyorlar, bunu anladık, peki? Para için mi yaşıyorlar? Servetin hududu yok mu? Debdebe için mi yaşıyorlar? Hayır... Bunlar için değil hayır, ne vatan, ne vicdan ” (Safa, 2019: 84)

Mahir Bey ailesinin fitratlarındaki kirliliği yansıtan metin, aynı zamanda toplumsal yapının da bir eleştirisidir. Zira Mahir Bey ailesinin düşünce yapısı, döneme aittir. Esasını ve mahiyetini bilmedikleri değerler dünyası, onlar için anlamsızdır; bu aile, ahlaki şuur ve hissi duyarlılıktan bütünüyle yoksun yaşama biçimleri, bedeninin görünürlüğüne dayalı algı tarzları, teşhircilik ve gösterişe dayalı tüketim tarzlarıyla manevi boyuttaki çürümeye işaret eder. Hayatı kar-kazanç, para ve güç gibi kavramlara indirgemek, faydacılığın cazibesine kapılmak, sadece anlık tatminlerle doyuma ulaşmaya çalışmak, hem yeni hayatın hem de Mahir ve Seniha’nın vazgeçilmezidir. Çünkü onların nazarında toplumda itibar elde etmenin yolu, bu unsurlardır; “*Zengin insanların parayı elde etme isteklerinin nedeni, paranın kendisi kadar onunla beraber edinecekleri saygının peşinde olmalarıdır.*” (Botton, 2004: 17). Mahir Bey’in hayatla kurduğu ilişkiye gönderme yapan bu durum,

daha çok kazanma amacının, sahip olma güdüsünün bir yansımasıdır. Bu amacı için en yakını olan Muazzez'i bile sömürmekten vazgeçmez. Sahip olduğu servet, emeğin, çabanın ve başarının neticesi değildir. Bir gecede Muazzez'in mirasını ele geçirerek üstünlük sağlamaya çalışan Mahir Bey, tıpkı Seniha gibi sömürücüdür. Sınırsız zenginlik, lüks ve şatafat ortamında yer almayı meziyet sayan Mahir ve Seniha, tüm ahlaki değerleri yok sayarlar.

Ahlaki boyuttaki değersizleşme, sadece Mahir Bey ve ailesinden ibaret değildir; *“Devrin İstanbul sosyetesinde yaşanan kokuşmuşlukla Anadolu’da verilen büyük mücadele arasındaki tezadın gösterildiği romanda, kendi zevklerinden ve menfaatinden başka bir şey düşünmeyen ve hiçbir değere bağlı olmayan”* (Ayvazoğlu, 2000: 16) insanın bakış açısı, dönemi bütünüyle yansıtan bir öneme sahiptir;

“Türkiye’de fazilet, bir fedakarlık telakki edildiği için, herkes bundan korkuyor; hatta namuslu bir adama, “Ne saf mahluk diyoruz!” faziletle belahat, aynı şey sayılıyor. Bu, bizim ahlak hakkındaki anlayışımızın iptidailiğindedir. Hile, dalavere, aczin ve safvetin vasıtalarıdır. Zeki ve menfaatini bilen adam, doğru, açık, hasbi ve cömerttir; böyle olmakla hiçbir şey kaybetmeyeceğini bilir. Asri fazilet fikri budur. Memlekette herkes saadeti faziletin zıddı sandığı için, ya namuslu kalmaya karar vererek bir köşeye çekilip oturuyor, miskin, faidesiz, çekingen yaşıyor yahut namussuzluğu kabul ederek bir taraftan halka faydeli olmaya çalışıyor; öte taraftan çalıp çırpıyor. Yani hizmetle denaeti telif ediyor. Birçok faal hükümet adamlarının ahlaksızlığı bundandır. Türkiye’de fazilet fikri tekâmüle muhtaçtır. Bizim cemiyetin bütün ıstırapları bu hercümerçte kayıyor.” (Safa, 2019: 312)

Ahlaksızlığın toplum içinde ulaştığı boyut ve yarattığı tesir bağlamında okuyabileceğimiz metin, romanın tamamına akseden insan tipine tüm yönleriyle gönderme yapar. Dönemin pragmatist eğilimleri, fazilet gibi mühim bir değerın müphemleşmesine, meziyetlerimizin içinin boşalmasına neden olur. Anthony Giddens, *“eğer toplumu bir arada tutan değer ve normlar matlaşır, bütünde çatlaklar oluşur ve bu çatlaklar zamanında tedavi edilmez ise o toplumda bir çözümlenme meydana gelir. Artık normlar ve değerler toplumun fertlerine aynı şeyler ifade etmez olur. Bunun sonucunda oluşacak kaos, hem ahlaki hem iktisadi hem de geleneksel anlamda bir çöküş meydana getirir.”* (Giddens, 2014: 30). Giddens’ın tespitindeki çöküş, Nihat’ın yaşadığı dönemde daha çok ahlaki ve geleneksel boyutta yaşanır. Manevi dokuya ait değerlerin çöküşü ve hayata yön veren gücün sahilliğini yitirmesi, insanın, kendisini var eden unsurlar üzerinde düşünmesine, derin ve içsel sorgulamalar yapmasına zemin hazırlar. Nihat, bu sorgulamaların kişileşmiş halidir; çünkü Nihat çevresine baktığı zaman, iyiye, doğruya, güzele yönelmeyen/yönelmeyen, salt nesneliliği ön plana çıkararak, tembelliği, sahtekârlığı ve düzenbazlığı normalleştiren, değerlerden uzaklaşan insanları görür. Kişisel zaaflarına yenik düşerek her tür kötülüğü yapan, kimliğinden ve karakterinden ödün vererek kötücül zihniyetin bir parçasına dönüşen insanları, mutebermiş gibi gösteren dönem, hak etmeden almayı, hatta çalmayı önceler. Suistimalci ve fırsatçı bakış

açısının elinde bir kuklaya dönüşen sessiz yığınlar ise, her şeye duyarsız kalırlar. Böylesi sağlıksız bir toplumsal düzen içinde insan, “*hercümerçte kaynar*”; değerler bulanıklaşır;

“Bu memlekette ahlaklı adamlar geberip giderler. Şimdi beni kötü kötü söyletme. Mesela polis müdürü serseri. Mektepten ahlaksızlığı yüzünden kovulmuş. Herif Davutpaşalılara sandık kaldırmış be! Şimdi polis müdürü. Hangi birini anlatayım? Sen benden iyi bilirsin. Kabinede komedi oynuyorlar. Memlekete iyilik mi ettiler sanki? Hırsızlık, ihtikâr, biri biri ardı sıra... Erkekler, hoppa, şuh, civelek kadından hoşlanırlar; kadınlar uçarı, külhan bey, hovarda erkeklerden hoşlanırlar.” (Safa, 2019: 197)

Ahlakın bir zayıflık ve eksiklik olarak algılandığı dönem, manevi boyuttaki mahşerin izlerini taşır. Zira dönem, “*hırsızlığı, ihtikarlığı, hoppalığı*” önceleyecek kadar bozulmuş; adaletsizliği benimseyecek kadar körleşmiştir. Bu körleşmenin sorumlusu, yazara göre devletin üst mevki/makamlarında çalışan yetkililerdir. Devlet yetkilileri, kendisine verilen imkânları suiistimal eden tavırlarıyla, toplumsal hayata katkı sunmak, milli değerleri korumak ve görevinin tüm sorumluluklarını ideal bir şekilde yerine getirmekten çok, zevk, şehvet ve sefahate düşkün halleriyle insanımızı/toplumumuzu olumsuz yönde etkilerler. Vasıfsız, niteliksiz ve beceriksiz yöneticiler, memleketin ahvaline karşı düşüncesizce hareket ederek kendisinden beklenen ilgi ve alakadan yoksun tavırlarıyla dikkat çekerler. Ciddiyetten, dürüstlükten, doğruluktan ve iş ahlakından uzak, toplumsal meselelerden bihaber, işgüzar davranışlarıyla her bakımdan topluma zarar veren yetkililer, adalet, ahlak, güven ve huzur gibi değerlerin sarsılmasına neden olurlar. Bu nedenle topluma düzen ve yön veren yetkililer, meşru sayılmayan, insani ve ahlaki açıdan da doğru olmayan davranışlarıyla kötü rol modeldirler.

Mahşer, başkişi Nihat aracılığıyla kültürel, sosyal ve ahlaki boyutta yaşanan kimliksizleşmeyi yansıtır. Kimliksizleşmenin, insan/toplum üzerindeki etkilerini ve çağın ruhunu değer merkezli aktaran Peyami Safa, yüce/yüksek değerlere karşı görmezleşen, basit, günübürlük geçici heves ve isteklerin peşinden koşan insanın içine düştüğü yozlaşmayı, yabancılaşmayı ve çürümeyi sembolik bir açıdan aktarır. İnsanı yok eden gücü şuarsuzca övgülemek/yüceltmek; bencil, istismarcı ve materyalist bir insan profilini ön plana çıkarmak, değerlerimizin önem ve fonksiyonunu yitirmesine zemin hazırlar. Rollo May, “*modern çağdaki hastalığımızın kökenlerini içi boşalan toplumsal değerler ve benlik bilincinin yitimi olarak değerlendirir. Hastalığımızın kökenlerinden bir diğeri de, insanoğlunun değer ve saygınlığına dair hislerini yitirmesi(dir).*” (May, 2013: 47-56). Peyami Safa, May’ın analizindeki yitimi; değerler aşınması yaşayan insanla, Nihat’ta idealize ettiği insan arasındaki çok yönlü çatışma üzerinden anlatır. Dönemin karakteristik yapısı; piyasa, rakam, fiyat, para ve güç dengeleri üzerinden kendini tanımlamaya, bireysel ve anlık menfaatleri öncelemeye başlayan insanla yansıtılır. Kendisini maddesel bir varlık olarak algılayan insan, metayı ve nesneyi yaşamın en temel amacı olarak görür; “*Eşyalaşmış insan, ancak tek bir yoldan dış dünyadaki yerini bulabilir: Bu, ya sahip olma ya da tüketme yoludur. (...) Satın alma ve tüketme tutkusu, onu dış dünyaya daha çok bağlar. (...) Sahip oldukça yabancılaşma eğilimi*

artar.” (Fromm, 1995: 56). Fromm’un çıkarımındaki eşyalaşmış, yabancılaşmış, satın alma ve tüketme tutkusunu önceleyen insan, Nihat’ın yaşadığı döneme yön verir. Manevi değerleri her şeyden üstün tutan, milli ülkünün bir neferine dönüşen Nihat’ı bile hayatın dışına iter. Nihat, düzen içinde yer almak istese de başarısız olur; zira insanın kendini temellendirdiği değerler dünyası, tamamıyla değişmiştir.

SONUÇ

Peyami Safa, Cumhuriyet dönemi Türk romanına yön veren sanatçılardan biridir. Farklı türlerde eser verse de edebi kimliğini kazandı ve başarı sağladığı tür, romandır. Romanlarını hem karakter hem de tematik bakımdan geniş bir perspektiften kurgulayan Peyami Safa, kültürel değerler, tanıklık ettiği vakalar ve tarihsel süreçteki değişimlerden beslenir. Muhayyilesini harekete geçiren bu üç unsur, derin bir gözlem, başarılı tahlil ve tasvirlerle birleşince yazarlık yeteneği güçlü bir ivme kazanır. Romanları, bu ivmenin estetik düzeydeki örnekleridir.

Peyami Safa, romanlarında ilgi ve dikkatini daha çok sosyal ve toplumsal sorunlara yöneltir. Yaşadığı çağdan bağımsız düşünmeyen Peyami Safa, Doğu- Batı, gelenek- modernite, madde-mana(ruh) çatışması, değişen dünyayla beraber yaşamını daha çok çıkar ve menfaat dengeleri üzerinden kuran, toplumsal belleğin kazanımlarına saygı duymayan köksüz, kimliksiz insanın yabancılaşması/yozaşması üzerinde önemle durur. *Mahşer*, bu boyuttaki yabancılaşmayı ve yozlaşmayı, ahlaki ve kültürel açıdan yansıtır; yazar, “mahşer” sözcüğüyle aslında değerler dünyasında yaşanan mahşere gönderme yapar. Değerler dünyasında yaşanan mahşer, Birinci dünya savaşını kendi lehine çevirmeye çalışan yağmacı, talancı zihniyet, konformist bakış açısıyla her şeyi suiistimal eden ve sömüren kötücül tavır, meta keşmekeşinin sarmalında asılı kalan pazarlamacı insan, bedeni üzerinden hayatı kazanmaya çalışan ve cinsel fetişizmi ön plana çıkaran algıdan kaynaklanır. Peyami Safa, bu algının karşısına ülkü değer olarak düşünebileceğimiz başkişi Nihat’ı çıkararak dramatik aksiyonun boyut kazanmasını sağlamakla beraber, kaybedilen, yitirilen ve önemsizleştirilen manevi tarafımıza işaret eder. Böylece bir yazar olarak toplumsal sorunlara karşı uyarıcı işlevini, estetik bir düzeyde tepki vererek yerine getirir.

KAYNAKÇA

- Asmann, J. (2015). *Kültürel Bellek*. Çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2000). *Doğu-Batı Arasında Peyami Safa*. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Botton, A.(2004). *Statü Endişesi*. Çev. Ahu Sıla Bayer. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2019). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Enginün, İ. (2017). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Fromm, E. (1995). *Çağımızın Özgürlük Sorunu*. Çev. Bozkurt Güvenç. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Fromm, E. (2004). *Çağdaş Toplumların Geleceği*. Çev. Aydın Arıtan- Kaan H. Ökten. İstanbul: Arıtan Yayınları.
- Fromm, E. (2019). *Sahip Olmak Ya da Olmak*. Çev. Aydın Arıtan. İstanbul: Say Yayınları.

- Giddens, Anthony (2014). *Modernite Bireysel Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. Çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: Say Yayınları.
- Hughes, H. S.(1995) *Toplum ve Bilinç*. Çev. Güzin Özkan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kacıroğlu, M. (2008). *Milli Mücadele ve Erken Dönem Cumhuriyet Romanı*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Kierkegaard, S., Marx, K. Nietzsche, F. (2016). *Bunalım Çağı*. Çev. Çetin Türkyılmaz. Ankara: Bibliotech Yayınları.
- Korkmaz, R., (2015). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kuçuradi, I. (2006). *Etik*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (1997). *Çağın Olayları Arasında*. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Kuran Büyükkavas, Ş. (2018). *Peyami Safa'nın İnsanları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- May, R. (2013). *Kendini Arayan İnsan*. Çev. Kerem Işık. İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Safa, P. (2019). *Türk İnkılabına Bakışlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Safa, P.(2019). *Mahşer*. Ankara: Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Said, E. (2013). *Entelektüel*. Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2014). *Saygı*. Çev. Ümmühan Bardak. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tekin, M. (2003). *Peyami Safa İle Söyleşiler*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Tekin, M. (2014). *Romancı Yönüyle Peyami Safa*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 49, Spring-2021, p. (205-225)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: <https://doi.org/10.17498/kdeniz.872895>

Research Article

Received: February 2, 2021 | Accepted: February 24, 2021

This article was checked by turnitin.

OSMANLI TARİHİ YAZIMINDA NÜFUS DEFTERLERİNİN YERİ: 1831 TARİHLİ TEKE LİVASINA BAĞLI ELMALI KAZASI NÜFUS DEFTERİ ÖRNEĞİ

THE PLACE OF THE CENSUS BOOKS IN THE OTTOMAN HISTORY WRITING: AN EXAMPLE OF THE CENSUS BOOK WITH AN ACCIDENTS OF ELMALI IN TEKE REGION DATED IN 1831

МЕСТО НАЛОГОВЫХ ВЕДОМОСТЕЙ В ИСТОРИОГРАФИИ ОСМАНСКОГО ГОСУДАРСТВА: НА ПРИМЕРЕ НАЛОГОВОЙ ВЕДОМОСТИ ЭЛМАЛИЙСКОЙ КАЗЫ ТЕКЕЙСКОЙ ЛИВЫ

Tevfik EVCİ*

ÖZET

Tahrirler dışında Osmanlı İmparatorluğunda XIX. yüzyıla gelinceye kadar herhangi bir nüfus sayımına rastlanmamaktadır. II. Mahmud Devrinde (1808-1839) hem tasarlanan reformların gerçekleştirilmesi hem de ihtiyaç duyulan modern bir ordunun tesis edilmesi için mali kaynak yaratılması gerekiyordu. Bu sebeple de öncelikle ülkedeki mevcut gelir kaynaklarının “eksiksiz” bir biçimde belirlenmesi ve de aynı zamanda askere alınabilecek nüfusun tespiti gerekmektedir. İmparatorlukta 1830 senesinde bu amaca yönelik yalnızca erkek nüfusu kapsayan sayıma başlanmıştır. Sayımda görevli kimselerce ülkede yaşayan Müslim, gayrimüslim erkek nüfus kayıt altına alınmıştır.

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğunda yapılan tahrirler ve nüfus sayımları hakkında genel bilgiler verildikten sonra Teke Livasına bağlı Elmalı Kazası’nda 1831’de yapılan nüfus sayımının kayıt altına alındığı defter örneğinden nüfus defterlerinin Osmanlı tarihi yazımındaki önemi açıklanmaya çalışılmıştır. Zira bu sayımlarda kayıt altına alınan idari birimdeki mahalleler, köyler ve burada yaşayan nüfus, yaşları, meslekleri, varsa lakapları, fiziksel özürleri vb. hususlar belirtilerek yazılmıştır. Böylece defterler bir köyde, kazada vs. yaşayan -erkek- nüfusun sayısı, yaş ortalaması, yaygın olan meslekler, iş kollarının tespit edilmesini ve böylece Osmanlı İmparatorluğunun sosyo-ekonomik tarihinin yazılmasında çok kıymetli veriler sağlamaktadır. Gene köy, mahalle isimleri ve bu isimlerin zaman içerisindeki değişimi takip edilebilmektedir ki bu ise idari tarih bakımından değerli verilerdir. Çalışmamızda yine örnek defter üzerinden bu değişim gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elmalı Kazası, Nüfus Defterleri, Osmanlı Tarihi, XIX. Yüzyıl

* ORCID: [0000-0003-0697-1089](https://orcid.org/0000-0003-0697-1089), Dr., tevfikevci@gmail.com

ABSTRACT

There were no censuses in the Ottoman Empire until the 19th century with the exception of some records. During the reign of Mahmud II (1808-1839), it was necessary to create financial resources both for the implementation of the planned reforms and for the creation of the necessary modern army. For this reason, first of all, it was necessary to determine the current income sources in the country in a "complete" manner and at the same time to determine the population that could be recruited into the army. The empire began a census for this purpose in 1830, covering only the male population. The Muslim and non-Muslim male population living in the country was recorded by the people in charge of the census.

In this study, the general information about the censuses and censuses made in the Ottoman Empire was given, and the importance of the population registers in the Ottoman historiography was tried to be explained from the example of the census made in the Elmalı District of Teke Region in 1831. Since the districts, villages and the population living in the administrative unit are registered in these censuses, their age, occupation, nicknames, physical disabilities, etc. are written with an indication of the problems. Thus, the notebooks provide very valuable data for determining the number of the population -male- living in a village, in the county, the average age, common occupations, business lines and thus the socio-economic history of the Ottoman Empire. Moreover, the names of villages and neighborhoods and the change of these names over time can be followed, which is valuable data in terms of administrative history. In this study, this change was tried to be demonstrated through the example notebook.

Keywords: Elmalı District, Census Book, Ottoman History, XIX. Century

АННОТАЦИЯ

До XIX-го века в османской империи кроме налоговых ведомостей не встречаются другие документы по переписи населения. В эпоху Махмуда II. –го (1808-1839 гг.) было необходимо создать финансовые ресурсы как для реализации задуманных реформ, так и для создания необходимой современной армии. По этой причине необходимо было “полностью” определить текущие источники доходов в стране и в то же время определить население, которое можно было бы призвать в армию. С этой целью в 1830 году империя начала перепись, охватив только мужское население. Мусульманское и немусульманское мужское население, проживающее в стране, регистрировалось лицами, проводившими перепись. В этом исследовании, после предоставления общей информации о переписи населения и налоговых ведомостей в Османской империи, указывается на важность регистрации населения с точки зрения османской историографии и на примере налоговой ведомости 1831-го года района Элмалы Текейской ливы, которая содержит и перепись населения. Поскольку в этих переписях зарегистрированы районы, села и население, проживающее в административной единице, их возраст, род занятий, прозвища, физические недостатки и т. д. то налоговые ведомости деревень, районов и т.д., которые содержат информацию по поводу мужского населения, их среднего возраста, общих профессии и занятости, предоставляют очень ценные данные для определения социально-экономической истории Османской империи. Наряду с этим, можно отслеживать названия деревень и кварталов, а также изменение этих названий с течением времени, что является ценными данными с точки зрения административной истории. В нижеследующем исследовании мы попытались продемонстрировать эти изменения на примере указанной налоговой ведомости.

Ключевые слова: район Элмалы, реестры населения, история Османской империи, XIX в.

GİRİŞ

Bir siyasi otorite ihtiyaç duydukça ülkenin idari, askeri ve mali yapısını düzenlemek, aksaklıklar var ise bunları gidererek sistemin daha sağlıklı işlemesini temin etmek amacıyla ülkedeki nüfusun miktarını ve bu nüfusun yapısını tespit etmek ihtiyacı duyar ve bu sebeple muhtelif aralıklarla nüfus sayımları yapar (Güneş, 1985: 222). Osmanlı İmparatorluğu'nda da bu ihtiyaçların karşılanmasına yönelik klasik dönem olarak nitelendirilen devirde çeşitli tahrirler yapılmıştı. Ancak burada ifade edilmesi gereken bir husus da vardır ki bu tahrirler daha önceki Türk-İslam Devletlerinde yapılmakta olan tahrirlerin hususi şartlara göre çeşitli değişikliklere uğramış, daha geliştirilmiş ve imparatorluk ölçeğinde geniş memleketlere tatbik edilmiş bir şekliydi.

Mısır'da daha ilk sülaleler döneminden itibaren (tahminen milattan 2500-3000 sene evvel başlamak üzere) düzenli olarak tahrirlerin yapılmakta olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde Akdeniz havzasına mensup diğer eski medeniyetlerde de muhtelif tahrirler ve istatistik bilgileri mevcut bulunmaktadır. Bu manada nüfus sayımları konusunda en gelişmiş memleketlerden biri de Roma'ydı. Servius Tullin tarafından başlatılan bu sayımlar 600 sene kadar muntazam bir şekilde sürdürülmüştü. Bu tahrirlerde her Romalı Censor'ların huzuruna gelerek ismini, babasının ismini, aile fertlerini, sahip olduğu mal-mülkü, arazisini, kölelerini yeminle beyan etmek mecburiyetindeydi. Gene Avrupa devletlerinin büyük bir kısmı tarafından da tahrirler yapılmaktaydı (Barkan, 1941: 26-27).

Yukarıda belirttiğimiz gibi eski Türk-İslam devletlerinde nüfus ve arazi tahrirlerinin varlığını gösteren birçok tarihi kayıtlar bulunsa da devlet arşivlerinin büyük kısmının muhafaza edildiği yegâne devlet Osmanlı Devleti idi. Üstelik Osmanlı Devleti arşivi yalnız bugünkü Türkiye tarihini ilgilendiren bir arşiv değil aynı zamanda Yakın Doğudaki İslam milletlerinin önemli bir kısmıyla Balkan ve Tuna memleketleri halklarının tarihini de ihtiva etmektedir (Barkan, 1951-1953: 7). Osmanlı Devleti'nde tahrirlerin ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekte ise de bugün elimizdeki en eskisi Prof. Halil İnalçık tarafından yayınlanan H. 835 (1431) tarihli Arvanid Sancağına ait olan tahrir defteridir.¹ Ancak Arvanid defterindeki göndermelerden anlaşıldığına göre Osmanlı Devleti'nde tahrir sistemi Yıldırım Bayezid (1389-1402) dönemine kadar izlenebilir. Anonim Tevârih-i Âl-i Osman'da Yıldırım Bayezid'in politikalarına karşı yapılan eleştiriler arasında şu satırlarda görülüyordu: Ulemadan Çandarlı Halil ve Karamanlı Rüstem "Osmanlı beyleri yanına vardılar, dürlü dürlü hileyle âlemi doldurdular, andan ilerü hesâb defter bilmezlerdi". Buna göre, İran-Selçuklu devletinde uygulanan bürokratik metotlarla defter usulünün daha Orhan Gazi döneminde başladığı iddia edilmektedir (İnalçık, 2000: 4). Osmanlılar, ilk olarak fetihten hemen sonra ve ardından çeşitli zaman

¹ Bkz. Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1954.

aralıklarıyla tahrir yaparlardı. Kaynaklarda genel olarak tahririn otuz yılda bir tekrarlanması gerektiğine işaret edilmektedir. Yeni bir padişahın tahta çıkması durumunda da genel tahririn yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak devletin ekonomik açıdan zor durumda olduğu dönemlerde de deftere kayıtlı olmayan gelirlerin tespiti için yeni kaynak yaratmak amacıyla da genel tahrir yapılabilirdi (Öz, 2010: 426).

Tahririn ilk aşaması olan mevcut gelir kaynaklarını tespit etmek ve gerekirse yeni gelir kaynakları bulmak üzere bir emin tayin olunurdu. Tahrir işleminin hem halk hem de devlet için ehemmiyetini bilen padişah, tahrir eminini son derece dikkatli hareket etmesi, tarafsız olması ve asla rüşvet almaması konusunda ikaz ederdi (İnalçık, 2017: 160). Eminin yanına kayıt işlemlerinin yürütülmesi içinde bir kâtib verilirdi. Tahririn yapıldığı sırada heyet, yetişkin erkekleri ve onların buluş çağına ermiş oğullarını bizzat görürdü. Daha sonrada vergi miktarları ve oranları tespit edilirdi. Akabinde tahririn sonuçları bir deftere kaydedilir ve bu defter İstanbul'a gönderilirdi. Sultan tarafından incelenen bu defter onaylanarak mühürlenir ve bir kopyası merkezde saklanır, mühürlü defter (mufassal defter) ise eyalete geri gönderilirdi. Onaylanan defteri alan tahrir heyeti bu kez de gelirleri dağıtmaya başlardı. Bunun içinde başka bir defter tutulurdu (icmal defteri). Bu defterlerden ilkinde yerleşim birimleri, nüfus, toprak ve vergiler ayrıntılı bir şekilde belirtilirken ikincisinde ise gelirlerin tevzii olması hasebiyle sadece yerleşim birimlerinin adı, toplanacak olan gelirin miktarı ve bunu toplayacak olan kişinin ismi olurdu (Acun, 1999: 322-323).

Bu defterler bazen nakdî bazen aynî özelliklerde hububat gibi kimi ürünlerde de hem nakdî hem aynî olarak "tahmini" vergi gelirlerini zikretmelerinden ötürü, XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı ekonomisindeki gelişimi ve değişimi incelemede birinci derecede önemlidir. Tahrir defterleri köyler ve şehir merkezleri arasındaki iktisadi münasebetlerin incelenmesinde yeterli seviyede veri elde etmemizi sağlayan önemli bir kaynaktır (Öz, 1991: 434). Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla kadar herhangi bir nüfus sayımı yapılmaması nedeniyle vergi matrahı ve asker kaynağı tespiti için düzenlenen bu tahrir defterleri iktisadi tarih için önemli bir kaynak oluşunun yanında her yerleşim biriminin hane sayısını da içermesi nedeniyle tarihi nüfus araştırmalarında da istifade edilmektedir (Bilgi, 1999-2000: 118). Fakat tahrir kayıtları öncelikli olarak bugünkü anlamda nüfus sayımı olmaktan daha çok arazi, şahıs ve tarımsal kazanç bilançosu olarak düşünülüyordu. Bu kayıtlarda sayım ve tahrir birimi birer birer şahıslar değil vergiye tabi tutulabilecek olan hanelerdir (Göyünç, 1979: 331-348). Oysa çağdaş anlamda bir nüfus sayımında temel birim kişi olmalıdır. Bu sebeple erken devir Osmanlı sayımlar tek tek şahıslar hakkında neredeyse hiç malumat vermezler. Bu nedenle de tahrirlerdeki verilerden istifade edilerek toplam nüfus hesaplanırken araştırmacıların çok dikkatli olması gerekmektedir (Behar, 2000: 64). Hane nüfusunun tespitinde araştırmacılar tarafından 3 ila 6 arasında değişen muhtelif rakamlar vardır. Bunlar içerisinde genel kabul ya da eğilim, tahmini nüfus tespitinde hane sayısının 5 katsayısı ile çarpılması yönündedir (Bilgi, 1999-2000: 118). Ancak burada da yine dikkat edilmesi gereken bazı noktalar bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, tahrir defterlerine hem idareci hem de idare edilen (teba) grubundan olmak üzere vergiden muaf bazı kişi ya da

zümrelerin yazılmadıkları bilinmektedir. Bunlara medrese vazifelilerinin nadiren kayıt edildiği, medrese talebelerinin ise hemen hiç kayıt edilmezken pîr, seyyid veya emir oğullarının sistematik olarak yazılıp yazılmadıkları ise bilinmemektedir. Keza nüfus içindeki oranlarının az olduğu yerlerde pîr-i fânî grubunda ailenin reisi olan ihtiyar ama sağlıklı erkeklere yer verilip verilmediği de meçhuldür. Buluş çağına girmiş erkeklerin tahrir defterlerine yazıldığı açıktır. Ancak, buluş yaşı hakkında kesin bilgi olmadığı gibi bölgeden bölgeye, hatta aynı bölge içerisinde dahi bir dönemden diğerine değişmesi olasıdır (Güneş, 2004: 170-171). Defterler birtakım problemlerine karşın 15. ve 16 yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve ekonomik tarihinin en mühim kaynaklarından birisidir. Defterlerde yer adları, kişi adları, sosyal ya da dini cemaatler, vergi ve nüfusla ilgili terminoloji, gelirlerin tahsil edildiği kişi ya da kurumlarla ilgili oldukça zengin malumat bulunmaktadır (Öz, 1991: 439).

1. 1830 YILI GENEL NÜFUS SAYIMI

XVI. yüzyılda belli aralıklarla devam eden tahrirler, XVII. yüzyıldan itibaren yalnızca ülke topraklarına katılan yeni yerler için yapılar olmuştur. XVI. asır tahrir defterleri öte yandan birer avarız defteri² gibi de kullanılmıştır. XVI. asrın başlarında gerçek hane ile avarız hanesi arasında hiç fark yoktur. Ancak yavaş yavaş bu eşitlik bozulmuş ve bir gerçek haneye karşılık gelen avarız hanesi miktarı yer ve zamana göre değişiklik göstermeye başlamıştır. Avarız defterlerinde kayıtlar mufassal olarak tutulmuş fakat günümüze bunların çok azı gelebilmiştir, ulaşabilenler ise icmal mahiyetindedir. Bunlarda ise hakiki hane gerçek hane ilişkisi belirtilmediği için XVII. ve XVIII. asır için Avarız defterleri temel alınarak nüfusa dair tahmin yapmak çok zordur (Kütükoğlu, 2010: 2).

XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda çok önemli siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelerin yaşandığı yüzyıl olmuştur. Özellikle yüzyılın başında II. Mahmud Devrinde (1808-1839) imparatorluk bünyesinde köklü reform hareketlerine girişildiğine tanık olmaktayız. Padişahın ilgilendiği hususlardan biriside bu çalışmanın konusu olan nüfus meselesidir. Sultan II. Mahmud'a ülkede girişilecek ıslahata dair verilen layihalardan Ragıp Efendi'nin layihasında arazi ve mülk yazımına dair bir ifade de bulunmaktadır. Burada:

“Memurlar şehirlerde ve onlara bağlı köylerde halkın tasarrufunda olan hane, han ve hamam, dükkân, çiftlik, değirmen, bağ ve bahçe, tarla, çeltik, mera, çayır, zeytinlik, dutluk vesaireyi tutacaklardır. Yazarken de bu mülklere ait senetleri gözden geçirecekler, mutasarrıfların isimleriyle defterlere kayıt ettikten sonra defterleri İstanbul'a göndereceklerdir.”

² Avarız; olağanüstü hâl ve bilhassa savaş sebebiyle tahsil olunan vergiye verilen isimdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul 1993, s. 112, ayrıca Avarız Defterleri ve bunların tarihi kaynak olarak kullanımı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalçık, Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000 s. 33-50.

denilmekteydi. II. Mahmud bu ve benzeri layihaların tesiriyle nüfus sayımı yapılmasına karar vermiştir (Karal, 1995: 8).

Nüfus tahririne ilk olarak, tarihte “Vak’a-yı Hayriyye” diye adlandırılan 1826’da Yeniçeri Ocağı’nın ortadan kaldırılması hadisesinden sonra başlanmıştır. Ancak bu sayım 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi nedeniyle tamamlanamamıştır. Bu hususta Vak’anüvis Lütfi, tarihinde aşağıdaki sözleri söylüyordu: (Lütfi, 1999: 640)

“Vak’a-yı Hayriyye’den sonra Devlet-i Aliyye’nin ekser usul ü âdât ve nizâmat-ı kadîmesi değişip zevâbıt-ı mülkiyenin esâsı olan tahrir-i nüfus kazıyyesi mukaddemce merkez-i saltanatta ise de gavâil-i harbiyyenin teâkubu mâni-i ta’mîmi olmuş idi.” Sayımın ilk kez İstanbul’da yapıldığını belirten Lütfi devamında Rus Savaşı’nın ve Yunan Meselesinin neticelenmesiyle yarım kalan nüfus tahririnin tamamlanması için bir “Meclis-i Mahsusa” teşkil olunduğu ve burada alınan kararlar Anadolu ve Rumeli’deki nüfusun tahririne başlandığını söylemiştir.³

Nüfus tahririnin en mühim iki sebebi, askerlik ve vergi mükellefiyeti meselesidir. Ancak askerlik hususuna ilişkin arşiv vesikalarında ya gizli tutulmakta ya da imalı ifade edilmekteydi. Bizzat II. Mahmud bu hususun sayım görevlilerine hafiyen anlatılmasını isterken, kayıt esnasında 14-40 yaşları arasındaki Müslüman erkek nüfusun isteğe uygun yani askerliğe uygun (matluba muvafık) olanların mim harfiyle belirtilmesi de yine bu amaçla yapılmıştır (Aydın, 1990: 83).

O zamana kadar imparatorlukta bu şekilde genel bir nüfus tahriri yapılmaması sebebiyle halkın tedirgin olabileceği ihtimali düşüncesiyle bunun önlenmesi amacıyla şer’i memurlar tayin olunmuştur. Memurlar Anadolu ve Rumeli’ye hareketlerinden bir gün önce Bâbîâlî’ye gelerek harcırahlarını ve memuriyetleri ile ilgili talimat almışlardır (Karal, 1995: 12). Bundan sonra vazife mahallerine hareket eden tahrir memurları sancak merkezinde kendisine tahsis edilen konağa yerleştikten sonra mahallin mahkemesine giderek getirmiş olduğu ferman tescil edilmiştir. Akabinde sancağın ulema, suleha, eimme, hutebâ ve meşâyihî ile bilcümle Müslim reaya ve berâyâsından müteşekkil bir meclis teşkil olunmuştur. Fermanın meclise hitaben okunmasından sonra tahrir memuru tahrire ilişkin hususları kendilerine izah etmiştir. Bu merasimin ertesi günü, beldenin önde gelen kimselerinin hazır bulunduğu münasip bir mahalde tahrir memuru ve maiyyetine verilen kâtip ve muharrirler vasıtasıyla, sancak merkezinde bulunan ahalinin tahririne başlanmıştır (Aydın, 1990: 85-86).

Padişah II. Mahmud’un Yeniçeri Ocağı’nın ortadan kaldırılmasının akabinde yepyeni bir ordu ve bürokrasi kurma çabalarının bir çabası olarak yapılan bu sayım sadece vergi veren ve orduda hizmet veren erkek nüfusu kapsamaktaydı. Sayım memurları Osmanlı İmparatorluğu’ndaki sancak, kaza ve nahiye düzeyinde

³ Lütfi tarihinde, nüfus tahririnin savaş nedeniyle yarım kaldığı belirtilse de yapılan tetkiklerde savaştan sonra 1828-1829 savaşının bitiminden kısa bir süre sonra o yıl içerisinde İstanbul’da sayımın tamamlandığını göstermektedir bkz. Sedat Bingöl, “İstanbul’da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme”, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt:23, Sayı: 36, 2004, s. 43-60.

müslüman ve gayrimüslim erkek nüfusun sayısını tespit etmeye çalışmışlardır (Shaw, 1978: 325).⁴ Müslim ve gayrimüslim nüfus için ayrı ayrı defterler düzenlenmiştir. Defterin giriş kısmında sayımın yapıldığı yer ve sayım tarihi ve sayımı yapan memur ve kâtibin ismi yazılmıştır. İslam nüfus “matluba muvafık” ile “matluba gayri muvafık” adıyla iki grupta toplanmışlardır. Matluba muvafık olanlar askerliğe elverişli ve vergi mükellefi olan kimselerdi. Matluba gayri muvafık olanlar ise ihtiyar, çocuk, sakat ve amelmande (askerlik yapamayacak ve vergi veremeyecek durumda olanlar) kişilerden oluşuyordu. Bazı kayıtlarda çocuklar “sabi” adı altında yazılmışlardır. Bazı kayıtlarda ise erkekler 1-16 yaş arası, 16-40 yaş arası ve 40 yaş üzeri şeklinde ayrı ayrı gruplandırılmışlardır (Doğru, 1989: 246). Bazı yerlerde erkeklerin yaşa göre tasnifinde sakal ve bıyık esas alınmış, “bıyıklı”, “ter bıyıklı”, “kır sakallı” veyahut “köse sakallı” şeklinde erkeklerin askerliğe uygunlukları ve yaşları konusunda fikir vermeye çalışılmıştır (Behar, 2000: 69; Doğru, 1989: 249). Hıristiyan ve Yahudi nüfus askerlik hizmeti ile henüz yükümlü değillerdi. Fakat reaya statülerinden dolayı Cizye ödemekle yükümlüydüler. Bu nedenden ötürü onlar ödeme takatlerine göre, âlâ (üst), evsat (orta) ve de edna (alt) olmak üzere geleneksel üç servet grubuna bölündüler (Karpas, 2010: 64; Shaw, 1978: 325; Karal, 1995: 19).

1830 tarihinde başlayıp çeşitli aralıklarla 1831 yılına kadar devam eden sayım, imparatorluğun Anadolu’daki toraklarının bir kısmında, Anadolu Eyaleti, Karaman Eyaleti, Adana Eyaleti, Sivas Eyaleti, Trabzon Eyaleti, Kars Eyaleti, Çıldır Eyaleti ve de Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti ile Rumeli’deki topraklarında ise Rumeli Eyaleti ile Silistre Eyaletinde yapılabilirdi (Akbayar, 1985: 1239). Bosna, Arnavutluk, Tesalya, Erzurum Vilayeti, Diyarbakır, Van gibi mühim bazı bölgeler sayım dışı kalmıştır (Behar, 2000: 69).

Genel nüfus sayımının sonuçlarının İstanbul’a gelmeye başlaması ile birlikte sonuçları değerlendirmek, tasnif ve kontrol etmek için “Ceride Nezareti ismiyle yeni bir nezaret teşkil olunmuştur. Vilayet ve sancaklarda bulunan nüfusun kontrol edilmesi maksadıyla doğan, ölen ya da göç eden kimselerin günü gününe kayıt edilip Ceride Nezareti’ne üç ayda bir gönderilmesi kararı da alınmıştı. Ancak imparatorluğun teknik imkânları düşünüldüğünde bunun uygulanmayacağı anlaşıldığı için bu süre altı aya çıkarılmıştır. Ayrıca istenilen bilgilerin rahat bir şekilde gönderilebilmesi için sancakbaşlarında memleketin ileri gelenlerinden “Nüfus Nazırı” ismiyle müstakil birer memur tayini de kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine Sultan II. Mahmud bir fermanla Anadolu ve Rumeli’deki vilayet valilerine, sancak mütesellimlerine, kadı, naib, voyvodolar ve ilgili kimselere hitaben yeni nizamın derhal uygulanmasını istemiştir. Derhal istek yerine getirilmiş ve her yerde “Defter Nazırları” ve “Mukayyidler” seçilerek isimleri Ceride Nezareti’ne bildirilmiştir (Çadırcı, 1972: 88). Tahrir sonuçlarını kapsayan defterler Ceride Nezareti’ne gönderilmeye başlanmış, yanlış sayım yapılan yerlerde yeniden yazım işine başlanmıştı. Ancak alınan tüm tedbirlere karşın bazı bölge halkının sayıma

⁴ Bu tarihte imparatorluğun idari taksimatı için bkz. Fazıla Akbal, “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus”, *Belleten*, Cilt: XV, Sayı: 60, Ankara 1951, s. 617-628.

karşı çıkararak isyan ettikleri, kimi yerlerde de ileri gelen bazı ailelerin sayım yaptırmadıkları görülmüştür (Çadircı, 2011: 123, 6 numaralı dipnot).

Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan ilk genel nüfus sayımı hakkında verilen bu kısa bilgilerden sonra çalışma konumuz olan Elmalı Kazasında yapılan nüfus sayımını ve bu sayım sonucunda ortaya çıkan verilerden elde edilebilecek malumatın, Osmanlı İmparatorluğu sosyo-ekonomik tarihi yazımında sağlayacağı katkı hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Ancak sayıma geçmeden önce Elmalı Kazası'nın tarihi ile ilgili çok kısa bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

2. ELMALI KAZASI

Elmalı, Güney Anadolu'yu içine alan Toros Dağlarının Batı Akdeniz'de sahasında uzanan kıvrımları arasında çanak şeklinde bir plato üzerinde bulunmaktadır. Kuzeyinde Elmalı Dağı, doğu kısmında Tilkecik Tepesi, batısında Topdağı Tepesi, güney kısmında ise Elmalı Ovası yer almaktadır.⁵ Kıyı ile Elmalı'nın bağlantısı havzanın güneybatısında Sinekçibeli, güneydoğusu tarafında ise Avlan Boğazı'yla temin edilen alanda, güneyden kuzey yönüne doğru gidildikçe, Akdeniz ikliminin etkileri gittikçe azalmaktadır. Havzanın kuzeydoğusunda bulunan Gölova Polyesi'nde iklim değişikliğinin etkisiyle İç Anadolu'yu andıran bir görünüm vardır.

Elmalı yöresi ile ilgili bilgilerin verildiği en eski kaynak Herodot Tarihi'dir. Burada bölgenin adı "Milyas" şeklinde geçmektedir. Bölge daha sonra alanın güney kısmına da içine alan Likya'nın Roma'nın vilayeti haline gelmesiyle Likya'ya bağlanmış ve Likya adıyla beraber zikredilmeye başlanmıştır. Elmalı çevresi 7. asırdan itibaren Bizans İmparatorluğu'nda sivil ve askeri bir yönetim ünitesi olan "Kibyraioton Theması" içerisinde yer almıştır. Bölgenin idari durumu, Türklerin fethine kadar bu şekilde devam etmiştir. Bölge büyük ihtimalle 14. asrın ikinci yarısında Emir Mübarizüddin Mehmed Bey zamanında Teke-eli olarak tanınmaya başlamıştır (Koday-Aydın, 2016: 449-451).

Hamidoğulları ve Tekeoğulları hâkimiyetinde kalan Teke-ili, Yıldırım Bayezid'in 1390 yılında Antalya üzerine yürümesinin ardından Osmanlıların eline geçmiştir. Antalya ve çevresinin Osmanlıların eline geçmesi ile ilgili farklı görüşler olsa da Yıldırım Bayezid döneminde alındığı ve önce oğlu İsa Çelebi ve ardından diğer oğlu Mustafa Çelebiye sancak olarak verildiği konusunda şüphe yoktur. Bu bölgenin kesin olarak Osmanlıların eline geçmesi ise 1397 yılında Karamanoğlu Alaaddin Ali Bey'in Akçay Savaşında mağlup olup öldürülmesinden sonradır. Ancak Ankara Savaşı (1402) sonrasında Timur'un oğlu Şahruh tarafından tahrip edilmişti. Osmanlılar ancak 1423'ten sonra Antalya ve Teke-ili'nde kesin bir idare kurabilmiştir (Karaca, 1997: 30). Teke Sancağı XVI. asırda Antalya Kazası, Elmalı

⁵ A. Kerim Atılgan-Adnan Atik-Aysun Çobanoğlu, Dünden Bugüne Antalya, Antalya Valiliği Yayınları, Cilt: 1, Antalya 2010, s. 279. Bölgenin coğrafi oluşumu ve özellikleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Talip Yücel, "Teke Yöresi Orta Bölümünün Mevzî Coğrafyası", *Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı: 1-2, Ankara 1958, s. 143-204.

Kazası, Kalkanlı Kazası, Karahisariteke Kazası ve Kaş Kazasından oluşuyordu. Bu yüzyılın sonlarında Kızılkaya, Finike, Germeği'nin kaza olmasıyla birlikte kaza sayısı sekize çıkarılmıştır. XVII ve XVIII. yüzyıllarda idari manada önemli bir değişiklik yapılmamıştır. İlk nüfus sayımının yapıldığı tarihte (1830) Elmalı'yı, Anadolu Eyaletine bağlı Teke Sancağına tâbi kazalar arasında görüyoruz. Sancağın diğer kazaları ise, Antalya, Bucak, Germeği, Finike, İğdir, Kardıç, Kalkan, Kaş, Serik, Beşkonak ve Kızılkaya'dır. 1864 yılında Osmanlı İmparatorluğunda taşra idaresinde önemli bir değişiklik olmuş ve vilayet sistemine geçilmiştir. Bu düzenlemeyle Teke Sancağı Konya Vilayetine bağlanırken doğusundaki Alaiye Sancağı da Teke-ili'ne dâhil edilmiştir. Bu değişiklik esnasında Elmalı Kazasının Teke Sancağı'na bağlı olduğunu görmekteyiz. 1914 yılına kadar Sancağın yapısında önemli bir değişiklik yapılmamış, Teke Sancağı'nın müstakil liva haline getirildiği bu tarihte Elmalı kaza olarak mevcut durumunu devam ettirmiştir. Cumhuriyet Döneminde bu idari yapı aynen korunurken 20 Nisan 1924 tarihindeki Teşkilât-ı Esasiye kanununa göre Teke Sancağı Antalya Vilayeti adını almıştır (Çelik, 2011: 345-346; Durgun, 2014: 16-17).

2.1. 1831 Tarihli Nüfus Defterinin Tavsifi

Çalışmamıza konu olan nüfus defteri 19 × 53 cm. ebadında, ciltli, ebrulu, toplam varak sayısı 26'dır. 1a, 23b ve 26b numaralı sayfalar boştur. Defterin kapağında “Defter-i Kaza-i Elmalı tâbi’-i Liva-ı Teke” ibaresi bulunmaktadır. İlk sayfanın üst kısmında ise “Vilayet-i Anadolu’da Teke Sancağı Mülhakatından Elmalı Kazasının Efrâd-ı Nüfus Defteridir Fi 15 S (1)246” şeklinde sayımın yapıldığı yer ve tarih belirtilmiştir. Hicri 15 Şaban 1246 (Miladi 29 Ocak 1831) tarihli sayım, Elmalı Kazası'nın mahalleleriyle başlamıştır. Her mahallenin sayımının bitirilmesinin ardından yazılan toplam nüfusun altına “muallimatda” şeklinde muallimde olan nüfus sayısı yazılarak, toplam nüfustan düşülmüştür. Muallimatta olan kişiler ise kırmızı kalemle “bu sene muallime irsal olunmuştur”, “beş senedir Tophâne’de muallim” şeklinde belirtilmiştir.

Elmalı Kazası merkezinde bulunan yirmi üç mahallenin sayımının tamamlanmasının ardından kazaya bağlı köylerin sayımına “Kuraha-i Kaza-i Elmalı Karye-i Kara” denilerek Kara Köyü ile başlanmıştır. Otuz altı köyün sayımıyla birlikte tahrir işlemi tamamlanmıştır. Defterin sonunda “İşbu mahalle gelince yirmi üç sahifede hitam bulmuşdur bi-temâmiha efrad-ı nüfus ehl-i İslam gayr ez reaya” denilerek gayrimüslim nüfus haricinde yalnızca İslam nüfusun sayıldığı belirtilmiştir. Nüfus sayımını yapan kişinin Elmalı Kazası Naibi Hasan Edib'in olduğu belirtilmiş ve son olarak toplam mahalle ve köy sayısı ile birlikte toplam nüfus yazılmıştır.

Defterde nüfusun yazıldığı sahife “1” olarak numaralandırılmış, devam eden sahifeler 2-2, 3-3, 4-4, şeklinde yapılmıştır. Bu sebeple defter numarası gösterilmesi icab eden durumda 4-a, 5-b şeklinde verilmesi tercih edilmiştir. 1. sahifenin üst kısmında yukarıda belirttiğimiz şekilde Elmalı Kazasının nüfus defteri olduğu ve sayımın tarihi belirtildikten sonra Mahalle-i Cami-i Atik denilerek nüfus yazılmaya

başlanmıştır. İsimler peş peşe kaydedilmiş olup satır sayısı ve satırlardaki kişi sayısı sahifelere göre farklılık göstermektedir.

Nüfusun yazılış şekline gelince: İsimlerden önce bütün şahısların fiziki özellikleri (boy, sakal, bıyık) mutlaka belirtilmiştir. Boy kısa, orta ve uzun olarak üç kategoriye ayrılmışlardır. Sakal kumral, kara, köse, kır, sarı, ak olarak tanımlanırken bıyık ise; ter, sarı, kara, kumral şeklinde belirtilmiştir. Defterde sakal ve bıyığı henüz çıkmaya başlayan kimseler “şabb-ı emred” diye yazılırken sadece birkaç kişinin, aynı anlama gelen “müzellef sakallı” diye kaydedildiği görülmüştür. İsimler çoğunlukla “Mehmed ibn Mustafa” şeklinde sayılan şahsın adı sonra babasının adı yazılmıştır. Ancak bazen de “Topal Hüseyin ibn Halil” gibi lakab ile birlikte yazıldığı görülmektedir. “Fenikeli Ahmed ibn Ali”, “İzladılı Mustafa Efendi ibn Elhac İbrahim” şeklinde Elmalı dışından gelip yerleşmiş kimselerin memleketleri de belirtilmek suretiyle yazılmışlardır. Gayrimüslim olup sonradan Müslüman olan kimselerin kayıtlarında ise “Mühtedi Hekim Halil ibn Halil” şeklinde din değiştirmiş oldukları belirtilmiştir. Şahsın adı daha sonra baba adı yazıldıktan sonra ismin altına yaşı kaydedilmiştir. Rakamın üzerine Arapça yaş anlamına gelen “sinn”, bir yaşından küçüklerin yazımında da rakamın üzerine “mah” (ay) ya da “yevm” (gün) kelimeleri yazılmıştır. Kardeşlerden ikiz olanlar var ise “tev'emân” (ikizler) denilerek ifade edilmiştir. Yine babası hayatta olmayan çocukların isimleri yanında “yetim” olduklarına dair not muhakkak bulunmaktadır.

Deftere kaydedilen kimselerin fiziksel bir kusuru var ise bu da mutlaka belirtilmiştir. Bu kusurlar; yekçeşm (tek gözlü), alîl⁶, divane (deli), boğazı şiş şeklinde ifade edilmiştir.

Fiziksel görünüm, isim ve yaş belirtildikten sonra meslek sahibi olanların meslekleri de belirtilmiştir. İki meslek icra edenlerin iki mesleği de yazılmış, herhangi bir meslek sahibi olmayan kişiler ise “bilâ-san'at” denilerek kaydedilmişlerdir.

2.2. Elmalı Merkez'de Müslüman Nüfus Yapısı

29 Ocak 1831 tarihli Elmalı Kazası merkezinde bulunan Müslüman nüfusun kaydedildiği, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan, 3193 numaralı nüfus defterine göre Elmalı merkezde yirmi üç mahalle tespit edilmiştir. Bu mahalleler ve bu mahallelerde kayıt altına alınan nüfus ile ilgili malumat aşağıdaki şekildedir:

Tablo 1: Elmalı Kaza Merkezinde Mevcut Mahalleler ve Nüfusu

Mahalle	Nüfus
Camii-i Atik	221
Camii-i Cedid	186

⁶ Alîl; Bu kelimenin sözlükte kör, sakat, hasta anlamlarına geldiği belirtiliyor. Ancak defterde bunlardan hangisi olduğuna dair bir açıklık bulunmamaktadır. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2003, s. 29.

Karyağdı	115
Eyrekler	43
Kabmescid	103
Toklular	103
İmamlar	65
Kuşakçılar	52
Musa Efendi	46
Nuhlar	76
Tahtamescid	149
İplikpazarı	40
Nazırlar	54
Handanlar	46
Alamescid	72
Külahcı	81
Savruklar nâm-ı diğer İshak Dede	64
Pınarbaşı ma' Karapınar	20
Abdallar	14
Tatlılar	82
Nacaklar ma' Kazancılar	57
Küçükler	94
Selamlar	29
Toplam Nüfus	1.812

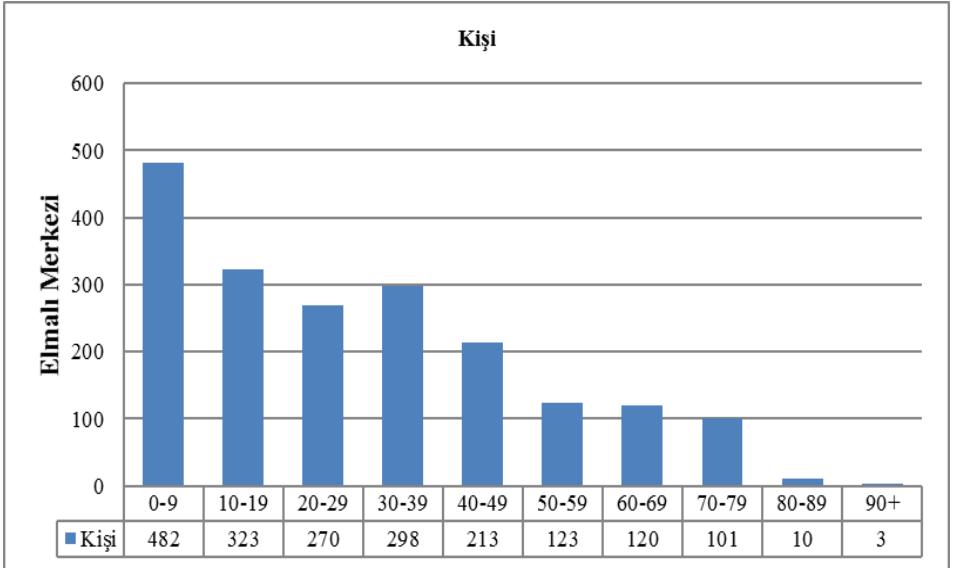
Yukarıda da belirtildiği üzere 1830 nüfus sayımının iki temel nedeni vardı. Birincisi vergi mükellefiyeti, ikincisi ise askerlik hizmeti için uygun (matluba muvafık) nüfusun belirlenmesiydi. 3193 numaralı nüfus defterinde mahallelerde erkek nüfus kaydedilirken matluba muvafık olanların isimleri üzerinde kırmızı mürekkeple mim işareti konulmuştur.

Askere alınma yaşı bu dönemde resmen 15'ten başlıyordu ve 15 yaşın altında olanlar çocuk nitelendiriliyordu. 15-39 yaş arasındakiler matluba muvafık grubuna giriyordu. 40 yaş ve üzerindeki ise matluba gayrı muvafık bulunuyordu. Herhangi bir fiziksel kusuru olanlarda matluba muvafık yaş aralığında olsa da matluba gayrı muvafık kabul olunmuşlardır. Ancak sakatlık dışında askere alınırken bu kıstaslara her zaman uyulmadığı görülmüştür. Elmalı Kazası merkezinde 258 kişi askerlik için muvafık görülmüş ancak bunlar içerisinde yukarıda belirtilen kıstaslara uymayan 13 yaşında kimselerde vardır (BOA, NFS. d. Nr.3193: 1, 4-a, 5-a, 5-b.).

2.3. Elmalı Kazası Merkezindeki İslam Nüfusun Yaş Aralıklarına Göre Sayısı ve Bunun Toplam Nüfusa Oranı

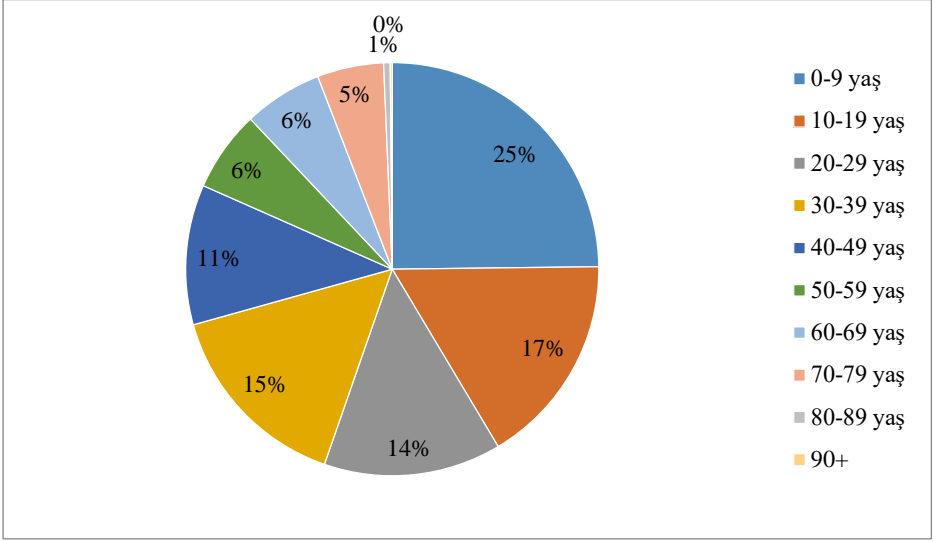
Çalışmamıza esas teşkil eden nüfus defterine göre Elmalı Kazası'nda yaşayan Müslüman erkek nüfusun toplam sayısını tespit ettik. Bu sayı aşağıda tablo olarak verilmiştir. Buna göre:

Grafik 1: Kaza Merkezindeki Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Sayısı

Kaza merkezindeki nüfusun hangi yaş grubunda yoğunlaştığını görmek için onar yıllık devrelere ayırdık. Grafikte de görüldüğü üzere nüfusun en yoğun olduğu aralık 482 kişi 0-9 yaş grubudur. Hemen akabinde 323 kişi ile 10-19 yaş grubudur.

Grafik 2: Merkezdeki Yaş Gruplarının Toplam Nüfus İçerisindeki Oranları

Nüfusun % 25'i 0-9 yaş aralığında en yüksek yüzdeyi oluşturmaktadır. % 17'si 10-19 yaş grubu ve % 14'ü ise 20-29 yaş grubunu oluşturmaktadır. Bu ise Elmalı Kazası'nın merkezdeki nüfusunun büyük bir kısmının genç nüfustan oluştuğunu göstermektedir. Yaş aralığı ilerledikçe bu yüzdenin düştüğü görülmektedir. Özellikle altmış yaş üzerine çıkıldığında bu oranın daha da düştüğü gözlenmektedir. Defter, Hicri 1246 tarihli olmasına karşın bazı isimler üzerinde kırmızı mürekkeple 1247, 1248 tarihli, tevellüd (doğum) ya da fevt (ölüm) kayıtları düşülmüş bu ise defterin daha sonraki yıllarda güncellendiğini göstermektedir.

2.4. Elmalı Kazasına Bağlı Karyelerdeki Müslüman Nüfusun Sayısı

Elmalı Kazasına bağlı köyler ve bu köylerde yaşayan Müslüman nüfusun sayısı tablo olarak aşağıda verilmiştir.

Tablo 2: Elmalı Kazasına Bağlı Karyelerdeki Müslüman Nüfus

Karye	Nüfus
Kara	56
Salur	69
Çuğun	77
Müren	160
Ayvasıl	55
Kuz	14
Pirhasanlar	29
Geçmen	49
Semayük	250
Bayındır	132
Düden	55
Eymir	74

Çiftlik-i Cedid	46
Subaşı nâm-ı diğer Bayralar	194
Yalnızdam	71
İmircik	49
Mupi ?	23
Kortan	47
Gilevgi	96
Karamık	39
Serkiz	61
Söyle	80
Kışla	68
Tekke	129
Eskihisar	95
Ovacık	82
Bucak	28
İlyacı	51
Beyler	55
Davullar	94
Güğü	94
Yuva	334
Kızılca	89
Mürsel	25
Çoban	28
Dere	24
Toplam	2.922

Elmalı'ya bağlı 36 köy ve bu köylerde toplam 2922 nüfus tespit edilmiştir.⁷ Tabloya bakıldığında Yuva Köyü 334 sayısıyla en kalabalık nüfuslu köy olarak dikkat çekmektedir. Onu 250 nüfusla Semayük Köyü takip etmektedir. Bunların ardından Subaşı nam-ı diğer Bayralar, Müren, Bayındır ve Tekke en kalabalık köylerdir. Köylerin tamamına bakıldığında 36 köyden ancak 6 tanesinin nüfusu 100'ün üzerine olduğu görülmektedir. Kuz Köyü ise 14 nüfusla Elmalı'nın en az nüfuslu köyüdür.

2.5. Elmalı Kazası'na Tâbi' Karyelerdeki Yaş Grupları

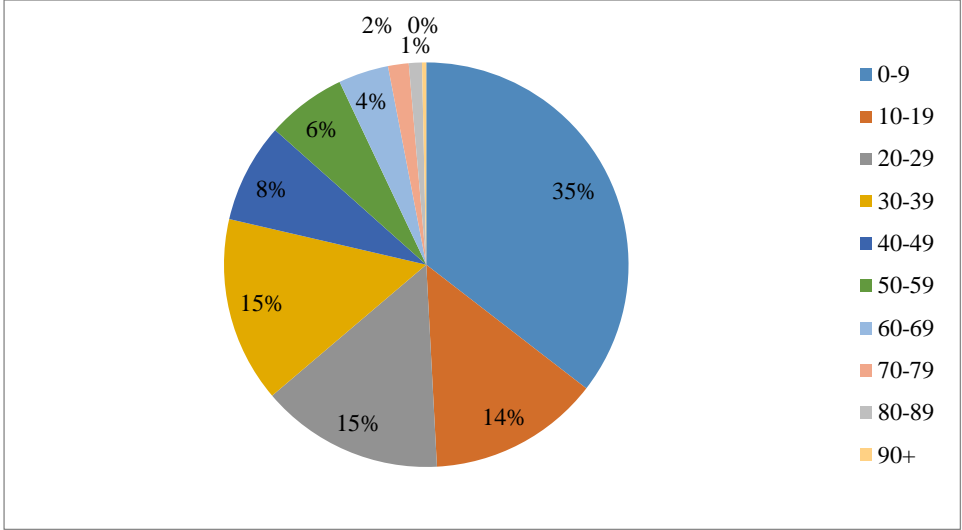
Köylerdeki yaş gruplarına bakıldığında Elmalı merkezindeki yaş gruplarıyla benzer bir yapı göstermektedir. Köylerde bulunan toplam nüfusun en büyük kesimini % 35'lik bir oran ile 0-9 yaş grubu oluşturmaktadır. Buna göre kazanın merkezinde ve köylerinde doğum oranının yüksek olduğu şeklinde düşünülebilir. Yaş

⁷ Defterin sonunda nüfus sayımını yapan kişi tarafından mahalle, köy ve buradaki nüfus yazılmış ve mühürlenmiştir. Ancak köylerdeki nüfus 2922 yerine yanlışlıkla 2923 olarak yazılmıştır. BOA, NFS. d. Nr. 3193, s. 23.

gruplarında 40 yaş üzerindeki oranlarda bariz bir düşüş göze çarpmaktadır. Tüm köyler içerisinde 90 yaş üzerinde kayıtlı kişi sayısı yalnızca 10 kişidir. 80-89 yaş grubunda ise 31 kişi kayıtlı görülmektedir. Toplam nüfusun 2922 olduğu tüm köylerin içerisinde 0-9 yaş grubunun sayısı 1052'dir. Çuğun Köyü nüfusuna kayıtlı İsmail ibn Ali 106 yaş ile Elmalı Kazasının tamamı içerisindeki en yaşlı kimse olarak tespit edilmiştir (BOA, NFS. d. Nr.3193: 10-b).

Bütün bu hususlar, köylerdeki mevcut nüfusun yaş gruplarına göre dağılımını gösteren bir grafik üzerinde daha net bir şekilde görülecektir.

Grafik 3: Elmalı Kazasına Bağlı Köylerdeki Yaş Gruplarının Köylerdeki Toplam Nüfusa Oranı

Merkez ve köylerde mevcut nüfusun sayısını, bunların yaş gruplarına göre dağılımını verdikten sonra bu nüfusun icra ettikleri mesleklerin belirtilmesi, o dönem Elmalı Kazası'nın sosyal ve ekonomik durumunun anlaşılması bakımından oldukça önemlidir.

2.6. Kaza Merkezindeki Meslekî Zümreler

Bu sayımın sosyo-ekonomik tarih açısından bir önemi de sayım yapılan bölgede yaşayan insanların uğraştıkları mesleklerin kaydedilmiş olmasıdır. Bu sayede o bölgede hangi iş kollarının gelişmiş olduğunu tespit edebiliyoruz. Ancak burada şunu da hemen ifade edelim ki sayımı yapılan herkesin meşgul olduğu meslek yazılmamıştır. İlk olarak Elmalı Kazası merkezindeki iş kollarını ve bunlarla meşgul olan kişi sayısını liste halinde vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. 1831 tarihinde Elmalı Kazası merkezindeki meslek kolları ve bu meslekleri yapan kişi sayısı aşağıdaki gibidir:

Tablo 3: Elmalı Kaza Merkezinde 1831 Nüfus Sayımına Göre Mevcut Meslek Kolları ve Bu Meslekleri İcra Eden Nüfus

Osmanlı Tarihi Yazımında Nüfus Defterlerinin Yeri: 1831 Tarihli Teke Livasına...

Meslek	K işi	Meslek	Kişi
Amele	1 10	Kaltakçı	6
Attar	2 2	Kasab	20
Bağçevan	1 17	Katırcı	1
Bardakçı	1 1	Kâtib	1
Berber	1 17	Keçeci	5
Bıçakçı	3 3	Kıracı	1
Bila- san'at	7 7	Kundakçı	1
Börekçi	1 1	Leblebici	3
Cülah	1 1	Muallim-i Sıbyan	4
Çakmakçı	4 4	Mumcu	1
Çavuş	1 1	Mutaf	7
Çerçi	4 24	Müderriş	2
Çizmeçi	4 44	Müezzin	5
Çiftçibaş	1 1	Müfti	1
Debbağ	1 111	Müstahfiz	2
Değirmen ci	8 8	Nalband	2
Dellak	5 5	Oduncu	2
Demirci	9 2	Rencber	87
Demirci Çırağı	1 1	Sarac	25
Derzi	1 10	Semerci	4

	Deveci	7	7	Sipahi Süvarisi	4
	Dikici	6	6	Sığırtmaç	1
1	Doğramac	1	1	Şehir Kahyası	1
	Duhancı	5	5	Tahsildar	1
	Dükkâncı	32	3	Talebe	13
	Dülger	10	1	Taşçı	2
	Habbaz	11	1	Tekaüd-i Sipahi	6
	Haffaf	1	1	Tekaüd-i Humbaracı	3
Natır	Hamamda	2	2	Tekaüd-i Lağımcı	1
	Hatib	4	4	Tüccar	23
	Hekim	1	1	Tütüncü	1
	Helvacı	97	9	Vücu	2
r	Hizmetkâ	3	3	Yağcı	4
Amele	Irgad	2	2	Yapıcı	6
	İmam	13	1	Yemenci	7
	Kahveci	8	8	Toplam	844
	Kalaycı	8	8		

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere kazada 69 iş kolu mevcuttur. Ancak kazada bir dokuma tezgâhı olmadığı gibi buna benzer bir üretim dalına da rastlanmamaktadır. Kaza merkezinde oturanların büyük kısmı küçük esnaftır. İlk bakışta dikkati çeken meslek 111 kişi ile en fazla insanın meşgul olduğu debbağlıktır. Bu da bölgede hayvancılığın mühim bir faaliyet olduğuna işaret etmektedir. İkinci sırada ise 97 kişiyle helvacılık, devamında 92 kişi demirci ve 87 kişi ile renberliktir.

Defterde üç kişinin iki mesleği birlikte icra ettikleri de tespit edilmiştir. Bunlar, bir kişi debbağ ve hamamda natır, bir kişi mumcu ve debbağ bir kişi de rencber ve çizmecidir.

Sağlık işlerinde kazada yalnızca bir tane mühtedi hekimin (Halil ibn Abdullah, 36 yaşında) olduğunu görüyoruz (BOA, NFS. d. Nr.3193: 7-a). Yaş ortalamasının düşük olduğunu yukarıda da belirtmiştik. Bu da sağlık imkânlarının yetersiz olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir.

Sağlık konusunda olduğu gibi eğitim konusunda da yetersizlik göze çarpmaktadır. Kaza genelinde Camii-i Cedid (BOA, NFS. d. Nr.3193: 2-b), Toklular (BOA, NFS. d. Nr.3193: 5-a), İmamlar (BOA, NFS. d. Nr.3193: 5-a) mahalleleri ile Yuva (BOA, NFS. d. Nr.3193: 21-a) karyesinde birer adet olmak üzere toplam dört adet sibyan mektebi muallimi bulunmaktadır.

2.7. Elmalı Kazasındaki Sıfatlar ve Lakaplar

Elmalı Kazası içerisinde kişilerin sosyal konumlarını belirleyen sıfatlardan -1831 nüfus sayımına yansıyan- en yaygını, “hacı”dır. Bilindiği gibi İslam’ın beş şartından birisi olan hac ibadeti daha çok maddi imkânları yerinde olan kimseler için mümkündür. Bu sebeple de kaza genelinde toplam 68 olan sayının 58’i kaza merkezinde iken köylerde yalnızca 10 kişidir.

Sosyal durumu belirleyen sıfatlardan “efendi” ilmiye sınıfına mensup (kaza ve tedris) kimseler için kullanılan bir sıfattır. Kazada bu sıfatı taşıyanların sayısı 25’tir. Toplam sayının 14 tanesi mahalleler ve köylerde görevli imamlar için kullanılmıştır. Fakat defterdeki bazı imamların yalnızca isimlerinin yazılmasıyla yetinilmiştir. Elmalı Kazası Müftisi için, Kabmescit Mahallesi’nde Ömer Paşa Camii hatibi, İmamlar Mahallesi’nde ikâmet eden Halvetiyye Tarikatından Şeyh İbrahim ve de Kâtib Mustafa için efendi sıfatı kullanılmıştır. Bunların yanında Camii Atik Mahallesi’nde ve İmamlar Mahallesi’nde yazılan iki talebe içinde yine bu sıfat kullanılmıştır. Ancak geri kalan beş kişinin isimleri yanında efendi sıfatı bulunurken başka ifade bulunmamaktadır.

Bir başka sıfatta “hafız”dır. Kaza genelinde sayıları 23’tür. Bunun 20’si Elmalı Kazası merkezindeki mahallelerde bulunurken diğer 3’ü kazaya bağlı köylerde kaydedilmiştir.

Defterde isimler kaydedilirken bazılarının lakaplarıyla birlikte yazıldıkları görülmüştür. Lakaplar çoğunlukla kişinin fiziksel özelliklerine göre verilirken kimileride mesleğe, menşei ya da sosyal durumuna göre verilmiştir. Fiziksel özelliklerine göre verilen lakaplardan en yaygın olanları “yekçeşm” (tek gözlü), “topal” ve “zenci”dir. Bu lakapların dışında birer tane de “kara” ve “sağır” lakabına rastladık. Menşe bildiren bir tane “Macar”a tesadüf ettik. Memleketlerini bildiren “Kaşlı”, “Finikeli”, “İzladılı” ve iki tane de “Karahisari” tespit ettik. Kişilerin sosyal durumlarını gösteren lakaplardan en yaygın olanı ise “hacı”dır. Onu “molla” ve “hafız” takip etmektedir. Meslek bildiren lakaplar ise çok yaygın olmamakla beraber iki tane “çoban”, üç tane “pehlivan”, bir tane “tahtacı” ve bir tane de “natır” lakabı tespit ettik. Bunların dışında iki tane de muhtemelen dede adından alınan “İdriszâde” lakabı görülmüştür.

Sonuç

Nüfus defterleri yalnızca nüfus sayısını öğrenebileceğimiz istatistikî bilgilerin bulunduğu kaynaklar olmaktan daha fazlasıdır. Bu defterlere bakarak 1830-1831 tarihlerinde idari taksimatı ortaya çıkarabilmekteyiz. Gene nüfusun kaza, köy hatta mahallelere göre dağılımı hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Defterlerden elde edilebilecek bir başka mühim malumat ise yerleşim yerlerinin isimleri ile ilgilidir. Burada mahalle, köy ve kaza gibi yerleşim yerlerinin hangilerinin tarihi süreçte devam ettiğini, hangilerinin isim değiştirdiklerini ya da hangilerinin tamamen ortadan kalktıklarını tespit edebilmekteyiz. Örneğin çalışma konumuz olan Elmalı Kazasında bu şekilde 28 yerleşim yerinin değiştiğini görmekteyiz. Alamescit, Nuhtar, Dervişler, Külâhçılar, Nacaklar, Pınarbaşı, İshakdede gibi mahalleler tamamen kaldırılırken bunlardan Tatlılar, İshakdede, Pınarbaşı Külâhçılar gibi bazıları bugün mahallelerde sokak ismi olarak yaşadığı görülmüştür. Buna mukabil birçoğunun ise Osmanlı döneminden bu yana yaşamaya devam ettiği görülmüştür.⁸ İsim verme alışkanlıklarıyla kişilere verilen lakaplar ve sıfatlarda yine defterlerden elde edilebilecek bilgilerdendir. Bu sayede günümüzdeki ailelerin köklerinin ne zamanlara kadar gittiklerinin de tespit edilmesi mümkün olabilmektedir. Defterlere isimlerle birlikte kaydedilen –her zaman yer verilmesi demeslelerde XIX. asrın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda sosyo-ekonomik hayatın anlaşılması hususunda oldukça değerli katkılar yapacağı şüphesizdir. Bu sayede taşrada hangi meslek dallarının geliştiği ya da gelişemediğine, bunların daha önceki yüzyıllarla ve günümüzle kıyaslanmasına imkân sağlayacaktır.

Çalışmamıza kaynaklık eden defterde olmasa da bazı nüfus defterlerinde köy ve mahalle nüfusu dışında medreselerde olan öğrencileri gösteren kayıtlara da rastlanmaktadır. Bu defterlerde medreselerin isimleri, bulunduğu mahal belirtilirken öğrencilerin memleketleri, yaşları ve fiziksel özellikleri de kaydedilirdi. Bunlar ise kurumların tarihiyle ilgili çalışmalar için mühim malumatlardır (Güneş, 2014: 233). Neticede gayrimüslim nüfusun reaya adı altında ayrı yazılması, göçebe aşiretlerin yazılmasındaki problemler ya da yalnızca erkek nüfusun sayılması gibi birtakım eksikliklerine rağmen nüfus defterleri, Osmanlı İmparatorluğu’nun XIX. asır idari, sosyal ve iktisadi tarihinin yazımında önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Devlet Arşivleri Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Nüfus Defterleri (NFS. d), Numara 3193.
- ACUN, Fatma, “Osmanlı Tarih Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 1*, İstanbul 1999, s. 319-332.
- Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak’anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, 2-3, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

⁸ Elmalı Kazasında isimleri değişen, kullanılmaya devam eden ve tamamen ortadan kalkan yerleşim birimlerinin isimleri için bkz. Koday- Aydın, agm., s. 452-454.

- AKBAL, Fazıla, “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus”, *Belleten*, C. XV, S. 60, Ankara 1951, s. 617-628.
- AKBAYAR, Nuri, “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1238-1246.
- ATILGAN, A. Kerim- ATİK, Adnan- ÇOBANOĞLU, Aysun, “Elmalı”, *Dünden Bugüne Antalya*, Antalya Valiliği Yayınları, C. 1, Antalya 2010.
- AYDIN, Mahir, “Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1990, s. 81-97.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Türkiye’de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri (I)”, *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 2, S. 1, İstanbul 1941, s. 20-59.
- _____, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul 1951-1953, s. 1-26.
- BEHAR, Cem, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri 1831 Sonrası Modernleşmesi”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalçık, Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 61-72.
- BİLGİ, Nejdet, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında”, *Türk Yurdu*, C. 19/20, S. 148-149, Ankara 1999-2000, s. 117-124.
- BİNGÖL, Sedat, “İstanbul’da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme”, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23 (36), 2004, s. 43-60.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat’a Girenken Türkiye’de Şehir İdaresi*, *Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Yakınçağ Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara, 1972.
- _____, “1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma” *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2011, s. 119-142.
- ÇELİK, Şenol, “Teke-ili”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, s. 344-347.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2003.
- DOĞRU, Halime, “Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği”, *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, I/2, Eskişehir 1989, s. 233-269.
- DURGUN, Hatice, XIX. Yüzyılda Teke Sancağına Bağlı Elmalı Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı, *Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi*, Antalya 2014.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Hane Deyimi Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979, s. 331-348.
- GÜNEŞ, Ahmet, “Osmanlı Tahrir Defterleri ve Bunların Tarih Yazıcılığında Kullanımı Hakkında Bazı Düşünceler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 150, Haziran 2004, s. 165-184.

- GÜNEŞ, Mehmet, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, *Akademik Bakış*, C. 8, S. 15, Kış 2014, s. 221-240.
- İNALCIK, Halil, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1954.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I (1300-1600)*, Çev. Halil Berktaş Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- _____, “Osmanlı’da İstatistik Metodu Kullanıldı mı?”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İncılık- Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 1-13.
- KARACA, Behset, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi*, Samsun 1997.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1995.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KODAY, Saliha - AYDIN Taner, “Elmalı’da (Antalya) Geçmişten Günümüze Yerleşme Adları Üzerine Bir İnceleme”, *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu 13-14 Ekim 2016*, Ankara, s. 448-468.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.
- ÖZ, Mehmet, “Tahrir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, s. 425-429.
- _____, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, S. XXII, Ankara 1991, s. 429-439.
- ÖZEL, Oktay, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İncılık, Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 33-50.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, M.E.B., İstanbul 1993.
- SHAW, Stanford J., “The Ottoman Census System And Population, 1831-1914”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 9, No 3, 1978, s. 325-338.
- YÜCEL, Talip, “Teke Yöresi Orta Bölümünün Mevzî Coğrafyası”, *Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XVI, S. 1-2, Ankara 1958, s. 143-204.

REKLAM AJANSLARININ KARŞILAŞTIĞI RENK KAYNAKLI PROBLEMLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

PROBLEMS RELATED COLOR FACED BY ADVERTISING AGENCIES AND SOLUTION RECOMMENDATIONS

ПРОБЛЕМЫ РЕКЛАМНЫХ АГЕНСТВ СВЯЗАННЫЕ С ЦВЕТНЫМ ОФОРМЛЕНИЕМ И РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ИХ РЕШЕНИЮ

Mustafa Batuhan KURT*

ÖZ

Basılı reklam iletişim sektörünün en önemli araçlarından biridir. Etkili ve doğru kullanıldığı takdirde, geniş kitlelere ulaşmak ve istenilen bilgileri sağlıklı şekilde aktarmak mümkündür. Reklamın görselleştirilmesi sürecine hizmet veren reklam ajansları, müşterilerinin talepleri doğrultusunda bu süreci etkin bir şekilde yönetmeye çalışmaktadırlar.

Reklam ajanslarının bu görselleştirme sürecinde karşılaştıkları problemlerin en başında renk kaynaklı problemler gelmektedir. Bu renk kaynaklı problemler reklam ajanları ve müşterileri arasında hukuki boyutlara kadar uzanabilen anlaşmazlıklar çıkarabilmektedir. Bu durum ise reklam ajanslarının prestij, müşteri, zaman ve bunlara bağlı maddi kayıplar yaşamalarına sebep olmaktadır. Bu sebeple reklam ajanslarının renklerle ilgili karşılaşılabilecek problemleri önceden bilmesi ve önlemler alması gerekmektedir. Fakat bu alanda yeterli kaynak olmaması sektördeki kurumların bilgiye sağlıklı şekilde ulaşmalarında en büyük engeli temsil etmektedir.

Bu çalışma ile bu sektöre hizmet veren kurumlara ve bu alanda eğitim veren kurumlara bir kaynak oluşturulması hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda yapılan çalışmada reklam ajanslarının basılı reklamların görselleştirilme aşamalarında renk evrenleri, baskı provası alımı, baskı altı malzemesi seçimi, baskı aşaması ve baskı sonrası süreçlerde karşılaşılabilecek renk problemleri ayrıntılı bir şekilde görsellerle ele alınmış ve nasıl çözecekleri konusunda da önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Reklam Ajansı, Renk, CMYK, Görsel Tasarım

ABSTRACT

Printed advertising is one of the most important tools of communication industry. If it used effectively and correctly, it is possible to reach large audiences and convey the desired information in a healthy way. Advertising agencies serving the visualization process of ads

* ORCID: [0000-0002-8276-0024](https://orcid.org/0000-0002-8276-0024), Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Basım Teknolojileri Bölümü, batuhan@marmara.edu.tr

Reklam Ajanslarının Karşılaştığı Renk Kaynaklı Problemler Ve Çözüm Önerileri

try to manage this process effectively in line with the demands of their customers. Color-related problems are at the top of the list of problems that advertising agencies encounter in this visualization process.

These color-related problems can cause disputes between advertising agents and their customers, which can extend to legal dimensions. This situation causes the advertising agencies to experience prestige, customer, time and financial losses related to these. For this reason, advertising agencies should be aware of the problems they will encounter with colors and take precautions. However, the lack of sufficient resources in this area represents the biggest obstacle for the institutions in the sector to access information in a healthy way.

With this study, it is aimed to create a resource for institutions serving this sector and institutions providing education in this field. In this study, the color problems that the advertising agencies will encounter in the visualization stages of the printed advertisements, printing proof, selection of printing substrate, printing stage and post-printing processes were discussed in detail with visuals and recommendations were made on how to solve them.

Key Words: Advertising Agency, Color, CMYK, Visual Design

АННОТАЦИЯ

Печатная реклама - один из важнейших инструментов индустрии коммуникаций. При эффективном и правильном использовании можно охватывать большую массу людей и передать желаемую информацию нужным образом. Рекламные агентства, обслуживающие процесс визуализации рекламы, стараются эффективно управлять этим процессом в соответствии с требованиями своих клиентов.

Проблемы, связанные с цветным оформлением, являются главной проблемой, с которыми сталкиваются рекламные агентства в процессе визуализации. Эти проблемы, могут привести к спорам между рекламными агентствами и их клиентами вплоть до правового разбирательства. Эта ситуация приводит к тому, что рекламные агентства несут связанные с этим потери сточки зрения престижа, клиентуры, времени и финансов. По этой причине рекламные агентства должны знать о проблемах, с которыми они могут столкнуться с цветным оформлением и принимать меры предосторожности. Однако, нехватка достаточных ресурсов в этой области представляет собой самое большое препятствие для учреждений сектора при доступе к информации в нормальных условиях.

Данное исследование направлено на создание ресурса для учреждений, обслуживающих этот сектор и учреждений, обеспечивающих образование в этой области. В исследовании, проведенном в соответствии с этой целью, были подробно обсуждены проблемы с цветным оформлением, с которыми рекламные агентства сталкиваются на этапах визуализации печатной рекламы, при получении заказа и выборе дополнительных материалов для печати, на стадии печати и постпечатных процессах. Там же были внесены предложения по их решению.

Ключевые слова: рекламное агентство, цвет, CMYK, визуальный дизайн.

1. GİRİŞ

Reklam ajansları müşterileri için, basılı ve elektronik medyayı kullanarak iletişim sorunlarına görsel çözümler planlarlar, analiz ederler ve bunlara görsel çözümler üretirler. Reklam ajansları gelen talepler doğrultusunda web sayfaları, etkileşimli medya ve multimedya projeleri dışında dergiler, gazeteler, kurumsal raporlar v.b. yayınların çeşitli türlerinin genel düzeni ile üretim tasarımı gerçekleştirirler. Bunlar dışında ambalaj ve pazarlama broşürleri üretir, ürünler ve

işletmeler için logolar tasarlar, işyerleri için tabela ve tabela sistemleri geliştirirler. Bu görsel ürünlerin ortaya çıkma sürecinde temel elemanların biri renklerdir. Seçilmiş olan renklerin kullanılması ve bunların basılı hale geldikleri sürecin sonrasında bire bir aynı renklere ulaşabilmek en önemli amaçlarından (Becer, 2008).

Reklam ajanlarının müşteri ile karşılaştıkları problemlerin en başında ise renk kaynaklı problemler gelmektedir. Müşteri baskı öncesi süreçte seçtiği ve ekranda gördüğü rengi, iş bitiminde de görmek ister. Aksi durumlarda reklam ajanları, hem müşteri hem de maddi kayıplar yaşamaktadırlar.

Reklam ajanslarının yaşadıkları bu problemlerin büyük kısmı baskı öncesi hazırlık aşamasında gerçekleşen tasarımsal hatalardan kaynaklanmaktadır. Tasarımı gerçekleşen grafikerin sanatsal yeteneği çok güçlü olsa da renkler, renklerin elde edilişi ve sunulduğu konularındaki teknik yetersizlikleri bu problemlerin doğuşuna temel teşkil etmektedir. Bu problemlerin ortadan kaldırılması ise reklam ajanslarında bulunan çalışanların tasarım ve sonrasında rengin tanınması konularında gerekli hizmet içi eğitimler alması önemlidir.

Geçmişte tasarım halindeki bir iş hazırlanırken ekranda görünen rengi iş provasında, provadaki rengi ise iş basıldıktan sonra tam olarak yakalamak reklam ajansları için çok zordu. Günümüzde ise, teknolojik gelişmelerle birlikte bu problemler ortadan kaldırılabilir. Reklam ajansları bu teknolojik değişimleri bünyesine katarak, renk kaynaklı problemlerin önüne geçebilmektedir.

Yapılan bu çalışmada reklam ajanslarının renk elde edilmesi süreçlerinde karşılaştıkları problemler ve bu problemleri çözmeye yönelik almaları gereken önlemlere yer verilmiştir.

2. REKLAM AJANLARININ KARŞILAŞTIĞI RENK KAYNAKLI PROBLEMLER

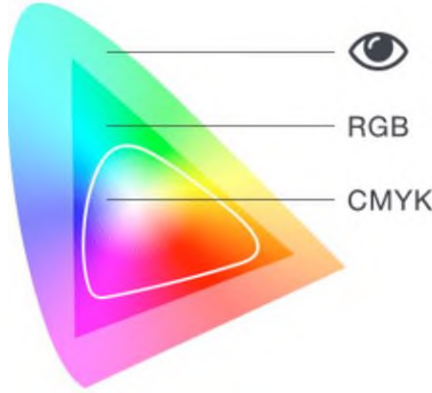
2.1. Renk Evreni Kaynaklı Problem

Baskı öncesinde kullanılan cihazlarda baskı imajları elde edilirken kullanılan renk evreni ile baskıda imajların elde edilmesi sürecinde kullanılan mürekkeplerinin renk evrenleri birbirinden farklıdır. Basılacak imaj hazırlanırken ışıksal renkler olan RGB renk evreni, basılırken de maddesel renk evreni olan CMYK renk evreni kullanılır. Dijital kameralar, tarayıcılar ve monitörler RGB renk evrenini, dijital çıkışlar, prova baskı makineleri ve baskı sistemleri CMYK renk evrenini kullanırlar (Mackay,2005). Sorun bu iki sistemi ortak bir dilde birleştirmek ve doğru rengi elde etmektir. Bu ise renk yönetim sistemi gerçekleştirilebilmektedir.

Renk yönetimi sistemleri, üretim aşamasında kullanılan cihazlar arasındaki renk dönüşümlerinin yapılmasını ve baskı sonucunun monitör ve provada simüle edilmesini sağlayarak bireylerin renkleri daha doğru algılamalarına yardımcı olan bir sistemdir. Bu işlemin başarabilmesi sistem içinde kullanılan cihaz ve makinelerin görebildiği ya da üretebildiği renk evreninin sınırlarının bilinmesi gerekmektedir (Köse ve Şahinbaşkan, 2008).

Reklam Ajanslarının Karşılaştığı Renk Kaynaklı Problemler Ve Çözüm Önerileri

Baskı öncesi çalışanlarının, tasarım sürecinde renk ölçüm cihazlarında hangi ayarları kullandıklarını belirtmeleri son derece önemlidir. Çünkü doğru renk üretimi her cihaz için çalışma alanı ve renk ayarları operatör tarafından kullanılan orijinal ayarlara uyacak şekilde ayarlandığında elde edilebilir (Abildgaard, 2016). Örneğin RGB çalışma alanlarını seçerken, Adobe Creative Suite içindeki Adobe RGB ve sRGB arasında belirgin bir fark vardır. Adobe RGB, 1.2 milyon renk gamı hacmine ve sRGB, $\sqrt{3}$ renk farkı toleransı dahilinde yeniden üretilebilecek renk sayısını temsil eden 830 bin renk gamı hacmine sahiptir; bu nedenle, Adobe RGB'nin seçilmesi daha geniş bir renk yelpazesi sağlayacaktır (Chovancova-Lovell ve Fleming 2009). RGB çalışma alanlarının yanı sıra, operatörler belgelerindeki renk ayarlarını CMYK, RGB, HEX veya Pantone değerleri olarak belirleme yeteneğine sahiptir. Dijital

ortamda baskı yaparken veya yayınlarken her seçim farklı sonuçlar üretecektir. Bir iş akışı içinde doğru renk yönetimini kullanmak kadar, hangi çalışma alanının kullanıldığı ve bu çalışma alanı için hangi renk ayarlarının kullanıldığı her zaman belirtilmelidir.

Şekil 1. Gözün algıladığı, görüntüleme cihazlarının (RGB) ve baskı makinelerinin (CMYK) görülebilen renk evreni (URL1)

Reklam ajanslarında işler CMYK renk evreninde işler hazırlanmış olsa da monitörlerde renkler ışıksal renkler olan RGB renk evrenleri dahilinde görülmektedir. Eğer tasarımcı herhangi CMYK kataloğu kullanmadan gerekli renk değerlerini düzenlemiş ya da direkt RGB renkler ile tasarımı gerçekleştirip, müşteriden onay almışsa, baskı sonrasında istemediği renk değerleri ile karşılaşması olası bir durumdur. Çünkü matbaalarda da işler baskı altı malzemesi üzerine mürekkepler ile aktarılmaktadır. Mürekkeplerden renk elde edilmesi ise maddesel renkler olan CMYK renk evrenine dayanır (Guryanova et all, 2020). CMYK renk evreni RGB renk evreni daha dar (Şekil 1) olduğundan, çoğu rengin elde edilmesi imkansızdır (Şekil 2).

Şekil 2. CMYK dönüşümü yapılmamış ve yapılmış baskıdaki renk farklılığı

Reklam ajanslarının bu renk problemi ile karşılaşmaması için tasarımları gerçekleştirirken renk belirleme aşamasında CMYK renk evrenini kullanmaları, RGB renk evreni ile çalışılmış ise de mutlaka prova alırken veya işi matbaaya yollarken, üzerinde çalıştıkları işleri CMYK renk evrenine dönüştürmeleri ve gerekli renk düzenlemelerini yapmaları gerekmektedir. Aksi halde basılan renkler tasarım aşamasındaki renklerle uyuşmayacağından ortaya bambaşka renkler çıkacaktır.

Tasarım sürecindeki renklendirme ile ilgili bir diğer problem ise ekstra (spot) renklerin bilinçsizce kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Spot renk, CMYK baskısı ile elde edilmesi mümkün olmayan bir rengin elde edilmesi veya kurumsal bir rengi elde etmek için kullanılmaktadır. Bu süreçte iki farklı durum ile karşılaşılabilir. İlki Şekil 3 de görülen herhangi bir renk kataloğu (pantone kataloğu) kullanılmadan spot rengin belirlenmesi, diğer durum ise spot rengin bilinçsizce kullanılmasıdır. Renkler konusunda yetersiz bilgiye sahip olunması durumunda tasarımın tümünün spot renklerden oluşturulması ile karşı karşıya kalınabilir. Spot renklerin belirlenmesi aşamasında kağıdın kuşelenmiş ya da kuşelenmemiş olmasına bağlı olarak ilgili pantone kataloğundan renk seçimi gerçekleştirilmelidir. Yapılmazsa, spot renkli hazırlanan iş baskıya gönderilken CMYK'ya dönüştürülecek ve CMYK mürekkepler ile basıldığında da bariz renk farklılıkları ortaya çıkacaktır (Şekil 2). Bu sebeple grafikerin mutlaka işi baskıya göndermeden önce gerekli renk evreni dönüşümü yapıp, prova alması ve onay sürecinden sonra baskıya göndermesi gerekmektedir.

Şekil 3. Pantone kataloğu (URL2)

Renk Provası Kaynaklı Problemler

Dijital provalarda linerizasyon işlemi yapılır. Linerizasyon, kısaca dijital provanın kullanılan kâğıda göre mürekkep verme miktarının belirlenmesidir. Linerizasyonu yapılmamış bir dijital prova sistemi, renkleri doğru oluşturmak için gerekli olan mürekkep miktarlarını bilemeyeceğinden, ya çok miktarda ya da az miktarda mürekkep kullanarak doğru sonuca ulaşılması imkansız hale gelecektir (Mutafoglu, 2009).

Renk yönetimindeki en büyük sorun baskıdaki renk kalibrasyonunu oluşturmaktır. Basılacak iş hazırlanırken kullanılan cihazların renk kalibrasyonunun çok iyi yapılması baskı kalibrasyonunu etkilemez. Bu nedenle baskı öncesi ile baskı kalibrasyonlarının anlaşabilmesi için bir profil oluşturulması gereklidir. Profil oluşturma, basılacak ürünün tasarımından baskısına kadar kullanılan her makine ve cihazın renk evreninin oluşturulmasıdır. Bu işleme cihazın parmak izinin çıkarılması adı verilir. Her cihazın (Şekil 4) renk evreninin oluşturulmasıyla her bir cihaz eşleştirilerek birbirini simüle etmesi sağlanır. Bu profillerin adına International

Colour Consortium Profili (ICC Profili) adı verilir. Bu profiller kullanılan renk yönetim sistemi programlarına tanıtılarak her cihazın birbiri ile tanışması sağlanır. Bu profiller oluşturulurken kolorimetrik ölçüm cihazları kullanılır.

Şekil 4. Baskı öncesi hazırlık cihazları ve baskı makineleri

Reklam ajanslarının baskı sonucunda istenen renklerin olduğu prova baskıyı almadan, profili oluşturulmamış yazıcı çıktısıyla sipariş verdiklerinde baskı operatörleri profilsiz baskıya göre üretime girerler (Şekil 5). Bunun sonucunda iş bitiminde çıkan renklerle istenen renklerin birbiriyle uyumsuzluğu. Bu da basılı tüm ürünün istenilen renk değerlerinde elde edilememesine neden olur. Bu durum reklam ajanslarının hem emek hem de maddi kayıplara yaşamalarına sebebiyet verir.

Reklam Ajanslarının Karşılaştığı Renk Kaynaklı Problemler Ve Çözüm Önerileri

Şekil 5. Renk provası alınarak basılan iş (a) ve renk provası alınmadan basılan iş (b) örnekleri

Baskı altı Malzemesi Kaynaklı Problemler

Reklam ajansları basılacak olan işin niteliğini tam olarak belirleyip tasarımları ona göre gerçekleştirmelidir. Çünkü baskı altı malzemeleri ve sahip oldukları optik ve fiziksel özellikler birbirinden çok farklıdır. Bu farklılıkların en başında baskı altı malzemesinin beyazlığı, parlaklığı ve rengi gelmektedir ki bunlar baskı sonrası elde edilecek rengi etkileyen temel unsurlardır. Reklam ajanslarının baskı altı malzemesinin temel özelliklerini düşünmeden renk seçimi yaparak tasarımda bunları kullanması durumunda, baskı sonrasında istenmeyen renk değerleri ile karşılaşılması mümkündür. Bunun önüne geçmek için mutlaka üretimde kullanılacak baskı altı malzemesi düşünülerek renk seçimleri gerçekleştirilmeli ve tasarım sonrasında baskı provası alınması aşamasında da üretimde kullanılan baskı altı malzemesinin aynı baskı altı malzemesi ile prova alınması gerekmektedir (Şekil 6).

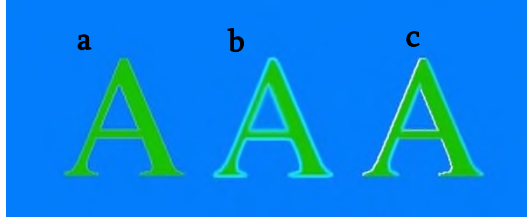
Şekil 6. Farklı optik ve fiziksel özelliğe sahip kağıtlardaki renk farklılığı

Trapping Kaynaklı Renk Problemi

Dijital Trapping, üst üste farklı renklerde basılan işlerde en çok karşılaşılan grafik tasarım problemlerindendir. Trapping kelimesi tasarım aşamasında kullanılan bir kelime olmakla birlikte, baskı aşamasında ilk basılan rengin ikinci basılan rengi kabul etme yüzdesini belirtmekte de kullanılan bir terimdir (Sönmez, 2011). Bu iki sorunun grafik kısmında olan kısmına dijital trapping denir. Baskı sistemlerine yapılan hazırlık aşamasında eğer taşma payı fazla verilirse basılan görüntüyü çevreleyen farklı bir renkte kontür oluşmasına, verilmediği durumlarda ise baskıda çok az miktarda bir kayma olduğunda, imajın kenarlarında baskı altı malzemesinin renginin gözükmesine neden olacaktır (Uçar, 2004) (Şekil 4). Aynı şekilde birbiri üstüne binen zemin alanlarının ya da zemin alanı üzerindeki yazı karakterlerinin altları boşaltılmaması (overprint uygulaması) yapılmaması durumunda da istenmeyen renk değerleri ile karşılaşmaktadır.

Şekil 7. Overprint ayarı yapılmış (a), overprint ayarı yapılmamış (b)

Şekil 8. Taşma payı olması gereken (a), fazla verilmiş (b), taşma payı az verilmiş (c)

Üretim Süreci Kaynaklı Renk Problemleri

Üretim süreci baskı süreci ve baskı sonrası süreç olarak iki basamakta gerçekleşmektedir. Bu süreçlerde yaşanan renk problemler ayrı başlıklar altında aşağıda incelenmiştir. Bunlar:

a) Baskı Süreci

Baskı sürecinde oluşan problemlerin başında mürekkep seçimi gelir. Process renkler (Trikromik renkler) olarak adlandırılan C (Cyan), M (Magenta), Y (Yellow) ve K (Key) olarak dört renkten oluşur. Bunların dışında harici kullanılan spot renkler

Reklam Ajanslarının Karşılaştığı Renk Kaynaklı Problemler Ve Çözüm Önerileri

bulunmaktadır.

Process renkler baskı sektöründe farklı markalar tarafınan üretilmektedir. Hatta aynı markanın process renkleri farklı seri renklerde de bulunmaktadır. Doğal olarak markalar aynı olsada farklı seriler farklı renk değerlerine sahip olabilmektedir. Bu sebeple baskı sürecine hangi seri mürekkep ile başlanılmışsa iş bitene kadar aynı seri mürekkep ile devam edilmesi renk farklılıklarının önüne geçilmesi bakımından önemlidir. Bu süreçte reklam ajanslarının çalıştığı matbaanın baskı şartları bilmesi ve yakından takip etmesi önemlidir (Polat, 2014). Tasarımda kullanacağı renkleri de bu teknik bilgiler doğrultusunda yapmalı ve baskı sürecini yakından takip etmelidir.

b) Baskı Sonrası Süreci

Reklam ajansları yaptıkları çalışmaları hem farklı görsellik katmak hem de dış etkenlere karşı dayanımı arttırmak amacıyla selefona ya da lak gibi baskı sonrası işlemlerden yararlanabilmektedir.

Basılmış bir renk üzerine selofan malzemesinin lamine edilmesi sürecinde yapıştırma amacı ile kullanılan tutkal, bu tutkalın miktarı ve selofanın şeffaflığı baskı rengine direkt olarak etki eder. Baskıda elde edilmiş soluk bir renk daha canlı, canlı olan renk ise daha soluk ya da farklı renk tonlarında elde edilmesi ile karşılaşılabilmektedir (Şekil 9).

Şekil 9. Selofan uygulaması yapılmamış (a), Selofan uygulaması yapılmamış (b)

Yine aynı şekilde reklam ajanslarının tasarımlarda bazı alanların daha canlı göstermek amacı ile lak uygulamasını tercih edebilir. Bu durumda ise lakın kimyasal özelliği, parlak ya da mat olması istenilen renklerin farklı görünmesine neden olacaktır.

Bu sebeplerden dolayı reklam ajansları tarafından tasarımlarında bu işlemler tercih edilecekse renklerdeki değişimler önceden düşünülmeli ve gerekli önlemleri alınmalıdır.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Yaşanılan bu problemlerin önüne geçmek için ilk ve en önemli adım reklam ajansı çalışanlarının renk ve baskı konusunda eğitim almaları gerekmektedir.

Ajansta kullanılan dijital fotoğraf makinesinin, tarayıcıların ve kullanılan

monitörlerin, matbaa tarafında ise baskıda kullanılacak olan tüm makinelerin ICC profillerinin (parmak izinin) mutlaka çıkarılması gereklidir. Böylelikle reklam ajansında kullanılan bilgisayarın monitöründe görülen renk ile baskı sonucunda çıkan renkler birbiri ile aynı olacaktır.

Tasarımcı işe başlarken CMYK renk evrenini kullanması gerekmektedir. RGB renk evreninde çalışılmış ise iş baskıya gönderilmeden önce mutlaka işi CMYK dönüşümünü mutlaka yapılmalı ve dönüşüm sürecinde renklerde meydana gelmiş değişimler düzeltilmelidir.

Tasarımlarda renklerin elde edilmesi ve tercihlere bağlı olarak trikromi renkler ya da spot renkler tercih edilebilir. Fakat bu süreçte her bir baskı renginin reklam ajanslarına ekstra bir maliyet getireceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Baskıya geçmeden önce prova baskının alınması, baskı provasının üretimde kullanılan baskı altı malzemesi ile aynı olması sağlanmalıdır.

Tasarım aşamasında trapping ve overprint ayarlarına dikkat edilerek, hem bu süreçten kaynaklı renk problemleri hem de baskı aşamasında makina ayarlarından kaynaklanan problemler önlenebilir.

İşin baskı sürecinde hangi marka mürekkep ile başlandıysa, aynı marka mürekkep ile devam edilmesi baskı renklerindeki devamlılığın sağlanması bakımından önemlidir.

Basılmış renkler üzerinde selofan ve lak uygulaması gerçekleşecekse, elde edilecek renk değerlerinde olabilecek değişimler göz önünde tutularak gerekli renk düzeltmeleri yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abildgaard, M. (2016). Why most Brand Manuals fail when it comes to defining Brand Colors; And how to determine acceptable color deviations for specific Brand Colors. *Proceedings of 42nd International Research Conference*, Ryerson University, USA.
- Becer, E., (2008). *İletişim ve Grafik Tasarım*. (6. Basım). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Chovancova-Lovell, V., & Fleming III, P. D. (2009). Color Gamut – *New Tool in the Pressroom*, TAPPI J, 4-11.
- Guryanova, O , Gnibeda, A. , Filimonova, E., Pukhova, E., Kotelnitskaya, L., "The Application of Information Technologies for Color Reproduction and Technical System Management in Printing Art Production", (2020), *E3S Web of Conferences 210*, <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202021002001>.
- Köse, E. ve Şahinbaşkan, T. (2008)," Renk yönetiminde kullanılan standart ICC profillerinin Türkiye’de oluşturulmuş bazı profiller ile karşılaştırılması", *Politeknik Dergisi*, 11(4), 365-371.
- Mackay, A., *"The Practice of Advertising Fifth Edition"*, Elsevier Publishing, 2005, s 141.
- Mutafoğlu, İ. C. (2013). *Matbaalar ve Reklam Ajansları Arasındaki Teknik Problemlerin*

Reklam Ajanslarının Karşılaştığı Renk Kaynaklı Problemler Ve Çözüm Önerileri

Tespiti Ve Çözüm Önerileri, Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,

Polat, A.A., (2014). "Tasarımcıların Dijital Ortamda Veri Gönderme ve Arşivleme Yöntemleri", *E-Journal of New World Sciences Academy*, Volume 9 , Issue 2, Pages 46 - 54.

Sönmez, S., (2011). Tasarım Kaynaklı Baskı Problemlerinin Çözümünde Grafik Tasarım Eğitiminin Önemi, *Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 23(1): 1-11.

Uçar, T.F., (2004). *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

İNTERNET KAYNAKÇASI

URL 1: <https://www.kwikkopylufkin.com/rgb-cmyk-whats-the-difference/>
(19.01.2021)

URL 2: <https://www.pantone.com/color-bridge-guide-set-coated-uncoated>,
(19.01.2021)

COVID-19 SÜRECİNİN AKTİF ÇALIŞAN ANTRENÖRLERE OLAN ETKİSİNİN NİTEL YÖNTEMLE İNCELENMESİ

QUALITATIVE ANALYSIS OF THE EFFECT OF COVID-19 PROCESS ON ACTIVE COACHES

ИССЛЕДОВАНИЕ КАЧЕСТВЕННЫМ МЕТОДОМ ВЛИЯНИЕ ПРОЦЕССА COVID-19 НА АКТИВНО РАБОТАЮЩИХ ТРЕНЕРОВ

Alpay BÜLBÜL*
Burçin ÖLÇÜCÜ**
Gamze AKYOL***

ÖZ

Tüm dünyayı etkisi altına alan ve ciddi yaşam sorunlarına yol açan covid-19 virüsü spor dünyasını da oldukça kötü etkilemiş hatta durma noktasına getirmiştir. Buradan hareketle kötü süreçten geçmekte olan antrenörlerin duygu durumları ve süreç içindeki mesleki tavırları merak uyandırmaktadır. Değişen koşullarda antrenörlerin nasıl uyum sağlamaya çalıştıkları, olumlu ve olumsuz etkilendikleri konular gibi başlıklara cevap aranmaya çalışılmıştır. Covid-19 pandemi sürecinden geçmekte olan antrenörlerin gözünden sporcularının ve kendi duygu durumlarını araştırmayı amaçlayan bu çalışma, nitel araştırma türlerinden olan “durum çalışması” deseni ve “alan taraması” ile yürütülmüştür. Çalışma 2019-2020 yılında Türkiye’de bulunan ve rastgele seçilmiş olan antrenörlerin bulunduğu 20 şehir üzerinde uygulanmıştır. Şehirlerde bulunan antrenör sayılarının eşit dağılmasına bakılmaksızın veriler tamamen seçkisiz olarak elde edilmiştir. Araştırmaya toplam 81 gönüllü antrenör katılmıştır. Araştırma verileri araştırmacılar tarafından oluşturulmuş demografik bilgiler ve 5 açık uçlu soru yardımıyla toplanmıştır. Veri toplamak için oluşturulan soru formları, izolasyon döneminden geçildiği için “Google formlar” üzerinden düzenlenmiş ve yine mail, whatsapp ve çeşitli bilişim yöntemleri yardımı ile toplanmıştır. Analiz sonuçlarına göre; antrenörlerin covid-19 pandemi sürecinden oldukça olumsuz etkilendiği, bu süreçte sporcularının motivasyonunu yüksek tutmak ve fiziksel kapasiteyi

* ORCID: [0000-0002-9636-4735](https://orcid.org/0000-0002-9636-4735), Dr. Öğretim Üyesi, Sinop Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, alpaybulbul60@hotmail.com

** ORCID: [0000-0003-0140-6451](https://orcid.org/0000-0003-0140-6451), Prof. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, burcinolcucu@hotmail.com

*** ORCID: [0000-0002-9266-2516](https://orcid.org/0000-0002-9266-2516), Doktora Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, gamz.akyoll@gmail.com

Covid-19 Sürecinin Aktif Çalışan Antrenörlere Olan Etkisinin Nitel Yöntemle...

oluşacak kötü etkilerden kısmen koruyabilmek adına antrenörler kendilerini “yaratıcı teknikler geliştirme durumunda” hissettikleri ve yine antrenörlerin Covid-19 dönemindeki zorlu şartlara olumlu yaklaşarak, “krizi fırsata çevirmeleri” gerektiği düşüncelerine sahip oldukları sonucuna ulaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Antrenör, Sporcu, Pandemi, Nitel

ABSTRACT

Covid-19 virus, which affected the entire world and led to serious life problems, also affected the sports world quite badly and even brought it to a standstill. Based on this, the emotional states of coaches who are going through a bad process and their professional behavior in the process are intriguing. Answers to topics such as how coaches try to adapt in changing conditions, how they are positively and negatively affected. This study, which aims to investigate athletes' and their own emotional states through the eyes of coaches undergoing the covid-19 pandemic process, was conducted using the “situation study” pattern and “field scan”, which are types of qualitative research. The study was carried out in 20 cities in Turkey in 2019-2020 with randomly selected coaches. Regardless of the equal distribution of Coach numbers in cities, the data was obtained completely without selection. A total of 81 volunteer coaches participated in the research. Research data was collected using demographic information created by researchers and 5 open-ended questions. Question forms created to collect data were edited through “Google forms” since the isolation period was passed and collected again with the help of mail, whatsapp and various information methods. According to the results of the analysis, it was concluded that coaches were very negatively affected by the covid-19 pandemic process, in order to keep their athletes' motivation high and partially protect their physical capacity from the bad effects, coaches felt that they were “in a state of developing creative techniques” and that coaches should “turn the crisis into an opportunity” by approaching the difficult conditions in the covid-19 period positively.

Key words: Covid-19, Coach, Athlete, Pandemic, Qualitative

АННОТАЦИЯ

Вирус covid-19, который повлиял на весь мир и привел к серьезным жизненным проблемам, также довольно плохо повлиял на спортивный мир или даже остановился. Исходя из этого, эмоциональные состояния тренеров, проходящих через плохой процесс, и профессиональное отношение в этом процессе вызывают любопытство. Попытались искать ответы на такие заголовки, как то, как тренеры пытаются адаптироваться в меняющихся условиях, темы, на которые они влияют положительно и отрицательно. Данное исследование, направленное на изучение спортсменов и их настроения глазами тренеров в период пандемии covid-19, было проведено с использованием “тематического исследования” и “полевого опроса”, относящихся к качественным методам исследования. Исследовательская работа проводилась в 2019-2020 году с проживающими в Турции и случайным образом подобранными тренерами из 20 разных городов. Несмотря на равномерное распределение количества тренеров по городам, данные были получены совершенно случайно. Всего в исследовании участвовал 81 тренер-волонтер. Разработанные исследователями задания для сбора информации состояли из демографических данных и 5-и вопросов открытого типа. В связи с периодом изоляции анкеты, разработанные для сбора данных, были сделаны и размещены в “формах Google” и, также, собирались с помощью электронной почты, WhatsApp и других информационных методов. По результатам анализа; тренеры сильно пострадали от пандемии covid-19, в этот период, чтобы поддерживать мотивацию спортсменов на

высоком уровне и частично защищать физические возможности от негативных последствий, которые могут возникнуть, тренеры почувствовали “потребность в развитии творческих методов”, а также, беря во внимание тяжёлые условия периода пандемии covid-19, тренерами был сделан вывод, что необходимо “превратить кризис в возможность”.

Ключевые слова: Covid-19, Тренер, Спортсмен, Пандемия, Качественный

1.GİRİŞ

Dünya'nın her yerinde büyük yankı uyandıran ve insan sağlığını ciddi boyutlarda tehlike altına alan Covid-19 salgını ilk olarak Aralık 2019'a Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkmıştır ve hızla tüm dünyaya kontrolsüz bir şekilde yayılmıştır (Akyol ve ark. 2020). COVID-19 hastalığının yüksek derece bulaşma hızı ve insan sağlığını ölümcül boyutta tehdit ettiğinin anlaşılmasının ardından, karantina ve hijyen tedbirlerinin artırılması önem kazanmıştır. Gierueld vd. (2006) sosyal izolasyonu, bireyin toplumla arasında gerçekleştirdiği tam ya da kısmi temas yoksunluğu durumu olarak tanımlamaktadırlar. Ana maksadı sağlık koşullarını korumak olan sosyal izolasyon her grupta uygulanabilir bir tedbirdir. Bu nedenle COVID-19 salgınının yayılma hızını yavaşlatmak amacıyla Dünya Sağlık Örgütü'nün belirlediği yöntemler tüm dünya ülkelerine duyurulmuş ve uygulanmıştır (Coronavirüs Situation Report, 2019).

Tehlikeli salgına dönük dünya çapında çeşitli ve ciddi yaptırımları olan önlemler alınmaya ve böylece salgının etkisi kırılmaya çalışılmaktadır. Herkesi eşit derece koruyabilecek önlemler almak üzere önemli fonlar kurulmakla birlikte bu fonlardan elde edilen getiri ile önceliği refah seviyesi yüksek olmayan insanlara yardım ve gerekli hijyenik önlem koşullarını sağlamaktır. Bunun yanı sıra oluşturulan fonlar sayesinde sağlık çalışanlarına hizmet içi eğitim vermek amaçlanmaktadır. Kurulan fonların farklı devletlerin birleşerek oluşturulması da salgının pandemik boyutunun bir kanıtı niteliğindedir.

Bu fonlardan biri de 03 Nisan 2020'de New York, Cenevre, Washington DC ile Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve UNICEF; Birleşmiş Milletler Vakfı ve İsviçre Yardımseverlik Vakfı tarafından desteklenen COVID-19 Dayanışma Müdahale Fonu' dur. Covid-19 dayanışma müdahale fonunun temel prensibi ise; COVID-19 virüsü ile mücadele için “*herkes elini taşın altına koysun*” yaklaşımını hayata geçirmektir (UNICEF TR, 2020). Fonda toplanan tüm gelirin öncelikli amacı uzun geçecek olan pandemi sürecini gereksinim sahibi insanların en normal ve güvenli şekilde atlatmasını sağlamak ve süreci iyi yönetmektir.

Tüm bunlar insanlığın normal yaşantısına geri dönebilmesi adına atılan büyük ve önemli adımlardır. Bu adımlara ek olarak bireylere düşen ve uygulaması gereken sorumluluklar da en nihayetinde bulunmaktadır. Covid-19 salgın süreci içerisinde bireylerin herhangi bir yaptırıma ve kural ikazına gerek duymadan, sürece dair kendi değerlendirmeleri ve gözlemlerini dikkate alarak sosyal izolasyon ve hijyene verdiği önemi artırmalı ve bulaş riskini artırabilecek faaliyetlerden uzak durması gerekmektedir. Ülkemiz açısından baktığımızda Türkiye'de tam olarak dışarı çıkma kısıtlaması uygulanmamış, ancak vaka sayısının artış hızının önüne geçilmesi için hafta sonlarını kapsayan bir evde kalma zorunluluğu getirilmiştir.

Covid-19 Sürecinin Aktif Çalışan Antrenörlere Olan Etkisinin Nitel Yöntemle...

Türkiye bu anlamda salgın hastalık döneminde bilinçli yaklaşan topluma sahiptir ve sosyal izolasyon konusunda insanlar gönüllü olarak hayat hareketliliklerini kısıtlamışlardır (Üstün ve Özçiftçi, 2020).

Toplumsal yaşantımızın normali haline gelen spor kurumu da şimdilerde etkisi tüm dünyayı etkisi altına alan covid-19 virüsünden olumsuz etkilenmiştir. Bu tehdit nedeniyle neredeyse dünyada bulunan 206 ülkenin (Wikipedia, 2020) tamamı teyakkuz haline geçmiştir. Hareketli bir olgu olan spor işleyişi, sosyal bağlarından uzaklaştırılmış ve yine diğer tüm insanlık gibi kapalı alanlara mecbur kalmıştır. Ancak gelinen durum özünde dinamizm bulunan ve hareketli yapısı nedeniyle kitleleri peşinden sürükleyen spor için oldukça düşündürücü bir tablo ortaya çıkarmıştır (Türkmen ve Özşarı, 2020).

Spora dair tüm etkinlikler büyük insan gruplarıyla olduğundan bulaş riski oldukça yüksektir (Petersen vd., 2016; Yanagisawa vd., 2018), kaldı ki bir organizasyon olmasa bile sporcu ve antrenörün farklı yerlerden gelip ortak bir noktada birleşerek dar bir alan ve kısa bir mesafe içerisinde antrenman yapması bile bulaş riskini oldukça artırmaktadır. Bu yüzden içerisinde bulunduğumuz süreçte pek çok önemli spor etkinliği (şampiyonalar-olimpiyatlar gibi) iptal edilmiştir. Eğer bu organizasyonlar iptal edilmezse, salgının adeta biyolojik bir bomba niteliği taşıyacağından bahsedilmektedir (Gilat ve Cole, 2020). Bu tür organizasyonlar ya da toplu çalışmalar sonucunda artacak bulaş riskini önlemek için hükümetler çeşitli önlemler alırken, sağlık çalışanları da enfekte birey sayısına önlem alabilmek (Perc vd., 2020) için çalışmalarına devam etmektedir.

Sporcular genel anlamda sağlıklı ve güçlü bireyler olarak bilindiğinden pandemi döneminden olumsuz etkilenecekleri düşünülmesine de yine de olumsuz deneyim yaşayan halkanın dışında düşünülemezler (Koçak ve Özer Kaya, 2020). Sporcular için COVID-19 salgın dönemi sadece antrenman ve yarışma programlarının aksamasına neden olmayıp aynı zamanda önemli sağlık sorunlarına da neden olabilmektedir (Chen vd., 2020; Zheng, Ma, Zhang, ve Xie, 2020). Covid-19 salgın sürecinde antrenmansız kalan sporcuların fiziksel kapasiteleri olumsuz etkilenmektedir. Yine hastalığa yakalanmasalar bile yarışların ya da maçların iptal olması sporcuların maddi anlamda olumsuzluklar yaşamalarına neden olmuştur. Nisan 2020 itibarıyla, çoğu profesyonel spor ligi durdurulduğundan binlerce sporcunun ve spor kulübünün iflastan kaçınmak için desteğe ihtiyacı olduğu bildirilmiştir. Pandemi sürecinin sporcular üzerinde yarattığı bu problemler için etkili ve iyileştirici önlemler alınmalıdır (Timpka, 2020).

Sporcularının tüm fiziksel ve psikolojik evrelerini bilen, onlarla yakından ilgilenen ve aynı zamanda görevini meslek olarak ilerleten antrenörlerin covid-19 salgın süreci içerisindeki sporcular üzerine olan değerlendirmelerine önem verilmelidir. Çünkü antrenörler, çalıştırdığı sporcunun genel anlamda hayatına dahildir ve sporcusunda meydana gelen psiko-sosyal ve fiziksel bozukluklarla mücadele etmek durumundadır. Buna dayanarak literatür incelemeleri sonucunda Covid-19 pandemi sürecinde antrenmanların kısıtlanması ile uzaktan bağlantı sistemine geçen tüm sporcu, antrenör, takımlar ve spor ileri gelenlerine verilen öneriler şu şekildedir;

Teknolojik aletlerimizde yer alan çeşitli iletişim uygulamaları kullanılarak sporculara uzmanlar (spor antrenörü, fizyoterapist, diyetisyen, psikolog) tarafından mental rehberlik sağlanmalıdır (Jukic, Calleja-González, vd., 2020);

- Sporcuların etraflarına rol model olacağı davranışlar kazanması için çeşitli uzaktan eğitimler verilmeli. Bunlar hijyen kurallarını nasıl uygulayacakları ve çevrelerini nasıl etkileyebileceklerini öğrenme yolları olabilir (Halabchi, Ahmadinejad, ve Selk-Ghaffari, 2020);

- Karantina sürecindeki sporculara düzgün yaşam koşulları sağlanmalıdır (ekipman, beslenme). Mümkünse, sporcunun yaşam alanı kardiyo, ağırlık (dambıl, elastik bantlar, sağlık topları vb.) ve diğer antrenman türlerinin ekipmanları ile desteklenmelidir (Halabchi vd., 2020);

- Sporcunun eksiklerine ve ihtiyaçlarına göre alternatif spor becerileri eğitimi organize edilmelidir. Bunun için sanal gerçeklik uygulamaları ve video destekli teorik anlatımlar kullanılabilir (Jukic, Calleja-González, vd., 2020);

- Sporcunun kendi özelliklerine ve bunuldukları ortamın şartlarına göre ayarlanmış antrenman ve beslenme programları ayarlanabilir (Jukic, Milanovic, vd., 2020);

- Nöromüsküler pliometrik ve eksentrik antrenmanlar, kuvvet ve güç performansı ile ilgili bazı temel uyarlamaları korumak açısından düzenlenmelidir (Jukic, Calleja-González, vd., 2020);

- Uzun süren ve yorucu eğitimler ile bağışıklık sistemi depresyonu arasında ilişki olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı sporcuların covid19 sürecindeki olumsuzluklardan etkilenmemesi için antrenman süreleri 60 dakikadan az tutulmalı ve antrenmanın maksimum şiddetinin %80'den daha az olacak şekilde sınırlandırılmalıdır (Toresdahl ve Asif, 2020; Koçak ve Özer Kaya, 2020).

Bu çalışmanın amacı; Covid-19 pandemi süreci içerisinde geçmekte olan antrenörlerin kişisel cevaplarını öğrenerek, pandemi sürecinden antrenör ve sporcuların nasıl etkilendiğini, katılımcılara yönetilen soru analizlerinin yanı sıra literatürde bulunan bilgi ve dökümanlar yoluyla analiz etmektir. Çalışmanın sınırlılıkları olarak sadece antrenörleri kapsıyor olması ve pandemi sürecinden dolayı görüşmelerin yüz yüze yapılamayıp, antrenörlere yönlendirilen anket formundaki açık uçlu soruların cevaplanmasının istenmesidir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Covid-19 pandemi sürecinden geçmekte olan antrenörlerin gözünden sporcularının ve kendi duydu durumlarını araştırmayı amaçlayan bu çalışma, nitel araştırmalarda kullanılan “durum çalışması” deseni ve “alan taraması” ile gerçekleştirilmiştir. Glaser (1978)'e göre “nitel çalışma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama yöntemleri kullanılarak, algı veya olayın doğal ortamında en gerçekçi haliyle incelenmesini sağlayan çalışma yoludur.” Durum çalışmalarında ise en önemli özellik bir ya da birden fazla durumun derinlemesine incelenerek analiz edilebilmesidir. “Yani bir duruma ilişkin etkenler; ortam, bireyler, olaylar, süreçler vb. geniş yelpazede incelenir ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri,

Covid-19 Sürecinin Aktif Çalışan Antrenörlere Olan Etkisinin Nitel Yöntemle...

nasıl etkilendikleri, üzerine odaklanır. Durum çalışmaları görüşmeler, dökümanlar, anketler veya gözlemlerle yapılabilir” (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

2.2. Çalışma Grubu

Bu çalışma 2019-2020 yılında Türkiye’de bulunan ve rastgele seçilmiş olan antrenörlerin bulunduğu 20 şehir üzerinde uygulanmıştır. Şehirlerde bulunan antrenör sayılarının eşit dağılmasına bakılmaksızın veriler tamamen seçkisiz olarak elde edilmiştir. Araştırmaya toplam 87 gönüllü antrenör katılmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Antrenörlere dair veriler araştırmacılar tarafından oluşturulmuş demografik bilgiler formu ve 5 açık uçlu soru yardımıyla elde edilmiştir. Sorular katılımcılar izolasyon döneminde olduğundan dolayı “Google formlar” üzerinden düzenlenmiş ve yine mail, whatsapp ve çeşitli bilişim yöntemleri yardımı ile antrenörlere ulaştırılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Yapılan araştırmaya katılan antrenörlerden 87 tane geçerli sayılabilecek veri toplanılmıştır. Elde edilen verilere tematik içerik analizi yapılabilmesi için önce her veri “nAC” (katılımcı sayısı-n ve AC- antrenör cevabı) şeklinde kodlanmıştır. Sonrasında tüm veriler ayrıntılı olarak incelenip, üç farklı spor uzmanı desteğiyle değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler kendi içlerinde kategoriler halinde incelenmiş olup, antrenörlerin örnek cümleleriyle desteklenmiştir.

2.5. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın veri toplama araçları araştırmacılar tarafından hazırlanan demografik bilgiler ve 5 açık uçlu sorudan oluşmaktadır. İstenilen demografik bilgiler ve açık uçlu sorular aşağıda verilmiştir.

Demografik bilgiler anketi; 1)Yaş: 2)Cinsiyet 3)Şehir: 4)Pandemi döneminde maaş alabildi mi?

Açık uçlu sorular:

1-Pandemi sürecinden nasıl etkilendiniz ve etkilendiyseniz bu durumla mücadele etmek için ne gibi yöntemler kullanıyorsunuz?

2-Sporcularınızın süreç içindeki psikolojik durumunu nasıl tanımlarsınız?

3-Pandemi öncesi ve sırasında kendinizi değerlendirdiğinizde çevrenizdeki bireylere karşı yaklaşımınızda değişiklik oldu mu? Oldu ise nasıl?

4-Antrenörlük mesleğini icra eden bireylere bu süreç ne gibi sorumluluklar yükledi?

5-Spor organizasyonları veya antrenmanların güvenli şekilde yapılabilmesi için önerileriniz nelerdir?

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırmadan elde edilen demografik bilgiler ve açık uçlu soru cevaplarının içerik analizi yorumlarıyla birlikte verilmiştir.

Tablo 1. Antrenörlerin yaş aralığı.

YAŞ	f	%
-----	---	---

20-25	55	63
25-30	18	21
30-35	6	7
35-40	2	2
40 VE ÜSTÜ	6	7
Toplam	87	

Tablo 1’de görüldüğü gibi çalışmaya katılan antrenörlerin 55 kişi (%63) 20-25 yaş aralığında, 18 kişi (%21) 25-30 yaş aralığında, 6 kişi (%7) 30-35 yaş aralığında, 2 kişi (%2) 35-40 yaş aralığında ve son olarak 6 kişi (%7) 40 yaş ve üzeri yaş aralığındadır sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlara bakılarak antrenörlerin yarısından fazlasının genç- yetişkin (20-30 yaş arası) yaş düzeyine sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 2. Antrenörlerin cinsiyet tablosu.

Cinsiyet	F	%
Kadın	31	36
Erkek	56	64
Toplam	87	

Tablo 2’de antrenörlerin yaş frekansları(f) ve yüzdeleri verilmiştir. Analiz sonucuna göre katılımcıların 31 kişi (%36) kadın, 56 kişi (%64) erkek olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3. Antrenörlerin bulunduğu şehirler.

Şehir	F	%
İstanbul	54	62
Sinop	18	21
Diğeri	15	17
Toplam	87	

Tablo 3’te görüldüğü gibi çalışmanın yarısından çoğu İstanbul, 54 kişiden (%62) oluşurken geri kalanı Sinop 18 kişi (%21) ve diğer iller olarak verilen (Nevşehir, Kastamonu, Düzce, Yalova, Rize, Kocaeli, Kahramanmaraş, Muğla, Denizli, Bitlis, Mersin, Diyarbakır, Ankara, Gaziantep, Uşak) 15 kişi (%17)’den oluşmaktadır.

Tablo 4. Antrenörlerin pandemi süreci boyunca maaş alıp-alamadıklarına dair veriler.

Maaş	F	%
Maaş alan	65	75
Maaş alamayan	22	25
Toplam	87	

Tablo 4. İncelendiğinde antrenörlerin pandemi süreci boyunca %75’lik dilimi yani 65 kişi maaşını almaya devam ederken, %25’lik kısmı yani 22 kişi muhtemel sebeplerden dolayı maaşını alamamaktadır. Sonuçlar incelendiğinde %25’lik olan kısmın azımsanmayacağı ve bu dilime giren antrenörlerin kısıtlanan yaşam şartlarının yanı sıra ekonomik anlamda da zor bir sürece girdiği ve bu süreçten en nihayetinde olumsuz etkileneceği yorumu kaçınılmazdır.

Covid-19 Sürecinin Aktif Çalışan Antrenörlere Olan Etkisinin Nitel Yöntemle...

Tablo 5. Antrenörlere yöneltilen 1. sorunun içerik analizi.

Soru 1	Covid-19 Pandemi sürecinden sporcularınız fiziksel açıdan etkilendi mi? Etkilendiyse bu durumla mücadele etmek için hangi yöntemleri kullandınız?
Kategoriler:	
Covid 19 dönemi antrenörleri etkilemiştir (77)	3)Kötü etkilendiler. Sporcular fiziksel olarak zayıf kaldılar, bunun için ise canlı vücut ağırlıklarıyla çalışabilecekleri programlar uygulattırdım. (37AC) 4)Evet maalesef çoğu sporcum fiziksel alanda kilo alma ve yağ fazlalığı ile başa çıkmak zorunda kaldı. Ben de onların minimum seviyede zarar görmesi için beslenme ve fit kalmak için çeşitli video konferanslar ile destek vermeye çalıştım.(73AC)
Covid 19 dönemi antrenörleri etkilememiştir (10)	1)Fiziksel açıdan etkilenmemek için evlerde ve açık alanlarda yapabilecekleri antrenman programları hazırladık. Fiziksel performanslarını korumaya çalıştık. (49AC) 2) Hayır etkilenmedi.(29AC)

Tablo 5’te görüldüğü gibi antrenörler “Covid-19 Pandemi sürecinden sporcularınız fiziksel açıdan etkilendi mi? Etkilendiyse bu durumla mücadele etmek için hangi yöntemleri kullandınız?” sorusuna neredeyse tamamına yakını “Covid-19 süreci antrenörleri etkiledi (77 kişi)” şeklinde cevap vermişlerdir ve bu durumun olumsuzluğundan müzdarip olduklarını belirtmişlerdir. Örnek cümleler incelendiğinde antrenörler, sporcunun performans ve fiziksel değişimlerindeki olumsuzluklardan bahsetmiş olup bu durumun üstesinden gelmek için izolasyon şartlarında uygulayabilecekleri programlar önerdiklerini belirtmişlerdir. Geriye kalan küçük bir grup ise sporcularının bu dönemden etkilenmediğini ifade etmiştir.

Tablo 6. Antrenörlere yöneltilen 2. sorunun içerik analizi.

Soru 2.	Covid-19 Pandemisi antrenörlere ne gibi sorumluluklar yükledi?
Kategoriler:	
Yaratıcı teknikler geliştirmek durumunda kalmak. (10)	1)Eksik oyuncuyla antrenman yapmak antrenmanı biraz verimsiz kıldı.(4AC) 2)Online eğitimle çocuklara uzaktan eğitim vermek, istediğimiz şekilde yönlendiremedik.(13AC) 3)Sporcuların gelişmelerini iletirmek için daha fazla imkan yaratmaya çalışmak ve hepsiyle birebir iletişimde olmak için çabalamak oldukça zordu.(21AC)

Kriz olan durumu fırsata çevirmeye çalışmak (77)	1)Öğrencilerle daha sık görüşerek onlarla yakından ilgilenmek. (5AC)
	2)Öğrencileriyle teması biraz olsun azaltıp daha dikkatli bir biçimde idmanlara devam edildi.(10AC)
	3)Uzaktan da bir sporcuya yon verme ve çalıştırabilme kabiliyeti kazandırdı.(12AC)
	4)Sporcularımızla aramızdaki ilişkileri koruyup, onların performanslarını korumak ve geliştirmek için iletişimimizi arttırdık. (30AC)

Tablo 6 incelendiğinde “Covid-19 Pandemisi antrenörlere ne gibi sorumluluklar yükledi?” sorusuna antrenörlerin büyük bir çoğunluğu(77 kişi) içinde bulunduğu durumun negatif yönlerini olumlama yoluna giderek “kriz olan durumu fırsata çevirmeye” çalıştıklarını belirtmişlerdir. Bu durum antrenörlerin bulunduğu şartlara uyum sağlama ve adaptasyon sürecini başarılı atlattıkları yorumunu yaptırabilir. Diğer yandan sürecin zorluğu içinde kalan antrenörler ise “yaratıcı teknikler geliştirmek durumunda kalmıştır” ve sporcularıyla olan özellikle iletişim ve toplanma problemlerini öne çıkartarak bu durumu iyileştirmek için çaba sarf ettiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 7. Antrenörlere yöneltilen 3. sorunun içerik analizi.

Soru 3. Kategoriler	Pandemi süreci antrenörlerin sosyal yaşantısını nasıl etkiledi?
Olumsuz etkiler (74)	1)Pandemi süreci herkes gibi antrenörün de evde kalmasını gerektiğini sosyal anlamda çevreden uzak kalması sporcularından ve sevdiği antrenörlük mesleğinden uzak kalmasına neden oldu. Kendi yaşantısı sporcuların hem fiziksel hem de mental anlamda daha çok sorumluluk yüklediği için daha çok sosyal yaşamdan uzaklaşmasına neden oldu. (40AC)
Olumlu sayılabilecek etkiler (13)	1)Aileleri ile daha çok zaman geçirdiler.(6AC) 2)Hem kendi hem de çalıştırdıkları takımın sporcularını korumak için daha da özenli bir yaşantı durumu söz konusu oldu.(18AC) 3)Daha fazla tedbirli ve dikkatli bir şekilde ikili ilişkilere dikkat ederek sosyal mesafe şartlarına uyduk. (28AC)

Tablo 7’de “Pandemi süreci antrenörlerin sosyal yaşantısını nasıl etkiledi?” sorusuna cevap aranmıştır ve antrenörlerin cevapları tüm dünya şartlarını örneklendirir niteliktedir. Pandemi sürecinde olan antrenörlerin sosyal yaşantıları çoğunlukla “olumsuz etkilendi” şeklinde analiz edilmiştir. Diğer yandan

Covid-19 Sürecinin Aktif Çalışan Antrenörlere Olan Etkisinin Nitel Yöntemle...

bakıldığında bu duruma olumlu bakan ve pandemi süreci içerisinde insani değerleri geliştirdiklerini düşünen antrenörlerde bulunmaktadır.

Tablo 8. Antrenörlere yöneltilen 4. sorunun içerik analizi.

<i>Soru 4. Kategoriler</i>	<i>Pandemi sürecinde sporcuların kaygı düzeyi ve performansını nasıl korudunuz ?</i>
<i>Kaygı düzeyi ve performans kontrol edilemedi (18)</i>	1)Kaygılar tavan performanslar düşü. (16AC) 2) Telefonla iletişim dışında bir şey yapamadık.(36AC) 3)Bulduğumuz ortamda çok döküntülü ve sıkıntılı bir şekilde performansı düşürdü (40AC)
<i>Kaygı ve performans düzeyi çeşitli uygulamalarla normal tutulmaya çalışıldı (69)</i>	1)Görüntülü konuşmalarla toplantı yaparak bu sürecin geçici olduğunu takım olarak her şeyi başardığımız gibi bunu da aynı şekilde atlatacağımızı onlarla konuşarak anlattım.(5AC) 2) Sürekli onları takip edin ederek yaşantılarını kontrol altında tuttuk. Performans açısından ise mental çalışmalar yaptık.(18AC) 4) Sporcularımın kendilerini eksik hissetmemeleri için psikolojik destek sağlıyorum süreç boyu. Tabi bunu ekstradan verdiğim fizyolojik antrenman reçeteleri ile destekliyorum. Fırsat buldukça da Covid-19 kurallarına dikkat ederek takımı birleştiriliyorum.(39AC)

Tablo 8’de “*Pandemi sürecinde sporcuların kaygı düzeyi ve performansını nasıl korudunuz ?*” sorusuna verilen cevaplar incelenmiştir ve 18 kişi sporcularının kaygı ve performans düşüklüğünün önüne geçilemediğini belirtirken geriye kalan 69 kişi bu durumu “çeşitli uygulamalarla normal tutmaya çalıştığını” belirtmiştir. Kaygı ve performans düşüklüğünü normal seviyelerde geçirmeleri için sporcuları ile çeşitli mental çalışmalar ve motivasyon görüşmeleri yaptıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 9. Antrenörlere yöneltilen 5. sorunun içerik analizi.

<i>Soru 5. Kategoriler</i>	<i>Covid-19 Pandemi devam ederken kontrollü hayat çerçevesinde antrenmanlara ve organizasyonlara devam etmek için ne tür önlemler aldınız ve önerileriniz nelerdir?</i>
<i>Covid-19 döneminde antrenman şartları(81)</i>	1) Antrenman salonlarına sporcu ve antrenör harici kimseyi almadık. Sporcuların temas edecekleri her alanı önlemler dahilinde korumaya çalıştık.(17AC)

2) Spor salonundan ziyade açık hava antrenmanları yapıldı. Soyunma odalarına mümkün olduğunca az kişi göndermeye çalıştık. (18AC)

3) Salon girişlerinde hem öğrencilerin hem velilerin hem de antrenörlerimizin ateşlerini ölçüyoruz, oyuncularımızın hes kodunu alarak da risk durumunu görebiliyoruz. Belirli aralıklarla salonu ve soyunma odalarını dezenfekte ediyoruz. Ayrıca salonumuzun belirli yerlerine dezenfektan koyarak hem kendimizi hem oyuncularımızı korumaya çalışıyoruz. (48AC)

Tablo 9'da "*Covid-19 Pandemi devam ederken kontrollü hayat çerçevesinde antrenmanlara ve organizasyonlara devam etmek için ne tür önlemler aldınız ve önerileriniz nelerdir?*" sorusuna verilen cevaplar incelenmiştir. Tabloya bakıldığında "*Covid-19 döneminde antrenman şartları*" tamamen değiştirilmiş olup, kalabalık bir sosyalleşme alanı olan salonlar yerine açık hava antrenmanları tercih edilmiş, eğer salon antrenmanı yapmak zorunlu ise sporcu sayısı düşürülerek yürütülmeye çalışılmıştır. Bu da takım performansındaki düşmenin nihai sebeplerindendir. Yine farklı bir önlem olarak devletler tarafından getirilen önem ve dikkat uygulamaları yapılmıştır. Bunlar; ateş ölçmek, kolay ulaşılabilen dezenfektan kutuları bulundurmak ve HES(hayat eve sığar) kodu istemektir.

4. TARTIŞMA

Covid-19 pandemi süreci içerisindeki antrenörlerin duygu durumlarını nitel yöntem ile analiz etmeyi amaçlayan çalışmanın demografik sonuçlarına bakıldığında; katılımcıların %74'lük kısmının 20-30 yaş arası genç-yetişkinlerden oluştuğu, 31 kişi (%36) kadın, 56 kişinin (%64) erkek olduğu, çoğu İstanbul 54 kişi (%62) ve geri kalanını Türkiye'nin çeşitli illerinden katıldığı, pandemi süreci boyunca %75'lik dilimi yani 65 kişi maaşını almaya devam ederken, %25'lik kısmı yani 22 kişi muhtemel sebeplerden dolayı maaşını alamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Antrenörlere sorulan 5 açık uçlu soru cevaplarının içerik analizleri incelendiğinde 4 soru kendi içinde 2 kategori olarak incelenirken son soru tek bir kategoride değerlendirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre antrenörlerin covid-19 pandemi sürecinden oldukça olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Örnek: "*Pandemi süreci herkes gibi antrenörün de evde kalmasını gerektiğini sosyal anlamda çevreden uzak kalması sporcularından sevdiği antrenörlük mesleğinden uzak kalmasına neden oldu. Kendi yaşantısı sporcuların hem fiziksel hem de mental anlamda daha çok sorumluluk yüklediği için daha çok sosyal yaşamdan uzaklaşmasına neden oldu. (40AC)*". Bu süreçte sporcularının motivasyonunu yüksek tutmak ve fiziksel kapasiteyi oluşacak kötü etkilerden kısmen koruyabilmek adına antrenörler kendilerini "yaratıcı teknikler geliştirme durumunda"

Covid-19 Sürecinin Aktif Çalışan Antrenörlere Olan Etkisinin Nitel Yöntemle...

hissetmişlerdir “*Evet maalesef çoğu sporcum fiziksel alanda kilo alma ve yağ fazlalığı ile başa çıkmak zorunda kaldı. Ben de onların minimum seviyede zarar görmesi için beslenme ve fit kalmak için çeşitli video konferanslar ile destek vermeye çalıştım.* (73AC)” ve çoğu antrenör yani 77 kişi Covid-19 dönemindeki zorlu şartlara olumlu yaklaşarak “*krizi fırsata çevirmeleri*” gerektiğini düşünmektedir. Örnek: “*Öğrencilerle daha sık görüşerek onlarla yakından ilgilenmek. (5AC). Uzaktan da bir sporcuya yon verme ve çalıştırabilme kabiliyeti kazandırdı. (12AC).*” Bu durum antrenörlerin bulunduğu şartlara hızlı uyum sağlama ve motivasyon düzeylerinin yüksek olduğunun göstergesi olarak düşünülebilir. Yine başka bir bulgu olarak antrenörlerin büyük bir çoğunluğu sporcularının “*kaygı düzeyi ve performans seviyesini normal tutmaya çalışırken*” “*Sporcularımın kendilerini eksik hissetmemeleri için psikolojik destek sağlıyorum süreç boyu. Tabi bunu ekstradan verdiğim fizyolojik antrenman reçeteleri ile destekliyorum. Fırsat buldukça da Covid-19 kurallarına dikkat ederek takımı birleştiriliyorum.* (39AC)” bazı antrenörler bu süreç içerisinde “*sporcuların kaygı düzeyi ve performans kaybının önüne geçilemediğini*” ileri sürmüşlerdir. Son olarak antrenörler pandemi süreci içerisinde antrenman yapabilme şartlarının normal olarak değiştiğini ve kalabalık gruplara hitap eden bir uğraş olmasına rağmen zorunlu kısıtlamalara gidildiğini ifade etmiştir. Örnek: “*salonlar yerine açık hava antrenmanları tercih edilmiş, eğer salon antrenmanı yapmak zorunlu ise sporcu sayısı düşürülerek yürütülmeye çalışmıştır. Bu da takım performansındaki düşmenin nihai sebeplerindendir. Yine farklı bir önlem olarak devletler tarafından getirilen önem ve dikkat uygulamaları yapılmıştır. Bunlar; ateş ölçmek, kolay ulaşılabilen dezenfektan kutuları bulundurmak ve HES(hayat eve sığar) kodu istemektir.*”

Çeşitli literatür incelemeleri sonucunda (Orhan ve Özkurt, 2020; Gelen, Eler ve Eler, 2020; Kasımoğlu, 2020; Demirtaş ve Çıplak, 2020) spor sektörünün covid-19 sürecinden ekonomi ve başarı anlamında psikolojik ve fiziksel olarak olumsuz etkilendiği görülmüştür. Sporcular performans ve motivasyon anlamında gerileme yaşarken, çoğunlukla antrenmanların partner ihtiyacı doğurması evde yapılan uygulamaları nispeten geçersiz kılmaktadır. Sosyal mesafe kurallarına hayati önem taşıdığı için uyum sağlamak zorunda kalmakta yine aynı fiziksel ortam içinde yapılan antrenmanların geçerliliğini düşürmüştür. İncelenen araştırmaların sonuçları ile bir spor insanı olarak antrenörlerin yaşadığı olumsuzluklar uyumluluk göstermektedir.

Yine covid-19 pandemi sürecinin önemli sonuçlarından biri de sporcu ve spor insanları üzerindeki kaygı bozukluğudur. Kaygı, bireylerde farklı birçok sebepten kaynaklanarak ortaya çıkan gerginlik, endişe ve stres gibi hoş gitmeyen duygu durumu şeklinde tanımlanabilir (Han, 2009; Spielberger ve Reheiser, 2004). Kaygı bozuklu olan kişiler günlük fiziksel aktivitelerini yerine getirmekte güçlük yaşayabilmektedirler. Hatta kaygı ve endişe durumundaki artış bireylerin kendilerine olan inanç ve mücadele gücünü düşürebilmektedir (Johnston-Wilder ve Lee, 2010). Dolayısıyla pandemi sürecindeki sporcuların kaygı durumlarının artışıyla fiziksel performansları arasında negatif yönde artan ilişki olduğu beklenmektedir (Tekkurşun Demir, Cicioğlu ve İlhan, 2020). Literatürde kaygı ile performans

arasında negatif yönde bir ilişki (Johnston-Wilder ve Lee, 2010; Ocak ve Yamaç, 2013; Papay ve Spielberger, 1986; Pekrun, Goetz, Perry, Kramer, Hochstadt ve Molfenter, 2006), başarı ve motivasyon arasında yaratıcı düşünce, yaratıcı davranış ile pozitif yönde ilişki olduğu (Yenilmez ve Özabacı, 2003) görülmektedir. Bu durum yapmış olduğumuz çalışma bulguları ile paraleldir.

Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi (2020), Covid-19 bulaş riskini antrenman, yarışma, maçlar ve turnuvalar esnasında azaltabilmek için çeşitli önlemler geliştirmiştir. Bu önlemler; birçok amatör ve profesyonel spor organizasyonunun iptali, plastik, cam, demir, zemin(su şişesi, sebil, ayna, kapılar vs.) gibi tüm yüzeylerde virüsün bir müddet kalabileceğinden dolayı sürekli ve sık sık yüzey dezenfekte işlemi uygulaması, her yerde bulunan ve ulaşımı kolay olan el antiseptiği, salon girişlerinde ateş ölçümü uygulaması, duş ve saunaların kullanım dışı bırakılıp, sporcuların kendi besinlerini evden getirmeleri, eldiven ve maske kullanımı, salonda bulunan kişi sayısının sınırlandırılması ve en önemlisi olan kutlama ve el sıkışma alışkanlıklarının bırakılıp sosyal mesafe kurallarına uyum sağlanmasıdır. Antrenörler üzerinde yürüttüğümüz çalışma sonuçlarında elde edilen antrenörlerin aldığı tedbirler bulguları ile uyum sağlamaktadır ve bu sonuç antrenörlerin Covid-19 pandemi süreci şartlarına uygun hareket ederek sporcu ve kendi iyiliği için tedbirli davrandığını göstermektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan bu çalışmada antrenörlerin Covid-19 pandemi süreci içerisindeki duygu durumları analiz edilip, literatürle karşılaştırılmıştır. Bu dönemde antrenörler dönem şartlarına uygun antrenman programları düzenlemiş, sporcularının içinde bulunduğu durumdan minimum düzeyde etkilenmesini sağlamak için çeşitli mental antrenmanlar düzenleyip, farklı video konferans yolları kullanarak motivasyon toplantıları düzenlemiştir. Bunlara ek olarak antrenörlerin çoğu dönemden olumsuz etkilenmiş olup yine önemli sayıda antrenör “krizi fırsata çevirme” yolunu seçerek, sporcularıyla iletişimi artırıp mental antrenmanlar yaptırırken birbirlerini daha yakından tanıyabildiklerini ve kendilerini şartlara uymak adına geliştirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma bulgularının önemli bir sonucu olarak antrenörlerin %25’lik kısmının liglerin belirsiz süre uzatılmasından kaynaklanan maaş almama sorunu ile karşı karşıya kaldıklarıdır.

Tüm bu belirtilenler ışığında benzer çalışma yapmak isteyen araştırmacılara;

- Antrenörlerin maaş almama durumlarını geniş bir yelpazede ele alan ve çözüm önerileri üreten çalışmalar yapılmasını,
- Kadın antrenörler ile erkek antrenörler arasında Covid-19 kaygı düzeyinin farklılık gösterip-göstermediğine dair araştırmalar yapılmasını,
- Çeşitli spor organizasyonları ya da antrenman koşullarında gerçekleşen enfekte sporcular üzerinde fiziksel kapasiteye dönük betimleyici araştırmalar yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Covid-19 Sürecinin Aktif Çalışan Antrenörlere Olan Etkisinin Nitel Yöntemle...

- AKYOL, G., BAŞKAN, A. H., & BAŞKAN, A. H. (2020). Yeni tip koronavirüs (Covid-19) döneminde spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin karantina zamanlarında yaptıkları etkinlikler ve sedanter bireylere önerileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 190-203.
- CHEN, N., ZHOU, M., DONG, X., QU, J., GONG, F., HAN, Y., ET AL. (2020). Epidemiological and clinical characteristics of 99 cases of 2019 novel coronavirus pneumonia in Wuhan, China: a descriptive study. *The Lancet*, 395(10223), 507-513.
- CORONAVİRUS DİSEASE 2019 (COVID-19) SİTUATION REPORT-72. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200401-sitrep-72-covid-19.pdf?sfvrsn=3dd8971b_2 (Erişim Tarihi: 05.04.2020).
- DEMİRTAŞ, Ö., ÇIPLAK, A. (2020). Pandemi Sürecinin Uluslararası Müsabakalara Hazırlanan Güreş Milli Takım Sporcuları Üzerindeki Etkileri. *Spor ve Rekreasyon Araştırmaları Dergisi*, 2(ÖS1), 39-52.
- GELEN, M., ELER, S., ELER, N. (2020). Detraining: Covid-19 Ve Üst Düzey Performans . *Milli Eğitim Dergisi* , 49 (227) , 447-464 .
- GIERUELD, J.D.J., TILBURG, T.V., DVKSTRA, P.A. (2006). Loneliness and Social Isolation. *The Cambridge Handbook of Personal Relationships*. S.485-500.
- HALABCHİ, F., AHMADİNEJAD, Z., & SELK-GHAFFARİ, M. (2020). COVID-19 epidemic: exercise or not to exercise; that is the question! *Asian Journal of Sports Medicine*, 11:1.
- HAN, H. R. (2009). Measuring anxiety in children: A methodological review of the literature. *Asian Nursing Research*, 3(2), 49-62.
- KASIMOĞLU, M. (2020). Coach And Athlete Relationship During Covid-19 Process. *Different Approaches To Sport Sciences*, 53.
- KOÇAK, U, ÖZER KAYA, D. (2020). Covid-19 Pandemisi, Spor, Sporcu Üçgeni: Etkilenimler ve Öneriler. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 129-133. Retrieved From <https://Dergipark.Org.Tr/En/Pub/İkcusbfd/İssue/55773/738730>
- JOHNSTON-WİLDER, S., & LEE, C. (2010). Mathematical resilience. *mathematics teaching*, 218, 38-41.
- JUKİC, I., CALLEJA-GONZÁLEZ, J., COS, F., CUZZOLİN, F., OLMO, J., TERRADOS, N., ET AL. (2020). Strategies and solutions for team sports athletes in isolation due to COVID-19. *Sports*, 10.3390/sports8040056
- JUKİC, I., MİLANOVİC, L., KRAKAN, I., NJARADİ, N., CALLEJA-GONZÁLEZ, J., CUZZOLİN, F., ET AL. (2020). Strength and conditioning in top level team sports: An individual discipline. 18th International Conference "Physical Conditioning of Athletes.
- OCAK, G. & YAMAÇ, A.(2013). İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin öz-düzenleyici öğrenme stratejileri, motivasyonel inançları, matematiğe yönelik tutum ve başarıları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Kuram ve uygulamada eğitim bilimleri*, 13(1), 369-387

- ORHAN, Ü, ÖZKURT, E. (2020). Liglerin Ertelenmesinin Sporcu ve Antrenörlerin Süresi Biten Sözleşmelerine Etkileri / The Effects of Postponing the Leagues on the Expired Contracts of the Athletes and the Trainers . *Beden Eğitimi ve Spor Araştırmaları Dergisi*, 12 (2) , 47-58.
- PAPAY, J. P., & SPIELBERGER, C. D. (1986). Assessment of anxiety and achievement in kindergarten and firstand second-grade children. *Journal of abnormal child psychology*, 14(2), 279-286.
- PERC, M., MIKSÍĆ, N.G., SLAVINEC, M., STOŽER, A. (2020). Forecasting Covid-19. *Frontiers in Physics*. doi.org/10.3389/fphy.2020.00127
- PEKRUN, R., GOETZ, T., PERRY, R. P., KRAMER, K., HOCHSTADT, M., & MOLFENTER, S. (2004). Beyond test anxiety: Development and validation of the test emotions questionnaire (TEQ). *Anxiety, stress, and coping*, 17, 287–316
- SPIELBERGER, C. D., AND REHEİSER, E. C. (2004). Measuring anxiety, anger, depression, and curiosity as emotional states and personality traits with the STAI, STAXI, and STPI. In M. L. Hilsenroth and D. L. Segal (Eds., *Comprehensive handbook of psychological assessment* (Vol. 2, pp. 70-86). Hobokon, NJ: John Wiley.
- TEKKURŞUN DEMİR, G., CİCİOĞLU, H. İ., & İLHAN, E. L. (2020). Sporcuların Yeni Tip Koronavirüse (Covid-19) Yakalanma Kaygısı Ölçeği (SYTKYKÖ): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Journal of Human Sciences*, 17(2), 458-468. doi:10.14687/jhs.v17i2.5988
- TÜRKMEN, M., & ÖZSARI, A. (2020). Covid-19 Salgını ve Spor Sektörüne Etkileri. *International Journal of Sport Culture and Science*. <https://doi.org/10.14486/IntJSCS.2020.596>
- TÜRKİYE MİLLİ OLİMPİYAT KOMİTESİ, AKADEMİ. (2020). Covid-19 Bulaşımı Azaltmak İçin Kamplar, Maçlar, Turnuvalar Ve Antrenmanlar Esnasında Nelere Dikkat Etmek Gerekir? https://akademi.olimpiyat.org.tr/wp-content/uploads/Covid_19_Bulasini_Azaltmak.pdf (erişim tarihi: 01.12.2020)
- TİMPKA, T. (2020). Sports health during the SARS-Cov-2 pandemic. *Sports Medicine* (Auckland, Nz), 1.
- TORESDAHL, B. G., & ASİF, I. M. (2020). Coronavirus disease 2019 (COVID-19): considerations for the competitive athlete. *Sports Health*, 12(3):221-224.
- GİLAT, R., COLE, B.J. (2020). Covid-19. *Medicine and Sports, Arthroscopy, Sports Medicine, and Rehabilitation*. doi.org/10.1016/j.asmr.2020.04.003.
- PETERSEN, E., WILSON, M.E., TOUCH, S., MCCLOSKEY, B., MWABA, P., BATES, M., DAR, O., MATTES, F., KİDD, M., IPPOLİTO, G., AZHAR, E.I., ZUMLA, A. (2016). Rapid spread of zika virüs in the Americas - implications for public health preparedness for mass gatherings at the 2016 Brazil olympic games. *International Journal of Infectious Diseases*, 44,11–15.
- YANAGİSAWA, N., WADA, K., SPENGLER, J.D., SANCHEZ-PİNA, R. (2018). Health preparedness plan for dengue detection during the 2020 summer

Covid-19 Sürecinin Aktif Çalışan Antrenörlere Olan Etkisinin Nitel Yöntemle...

- olympic and paralympic games in Tokyo. PLOS Neglected Tropical Diseases, 12(9). doi.org/ 10.1371/journal.pntd.0006755
- YENİLMEZ, K, ÖZABACI, N. (2003). Yatılı öğretmen okulu öğrencilerinin matematik ile ilgili tutumları ve matematik kaygı düzeyleri arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14 (14) , 132-146 .
- YILDIRIM, A. & ŞİMŞEK, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- WİKİPEDİA (2020). Dünyadaki ülke sayısı. Erişim adresi, tr.wikipedia.org/
- UNICEF TÜRKİYE, 2020. www.unicef.org (erişim tarihi: 30.11.2020)
- ÜSTÜN, Ç. & ÖZÇİFTÇİ, S. (2020). COVID-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması. Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences, 25(Supplement 1) , 142-153.
- ZHENG, Y.-Y., MA, Y.-T., ZHANG, J.-Y., & XİE, X. (2020). COVID-19 and the cardiovascular system. Nature Reviews Cardiology, 17(5), 259-260.

**ÖRGÜTSEL BAĞLILIKIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER AÇISINDAN
İNCELENMESİ: KAHRAMANMARAŞ OTELCİLİK SEKTÖRÜNDE BİR
ARAŞTIRMA**

**INVESTIGATION OF ORGANIZATIONAL COMMITMENT IN TERMS
OF DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS: A RESEARCH IN
KAHRAMANMARAŞ HOTEL SECTOR**

**ИССЛЕДОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ В
УСЛОВИЯХ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК:
ИССЛЕДОВАНИЕ В ГОСТИНИЧНОМ СЕКТОРЕ КАХРАМАНМАРАС**

Mehmet POLAT*

ÖZ

Örgütsel bağlılık kavramı, tüm sektörlerde önemli olmakla birlikte, hizmet üreten işletmelerde daha fazla öneme sahiptir. Özellikle turizm ve konaklama işletmelerinde işgören ve müşteri arasındaki doğrudan iletişim örgütsel bağlılığın önemini ortaya koymaktadır. Turizm işletmeleri çalışanlarının örgütsel bağlılık seviyeleri, işletmelerin başarısını olumlu ya da olumsuz olarak etkilemektedir. Bu nedenle, çalışanların örgütsel bağlılık seviyelerinin bilinmesi işletmeler açısından yararlıdır.

Bu çalışma örgütsel bağlılık ve çalışanların demografik özellikleri arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Araştırma, Kahramanmaraş şehrinde bulunan üç, dört ve beş yıldızlı otellerin 334 çalışanı üzerinde yapılmıştır. Veriler, 15.11.2020-25.12.2020 tarihleri arasında anket yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilen verilere, frekans, faktör, t-testi ve tek yönlü varyans analizi SPSS aracılığıyla uygulanmıştır. Sonuçlara göre; örgütsel bağlılık algıları, kadınlarda erkeklere göre daha yüksek bulunmuştur. 48 yaşından sonra örgütsel bağlılık azalmaktadır. Eğitim ve gelir seviyesi ile örgütsel bağlılık arasında zıt yönlü bir ilişki vardır. Yiyecek içecek ve kat hizmetleri departmanında örgütsel bağlılık algıları daha yüksektir.

Bu çalışmadan elde edilen veriler gösteriyor ki; örgütsel bağlılık ve çalışanların demografik özellikleri arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Buna ek olarak bazı gruplar arasında örgütsel bağlılık algıları diğer gruplara göre daha yüksek ya da daha düşük bulunmuştur. Öncelikle bu farklılıklar en aza indirilmelidir. Özellikle turizm ve konaklama işletmeleri

* ORCID: [0000-0002-5591-5422](https://orcid.org/0000-0002-5591-5422), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği, mehmetpolat@ksu.edu.tr

Örgütsel Bağlılığın Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi: Kahramanmaraş...

sürdürülebilir bir rekabet avantajı kazanmak için tüm personelinin örgütsel bağlılık seviyelerini artırmaya odaklanmalıdır. Bu sayede hizmet kalitesi artırılarak hedeflenen başarıya ulaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Bağlılık, Demografik Özellikler, Turizm, Otel, Ağırlama.

ABSTRACT

Although the concept of organizational commitment is important in all sectors, but it has more important for service businesses. Especially, the direct communication between the employee and the customer of tourism and hospitality businesses, reveals the importance of organizational commitment. The organizational commitment levels of the tourism businesses employees affect the success of the enterprises positively or negatively. Therefore, knowing the organizational commitment levels of the employees is beneficial for the enterprises.

This paper focuses on the relationships between organizational commitment and employee demographics. The research was conducted on 334 employees of three, four and five star hotels in Kahramanmaraş province. The data were obtained using the survey method between 15.11.2020-25.12.2020. Frequency, factor, t-test and one-way anova analysis were applied to the obtained data via SPSS. According to the results; Organizational commitment perceptions were higher among women than men. Organizational commitment decreases after the age of 48. There is an inverse relationship between education and income level and organizational commitment. Organizational commitment perceptions are higher in the food&beverage and housekeeping department.

The data obtained from this research show that; There are significant relationships between organizational commitment and demographic characteristics of employees. In addition, organizational commitment perceptions were higher or lower among some groups than other groups. First of all, these differences should be minimized. Especially tourism and hospitality businesses should focus on increasing the organizational commitment levels of all their staff in order to gain a sustainable competitive advantage. In this way, the targeted success can be achieved by increasing the service quality.

Key Words: Organizational Commitment, Demographics, Tourism, Hotel, Hospitality.

АННОТАЦИЯ

Хотя концепция организационной приверженности важна для всех секторов, она важнее для предприятий сферы услуг. В частности, прямое общение между сотрудником и клиентом туристического и гостиничного бизнеса показывает важность организационной приверженности. Уровень организационной приверженности сотрудников туристического бизнеса влияет на успех предприятий положительно или отрицательно. Таким образом, знание уровней организационной приверженности сотрудников полезно для предприятий.

В этом документе основное внимание уделяется взаимосвязи между приверженностью организации и демографией сотрудников. Исследование проводилось среди 334 сотрудников трех, четырех и пятизвездочных отелей в провинции Кахраманмараш. Данные получены методом опроса с 15.11.2020 по 25.12.2020. К полученным данным с помощью SPSS были применены частотный, факторный, t-тестовый и односторонний анализ анионов. В соответствии с результатами; Восприятие организационной приверженности было выше среди женщин, чем среди мужчин. Организационная приверженность снижается после 48 лет. Существует обратная зависимость между образованием и уровнем дохода и организационной

приверженностью. Восприятие организационной приверженности выше в отделе продуктов питания и напитков и домашнего хозяйства.

Данные, полученные в результате этого исследования, показывают, что; Между организационной приверженностью и демографическими характеристиками сотрудников существует значительная взаимосвязь. Кроме того, восприятие организационной приверженности было выше или ниже среди некоторых групп, чем среди других групп. Прежде всего, эти различия следует свести к минимуму. В частности, туристический и гостиничный бизнес должен сосредоточиться на повышении уровня организационной приверженности всего своего персонала, чтобы получить устойчивое конкурентное преимущество. Таким образом, целевой успех может быть достигнут за счет повышения качества обслуживания.

Ключевые слова: организационная приверженность, демография, туризм, гостиница, гостеприимство.

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze örgütsel bağlılığın işletmeler açısından önemini ortaya koyan çok sayıda görüş (Allen & Meyer, 1990; Bıyık, 2016; Bolat & Bolat, 2008; Çarıkçı & Küçükeşmen, 2017; Çekmecelioğlu, 2006; Çolakoğlu, Ayyıldız, & Cengiz, 2009; Dağlı, Elçiçek, & Han, 2018; Doğan, Bakan, & Oğuz, 2017; Gunlu, Aksaraylı, & Perçin, 2010; Iverson & Buttigieg, 1999; Özutku, 2008; Qiao, Khilji, & Wang, 2009; Singh & Rangnekar, 2019; Tayfun, Palavar, & Çöp, 2010; Yao, Qiu, & Wei, 2019; Yazıcıoğlu & Topaloğlu, 2009) bulunmaktadır. Kişinin işyerine sadakat duyması örgütsel bağlılığın önemli bir bileşenidir. Aslında bir kişinin organizasyonuna sadık olma yükümlülüğü Allen ve Meyer'e (1990) göre normatif bağlılığının temel taşıdır. Örgütsel bağlılığın işletmeler açısından bu kadar önemli olmasına rağmen geçmişten günümüze çalışanların işyerlerine olan bağlılıkları tatmin edici seviyede olmamıştır (Brody & Rubin, 2011, s. 163). Bu nedenle örgütsel bağlılık kavramı araştırmacılar tarafından halen popülerliğini koruyan güncel bir konu olarak araştırılmaya devam etmektedir.

İşgörenlerin örgütsel bağlılıkları arttıkça örgüt amaçlarını benimsemeleri ve örgütle kendilerini özdeşleştirmeleri kolaylaşır, fedakârlık duyguları artar, örgüt üyeliklerini gönüllü olarak sürdürebilir ve rollerini etkin olarak yerine getirebilirler. Örgütsel bağlılığın sağlanmasındaki en önemli faktör ise işgörenlerin adaletli bir ortamda çalıştıklarına dair inançlarıdır (Yazıcıoğlu & Topaloğlu, 2009). Bu ortamı yaratabilen işletmelerin rekabet avantajı sağlaması ve işletmelerinin devamlılıklarını sürdürmesi rakiplerine kıyasla daha kolay olmaktadır.

Özellikle de emek yoğun işletmelerde örgütsel bağlılığın önemi daha da artmaktadır. Hizmet sektöründe önemli bir yeri olan turizm işletmeleri emek yoğun sektörler arasında ilk sıralardadır. Bu işletmelerin başarısı sahip olduğu nitelikli işgücü ile doğru orantılıdır. Bunun yanı sıra nitelikli işgörenlerin elde tutulabilmesi aynı zamanda onların örgütlerine sadık ve bağlı olmalarını da gerektirmektedir. Bu nedenle kalifiye personelin elde tutulabilmesi için, Tuna'nın (2007) da belirttiği gibi, turizm işletmelerinde yüksek düzeyde bulunan personel devir oranının azaltılması gerekmektedir. Çünkü bulunduğu örgüte karşı bağlı olmayan çalışanda işten ayrılma niyeti ortaya çıkmakta bunun sonucu olarak da personel devir oranı yükselmektedir.

Turizm işletmelerinde personel devir oranı genellikle yüksek düzeyde olmakla birlikte bu durum işletmeler açısından maliyetli ve olumsuz bir durum yaratmaktadır (Kuslvan & Kuslvan, 2004; Tuna, 2007). Bu durum ise turizm işletmelerinin istikrarlı bir şekilde ilerlemesini engelleyerek turizm ekonomisine olumsuz olarak yansımaktadır. Bu olumsuz durumun önüne geçilebilmesi için öncelikle sektör çalışanlarının örgütsel bağlılık

Örgütsel Bağlılığın Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi: Kahramanmaraş...

düzeylerinin ölçülerek düzeltici tedbirlerin alınması gerekmektedir. Ancak bu sayede uygun bir çalışma ortamı sağlanarak standartlaştırılmış bir hizmet kalitesi seviyelerine ulaşılabilir.

Bu bağlamda, çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi araştırma kapsamında bulunan turizm ve otel işletmelerinde çalışanların demografik özelliklerin tespit edilmesidir. Bu sayede sektörün sahip olduğu insan kaynağının nitelikleri tespit edilecektir. İkincisi ise bu işletmelerde çalışanların örgütsel bağlılıklarının demografik özelliklerine göre incelenmesidir.

Literatür incelemesi sonucu örgütsel bağlılık, turizm ve çalışanların demografik özellikleri ile ilişkilendirilen araştırmaların büyük çoğunluğunun kıyı bölgelerinde yoğunlaştığı gözlenmiştir. Bu araştırmadan elde edilecek verilerin Türkiye'nin bir iç bölgesinden toplanacak olmasının literatüre çeşitlilik kazandırması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca sektördeki çalışanların niteliklerinin belirlenmesi işletmecilere ve karar vericilere insan kaynakları planlamalarının yanında turizm strateji ve politikalarında da yardımcı olabilir.

2. ÖRGÜTSEL BAĞLILIK

İşletmelerin en önemli amaçlarından birisi işgörenlerinin yetenek ve becerilerini geliştirerek onlardan en üst düzeyde verim almayı ve işletmeye olan bağlılıklarını artırmayı sağlamaktır. Çünkü örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışanların olmayanlara göre örgüte ve üretime katılımları da yüksek olmakta ve sonuç olarak örgüt içinde daha iyi bir performans gösterdikleri görülmektedir (Yalçın & İplik, 2005, s. 396). Çalışanların örgütleriyle uyumları, özdeşleşmeleri, bağlılıkları ve iş tatminleri bireysel başarı ve performans, bununla birlikte örgütsel başarı ve performansı dolaylı veya doğrudan önemli ölçüde etkilemektedir (Bıyık, 2016). Bu nedenle, örgütlerin çoğu başarılarını çalışanlarının bağlılığı üzerine inşa etmektedirler. Günümüzün küresel rekabetçilik çağında, çalışan bağlılığını kazanmak, her kuruluş için çalışanlarından beklenen sonuçları elde etmek için arzu edilen bir durumdur (Singh & Rangnekar, 2019, s. 129).

Örgütsel bağlılık, işgörenin çalıştığı örgüte karşı hissettiği bağın gücünü ifade etmektedir (Taşlıyan & Pekkan, 2017). Bir çalışanın örgütün amaçlarını benimsemesini, onun mensubu olarak kalmak istemesini, değişen koşullarda bile çalıştığı işletmede kalarak işletme amaçları doğrultusunda çalışmaya devam etmesini ifade etmektedir. Bu kavram bireyin işletmede uzun süreler çalışması açısından önemli olduğu gibi işletmenin sürdürülebilir rekabet gücü açısından da önem taşımaktadır (Koçel, 2015, s. 534).

Örgütsel bağlılık kavramını ilk tanımlayanlardan biri olan Grusky'e göre (1966) bağlılık, bireyin örgüte olan bağının gücüdür. Meyer ve Allen'e göre (1997) örgütsel bağlılık, çalışanın örgüte olan psikolojik yaklaşımını ifade etmekte ve işgören ile örgüt arasındaki ilişkiyi yansıtan, örgüt üyeliğini devam ettirme kararına yol açan psikolojik bir durumdur (Taşlıyan & Pekkan, 2017, s. 32) ve genellikle çalışanların kurumlarına olan ilgisini gösterir. Bu sayede firmalarına olan bağlılıkları artan çalışanların işletme amaç ve hedefleriyle özdeşleşmesi sağlanmaktadır (Aguilar-Quintana, Araujo-Cabrera, & Park, 2020). İşletmeler açısından önemi yüksek olan ve geçmişten bu yana sıklıkla araştırılan konulardan biri olan örgütsel bağlılık kavramının kendi içerisinde kategorilere ayrıldığı görülmektedir.

Allen ve Meyer örgütsel bağlılığı; duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık olarak sınıflandırmıştır (Allen & Meyer, 1990). Duygusal bağlılık, örgütte çalışan bireylerin duygusal olarak kendi tercihleri ile örgütte kalma arzusu (Taşlıyan & Pekkan, 2017) ve çalışanların örgütlerinin değer ve amaçlarını benimsedikleri ölçüde bağlılık hissettikleri bir kavramdır (Yalçın & İplik, 2005). Bireylerin örgüte bağlılık duymalarında, yaptıklarının doğru ve ahlâki olduğuna inanmaları etkili olmaktadır (Ağca & Ertan, 2008).

Duygusal bağlılık, gerçek bir sadakat için gereklidir. Memnuniyet ve hizmet kalitesinin yanı sıra sadakatın de doğrudan öncülüdür. Ağırhama sektöründeki sadakat araştırmalarının bir meta-analizi, duygusal bağlılığı, sadakatın önemli bir öncülü olarak bulurken, memnuniyet ve hizmet kalitesi sadakat üzerindeki en önemli etkiye sahiptir (Konu, Murphy, Komppula, & Mikkonen, 2020).

Devamlılık bağlılığı, çıkara ve kazanca dayalı olan bir bağlılık türüdür (Çekmecelioğlu, 2006, s. 297) ve örgütten ayrılmayla ilgili algılanan maliyetlerle ilişkilendirilmiştir. Çalışanların örgütten ayrılmaları durumunda katlanacakları maliyetleri, olumsuzlukları ya da örgütte kalmanın getirilerini dikkate alarak kalıp kalmama kararı vermesidir (Özutku, 2008, s. 82).

Normatif bağlılık ise çalışanların ahlaki bir görev duygusuyla işletmeden ayrılmamaları gerektiğine inandıkları için kendilerini örgüte bağlı hissetmeleri olarak ifade edilmektedir (Özdevecioğlu, 2003, s. 114). Devamlılık bağlılığının aksine, normatif bağlılık, yapılacak doğru veya ahlaki şeye odaklanır (Iverson & Buttigieg, 1999, s. 308) ve organizasyona sadık olma eğilimiyle ilişkilidir. Organizasyonun misyonu, vizyonu ve hedefleri ile uyumlu olan ve içselleştirilen inanç ve normları kapsar. Çalışanın örgütte kalma ile ilgili sorumluluk duygularını içerir ve aynı zamanda psikolojik bir sözleşme niteliği de taşır (Taşkın & Dilek, 2010).

Örgütsel amaçları benimsemek, örgütsel görevleri üstlenmek ve örgüte sadakat hissetmeyi gerektiren bir kavram olan (Çolakoğlu vd., 2009) örgütsel bağlılık, bir bireyin, örgütünün amaç ve değerlerine taraflı ve etkili bağlılığı olarak tanımlanmaktadır. Bağlılık duyan bir işğören, örgütün amaç ve değerlerine güçlü bir biçimde inanmakta, emir ve beklentilere gönülden uymaktadır (Yalçın & İplik, 2005). Bu yönüyle örgütsel bağlılık, amaçları kaliteli hizmet sunarak müşteri memnuniyetini üst seviyelere çıkarmak olan ağırhama sektöründe oldukça önemli bir yere sahiptir.

Örgütsel bağlılık, sadık ve kararlı işğörenler istihdam etmeyi arzu eden konaklama sektöründeki işletmeler için sürekli bir endişe kaynağı olmuştur. Çünkü örgütsel bağlılığı zayıf olan çalışanların yaptıkları iş kalitesi de düşük olurken örgütsel bağlılığı güçlü olan çalışanların davranışsal sadakatleri güçlenmektedir (Ruiz-Palomo, León-Gómez, & García-Lopera, 2020, s. 1). Ağırhama sektörünün genellikle kötü çalışma koşullarına sahip bir yer olarak algılandığı kabul edilmektedir (Ruiz-Palomo vd., 2020). Son araştırmalar, otelcilik sektöründeki görevlerin düşük ücretler, az iş güvencesi, uzun çalışma saatleri, kişisel gelişim fırsatlarının olmaması ve mevsimsellik ile nitelendirildiğini göstermiştir (Zhao, Ghiselli, Law, & Ma, 2016). Bu olumsuz koşullar, turizm sektöründe istihdam edilen çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerinin düşük olma nedenlerini açıklayabilir. Ancak bu bağlılık seviyesinin yukarılara çıkarılması için konunun çeşitli yönlerden araştırılarak karmaşık olan çalışan yapılarının iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda turizm sektörü çalışanlarının örgütsel bağlılıklarının demografik özellikleri çerçevesinde incelenmesi bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu sayede ilgili literatürde yapılan çalışmalarda boşluk olduğu düşünölen, iç bölgelerden veri toplanması, eksikliğinin giderilmesi hedeflenmiştir. Çünkü iç bölgelerde turizmin türü ve içeriği değişmektedir. İç bölgelerde sunulan turizm ürünleri ise genellikle alternatif turizm çeşitleri olarak turizm ekonomisine katkı sunan önemli faaliyetler olarak değerlendirilmektedir. Bu destinasyonlara olan talepteki artışın sağlanması ise o bölgelerde bulunan konaklama işletmelerinin kalitesi ile yakından ilişkilidir. Konaklama işletmelerinin başarısı da onun sahip olduğu kalifiye işğören grubu tarafından desteklenmektedir. Bu nedenle bu tür işletmelerde görev alan çalışanların örgütsel bağlılık düzeyleri ve bu düzeylere etki eden faktörlerin belirlenmesinin yararlı olabileceği düşünölmektedir.

3. TURİZM SEKTÖRÜNDE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK VE ÇALIŞANLARIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Örgütsel bağlılığı etkileyen faktörler literatürde, kişisel, örgütsel ve örgüt dışı faktörler olarak ele alınmıştır. Kişisel faktörler, psikolojik sözleşme, beklentiler ve demografik özellikler olarak ifade edilmektedir. Örgüt kültürü ve yapısı, ücret, yönetim şekli, rol belirsizliği, rol çatışması, işin niteliği, işin önemi ve liderlik, örgütsel faktörleri oluşturmaktadır. Örgüt dışı faktörlerse, profesyonellik, yeni iş fırsatları, sektörün ve ülkenin sosyo-ekonomik durumu ve işsizlik oranıdır (Babadag, 2015). Daha kapsamlı bir şekilde Güçlü (2006) tarafından yapılan bir çalışmada yukarıda sayılanlara ek olarak; yönetsel seviye, davranış, iş yükü, özerklik, örgüt büyüklüğü, denetim alanı, yetkinin merkezileşmesi, terfi, ödül ve sendikaların da örgütsel bağlılığı etkileyen faktörler arasında olduğu belirtilmiştir.

Literatüre göre örgütsel bağlılık konusu çok geniş kapsamlı olup fazla sayıda unsur tarafından etkilenmektedir. Bu çalışmada ise örgütsel bağlılığın kişisel yönünü oluşturan demografik özellikler üzerinde durulmuş ve bu faktörlerin otelcilik sektöründe araştırılması çerçevesinde sınırlandırma yapılmıştır.

Genellikle örgütsel bağlılığının eksikliğini gösteren yüksek işgören devir hızı, turizm sektöründe uygulayıcılar ve araştırmacılar tarafından dile getirilen önemli bir sorundur. Otel çalışanlarının bağlılıklarını korumak için bu sorunun nedenleri farklı alanlarda araştırılmıştır. İnsan kaynakları disiplini, çalışanın elde tutulması ve çalışan bağlılığına atıfta bulunan ve günümüze kadar gelen pek çok çalışma, örgütsel bağlılığı çeşitli açılardan ele almıştır (Yao vd., 2019).

Otel çalışanlarını sadık kılan ve onları bir işletmede kalmaya teşvik eden çalışma koşulları, ücretler ve sosyal haklar gibi “somut ve finansal faktörler” kapsamlı bir şekilde incelenmiştir (Dusek, Ruppel, Yurova, & Clarke, 2014). Ineson vd, yaptıkları çalışmada otel çalışanlarının, rekabetçi maaşlar ve ikramiyeler gibi somut teşvikler tarafından en iyi şekilde motive edildiğini iddia etmiştir (Ineson vd, 2000). Lam vd. (2001) otel çalışanlarının tazminat konusunda özellikle hassas olduklarını ve bazı durumlarda ücretin, iş tatminini ve işgörenleri elde tutmada en önemli faktör olduğunu bulmuştur (Lam, Zhang, & Baum, 2001). Aksu ve Aktaş (2005) ise çalışanların maaş sorunlarına olan duyarlılığının, insanların uygun yaşam standartları ve güvenliği sağlama konusundaki doğal arzusunun anlaşılabilir bir sonucu olduğunu dile getirirken (Aksu & Aktaş, 2005) bazı araştırmacılar da çalışanın iş tatmininin çalışan bağlılığı ile güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu savunmaktadır (Ineson, Benke, & László, 2013).

Babadag’ın (2015) demografik faktörler ile örgütsel bağlılık bileşenleri arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlayan araştırmasında demografik faktörlerden cinsiyet ve eğitim seviyesi ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca örgütsel bağlılık bileşenlerinden duygusal bağlılığın ve devam bağlılığının, cinsiyet ve eğitim seviyesine göre farklılaştığı belirtilmiştir (Babadag, 2015). Singh ve Rangnekar (2019) çalışan bağlılığının, cinsiyet, yaş ve eğitime göre anlamlı bir ortalama farklılığa sahip olmadığını ancak, medeni duruma göre önemli bir ortalama fark olduğunu savunmaktadır (Singh & Rangnekar, 2019). Qiao vd’nin Çin’de yaptığı araştırma sonuçları ise demografik özelliklerden cinsiyet hariç olmak üzere, yaş, medeni durum ve eğitimin örgütsel bağlılıkla anlamlı bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir (Qiao vd., 2009).

Kamu kurumlarında çalışan personelin demografik özelliklerinin örgütsel bağlılık düzeyleri üzerinde farklılaşma yaratıp yaratmadığını tespit etmek amacıyla yapılan Çarıkçı ve Küçükeşmen’in (2017) araştırma sonuçları bekarların evlilere göre bağlılıklarının daha yüksek olduğunu, erkeklerin kadınlara göre bağlılık düzeylerinin daha yüksek olduğu,

işgörenlerin eğitim durumları arttıkça örgütsel bağlılıklarının azaldığı, yaşları ve hizmet süreleri ilerledikçe de bağlılıklarının arttığını gösterirken (Çarıkcı & Küçükeşmen, 2017) Yazıcıoğlu ve Topaloğlu'nun konaklama işletmeleri üzerinde yaptığı bir çalışmada ise örgütsel bağlılık ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı gözlenmiştir (Yazıcıoğlu & Topaloğlu, 2009).

Yalçın ve İplik'in (2005) otel çalışanları üzerinde yaptıkları bir çalışmada, işgörenlerin duygusal, devam ve normatif bağlılıklarının, cinsiyet, medeni durum, buldukları otel ve pozisyondaki toplam çalışma sürelerine göre farklılık göstermediği, buna karşılık, devam bağlılıklarının yaş ve eğitim düzeylerine; duygusal bağlılıklarının ise yaş, eğitim ve gelir düzeylerine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı belirtilmiştir (Yalçın & İplik, 2005). Bu sonuçlarla paralel olarak Günlü vd. (2010) gelir düzeyinin dolaylı olarak duygusal bağlılığı etkilediğini savunmaktadır (Gunlu vd., 2010).

Kuşadası'ndaki beş yıldızlı konaklama işletmelerinde araştırma yapan Çolakoğlu vd., çalışanların eğitim durumu, departmanı, deneyim süreleri ve gelirlerine göre duygusal bağlılığı, devam bağlılığı ve normatif bağlılık boyutundaki algılama düzeylerinde önemli farklılıklar belirlemişlerdir (Çolakoğlu vd., 2009). Tayfun vd.'nin (2010) bir çalışmada Antalya Belek bölgesindeki otellerde çalışanların örgütsel bağlılık ve eğitim düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler olduğu keşfedilmiştir (Tayfun vd., 2010). Kaya'nın (2012) Edremit Körfezindeki konaklama işletmelerinin çalışanları üzerinde yaptığı çalışmada örgütsel bağlılık ile cinsiyet, medeni durum, otellerin yıldızları ve işletmedeki ve meslekteki çalışma süreleri arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir (Kaya, 2012). Ağca ve Ertan (2008) Antalya'daki bazı 5 yıldızlı otel işletmelerindeki işgörenlerin örgütsel bağlılıkları ile demografik özellikleri arasında anlamlı ilişkiler bulmuşlardır (Ağca & Ertan, 2008). Bunlara ek olarak, Ruiz-Palomo ve arkadaşlarının konaklama sektöründeki bir çalışmada cinsiyetin örgütsel bağlılık ile iş zenginleştirme arasındaki ilişkide ılımlaştırıcı bir rol oynadığı dile getirilmiştir (Ruiz-Palomo vd., 2020).

Literatürlerden elde edilen bilgiler, çalışanların örgütsel bağlılıkları ile demografik özellikleri arasında anlamlı ilişkiler bulunduğu ve örgütsel bağlılık düzeylerinin demografik özelliklere göre değişebileceğini göstermektedir. Buradan hareketle aşağıdaki hipotezler öne sürülmektedir.

H₁ Örgütsel bağlılığın alt boyutları ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık vardır
H₂ Örgütsel bağlılığın alt boyutları ile yaş arasında anlamlı bir farklılık vardır
H₃ Örgütsel bağlılığın alt boyutları ile öğrenim durumu arasında anlamlı bir farklılık vardır

H₄ Örgütsel bağlılığın alt boyutları ile aylık gelir arasında anlamlı bir farklılık vardır
H₅ Örgütsel bağlılığın alt boyutları ile medeni durum arasında anlamlı bir farklılık vardır

H₆ Örgütsel bağlılığın alt boyutları ile turizm eğitimi arasında anlamlı bir farklılık vardır

H₇ Örgütsel bağlılığın alt boyutları ile çalışılan departman arasında anlamlı bir farklılık vardır

H₈ Örgütsel bağlılığın alt boyutları ile işyerindeki toplam deneyim süresi arasında anlamlı bir farklılık vardır

H₉ Örgütsel bağlılığın alt boyutları ile meslekteki toplam deneyim süresi arasında anlamlı bir farklılık vardır

H₁₀ Örgütsel bağlılığın alt boyutları ile bulunulan kademe arasında anlamlı bir farklılık vardır

4. YÖNTEM

Örgütsel Bağlılığın Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi: Kahramanmaraş...

4.1. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada kullanılan ölçek, Meyer, Allen, & Smith (1993) tarafından geliştirilen ve daha sonra Dağlı vd., (2018) tarafından Türkçeye uyarlanarak güvenilirlik ve geçerlilik çalışması yapılmış olan örgütsel bağlılık ölçeğidir. Ölçek orijinal haline uygun olarak normatif, duygusal ve devam bağlılığı olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. 18 maddeden oluşan ölçeğin güvenilirlik (c.alpha) katsayısı 0.884 olarak oldukça güvenilir seviyededir. Ölçek, kesinlikle katılıyorum-katılmıyorum şeklinde beşli likert tipi olarak tasarlanmıştır. Ölçeği Türkçeye uyarlayan Dağlı'dan elektronik posta yoluyla kullanım izni alınmıştır.

Çalışmanın bir diğer amacına uygun olarak bölgede faaliyet gösteren otel işletmelerinde çalışanların niteliklerinin belirlenmesi için katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmeyi amaçlayan bir takım spesifik sorulara da yer verilmiştir. Bu çalışmada kullanılan anket için Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından 13.11.2020 tarih ve 2020-32 Sayılı etik kurul uygunluk raporu verilmiştir.

4.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırma, 15.11.2020-25.12.2020 tarihleri arasında Kahramanmaraş ilinde faaliyet gösteren üç, dört ve beş yıldızlı otellerin 334 çalışanı üzerinde online anket tekniği kullanılarak yapılmıştır. Kahramanmaraş'ta faaliyet gösteren 19 adet üç yıldızlı, 5 adet dört yıldızlı ve 3 adet beş yıldızlı otel bulunmaktadır (KİKTİM, 2018). Çalışma öncesi otel genel müdürleri ile görüşülerek araştırma hakkında bilgi verilmiştir. Alınan bilgilere göre kovid-19 salgını nedeniyle işletme çalışma kapasitelerinin neredeyse tüm otellerde yarı yarıya düşürüldüğü ve bu nedenle personel sayılarında azaltılmaya gidildiği anlaşılmıştır. Bu sektörde çalışanların sayısı ile ilgili net istatistiksel bilgilere de ulaşılamadığından araştırma süresince en yüksek oranda örnekleme ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada basit rastgele örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemde her elemanın araştırmaya girme şansı eşittir ayrıca sektör çalışanlarının sosyodemografik özelliklerinin homojen yapıda olduğu düşünüldüğünden bu örnekleme yöntemi benimsenmiştir.

4.3. Bulgular

Tablo 1. Sosyodemografik Özellikler (n= 334)

Cinsiyet	f	(%)	Medeni Durum	f	(%)
Kadın	146	43,7	Bekâr	145	43,4
Erkek	188	56,3	Evli	189	56,6
Yaş Grubu			Aylık Gelir (lira)		
18-27	105	31,4	1000-2000	24	7,2
28-37	142	42,5	2001-3000	229	68,5
38-47	75	22,5	3001-4000	51	15,3
48-57	12	3,6	4001-5000	6	1,8
58+			5001-6000	24	7,2
Öğrenim Durumu			Turizm Eğitimi		
İlköğretim	41	12,3	Var	197	59,0
Lise	81	24,3	Yok	137	41,0
Önlisans	93	27,8	Departman		
Lisans	107	32,0	Ön Büro	51	15,3
Lisansüstü	12	3,6	Yiyecek&İçecek	139	41,6
Bulunulan Kademe			Kat Hizmetleri	112	33,5
İşgören	263	78,7	Muhasebe-Pazarlama	32	9,6

Alt Düzey Yönetici	37	11,1			
Orta Düzey Yönetici	19	5,7			
Üst Düzey Yönetici	15	4,5			
Meslekteki Toplam Deneyim Süresi			İşyerindeki Toplam Deneyim Süresi		
0-1 yıl	12	3,6	0-1 yıl	77	23,1
1-3 yıl	76	22,8	1-3 yıl	77	23,1
3-7 yıl	105	31,4	3-7 yıl	110	32,8
7-10 yıl	42	12,6	7-10 yıl	65	19,5
10+ yıl	99	29,6	10+ yıl	5	1,5

Demografik özellikler tablosu incelendiğinde cinsiyet ve medeni durum ile ilgili rakamların birbirlerine yakın değerler aldığı görülmektedir. Yaş gruplarına bakıldığında en büyük çoğunluğun 28-37 yaş aralığında olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışanların %68,5'inin 2000-3000 lira arasında geliri bulunmaktadır. %41'inin turizm eğitimi bulunmamasıyla birlikte çalışanların yaklaşık %60'ı üniversite mezunudur. Örneklemin büyük çoğunluğunu işgörenler oluştururken bu çalışanların yaklaşık %75'i yiyecek içecek ve kat hizmetleri departmanlarında çalışmaktadırlar. İşyerindeki toplam hizmet süreleri dikkate alındığında işgörenlerin yaklaşık %50'sinin 3 yıldan fazla süredir işyerinde çalıştıkları ortaya çıkmıştır.

Tablo 2. Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA)

Örgütsel Bağlılık Ölçeği Alt Boyutları	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans	C. Alpha
Duygusal Bağlılık		3,416	18,975	0,819
Bu otele karşı güçlü bir aidiyet duygusu hissetmiyorum	0,853			
Bu otele karşı duygusal bağlılık hissetmiyorum	0,853			
Bu otelde kendimi "ailenin bir parçası" gibi görmüyorum	0,767			
Bu otelde çalışmaya devam etmek için yöneticilerime karşı bir minnet borcu/sorumluluk hissetmiyorum	0,593			
Normatif Bağlılık		4,490	24,944	0,778
Meslek hayatımın geri kalan kısmını bu otelde geçirmek beni çok mutlu eder	0,622			
Bu otelin problemlerini gerçekten kendi problemlerim gibi görüyorum	0,502			
Bu otelin benim için çok özel bir yeri vardır	0,818			
Şu anda bu otelde çalışıyor olmam, hem kendi isteğimden hem de şartların bunu gerektirmesindedir	0,548			
Bu otelden ayrılmamı düşündürecek seçenekler oldukça azdır	0,820			
Eğer bu otele kendimden çok şey katmamış olsaydım, başka yerde çalışmayı düşünebilirdim	0,493			
Bu otel benim sadakatimi (bağlılığımı) hak ediyor	0,508			
Bu otele çok şey borçluyum	0,558			
Devam Bağlılığı		1,908	10,600	0,759

Örgütsel Bağlılığın Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi: Kahramanmaraş...

Bu otelden ayrılmayı isteseydim dahi şu anda bu bana çok zor gelirdi	0,557			
Şu anda bu otelden ayrılacak olsam, hayatımda birçok şey alt üst olur	0,723			
Bu otelden ayrılacak olsam, uygun alternatiflerim az olur	0,643			
Bu otelden ayrılmak benim yararına olsa dahi şu anda buradan ayrılmanın doğru olmadığını düşünüyorum	0,721			
Bu otelden şu anda ayrılacak olsam kendimi suçlu hissederim	0,580			
Bu oteldeki insanlara karşı bir minnet borcu/sorumluluk hissettiğim için şu anda buradan ayrılmam	0,658			
Kaiser-Meyer-Olkin	,744			
Bartlett's Test of Sphericity	3314,13			
df	153			
Sig.	,000			

Analize geçilmeden önce verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmıştır. Yapılan normallik analizinde Skewness ve Kurtosis değerlerinin -1,5 ile +1,5 aralığında olduğu tespit edilmiş ve verilerin normal dağıldığı (Tabachnick & Fidell, 2013) sonucuna varılmıştır. Verilerin güvenilirliği ve geçerliliği için yapılan açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterliği ve Bartlett's testi verilerin faktör analizi için uygun olduğu göstermektedir. Ayrıca örgütsel bağlılık alt boyutlarının güvenilirlik dereceleri incelendiğinde en düşük c. alpha katsayısının 0,759 olduğu gözlenmiştir. Bu açıdan verilerin güvenilir olduğu anlaşılmıştır. Faktör yükleri tüm alt boyutlarda yaklaşık olarak 0,50 üzerinde bulunurken en yüksek vanyans açıklama gücüne sahip alt boyutun normatif bağlılık olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3. T-testi (Örgütsel Bağlılık & Cinsiyet)

Değişkenler	Cinsiyet	N	M	S	T	P
Duygusal Bağlılık	Kadın	146	2,85	0,83	2,875	0,004
	Erkek	188	2,55	1,08		
Normatif Bağlılık	Kadın	146	3,42	0,61	-3,948	0,000
	Erkek	188	3,72	0,74		
Devam Bağlılık	Kadın	146	3,55	0,70	6,231	0,000
	Erkek	188	3,05	0,74		

Örgütsel bağlılık algılarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan t testinde duygusal bağlılık ($t_{332}=2,875$, $p<0,05$) ve devam bağlılığında ($t_{332}=6,231$, $p<0,05$) kadınların, normatif bağlılıkta ($t_{332}=-3,948$, $p<0,05$) ise erkeklerin algılarının karşı cinse oranla anlamlı derecede farklılaştığı bulunmuştur. Buna göre duygusal bağlılık ve devam bağlılığında kadınların erkeklere göre örgütsel bağlılıkları daha yüksek iken, normatif bağlılıkta ise erkeklerin kadınlara göre daha yüksek örgütsel bağlılıkları

bulunmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre; H_1 Örgütsel bağlılığın alt boyutları ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık vardır hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4. T-testi (Örgütsel Bağlılık & Turizm eğitimi)

Değişkenler	Turizm Eğitimi	N	M	Ss	T	P
Duygusal Bağlılık	Var	197	2,56	1,01	-2,742	0,006
	Yok	137	2,86	0,94		
Normatif Bağlılık	Var	197	3,71	0,74	3,584	0,000
	Yok	137	3,43	0,60		
Devam Bağlılık	Var	197	3,23	0,61	-0,912	0,363
	Yok	137	3,32	0,95		

Örgütsel bağlılık algılarının, çalışanların turizm eğitimi olup olmamasına göre grup ortalamaları açısından anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan t testinde anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Duygusal bağlılık ($t_{332}=-2,742$, $p<0,05$) algılarının turizm eğitimi alanlarda almayanlara göre daha düşük olduğu, normatif bağlılık ($t_{332}=3,584$, $p<0,05$) algılarının ise turizm eğitimi alanlarda almayanlara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Turizm eğitimi alıp almama durumuna göre örgütsel bağlılığın diğer bir alt boyutu olan devam bağlılığında ise grup ortalaması açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır. Elde edilen sonuçlara göre; H_6 Örgütsel bağlılığın alt boyutları ile turizm eğitimi arasında anlamlı bir farklılık vardır hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 5. Anova testi (Örgütsel Bağlılık & Yaş)

Değişkenler	Yaş	N	M	Ss	F	P
Duygusal Bağlılık	18-27	105	2,53	0,97	10,349	0,000
	28-37	142	2,57	0,88		
	38-47	75	3,20	1,10		
	48-57	12	2,12	0,13		
Normatif Bağlılık	18-27	105	3,60	0,64	2,709	0,045
	28-37	142	3,50	0,81		
	38-47	75	3,78	0,54		
	48-57	12	3,50	0,26		
Devam Bağlılık	18-27	105	3,42	0,54	16,386	0,000
	28-37	142	3,32	0,70		
	38-47	75	3,17	0,97		
	48-57	12	1,91	0,26		

Otel çalışanlarının yaş gruplarına göre örgütsel bağlılık algılarının farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla tek faktörlü ANOVA testi yapılmıştır. Analize göre örgütsel bağlılığın tüm alt boyutlarında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu görmek için Tukey testi uygulanmıştır. 38-47 yaş aralığında bulunan otel çalışanlarının duygusal bağlılık ($F_{332}=10,349$, $p<0,01$) ve normatif bağlılık ($F_{332}=2,709$, $p<0,05$) algılamalarının diğer tüm yaş gruplarına göre anlamlı bir şekilde yüksek olduğu görülmüştür. 48-57 yaş grubunun ise devam bağlılığı algısının diğer yaş gruplarına göre anlamlı ($F_{332}=16,386$, $p<0,01$) bir şekilde düşük olduğu bulunmuştur. Bu bağlamda otel çalışanlarının yaşları ilerledikçe devam bağlılıklarının azaldığı yorumu

Örgütsel Bağlılığın Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi: Kahramanmaraş...

yapılabilir. Bu sonuçlara göre H_2 Örgütsel bağlılığın alt boyutları ile yaş arasında anlamlı bir farklılık vardır hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6. Anova testi (Örgütsel Bağlılık & Eğitim Durumu)

Değişkenler	Eğitim	N	M	Ss	F	P
Duygusal Bağlılık	İlköğretim	41	2,20	0,62	10,910	0,000
	Lise	81	3,09	1,12		
	Ön lisans	93	2,91	1,04		
	Lisans	107	2,41	0,83		
	Lisansüstü	12	2,25	0,00		
Normatif Bağlılık	İlköğretim	41	3,55	0,55	2,060	0,086
	Lise	81	3,72	0,59		
	Ön lisans	93	3,58	0,72		
	Lisans	107	3,58	0,82		
	Lisansüstü	12	3,12	0,00		
Devam Bağlılık	İlköğretim	41	3,65	0,45	17,166	0,000
	Lise	81	3,18	0,72		
	Ön lisans	93	3,63	0,71		
	Lisans	107	2,90	0,78		
	Lisansüstü	12	3,00	0,00		

Örgütsel bağlılık alt boyutlarındaki algıların çalışanların eğitim durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek için yapılan tek faktörlü ANOVA testi sonucuna göre örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık alt boyutunda lise mezunu çalışanların algıları diğer gruplara göre anlamlı ($F_{332}=10,910$, $p<0,01$) bir şekilde yüksektir. Normatif bağlılık boyutunda eğitim durumu açısından gruplar arasında herhangi bir anlamlı farklılık ($F_{332}=2,060$, $p>0,05$) bulunmamıştır. Devam bağlılığında ise ilköğretim mezunu çalışanların algılarının diğer gruplara göre anlamlı ($F_{332}=17,166$, $p<0,01$) bir şekilde yüksek olduğu belirlenmiştir. Analizler sonucunda H_3 Örgütsel bağlılığın alt boyutları ile eğitim durumu arasında anlamlı bir farklılık vardır hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 7. Anova testi (Örgütsel Bağlılık & Aylık Gelir)

Değişkenler	Aylık Gelir (₺)	N	M	Ss	F	P
Duygusal Bağlılık	1000-2000	24	3,18	1,36	7,045	0,000
	2001-3000	229	2,65	0,82		
	3001-4000	51	2,72	1,45		
	4001-5000	6	4,00	0,00		
	5001+	24	2,06	0,11		
Normatif Bağlılık	1000-2000	24	3,90	0,47	6,816	0,000
	2001-3000	229	3,56	0,62		
	3001-4000	51	3,54	1,02		
	4001-5000	6	2,50	0,00		
	5001+	24	3,93	0,48		
Devam	1000-2000	24	3,25	0,50		
	2001-3000	229	3,39	0,63		

Bağlılık	3001-4000	51	3,62	0,62	53,921	0,000
	4001-5000	6	2,00	0,00		
	5001+	24	1,70	0,27		

Çalışanların aylık gelir durumuna göre örgütsel bağlılıklarının değişip değişmediğini tespit etmek için yapılan anova testi sonucu, 4001-5000 lira gelire sahip çalışanların diğer gruplara göre daha yüksek duygusal bağlılıklarının bulunduğunu göstermiştir ($F_{332}=7,045$, $p<0,01$). Normatif bağlılık açısından bakıldığında 5001 lira ve üzeri gelir elde eden çalışanların diğer gelir gruplarına göre anlamlı ($F_{332}=6,816$, $p<0,01$) bir şekilde farklılaştığı ve bağlılıklarının daha yüksek olduğu görülmektedir. 3001-4000 gelire sahip çalışanların ise devam bağlılıklarının ($F_{332}=53,921$, $p<0,01$) daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Bu nedenle H_4 Örgütsel bağlılığın alt boyutları ile aylık gelir arasında anlamlı bir farklılık vardır hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 8. Anova testi (Örgütsel Bağlılık & Departman)

Değişkenler	Departman	N	M	Ss	F	P
Duygusal Bağlılık	Önbüro	51	2,36	0,71	6,082	0,000
	F&B	139	2,85	0,95		
	Kat Hizmetleri	112	2,84	1,02		
	Muhasebe-Paz.	32	2,82	1,56		
Normatif Bağlılık	Önbüro	51	3,51	0,79	3,287	0,021
	F&B	139	3,54	0,60		
	Kat Hizmetleri	112	3,85	0,40		
	Muhasebe-Paz.	32	3,67	0,99		
Devam Bağlılık	Önbüro	51	3,06	0,58	5,712	0,001
	F&B	139	3,45	0,83		
	Kat Hizmetleri	112	3,27	0,81		
	Muhasebe-Paz.	32	3,16	0,78		

Örgütsel bağlılık algılarının çalışılan departmana göre değişip değişmediğini belirlemek için yapılan anova testi sonucunda duygusal bağlılık algılarının yiyecek içecek (F&B) departmanında ($F_{332}=6,081$, $p<0,01$), normatif bağlılık algılarının kat hizmetleri departmanında ($F_{332}=3,287$, $p<0,05$), devam bağlılığı algılarının ise yine F&B departmanında ($F_{332}=5,712$, $p<0,01$) daha yüksek olduğu ve ortalamalar açısından diğer gruplardan anlamlı bir şekilde farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, H_7 Örgütsel bağlılığın alt boyutları ile çalışılan departman arasında anlamlı bir farklılık vardır hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 9. Anova testi (Örgütsel Bağlılık & Çalışılan Oteldeki Deneyim Süresi)

Değişkenler	Oteldeki Deneyim	N	M	Ss	F	P
Duygusal Bağlılık	0-1 yıl	77	2,55	1,18	3,532	0,008
	1-3 yıl	77	2,82	0,84		
	3-7 yıl	110	2,86	0,96		
	7-10 yıl	65	2,45	0,88		
	10+ yıl	5	1,80	0,77		

Örgütsel Bağlılığın Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi: Kahramanmaraş...

Normatif Bağlılık	0-1 yıl	77	3,66	0,77	6,646	0,000
	1-3 yıl	77	3,27	0,62		
	3-7 yıl	110	3,62	0,72		
	7-10 yıl	65	3,80	0,52		
	10+ yıl	5	4,10	0,59		
Devam Bağlılık	0-1 yıl	77	3,55	0,63	6,138	0,000
	1-3 yıl	77	3,12	0,65		
	3-7 yıl	110	3,33	0,79		
	7-10 yıl	65	3,05	0,65		
	10+ yıl	5	2,56	0,76		

Çalışanların mevcut işyerlerindeki deneyim süreleri dikkate alındığında örgütsel bağlılığın tüm alt boyutları arasında grup ortalamaları açısından anlamlı ($p<0,01$) farklılıklar dikkat çekmektedir. Duygusal bağlılık alt boyutunda 3-7 yıl deneyime sahip çalışanlar, normatif bağlılık alt boyutunda 7-10 yıl deneyime sahip çalışanlar, devam bağlılığında ise 3-7 yıl deneyime sahip çalışanlar grup ortalamaları açısından diğerlerinden daha fazla örgütsel bağlılık hissetmektedirler. Bu veriler ışığında H_8 Örgütsel bağlılığın alt boyutları ile işyerindeki toplam deneyim süresi arasında anlamlı bir farklılık vardır hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 10. Anova testi (Örgütsel Bağlılık & Meslekteki Toplam Deneyim Süresi)

Değişkenler	Meslekteki Deneyim	N	M	Ss	F	P
Duygusal Bağlılık	0-1 yıl	12	4,00	0,00	9,510	0,000
	1-3 yıl	76	2,36	0,97		
	3-7 yıl	105	2,85	0,86		
	7-10 yıl	42	2,82	0,63		
	10+ yıl	99	2,54	1,14		
Normatif Bağlılık	0-1 yıl	12	3,06	0,71	3,914	0,004
	1-3 yıl	76	3,72	0,61		
	3-7 yıl	105	3,58	0,62		
	7-10 yıl	42	3,36	0,88		
	10+ yıl	99	3,67	0,71		
Devam Bağlılık	0-1 yıl	12	4,08	0,08	11,070	0,000
	1-3 yıl	76	3,43	0,45		
	3-7 yıl	105	3,43	0,79		
	7-10 yıl	42	3,01	0,32		
	10+ yıl	99	2,98	0,94		

Çalışanların bu meslekteki toplam deneyim sürelerine göre örgütsel bağlılığın tüm alt boyutları arasında grup ortalamaları açısından anlamlı ($p<0,01$) farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Duygusal bağlılık ve devam bağlılığı alt boyutunda 0-1 yıl deneyime sahip çalışanlar, normatif bağlılık alt boyutunda ise 1-3 yıl deneyime sahip çalışanlar grup ortalamaları açısından diğer gruplara göre fazla örgütsel bağlılık hissetmektedirler. Bu

nedenle H_9 Örgütsel bağlılığın alt boyutları ile meslekteki toplam deneyim süresi arasında anlamlı bir farklılık vardır hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 11. Anova testi (Örgütsel Bağlılık & Bulunulan Kademe)

Değişkenler	Bulunulan Kademe	N	M	Ss	F	P
Duygusal Bağlılık	İşgören	263	2,70	0,94	0,926	0,429
	Alt düzey yönetici	37	2,58	1,25		
	Orta düzey yönetici	19	2,90	0,95		
	Üst düzey yönetici	15	2,38	1,10		
Normatif Bağlılık	İşgören	263	3,55	0,67	3,298	0,021
	Alt düzey yönetici	37	3,80	0,80		
	Orta düzey yönetici	19	3,50	0,88		
	Üst düzey yönetici	15	4,00	0,58		
Devam Bağlılık	İşgören	263	3,31	0,77	4,488	0,004
	Alt düzey yönetici	37	3,34	0,49		
	Orta düzey yönetici	19	3,07	0,72		
	Üst düzey yönetici	15	2,62	0,94		

Devam bağlılığında alt düzey yöneticilerin ($F_{332}=4,488$, $p<0,01$), normatif bağlılıkta ise üst düzey yöneticilerin ($F_{332}=3,298$, $p<0,05$) örgütsel bağlılık algılarının grup ortalamaları açısından diğer grup üyelerine göre anlamlı bir şekilde yüksek oluğu tespit edilmiştir. Duygusal bağlılık algılarında ise anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($p>0,01$). Elde edilen sonuçlara göre H_{10} Örgütsel bağlılığın alt boyutları ile bulunulan kademe arasında anlamlı bir farklılık vardır hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Tüm sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de örgütsel bağlılık oldukça önemlidir. Geçmişten günümüze örgütsel bağlılığın işletmeler açısından aranan iş gücü nitelikleri arasında kritik bir yeri olmuştur. Çünkü bu duyguya sahip işgörenlerin işletmelerine her bakımdan fayda sağladığı bilinen bir gerçektir. Özellikle turizm sektörü gibi emek yoğun özellik gösteren sektörlerde turistlerle bire bir iletişim sağlayan çalışanların örgütsel bağlılıklarının yüksek veya düşük olması verimlilik, hizmet kalitesi gibi iş çıktıları üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Bu nedenle örgütsel bağlılık kavramı turizm sektörü için halen güncel ve önemini koruyan bir araştırma konusu olarak dikkat çekmektedir.

Örgütsel bağlılığı demografik özellikler çerçevesinde inceleyen bu çalışmanın, turizmin sadece kıyı bölgelerinde değil Türkiye'nin iç bölgelerinde de iyileştirilmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Çünkü araştırmaların popüler turizm yörelerinde yoğunlaşması iç bölgelere olan ilgiyi azaltmaktadır. Bu nedenle turizmin tüm yıla yayılması ve çeşitlendirilmesi için daha az popüler olan bölgelerden verilerin toplanmasına ve işlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Mevcut çalışmanın literatürde eksik olduğu düşünülen bu boşluğu doldurarak yararlı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca yöreden yöreye değişebilen kültürel kaynaklı farklılıkların çalışanların karakterleri üzerinde yaratabileceği değişiklikler göz önünde bulundurulduğunda farklı alanlardan toplanan verilerin örgütsel bağlılık literatürüne çeşitlilik katacağı düşünülmektedir.

Yapılan bu araştırmanın sonuçları, öncekilerle kıyaslandığında benzer ve zıt sonuçlarla karşılaşılmıştır. Örneğin bu çalışmada örgütsel bağlılık algıları kadınlarda

Örgütsel Bağlılığın Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi: Kahramanmaraş...

erkeklere oranla kısmen daha yüksektir. Bunun nedeninin kadınların daha duygusal olduğu ve işlerini kaybettiklerinde yeni bir iş bulamamaktan daha fazla korktukları için olduğu düşünülmektedir. Bu sonuçlar (Babadağ, 2015; Çarıkçı & Küçükeşmen, 2017; Kaya, 2012) tarafından yapılan araştırma sonuçları ile desteklenirken, (Singh & Rangnekar, 2019; Yalçın & İplik, 2005; Yazıcıoğlu & Topaloğlu, 2009) tarafından yapılan araştırma sonuçları ile örtüşmemektedir. Örtüşmeme nedeninin ise kültürel farklılıklardan kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Çünkü farklı coğrafi bölgelerde yaşayan insanların kültürleri, inanışları gelenek ve görenekleri de farklı olabileceğinden bu durum çalışanların karakterini etkileyebilir.

Bu çalışma, yaş, öğrenim durumu, medeni durum ve mevcut işyerindeki deneyim süreleri gibi kriterler göz önünde bulundurulduğunda gruplar arasında örgütsel bağlılık algılarında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermiştir. Sonuçlar, önceki araştırma (Babadağ, 2015; Çarıkçı & Küçükeşmen, 2017; Çolakoğlu vd., 2009; Gunlu vd., 2010; Kaya, 2012; Tayfun vd., 2010) sonuçları ile desteklenirken, bazı araştırmalar (Singh & Rangnekar, 2019; Yalçın & İplik, 2005) ise yaş, medeni durum, öğrenim durumu ve meslekteki deneyim süreleri ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı farklılıklar bulamadığı için mevcut araştırma sonuçlarını desteklememiştir. Bunun nedenlerinin ise örgütsel ya da örgüt dışı faktörler olabileceği değerlendirilmektedir. Önceki çalışmalarda olmayıp bu çalışmada test edilen, turizm eğitimi alanlar/almayanlar ve çalışılan kademeye göre örgütsel bağlılık algılarındaki farklılıkları konu alan hipotez ise kabul edilmiştir. Turizm eğitimi alanların duygusal bağlılıkları düşük iken normatif bağlılıkları yüksek bulunmuştur. Bu durumda, turizm eğitimi alan bireylerin piyasaya hakim olma ve kolay iş bulabilme potansiyeli bulunduğundan işyerlerine çok fazla duygusal anlamda bağlı olmadıkları yorumu yapılabilir.

Bu araştırmanın sonuçları birkaç istisna çalışma hariç olmak üzere önceki araştırma sonuçları ile desteklenmiştir. Desteklenmeyen çalışmaların ise daha önce belirtildiği gibi çalışanların kültürel farklılıkları, işletme ve yönetim farklılıkları, otel kalitesi, şehir/sahil oteli olması gibi faktörlerden kaynaklandığı sanılmaktadır. Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde örgütsel bağlılık algılarının, kadınlarda erkeklere göre daha yüksek olduğu, belli bir yaştan (48-57) sonra azaldığı, eğitim seviyesi ve gelir (en yüksek geliri alanlar hariç) arttıkça düştüğü, deneyim süresi arttıkça düştüğü ve genel olarak örgütsel bağlılığın en fazla F&B ve kat hizmetleri departmanında olduğu belirlenmiştir.

Otel işletmeleri, öncelikle örgütsel bağlılık algılarındaki farklılıkların kaynaklarını tespit etmeli ve bu farklılığın ortadan kaldırılması adına yöntemler geliştirmelidir. Daha sonra tüm personelinin örgütsel bağlılıklarını artıracak adımlar atmalıdır. Örneğin kadın ve erkek çalışanları için fırsat eşitliği yaratmalıdır. Belirli bir yaştan sonra örgütsel bağlılığın azalması ilerleyen yaşla birlikte emeklilik düşüncesinin ön plana çıkarak işletmeye daha fazla bir şey verilemeyeceği düşüncesi olabilir. Bu bağlamda işletme yöneticilerinin özellikle şehir otellerinde bu gruptaki çalışanlarına daha fazla ilgi göstermesi onları tekrar motive edebilir. Sık sık tüm departmanlar için toplantılar yapılarak çalışanların işletme için ne kadar önemli olduğunun vurgulanması ve onları motive edici sosyal aktivitelerin düzenlenmesi örgütsel bağlılık anlamında kayda değer gelişmeler yaratabilir.

Bunlara ek olarak, otel çalışanlarının tutum ve davranışları, çalışan odaklı insan kaynakları yönetimi uygulamaları sayesinde şekillendirilebilir. İyi İKY uygulamaları, organizasyonel hedeflere ulaşmak için çalışanların işbirliği ve koordinasyon gösterdiği bir ortam oluşturmaya yardımcı olur (Singh & Rangnekar, 2019). Bu sayede işgörenlerde örgütsel bağlılık duygularının gelişmesi teşvik edilebilir.

Bu araştırma Kahramanmaraş ilinde faaliyet gösteren üç, dört ve beş yıldızlı otellerin çalışanlarına covid-19 pandemi sürecinde uygulanmıştır. Buradan elde edilen

veriler bu araştırmaya katılan belirli miktardaki otel çalışanlarının kişisel görüşleri ile sınırlı olmakla birlikte genel bir fikir yansıtmayabilir. Ayrıca covid-19 pandemi sürecinden psikolojik olarak etkilenen çalışanlar normalde vermesi gerekenden farklı cevaplar vermiş olabilir. Bu faktörler araştırmanın bir kısıtlılığı olarak görülmektedir. Ayrıca araştırma btcesinin olmaması daha geniş çapta bir çalışma yapılmasını sınırlandırmıştır.

Gelecekteki araştırmalar, otelcilik sektöründe, belirli yaş ortalamasından sonra çalışanların örgütsel bağlılıklarının neden azalmaya başladığı üzerine odaklanarak üzüm nerileri getirilebilir. Buna ek olarak çalışan ücretlerinin örgütsel bağlılık ve üretkenlik karşıtı davranışlar arasında nasıl bir ılımlaştırıcı rol oynadığı araştırılabilir. Başka bir açıdan bakılacak olursa, otel türü ve çalışanların demografik özellikleri arasındaki ilişkiler ve çalışanların örgütsel bağlılıklarının performansları üzerindeki etkileri araştırılabilir. Son olarak konaklama işletmeleri çalışanları için örgütsel bağlılığın yanında örgütsel adalet, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti gibi değişkenler arasındaki ilişkiler incelenebilir.

KAYNAKLAR

- Ağca, V., & Ertan, H. (2008). Çalışanların rgtsel Bağlılıklarının Demografik zelliklerine Bağlı Olarak Değişmesi: Antalya’da Beş Yıldızlı Otellerde Bir İnceleme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22).
- Aguiar-Quintana, T., Araujo-Cabrera, Y., & Park, S. (2020). The sequential relationships of hotel employees’ perceived justice, commitment, and organizational citizenship behaviour in a high unemployment context. *Tourism Management Perspectives*, 35(December 2018). <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100676>
- Aksu, A. A., & Aktaş, A. (2005). Job satisfaction of managers in tourism: Cases in the Antalya region of Turkey. *Managerial Auditing Journal*, 20(5), 479–488. <https://doi.org/10.1108/02686900510598830>
- Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63(1), 1–18. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8325.1990.tb00506.x>
- Babadadı, M. (2015). Demografik Faktörlerin rgtsel Bağlılığa Etkisi: Bir Uygulama. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 313–332.
- Bıyık, Y. (2016). Örgütsel Bağlılık, rgtsel zdeşleşme, Kişi-rgt Uyumu ve İş Tatmini İlişkisi: Bilişim Uzmanlarına Yönelik Bir Araştırma. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 9(2), 221–227. <https://doi.org/10.17671/btd.99671>
- Bolat, O. İ., & Bolat, T. (2008). Otel İşletmelerinde rgtsel Bağlılık Ve rgtsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(19), 75–94.
- Brody, C. J., & Rubin, B. A. (2011). Generational differences in the effects of insecurity, restructured workplace temporalities, and technology on organizational loyalty. *Sociological Spectrum*, 31(2), 163–192. <https://doi.org/10.1080/02732173.2011.541341>
- Çarıkcı, İ., & Küçükeşmen, E. (2017). Kamu alışanlarının rgtsel Bağlılık Düzeylerinin Demografik zelliklere Göre Analizi: Isparta rneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 745–756.
- ekmecelioglu, H. (2006). Örgüt İklimi, Duygusal Bağlılık Ve Yaratıcılık Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmesi: Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 295–310. <https://doi.org/10.16951/iibd.10726>
- olakoglu, ., Ayyıldız, T., & Cengiz, S. (2009). Çalışanların Demografik zelliklerine Göre rgtsel Bağlılık Boyutlarında Algılama Farklılıkları : Kuşadası ’ndaki Beş Yıldızlı Konaklama İşletmeleri rneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20(1),

Örgütsel Bağlılığın Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi: Kahramanmaraş...

77–89.

- Dağlı, A., Elçiçek, Z., & Han, B. (2018). Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(68), 1765–1777. <https://doi.org/10.17755/esosder.445932>
- Doğan, İ., Bakan, İ., & Oğuz, M. (2017). Çalışanların motivasyonları üzerinde örgütsel bağlılık mı mesleki bağlılık mı daha etkili? *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 71–86.
- Dusek, G. A., Ruppel, C. P., Yurova, Y., & Clarke, R. (2014). The role of employee service orientation in turnover in the U.S. hotel industry. *Journal of Organizational Culture, Communications and Conflict*, 18(2), 87–104.
- Güçlü, H. (2006). *Turizm sektöründe durumsal faktörlerin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi*. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Gunlu, E., Aksarayli, M., & Perçin, N. Ş. (2010). Job satisfaction and organizational commitment of hotel managers in Turkey. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 22(5), 693–717. <https://doi.org/10.1108/09596111011053819>
- Ineson, E.M., Langlois, S.M., Makinson, A. (2000). No Title. *Employee loyalty in international hotel consortia*. In: *Council on Hotel, Restaurant and Institutional Education Conference Proceedings*. New Orleans.
- Ineson, E. M., Benke, E., & László, J. (2013). Employee loyalty in Hungarian hotels. *International Journal of Hospitality Management*, 32(1), 31–39. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2012.04.001>
- Iverson, R. D., & Buttigieg, D. M. (1999). Affective, normative and continuance commitment: Can the “right kind” of commitment be managed? *Journal of Management Studies*, 36(3), 307–333. <https://doi.org/10.1111/1467-6486.00138>
- Kaya, İ. (2012). Örgütsel Bağlılık İle Demografik Özellikler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi : Bir Uygulama Çalışması. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(27), 319–338.
- KİKTİM. (2018). *Kahramanmaraş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü İstatistikler Arşivi*. Kahramanmaraş.
- Koçel, T. (2015). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Konu, H., Murphy, J., Komppula, R., & Mikkonen, T. (2020). Investigating emotional commitment towards a region and a hotel brand. *International Journal of Hospitality Management*, 87(May 2019), 102467. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102467>
- Kuslivan, S., & Kuslivan, Z. (2004). Turizm İş letmelerinde İş gören Devri : Anlamı , Türleri ve Nedenleri. *Seyahat ve Otel İş letmeciliği Dergisi*, 1(1), 28–37.
- Lam, T., Zhang, H., & Baum, T. (2001). An investigation of employees' job satisfaction: the case of hotels in Hong Kong. *Tourism Management*, 22(2), 157–165. [https://doi.org/10.1016/s0261-5177\(00\)00039-x](https://doi.org/10.1016/s0261-5177(00)00039-x)
- Meyer, J. P., Allen, N. J., & Smith, C. A. (1993). Commitment to Organizations and Occupations: Extension and Test of a Three-Component Conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, 78(4), 538–551. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.78.4.538>
- Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan Örgütsel Destek İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 113–130.
- Özutku, H. (2008). Örgüte duygusal, devamlılık ve normatif bağlılık ile iş performansı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 37(2), 79–97.

- Qiao, K., Khilji, S., & Wang, X. (2009). High-performance work systems, organizational commitment, and the role of demographic features in the People's Republic of China. *International Journal of Human Resource Management*, 20(11), 2311–2330. <https://doi.org/10.1080/09585190903239682>
- Ruiz-Palomo, D., León-Gómez, A., & García-Lopera, F. (2020). Disentangling organizational commitment in hospitality industry: The roles of empowerment, enrichment, satisfaction and gender. *International Journal of Hospitality Management*, 90(August), 102637. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102637>
- Singh, A., & Rangnekar, S. (2019). Employee Loyalty in Indian Private Hospitals: The Role of Demographic and Employment Factors. *Journal of Health Management*, 21(1), 128–140. <https://doi.org/10.1177/0972063418822568>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6. baskı). Boston, New York: MA: Allyn & Bacon/Pearson Education.
- Taşkın, F., & Dilek, R. (2010). Örgütsel Güven Ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Bir Alan Araştırması. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 37–46.
- Taşlıyan, M., & Pekkan, N. Ü. (2017). Çalışanların Demografik Özellikleri İle Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma: Beş Yıldızlı Oteller Örneği. *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 30–41.
- Tayfun, A., Palavar, K., & Çöp, S. (2010). İşgörenlerin Eğitim ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişki : Belek Bölgesindeki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. 2(4), 3–18.
- Tuna, M. (2007). Personel Devir Oranı Analizi: Ankara'da Yer Alan Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 45–52. <https://doi.org/10.17123/atad.98484>
- Yalçın, A., & İplik, F. N. (2005). Beş Yıldızlı Otellerde Çalışanların Demografik Özellikleri ile Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Adana İli Örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 395–412.
- Yao, T., Qiu, Q., & Wei, Y. (2019). Retaining hotel employees as internal customers: Effect of organizational commitment on attitudinal and behavioral loyalty of employees. *International Journal of Hospitality Management*, 76(September 2017), 1–8. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2018.03.018>
- Yazıcıoğlu, İ., & Topaloğlu, I. G. (2009). Örgütsel Adalet ve Bağlılık İlişkisi: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 3–16.
- Zhao, X., Ghiselli, R., Law, R., & Ma, J. (2016). Motivating frontline employees: Role of job characteristics in work and life satisfaction. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 27, 27–38. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2016.01.010>

ХРОНОТОП В СОВРЕМЕННОЙ ПРОЗЕ КАЗАХСТАНА
MODERN KAZAK NESRİNDE KRONOTOP GÖRÜNÜMÜ
CHRONOTOPE IN MODERN PROSE OF KAZAKHSTAN

Ergali ESBOSINOV*

Samal SERİKOVA**

Dina SABİROVA***

АННОТАЦИЯ.

Проблема хронотопа актуально в литературоведении не одно десятилетие. Так, Платон, утверждал, что сущность искусства, является подражанием реальной жизни. Аристотель указывал, что искусство создает свой мир как возможный или вероятный и тем самым раскрывает существенные свойства действительного мира. В данной статье предпринимается попытка обобщить основные результаты исследований по проблеме пространственных образов и хронотопа в целом и тем самым определить, в чем заключается специфика образа пространства, какова его роль в том или ином произведении. Цель исследования заключается в установлении роли хронотопа в воссоздании художественного образа Казахстана. В современной прозе прослеживаются хронотопические параметры, рассматривается топография и символика городского пространства и дается его сущностная характеристика. На наш взгляд хронотоп является важным моделирующим средством литературы. Обращение к данной проблеме обусловлено тем, что организация хронотопа в современной литературе Казахстана значительно усложнилась по сравнению с традиционными пространственно-временными парадигмами. Анель Мекен и Анастасия Скрипникова демонстрируют виртуозную «игру со временем и

*ORCID: [0000-0002-5477-2116](https://orcid.org/0000-0002-5477-2116). Doç. Dr., Abay Kazak Millî Pedagoji Üniversitesi, Filoloji ve Çok Dilli Eğitim Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Tercümanlık Bölümü. ergaliesb@mail.ru

**ORCID: [0000-0002-8825-0121](https://orcid.org/0000-0002-8825-0121). Doktora Sonrası Araştırmacısı. Abay Kazak Millî Pedagoji Üniversitesi, Filoloji ve Çok Dilli Eğitim Enstitüsü, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü. samalsarikova@mail.ru

***ORCID: [0000-0002-6001-5314](https://orcid.org/0000-0002-6001-5314). Doktora Sonrası Araştırmacısı. Abay Kazak Millî Pedagoji Üniversitesi, Filoloji ve Çok Dilli Eğitim Enstitüsü, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü. dinasabirova_84.kz@mail.ru

Хронотоп В Современной Прозе Казахстана

пространством. Время и пространство задают параметры художественного мира произведения. Их взаимоотношения в прозе отражают структуру авторского сознания, их миропонимание, систему философских представлений и, следовательно, их интерпретация - это поиск средств выражения авторской идеи. Исследование категорий времени и пространства позволяет глубже проникнуть в «ткань» художественного произведения, выявить специфику его построения, определить концепцию мира писателя. Однако несмотря на столь различные позиции исследователей, в литературоведении и по сей день продолжается полемика.

Ключевые слова: хронотоп, пространство, время, проза, Казахстан, художественный мир, современная казахская женгщина.

ÖZ

Edebiyat biliminde kronotop meselesi haklı olarak güncel konuları teşkil eder. Örneğin, Platonus sanat, güncel hayatın yansımadır demiştir. Aristoteles ise bunu, sanat bir evrensel olgudur ve ihtimal ile gerçek dünyanın sentezi olarak önümüze çıkar, şeklinde yorumlamıştır. Makalede mekan kronotoplarını incelemenin birçok etkenleri hakkında bilgi verilecek ve yazımsal kaynaklarda görülen mekan – çevre karakteri üzerine durulacaktır. Maksat günümüzde Kazakistan'ın edebi mahsuller etrafında yoğunlaşan portresini çizmektir. Günümüz düz yazılardaki kronotopik olgu ve etkenler mekan ve haritalar çizelgesinde, topografik verilerle şehir logoları gibi sembolleşmiş işaretlerle dolup taşımaktadır. Benzeri veriler üzerinden meseleyi ele aldıkça, kronotoplar günümüzün yazımsal malzemelerinin ana maddesidir diyebiliriz. Çünkü bu etkenler edebi ürünleri modelleştirmenin kerpiçi gibidir. Kronotopları incelemenin diğer bir sebebi, modern Kazakistan edebiyatındaki mekansal veriler artık eskisi gibi değildir. Eskiye ait geleneksel mekan portresi yerine son derece zengin mekansal-zaman ikilemeli kronotoplar saltanat kurmuştur. Zaman ve mekan, günümüz edebi ürünlerinin temel taşı gibidir. Anel Meken ve Anastasya Skripnikova “mekanla ve zamanla oynama” adına bir virtüel görünüm sunmaktadır. Edebi nevilere “meydan okuyan” olgu ve etken artık zamanla mekan olmuştur. İki olgunun düz yazıdaki görünümü yazarın zihinsel ve mantıksal yorumunun aynası gibidir. Felsefe veya felsefi fikirlerin enterpretasyonu da bu iki olgunun içine sığmıştır. Dolayısıyla mekanla zamanı ne kadar ayrıntılı araştırır isek o kadar da edebi eserleri iyi tanır ve yazarın ana konusunu çabukça kavrama fırsatını elde ederiz. Ama her bir yazar kendi içinde bir dünya olduğuna göre kronotopların incelenmesi de o kadar kapsamlı ve çok yönlüdür.

Anahtar kelimeler: kronotoplar, mekan, zaman, düzyazı, sanat, Kazakistan, modern Kazak kadını.

ABSTRACT

The chronotope issue has been relevant in literary criticism for several decades. Furthermore, Plato, argued that the essence of art is an imitation of real life. Aristotle pointed out that art creates its own world as something possible or probable and thereby reveals the essential properties of the real world. This article attempts to summarize the main research results on the problem of spatial images and the chronotope as a whole and thereby determine what is the specificity of the image of space, what is its role in a particular work. The purpose of the study is to establish the role of the chronotope in the recreation of the artistic image of Kazakhstan. In modern prose, chronotopic parameters are traced, the topography and symbolism of urban space are examined and its essential characteristics are given. In our opinion, the chronotope is an important modeling tool of literature. The appeal to this problem is due to the fact that the organization of the

chronotope in the modern literature of Kazakhstan has become much more complicated in comparison with the traditional space-time paradigms. Anel Meken and Anastasia Skripnikova demonstrate their virtuoso “play with time and space“. Time and space set the parameters of the artistic world of the work. Their relationship in prose reflects the structure of the author's consciousness, their worldview, the system of philosophical ideas and, therefore, their interpretation is a search for means of expressing the author's idea. The study of the categories of time and space allows one to penetrate deeper into the "fabric" of a work of art, to reveal the specifics of its construction, to determine the concept of the writer's world. However, despite such different positions of researchers, controversy continues to this day in literary criticism.

Key words: chronotope, space, time, prose, Kazakhstan, artistic world, modern Kazakh women.

1. Введение

Литература всегда не только отражала действительность, но и участвовала в ее преобразовании. Пространство и время являются основой сюжета в произведениях современных писателей Казахстана. В Казахстане сравнительно небольшая активная читательская аудитория. За последние несколько лет в республике неоднократно проводились мероприятия, способствующие развитию отечественной художественной литературы.

Росту популярности национальной литературы способствовали посвященные той же тематике передачи по национальному телевидению ("Собственное мнение", "Арт-хроника" и др.) и ряд статей о современной литературе в периодических изданиях. Анализируя современную литературу всегда соприкасаешься к некоему таинству: ведь мы прикасаемся к совсем неизведанному, в круг интереса входят произведения, от создания которых нас отделяют всего лишь месяцы или годы; эта литература существует в режиме «здесь» и «сейчас». Поэтому все теоретические положения носят лишь приблизительный характер, время все еще подправит наши исследования (Nurbaeva, 2015: 356–364), но быть первым и приоткрыть читателям завесу таинства писателя многого стоит. Не случайно малочисленные исследования по новейшей литературе отличаются столь явной субъективностью (Syzyukov, 2019: 1075-1091). Пожалуй, достаточно цельная и полная версия развития русскоязычной прозы Казахстана начала XXI века представлена в трудах Абишевой С.Д. (Abisheva, 2018: 344–361). Абишева С.Д. рассмотрела современную поэзию в статье «Семантика мифологических трех расцветок и архетип коня в славянских и евразийских традициях» (Abisheva, 2013: 1190–1195). Саметова Ж. одна из первых рассматривала данный процесс в разрезе тюркской филологии (Sametova, 2019: 95–101) и истоков развития тюркского фольклора (Sametova, 2018: 315–324).

2. Дискуссия

В целом изучение категории пространства ведется в трех основных направлениях. Первое из них рассматривает пространство в связи с понятием

Хронотоп В Современной Прозе Казахстана

пространственной формы (İlin, 1996: 13). Она представляет собой особый тип мировоззренческого видения, при котором смысловое единство изображаемых событий раскрывается не в порядке их причинно-следственной связи, а «синхронично, по внутренней рефлексивной логике целого, в “пространстве сознания» (Aldash, 2019: 1432–1435).

Второе направление связано с концепцией С.Ю. Нехлюдова и Ю.М. Лотмана. Под художественным пространством данные исследователи понимают язык моделирования, посредством которого в произведении могут выражаться любые значения, имеющие характер структурных отношений.

Третья точка зрения исходит из теории М.М. Бахтина, согласно которой, пространство является одним из структурных элементов категории хронотопа, представляющей собой единство пространственно-временных характеристик.

Первоначально понятие хронотопа употреблялось в буквальном смысле. М.М. Бахтин перевел его в ментальную плоскость, подчеркивая, что исследование хронотопа и его составляющих позволяет войти в мировоззренческую сферу (Bahtin: 1975: 234).

Также М.М. Бахтин выделил особый тип хронотопа, который он назвал творческим. В понимании ученого хронотоп является особой формально-содержательной категорией, выражающей неразрывное единство пространства и времени, которая пронизывает все уровни образа мира.

Идеи М. Бахтина легли в основу большинства современных исследований, касающихся данной проблемы, и получили свою дальнейшую разработку в трудах Г.Н. Слепухова, Ф.П. Федорова, Н.Г. Измайлова, О.А. Светлаковой, Ш.Р. Елеукенова, К.Ш. Нурлановой, А.А. Гаджиева, Н.Л. Лейдермана, В.И. Тюпа, В.Е. Хализева, Н.Э. Фаликовой, В.В. Савельевой, Н.О. Джуанышбекова, Е.М. Лулудовой и других, которые не только обобщили, но и дополнили, углубили основные положения его учения.

Так, Г.Н. Слепухов в своих работах большое внимание уделяет содержательной стороне хронотопа. Он рассматривает категорию пространства-времени с точки зрения ее познавательной функции. По мнению исследователя, хронотоп – это “наиболее богатая в смысловом отношении форма пространственно-временной организации произведения”. Иными словами, категория пространства-времени, с одной стороны, содержит в себе в концентрированном виде информацию об определенном объекте, явлении, а с другой – является образом, способствующим осмыслению реальной действительности (Slepuhov, 1979: 21).

Обращаясь к рассмотрению темы хронотопа в современной литературе Казахстана, важно учитывать кардинальные изменения, которые произошли в общественной жизни и в массовом сознании на протяжении всего XX в., повлиявшие на художественную реализацию художественного пространства (Sabirova, 2019: 2).

В произведении «Дневник современной казашки» Анель Мекен состоит из 11 глав. Сюжет акварельно-простой: ложная любовь – разрыв –

одинокость, работа – поиски себя – настоящая любовь – заблуждения – катарсис – хеппи-энд. Причем все эти трансформации трогательно совпадают с природным циклом: начинается история весной, а кончается осенью.

Все признаки женской гламурной прозы как будто налицо: полупрозрачные персонажи – молодые люди аппер-миддл-класса, свободных или не до конца очерченных профессий (главная героиня – организатор праздников). Угрожающая порой концентрация роскоши: «Крики, ссоры, его дорогие мобильники разбивались о стену, мой чешский фарфор летел на арабский ковер, бриллианты на руль, итальянской шпилькой в педаль, китайским шелком вытирая слезы». Вместо образов – бренды, которые должны загораться в голове у читателя сигнальными лампочками: «плеснул себе в хайбол «Джек Дэниэлс», «мои одиннадцатисантиметровые YSL набирали скорость, шлепали в грязь»...

Впрочем, радость узнавания могут испытать и те читатели, которые никогда не видели одиннадцатисантиметровых шпилек от Ива Сен-Лорана. Потому что героиня, как и автор, живет в Астане!

А значит, тут и «клубная карта» столицы с ключевыми топонимами: «Шоколад», «Пекин Палас», «Джельсомино», «Бархат» и так далее. И всякие подробности бытования столичной молодежи.

Например, благодаря этой книге я теперь знаю, что «салта» – это площадь у Салтанат сарайы, куда молодежь съезжается «знакомиться, понтоваться прокаченными тачками, коротать ничем не занятые вечера». А называется это «ватакатанием», и серьезная состоявшаяся молодежь уже не занимается такими глупостями, так что если твою машину вдруг увидят на «салте», то это даже немного стыдно.

Настоящая пружина этой книги – даже не любовная история, а размышления о том, какова же она – жизнь современной казашки. А она, по мнению автора, полна парадоксов:

«Мы казашки, а значит, если не выйдем замуж до двадцати пяти, нас ждет: «Ойбай, с тобой что-то не в порядке!» И вообще, мы, наверное, то поколение нации (я про девушек), которое два раза в год сметает все с шопинг-фестивалей в Дубае, штудирует от корки до корки «Vogue» и «Криминалистическую психологию», делает карьеру и маникюр, к тому же катает бесбармак, делает казы, жая и постоянно встречает гостей. Короче, не удивишь нас лучшими курортами и аулом не напугаешь. Вот такая современная казахская женщина».

Словосочетание «делать карьеру и маникюр» достойно того, чтобы войти в анналы.

А в целом главное достоинство «Дневника современной казашки» в том же, в чем и его главное слабое место. Анель Мекен имеет в виду целую генерацию молодых женщин, но на самом-то деле описывает узкую социальную прослойку. То есть понятно, что в нашем отечестве гораздо больше молодых женщин живут совсем по-другому, и у них такие обобщения могут вызвать разве что здоровую классовую ненависть. «Девушка –

Хронотоп В Современной Прозе Казахстана

праздник, девушка – слезы» не то чтобы совсем не пересекается с этим «другим» миром: например, наблюдая за артистами балета, она восхищается тем, как они отдают себя сцене за «крохотный оклад и без права на пенсию».

Но вообще прикосновения к серьезным темам получаются у нее очаровательно легкими. Например, вот:

«О новых отношениях я не хотела даже думать, поэтому промолчала, наблюдая за очаровательными тайками, которые работали в этом SPA. Они массажируют ноги, и вид при этом у них такой счастливый. Я тоже должна принимать с улыбкой то, что дано судьбой. ...Завтра я улетаю к сестре в Лондон, развеюсь, вернусь, когда стихнут все эти разговоры о нас. «Нас» больше нет».

Или вот:

«Подняв глаза, я, как замороженная, не могла оторвать глаз от колышущегося на ветру голубого флага страны, которую так любила, со всеми ее плюсами и минусами. Когда она оставалась под крылом самолета, всегда становилось грустно, находясь где-то больше двух недель, я начинала тосковать. Я патриот до мозга костей, захотелось включить гимн и положить руку на сердце».

Зато на сто процентов веришь, что это чистая правда: настоящие чувства,

«Девушка-праздник. Девушка-слезы» первая книга из серии «Дневник современной казашки». История смешавшая в себе дружбу, самореализацию, размышления, давление общества, и конечно, любовь. И в ней нет грани вышеперечисленного с современным национальным колоритом, пафосом, и я бы назвала это, философией на следах модных туфель. Абсолютная реальность нашего сегодня.

Сочетание любовной тематики с мотивами приключенческого романа, ставшее почти обязательным для любого современного прозаического произведения нашего времени, присуще также и произведению А.Мекен «Дневник современной казашки». Но в «Дневнике современной казашки» эта традиционная схема выдержана не так строго и несколько в ином разрезе, чем в большинстве дошедших до нас произведениях подобного типа. Хотя в романе имеются налицо как бы все основные линии, присущие любовно-приключенческому роману, мы можем видеть интересную картину, как героиня отступает от установленного стандарта, рассказывая о событиях, игравших важную роль в жизни.

Первым и самым главным отличием «Дневника современной казашки» от других «женских романов» является то, что в нём можно отчётливо проследить как бы две основные линии: одна рассказывает о приключениях, которые приходится испытать юной паре (другая повествует о душевных переживаниях героини, показывая как постепенно растёт и развивается чувство их взаимной любви).

В «Дневнике современной казашки» приключения не играют главной роли. Они вводятся лишь для того, чтобы выявить отношение того, чтобы выявить отношение героев друг к другу и их переживания (Slepuhov, 1979: 22).

В первых двух отрывках действие происходит в ограниченном пространстве (комната, здание фирмы), следовательно, данное художественное пространство замкнутое. Что же касается прогулки по Астане, то мы не можем однозначно сказать какое это пространство. С одной стороны оно имеет границы, с другой – можно просмотреть его со всех сторон. Перед нами пример цикличности пространства героиня возвращается в Алматы в поисках своего счастья.

Пространство в произведении А.Мекен. Рисунок 1

Скрипникова Анастасия Ивановна родилась 17 февраля 1988 года в городе Алматы. В 2010 году окончила с отличием Казахский национальный педагогический университет им. Абая по специальности «Журналистика». Получила степень бакалавр социальных знаний. Творческую работу в профессиональной сфере начала в ежедневной газете «Экспресс К», где было опубликовано несколько десятков материалов, в том числе художественных. Работала штатным журналистом ежемесячного журнала «Жар-Жар». В 2012 году окончила с отличием Казахский национальный университет имени аль-Фараби с присуждением академической степени магистр социальных наук по специальности «Журналистика».

К настоящему моменту опубликовано три романа: «Четыре стихии» 2005 г.в.; «Фаина» 2006 г.в. и «Лаборатория мечты» 2014 г.в.

Ее произведение «Лаборатория мечты» начинается с пути. Начало романа является одновременно и экспозицией, и кульминацией повествования.

«Иди по рельсам и никогда не заблудишься! Они обязательно тебя куда-нибудь приведут!» - внезапно в памяти всплыла старая присказка... Санька перепрыгивала через две шпалы и невидящим взглядом косилась на отшлифованные со всех сторон мелкие камушки - насыпь, которая когда-то положила начало новой железнодорожной ветке...»

Дорога, обладая многоплановой и разнообразной метафоризацией, нередко выступает в значении «жизненный путь». Подтверждение этому мы находим и у М.М. Бахтина, который отмечает, что в авантюрно-бытовом романе происходит слияние жизненного пути, особенно в его переломных моментах, с его реальным пространственным путем-дорогой, и именно жизненный путь героя становится сюжетом

Хронотоп В Современной Прозе Казахстана

романов названного типа. Особенностью данного хронотопа дороги является то, что сам путь пролегает по родной, знакомой стране «в которой нет ничего экзотического, чужого и чуждого».

Так дорога главного героя выступает не только как постоянная смена мест, но и как его жизненный путь. Автор четко описывает пространство героя.

«Алматинское солнце нещадно палило. Стояла духота»

«Улица Бобруйская – квадрат Д1, находится между Докучаева и Карпатской, посмотри по карте, – сухим тоном бросил дежурный оператор».

«Девчонки стояли там, где проспект Достык упирается в парк 28 гвардейцев-панфиловцев, там, где вода по бетонным каналам по обе стороны асфальта несется с бешеной скоростью, там, где Саня потихоньку думала, что не сможет скучать по арыкам, потому что вряд ли будет бывать в других странах...»

Поиск смысла жизни – это удел каждого мыслящего и совестливого человека. Так и Саня, в постоянном поиске своего счастья. Сегодня, когда старые идеалы потускнели, а новые завоевывают свое место, эти проблемы стали едва ли не самыми важными. Но сказать с полной уверенностью, что многие люди нашли этот смысл жизни, мы не можем. Было бы радостно сознавать, что все его искали и ищут. Только каждый человек видит смысл жизни по-своему. Мне кажется, смысл жизни в любви к тем, кто тебя окружает, и к тому делу, которое ты делаешь. И чтобы любить людей и свою работу, надо любить повседневные мелочи, видеть в них радость, каждую минуту стараться улучшить что-нибудь вокруг себя и внутри себя. По-моему, Чехов нас учит именно этому. Сам он, по воспоминаниям современников, был человеком, жизнь которого заполнялась упорным трудом. Он был сострадательным к людям, боялся лжи, был чистосердечным, мягким, вежливым, воспитанным человеком. Признак духовной культуры личности – готовность к самоотдаче и самопожертвованию.

«Между сжатых ладошек просочилась слеза и разбилась об асфальт. Саня отшатнулась. Она впервые в своей жизни увидела, как плачет парень. Никогда прежде она не смотрела в красные заплаканные мужские глаза.

- Да, я все понимаю. Извини, – пробормотал Байгали, поднялся и медленно двинулся вперед. Занифа остолбенела. Ее ноги по колено увязли в земле. По крайней мере, ей так казалось. – Догнать и остановить? Ничего не делать и не говорить? Байгали уже стал просто темным пятном, которое двигалось к выходу, вон из парка. – Подожди, – тихо сказала она, а потом крикнула, – стой! – Это, правда, так важно для тебя? – Сане приходилось кричать во всю мощь своих легких, потому что она стояла на том же самом месте как вкопанная и не могла пошевелиться. Байгали повернулся, и ответ был написан на его лице...».

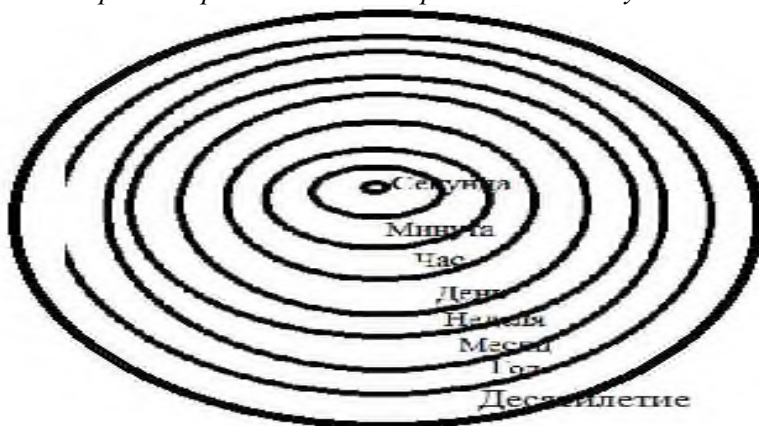
Так ради малознакомого человека, она заключает фиктивный брак. Однако не перестает удивляться как в Сане гармонично сочетаются сильная и романтическая личность.

«- Кем Вы мечтали стать в детстве? – задал первый нетривиальный вопрос парень в сером костюме.

Занифа растерялась. - ...Знаете, полжизни тому назад я мечтала стать переворачивателем пингвинов... - Она замолчала. Повисла неловкая пауза. И почему-то никто не сомневался, что эта сильная женщина прямо сейчас встанет с места и через день будет уже на Южном полюсе».

В произведении «Лаборатория мечты», тема времени является сюжетообразующим. Все главы названы по нарастающей». Названия глав динамично вписываются в траекторию понятия и восприятия счастья главной героиней. Саня является представителем «нового» времени. Главный герой произведения ярко подает нам урок, что не стоит заикливаться на старых устоях и идти по одной дорожке, иногда приходит время ломать и свои принципы, но смириться с ними зависит от нас самих. Люди окружающие могут не принимать, что-то новое, что хочет дать им «другой» человек. Следовательно, каждый писатель осмысливает время по-своему, наделяя их собственными характеристиками, отражающими мировоззрение автора. Перед нами пример цикличности времени: одна секунда сменяет другие, на протяжении нескольких десятилетий.

Время в произведении А.Скрипниковой. Рисунок 2

В каждом произведении время и пространство находятся в единстве. Это единство художественного времени и художественного пространства является одной из тех категорий художественного текста, которые соединяют различные элементы художественного текста в одну единую, сложную систему. Можно утверждать, что социально-историческая проблематика связана со структурой романов и рассказов писателей. В рассматриваемых произведениях хронотоп является методом, посредством которого можно осознать, почувствовать историю и проблемы героев. Итак, в данном исследовании мы рассмотрели хронотоп в произведениях А.Мекен и А.Скрипниковой. Начав с изучения теоретического материала, мы

Хронотоп В Современной Прозе Казахстана

проработали такие понятия литературоведения как пространство и время. Изучив работы Есена А.Б. и Бахтина М.М., посвященные пространственно-временной организации текста, узнали, что время в художественном произведении может быть прерывным, цикличным, линейным, бессобытийным, фабульным (сюжетным). Пространство же в литературоведении характеризуют такие категории как абстрактность, конкретность, закрытость, открытость.

Пришли к выводу, что хронотоп в современной «женской прозе» писатели «играют» со структурой текста.

3. Выводы.

Благодаря анализу авторских пространственно-временных построений удалось наиболее четко определить:

- представление пространства не только в качестве «фона» для действий персонажей, а еще и в качестве самостоятельно функционирующего «организма»;

- попытки осмыслить и преподнести читателю разноплановое образное понятие времени, которое предстает как пространство событий разной длительности.

Многогранность категории хронотопа обуславливает возникновение все новых и новых литературоведческих вопросов. Возможности исследования пространственно-временной картины представляют собой открытый ряд.

К наиболее характерным свойствам пространства относится его трехмерность. Положение любого объекта может быть определено с помощью трех независимых величин. Время одномерно, ибо для фиксации положения события во времени достаточно одной величины. Под заданием положения события, объекта в пространстве или времени имеется в виду определение его координат по отношению к другим событиям и объектам. Факт трехмерности реального физического пространства не противоречит существованию в науке понятия многомерного пространства с любым числом измерений. Понятие многомерного пространства является чисто математическим понятием, которое может быть использовано для описания взаимосвязи различного рода физических величин, характеризующих реальные процессы. Если же речь идет о фиксации события в реальном физическом пространстве, то при использовании любой системы координат трех измерений всегда будет достаточно. И хотя до сих пор вопрос об обосновании трехмерности пространства является открытым вопросом, решение его должно лежать в установлении связи трехмерности с фундаментальными физическими процессами.

К специфическим свойствам пространства относятся однородность и изотропность. Однородность пространства означает отсутствие в нем каких-либо выделенных точек, а изотропность — равноправность всех возможных направлений. В отличие от пространства время обладает только свойством

однородности, заключающимся в равноправии всех его моментов. Свойства однородности пространства и времени и изотропности пространства теснейшим образом связаны с фундаментальными физическими законами, и прежде всего с законами сохранения. Они и лежат в основании самого принципа физической относительности.

Список использованной литературы

- Abisheva, S.(2018). Poetics of modern literature of Kazakhstan. La poética en la literatura moderna de Kazajstán. *Opcion*, 34(85), p.344–361.
- Abisheva, S. (2013). Mythological three coloring's semantics and horse archetype in slavic and eurasian traditions/Middle East Journal of Scientific Research, 14(9), p. 1190–1195.
- Aldash, A., Aldasheva, K.S., Mambetova, M.K., Sultaniyazova, I.S., Nabidullin, A.S.(2019). Neologisms in online dictionaries as a reflection of social changes and formation of the social structure of society.*International Journal of Scientific and Technology Research*, 8(12), p. 1432–1435.
- Bahtin, M.M. (1975). *Voprosı literaturı i Estetiki*. Hudojestvennaya Literatura. Moskova.
- İlin, İ.P., Tsurganova, T.A. (1996). *Sovremennoye Zarubejnoe Literaturovedenye*. Ensiklopedičeskiy Slovar. İtrada. Moskova.
- Nurbaeva, A. (2015). Realisation of parameters of bologna process at teaching of philologists in the Republic of Kazakhstan.*Review of European Studies*, 7(7), p. 356–364.
- Sametova, Z.(2019). The usage of symbols and folkloric elements by some modern Kazakh writers.*Milli Folklor*, 2019 (121), p. 95–101.
- Sametova, Z. (2018). Realistic, modern and postmodern dominants in the modern world Dominantes realistas, modernos y posmodernos en el mundo modern. *Opcion*, 34(86), p. 315–324.
- Sabirova D.A. (2019). *Hudojestvennyy Mir Semiy V Lterature Kazakstana*. Nur-Sultan.
- Slepuhov, G.N. (1979). *Hudojestvennoye Prostranstvo i Vremya Kak Obekt Filososfsko-Estetiçeskogo Analiza*. AKD. Moskova.
- Syzdykov, Serikbol K. (2019). The scientific educational and national ethnographic nature of the writer's works. *Opción*, Año 35, Especial No.23: 1075-1091.

PAKİSTAN DEVLETİNİN KURULUŞ SÜRECİNDE ALİGARH EKOLÜ

ALIGARH SCHOOL IN THE FOUNDATION PERIOD OF THE PAKISTAN STATE

“ШКОЛА ОЛИГАРХОВ” ПРИ СОЗДАНИИ ПАКИСТАНСКОГО ГОСУДАРСТВА

Çiğdem KIRANŞAN*

ÖZ

XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hint alt kıtasında tamamen İngilizlerin kontrolünde olan yeni bir yönetim yapısı ve politik anlayış gelişmiştir. İngiliz hükümetinin uyguladığı olumsuz politikalar bölgedeki Müslüman liderleri, İslam kimliğini koruma ve dini hayata yön verme konusunda faaliyete geçmeye sevk etmiştir. Buna bağlı olarak gelişen fikrî hareketlilik neticesinde Hint Müslümanları çeşitli görüşler ve bu görüşler çerçevesinde oluşan ekoller doğrultusunda “ihya” sürecine girmişlerdir. Bu yeniden ihya, eğitim-öğretim alanındaki yansımalarının sonucu olarak Müslüman halkın büyük bir kesimi medreselerde yürütülen geleneksel öğretime ağırlık vermeyi tercih ederken, diğer kısmı da modern öğretim kurumlarına yönelerek üniversiteler, **yüksekokullar**, araştırma merkezleri açmışlardır. İngilizlerin Hindistan’da uyguladığı sömürgecilik politikasına karşı Seyyid Ahmed Han tarafından başlatılan, birçok liderin de katkısıyla gelişen bilinçlenme, eğitim-öğrenim faaliyetleri Aligarh ekolü olarak adlandırılır. Bu yeniden yapılanma sürecinde Aligarh Ekolü, Hint alt kıtasındaki Müslümanlarının geleceğini güven altına almak amacıyla İngilizlerle iyi geçinme siyasetini ve kurumlarda modernleşmeye gidilmesi gerektiğini benimsemiştir. Müslümanlar siyasetten uzak kaldıkları sürece Hinduların ve İngilizler karşısında siyasi, dini ve kültürel alanda kazanım elde edemeyeceklerdi. Kurmuş olduğu Aligarh kolejinde veya Üniversitesinde yetişenler güney Asya Müslümanlarının bağımsızlık hareketinin fikri alt yapısında rol oynamışlardır. Bu bağlamda bu üniversite sayesinde Müslümanlar arasında birçok sosyal, öğretici ve politik liderlerin çıkması gerçekleşebilmişti. Bu liderler Pakistan, Hindistan ve Bangladeş’in siyasi tarihinde önemli roller üstlenmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Hint alt kıtası, Müslüman, Aligarh Ekolü, Ahmed Han, Pakistan

ABSTRACT

From the second half of the XVIII century, a new administrative structure and political understanding developed in the Indian subcontinent, which was completely under the control

* ORCID: [0000-0001-7116-5548](https://orcid.org/0000-0001-7116-5548), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, ciğdemkiransan@gmail.com

Pakistan Devletin Kuruluş Sürecinde Aligarh Ekolü

of the British. The negative policies implemented by the British government prompted the Muslim leaders in the region to take action to protect their Islamic identity and to guide religious life. As a result of the intellectual activity that developed in connection with this, Indian Muslims entered the process of "revival" in line with various views and schools formed within the framework of these views. As a result of this revival and its reflections in the field of education, a large part of the Muslim population preferred to focus on traditional education carried out in madrasahs, while the other part turned to modern educational institutions and opened universities, colleges and research centers. The awareness, education and training activities initiated by Sayyid Ahmed Han against the colonialism policy implemented by the British in India and developed with the contribution of many leaders are called the Aligarh school. In this restructuring process, the Aligarh School has adopted the policy of getting along with the British and the need to modernize the institutions in order to secure the future of the Muslims in the Indian sub-continent. As long as Muslims stayed away from politics, they would not have gained political, religious and cultural gains against Hindus and British. Those who grew up in the Aligarh College or University, was founded played a role in the intellectual infrastructure of the South Asian Muslims' independence movement. In this context, many social, educational and political leaders were able to emerge among Muslims thanks to this university. These leaders have played important roles in the political history of Pakistan, India and Bangladesh.

Keywords: Indian subcontinent, Muslim, Aligarh School, Ahmed Khan, Pakistan

АННОТАЦИЯ

Со второй половины XVIII-го века на Индийском субконтиненте, который полностью находился под британским контролем, возникла новая административная структура и политическое понимание. Негативная политика, проводимая британским правительством, побудила мусульманских лидеров региона принять меры по защите своей исламской идентичности и управлению своей духовной жизни. В результате интеллектуальной деятельности индийские мусульмане вступили в процесс "возрождения" с различными взглядами и школами. В результате этого и размышления в области образования большая часть мусульманского населения предпочла сосредоточиться на традиционном обучении в медресе, в то время как другая часть обратилась в современные учебные заведения и открыла университеты, колледжи и исследовательские центры. План, разработанная при участии многих лидеров, по повышению уровня осведомленности, просвещения и обучения и инициированная Сайидом Ахмедом Ханом против политики колониализма, проводимого британцами в Индии, называется "школой олигархов". В этом процессе реструктуризации "школа олигархов" взяла курс на лад с британцами и модернизацию институтов, чтобы обеспечить будущее мусульман на индийском субконтиненте. Если мусульмане не вмешивались бы в политику, они не добились бы политических, религиозных и культурных успехов против индусов и британцев. Те, кто получил образование в олигархском колледже или университете, основоположником которого был Сайид Ахмед Хан, сыграли определенную роль в интеллектуальной жизни движения мусульман Южной Азии за независимость. В этом контексте, благодаря этому университету, среди мусульман смогли появиться многие образованные и политические лидеры, которые сыграли важную роль в политической истории Пакистана, Индии и Бангладеша.

Ключевые слова: Индийский субконтинент, мусульманин, школа олигархов, Ахмед Хан, Пакистан.

GİRİŞ

Portekizlilerin 1498 yılında Hindistan'ın Kalküta limanına ulaşmasıyla birlikte Avrupalılar bölgede etkili olmaya başlayacak ve zamanla sömürgecilğe yönelirlerken XVII. yüzyılın başından itibaren gerçekleştirmek istediklerini *East India Company*¹ vasıtasıyla yani bir şirket eliyle temine yönelmiştir. Bu arada XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan sanayi inkılabıyla baş gösteren pazar-hammadde problemi Hindistan'da şirket iktidarının yerine İngiliz hâkimiyetinin tesisini gerekli kılacaktır (Vural,1995:20).

İngilizler, sömürgecilik anlayışlarının en önemli sembol ülkelerinden olan Hindistan'daki ideal ve icraatlarını günden güne arttırmaları karşısında yüzlerce yıldır ülkeyi başarıyla yöneten Babürlü İmparatorluğu her geçen gün otoritesini kaybetmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu durum XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hint alt kıtasında tamamen İngilizlerin kontrolünde olan yeni bir yönetim yapısı ve politik anlayışın gelişmesine yol açmıştır. Bu anlayışa dini, siyasi ve kültürel manada her türlü baskıya maruz kalan yerel ahali, İngilizlerin yanlış uygulamalarına karşı 1857 yılında bir isyan başlatmıştır. Sipahi Ayaklanması olarak tarihe geçen bu isyan, esasen Hindistan tarihinde İngilizlere karşı örgütlü ve güçlü bir karşı koyuşun ilk göstergesi olup önce ordu içinde, daha sonra sivil ahalinin de desteğiyle Kuzey ve Orta Hindistan başta olmak üzere ülkenin geniş bir kesiminde yayılmıştır. Netice itibarıyla bahse konu bu isyan, alt kıtada gerçekleşen Birinci Bağımsızlık Savaşı ile birlikte milliyetçilik hareketinin doğuşu olarak Hindistan'ın istikbalinde önemli bir yer teşkil ederken gelecek kuşaklara da ilham kaynağı olmuştur (Vural, 2015:181-202).

Sipahi ayaklanmasını bahane eden İngilizler, 1857'de resmen idareye el koydu.² Yönetim, Şirket'ten Devlet'e geçerken, (Sen,1958:5vd.;Ağaoğlu,1929:22vd.) Britanya ile Hristiyanlığın tabii düşmanı olarak görülen İslâm ahali, idarî kademelerden tamamen

¹ *Company Of Merchants Of London* adıyla kurulup daha sonra *East India Company* [Doğu Hindistan Şirketi]'e dönüşecek olan bu şirketin yapısı ve Hindistan'daki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz.W.Wilson Hunter,(1987),History of India VII, (nşr. W.Jackson), New Delhi, s.43, 80; W.Haig, (1958) "*The Armies Of the East India Company*", The Cambridge History of India VI; The Indian Empire1858-1918, (nşr.H.H.Dodwell), New Delhi, s.161. Kraliçe I.Elizabeth'in 31 Ekim 1601 tarihli fermanıyla kurulan Doğu Hindistan Şirketi sürekli gelişmiş ve 1757'de emperyalist yayılım dönemini başlatmıştır. 1765 yılında II.Şah Alem tarafından vergi komisyoncusu olarak tanınmasıyla birlikte imparatorluğun büyük bir kesiminde hukuki kontrolü de ele geçirecektir. Geniş bilgi için bkz., B.K.Gupta, (1966),Sirajuddaullah and the East India Company, 1756-1757: Background to the Foundation of British Power in India, London; Aziz Ahmed,(1990),Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm, İstanbul, s.23.

² Bkz., G.W.Forrest, (2000),The Indian Mutiny III ; Selections from the Letters Despatches and other State Papers Preseved in the Military Department of the Government of India, (1857-8), Delhi; S.Moinul Haq, (1968) The Great Revolution of 1957, Karachi; K.Sharma, (1985), Role of Muslims in Indian Politics (1857-1947), New Delhi, s.3vd.; K. M. Panikkar, (1947)Asia and Western Dominance, London, s. 111-128.;; Bu isyan bahanesiyle İngilizlerin, sadece Cavnûr'da Hindu-Müslüman ayrımı yapmaksızın otuz bine yakın günahsız insanı topa tuttuğu, bir kısmını Ganj nehrine atarken pek çok alim, fazıl kişiyi de diri diri ateşe vererek yaktığı ve 1809'da, aradan geçen elli seneye rağmen bu meseleyi hatırladığında her Hindlinin olay sanki yeni olmuş gibi kan ağladığı ve intikam hırsına kapıldığı hususunda bkz., Abdürreşid İbrahim, (1987),20. Asrın Başlarında İslâm Dünyası Çin ve Hindistan'da İslâmiyet (Kore, Singapur, Endonezya, Hind Adaları ve Hicaz Notları) II, (nşr., M.Paksu), İstanbul, s.291

Pakistan Devletinin Kuruluş Sürecinde Aligarh Ekolü

uzaklaştırılmak suretiyle³ ikinci sınıf vatandaşlığa itildi.⁴ Hukuk sistemi ve vakıflar düzenini tamamen değiştiren İngilizler, Farsça ve Urduca'yı yasaklamak suretiyle bir de kültür asimilasyonu başlattı. İngiliz idaresi, Hint Müslümanlarını pasif tutmak için tedbirler almaya çalıştı; Müslümanları devlet işlerinden uzak tutmanın yanısıra Müslüman-Hindu birlikteliğinin yeniden oluşmasını engellemek bu tedbirlerin başında geldi. Tüm bu gelişmeler Müslüman ulemâyı İslâmî kimliği koruma faaliyetlerine sevk etmiş, buna bağlı olarak gelişen fikrî hareketlilik neticesinde Hint Müslümanları çeşitli görüşler benimseyerek farklı düşünce yapılarından teşekkül eden ekoller doğrultusunda "ihya" sürecine girmişlerdir. "Yeniden canlandırma" olarak adlandırabileceğimiz bu sürecin eğitim-öğretim alanındaki yansımalarının sonucu olarak Müslüman halkın büyük bir kesimi medreselerde yürütülen geleneksel öğretime ağırlık vermeyi tercih ederken, diğer kısmı da modern öğretim kurumlarına yönelerek üniversiteler, yüksekokullar, araştırma merkezleri açmışlardır. Faaliyetleriyle Hint alt kıtasının eğitim-öğretim hayatına katkı sağlayan ekollerin en dikkat çekenleri gelenekçiler (Ehl-i Hadis, Deobendi), yenilikçiler (Aligarh), uzlaşmacılar (Nedve) olmak üzere üç kategoride değerlendirilir.

Hint alt kıtasında Müslüman ve gayrimüslim ahali arasında istiklal fikrinin doğuşu, gelişmesi ile birlikte Ehl-i Hadis, Ehl-i Kur'an, Tarikat-i Muhammediyye, Deoband, Nedvetu'l-Ulema, Aligarh Ekolü gibi İslam dinini yeniden ihya etme çalışmaları (Birişik,2004:1-62; Akhtar, 1989:62vd.) ve sonrasında 1906 yılında kurulan *All India Muslim League* (Hindistan Müslümanları Birliği) partisi etrafında gayrimüslim ahalinin birleşmesi ile birlikte İslam milliyetçiliği şekillenmeye başlamıştır. Müslim Lig ülkedeki Müslüman ahalinin önemli siyasi, iktisadi ve idari sorunlarını her yıl düzenli olarak yapılan toplantılarla gündeme taşıdığı gibi Müslüman ahalinin refahı ve ilerlemesi için kamuoyunu da yönlendirme icraatlarında bulunmuştur.⁵

Yukarıda bahsi geçen ekoller içerisinde en önemlisi Aligarh ekolü olmuştur. Bu ekol bugünkü Pakistan devletinin kuruluş sürecinde önemli rol oynamıştır. Ekol ismini Aligarh⁶

³ İdarede Müslümanların Hindulara oranı, 1835-1870 yılları arasında yetmişte bir nispetine kadar düşmüştü. Bkz., S.W.W. Hunter,(1871), *The Indian Musalmans*, London, s.147, 166vd. 181vd.

⁴ Bu dönemde, Müslüman ahalinin "*İngiliz idaresi altında ezilmekte olan bir millet*" olduğu hakkında bkz., S.W.W. Hunter, *The Indian Musalmans; Are they Bound in Conscience to Rebel Against the Queen ?*, Lahor 1968, s.149; Mümtaz'er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, İstanbul 1991, s.189.; Ayrıca, İngilizlerin insanlık dışı bazı uygulamaları için bkz. I.H.Qureshi,(1957), *History of the Freedom Movement I*, , s.51; Ahmed Rıza, (1982), *Batının Doğu Politikasının Ahlâken İflası*, (nşr., Z.Ebüzziya), İstanbul. s.43; F.R.Atay, (1943),*Hind*, İstanbul, s.53.

⁵ Hind alt kıtasındaki Müslüman ahalinin en önemli siyasi mercii olan Müslim Lig partisi, Pakistan kurulduktan sonra da devletin siyasi programının temel politikalarını oluşturan idari ve anayasal reform düşüncelerine şekil vermiştir. Müslim Lig hakkında geniş bilgi için bkz. . Syed Sharifuddin Pirzada, (1969), *Foundations of Pakistan (All-India Muslim League Documents:1906-1947) I*, Karachi; Kamalesh Sharma, (1985), *Role of Muslims in India Politics(1857-1947)*, New Delhi, s.114vd.; Hector Bolitho, (1954),*Jinnah Creator of Pakistan*, London,s.48vd .; Ram Gopal, (1854), *Indian Muslims a Political History (1858-1947)*, Lahore.

⁶ *Hindistan'ın Utar Pradeş eyaletinde İslâm Üniversitesi ile meşhur tarihî bir şehirdir. Delhi-Agra yolu üzerinde, Delhi'nin 120 km. güneydoğusunda Agra'nın 75 km. kuzeyinde bulunmaktadır. Bkz. Halit Eren, "Aligarh", DİA/II, s.460; A.R. Desai,(1966), *Social Bankround of India Nationalism, Bombay*, s.303vd.*

şehrinden almıştır. İngilizlerin Hindistan'da uyguladığı sömürgecilik politikasına karşı Seyyid Ahmed Han tarafından başlatılan, birçok liderin de katkısıyla gelişen bilinçlenme, eğitim-öğrenim faaliyetleri Aligarh ekolü olarak adlandırılır.

Ekolün kurucusu Seyyid Ahmet Han (1817-1898),⁷ 1857 kalkışması ve bu kalkışmanın ardından gelen sıkıntılı süreçte, Hint alt kıtasındaki Müslümanlarının geleceğini güven altına almak amacıyla İngilizlerle iyi geçinme siyasetini⁸ ve kurumlarda modernleşmeye gidilmesi gerektiği fikirlerini benimsemiştir(Ahmed,1990:44; Sherwani,1987:10). Müslümanlar siyasetten uzak kaldıkları sürece Hinduların ve İngilizler karşısında siyasi, dini ve kültürel alanda kazanım elde edemeyeceklerdi. Bu sebeple Ahmed Han, siyasi alanda üç ana tema üzerinde ısrarla duruyordu. Birincisi, Müslümanlarda siyasi uyanış zaruridir; ikincisi İngilizler birer dost olarak algılanmalı, işbirliğine gidilmelidir; üçüncüsü Müslümanların, Hindistan Milli Kongresine katılmaları uygun değildir.⁹ Ahmed Han, ilk iş olarak, İngiliz yönetiminden özür diledikten sonra “Şirketin yönetimi sırasında vuku bulan bozuklukları tenkit etmek, kalkışılan isyan hareketinin art niyetli emellere sahip bireyler tarafından provake edildiğini kabul ettirmek ve Hindistan tebaasının günahsız olduğuna ikna etmek” özüne dayanan "Asbâb-ı Bagâvat-ı Hind" adlı eserini yazdı. Böylece Ahmed Han, İngiliz yönetimi üzerindeki Müslümanların kötü imajını silme amacıyla idi. İngiliz yönetimine Müslüman ahalinin masum olduğuna dair yazılar yazdı.¹⁰

Bu dönemde Müslümanların politik düşünceleri Ahmed Han'ın himayesinde yeni bir şekil almaya başlamış ve O Müslümanları İngilizlerle açık bir savaşa girmemelerinde hususunda telkin etmiştir(Bulgur,1999:119). Müslümanların yeniden eski saygınlıklarına kavuşmalarının tek yolunun Hindular gibi İngilizlerle iyi ilişkiler kurmak olduğu fikrini Müslüman liderlere aktarmıştır. Aynı zamanda bu şartlar içinde ilerleyebilmek için Müslüman ahalden zorunlu olan Batı eğitim-öğrenim şeklini içtenlikle benimsemelerini, geçirdikleri son acı tecrübeden (1857 sipahi ayaklanması) faydalanmalarını istedi

⁷Seyyid Ahmed Han (1817-1898), Babürlü İmparatorluğuna hizmet etmiş saygın bir aileden geliyordu.1838'de babası Muhammed Muttaki'nin ölümünden sonra Doğu Hindistan Şirketi'nin Delhi'deki adliyesinde işe başladı. İngiliz görevlilerle düzenli ilişkilere girdi ve 1869-70'de İngiltere'yi ziyaret etti. Seyyid Ahmed Han bu gezi dönüşünde tamamen Batı tarzı yaşam biçimini seçmişti. İngiltere Seyyid Hanı 1869 da Hind Yıldızı Kumandanı ve 1888 de aynı derecede şövalyelikle ödüllendirildi. Seyyid Ahmed Han'ın hayatı ve düşünceleri için bkz. Shan Muhammad, (1976), Sir Syed Ahmad Khan A Political Biography, Lahore, s.41.; M.H.Hussain, (1970),Syed Ahmed Khan: Pioneer of Muslim Resurgence, Lahor.; V.Kumar Saxena, (1985),Muslims and the Indian National Congress [1884-1924], Delhi, s.38-59 ; M.Y. Abbasi, (1981),Muslim Politics and Leadership in South Asia 1876-92, İslamabad, s.58-92 ; G.Allana, Muslim Political Thought..., s. 111-124 ; Ş.Ali Düzgün, (1997),Seyyid Ahmed Han ve Entellektüel Modernizmi, Ankara, s.31-58.

⁸ Seyyid Ahmed Han Hint Müslümanlarının kendilerini zamanın gerisinde kalmış düşüncelere mahkum eden, muhafazakarlıkları nedeniyle acı çektiklerine inanıyordu. Muniruddin Chaghtai, (2009),Historic Struggle for Pakistan (1857- 1947), (Translated., R.A. Khan), Lahore, s.12

⁹ İngiliz karşıtı olan Milli Kongreyi tenkit etti ve Müslümanlar buraya iltihak ederlerse İngilizlerin teveccühünü kaybederler, diyerek Müslümanları İngiliz taraftarlığına teşvik etti. Bu tavırla kendisine “ Sir “ ünvanı verildi. M. A. Aziz, (1979), A History of Pakistan, Lahore, s.109 vd.

¹⁰ Seyyid Ahmed Han'ın yazmış olduğu mektuplar için bkz. Yusuf Husain, (1967),Selected Documents from the Aligarh Archives, Asia Publishing House, Aligarh.

Pakistan Devletinin Kuruluş Sürecinde Aligarh Ekolü

(Allana,1987:43). Ahmed Han sosyal ve kültürel kalkınmayı eğitimde ilerlemeye bağlı bulduğundan temelinde şu maddeleri içeren bir program izlemeye başladı (Muhammad, 1976:41;Düzgün,1997:126vd.). İlk olarak Batı eğitimini ve bilimini tereddütsüz kabul etmek ve Batı tarzında yeni bir eğitim öğrenim kurumu teşekkül ettirmek; ikincisi, değişen şartlar doğrultusunda dine ve kutsal kitaplara akılcı bir yorum getirmek; üçüncüsü, idarecilerle Müslümanlar arasındaki uçurumu kapatmak için köprüler oluşturmak üzere bir plan hazırlamıştır(Aziz,1979:111; Hussain, 2002:3vd.; Hasan, 1985:4). O Müslümanlar için kalkınmanın; Avrupa ilmini, sanatını ve yaşayış tarzını idrak ederek, bunlardan azami derecede fayda sağlayarak gerçekleştirilebileceği düşüncesini savunmaktadır.¹¹ Ahmed Han Hindistan'ın entelektüel yapısını değiştirmeyi amaçlayan eğitim projelerine 1859'da başlamış ve bu tarihten itibaren İngilizcenin eğitim dili olarak kullanılması yönünde direktifler vermiştir. Bu amaç doğrultusunda 1864'te Hindistan'a hitap eden Batı bilimlerini tanıtmak amacıyla bir cemiyet kurmuştur.

Ahmed Han, İngiliz öğrenim sistemi yoluyla Müslümanları kabuklarından çıkarmak istediğinden, kendisi tarafından kurulan “Bilim Derneği” (*Scientific Society*)¹², Urduca-İngilizce “Tehzibul Ahlak” adlı dergi çıkarmanın yanı sıra eğitim konusunda pek çok metnin çevirisini yayınlamıştır.¹³ Söz konusu dergi Müslümanların dini ve sosyal yaşamlarını kaleme alan makaleleri kapsamıştır. Bilim Derneği aynı zamanda nadir ve değerli Doğu eserlerinin yayınlanmasıyla da görevlendirilmiştir. Dernek Seyyid Ahmed Han rehberliğinde pek çok İngilizce çalışmanın Urduca çevirilerini yayınlanmasının yanı sıra iki yıl sonra 1866'da Aligarh Institute Gazette (Aligarh Enstitüsü Gazetesi) adlı haftalık bir gazete yayınlamaya başlamıştır(Abd-ul-Hak, 1959:147-149; Abbasi,1998:20). Gazete, görüşlerini İngiliz hükümetine sunarken, Hintlileri ise İngiliz idare sistemi hakkında bilgilendirmeyi hedeflemiştir. Eğitsel, sosyal ve siyasi makaleler sürekli bir şekilde bu gazetenin sütunlarında yer almıştır.¹⁴ Böylelikle Müslümanlara Batı kültürü verildiği gibi İngiliz hükümetine olan düşmanlık giderilmeye çalışılmıştır.

Seyyid Ahmed Han, söylemlerinde Hindistan'ın dâru'l-harp olmadığını ve Hıristiyan Batı kültürünün Hint alt kıtasına getirdiği yeniliklerin İslâm'a aykırı olmadığını savunmuştur. Öyle ki bir adım öteye giderek, Batı kültürünün İslami hayat biçimiyle bağlantı kurma imkânlarını görmüş ve İslam düşüncesinin geleceği için modern düşüncelerin meydan

¹¹ Seyyid Ahmed Han *Tahzib-ul-Akhlaq* adlı mecmua da Türkleri örnek gösteriyordu. “Biz ümit ediyoruz ki Hind-Pakistan Müslümanları da aynı yola girecekler ve taassuplarını bırakarak güzel yaşamaya ve kültüre yöneleceklerdir.” 1877 da Aligarh kolejini kurduğu zaman Türk elbiselerini öğrencilerin üniforması olarak seçti. Pakistan publications, (1968), *Struggle for Independence, Turkey and Pakistan Karachi*.

¹² Seyyid Ahmed Han, 24 Aralık 1870 yılında ilk sayısında programını şu şekilde ortaya koymuştur.” Bu dergiyi çıkarmamızdaki maksat Hindistan Müslümanlarını medeniyetin en güzelini arzular hake getirmektir. ...” Geniş bilgi için bkz. Şaban Düzgün, (1997)Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi, Ankara, s.131 vd; Ayrıca bu dergi Hindistan'ı batıya açan Rönesans Devrinin ilk izlenimleriydi. Muhammad Sadıq, s.250.

¹³ 1847'de yazdığı *Asar-us-sanadid* (Eski Eserler) adlı bu eserinde ayaklanmanın nedenlerini analiz etti ve İngilizlerin sert ve haksız politikalarını ortaya koydu. Geniş bilgi için bkz. Şaban Düzgün, s.131 vd

¹⁴ Gazete haftada iki defa olmak üzere Ahmed Han döneminde yayımlandı. Geniş bilgi için bkz. Shan Muhammad, (1976), *Sir Syed Ahmad Khan a Political Biography*, Lahore, s.53vd.

okumalarına karşı koyabilecek yol ve yöntemleri gözler önüne sermiştir(Hamid, 1991:398; Hussain,2001:3vd.; Sherwani, 1987:72). Bu farkındalıkları yaratmanın yanısıra Seyyid Ahmed Han, Müslümanları örgütleme ve ulus oldukları bilincini eskisi gibi güçlü hale getirme stratejisi doğrultusunda pek çok eser kaleme almıştır.¹⁵

1870 yıllarının sonlarına doğru Ahmed Han batı çizgisinde bir kolej kurma konusunda Müslümanları kendisiyle işbirliği içinde olmaları yolunda teşvik etmiştir. Şöyle diyordu; “Müslümanlar asla Arap dilini öğrenmekten vazgeçmemeliler. Bu dil atalarımızın kutsal dilidir; fakat ekonomik gücümüze ve rahat bir yaşama açılan vasıtalar İngiliz eğitim-öğrenimine bağlıdır. Bizler buna gereken önemi vermeliyiz.”¹⁶Bu kolejin projesi Müslümanlara *Aligarh Institute Gazette*’(Aligarh Enstitü Gazetesi)deki makaleler ile tanıtılmaya başlandı ve 1877 yılında Aligarh’da *Mohammadan Anglo-Oriental Collage* (Aligarh Koleji)’ni kurdu. Kolejın sınıfları kısa sürede Müslüman ailelerin çocuklarıyla dolmuştu. Kurmuş olduğu kolej aynı fikir sahiplerinin bir toplanma yeri ve liberalizm ile ilericiliğin bir sembolü olmuştur. Bu kolej, Müslümanları batının genel anlamda uygarlığı ve özellikle de modern eğitimini kabul etmeleri için ikna etmişti (Chaghtai,2009:12; Lelyveld, 1996:103-116). Eğitim dili olarak İngilizce’nin benimsendiği Aligarh Koleji’nde İslâmî ilimler Arapça olarak okutulmanın yanısıra Urduca ve Farsça da öğretimde önemli bir yere sahip olmuştur.

Aligarh kolejinin kuruluşundan on yıl sonra Ahmed Han farklı yerlerde eğitim konferansları veren ve Müslümanlar arasında Aligarh ekolünün fikirlerini yayan, ülke çapında periyodik tutarlar düzenleyebilecek sağlam bir organizasyon kurulmadıkça, böyle büyük bşr coğrafyada hiçbir plânın tam olarak başarı sağlayamayacağı düşüncesine sahipti. Bu nedenle “Tüm Hint Müslümanları Eğitimi Kongresi” (*All Indian Muhammadan Education Congress*)’ni kurdu. Söz konusu organizasyon öğrenimi yaygın hale getirmek suretiyle Hint alt kıtasındaki Müslümanlarının eğitim-öğrenim ve politik açıdan gelişmesinde kilit rol oynamıştır. Daha sonraları kongrenin Allahabad’da yapılan toplantısında isminin “Müslüman Eğitim Kongresi” (*Mohammedan Educational Congress*) şekline çevrilmesine karar verildi.

Aligarh ekolü, 1906’da Tüm Hindistan İslam Birliği’nin kurulmasına kadar Hindistan Müslümanları için bir merkez işlevi gördü(Eren,260). Aligarh Hint alt kıtasında sosyal ve kültürel reformlar yapmayı ön gören bir ekoldür. Kendisine gaye edindiği bu amaç doğrultusunda gayet başarılı olmuş öyle ki Aligarh ekolü sayesinde Müslümanlar arasında çok sayıda sosyal, öğretici ve politik lider çıkmıştır.

Ahmed Han, 1898’ de ölünce yarım kalan çalışmalarına Muştak Hüseyin Vakar-ul-Mulk, Maulana Hüseyin Azad, Nezir Ahmed, Altaf Hüseyin Hali, , Molvi Çarag Ali, Ekber Allahabadi ,Şibli Naumani, Navab Muhsun-ul-Mulk ile Ağa Han bıraktığı yerden devam etmişlerdir(Natesan, 1981:21vd; Muhammed, 1976:273; Ahmad, 2005:17vd). Ağa Han şöyle yazmaktadır: “Günümüz tarihinde üniversite bir ulusun fikri ve ruhi bakımından uyanması ve gelişmesi için bir sıçrama tahtası olarak büyük rol oynamaktadır. Fakat Aligarh’ın

¹⁵ Tarih-i Serkeş-i Becnur, Risale-i Esbab-i Bağavat-i Hind, Loyal Muhammadans of India, Tebin-ul Kalam gibi eserleri hakkında geniş bilgi için bkz., Shayesta Khan, (2017),Sir Syed & Aligarh Movement a Bicentenary Bibliography I., Educational Publishing House, Delhi.; G.A. Natesan, (1981),*Eminent Mussalmans*, Neeraj Publishing House, New Delhi,s.1-37

¹⁶ **Urdu Dili ve Edebiyatı Ahmed Han tarafından Aligarh’da başlatılan bu hareketle ilerleme ve gelişme için büyük bir fırsat yakalamış ve bu fırsattan gerektiği şekilde yararlanarak eski ve yeni arasında farklar olduğunu göstermiştir. Hakan Kuyumcu, “Urducanın Gelişiminde Etkin Olan İlk Batılı Eğitim Kurumları ve Aligarh Hareketi”, NÜSHA VI/20, 2006, s.133-146**

Pakistan Devletinin Kuruluş Sürecinde Aligarh Ekolü

dışardan hiçbir yardım görmeksizin tamamen kendi gayretlerimizle kurulmuş olduğunu gururla söyleyebiliriz ve keza, Pakistan'ın hür ve bağımsız bir ulus olarak Aligarh Müslüman Üniversitesi içinde doğduğunu belirtiriz.” (Allana,1982:44). Ahmed Han'ın başlattığı ve Aligarh ekolü olarak adlandırılan bu ekol diğerlerince sürdürülerek bir takım müesseseler kurulmuş, konferanslar verilmiştir. Yazdıkları makale, çıkardıkları gazete ve verdikleri konferanslarla Hindistan Hilafet hareketlerine de katkı sağlamışlardır. Hindistan Hilafet hareketi öncülerinden Şevket Ali(1873-1938) ve Muhammed Ali (1878-1931, Aligarh ekolünde yetişmiş önemli simalardan olup, çıkardığı gazete ve dergilerdeki yazıları yanında Hindistan'da Osmanlılar için yardım toplanmasına ve Balkan savaşlarında doktorlardan oluşan bir heyetin Türkiye'ye gönderilmesine öncülük yaptı(Özcan,2010:30,499).

Belli bir süre dönemin farklı üniversitelerine bağlı olarak eğitim veren Aligarh kolej, 1888'e kadar Kalküta'ya bu tarihten sonra Allahabad Üniversitesi'ne bağlı, nihayetinde 1920 yılında üniversite statüsüne kavuşarak “Aligarh Muslim University” adını almıştır.¹⁷ Aligarh Müslüman Üniversitesi kuruluşundan itibaren itibaren birçoğu meşhur müsteşriklerden olmak üzere pek çok yerli ve yabancı hoca burada ders vermiştir. Bunlar arasında T.W. Arnold, J. Horovitz, A. Tritton, Şiblî Nu'mânî, O. Spies, Habîbürrahmân Hân Şîrvânî ve Hamîdüddîn Ferâhî gibi isimleri bunlar arasında sayabiliriz. Kolej, Hint alt kıtasında, Batı'nın gelişen modern ilimlerinin okutulduğu ve Batı tarzı öğretim ve araştırma tekniklerinin uygulandığı bir kurum olmuştur. Faaliyetleriyle Hint alt kıtasının eğitim-öğretim hayatına katkı sağlayan ekol, bölgenin 1947'de Hindistan ve Pakistan adıyla iki ayrı ülke biçiminde şekillendirilmesinden sonra da varlığını sürdürmüştür. Merkezlerini ve önemli eğitim kurumlarını Pakistan'ın kuruluşundan sonra bu ülkeye taşıyan ekol, medrese eğitimini devletin eğitim sistemine adapte etmiştir.

SONUÇ

Hint alt kıtasındaki Müslümanları eğitim, öğretim ve siyaset alanlarında aydınlatmak amacıyla kitap, dergi ve gazeteler çıkarılmış, eğitim konferansları verilmiştir. Bu bağlamda Seyyid Ahmed Han, Müslüman ve Hinduların birbirinden çok farklı olduklarını demokratik seçimlerde Hinduların Müslümanlardan sayıca fazla olduklarından eşit temsil edilemeyeceklerini aynı zamanda Urdu diline Müslümanların sahip çıkması gerektiğini aksi halde kültürlerinin önlenemez bir yozlaşma sürecine gireceğini dile getirmiştir. Böylelikle iki farklı ulus iki farklı kültür ve gelenek vurgusu yaparak Müslümanları bilinçlendirmiştir. Çeşitli alanlarda gerçekleştirmiş olduğu reformlar sayesinde Hint alt kıtasındaki Müslümanlar yeni dünya düzenine uyum sağlamaya başlamıştır. Toplumsal açıdan orta ve yüksek sınıfa mensup Müslümanların çocuklarının okuduğu bu okullar, aynı zamanda Pakistan'ın kurulmasında rol oynayan kadroların yetiştiği merkez olmuş ve ilk kez ayrı bir devlet fikri bu okullarda dillendirilmeye başlanmıştır.

Aligarh ekolü, Hint Müslümanlarının politik gelişimleri için sadece bir kolej ve üniversite değil, aynı zamanda hayatın her kesiminde onların haklarını koruyabilmek için diğerlerinden ayrı olarak, organize olmaları gerektiğini kendilerine hatırlatan bir hareket olmuştur. Verilen konferanslar, çıkarılan gazeteler ve kitaplarla Müslüman ahalinin

¹⁷Bugünkü Aligarh Müslüman Üniversitesi hakkında geniş bilgi için bkz. Zaferullah Dauî, (1995),Pakistan ve Hindistanda Hadis Çalışmaları, İstanbul,s.297; M. A. Aziz, A History of Pakistan, s.108.; W. Cantwell Smith, (1943), Modern İslam in India a Social Analysis, Minerva Book Shop , Lahore,s. 43vd;Aijad Ahmad, Aligarh Muslim University an Educational and Political History 1920-47, Lata Sahitya Sadah 2005 s.17vd.; Suresh Chandra Ghosh, (1977), Development of University Education 1916-1920 II., Sterling Publishers, New Delhi,s.96-223.

bilinçlenmesi için aktif rol oynamıştır. Aligarh ekolü sadece Kuzey Hindistan ile bağlantılı değildir, Hint alt kıtasının diğer bölgelerinde de etkisi fazla olan bir harekettir. Kurmuş olduğu Aligarh kolejinde veya Üniversitesinde yetişenler güney Asya Müslümanlarının bağımsızlık hareketinin fikri alt yapısında rol oynamışlardır. Bu bağlamda bu üniversite sayesinde Müslümanlar arasında birçok sosyal, öğretici ve politik liderlerin çıkması gerçekleşebilmişti. Bu liderler Pakistan, Hindistan ve Bangladeş'in siyasi tarihinde önemli roller üstlenmişlerdir. Aligarh kolejinde veya Üniversitesinde yetişenler liderlere baktığımızda: Liyakat Ali Han Pakistan devletinin ilk başbakanı Eyüp Han başbakanlık görevinden sonra 1958-1969 yılları arasında Pakistan cumhurbaşkanı, Khawaja Nizamuddin Pakistan devletini ikinci genel valisi, Muhammad Mansur Ali, Bangladeş'in üçüncü başbakanı, Sheikh Abdullah ve Mufti Muhammed Syed Jamnu ve Keşmir bakanı, Zakir Husain, Hindistan'ın üçüncü Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır.

KAYNAKÇA

- ABBASİ, M.Y. (1981), *Muslim Politics and Leadership in South Asia 1876-92*, İslamabad.
- AHMAD, A. (2005), *Aligarh Muslim University an Educational and Politcal History 1920-47*, Lata Sahitya Sadah, Ghaziabad.
- AHMED, A. (1990), *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm*, Yöneliş Yayınları İstanbul.
- AHMET, A. (1929), *İngiltere ve Hindistan*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- ALLANA, G. (1982), *Bir Milletın Yaraticısı Cinnah*, (nşr., Ahmet Edip Uysal), Kültür Bakanlığı, Ankara.
- ALLANA, G. (1987), *Muslim Political thought the ages 1542-1947*, New Delhi.
- ATAY, F.R. (1943), *Hind*, İstanbul.
- AKHTAR, S. (1989). *Pakistan Since Independence the Political Pole of the Ulama I*, University of York.
- AZİZ, M. A. (1979), *A History of Pakistan*, Pilgrim Reader Books, Lahore.
- BİRİŞİK, A. (2003), "Medrese: Hint alt kıtasında medrese", *DİA/XXVII*, (s.333- 338).
- BİRİŞİK, A. (2004/2), "Hint alt kıtasında İslam araştırmalarını dünü bugünü: Kurumlar, İlim faaliyetler, şahıslar, eserler", *DİVAN İlimi Araştırmalar*, S.17,(s. 1-62).
- BOLİTHO, H. (1954), *Jinnah Creator of Pakistan*, London.
- BULGUR, D. (1999), "1850-1907 Yılları Arası Hind Yarımadası'ndaki İslami Fikir Akımları", Ankara, (yayınlanmamış Doktora tezi).
- CHAGHTAI, M. (2009), *Historic Struggle for Pakistan (1857- 1947)*, (Translated., R.A. Khan), Lahore.
- DAUİ, Z. (1995), *Pakistan ve Hindistanda Hadis Çalışmaları*, İstanbul.
- DESAİ, A.R. (1966), *Social Bankround of India Nationalism*, Bombay.
- DÜZGÜN, Ş.A., (1997), *Seyyid Ahmed Han ve Entellektüel Modernizmi*, Ankara.
- EREN, H. "Aligarh", *DİA/II*, s.460.
- FORREST, G.W. (2000), *The Indian Mutiny 1857-58 III.*, Calcutta.
- GEORGE, K. (1985), *British Administration During The Revolt of 1857*, New Delhi.
- GHOSH, S.C. (1977), *Development of University Education 1916-1920 II.*, Sterling Publishers, New Delhi,(s.96-223).
- GOPAL, R. (1854), *Indian Muslims a Political History (1858-1947)*, Lahore.
- GUPTA, B.K. (1966), *Sirajuddaullah and the East India Company, 1756-1757: Background to the Foundation of British Power in India*, London.
- HAİG, W. (1958), "The Armies Of the East India Company", *The Cambridge History of India VI; The Indian Empire 1858-1918*, (nşr.H.H.Dodwell), New Delhi, (s.161-163).

Pakistan Devletinin Kuruluş Sürecinde Aligarh Ekolü

- RAHMAMÍ B.M.R. HASSAAN,(1959) *The Educational Movemenet of Sir Ahmed Han 1858-1898*, London University, London.
- HAQ, S.M., (1968), *The Great Revolution of 1957*, Karachi.
- HUNTER, S.W.W. (1871), *The Indian Musalmans*, London.
- HUNTER, W.W. (1987), *History of India VII*, (nşr. W.Jackson), New Delhi.
- HUSAIN, Y. (1967), *Selected Documents from the Aligarh Archives*, Asia Publishing House, Aligarh.
- HUSSAIN, M.H. (1970), *Syed Ahmed Khan: Pioneer of Muslim Resurgence*, Lahor.
- INNES, A.D. (1985), *A Short History of The British in India*, New Delhi.
- İBRAHİM, A.(1987), *20. Asrın Başlarında İslâm Dünyası Çin ve Hindistan'da İslâmiyet (Kore, Singapur, Endonezya, Hind Adaları ve Hicaz Notları) II*, (nşr., M.Paksu), İstanbul.
- KHAN, S. (2017), *Sir Syed & Aligarh Movement a Bicentenary Bibliography I.*, Educational Publishing House, Delhi.
- KUYUMCU, H. (2006) "Urducunun Gelişiminde Etkin Olan ilk Batılı Eğitim Kurumları ve Aligarh Hareketi", *NÜSHA VI/20*, (s.133-146).
- MALLESON, G. B. (1999), *The Indian Mutiny of 1857*, New Delhi.
- MUHAMMAD,S. (1976), *Sir Syed Ahmad Khan A Political Biography*, Lahore.
- NATESAN, G.A. (1981), *Eminent Mussalmans*, Neeraj Publishing House, New Delhi.
- PAKDEMİRLİ, M.N. (2015), "Hint alt kıtasında dini Ekoller ve din Eğitimi", *EKEV Akademi Dergisi*, S.62, (s.425-452)
- Pakistan Publications, (1968), *Struglge for Independence*, Turkey and Pakistan Karachi.
- PANİKKAR, K.M. (1947), *Asia and Western Dominance*, London, s. 111-128;
- PİRZADA S.S. (1969), *Foundations of Pakistan (All-India Muslm League Documents:1906-1947) I.*,Karachi.
- Preseved in the Military Department of the Government of India*, (1857-8), Delhi.
- QUREŞHİ, I.H. (1957), *History of the Freedom Movement I*. Karachi.
- RIZA, A. (1982), *Batının Doğu Politikasının Ahlâken İflası*, (nşr., Z.Ebüzziya), İstanbul.
- SAXENA, V.K. (1985), *Muslims and the Indian National Congress (1884-1924)*, Delhi.
- SHARMA,K. (1985), *Role of Muslims in Indian Politics (1857-1947)*, New Delhi.
- SHERWANİ, L. A. (1996), *The Founder of Pakistan*, Karachi.
- SMİTH, W. C. (1943), *Modern İslam in India a Social Analysis*, Minerva Book Shop , Lahore.
- VURAL, S. (1995), *İngiliz Hakimiyetinin Hindistan'da Tesisi*, Malatya.(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- VURAL, S. (2015), "Sipahi Ayaklanmasının Siyasi Sebepleri", *Belgü /2*, Ardahan, s.181-202.
- ÖZCAN, A. (2010), "Şevket Ali", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXXIX*, s. 30
- ÖZCAN, A. (2010), "Muhammed ", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXX*, s. 499-500

**YÖNETİCİLERİN YILDIRICI DAVRANIŞLARININ ÖZEL OKUL
ÖĞRETMEN MOTİVASYONUNA ETKİSİ**

**THE EFFECT OF MANAGERS 'DEADLY BEHAVIOR ON PRIVATE
SCHOOL TEACHER MOTIVATION**

**ВЛИЯНИЕ ПОВЕДЕНИЯ МОББИНГА МЕНЕДЖЕРОВ НА
МОТИВАЦИЮ УЧИТЕЛЕЙ ЧАСТНОЙ ШКОЛЫ**

Hanifi ÜKER*

ÖZ

Yıldırma hem bireysel hem grupsal etki açısından negatif sonuçları olan soyut ve karmaşık bir yapıdır. Çalışma alanında uygulanan yıldırma, daha çok hem çalışan üzerinde hem de başkalarına karşı yapılan; tahammülsüzlük, psikolojik yıldırma, düşüncülere baskı kurma, farklılıklara karşı kabullenmeme gibi durumlardır. Bu çalışmada yıldırmanın Özel okul öğretmenlerin motivasyonu üzerindeki etkilerine değinilmiş ve bu etki açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmamıza 14 erkek, 27 kadın olmak üzere toplam 41 kişi gönüllü olarak katılmıştır. Bu araştırma, yöntem olarak nicel tarama modeli ve kesitsel tarama tasarımına dayalı olarak hazırlanmıştır. Verilerin elde edilmesinde 'İş yerinde psikolojik taciz ölçeği' ile 'Kişisel Bilgi Formu' kullanılmıştır. Normallik testi için Kolmogrov-Smirnov (KS) testi uygulanmıştır. P değerleri 0,05 ten küçük çıkmıştır. Bu durum verilerin normal dağılmadığını göstermiştir. Daha sonra betimsel analiz yapılarak frekans, ortalama ve yüzde değerleri hesaplanmıştır. Normal olmayan dağılımlarda parametrik olmayan analizler yapılır (Yıldırım & Şimşek, 2016). İki değişkenli kategorik bağımsız değişkenlerimiz olan cinsiyetin bağımlı değişken üzerindeki etkisi Mann-Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Beş değişkenli olan hizmet süresi ve yaş ile on değişkenli olan branş değişkenlerinin etkileri ise Kruskal – Wallies testi ile yapılmıştır. 28 bağımlı değişken üzerinde; cinsiyet, hizmet süresi, yaş, ve branşa göre anlamlılık ilişkisi aranmıştır. Analiz sonuçları bize göstermiştir ki; erkeklerin kadınlara göre, matematik branşının diğer branşlar göre, işe yönelik davranışlar açısından sınıf öğretmenliği branşı diğer branşlara göre, daha fazla, yıldırma maruz kalmıştır. Yine benzer şekilde dışlayan davranışlar ile sözlü, yazılı ve görsel saldırılar açısından matematik branşının daha fazla yıldırma maruz kaldığı görülmektedir. Hizmet süresi ve yaş değişkenlerine göre boyutlar arasında ve ölçeğin ortalamasında anlamlı farklar bulunmamıştır.

* ORCID: [0000-0002-7492-6784](https://orcid.org/0000-0002-7492-6784) Doktora Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi Ortak Programı Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, [email: hanifufer@hotmail.com](mailto:hanifufer@hotmail.com)

Yöneticilerin Yıldırıcı Davranışlarınınözel Okul Öğretmenmotivasyonuna Etkisi

Anahtar Kelimeler: Yıldırma, psikolojik taciz, öğretmen motivasyonu, tahammül, fobi

ABSTRACT

Mobbing is an abstract and complex structure that has negative consequences for both individual and group impact. Mobbing applied in the work area is mostly done both on the employee and against others; these are situations such as intolerance, psychological intimidation, pressure on thoughts, and not accepting differences. In this study, the effects of mobbing on the motivation of private school teachers were mentioned and these effects were tried to be explained. The sample of the study consist of 41 volunteer teachers, 27 of the teachers are female and 14 are male. This research has been prepared based on a quantitative scanning model and cross-sectional scanning design. "Psychological Harassment Scale at Work" and "Personal Information Form" have been used to obtain data. Kolmogorov-Smirnov (KS) test has been used for normality test. P values were less than 0.05. his situation has shown that the data hasn't been distributed normally. Then descriptive analysis has been performed and frequency, average, and percentage values have been calculated. In abnormal distributions non-parametric analyzes are performed (Yıldırım & Şimşek, 2016). The effect of gender, which is our bivariate categorical independent variable, on the dependent variable has been analyzed by using the Mann-Whitney U test. The effects of the five-variable length of service and age and the ten-variable branch variables have been performed using the Kruskal - Wallie's test. On 28 dependent variables; significant relationships have been determined according to gender, length of service, age, and branch. Analysis results have shown that the mobbing level is very low. Male teachers compared to female teachers, teachers of mathematics compared to other branch teachers and in terms of work-oriented behaviors, the classroom teaching branch has been exposed more mobbing than other branches. Similarly, it has observed that teachers of mathematics have exposed to more mobbing than other branches in terms of exclusionary behaviors, written and verbal attacks. No significant differences have been found between the dimensions and the mean of the scale according to the variables of service time and age.

Keywords: Mobbing, psychological abuse, teacher motivation, tolerance, phobia

АННОТАЦИЯ

Моббинг - это абстрактная структура, имеющая последствия, выходящие за рамки индивидуальных и групповых эффектов. Моббинг на рабочем месте в основном направлен как на сотрудника, так и против других; Это такие ситуации, как нетерпимость, психологический моббинг, психологический моббинг, мышление, неприятие навыков. Упоминалось о влиянии моббинга на мотивацию учителей частных школ и пытались объяснить этот эффект. В нашем исследовании добровольно приняли участие 41 человек, 14 мужчин и 27 женщин. Этот метод исследования был подготовлен в соответствии с моделью количественного сканирования и дизайном поперечного сканирования. Для получения данных использовались «Психологические домогательства на рабочем месте» и «Форма личной информации». Тест Колмогорова-Смирнова (К.С.) использовали для проверки нормальности. P было на 0,05 на десять меньше. Эта ситуация показала, что он не распространялся нормально. Затем был проведен описательный анализ и рассчитаны частота, среднее значение и информационное содержание. Непараметрические анализы выполняются при аномальных распределениях (Yıldırım & imşek, 2016 гроза и молния 2016). Эффект зависимой переменной от пола, которая является нашей двумерной категориальной независимой переменной, был проанализирован с помощью U-критерия Манна-Уитни. Эффекты пяти переменных продолжительности обслуживания и возраста, а

также переменных филиала были выполнены с помощью теста Краскала-Уоллиса. По 28 переменным переменным; Значимые отношения искали в зависимости от пола, стажа работы, возраста и отрасли. Результаты анализа для нас очень плохо запрограммированы. По сравнению с женщинами видно, что математическая ветвь больше подвержена моббингу, чем другие ветви математики, за исключением ориентированного на работу поведения, боевых единоборств и подобного поведения, а также устных, письменных и письменных нападок. Не было обнаружено значительных различий между размерами и средним значением шкалы в зависимости от продолжительности службы и возраста.

Ключевые слова: моббинг, психологическое насилие, мотивация учителя, толерантность, фобия.

GİRİŞ

Modern çağın etkisi ile günümüzde grupların ve etkinliklerin gelişiminde en önemli kaynağın bireyler olduğu kabul edilir. Kuruluşlar için bireyler (çalışanlar) duygu, düşünce, davranış ve verimlilik açısından son derece önemlidir, ancak kuruluşun sürdürülebilirliği ve rekabet edebilirliği için gereklidir. Bireyler üzerinde gerçekleşen yıldırma faaliyetleri organizasyonların geleceğine büyük zararlar vermektedir (Agervold & Mikkelsen, 2004). Günümüzde yıldırma (mobbing) yeni bir kavram olarak keşfedilsede aslında uzun süredir ortada var olan bir olgudur. Bununla beraber gereken ilgi ve alakayı görmemektedir. Çünkü yıldırmanın varlığını kabul etmek zordur. Bunu bir işyeri kültürü olarak ispatlamak ve ortaya çıkarmak büyük bir çaba gerektirmektedir (Koç & Bulut, 2009). Aslında biz bu yıldırmaya gizemli bir olgu olarak bakabiliriz. Bu durum uygulayıcıları yıldırmaya teşvik etmekte ve maruz kalanlar çaresizce boyun eğmektedir. Bireyler çeşitli psikolojik ve diğer sorunlar ile yüzleşmektedir. Bu yüzleşme çoğu zaman fiziksel şiddetten daha fazla zarara neden olmaktadır (Hubert & Van Veldhoven, 2001).

1.1. Yıldırma Kavramı

Yıldırma kavramını; Leymann (1996) terörle eş tutmaktadır. Bu terör, kişiye karşı ahlak dışı, iyi niyetli olmayan, sistemli olarak yapılan eylemlerin bütünüdür. Daha geniş bir ifade ile yöneticiler tarafından sistematik olarak tekrar edilerek yapılan psikolojik baskı ve saldırı ile birilerine zarar verme ve mağdur etme gibi olaylardan meydana gelir (Leymann, 1996). Yıldırma, hedefindeki kişinin toplumdaki itibarını zedeleme ve onu bezdirmek için sistemli bir şekilde devam eden kötü niyetli ruhsal olarak yıpratma ve sonucunda onun işi bırakmasına kadar varan fiillerdir. Yıldırma davranışında bulunan yönetici veya işverenin amacı yalnızca çalışanı istifaya ettirmek değil; tehdit, şantaj, şiddet, baskı, aşağılama, dışlama ve süreklilik gösteren davranışlarla yıldırma gerçekleştirmektir. Bu nedenle, yıldırma işyerinde belirli bir kişi için uzun süreli ve ısrarlı olumsuz davranış gibi bilinçli bir davranış olarak kabul edilebilir (Bulut & Göktürk, 2012). İnsanların dışlanması, süreklilik arz eden bıkırtıcı davranışlar ve tutumlar açık bir şekilde yıldırmaı ifade etmektedir (Tetik, 2010). Bu konuda çalışan araştırmacılar, yıldırmanın farkı ve teşhisinin doğru bir şekilde tespit edilebileceğinin yanında kavramın tamamen soyut olduğunu ileri sürmektedir. Ancak yıldırma, genellikle bir grubun bir bireye

Yöneticilerin Yıldırıcı Davranışlarınınözel Okul Öğretmenmotivasyonuna Etkisi

psikolojik saldırılarını içerirken, zorbalık aşağıdan yukarıya yapılır ve zorbalık fizikseldir (Yücetürk & Öke, 2005). Alan yazında yıldırmanın etkileri üzerine birçok araştırma bulunmaktadır. Genel olarak bu çalışmaların sonucunda yıldırma, örgütün amaçları ve verimliliğini doğrudan etkilemektedir (Koç & Bulut, 2009; Leymann, 1990; Serin, 2018; Tetik, 2010; Yaman, 2009). Tınaz (2006)'a göre yıldırmaya maruz kalmanın en başında işveren veya yönetici ile çalışan arasında çatışmaya sebep olan önemli bir olayın vuku bulması vardır. Etkilenecek olanların bunun farkında olmaması, olmamış gibi davranması ya da çözümünde yetersiz kalması süreci hızlandıran temel nedenlerdendir. Yıldırmanın etkilerine bağlı olarak sonuçta ciddi travmalar oluşabilir. Bu travmalardan hareketle sorunların yıldırmaya maruz kalan kişiden kaynaklandığına inanılmaktadır. Bu yüzden hedef tahtası haline gelir ve çoğu zaman işini kaybeder (Halaç & Güloğlu, 2019; Tetik, 2010).

1.2. Yıldırmanın Tarafları

İş yerinde yıldırmaya maruz kalan tarafa "yıldırma mağdurları" denir. Ayrıca yıldırma mağdurlarının genellikle çalışan, çalışmalarına bağlı, alternatifleri ortaya koyabilen, üretken ve yeniliğe açık olduğu görülmüştür. Özellikle yıldırma için hedef kişiler; yardım etmeye çalışan ve çok çalışan bilge kişiler arasından seçilir. Bu kişiler, yetkinlik, dürüstlük, başarı ve fedakârlık gibi güçlü yönlerine sahip, yüksek fikirli, kendi davranışlarını ölçebilen, eylemlerini gözlemleyip düzeltebilen kişilerdir (Çalışkan & Tepeci, 2008).

Yıldırma faaliyetini yürütenlere ise zorba denilmektedir. Freud'a göre insanlarda doğuştan var olan iki eğilim vardır; "cinsellik" ve "saldırganlık" (Özdemir et al., 2012). Görünen odur ki insan ilk başlarda hayvanlardan çok da farklı değildir. Sonradan kazandığı değerler sayesinde insanlık vasfını kazanmıştır (Üker & Gurbetoğlu, 2020). Kişinin bu hayvani yönleri güçlüyse, bir toplulukla kaynaşması ve entegre olması zorlaşmaktadır. Bu doğrultuda yıldırma zorbaları saldırganlık eğiliminin daha çok etkisi altındadır ve düşmanlık duygusu yüksektir. Bu nedenle, kendilerine seçtikleri düşmanı zayıflatmak ve ortadan kaldırmak için ellerinden gelen her şeyi yaparlar (Karahana & Yılmaz, 2014). Bir başka yıldırma taraftarı gözlemcilerdir. Bu gözlemciler, sürece doğrudan dâhil olmayan, ancak süreci ve etkisini yakalayabilen kişilerdir. Bu kişiler psikolojik saldırıyı öğrendikten sonra çevredeki kişi veya tanık olarak tanımlanır (Tınaz, 2006).

1.3. Yıldırmanın Etkileri

1.3.1. Motivasyon

Motivasyon kısaca sevk edici ve harekete geçirici anlamlarına gelmektedir (Robbins & Judge, 2017). Yıldırmanın motivasyona olan etkileri incelendiğinde, motivasyon ile yıldırma arasında doğru bir orantı bulunmaktadır. Gözüm and Karaçor (2017)'nin yapmış olduğu bir çalışmaya göre; *“çalışanlar iş yaşamlarında onları küçük düşürecek, psikolojik yönden etkileyecek düzeyde olumsuz davranışlara maruz kalmayıp, daha dolaylı olumsuz davranışlarla da nadiren karşılaştıklarını düşünmektedirler. Bu da onların işleriyle ilgili motivasyon düzeylerini hemen hemen hiç etkilememektedir”* (Gözüm & Karaçor, 2017). Buda bize çalışanların gördüğü

yıldırıcı hareketlerin motivasyonlarına etkisinin oldukça sınırı kaldığını göstermektedir.

1.3.2. Kaygı

Kaygı kelimesi korku ile birlikte kullanılsa da günümüzde modern psikolojide bile tamamen ayrı değildir. Kaygı kavramı korkudan farklıdır. Korku, dış tehditlere karşı gerçek anlamda tehlikeli bir tepki olarak ifade edilse de kaygı, bireyin iç tehditlere tepkisi olarak tanımlanır (Tektaş, 2014). Kaygı bir tehdit işareti olarak kabul edilebilir. Bu süreç, kaygı durumunun beyinde aynı yerde kodlandığı klasik (deneysel) koşullarla yakından ilgilidir. Bu nedenle, yıldırmanın kişi üzerinde bazı olumsuz etkileri olabileceğinden, ilk bakışta sezgisel hissedecek ve semptomlar ve etkiler arttıkça kaygı artmaya başlayacaktır (Öğüt, 2000).

1.3.3. Sosyal Kaygı ve Sosyal Fobi

Sosyal fobi, bir kişinin bilinmeyen veya başkaları tarafından incelenebilecek kişilere yaptığı sosyal veya performans durumlarından bir veya daha fazlasından kaynaklanan ciddi ve kalıcı bir korkudur. Bu korku bazı çalışmalara göre ergenliğin ortasında başlamaktadır. Sosyal fobisi olan çocukların bilişsel ve akademik becerilere ilişkin algılarının önemli ölçüde bozulduğu ve kelime testlerini okurken daha endişeli oldukları görülmüştür (Beidel et al., 1995). Bu fobiler tedavi edilse de kişilik özelliklere bağlı olarak, ileriki yıllarda daha fazla sosyal kaygı olarak ortaya çıkabilmektedir (Aktan, 2018). Sosyal fobi beraberinde kaygılarında getirmektedir. Muhtemelen yıldırma maruz kalan kişi, aşağılayıcı veya utandırıcı bir şekilde davranacağından kaygı belirtileri göstereceğinden korkar. Yapılan araştırmalar kişinin dikkati üzerine çekmesi onu kaygılandırabilmektedir (Spurr & Stopa, 2002). Temelinde sosyal bir fobinin yer alması yatmaktadır. Kişi, eğer çocuklukta kaygı ve korkular yaşamışsa iş yerinde yıldırıcı davranışlara maruz kalması dikkatlerin üzerinde toplanmasına neden olmaktadır. Bu durum fobileri ve kaygıları harekete geçirmektedir. Birey bu orantısızlığın farkında olsa da mantık yoluyla kendisini ikna edemez. Sosyal bir ortama girmekten korkar ve bu ortamlar onun için korku objesidir (Bilge et al., 2020). Sosyal fobi yaşayan bireylerin yaşamları, sosyal durumlarda yaşadıkları yoğun kaygının etkisiyle, aşırı derecede sınırlı hale gelmektedir. Bunun yanında sosyal fobiyi ortaya çıkaran ve yoğunluk kazandıran etkenlerle davranışsal sonuçları sosyal kaygı ile son derece benzer niteliklere sahip olup, arada sadece bir derece farkının olduğu söylenebilir (Aktan, 2018).

1.3.4. Çatışma

Leymann (1996), yıldırma sistematik olarak bir hedef kişiye yönelik, sık sık taciz edici eylemler içeren, uzun süreli, artan bir çatışma olarak nitelendirmektedir. Çatışma farklı beklentiler doğrultusunda oluşan ise karşılıklı çekişmelerdir. İş yerlerinde çatışmaya neden olan faktör örgüt kaynaklı değil daha çok lider ve diğer insanlar kaynaklıdır. Bu faktörlerin çoğu yıldırma şeklinde gelmektedir. Çok kişi tarafından (genelde yönetici) tekrarlanan farklı yıldırma davranışları örgütsel bir hal almaya başlar ve kişi ile örgüt arasında çatışmalara

Yöneticilerin Yıldırıcı Davranışlarınınözel Okul Öğretmenmotivasyonuna Etkisi

neden olur (Zapf, 1999). Her çatışmanın örgüt açısından olumsuz olduğunu düşünmemek gerekir. Ama yıldırma sonucu ortaya çıkan çatışma eğitim örgütlerinde başta okul kültürü olmak üzere tüm eğitim öğretim ortamını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca toplam çatışma sayısına çeşitli örgütsel koşullar katkıda bulunursa, çözülmemiş çatışmaların sayısı da artmakta ve bu da kuruluşa daha fazla yıldırma vakasına yol açmaktadır (Özkara & Tunç, 2020).

1.4. Problem Durumu

Yıldırma etkisinde bırakılan kişiden, içinde bulunduğu iş ortamını, üretkenliğini, kariyerinde daha ileriye gitmesini ve hatta işini bırakması beklenir. Öğretmenler çoğu zaman yoğun iş temposu içinde paydaşlarla yaşadığı sorunlar ve çatışmalar doğrultusunda yıldırmaya maruz kalabilmektedir (Sargın et al., 2011). Yıldırma okul kültürünü doğrudan tehdit etmektedir. Üretkenliğin ve motivasyonun düşmesine neden olmaktadır. Eğitimcilerin çoğu yıldırmaya maruz kaldığının bile farkında olamayabiliyor. Ayrıca yıldırma mesleki tükenmişlik ve streside beraberinde getirmektedir. Bu durumun olumsuz sonuçları öğrencilere yansiyabiliyor (Akgün & Temli-Durmuş, 2020). Özellikle okullarda bu durumla karşılaşan öğretmen okul ekosistemini de olumsuz etkilemektedir. Bu çalışmada yıldırmanın özel bir okulda öğretmenlerin motivasyonu üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu yüzden aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

1. Yönetici yıldırma davranışının “işe yönelik davranışlar, itibarı zedeleyen davranışlar, dışlayan davranışlar, sözlü yazılı ve görsel saldırılar” açısından motivasyon üzerindeki etkisi cinsiyete göre anlamlı farklılıklar göstermekte midir?

2. Yönetici yıldırma davranışının “işe yönelik davranışlar, itibarı zedeleyen davranışlar, dışlayan davranışlar, sözlü yazılı ve görsel saldırılar” açısından motivasyon üzerindeki etkisi yaşa göre anlamlı farklılıklar göstermekte midir?

3. Yönetici yıldırma davranışının “işe yönelik davranışlar, itibarı zedeleyen davranışlar, dışlayan davranışlar, sözlü yazılı ve görsel saldırılar” açısından motivasyon üzerindeki etkisi hizmet süresine göre anlamlı farklılıklar göstermekte midir?

4. Yönetici yıldırma davranışının “işe yönelik davranışlar, itibarı zedeleyen davranışlar, dışlayan davranışlar, sözlü yazılı ve görsel saldırılar” açısından motivasyon üzerindeki etkisi bransa göre anlamlı farklılıklar göstermekte midir?

2. YÖNTEM

Bu bölümde sırasıyla araştırma modeli, araştırma evren ve örnekleme, ölçme araçları, veri toplama işlemi ve verilerin analiz edilmesinde kullanılan istatistiksel tekniklere ilişkin gerekli açıklamalara yer verilmiştir.

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma; yöneticilerinin uygulamış olduğu yıldırmanın öğretmen motivasyonu üzerine olan etkilerini araştırmak için yapılmıştır. Yöntem olarak ilişkiisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu model ile bağımsız değişkenlere müdahale edilmez. Bağımlı değişkenin nasıl etkilendiği araştırılır (Büyüköztürk et al., 2015; Creswell, 2013; Özdamar et al., 1999). Sahada nicel bir tarama yapılması gerektiği için ölçek kullanılmıştır. Veri toplama, ölçme araçlarıyla aynı gün içerisinde yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Çalışma boyunca araştırma ve yayın etiğine uyulduğu hareket edilmiştir. Ayrıca gönüllü katılımcılara onam formu doldurtulmuştur. 14 erkek, 27 kadın olmak üzere toplam 41 kişi cevap vermiştir. Önce normal dağılıma bakılmış ve sonra istatistiksel analiz gerçekleştirilmiştir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evreni 2019-2020 öğretim yılında İstanbul ili Ümraniye ilçesindeki özel okullarda görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Örneklem modeli olarak; nicel örnekleme stratejilerinden seçkisel örnekleme modeli kullanılmıştır. Çalışmanın amacına bağlı olarak özel bir okulu incelenmiş ve örneklem sayısı o okulun öğretmenleri ile sınırlı kalmıştır. Toplam 14 erkek, 27 kadın olmak üzere toplam 41 kişi çalışmaya katılmıştır. Çalışma örnekleminde yer alan öğretmenlerin bazı demografik özellikleri incelendiğinde: Hizmet süresi 1-3 yıl olan 14 kişi, 3-6 yıl 14 kişi, 7-10 yıl 9 kişi, 10-15 yıl üç kişi, 15 ve üstü 1 kişidir. Ayrıca 18-24 ve 46 yaş üstü katılımcı bulunmamaktadır. En çok katılımcı 23 kişi ile 25-31 yaş grubunda olmuştur.

2.3. Veri Toplama Araçları

Psikolojik Taciz Ölçeği” (İPTÖ):

Psikolojik Taciz Ölçeği” (İPTÖ), “işe yönelik davranışlar”, “itibari zedeleyen davranışlar”, “dışlayan davranışlar” ve “sözlü, yazılı ve görsel saldırılar” olmak üzere dört boyuttan ve 28 olumsuz davranış maddesinden oluşan bir ölçektir. Ölçek; Tınaz et al. (2010) tarafından geliştirilmiştir. Temel Bileşenler Yöntemi (Principal Component Method) kullanılmıştır. Analiz sonucunda KMO katsayısı (0,93) olması, ölçekte yer alan maddelerin tutarlı olduğunu ve yüksek kolerasyonlu olduğunu göstermektedir. Ölçeğin madde analizi için düzeltilmiş madde-toplam puan korelasyonları incelenmiştir. Her boyut için Cronbach Alpha değerleri; birinci boyut için 0.865, ikinci boyut için 0.825, üçüncü boyut için 0.802 ve dördüncü boyut için 0.792 olarak saptanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Yapılan normallik testinde Kolmogrov-Smirnov (KS) testi uygulanmış ve p değerleri 0,05 ten küçük çıkmıştır. Bu durum verilerin normal dağılmadığını göstermiştir. Daha sonra betimsel analiz yapılarak frekans, ortalama ve yüzde değerleri hesaplanmıştır. Normal olmayan dağılımlarda parametrik olmayan analizler yapılır (Karagöz, 2016). İki değişkenli kategorik bağımsız değişkenlerimiz olan cinsiyetin bağımlı değişken üzerindeki etkisi Mann-Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Beş değişkenli olan hizmet süresi ve yaş ile on değişkenli olan branş

Yöneticilerin Yıldırıcı Davranışlarınınözel Okul Öğretmenmotivasyonuna Etkisi

değişkenlerinin etkileri ise Kruskal – Wallies testi ile yapılmıştır. 28 bağımlı değişken üzerinde; cinsiyet, hizmet süresi, yaş ve branşa göre anlamlılık ilişkisi aranmıştır.

3. BULGULAR

Ölçme aracından gelen cevaplar SPSS V25 istatistik programında analiz edilmiştir. Bu analizde; Yaş, cinsiyet, hizmet süresi ve branş kategorilerine göre, farklılaşma Mann-Whitney U testi ve Kolmogrov-Smirnov (KS) ile analiz edilmiştir. 28 sorudan oluşan ölçek toplam dört boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar; “İşe Yönelik Davranışlar, İtibarı zedeleyen davranışlar, Dışlayan Davranışlar ve Sözlü, Yazılı, Görsel Saldırılar” dan oluşmaktadır. Buna bağlı olarak sonuçlar analiz edilmiş ve sonuçları aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 1: Hizmet süresi, cinsiyet ve yaş değişkenlerine göre, değişkenlerine göre betimsel istatistikler

Hizmet Süresi		Cinsiyet		Yaş		Frekans		%	
	Frekans	%		Frekans	%		Frekans	%	
1_3	14	34,1	Erkek	14	34,1	18_24	0		
3_6	14	34,1	Kadın	27	65,9	25_31	23	56,	1
7_10	9	22				32_38	15	36,	6
10_15	3	7,3				39_45	3	7,3	
15 ve Üstü	1	2,4				46 ve Üstü	0	0	
Toplam	41	100	Toplam	41	100	Toplam	41	100	

Tablo 1 ve 2’de ankete katılanların hizmet süresi, cinsiyet, yaş ve branş değişkenine göre verileri yer almaktadır. Ankete katılanların %68.2 si mesleki hayatının ilk yıllarındadır. Kadın oranı ise %65,9 dur. Katılımcıların %56,1 ise 25-30 yaşlarındadır. Katılımcıların %19 u Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinden en yüksek oranda olmuştur. Bunu İngilizce öğretmenleri takip etmektedir.

Tablo 2: Branş değişkenine göre, betimsel istatistikler

Branş	N	%		Frekans	%
Matematik	3	7,3	Uygulamalı Dersler	5	12,2
Fen Bilimleri	2	4,9	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	8	19,5
Sosyal Bilgiler	0	0	Sınıf Öğretmenliği	7	17,1
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	1	2,4	Bilişim Sistemleri	1	2,4

Yabancı Diller	6	14,6	Türkçe	3	7,3
Anaokulu	5	12,2			
Toplam	17		Toplam	24	

Tablo 3: Cinsiyete göre ölçek ortalaması ve alt boyutlarının Mann-Whitney U Testi istatistikleri

Grup Bilgisi		Mann-Whitney U Testi				
Cinsiyetiniz	N	Ortalama	P	Mean Rank		
Ölçek Ortalaması	Erkek	14 - %34,1	1,35	0,47	26,07	Anlamlı fark yok.
	Kadın	27- %65,9	1,12		18,37	
İşe yönelik davranışlar	Erkek	14 - %34,1	1,55	*0,036	26,36	
	Kadın	27- %65,9	1,22		18,22	
İtibarı zedeleyen davranışlar	Erkek	15 - %34,1	1,14	*0,003	26,07	
	Kadın	27- %65,9	1,02		18,37	
Dışlayan davranışlar	Erkek	16 - %34,1	1,33	0,216	23,71	Anlamlı fark yok
	Kadın	27- %65,9	1,11		19,59	
Sözlü, yazılı ve görsel saldırılar	Erkek	17 - %34,1	1,17	*0,043	25,32	
	Kadın	27- %65,9	1,04		18,76	

Tablo 3'te cinsiyete göre tüm boyutların Mann-Whitney sonuçları yer almaktadır. Ölçek ortalamasına göre cinsiyet açısından yıldırmanın çok düşük olduğunu göstermektedir. Erkeklerin ortalaması $\bar{x}=1,35$, kadınların ortalaması 1,12 dir. Bu düşüklük, kadın veya erkeğe bağlı olarak anlamlılık ifade etmektedir. Ayrıca alt boyutlardan dışlayan davranışlar haricinde diğer boyutlarda anlamlı farklar (*) bulunmaktadır. Alt boyutlardan "işe yönelik davranışlar" boyutu düşükte olsa diğer boyutlara nazaran daha kuvvetli bir şekilde x : 1,55 lik bir değer ile erkek lehine anlamlıdır.

Tablo 4: Hizmet süresine göre ölçek ortalaması ve alt boyutlarının Kruskal-Wallis Testi istatistikleri

Grup Bilgisi		Kruskal-Wallis Testi				
Hizmet Süreniz	N	Ortalama	P	Mean Rank		
Ölçek Ortalaması	1_3	14 - %34,1	1,22	0,28	23,5	Anlamlı fark yok
	3_6	14 - %34,1	1,1		18,3	
	7_10	9-%21,9	1,26		20,3	
	10_15	3-%3,3	1,44		29,0	

Yöneticilerin Yıldırıcı Davranışlarınınözel Okul Öğretmenmotivasyonuna Etkisi

	15 ve Üstü	1-%2,4	1		3,5	
İşe yönelik davranışlar	1_3	14 - %34,1	1,36	0,29	23,3	Anlamli fark yok
	3_6	14 - %34,1	1,19		18,3	
	7_10	9-%21,9	1,41		20,7	
	10_15	3-%3,3	1,72		29,5	
	15 ve Üstü	1-%2,4	1		4,0	
İtibarı zedeleyen davranışlar	1_3	14 - %34,1	1,05	0,21	21,6	Anlamli fark yok
	3_6	14 - %34,1	1		17,5	
	7_10	9-%21,9	1,15		24,8	
	10_15	3-%3,3	1,13		24,5	
	15 ve Üstü	1-%2,4	1		17,5	
Dışlayan davranışlar	1_3	14 - %34,1	1,19	0,71	20,3	Anlamli fark yok
	3_6	14 - %34,1	1,1		20,3	
	7_10	9-%21,9	1,24		21,7	
	10_15	3-%3,3	1,44		28,0	
	15 ve Üstü	1-%2,4	1		14,0	
Sözlü, yazılı ve görsel saldırılar	1_3	14 - %34,1	1,13	0,27	23,4	Anlamli fark yok
	3_6	14 - %34,1	1,02		17,0	
	7_10	9-%21,9	1,12		22,0	
	10_15	3%3,3	1,16		27,8	
	15 ve Üstü	1-%2,4	1		14,5	

Tablo 4’te hizmet süresine göre tüm boyutların Kruskal-Wallis sonuçları yer almaktadır. Ölçek ortalamasına göre hizmet süresi açısından yıldırmanın çok düşük olduğunu göstermektedir. Alt boyutların hiç birisinde hizmet süresine göre anlamlı fark bulunamamıştır. Ankete katılanların çoğunun mesleki hayatlarının ilk yılları olduğunu düşündüğümüzde yıldırma maruz kalınmaması oldukça anlamlıdır.

Tablo 5: Yaş değişkenine göre ölçek ortalaması ve alt boyutlarının Kruskal-Wallis Testi istatistikleri

Grup Bilgisi	Kruskal-Wallis Testi			
	N	Ortalama	P	Mean Rank
Yaş Değişkeni				

Ölçek Ortalaması	25-31	23-%56,09	1,17	0,85	20,8	Anlamlı fark yok
	32-38	15 - %36,5	1,26		21,8	
	39-45	3-%7,3	1,08		17,6	
İşe yönelik davranışlar	25-31	23- %56,09	1,33	0,77	21,3	Anlamlı fark yok
	32-38	15 - %36,5	1,38		21,4	
	39-45	3-%7,3	1,12		16,3	
İtibarı zedeleyen davranışlar	25-31	14 - %34,1	1,03	0,29	19,3	Anlamlı fark yok
	32-38	14 - %34,1	1,1		23,1	
	39-45	9-%21,9	1,06		23,5	
Dışlayan davranışlar	25-31	14 - %34,1	1,13	0,66	20,0	Anlamlı fark yok
	32-38	14 - %34,1	1,3		22,9	
	39-45	9-%21,9	1,05		19,3	
Sözlü, yazılı ve görsel saldırılar	25-31	14 - %34,1	1,06	0,82	20,3	Anlamlı fark yok
	32-38	14 - %34,1	1,14		22,3	
	39-45	9-%21,9	1,05		20,3	

Tablo 5'te yaşa göre tüm boyutların Kruskal-Wallis sonuçları yer almaktadır. Ölçek ortalamasına göre yaş değişkeni açısından yıldırımın çok düşük olduğunu görmekteyiz. Alt boyutların hiç birisinde yaşa göre anlamlı fark bulunamamıştır. Ankete katılanların çoğunun 25-30 yaşlarında olduğunu düşündüğümüzde yıldırıma maruz kalınmaması oldukça anlamlıdır.

Tablo 6: Branş değişkenine göre ölçek ortalaması ve alt boyutlarının Kruskal-Wallis Testi istatistikleri

Grup Bilgisi		Kruskal-Wallis Testi				
Branş Değişkeni	N	Ortalama	P	Mean Rank		
Ölçek Ortalaması	Türkçe	3-%7,3	1,05	*0,01	16,5	Anlamlı fark var
	Matematik	3-%7,3	1,46		33,8	
	Fen Bilimleri	2-%4,4	1,05		16,8	
	Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	1-%2,4	1		36,0	
	Yabancı Diller	6-%14,6	1,39		32,6	
	Uygulamalı Dersler	5-%12,1	1,07		16,1	

Yöneticilerin Yıldırıcı Davranışlarınınözel Okul Öğretmenmotivasyonuna Etkisi

İşe yönelik davranışlar	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	8- %19,5	1,04		12,4	
	Sınıf Öğretmenliği	7-%17	1,35		27,6	
	Bilişim Sistemleri	1-%2,4	1		35,0	
	Anaokulu	5-%12,1	1,01		7,3	
	Türkçe	3-%7,3	1,15		18,0	
	Matematik	3-%7,3	1,45		27,7	
	Fen Bilimleri	2-%4,4	1,13		18,0	
	Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	1-%2,4	1,56		39,0	
	Yabancı Diller	6-%14,6	1,56		31,3	
	Uygulamalı Dersler	5-%12,1	1,16	*0,03	16,7	Anlamli fark var
İtibarı zedeleyen davranışlar	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	8 -%19,5	1,1		12,0	
	Sınıf Öğretmenliği	7-%17	1,63		29,4	
	Bilişim Sistemleri	1-%2,4	1		37,0	
	Anaokulu	5-%12,1	1,3		7,8	
	Türkçe	3-%7,3	1		17,5	
	Matematik	3-%7,3	1,3		24,5	
	Fen Bilimleri	2-%4,4	1		17,5	
	Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	1-%2,4	1	0,35	17,5	Anlamli fark yok
	Yabancı Diller	6-%14,6	1,13		24,5	
	Uygulamalı Dersler	5-%12,1	1,04		21,1	
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	8- %19,5	1		17,5		
Sınıf Öğretmenliği	7-%17	1,14		23,9		

	Bilişim Sistemleri	1-%2,4	1		35,5	
	Anaokulu	5-%12,1	1		17,5	
	Türkeç	3-%7,3	1		14,0	
	Matematik	3-%7,3	1,77	*0,001	37,0	Anlamlı fark var
	Fen Bilimleri	2-%4,4	1		14,0	
	Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	1-%2,4	1		33,0	
	Yabancı Diller	6-%14,6	1,5		34,0	
Dışlayan davranışlar	Uygulamalı Dersler	5-%12,1	1		14,0	
	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	8 -%19,5	1,02		16,0	
	Sınıf Öğretmenliği	7-%17	1,26		23,0	
	Bilişim Sistemleri	1-%2,4	1		14,0	
	Anaokulu	5-%12,1	1		14,0	
	Türkeç	3-%7,3	1		14,5	
	Matematik	3-%7,3	1,44		38,3	
	Fen Bilimleri	2-%4,4	1		14,5	
	Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	1-%2,4	1		14,5	
	Yabancı Diller	6-%14,6	1,22		28,7	
Sözlü, yazılı ve görsel saldırılar	Uygulamalı Dersler	5-%12,1	1,03	*0,01	18,0	Anlamlı fark var
	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	8 -%19,5	1,02		16,7	
	Sınıf Öğretmenliği	7-%17	1,09		22,7	
	Bilişim Sistemleri	1-%2,4	1		32,0	
	Anaokulu	5-%12,1	1		14,5	

Yöneticilerin Yıldırıcı Davranışlarınınözel Okul Öğretmenmotivasyonuna Etkisi

Tablo 6'te branşa göre tüm boyutların Kruskal-Wallis sonuçları yer almaktadır. Ölçek ortalamasına göre branş açısından yıldırmanın çok düşük olduğunu göstermektedir. Matematik branşı ortalaması 1,46, Yabancı diller branşı ortalaması \bar{x} :1,39 dur. Yıldırma değerlerinin düşük olmasına rağmen bu branşlarda anlamlılık bulunmaktadır. İşe yönelik davranışlar açısından da branş bazında anlamlılık bulunmaktadır. Sınıf öğretmenliği branşı \bar{x} :1,63 ile anlamlıdır. İtibarı zedeleyen davranışlar açısından anlamlı bir fark bulunamamıştır. Dışlayan davranışlar açısından matematik branşı açısından \bar{x} :1,77 ile anlamlılık söz konusudur. Sözlü, yazılı ve görsel saldırılar açısından baktığımızda ise yine yıldırma oranı düşük olmakla beraber matematik branşı \bar{x} :1,44 ile anlamlı farklılık göstermektedir.

Analiz sonuçları bize yıldırmanın çok düşük miktarda olduğunu göstermektedir. Erkeklerin kadınlara göre daha fazla, matematik branşının diğer branşlar göre daha fazla, işe yönelik davranışlar açısından sınıf öğretmenliği branşı daha fazla, dışlayan davranışlar ve sözlü, yazılı ve görsel saldırılar açısından matematik branşının daha fazla yıldırmaya maruz kaldığı görülmektedir. Hizmet süresi ve yaş değişkenlerine göre boyutlar arsında ve ölçeğin ortalamasında anlamlı farklar bulunmamıştır.

4. TARTIŞMA ve SONUÇLAR

Değişimin doğası gereği, çalışma yaşamında iş görenlerin karşısına yeni tip sorunlar çıkmaktadır. Bu sorunlardan biriside fenomen niteliğinde olan yıldırma. Yıldırma organizasyonlarda ve şirketlerde saldırgan davranışları telkin edip devam ettirebilen, saldırgan ve mağdurun ailesini ve sosyal çevresini etkileyebilen ciddi bir sağlık sorunudur (Flores et al., 2014). ILO'ya göre yıldırma; yüksek bireysel ve ekonomik maliyetlerle çarpık bir istihdam alanı yaratmakta ve günümüzde işletmelerde ve kuruluşlarda hızla büyüyen sorunlardan biri haline gelmektedir (Akt, Büyükdere, 2019).

Alan yazında yıldırmanın en önemli nedenleri örgütsel kaynaklıdır (Atman, 2012; Flores et al., 2014). Çünkü bir korku durumunun oluşması için bir işyerinde yani bir organizasyonda birden fazla kişinin birlikte çalışması gerekir. Çalışmalar genel olarak göstermiştir ki; örgütlerde yıldırmaya neden olan temel faktörler şunlar olup (Karcioğlu & Çelik, 2012): İş planlaması eksikliği, organizasyonel liderlik eksikliği, profesyonel başarısızlık ve hiyerarşide düşük fedakârlık, organizasyonda düşük motivasyona neden olmaktadır (Akgün & Temli-Durmuş, 2020; Çomak & Binali, 2012; Nolfie et al., 2007; Zapf, 1999).

Hem Türkiye'de hem de dünyada yıldırma işverenlerin şirketten ayrılmasını sağlamanın bir yolu olarak görülüyor (Günel, 2010). Bu karar, neredeyse tüm işverenlere bunu yapma yetkisi veren bir görüş olarak kabul edilir. Bir şirket işinin ilerlemediğini anladığında önce çalışan sayısını azaltmayı tercih eder. Bunu yapmadıklarında, psikolojik tacizi bir strateji olarak kullanmayı seçebilirler (Günel, 2010). Tüm bunlar inkâr, dedikodu, mantıksız eleştiri, sindirme, aşağılama, soyutlama, hedef kişinin benlik saygısına yönelik saldırılar ve kişinin sorumluluklarında kazara meydana gelen değişiklikler gibi konularla ilgilidir.

Kişinin bakış açısından, bu davranışın amacı genellikle kişinin psikolojisine zarar vermek veya mağduru pes edip istifa etmeye zorlamaktır.

Bu çalışmanın yapıldığı evren ve örnekleme çok az yıldırmaya rastlanılmıştır. Sonuçlar bize erkeklerin anlamlı bir şekilde daha fazla yıldırmaya maruz kaldığını göstermiştir. Yapılan çalışmaların birçoğunda kadın ve erkek arasında anlamlılığa rastlanılmamıştır (Einarsen, 2000; Gemzøe Mikkelsen & Einarsen, 2002; Niedl, 1996). Bazı çalışmalarda ise bizim bulgularımıza paralel sonuçlara ulaşılmıştır (Cemaloğlu & Ertürk, 2007). Şüphesiz bu farklılıklarda örneklem gurubun özellikleri yer almaktadır. Bu çalışmada erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlere göre yıldırmaya daha açık olduğu görülmektedir. Bununla beraber alt boyutlardan olan dışlayan davranışlar boyutunda anlamlı bir fark bulunmamıştır. Cinsiyet, diğer ülkelerde zorbalığa maruz kalmada önemli bir değişken olsa da, Türk toplumunun kültürel yapısı ve kadına yönelik tutumlar, onların daha az yıldırmaya maruz kalmasına neden olmuş olabilir. Bu durum, ülkemizde kadınların daha az taciz mağduru, erkeklerin ise daha fazla mağdur olarak seçildiğini göstermektedir.

Çalışmada hizmet süresi ve yaş değişkeni açısından anlamlı farklar bulunmamıştır. Buda bize yıldırmanın az da olsa tüm örneklem üzerinde kendini hissettirdiğini göstermektedir.

Araştırmanın diğer bulgusu ise matematik dersi öğretmenlerinin daha fazla yıldırmaya maruz kaldığını göstermektedir. Özellikle sözlü ve görsel saldırılara maruz kalmaktadırlar. Bunu yabancı diller branşı takip etmektedir. Bu durum okul yöneticilerinin beklentilerinden kaynaklanabilir. Araştırılması gereken önemli bir problem olarak ortaya çıkmaktadır.

Yıldırma herhangi bir organizasyonda görüldüğünde sınır tanımadığı gibi örgütsel, ekonomik ve sosyal sonuçlar doğurur. Çalışmanın yapıldığı bu okulda benzer sonuçlar gözlemlenmiştir. Ama yıldırmanın az olması dolayısıyla farklı nedenlerden kaynaklandığı söylenebilir. Her ne kadar yıldırma kavramı yeterince yaygın olmamasına rağmen binlerce kişiye ve şirkete maddi ve manevi zarar vermektedir. Oysaki bu çalışmada yıldırmaya bağlı olarak bu sonuçlara rastlanmamıştır. Bu çalışmanın bir kurumda gerçekleştirildiği unutulmamalıdır. Farklı değişkenler ve farklı sebepler yıldırma davranışının olmamasını sağlamış olabilir. Bu sonuçların başka bir kurum için genellenmemelidir. Çünkü her okul farklı bir iklime, çevreye, farklı bir değer yargısına ve farklı liderlere sahiptir (Chen et al., 2019; Doğan, 2012; Donnelly, 1999; Gülbahar, 2019).

KAYNAKÇA

- Agervold, M., & Mikkelsen, E. G. (2004). Relationships between bullying, psychosocial work environment and individual stress reactions. *Work Stress*18(4), 336-351. <https://doi.org/10.1080/02678370412331319794>
- Akgün, S., & Temli-Durmuş, Y. (2020). Elementary school teachers' exposure to mobbing. *Elementary Education Online*, 19(2), 745-756. <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2020.694091>

Yöneticilerin Yıldırıcı Davranışlarınınözel Okul Öğretmenmotivasyonuna Etkisi

- Aktan, E. (2018). Sosyal medya ve sosyal kaygı: Sosyal medya kullanıcıları üzerine bir araştırma. *Selçuk İletişim*, 11(2), 35-53.
- Atman, Ü. (2012). İşyerinde psikolojik terör: Mobbing. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 3(1), 157-174.
- Beidel, D. C., Turner, S. M., & Morris, T. L. (1995). A new inventory to assess childhood social anxiety and phobia: The Social Phobia and Anxiety Inventory for Children. *Psychological assessment*, 7(1), 73. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.7.1.73>
- Bilge, Y., Gül, Ertuğ, & Birçek, N. I. (2020). Bir Sosyal Fobi Vakasında Bilişsel Davranışçı Terapi ve Sanal Gerçeklik Kombinasyonu. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 158-165.
- Bulut, S., & Göktürk, G. Y. (2012). Mobbing: İşyerinde psikolojik taciz. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 53-70. <https://doi.org/10.11616/AbantSbe.285>
- Büyükdere, Ö. Ö. (2019). 100. Yılında Uluslararası Çalışma Örgütü: Değişen Koşullarda Politika Tercihleri ve Yönelimler. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*(77), 59-96.
- Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Demirel, F., Karadeniz, Ş., & Çakmak, E. K. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*.
- Cemaloğlu, N., & Ertürk, A. (2007). Öğretmenlerin maruz kaldıkları yıldırma eylemlerinin cinsiyet yönünden incelenmesi. *Journal of Turkish Educational Sciences*, 5(2), 345-362.
- Chen, Y., Wu, K., Kuang, X., Li, Y., Li, C., Qin, L., & Lin, J. (2019). An empirical study on the influence of school loyalty on school belonging by taking class participation as a mediator. 2nd International Conference on Social Science, Public Health and Education (SSPHE 2018),
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry & research methods*. Sage Publications.
- Çalışkan, O., & Tepeci, M. (2008). Otel işletmelerinde ortaya çıkan yıldırma davranışlarının iş tatmini ve işte kalma niyetlerine etkileri. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 135-148.
- Çomak, E., & Binalı, T. (2012). İlköğretim öğretmenlerinin ilköğretim okullarında yaşadıkları yıldırma durumları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(3), 197-208.
- Doğan, S. (2012). Lise öğrencilerinin okul iklimi algıları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012(10), 55-92.
- Donnelly, C. (1999). School ethos and governor relationships. *School Leadership Management*, 19(2), 223-239.
- Einarsen, S. (2000). Harassment and bullying at work: A review of the Scandinavian approach. *Aggression violent behavior*, 5(4), 379-401. [https://doi.org/10.1016/S1359-1789\(98\)00043-3](https://doi.org/10.1016/S1359-1789(98)00043-3)
- Flores, M. M. T., Tovar, L. A. R., & Vilchis, F. L. (2014). Mobbing: A theoretical model quantifying factors affecting the role of women executives in the institutions of public education in Mexico. *Contaduría y Administración*, 59(1), 195-228. [https://doi.org/10.1016/S0186-1042\(14\)71249-5](https://doi.org/10.1016/S0186-1042(14)71249-5)

- Gemzøe Mikkelsen, E., & Einarsen, S. (2002). Relationships between exposure to bullying at work and psychological and psychosomatic health complaints: The role of state negative affectivity and generalized self-efficacy. *Scandinavian journal of psychology*, 43(5), 397-405.
- Gözüm, P., & Karaçor, S. (2017). Mobbing algısı ile motivasyon ilişkisi: Kamu ve özel kurum çalışanları üzerine bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 497-515.
- Gülbahar, Y. (2019). *Girişimcilik tutkusunun yenilikçi davranışlar ve başarısızlık korkusu üzerine etkisi: metanetin aracılık rolü* [Aksaray Üniversitesi]. Aksaray.
- Günel, Ö. D. (2010). İşletmelerde yıldırma olgusu ve yıldırma mağdurlarının kişilik özelliklerine ilişkin bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(3), 37-65.
- Halaç, D. S., & Güloğlu, C. (2019). İşyerinde Psikolojik Yıldırma Olgusunun Çalışan Verimliliği Üzerine Etkisi: MOSB'de Bir Saha Araştırması. *Yönetim ve Ekonomi*, 26(1), 157-180. <https://doi.org/10.18657/yonveek.321727>
- Hubert, A. B., & Van Veldhoven, M. (2001). Risk sectors for undesirable behaviour and mobbing. *European journal of work organizational psychology*, 10(4), 415-424. <https://doi.org/10.1080/13594320143000799>
- Karagöz, Y. (2016). *SPSS 23 ve AMOS 23 uygulamalı istatistiksel analizler*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karahan, A., & Yılmaz, H. (2014). Nepotizm ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin incelenmesi ve bir uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(27), 123-148.
- Karcioğlu, F., & Çelik, Ü. (2012). Mobbing (yıldırma) ve örgütsel bağlılığa etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(1), 59-75.
- Koç, M., & Bulut, H. U. (2009). Ortaöğretim öğretmenlerinde mobbing: cinsiyet yaş ve lise türü değişkenleri açısından incelenmesi. *International Online Journal of Educational Sciences*, 1(1), 64-80.
- Leymann, H. (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence victims*, 5(2), 119-126. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.5.2.119>
- Leymann, H. (1996). The content and development of mobbing at work. *European journal of work organizational psychology*, 5(2), 165-184. <https://doi.org/10.1080/13594329608414853>
- Niedl, K. (1996). Mobbing and well-being: Economic and personnel development implications. *European journal of work organizational psychology*, 5(2), 239-249.
- Nolfe, G., Petrella, C., Blasi, F., Zontini, G., & Nolfe, G. (2007). Psychopathological dimensions of harassment in the workplace (mobbing). *International Journal of Mental Health*, 36(4), 67-85.
- Öğüt, F. (2000). *Sosyal uyum ile sürekli kaygı arasındaki ilişki*, [Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi]. Kocaeli.

Yöneticilerin Yıldırıcı Davranışlarınınözel Okul Öğretmenmotivasyonuna Etkisi

- Özdamar, K., Odabaşı, Y., Hoşcan, Y., Bir, A. A., Kırcaali-İftar, G., Özmen, A., & Uzuner, Y. (Eds.). (1999). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (Vol. 1081).
- Özdemir, O., Özdemir, P. G., Kadak, M. T., & Nasıroğlu, S. (2012). Kişilik gelişimi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(4), 566-589. <https://doi.org/10.5455/cap.20120433>
- Özkara, E., & Tunç, B. (2020). Okul Yöneticilerinin Çatışma Yönetim Stratejileri ile Okul Kültürü Arasındaki İlişkinin Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi. *Journal of Faculty of Educational Sciences*, 53(3). <https://doi.org/10.33206/mjss.623737>
- Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2017). *Organizational behavior*. Pearson.
- Sargın, N., Sargın, A., Çivildağ, N., & 3, Y. C. S. (2011). Farklı ortaöğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerde psikolojik taciz (mobbing): Antalya ili örneği. *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 2(3), 11-12.
- Serin, S. (2018). *İlkokul öğretmenlerinin yıldırma davranışlarına maruz kalma düzeyleri* [Yüksek Lisans Tezi, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi]. Kahramanmaraş.
- Skinner, E. A., & Belmont, M. J. (1993). Motivation in the classroom: Reciprocal effects of teacher behavior and student engagement across the school year. *Journal of educational psychology*, 85(4), 571.
- Spurr, J. M., & Stopa, L. (2002). Self-focused attention in social phobia and social anxiety. *Clinical psychology review*, 22(7), 947-975. [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(02\)00107-1](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(02)00107-1)
- Tektaş, N. (2014). Üniversite mezunlarının kaygı düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 243-253.
- Tetik, S. (2010). Mobbing kavramı: Birey ve örgütler açısından önemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(18), 81-89.
- Tınaz, P. (2006). *İşyerinde psikolojik taciz (mobbing)*. Beta Basım Yayım.
- Tınaz, P., Gök, S., & Karatuna, I. (2010). *Türkiye’de işyerinde psikolojik taciz oranının ve türlerinin belirlenmesi: Bir ölçek geliştirme çalışması* Kırıkkale Üniversitesi]. <http://hdl.handle.net/20.500.11857/414>
- Üker, H., & Gurbetoğlu, A. (2020). Farabi felsefesinin temellerinde karakter eğitimi. *Akademik Platform Eğitim ve Değişim Dergisi*, 3(2), 256-268.
- Wentzel, K. R. (1997). Student motivation in middle school: The role of perceived pedagogical caring. *Journal of educational psychology*, 89(3), 411.
- Yaman, E. (2009). *Yönetim psikolojisi açısından işyerinde psikoşiddet-mobbing*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*.
- Yüçetürk, E., & Öke, M. K. (2005). Mobbing and bullying: legal aspects related to workplace bullying in Turkey. *South-East Europe Review*, 2, 61-70.
- Zapf, D. (1999). Organisational, work group related and personal causes of mobbing/bullying at work. *International Journal of Manpower*. <https://doi.org/10.1108/01437729910268669>

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 49, Spring-2021, p. (312-338)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: <https://doi.org/10.17498/kdeniz.853740>

Research Article

Received: January 4, 2021 | Accepted: January 12, 2021

This article was checked by turnitin.

THE CREMNA ARCHAEOLOGICAL RESEARCH-PROJECT IN CENTRAL PISIDIA: LAST SEASON FIELD STUDIES

MERKEZ PİSİDİA'DAKİ KREMNA ARKEOLOJİK ARAŞTIRMA PROJESİ: SON SEZON SAHA ÇALIŞMASI

КРЕМНА-АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ПРОЕКТ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ ПИСИДИИ: ПОЛЕВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОСЛЕДНЕГО СЕЗОНА

Hüseyin METİN*

ABSTRACT

The study area is located in a mountainous part of the central Pisidia Region of the ancient city of Cremna. It is a city that is difficult to be captured due to its geographical location. For this reason, it is the least affected by the political events in the 3rd century AD according to the surrounding cities. Cremna Researches have been conducted since 2013 in two groups as city-centered and rural area researches. The main reason for the research on this subject is to determine the cultural relations of Cremna by examining the settlements in rural areas as well as the socio-cultural, economic and political relations with the cities around it. The subject of this article is the archeological investigations of Cremna Researches between 2018 and 2019. In general, Cremna surveys are carried out within the borders of Hisarköy-Asartepe from the north, Evciyeri from the east, the Kapılı Cybele Monument from the west and the ancient city of Sia from the south. In the Cremna Researches in the last season, very important data have been added to the archeology literature. Prehistoric Cave settlements and the determination of the use of some caves as sanctuaries are very important discoveries. It was understood that both tower structures and rural settlements were built in sheltered topographic places for safe protection of rural areas from the Classical Period to the Roman Period. The data on the Byzantine and Ottoman periods show that the Cremna territorium has hosted many communities from the earliest times to the present day.

Keywords: Pisidia, Cremna, Panemoteichos, İnarası, Survey

ÖZ

Çalışma alanı olan Kremna antik kenti, merkez Pisidia Bölgesi'nin dağlık bir kesiminde yer almaktadır. Coğrafi konumu nedeniyle zaptedilmesi zor kenttir. Bu nedenle çevre kentlere göre MS 3. yüzyılda yaşanan siyasi olaylardan en az etkilenen bölgedir. Cremna

* ORCID: [0000-0001-6790-4096](https://orcid.org/0000-0001-6790-4096), Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, KARS, E-mail: hmetin@kafkas.edu.tr.

The Cremna Archaeological Research-Project In Central Pisidia: Last Season Field...

Araştırmaları 2013 yılından beri şehir merkezli ve kırsal alan araştırmaları olarak iki grupta yürütülmektedir. Bu konudaki araştırmaların temel nedeni, Kremna'nın kültürel ilişkilerinin kırsal alandaki yerleşimlerin yanı sıra çevresindeki kentlerle sosyo-kültürel, ekonomik ve politik ilişkilerinin incelenerek belirlenmesidir. Bu yazının konusu 2018-2019 yılları arasında Kremna Araştırmalarının arkeolojik incelemeleridir. Genel olarak kuzeyden Hisarköy-Asartepe, doğudan Evciyeri, batıdan Kapılı Kibele Anıtı ve güneyden Sia antik kenti. Geçtiğimiz sezon Cremna Araştırmaları'nda arkeoloji literatürüne çok önemli veriler eklendi. Prehistorik Mağara yerleşimleri ve bazı mağaraların kutsal alan olarak kullanımının belirlenmesi çok önemli keşiflerdir. Klasik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar kırsal alanların güvenli bir şekilde korunması için hem kule yapılarının hem de kırsal yerleşimlerin korunaklı topoğrafik yerlerde yapıldığı anlaşılmıştır. Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait veriler, Cremna territoriumunun ilk zamanlardan günümüze kadar birçok topluma ev sahipliği yaptığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Pisidia, Kremna, Panemoteikhos, İnarası, Yüzey Araştırması

АННОТАЦИЯ

Район исследования расположен в горной части центрального региона Писидия древнего города Кремна. Это город, который сложно захватить из-за его географического положения. По этой причине, судя по окружающим городам, он меньше всего пострадал от политических событий III века нашей эры. Исследования Кремна проводятся с 2013 года в двух группах: исследования в центре города и в сельской местности. Основная причина исследования по этой теме - определение культурных связей Кремны путем изучения поселений в сельской местности, а также социально-культурных, экономических и политических отношений с городами вокруг них. Предметом этой статьи являются археологические исследования Кремна Исследования в период с 2018 по 2019 год. В целом, исследования Кремна проводятся в пределах границ Хисаркёй-Асартепе с севера, Эвджерси с востока, памятника Кибелы Капылы с запада и древний город Сиа с юга. В Кремна Исследования за последний сезон, очень важные данные были добавлены к археологической литературе. Доисторические пещерные поселения и решение использовать некоторые пещеры в качестве святилищ - очень важные открытия. Было понятно, что и башни, и сельские поселения были построены в защищенных топографических местах для безопасной защиты сельских территорий от классического периода до римского периода. Данные о византийском и османском периодах показывают, что на территории Кремны с древнейших времен до наших дней проживало множество общин.

Ключевые слова: Писидия, Кремна, Панемотейхос, Инараси, Обзор

1. INTRODUCTION

Archaeological research on this subject, under the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey Cultural Assets and Museums General Directorate was established by the decision of the official Cremna and the Environment Survey has been carried out under the project¹. With the official permission of the Ministry, 97973013-604.01.01 - E.16280 [Project Number-YA011501- (2018)] and 94949537-161.01 [161.01.13.] - E.580034 [Project

¹ The researches in this article constitute the recent archaeological data of the Cremna and its Surroundings Surveys in 2018 and 2019. I would like to thank the General Directorate of Cultural Heritage and Museums and the Turkish Historical Society (TTK) who contributed to the research.

Number-YA011501- (2019)] Cremna Research projects have been carried out. Cremna Researches, the head of scientific archaeological researches since 2013 Assoc. Prof. It is still maintained by H. Metin and team members.

The researches include all the archaeological sites and data in the urban and rural surroundings in the city center and city territorium of Cremna. In general, Cremna surveys are carried out within the borders of Hisarköy-Asartepe from the north, Evciyeri from the east, the Kapılı Cybele Monument from the west and the city of Sia from the south. In the studies between 2018 and 2019, historical settlements and archaeological data belonging to the Classical, Hellenistic, Roman, Byzantine and Ottoman periods were obtained by examining the rural settlements and cities around Cremna.

The main purpose of these researches is to get to know the city of Cremna fully and have sufficient knowledge about the political, military, economic and socio-cultural relations it has established with its environment; to perceive the size of the relations between the rural settlements and the city, to determine the Cremna route of the ancient road of the Roman Empire, *Via Sebaste*, to question the condition of the Cremna in the Pisidia-oriented expedition of Alexander, to understand the political boundaries of the cities of Millias and Cremna, to understand the position of the settlements in the countryside, to identify and determine its historical location in the Pisidia Region.

2.THE SURVEY AREA

The region covering the northern part of the province of Isparta and Burdur and the province of Antalya has been named as the *Lakes Region*. This region is surrounded by Phrygia in the north, Lykaonia and Isauria in the east, Kilikia in the southeast, Pamphylia in the south, Lycia in the southwest and Milyas in the west and was called Pisidia Region (Fig. 1). The altitude of the region, which is geographically covered by the high masses of the Tauros Mountains (Toros), is more than 1000 meters. The lakes (Eğridir, Beyşehir, Kovada, Burdur, Suğla, Kestel), which are generally located on the hills surrounded by hills or limestone heights, have significantly affected the climate, and a rich vegetation has been observed in the region (Metin 2012a).

The Cremna, one of the small-scale cities of the Central Pisidia Region, is the central city of archaeological surveys. The city is located on the eastern front of Hacıbağ Mahallesi, Çamlık District of Bucak District of Burdur Province (Fig. 2). Hellenic “Κρημνά” means “Cliff”. The city, surrounded by a north, south and east point cliff and a wall with a north-south extension wall in the west, is about 1200 m high (Metin 2012a, 2012b, 2013,). It is surrounded by Hisarköy-Asartepe, Karadiğın Hill and Çakalasartepe Karakol in the north, Keraitai in the northwest, the Çayırılık Ketiri, Eğribel/Keçipüren, the Cybele Monument with doors in the west, the Kestros Valley, Evciyeri in the east and Millias, Panemoteichos and Sia in the south. The advantages of the mountainous topographic structure and its sheltered strategic location have provided it to be at the forefront among the cities in the region.

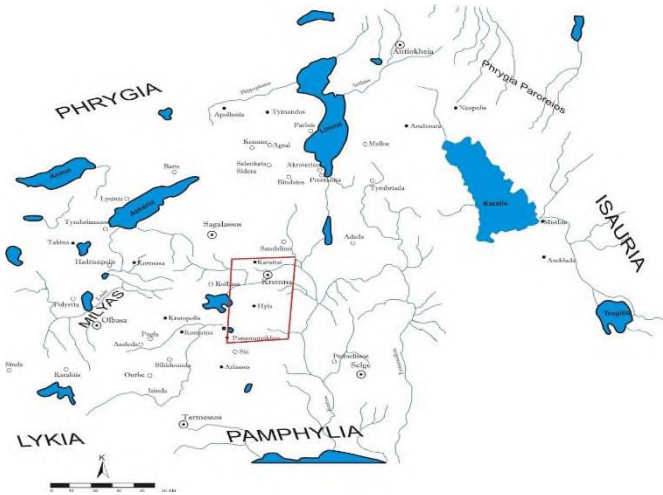

Fig 1. Pisidia Region

Cremna was first localized by travelers in the 19th century (Davis 2006, Metin 2012a, Arundell 2016). The first official excavation was carried out in 1970 in the Bath-Library structure under the direction of J. İnan (İnan 1972). In 1985 and 1987, the first official surveys were conducted by S. Mitchell and his team (Mitchell 1986, 1987, 1988, 1989). Since these two studies are city-centered, information about Cremna’s environment and its relations with the environment is limited. Since 2013, surveys have been carried out within the scope of the studies titled Cremna and its Surroundings.

The studies carried out after the first official excavation by J. İnan are within the scope of the surveys and our knowledge of the history of the city and its surroundings is very limited. In the event that the foreseen excavations are carried out within a few years, important data about the Pisidia Region, especially the Cremna, are expected to be reached. Dating of the Cremna embossed bowls by H. Metin to the first half of the 2nd century BC extended the city’s Hellenistic Period in chronological terms (Metin, 2015b, 2015c, 2017). A sheltered center in Pisidia against the Homonads dominated the Cremna in the 1st century BC, as it was among the priority plans of Amyntas (39-25 BC). Due to its strategic position, one of the five colonies established by Augustus gained the status of “Colonia Iulia Augusta Felix Cremnensium” and also it was connected to *Via Sebaste* (Hirschfeld 1879). Political and military events were manifested in the time of Probus (276-282 AD). In 277-278 AD, the Lydian bandit from Isaur captured the Cremna. As a result of the

systematic military intervention of the governor Terentius Marcianus in 279 AD, the city again passed to Probus. Data on the city is scarce since the 4th century AD. On the other hand, sending representatives to the II. Nikaia Council in 787 AD is a proof that he took an active role in the region during the Early Byzantine Period (Metin 2012a).

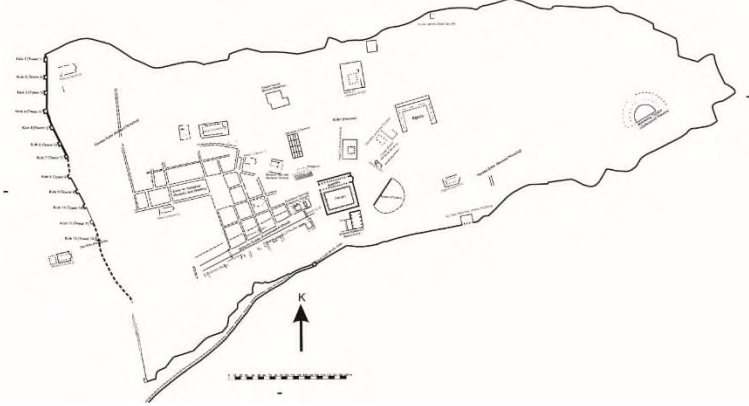

Fig. 2: Cremna City Plan

The locations included in 2018 as field work are as follows; Considering the city of Cremna, the protection walls in the south, the ancient road and archaeological findings in the countryside; In the city territorium, studies were carried out in Keraitai (Belören), Balama Byzantine Castle, Çakalasartepe Stronghold, Bağtepe Tower, Kızılçukur Tower (Kızılkapan), Sarıncık/Bağtepe, Küçük Kepez II, Payamlı Hill, Pamuk Plain, Çatalağaç, Çukur Plain settlements. The works in 2019 were carried out in Panemoteichos (Boğazköy), Millias (Kocaaaliler) cities and their Yunus Emre Hill, Ardıçlık Hill Tower, Potalin Cave, Avdancık Sakızlık Turkmen Settlement, Sivişler Cistern, Kızılçukur (Kızılkapan) Farm Settlement (Fig. 3, Table 1).

The Cremna Archaeological Research-Project In Central Pisidia: Last Season Field...

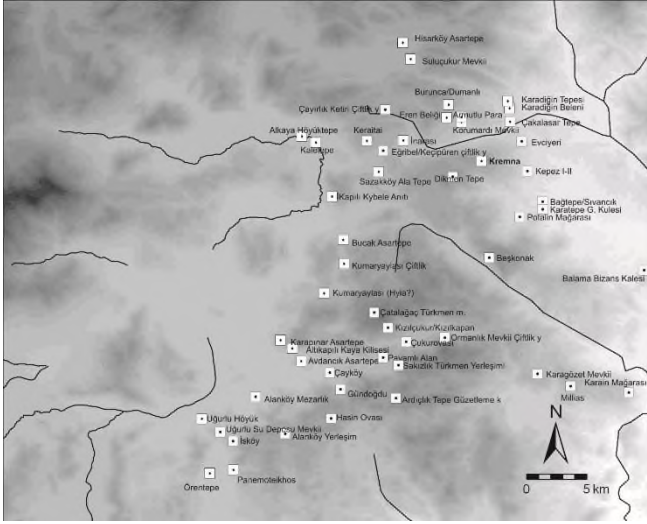

Fig. 3: Reserach Area

Name	GPS Coordinate	Dating Criteria	Period
Cremna (Cremna, Defense Systems in the South, Ancient South Road and Findings in the South Rural Area)	N 37.17865 E 030.94597	The 3rd century AD and Wall Knitting Techniques Road Construction Features Architectural Building Features	Classic, Hellenistic and Roman
Keraitai	N 37.51320 E 030.60365	Inscription, Coins, Ceramics, Architectural Buildings and City Walls	Classic, Hellenistic and Roman
Towers nos. I and II in Keraitai	N 37.51331 E 030.60298	Historical Events and Wall Knitting Techniques	Hellenistic
Çakalasartepesi Stronghold	N 37.52794	Historical Events and Wall Knitting Techniques	Hellenistic

	E 030.71073		
Watchtower at Bağtepe	N 37.45101 E 030.74944	Ceramics, Historical Events and Wall Knitting Techniques	Roman
Watchtower at Kızılcukur (Kızılkapan)	N 37.37781 E 030.59473	Ceramics, Historical Events and Wall Knitting Techniques	Classic, Hellenistic and Roman
Sarıncık (Bağtepe)	N 37.45540 E 030.75071	Ceramics and Historical Events	Roman
Kepez II	N 37.45616 E 030.76089	Ceramics and Historical Events	Roman
Payamlı Hill	N 37.35545 E 030.56521	Ceramics and Historical Events	Roman
Çatalağaç	N 37.38437 E 030.58684	Ceramics and Historical Events	Roman
Çukur Plain	N 37.35550 E 030.56517	Ceramics and Historical Events	Turcoman
Balama Byzantine Castle	N 37.34291 E 030.88508	Ceramics, Architectural Buildings and City Walls	Byzantine
İnarası	N 37.49911 E 30.68640	Inscription, Coins, Ceramics and Architectural Buildings	Prehistoric, Classical, Hellenistic, Roman and Byzantine
Potalin Cave	N 37.45859 E 30.74862	Inscription and Ceramics	Prehistoric and Roman

The Cremna Archaeological Research-Project In Central Pisidia: Last Season Field...

Yunusemre Hill	N 37.48322 E 30.75758	Historical Events, Ceramics and Architectural Buildings	Roman
Ardıçlık Hill Watchtower	N 37.34058 E 30.58345	Data is not enough to date	Unknown
Avdancık, Sakızlık Turcoman Settlement	N 37. 2110 E 30. 3521	Buildings, Dwellings, Animal Stables and Cistern	Turcoman
Avdancık, Sivişler Cistern	N 37.35296 E 30.58461	Cistern	Ottaman
Avdancık, Kızılcukur (Kızılkapan) Forest Area, Farm Layout	N 37.37054 E 30.59201	Buildings, Dwellings, Animal Stables and	Turcoman
Millias (Maousoleum, Tower Structure, Kocagözet Area, Karain Cave)	N 37.1820 E 30.4504	Ceramics, Coins, Inscriptions, Architectural Buildings and City Walls	Hellenistic and Roman
Panemoteichos (Chamatorion Grave I-II, Towers I-II-III and Terraced Fortifications)	N 37. 1557 E 30.3023	Inscriptions, Ceramics, Coins, Architectural Buildings and City Walls	Classic, Hellenistic and Roman

Table 1: Settlements and Historical Situation in Cremna and Surrounding Region

3. PRELIMINARY RESULTS FROM LAST FIELD SEASONS

Studies within the scope of Cremna and its Surrounding Surveys include the archaeological investigations of the recent surveys. Studies on this subject have been tried to be transferred by grouping them into two titles. Archaeological investigations in the first group cover a total of fifteen new archaeological studies, including the defense systems (guard walls) in the southern direction of the city, the ancient road, as well as the urban (Keraitai) and rural settlements and tower structures (watchtowers) in the city territorium. The researches in the second group include eleven new archaeological studies in total, including the rural settlements, defense systems (watchtowers) and urban (Millias and Panemoteichos) surveys of Cremna. Archaeological researches in both groups are described in detail in the text below. In

relation, the archaeological data in question can be traced historically and chronologically until the Classical, Hellenistic, Roman, Byzantine and Ottoman periods. In addition, all the archaeological data below are given in order according to the location where they were detected.

The first group works were evaluated under two headings: researches in the city center and around the city. Accordingly, the studies in the city center of Cremna were examined in the form of protection walls in the south of the city, the ancient road and archaeological findings in the countryside.

3.1. Researchs At The Cremna Center

3.1.1. Defense Systems In The South

It is surrounded by the north, east and south cliffs of the Cremna and is preserved on the west facade with approximately 600 m city walls and fifteen towers. However, since the southern cliff structure is in an adjacent position with steep slope areas, protection or blocking walls have been built to strengthen the defense. Although there is not a defense system as developed as the walls and protective walls on the west, these are of great importance for checking against any enemy penetration and soil erosion. The line between the southwest and southeast was built with polygonal and isodomic masonry techniques. A watchtower stands on the southwestern corner. To the east of the entrance on the south is a terrace wall built adjoining the fortification and projecting forward. This structure was built with stones of varying sizes. At first sight it was perceived as a tower but closer inspection clarified its function as a special point for defense to place fire and heavy arms (Metin 2012a).

Fig. 4: Defense Systems in the South

3.1.2. Ancient South Road

Today, a certain section of the ancient road that continues to Cremna's preserved south gate-tower can still be followed. In addition, three terraces with evidence of the road were identified. The first terraced road starts from the gate-tower structure in the south and continues until the Tomb Monument. This road is intact compared to other routes. The second terraced road extends 300 m eastward from the Monumental Tomb. A terrace wall was found adjacent to the bedrock on

The Cremna Archaeological Research-Project In Central Pisidia: Last Season Field...

which the road lies. The road built with stones of different sizes is preserved in bad condition. Walnut gardens reaching the edges of the city seem to have accelerated their deterioration. It is covered with vegetation and rock fragments. The gardens are arranged in terraced and profiled stone blocks and an altar is documented in them. In fact, the terrace walls and the ancient road are intertwined. It is noted that the old road passes through a large rock fold in the east and extends towards the gardens. This should be the third terrace on which the road stretches; however, it could not be watched as it extended towards the gardens. It was noted that the roads opened to access the villagers' lands intersect with stone paved roads. Paving stones have significant erosion and deep traces. A similar situation was noted for the stone blocks laid on the ancient road by the Monumental Tomb. These must belong to the wheel of old vehicles (Mitchel 1995, Metin 2018). Based on all these data, it can be said that the old road to the south of Cremna extended zigzag on three terrace walls built according to the topography and stretched south from there (Fig. 5).

Fig. 5: Ancient South Road

3.1.3. Findings In The South Rural Area

Agricultural land starting from the edge of walnut groves arranged in terraces forms the entire southern part of the city. It is possible to see architectural pieces brought over from the city center of Cremna. A frieze block with triglyphs-metope belonging to a temple and tesserae were noted at the wooded part of an east-west oriented field. A column reused for marking the field boundary was documented. Farmsteads and threshing fields are quite common. Remains of rooms were noted in this area (Metin 2018). It was also noted that many stones were removed and reused in the construction of water tanks and other modern structures.

In the southern agricultural area was a marble bust measuring 0.22 x 0.27 m and with missing parts on top and body (Fig. 6).

Fig. 6: Findings in the South Rural Area, Marble Bust

3.2. Research In The Environs Of Cremna

The first group of studies consists of the second stage of the researches around the city. Accordingly, urban researches (Keraitai), defense systems (tower structures) and settlements in the rural environment were examined.

3.2.1. Keraitai (Belören)

Keraitai is located about 2 km southwest of the modern village of Belören in the borders of Bucak District of Burdur Province. The site is known as Sivri Tepe or Çeri Asarı among the locals and it is situated at a dominating point. On the southeastern slopes of the city is a two-roomed rectangular rock-cut structure with Doric half-columns and possibly of religious function (?). Next to it is a rock pot measuring 0.65 x 0.50 m with a depth of 0.30 m. The north-south oriented east wall of the second chamber can be tracked on the surface. Entranceway is on the east side. Drawings of the *ostotheks*, some of which were documented at various spots of the city in the previous campaigns, were completed. In addition to the shield and door depictions widely seen in Pisidia, the *ostotheks* are also decorated with rosette-wreaths and reliefs. Seven bottle-shaped cisterns, the mouths of which were built with cut stones and whose bases were cut from the bedrock, were measured and recorded by GPS. Architectural dwellings in the city are concentrated on the eastern slope. Many Hellenistic ceramic pieces were found on the surface in this area. The surrounding of the city is surrounded by defensive walls about 2 m thick. Fortification walls mark the Classical Period due to both historical events and wall techniques. In its acropolis, there are a temple and a cistern and kula structures built to watch the environment (Dörtlük 1976, Metin 2014).

3.2.1.2. Towers nos. 1 and 2 in keraitai

Two towers located at the southern tips of the acropolis reaching an altitude of about 1360 m dominate over the vast plains and mountains next to Belören-

The Cremna Archaeological Research-Project In Central Pisidia: Last Season Field...

Mamak, Alatepe/Sazak watchtower-Çeltikçi Plain, and the Kestros Valley stretching to the east of Cremna and leading down to Perge.

Tower no. 1 is situated on the southeastern corner of the acropolis. This rectangular tower built with isodomic masonry is accessed on its north. The main part is standing and a row of blocks consisting of four rows in the south and six in the east is intact. 8.90 x 6.60 m. It measures 1.50 m. and its wall thickness is 1.50 m. It has a rectangular plan. The entrance is from the north. Blocks with straight edges, flat surfaces and rough cuts were used. It is knitted with isodomic wall knitting technique. Its interior is filled with soil and rubble. Adjacent to the tower, it is seen that a fortification wall continues towards Tower 2 in the west. About 1 m below it is a rock-cut chamosorion.

Tower no. 2 resting on bedrock is located on the southwestern corner of the acropolis and resembles tower no. 1 with regards to layout and direction. It is located at the junction of tower no. 1 and the city wall extending from the northwest. Its masonry features two techniques as polygonal and isodomic. It is at the intersection of the tower number 1 and the fortification wall from the northwest direction. 12.00X5.00 m. and the The thickness of the wall is 1.20 m. It has a rectangular plan (Fig. 7). It is different from the tower number 1. The entrance is from the north. The foundation is partly made up of bedrock. In the east, in three other directions, a block row is intact. In this environment, ceramics from the Hellenistic Period were identified. Plans of these towers were retrieved. Technical and structural studies related to the towers will continue in the future.

Fig. 7: Tower II

3.2.2. Çakalasartepe Stronghold

It is located in Üçpınarlar area about 2 km northeast of Cremna. First work was conducted in 2013. This rocky hill has sheer cliffs on the west and south sides, and covered with dense woods it ascends eastward. On its top is a military stronghold construction. Its advantageous position allows it to dominate over a vast territory encompassing the high mountains and narrow passages stretching southward from Sagalassos, the Kestros valley extending along the east side of Cremna and the areas up to Adada in the direction of Isparta. The walls extend on the east, north and

northwest sections, which are partially vulnerable to attacks. These walls were built with local limestone and conglomerate in irregular isodomic masonry and reflect characteristics of the Hellenistic period (Fig. 8). The building is 30.80 x 17.00 m. in sizes. The wall thickness is 0.80 m. It has a rectangular plan. At the center of the rectangular stronghold is the massive bedrock with levelled top. On the surface are numerous nails, potsherds and roof tile fragments. Potsherds indicate Hellenistic and Roman periods. This site is thought to have served as an active stronghold during the Hellenistic and Roman periods and was the security point to the north of Cremna.

Fig. 8: Çakalasartepe Stronghold, Wall

3.2.3. Watchtower At

Bağtepe

It is located in the rural area to the south of Cremna. It is located on a high rocky hill densely covered with pine trees, to the south of Bağtepe/ Sıvancık. It rises about 420 m. It has direct visual contact with Cremna and Dikmen Tepe to the southwest. It dominates over strategical points such as mountains, narrow passes and road network and the Kestros valley and Dut Alan. Farmsteads of Sarıncık/Bağtepe, Küçük Kepez I-II and Bağtepe/Sıvancık lie within its territory. Rising on bedrock, the tower was built with polygonal masonry and out of square. Its western and northern façades were hewn from the bedrock. The rectangular tower is accessed from the east side. The tower structure measures 28.00 x 9.00 m. The wall thickness is 1.10 m. It has a rectangular plan. The solid wall height on the east facade is 1.20 m. The entrance is from the east. Tower buildings of this type in the Pamphylia and Pisidia regions were built in the 3rd century AD to preserve the main source of basic needs such as water and farmland outside the city center. For this reason, the tower structure in Bağtepe is closely related to the above characteristics with its agricultural land in the rural area, its water resources and its position overlooking narrow passages.

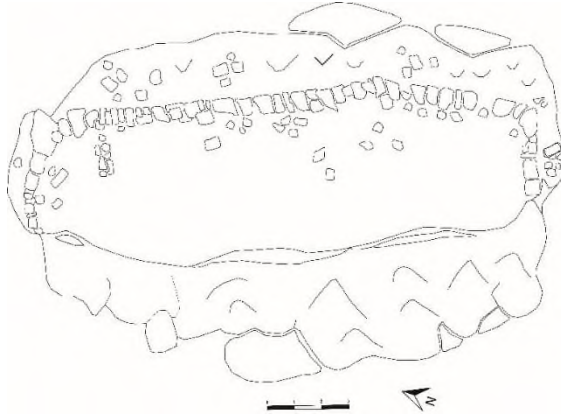

Fig. 9: Watchtower at Bağtepe, Plan

3.2.4. Watchtower At Kızılcukur (Kızılkapan)

It is on a high rocky hill in the east of Avdancik village on the borders of Bucak District, northeast of Çukurova region. It reaches an altitude of 1307 m. Kızılcukur (Kızılkapan) was first discovered during the 2017 survey. Access to the site is via very rough terrain. Terrace walls built at certain intervals are worth noting. Its location at a protected site dominating over strategical points paved the way for its identification as a structure of military character. Built with polygonal masonry it shows the characteristics of the Hellenistic period. The tower structure measures 11.00 x 4.00 m. The wall thickness is 0.75 m. It has a rectangular plan. Earth from illicit digging in the tower is spread all around. Potsherds of the Hellenistic period and nails used for timber architecture are noted in this earth. Some ceramics even belong to the Classical period. Evidence available at hand marks this watchtower as the earliest one identified in the environs of Cremna.

3.2.5. Sarıncık (Bağtepe)

It is located on a small hillock to the southwest of Bağtepe/Sıvancık. The site encompasses fine dressed blocks and building foundations with polygonal masonry. It is bounded with fertile agricultural land stretching wide afar. The soil is soft and red. On the surface are numerous fragments of roof tiles and Roman potsherds. As it served as a farmstead during antiquity today it serves for cultivation as well. A bottle-shaped cistern, frequently encountered at Cremna and Keraitai, was also found at Sarıncık/Bağtepe. It was later faced with brick masonry by the villagers and plastered with cement.

3.2.6. Kepez II

It is located on a hill to the southwest of Cremna and to the south of Kepez I area documented in 2016. It is surrounded with fertile agricultural land. Remains of buildings, roof tile fragments and Roman potsherds were noted on the surface. It

is thought that Küçük Kepez II is linked with the farmstead at Sarıncık/ Karatepe nearby. Many pits dug illicitly were noted.

3.2.7. Payamlı Hill

It is accessed following the pass northward from Gölcük Alan to the east of Avdancık village. Remains of structures, profiled potsherds and roof tiles are noted in the northeast of the hill. The medieval Çayköy settlement and Payamlı Tepe settlements documented in 2016 are located in close proximity. Therefore, they should be connected with each other in political, social and economic terms.

3.2.8. Pamuk Plain

It is located in level ground surrounded with high mountains to the east of Payamlı Tepe. Building remains recall Ottoman period. Pasture land is large and suitable for sheep and goats (Fig. 10). Pens indicate the preference of modern breeders.

Fig. 10: Pamuk Plain

3.2.9. Çatalağaç

It is located on the high level ground to the north of ÇukurPlain in the northwest of Kızılçukur (Kızılkapan). Like the cistern in Çukurova, a cistern with

The Cremna Archaeological Research-Project In Central Pisidia: Last Season Field...

circular stones around it was built from top to bottom. Roman potsherds are noted. About 300 m away from here is a cemetery of Turkomans containing about fifty tomb structures. However, one tomb of marble dating to 1884-1964 is worth noting. Villagers stated that it belonged to a villager. It is not linked to the Turkoman Cemetery. At a rocky point is a niched room in the northwest of the cemetery. Information on its function is limited. It is noted that illicit digs have caused great damage.

3.2.10. Çukur Plain

It is located in the level area to the northeast of Pamuk Plain, to the west of Kızılcukur (Kızılkapan) to the south of Çatalağaç. Like Pamuk Plain, it is suitable for breeding sheep and goats. Parts used as pens are now damaged. In the center is a cistern thought to be 100-150 years old. According to the information given by the villagers, Çukur Plain was highly preferred by Turkomans in the past. Ovine breeding still continues.

3.2.11. Balama Byzantine Castle

It is located at an altitude of 760 m within the borders of Kızıllı village located southeast of Karacaören Dam in Bucak District of Burdur Province. Our first studies in this city are for observation purposes, and detailed research will show up in future studies. It is situated 21 km bird's-flight away to the southeast of Cremna. The fort is at a point dominating over the Kestros Valley and rise on seven terraces built with polygonal stones and filled with earth and rubble. Rock-cut steps lead up to the gate on the south, which is flanked with a tower on either side. The fort's walls were built with small polygonal stones and plastered over with mortar. Its masonry is opus incertum, which was quite preferred in the Middle Ages. Five cisterns were identified within the fort. Significant part of building remains clusters around the cisterns. Foundation remains of structures with two or three rooms are clearly discernible. A single-aisle church is located on a high level ground to the southwest. About 20.00 m west of the church runs a 31.00 m long stretch of fortification wall extending diagonally in the north-south direction following the contour of the terrain. The wall's masonry technique resembles that of Towers nos. I and II. We are of the opinion that this fort displaying only Byzantine characteristics shall present us with important information on the Byzantine period rural life of Cremna and environs (Fig. 11).

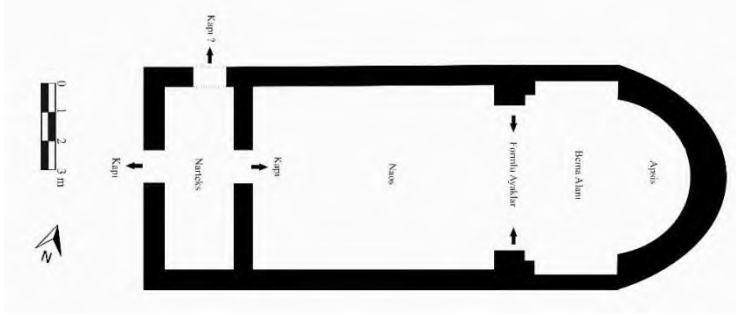

Fig. 11: Byzantine Fort at Balama, Church Plan

3.3. Rural Researches

Surveys in the second group include eleven new archaeological studies, including Cremna's rural settlements, defense systems (watchtowers) and urban (Millias and Panemoteichos) surveys. The second group studies were examined under two headings: rural research (sanctuaries, small-scale settlements and tower structures) and urban research.

3.3.1. İnarası

It is reached by the path behind the location called Ormancılar Fountain on the Taşyayla - Çamlık road within the borders of Bucak District of Burdur Province. The İnarası, which is spread over a very large area; The settlement can be evaluated under three main headings: sanctuary and necropolis. From the surface ceramics and inscriptions, the sanctuary was used between the 2nd century BC and the 3rd century AD; It was understood that the area in question was not abandoned in the Late Antiquity with its Church in the settlement area. In addition, examples of prehistoric ceramics from the Chalcolithic and Bronze periods are determined. The area consists of three rocky hills separated by deep cliffs. It is thought that the upper part of the east and the southwest slopes may have been used as sanctuary (Fig. 12). The necropolis is used on the eastern slopes of the same hill. The eastern rocky, which is the highest part of a small temple with rock steps, has a view that can clearly see both the ancient cities of Cremna and Keraitai. The eastern slope of the hilly in the south is the İnaras settlement areas. In addition, the grave structure was found in the south of the settlement. Caves were identified on the southern slopes of the rocky mass in the north. As it is understood from the surface ceramics, clues about settlement were found in the area in question (Metin 2012a, 2014, 2020).

In addition, plan of the Inarası were made during the last season research. The documents of the Holy Goddess Sanctuary at the northern and northeast summits have been completed. These areas are characterized by altar single-step platforms and podium stepped altar structures. These data support previous observations of the use of the constitution as a sacred area since earlier times (Metin 2020).

Fig. 12: İnarası Sanctuary

3.3.2. Potalin Cave

Cave is located on a slope about 2 km away from sand quarry (Akkaş) north of a high natural hill that lies west of Çatalcam Gedigi in Çobanpınarı Village in Bucak. It is unique in the Pisidia region in terms of the inscriptions in the Potalin. The entrance is located in the east. The main gallery measures 50.00 x 6.00 m and features a wide and long area. In the mid-section of this main area, two doorways are carved into the walls on the right and the left side, leading to different galleries. Following the main entrance hall, the cave has three more galleries (Galleries I, II, and III), each with different dimensions and characteristics (Fig. 13).

Drawing of the technical plans of the galleries was completed and the location of inscriptions and various niches for offerings carved into the cave walls were marked on the plans. Notably, the inscriptions show that the cave is dedicated to goddess Tyriose, as the inscription located to the right of the main entrance, “Τυριωση επηκω Ονησιμος ευχην” (Onesimos dedicated it to Tyriose), clearly indicates. The ceiling of Galleries I and III are covered with stalactite and stalagmite formations, similar to those known from Beldibi and Belbaşı caves which have been settled in Prehistory, as well as the natural formations at İnsuyu Cave that is registered among cultural heritage sites. In this respect, the moisture that is observable on the cave ceiling and the cave floor must be due to the influence of natural spring water accumulation on the exterior of the cave.

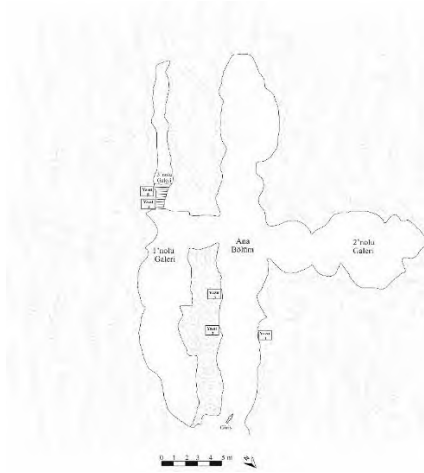

Fig. 13: Potalin Cave, Plan

3.3.3. Yunusemre Hill

Settlement is situated approximately 2 km east of the locality known as Kepez I, southeast of Cremna. This is a small and simple farm settlement. This high hill is conveniently surrounded by wide and flat agricultural terrain. Intensity of tile fragments and ceramic sherds dating to Roman Period and Late Antiquity on the surface is notable. Because of frequent brigandage and piracy during the 2nd and 3rd centuries AD in Cilicia, Pamphylia, and Pisidia regions, farm settlements of this kind were located in the vicinity of surveillance stations established for defending water sources and agricultural land to protect subsistence resources. Due to the strategically important location of Cremna, there are many rural settlements, farms, and surveillance stations in its territorium.

3.3.4. Ardıçlık Hill Watchtower

It is located on the main road between Sivişler Village at the borders of Bucak District and Avdancık district. The military watchtower located at the top of this hill is in a strategic position to oversee important locations along the Cremna and Millias border, as well as the deep gorges and valleys that lead to both cities. The tower is situated at the peak of a conical hill that has an altitude of ca. 1.000 m. The tower has a rectangular ground plan that covers an area of 6.00 x 9.00 m. The 0.90 m wide walls are constructed with polygonal stones and wall foundations are well preserved. The foundations of the northeastern corner of the tower rest on a massive rocky outcrop, which is incorporated into the wall. The tower has a commanding view of the surrounding landscape.

3.3.5. Avdancık, Kızılçukur (Kızılkapan) Forest Area, Farm Layout

This site is located on the slope by the forest road in Ormanlık mevki. Similar to remains discovered in Hasin Plain in 2017, remains related with pastoralist settlements were encountered on the plateau southeast of Kızılçukur (Kızılkapan)

The Cremna Archaeological Research-Project In Central Pisidia: Last Season Field...

and Çukur Plain areas. This site has the characteristics of a simple farmstead. Scattered remains of buildings were observed in the area. There are flat areas suitable for agriculture surrounding the slope.

3.4. Researchs At Urban Sites In The Vicinity Of Cremna

The second working group consists of urban research around the Cremna. Accordingly, the cities of Millias and Panemoteichos were examined within the scope of urban research.

3.4.1. Millias (Kocaaliler): Preliminary Research

Millias is located within the boundaries of Kocaaliler Township in Bucak District of Burdur Province. It is situated 5 km away from Kocaaliler, which lies 30 km southeast of Bucak District and 42 km away from Burdur.

3.4.1.1. Mausoleum

It was discovered on the left side of the ancient road continuing to the city center, in an area intensely covered with bushes. This monumental tomb has a single tomb chamber. Its walls are preserved up to a height of 1 m, except for its northern wall. The walls are constructed using polygonal stones with no mortar. The structure measures 3.50 x 3.50 m. The abundance of flat roof tiles (*stroters*) inside the building is remarkable. It is understood that the upper part of the tomb structure is covered with a roof. The ceiling is decorated with coffers. Coffers are surrounded by a narrow frame bearing interwoven branch designs. Front façade is also adorned with four, square coffers of equal size. These coffers are adorned with lion–bull, gargoyle/Medusa, oinochoe, eagle, hippocampus, and grapebunch designs in relief (Fig. 14). The grave structure is in a very bad condition.

Fig. 14: Millias, Ceiling Cassette of Mausoleum

3.4.1.2. Tower Structure

Tower is located on the northeastern corner of the area south of the tripartite cistern. The tower has a commanding view of the mountainous terrain, deep gorges, mountain passes, and the plains north and west of the city. The tower covers an area

of 6.50 x 6.50 m on top of a massive rocky outcrop at an elevation of 781 m. Walls are approximately 2.00 m wide and are preserved to a height of four courses. Massive limestone blocks (*logaden*) measuring 60.00 x 100 m were used in the construction of the foundation, while smaller rubble stones were used for the upper courses of the walls, found scattered around the building. A large number of ceramic sherds dating to the Late Hellenistic Period were found inside the tower. A 30.00 m long, 2.00 m wide, eastwest-oriented fortification wall abuts the eastern corner of the tower.

3.4.1.3. Kocagözet

Settlement lies on top of a hill that is located north of Gökalan neighborhood situated ca. 500 m northeast of Millias. A small rural settlement is identified at this location. However, the remains are severely disturbed. Coarse ceramics of Roman Period are identifiable on the surface. The site is currently used as a pen for animals. The most notable find at this rural settlement is an offering pit and steps carved into the bedrock, located at the entrance to the site.

3.4.1.4. Karain Cave

Karain Cave lies on the east slope of Gökalan neighborhood that is located southeast of Millias. The cave can be reached by a trail up the steep slope. Karain is the name given to the cave by local villagers. The entrance is through a triangular opening on the northern side, in front of which a small, flat area is located (Fig. 15). The cave ceiling is covered with a thick layer of karstic formations. The cave has a complex stratigraphy of three levels. A small number of Early Bronze Age ceramic sherds were observed on the top level, while Late Antique and Byzantine Period sherds were found in the eroded deposits on the slope outside the cave. Because the cave is seasonally used as a pen for herds, the floor of the cave is covered with animal manure. The attestation of Prehistoric levels at this cave, as well as İnarası, İncirdere, and Kumaryaylası is very significant for the archaeology of the region.

Fig. 15: Karain Cave

3.5. Panemoteichos (Boğazköy): Preliminary Research

The ruins of the city that is identified as Panemoteichos are located in Boğazköy Village of Bucak District in Burdur Province. The site is situated approximately 1 km away from the main road east of Burdur–Antalya highway.

The works in the Panemoteichos were first introduced with the scientific notes issued by S. Mitchell in 1997 (Aydal *et.al.* 1997). In these studies, the ancient city in the east of Boğazköy was named Panemoteichos II and the city on the hilly in the east of the city was called Panemoteichos I. While the studies in Cremna and its Surrounding Surveys were first conducted in 2015, the cistern structure in Panemoteichos II was focused on graves and water channels, and in 2018 studies were carried out with a focus on grave structures, farm settlements and defense systems. Archaeological research is planned for the upcoming period in Panemoteichos I, southeast of Panemoteichos II.

3.5.1. Tower I

West of the southern fortifications, the remains of a tower were identified at an elevation of ca. 840 m. The foundations are preserved to a height of one course and the wall construction technique is isodomic. These 0.60 m wide walls have a rectangular layout, covering an area of 6.00 x 7.00 m. The tower oversees Klimax (Döşeme Gorge) route in the west. Present day Burdur-Antalya highway goes through this natural route. A highland landscape with intermontane valleys surrounded by mountains lie to the south of the tower. The Tauros range marks the boundary between Pamphylia and Pisidia regions in this area. Just below the tower lie intermontane plains used as agricultural fields today.

3.5.2. Tower II

The tower structure is located on the northeastern edge, near the main gate in the east. The tower measures 8.00 x 6.50 m and its walls are 1.50 m wide. Despite its poor state of preservation, remains provide sufficient information for its plan. The entrance is located on the west. The walls are constructed with casemates that are filled with earth and small stones. The surfaces of the blocks in the outer wall are roughly dressed. This wall is constructed with prismatic logaden blocks and is preserved to a height of five courses. The use of interlocking header and stretcher courses is observable in the corners. The difference in the construction technique between the exterior and the interior walls of the casemates is notable. The interior walls display a polygonal construction technique with the use of small to medium size rubble stones. The use of mortar is observable in the partitioning walls of the casemates and in the lower course at the level of the threshold. Fortification walls abut the northeastern and the southeastern ends of the tower. This tower seems to have been in use for military purposes during the Hellenistic, Roman, and Byzantine period.

3.5.3. Tower III

The tower structure is positioned at a much lower height than the acropolis, to control the mountainous terrain and the valley below. It is located southeast of the city. It is constructed on a loose deposit and a massive rocky outcrop on the anticlinal and synclinal topography. The rectangular layout of the tower measures 6.20 x 5.50 m. The front wall of the tower is constructed with massive logaden blocks. Wall construction has an irregular appearance with the joint use of isodomic and polygonal construction techniques. Blocks are roughly dressed and the courses are irregular. The front wall is relatively better preserved and has a width of 2.80 m and a height of 2.60 m. The preserved height of the remaining walls varies, measuring up to 1.30 m, 1.70 m and 2.20 m at different points. The northeastern corner of the tower has an acute, V-shaped angle abiding by the irregular topography (Fig. 16). An approximately 10.00 m long stretch of the wall at this corner is particularly well preserved. Here, the width of the wall is 2.20 m. The fortifications in this strategically important section are built particularly wide and strong. Courses of the fortification wall are integrated with the tower walls in this section, which is a common feature in early period masonry. The outer surfaces of the blocks are roughly dressed. The joint use of polygonal and trapezoidal construction techniques is observable. The tower structure was associated with the defense structures in the Classical Period due to its technical and structural features (Metin *et.al.* 2019).

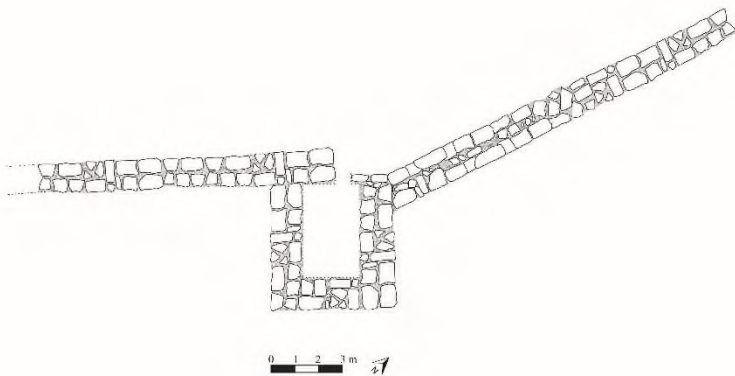

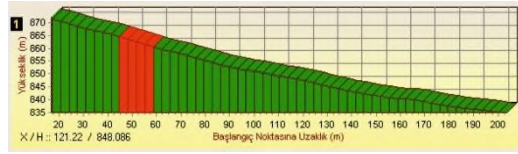
Fig. 16: Panemoteichos, Tower III

3.5.4. Terraced Fortifications

A saw-tooth fortification wall, built on a row of north-south-oriented terraces surround the city on the south. The fortifications on the anticlinal and synclinal topography of these slopes are built with colossal stones that can be identified as cyclopic or logaden blocks (Fig. 17- Graphic. 1). The size of the blocks ranges between 1.00 x 0.80 m and 1.40 x 0.70 m. At certain sections of the steep slope, the blocks are placed bulging out of the body of the wall. Wall construction is very well preserved, rising up to six courses of blocks at certain sections. The saw-tooth pattern is created by a symmetrical construction of intersecting rows. Domestic structures are observable on some of the terraces. Bent wall construction technique was also identified at certain sectors of the fortifications. Statistical topographic gradient data was transferred onto the digital map.

Fig. 17: Panemoteichos, Terraced Fortifications

Graphic 1: Panemoteichos, Inclined Graphics of Terraced Fortifications

CONCLUSION

Recent archaeological surveys in 2018 and 2019 were carried out periodically, covering the three-week periods of August and September in two summer periods. Both surface studies show that in the territory of Cremna in the rural environment, socio-cultural living conditions periodically continue chronologically.

Karain in the borders of Millias and Potalin in the south of Cremna and İnarası caves in the north have been discovered in these studies and brought into the archeology literature. Thus, it was determined that the first settlements in Pisidia Region were carried out in caves during the prehistoric period. Tower structures showing that the mountainous areas, deep valleys and narrow passages in the rural environment are safely protected by military tower structures were found. These were dated to the Classical and Roman periods due to their ceramic pieces, wall techniques and structural features. Based on the fact that the rural areas are intertwined with the political events in the Hellenistic and Imperial periods, it can be said that the Cremna territorium was protected with periodically built security centers. The density of the settlements in the rural environment also draws attention. The main features of these settlements are that they use top places as settlements because they are defensive-oriented structures, as well as being located in a location intertwined with life support elements in the form of water resources and agricultural lands. Settlements of this type are historically intense in the rural areas of the Lycian, Pamphylia and Cilicia regions in the 3rd century AD. Accordingly, it is known that the related settlements in the Pisidia Region were identified and marked the Roman Period with the help of ceramics. It turns out that the territorium of Cremna has seen many settlements during the Imperial phase. A medieval-origin Byzantine Castle was identified on the rocks to the north of Kızilli Village near Karacaören Dam in the south of the city. Detailed work on this castle continues. However, until the 13th century, Seljuk and Byzantine movements in the region are followed, as well as II. and III. It is known that the route of the Crusades passes through this region and there is a high level of Byzantine population in the region. In this regard, it is thought to be related to the mentioned historical identities in the castle settlement. Turkmen settlements and cistern structures belonging to the Ottoman period, small-scale settlements and glazed ceramic pieces were found in the oval settlements in the region. As a result, during the last two seasons studies of Cremna and its Surrounding Surveys, it has been revealed chronologically through archaeological findings that the Pisidia Region has hosted large and small settlements from ancient times until today.

REFERENCES

- AYDAL, S. MITCHELL, S. ROBINSON, T. AND VANDEPUT, L. 2002. The Pisidian Survey 1995: Panemoteichos and Oren Tepe. *Anatolian Studies* 47: 141-172.
- ARUNDELL, F. V. J. 2016. *Küçük Asya'da Keşifler I-II*, (Trans. Doğan Dereli). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- DAVIS, E. J. 2006. *Anadolu*, (Trans. Funda Yılmaz) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- DÖRTLÜK, K. 1976. "Keraitae Araştırma Raporu", *Türk Arkeoloji Dergisi* 23(1): 17-23.
- HIRSCHFELD, G. 1879. *Monatsbericht der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin: Königliche Akademie der Wissenschaften*.
- İNAN, J. 1972. "1970 Kremna Kazısı Raporu", *Türk Arkeolojisi Dergisi* 19 (2): 51-97.
- METİN, H. 2012a. "Pisidia'da Görkemli Bir Kent Kremna: Tarihi Coğrafya ve Araştırmalar", In. B. Hürmüzlü, M. Fırat and A. Gerçek (eds.), *Pisidia Araştırmaları I Sempozyum Bildirileri*. Isparta: Gül Ofset Matbaa, 215-225.
- METİN, H. 2012B. "Kremna", *Makü Bülten: Asım'ın Sesi 1*: 45-47.
- METİN, H. 2013. Kremna'nın Üzgün Perileri. *Asım'ın Sesi 2*: 82-83.
- METİN, H. 2014. "Kremna'nın Kuzey Yayılımı Hakkında İlk Gözlemler", *MAKU Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 11: 1-27.
- METİN, H. 2015a. "Temple of Men in Keraitai within the Pisidia Region", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 15(3): 9-15.
- METİN, H. 2015b. "Burdur Müzesi'nden İki Kalıp Işığında Pisidia'lı Bir Kalıp Yapımı Kase Ustası: ΑΡΤΕΜΗΣ", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 149: 146-150.
- METİN, H. 2015c. "Burdur Müzesi'nden Bir Grup Kalıp Yapımı Kase", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8(37): 473-488.
- METİN, H. 2017. "Hellenistic Mouldmade Bowl Moulds From Kremna", *OLBA* 25: 271-296.
- METİN, H. 2018. "Burdur-Isparta Pisidia Roma Kolonileri", *Atlas Dergisi* 305(8): 95-97.
- METİN, H. 2020. "Rural Settlement Organization In The Central Pisidia In Light of Karadığın Hill (Southwest Turkey)", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry (MAA)*, Vol. 20.2: 87-88.
- MITCHELL, S. 1986. "Kremna ve Sagalassus Çalışması 1985", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 4: 167-170.
- MITCHELL, S. 1987. "Cremna Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 5: 257-263.
- MITCHELL, S. 1988. "Cremna 1987" *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 6: 219-225.

MITCHELL, S. 1989. “The Hadrianic Forum and Basilica at Cremna”, In. Başgelen, N., and Mihin, L. (eds.). *Festchrift für Jale Inan*. İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları, 229-245.

ENHANCING THE OTTOMAN EMPIRE WITH ANGLO-OTTOMAN
COOPERATION IN THE (POST-UNKIAR SKELESSI) NEW ERA 1833-
1839*

HÜNKAR İSKELESİ ANTLAŞMASINDAN SONRAKİ YENİ DÖNEMDE
OSMANLI İMPARATORLUĞUNU OSMANLI-İNGİLTERE İŞBİRLİĞİ
İLE GELİŞTİRMEK (1833-1839)

РАЗВИТИЕ ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ НА ОСНОВЕ ОСМАНСКО-
АНГЛИЙСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВО В НОВОЙ ЭПОХЕ ПОСЛЕ
ХУНКАР-ИССКЕЛЙССКОГО ДОГОВОРА (1833-1839)

Serkan DEMİRBAŞ*

ÖZET

Mehmed Ali Paşa Sorunu ve sonrası mevcut İngilizce ve Türkçe literatürde her daim Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğü ve II. Mahmud'un içine düştüğü çaresizlik tablosu olarak tasvir edilmiştir. Bununla birlikte; Sultanla Valisi arasında sürecek olan (1831-1839) ve merkez açısından askeri olarak bir mağlubiyet serisi olarak görülebilecek bu uzun sürecin, aynı zamanda II. Mahmud'un ve devlet adamlarının diplomatik manevraları ve İmparatorluğu içinde bulunduğu zor şartlardan çıkarmak için Avrupalı devletlerle iş birliği yaptıkları, özellikle İngiltere, bir reform süreci olarak ele alınabileceği ise aşikar bir meseledir.

İşte bu makale II. Mahmud'un reformist karakteri hakkında kısa bir giriş yaptıktan sonra bütün ayrıntıları ile, yıl yıl, Osmanlı belgelerini bütün ayrıntıları ile kullanarak Sultanın ve devlet adamlarının, Hünkar İskeleye Antlaşmasından sonra oluşan yeni dönemde (1833-1839) en başta İngiltere olmak üzere, diğer Avrupalı devletlerle iş birliği içerisinde bütün alanlarda yaptıkları reform çalışmalarını en ince ayrıntısına kadar mercek altına almaktadır.

Anahtar Kelimeler: II. Mahmud, Osmanlı Diplomasisi, Osmanlı İmparatorluğu ve Reform, Osmanlı-İngiltere İşbirliği, Hünkar İskeleye Antlaşması

ABSTRACT

* This article is based on a chapter from my PhD thesis: Serkan Demirbaş, '*Mahmud II and Ottoman Diplomacy in the context of Mehmed Ali Problem (1832-1839): with special reference to the Ottoman Archives in İstanbul*', (unpublished PhD Thesis, University of East Anglia, 2015).

* ORCID: [0000-0002-0118-4169](https://orcid.org/0000-0002-0118-4169), Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, serkandemibas@hotmail.com

Enhancing The Ottoman Empire With Anglo-Ottoman Cooperation In The...

Both in English and Turkish historiography, the issue of Mehmet Ali Pasha of Egypt and its aftermath are always portrayed as a consequence of Ottoman weakness and Mahmud II's despair.

Nevertheless, the long course of events such as this that took place between the Sultan and his Governor was considered by the Ottoman administration as a series of military defeats. At the same time, it is obvious that this was clearly a process of reform when the diplomatic manoeuvres of Mahmud II and his civil servants, and their cooperation with European countries (esp the UK) with a view to raise the State from its dire conditions, took place.

Following a short introduction on Mahmud II's reformist character, this essay will focus on the works of the Sultan and his men on the reforms in the new era following the treaty of Unkiar Skelessi (1833-1839), made in cooperation with chiefly the UK but also with all other European countries in every field. This study will use Ottoman documents in detail on a year-to-year basis.

Key Words: Mahmud II, Ottoman Diplomacy, The Ottoman Empire and Reform, Anglo-Ottoman Cooperation, The Treaty of Unkiar Skelessi.

АННОТАЦИЯ

Проблема Мехмеда Али-паши и его последствия в английской и турецкой литературе оценивается как слабость Османской империи и Махмуд II. изображен как отчаянная личность. Наряду с этим, долгий период противостояния между султаном и его губернатором (1831-1839 гг.), который можно рассматривать как серию военных поражений центрального правительства. В то же время, совершенно очевидно, что Махмуд II-й и его государственные деятели, в качестве процесса реформ, сотрудничали с европейскими государствами, особенно Британцами, чтобы дипломатическими маневрами вывести государство из трудного положения.

В нижеследующей статье, после краткого представления о реформистском характере Махмуда II-го, основываясь на данные османских документов, до мельчайших деталей анализируются усилия по реформированию, предпринятые Султаном и его государственными деятелями в новый период после заключения Хюнкар-Искелейского договора (1833-1839 гг.), которое проводилось во всех областях, в сотрудничестве с другими европейскими государствами, в первую очередь с Англией.

Ключевые слова: Махмуд II, османская дипломатия, Османская империя и реформы, Османско-британское сотрудничество, Хюнкар-Искелейский договор

Introduction

The Russians' ambitions to enlarge their lands, reach the Aegean and Mediterranean and penetrate even further on the other side, plus Mehmet Ali's ambitions to gain independence from his sovereign, remained as reasons for the Ottomans and the British to be encouraged to reform and strengthen the Ottoman Empire, starting in 1834. This was largely because, should either of these ambitions be realized, they would cause immense damage to both the Ottoman and the British interests in the region. In particular, the rash and perilous diplomatic manoeuvres Mahmud II had made in order to get the British on his side, of calling the Russian warships to the Bosphorus¹ and ultimately forging the Treaty of Unkiar Skelessi, gave

¹ To see different perspective about calling the Russian Troops to İstanbul look at; Serkan Demirbaş, "A Fresh Look at Mahmud II's Purpose in Calling Russian Troops to İstanbul in 1833", Journal of History School, Sayı XXVIII, İzmir Aralık 2016, SS. 347-378.

the British many concerns about the continuation of the Ottoman Empire. As Bailey put it;

“The conclusion between Russia and Turkey of the treaty of Unkiar Skelessi in July, 1833, brought the Foreign Office and the British trader to a realization of the dangers ahead, and a positive interest in the maintenance of the Ottoman state developed which really constituted a new policy on the part of England.” (Bailey, 1940: 452)

Despite the prevalence of this newly-acquired positive attitude towards the Ottomans which had arisen within the British public, it was by no means unanimous. There was some opposition, in the form of the likes of Richard Cobden, a radical M.P in British Parliament who still viewed the Ottomans in a very negative light. However, this anti-Ottoman side was not to be as strong as was the pro-Ottoman side, at least in this period. As might be expected, this bloc was pro-Russian. Bolsover commented upon Cobden’s opinion about this conflict in London such that:

“Moreover, Richard Cobden published a striking pamphlet to show that the destruction of Turkey by Russia would be a triumph for civilization over barbarism and a much-needed stimulant to British trade.” (Bolsover, 1936: 462)

Cobden’s opinion was not only made up of positive feelings towards the Russians, but at the same time he harboured many prejudices against the Ottomans. According to him, *“the Ottoman Empire was a despotic Muslim State in decline and Russia was a peaceful, commercial, Christian Empire.”* (Guymer, 2009: 15) Despite the presence of this kind of opinion amongst the British, the Ottomans had even now started to reform their Empire under Mahmud’s guidance. These reform actions will be scrutinized, based on the Ottoman documents, in this article. This article will also be useful to help clarify the level of Anglo-Ottoman relations and how active a role Britain played in the modernisation of the Ottoman Empire.

Mahmud II’s Reformist Character

Palmerston’s main aim, after the treaty of Unkiar Skelessi, was to enhance the Ottoman Empire militarily, economically, and administratively against possible Russian attack. In fact, Mahmud II, at first, wanted to make only a military alliance with the British against his rebel governor Mehmet Ali, but later on he also started to lean towards an Anglo-Ottoman cooperation to modernise his Empire. Mustafa Resid Pasha, especially, with his diplomatic efforts, played a key role in encouraging the Sultan in this process.

Before giving detailed descriptions of exemplary acts of Anglo-Ottoman cooperation showing their combined efforts (1833–1839) to reform the Empire, and in order to see the whole picture, it will be useful to give a brief summary of the background of the Mahmud II’s reform programme and his reformist character.

Abdul Hamid II is known as an Ottoman Sultan, who laid in one sense the foundations of Republic of Turkey with his significant reforms. However, Mahmud II, who acceded to the throne almost seven decades earlier than Abdul Hamid II, established a lot of modern government organisations, which still continued their existence at the present time, and he also had struggled in order to regenerate many

Enhancing The Ottoman Empire With Anglo-Ottoman Cooperation In The...

bedraggled Ottoman State Institution. Despite Mahmud's reformist character, there are many different thoughts about him. Therefore, before examination, based on the primary sources, his and his diplomats' enormous diplomatic effort to resolve the Mehmed Ali Problem, giving the different thoughts of some historians with respect to "*the most amazing Sultan*" (Palmer, 2008: 99), Mahmud II, would make the reader's work easier to understand his period and also knowing these opinions would help the readers.

First of all, it should be known that Mahmud lived through very hard times at the beginning of his twenties, before he became the Sultan. His cousin, Selim III, was killed by the command of Mahmud's brother, Mustapha IV, and the same order was for Mahmud himself, however he escaped death at the last moment thanks to sacrifices some women of the Palace, particularly Cevri Kalfa. (Ortaylı, 2009: 40, Palmer, 2008: 95) Therefore it should be considered that when Mahmud became Sultan, he knew that he must have re-established his authority as a Sultan but at the same time he knew well that he had to sneakingly do that. In this topic Zürcher mentioned that Mahmud had two plans in his first fifteen years that the first one was that he assignment the statesmen, who supported the Sultan, to the key places of the government agencies and the army. The second aim of Mahmud was to weaken the landed proprietors, who put Mahmud into power. (Zürcher, 2009: 55) In this topic Findley also stated that Mahmud's first years were a preparation period in order to strengthen his political power. (Findley, 2014: 132) It can be said that he was to show success with his cunning abilities on the domestic policies as he had done in very complicated diplomatic game during Mehmed Ali Crisis.

After all mentioned preparations, when Mahmud felt the conditions were ready he started to realise the projects in his mind. There are many different approaches on his reformist character. The question is that whether he was a "*gavur*" (Berkes, 2004: 169)² (infidel) Sultan or he was a "*cruel despot*" (Engelhardt, 1999: 26) or he was a successful reformist Sultan with his a lot of reform projects in different fields (Shaw, 2000: 25-85) or he was an absolutist modernist (Ortaylı, 2009: 64) or he was the founder of the modern Turkish diplomacy with his cousin Selim III. (Findley, 2014: 147-163, Ortaylı, 2009: 145)³

First of all, it should be considered that Mahmud lived in such an age that saw a lot of negative developments. The lands of his Empire were as circle of fire. On the one hand many rebellions occurred against Istanbul, on the other hand the economic and military conditions were not in good shape. Mahmud had to find some solutions to rescue his Empire from these fatal problems. He was aware that this could be only via a sharp reform programme. However, because of the negative conditions the Empire had had, it is hard to say that his reform programme had solved every problem in the Empire. As Berkes mentioned that Mahmud's reform period was a beginning period for the reforms rather than an achievement one. (Berkes, 2004: 203)

² Because of Mahmud's Western reforms he was called with this epithet by some.

³ Also Ortaylı mentions that the administration of the chamber of translation was transferred to the Muslims as from Mahmud's Reign.

According to Findley the opinion of the Ottomans that reform was necessary was based on the ground of military defeats of the Empire. Therefore military reforms during Mahmud's reign had been considered on a preferential basis. (Findley, 2014: 133-134) However, until 1826 the army itself had been the most disincentive in front of the reform programme. Thus the most significant reform of Mahmud, which was to clear the way for other reforms, was abolishment of Janissaries, called Yeniçeri Ordusu, in 1826. This army had been one of the main obstacle for any kind of reform, particularly military ones, and none of the Ottoman Sultans had been able to do to set the seal on this big issue until Mahmud.⁴ However, it was not that easy to abolish Janissaries. Mahmud had made his preparations very snakingly in order to have necessary power for this dangerous aim. Uyar and Ericson expressed that Mahmud's decisive stance and measured approach had begun to bear its fruit since the year of 1822. According to these historians Mahmud discharged from the critical positions conservative wing, which was averse to the reform programme, and he appointed his own trustable statesmen. In this respect, he started to make an effort in order to form an alliance with bureaucrats, military leaders, and particularly top-class ulema (scholars). According to Uyar and Ericson Mahmud had attempted to reach this aim by making concessions and promises, if he could not, he purged those, who had not been persuaded. (Uyar and Ericson, 2014: 236-237)⁵

When Mahmud felt the conditions were ready for the big day he started to move for his big plan and he declared in June 1826 he want to establish a new troop among Janissaries. As it was expected Janissaries mutinied against the Sultan but this time everything was different since their rival, the Sultan, was ready for struggle, as mentioned Mahmud was making his preparations for this day, and therefore they could not find a Sultan like Osman II⁶ or Selim III. As it will be seen, in the very intensive diplomatic struggle during the Mehmet Ali Problem, 1832-1839, Mahmud was a very shrewd and vigilant Sultan in internal as well as in external affairs.

This was the general picture of the Ottoman Empire up until 1830s. These are not a political and diplomatic analysis of Anglo-Ottoman relations, instead; they aim to closely examine every development, however small, between 1833 and 1839, in order to illustrate the extent of the British contribution to this reform process.⁷ It

⁴ The most serious attemp in order to establish a new Ottoman Army, Nizami Cedid, came from Mahmud's cousin Selim III, however he was killed because of his this military plan.

⁵ Also to see every details of Mahmud's preparations to abolish Jannisaries look at Aksan, V.H., *Osmanlı Harpleri*, (İstanbul, 2010) pp. 328-343

⁶ Osman II was the first Sultan, who wanted to abolish the Janissaries in 1622. He was also first Sultan, who was killed by the Janissaries because of this dangereous plan.

⁷ In fact, Rodkey examined this reform process based on the British Foreign Office documents in his extensive articles but his work focused only on military relations, and he did not examine any other aspects of the Anglo-Ottoman cooperation to improve the Ottoman Empire. In addition to this, his work looks at the period solely from the British perspective. However, this article will try to examine every detail from the much-neglected Ottoman perspective and not only military developments or relations but also the other developments or relations in the reform process of the Ottoman Empire between 1833 and 1839. Also Rodkey approaches the results of this reform period in a very negative way based on

Enhancing The Ottoman Empire With Anglo-Ottoman Cooperation In The...

can be said that this article is an effort to write a social history, but at the same time it is necessary to put the new situation that came about after the treaty of Unkiar Skelessi⁸, regarding the political and diplomatic relations between the two countries, into context. This will also be a very useful source for foreign researchers who do not have access to the Turkish language and are unable to use the Ottoman Archives. In order to attain this objective, all the Ottoman Archives with respect to British contribution to their developmental support, 1833-1839, have been examined in the context of the entire British assistance to the Ottoman reform programme. Of course, Britain was not the only Western country utilised to enhance the Empire. Prussia, Austria, Russia, and France were also amongst those countries who contributed assistance. In particular, up to the beginning of 1830, France was the country with the most influence on the Ottomans. When the French occupied Algeria in 1830, however, they plummeted in the estimation of all the Ottomans, especially Mahmud II. In fact, the personal friendships which Selim III, the predecessor Sultan to Mahmud II, had cemented with the French served to help maintain a French influence in Istanbul despite the French Army's attack on Egypt in 1798 under the command of Napoleon, but this time, with Sultan Mahmud, there was no such private connection with the French. In addition to this, the developing relations with the British, occurring after the Mehmet Ali problem, had brought Britain into the forefront in Istanbul, and as a result of this they had started to take on a supportive role and step in to help reform and improve the Ottoman Empire. Before starting on the main body of this article, it needs to be understood that the improved Anglo-Ottoman relationship after the treaty of Unkiar Skelessi had borne with it not only positive developments but also some problems. These problems appeared in the social and commercial life between the Ottoman people and the British, and will be propounded upon to clarify the whole picture, and include both the drawbacks and advantages. To separate each year in the light of the reform process would be easier and more useful, and work towards a better understanding of the whole period.

The second half of 1833

This year was a beginning in the utilization by the Ottomans of British support. In light of this fact there were not yet so many incidents to scrutinise in this year. However, the majority of the Ottoman requirements of the British seemed to come in the field of logistics support. For example, a contract was made with a British Jew to import a steamer from Britain. Two copies of this contract were

Pamerston's and Ponsonby's evaluations, however, when looking at the reform period from the Ottoman perspective, this period was a beginning of the modernisation of the Ottoman Empire and after a very long journey resulted in the establishment of the modern Turkish state; the Republic of Turkey, almost eighty years later, on the 29th October 1923. Therefore every minor detail is vital to contribute to the generation of the big picture.

⁸To see the vital treaty from a different perspective than the literature look at; A New Perspective on the Treaty of Unkiar Skelessi Mahmud II's Use of International Diplomacy to Resolve the Mehmet Ali Problem, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 17(2), Eskişehir Aralık 2016, SS. 1-16.

presented to the Sultan and this situation was brought to the attention of the Ottoman Prime Minister by the Acting Minister of Artillery; Tahir Pasha. (BOA., HAT., 585/28744) After a while, it was ordered that one thousand pouches of Ottoman gold would have to be paid to the Jewish middleman since the production of the steamer was almost finished. It was also ordered that construction works for another steamer should be started immediately. (BOA., HAT., 596/29288)

There was another equipment request, which was also indicated as another problem of the Ottoman Empire at that time. The request was about a machine and wheel in order to perforate rifle irons. However, the Ammunition Minister of the Ottoman Army reported that the intended equipment was redundant because its capacity was too big. The machine was able to perforate two hundred and fifty irons in a day; however there was no master and not enough tools to produce the other components to make 250 rifles in a day. (BOA., HAT., 585/28744 A) This is an interesting piece of information because it shows that in 1833, the Ottomans still lacked the technical competence to produce their own armaments and thus it seemed likely that British support would need to increase, in the following years, in this area as well.

Another notable thing related to this process in that year was that the Prime Minister strictly ordered that any gunpowder produced by the British should not be wasted. According to the Minister's order this new premium gunpowder should be kept for a possible war and only the old gunpowder should be used in military drills and festivals and not the British type. (BOA., C.AS., 447/18635) The intended meaning of 'war' would have been a reference to the possibility of a battle with Mehmet Ali. This order shows that the inclination to engage Mehmet Ali in full armed combat in the second half of 1833 was actually very strong.

Lastly in this year, a purchase that is worthy of note is that one thousand seven hundred and seventy-seven swords with their belts, each of them costing fifty five Ottoman Kurus, were bought from a British merchant, (the documents record his name as Lionel) in order to use in the parade which was to take place in front of the Sultan. (BOA., C.AS., 398/16420)

As mentioned, this year was only the beginning of the new climate of friendly collaboration in diplomatic relations following on from the Treaty of Unkiar Skelessi, and this Anglo-Ottoman cooperation to improve the Ottoman Empire was to continue without cessation.

1834

As might be expected the process started to accelerate in this year. A number of Turkish students were sent to London in order to learn the Western techniques. For instance, fourteen military officers were sent to receive education in London. Namik Pasha presented the official letter with respect to these officers to the British Foreign Minister. (BOA., HAT., 1181/46662 G) The letter expressed a wish that not only should these students be sent but also that reports should be received from them regularly, in Istanbul, about the experience they were gaining in London and what they were learning. (BOA., HAT., 1179/46582)

Enhancing The Ottoman Empire With Anglo-Ottoman Cooperation In The...

Factory building and modernisation gathered speed in this year. For example, some machines were imported from Britain in order to establish a rifle factory in Dolmabahçe, a district in Istanbul. The middleman was a civil servant stationed in Ali Bey. The iron used in the factory was sent from Sofia, and from Samokov, another city close to Sofia. (BOA., C..IKTS., 21/1020) Two British engineers were employed to work on the construction process in the factory and the same engineers also built a steam powered factory for serial production in the same district, Dolmabahçe. The Ottoman records give the British Engineers' names as Chris and Walker. All the expenses for what they did in the setting-up process were paid in full at the end of the construction as agreed. (BOA., C..AS., 940/40789)

Another significant incident about the factory improvement project was that the Ottomans did not only charge the British engineers with the task of building factories but they also sent some Ottoman officers to Britain to get an education in industrial science in order to be able to continue improving Ottoman industry into the future with the knowledge possessed by their own citizens. One of these officers was Colonel Bekir Bey. He was sent to England so that he might improve himself in this field. (BOA., HAT., 586/28821)

Another support the Ottomans got from the British was in the field of British expertise. They did not only build, repair or establish technology in the Ottoman lands, but also more importantly, they tendered reports in whatever their specialty was. These kinds of reports would have been useful and beneficial for the Ottomans to help them continue to implement this progress in the following decades. One example of this kind of helpful report-making from the British can be seen in how a British expert in construction was sent to Samokov in order to produce iron and fix the roads. As part of his job, after his task had been completed, this engineer prepared a report based on his experiences in the production and fixing process, and presented it to the Ottoman government. (BOA., HAT., 593/29044 B) Another example of this conveying expertise by way of reports can be seen in how a British expert was sent to the Ottoman iron mines to examine how they were run, and after his investigation he prepared a report on the mines and he too presented his findings to the Ottoman government. (BOA., HAT., 593/29044 E) In addition to all these British experts, a British locksmith was employed as a servant in the Ottoman shipyards and his salary was one thousand five hundred Kurus a month. (BOA., C..BH., 76/3634)

The British officials who supported the Ottomans to help enhance the Empire were not only from amongst the British experts or military officers. It seems that the British ambassador, Ponsonby, sometimes helped the Ottoman government with his knowledge as well. In 1834, an epidemic of plague was seen in Tarabya, a district in Istanbul. Thereupon, Ponsonby suggested that in future, as a precaution against such a thing happening again, preventative measures concerning cleanliness and hygiene would have to be implemented in the region. (BOA., HAT., 1172/46376)

Meanwhile, an interesting law was passed by the British government concerning all the British officers and civil servants who were on duty in foreign lands. The law banned all these kinds of military and civil officials from accepting

any kind of gift given by any foreign state. (BOA., HAT., 1172/46406 A, BOA., HAT., 1172/46406) These officials would probably not have liked this law since this was the prime time to receive valuable gifts from the Ottoman government in return for their services, although of course they would still continue to be paid their fees, however much the remuneration was that they had agreed upon with the Ottoman government when the contracts were made. Giving gifts to the foreign officers had been a common thing in the Ottoman Empire, and the records of the previous years show that gifts were regularly given to the British diplomats. (BOA., HAT., 1172/46383, BOA., HAT., 1177/46496, BOA., HAT., 1178/46517)

Another important influence the British had on the Ottomans was in weapon-making skills and methods. For this purpose, two British rifles were sent, at the request of the Ottoman government, from London to Istanbul as a model for the future production of Ottoman rifles. (BOA., HAT., 738/34986 C) These British rifles were in (then) current use by the foot soldiers in the British army and these two rifles were submitted by Palmerston in person to the famous Ottoman Pasha, Namik. (BOA., HAT., 1181/46662 Ğ) It seems the Sultan had made a decision to renew all the equipment for his new army, the Asakir-i Mansure-i Muhammediye.

With this new period in the Anglo-Ottoman relations underway, the Ottoman government had started to charge some British diplomats in the Ottoman embassies of some of the cities in Europe. For example, a British man started to work as a diplomat in the Ottoman Embassy at Paris and after a while, he got into debt of five thousand Francs, in Paris. Thereupon, the French ambassador at Istanbul indicated this situation to the Ottoman Foreign Office and requested this amount should be paid by the Foreign Office. (BOA., HAT., 1191/46898 C)

As mentioned above, a British locksmith had been employed as a servant in the Ottoman shipyards. However, Mavroyani, the Ottoman charge d'affaires at Vienna, reported that there was a British law in effect that made it illegal for a British subject to work in a foreign state's military services as a servant. (BOA., HAT., 1206/47287 A)

At this stage, these examples can only be given as additional information, which describes how the Anglo-Ottoman negotiations on the customs tariffs started to accelerate.

As is common knowledge, Ottoman carpets were famous in the European countries for their ornate patterns and extremely high quality. However, mass production had now begun in Europe with the advent of the industrial revolution. This faster production method naturally influenced the Ottoman's hand-produced market. In this respect, an order was placed for a large quantity of British rugs costing a fair sum, to carpet some of the Ottoman state offices. (BOA., C.DH., 224/11186) Although their own carpets were the best in the world, the Ottomans were ordering mass produced British carpets! This order could be seen as an indication that with the beginning of the 1830s, because of the increasing relations with the European countries, imitation of European life had started amongst the Ottoman people. Some of the Ottoman people had started to prefer the European articles and styles to the Ottoman ones. This issue was discussed at length in Ottoman society then, and even

Enhancing The Ottoman Empire With Anglo-Ottoman Cooperation In The...

today it is still a regular topic of debate. In this context, this preference for British carpets in 1834 can be considered as one illustrative starting point to a nationwide inclination to imitate European styles starting with the state's example.

1835

1835 was a year that the Ottoman diplomatic attempts to obtain Anglo-Ottoman cooperation against Mehmet Ali and Russia increased, on account of the efforts of skilful Ottoman diplomats such Namık Pasha, Nuri Effendi, and Mustafa Resid.⁹ Of course, this situation positively affected Anglo-Ottoman cooperation in other areas, including the reformation of the Empire in line with Western scientific discoveries. In this respect, the most important strategy was that of sending students to Britain in order to witness first hand all the scientific developments in Europe which were ceaselessly advancing. The records are very detailed and indicate that there were four engineering students in Britain and their salaries were transferred to them once every three months. (BOA., C.BH., 67/3163)

At the same time, preparations within the Ottoman Army in the field of logistics reinforcement and the renewal process for a possible war with Mehmet Ali had continued and increased. As mentioned above, the Ottoman statesmen were so sensitive about economical gunpowder use that they had been very strict in their guidelines about not wasting it. Also, gunpowder making, based on the British and Dutch mode of manufacture, had begun in Azatlı Gunpowder Factory, in Istanbul. (BOA., C.AS., 602/25384)

Another feature of the construction process of the factories was that when the British engineers completed these factories, they did not remain in Istanbul but went back to Britain. In this respect, any last checks of an armoury or factory had to be done before this British engineer returned his country. (BOA., HAT., 575/28134 J)

Another significant development in the reform process according to the West was seen in the Ottoman press. *Takvim-i Vekayi* was the first Ottoman newspaper, and it was established in 1831 under Mahmud's order by Alexandre Blacque, who was called Blak Bey amongst the Ottomans, for his defending of the Ottoman rights against the European powers. However, this newspaper was extremely unsophisticated in comparison with the European press. For this reason, Mahmud decided to get support from the European press to improve his one and only newspaper. Therefore, he ordered that collaboration should be made with the British and French press to learn how best to improve *Takvim-i Vekayi*. (BOA., HAT., 664/32291 G)

Continuing from the above; economic negotiations on customs tariffs had commenced in the previous years and they remained on the agenda in 1835 as well. Nuri Effendi, the Ottoman ambassador at London, was responsible for the

⁹ To see some details of Ottoman diplomats' efforts to solve Mehmet Ali Problem in 1834-1835 look at Demirbaş, S. "*II Mahmud and His Statesmen's Diplomatic Manoeuvres to Solve Mehmet Ali Pasha Crisis*". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7 (2020): 2635-2661.

management of the process. He had been regularly sending reports from London about these negotiations to keep the Sultan informed with respect the process which was so vital to the Empire's economic life. (BOA., HAT., 677/33015., BOA., HAT., 677/33015 B) Therefore, Nuri Effendi had been very active in London and it can be said that he left no stone unturned in this period.

In these years, there were still French moneychangers in Istanbul and the Ottoman Government had been providing its needs for foreign currency from them. However, Nuri Effendi reported from London that the British moneychangers were not the same as the French ones and whenever it was necessary to get some money, the British ones supplied it immediately but the French ones did not. Thus, he mentioned that it would be more efficient if his expenses could be directly supplied from London instead of Istanbul. (BOA., HAT., 677/33021 E)

As mentioned above, accepting gifts had been banned for all British civil servants and officers working abroad. Despite this, it seemed that Mustafa Resid Pasha did not like this prohibition very much since, as he reported to the Ottoman Foreign Minister, decorating Ponsonby and British Embassy secretaries for their services and giving them some gifts would be very useful for the service of Ottoman interests. (BOA., HAT., 737/34959 B) The Ottomans had been doing everything possible to improve Anglo-Ottoman relations; for example, Mahmud even sent his portrait, as a gift, through Nuri Effendi to King William. (BOA., HAT., 677/33020 B)

This gift issue seems to have been an interesting item on the agenda at that time. Esad Effendi was assigned as the Ottoman Ambassador to Iran and he was supposed to go there to start his mission shortly. Before he went, he met with some Iranian diplomats in Erzurum, an Ottoman city in the East. The Iranian diplomats mentioned that the British and the Russian ambassadors had brought some gifts with them to Iran and then they hinted that they were expecting the same reciprocal behaviour from Esad Effendi. (BOA., HAT., 804/37134 C)

Then an interesting development happened in Istanbul. As is well known, the Greeks rebelled in 1821 and gained their independence in 1829. The Greeks had been Ottoman citizens since the second half of the fifteenth century. They had been conducting commerce with foreign countries in the name of the Sultan as the Armenians had done. However, after their independence, Mahmud decided to eliminate the Greeks, who were still present in Istanbul as Ottoman citizens, from the commercial life of the Empire. In this respect, he banned the Greeks from any kind of commerce, even small retail businesses. (BOA., HAT., 1220/47731 H) Palmerston was unhappy about this last development and he met and negotiated with Nuri Effendi in this issue. (BOA., HAT., 1220/47736) Nevertheless Mahmud was determined to stand behind his decision and he declared to Palmerston through Nuri Effendi that he was not going to change his prohibition, but yet, he conceded, he would give the Greeks permission that at least, they could visit Istanbul to purchase goods in order to take them back to their cities. (BOA., HAT., 1220/47749)

Meanwhile, building construction had been carrying on without a pause. Another rifle factory was in the process of construction in the charge of Abdulaziz

Enhancing The Ottoman Empire With Anglo-Ottoman Cooperation In The...

Agah Effendi, the responsible officer for steam powered factories. In this project, some British experts and labourers were employed and their salaries paid regularly. (BOA., C..AS., 828/35276)

Mahmud would have been pleased when he saw the military ammunition that had started to be produced in Istanbul. For example, some artillery had been produced in the charge of Behri Bey and they had been tested with British and Russian cannonballs. It was a pleasing development for the Ottomans because the new army needed every kind of ammunition in case of a war with Mehmet Ali. Another reason for their satisfaction was that in Namik Pasha's first mission in London, before the Treaty of Unkiar Skelessi, William had been reluctant to send just fifteen pieces of artillery in reply to Mahmud's earlier request, when he had been in his most difficult position and seeking an Anglo-Ottoman military alliance but now, they had started to produce their own artillery in Istanbul! (BOA., HAT., 1251/48379 B) Another example of the Ottomans producing their own ammunition for themselves was when some artillery-stocks were brought from Britain in order to use in the Varna Castle but later on, artillery-stocks which had been produced in Sumnu, an Ottoman province in the Balkans, were purchased, in order to be used in Sumnu Castle. (BOA., HAT., 1255/48567)

Another important development in the reform process which occurred in these years was that a number of British officers began to come to Istanbul to drill the new Ottoman army according to British military techniques.(BOA., HAT., 954/40954)

1836

In this year, one of the important developments in the reform process was not only that British ammunition started to be imported directly to Istanbul, but also the process of learning how to make it continued. For example, the chief of gunpowder mills in the Ottoman Army, Ohannes, and his son Arakil, went to Britain and France in order to examine the British and French powder mills. They took notes based upon their observations and also investigated all machines used in the process of gunpowder production in the mill while they were there. At the end of their mission in Britain, the British Minister who was responsible for gunpowder factories in Britain, whose name is given as Thomas Modi, gave a testimonial saying that Ohannes and his son had learned how to produce gunpowder just like that produced by the British. (BOA., HAT., 588/28921) Also Palmerston indicated to Ponsonby that Ohannes had completely encompassed the process of gunpowder manufacture. (BOA., HAT., 588/28921 A) Ohannes bought from both countries the necessary implements for making gunpowder and brought them with him to Istanbul. (BOA., HAT., 591/29016 A) When he returned to Istanbul he wrote a report about his experiences and explained in detail what was necessary to produce gunpowder like the British and French do and in accordance with this report, Azatlı Gunpowder Factory was modernised to encompass the European standards and methods. (BOA., HAT., 591/29016) Also he requested that the directors of the powder mills in Britain and France should be decorated since they had so kindly facilitated his work whilst

he had been learning the techniques of producing gunpowder. (BOA., HAT., 591/29016 B)

Sending Ohannes and his son to Britain and France in order to learn gunpowder production is a very good example of how the Ottomans had decided to take their own initiative in the reform programme. There was another example of this in that the Ottoman government issued a directive that it would be much better to manufacture their own ships in order to use them on their coast instead of importing them from Europe. However, the directive said, it would be necessary to import the ship making equipment required for this purpose from Britain so that they had the means to manufacture ships. (BOA., HAT., 1267/49040 B)

The Ottoman Empire was not only making preparations for war against Mehmet Ali, but they were also preparing for a possible war against Russia in some regions after the latest diplomatic developments in Europe. For instance, fifty-one big cannons were imported from Britain, through a British merchant, in order to use them in the Castle of Varna. The payment was made in two parts and the Sultan gave the direction to the head of the financial department that the second part of the payment should be made to the British merchant. (BOA., C..AS., 137/6086) In addition to this, some round shots were ordered from Britain for use in defending Bagdad and Ponsonby sent a letter about this to the British Government. (BOA., HAT., 1264/48951 C) There was a reason for the measures concerning Bagdad to be taken. The Ottoman Government had received some recent news about Mehmet Ali's designs upon Bagdad. Ponsonby had also received some similar information too. He indicated to the Ottoman Government that he had heard news that the Ottoman governor of Bagdad and an Iranian diplomat had met and talked about a rumour that Mehmet Ali had also been making preparations and at the first chance he got he intended to invade Bagdad. (BOA., HAT., 1176/46442 U)

Meanwhile, the construction of the mentioned rifle and armoury factories continued under the charge of Abdulaziz Agah Effendi. It had been decided that in order to facilitate arms manufacture, they needed to bring two qualified British engineers and also an ironmaster from Britain in addition to other British construction workers. The reserved budget for the construction expenses had been increased to include the salaries and the house rentals for these three British workers. (BOA., C..AS., 509/21254)

One of Mahmud's most important aims in the reform process was to renew and improve his maritime fleet based on European techniques. In this context, one hundred thousand Okka (almost one hundred thousand and twenty five kilograms) of European sheet copper had been imported from Britain, through British merchants, for use in the Ottoman Fleet. (BOA., C..BH., 65/3062) Moreover, Mahmud ordered his diplomats that they should negotiate with the British government for some British officers to come to Istanbul to train the Ottoman officers and at the same time modernise the new Ottoman army. Nuri Effendi reported from London and informed Istanbul about the negotiation process over these British Officers. (BOA., HAT., 1182/46669 B) Palmerston indicated to Nuri Effendi they had been leaning towards sending British officers to Istanbul and when

Enhancing The Ottoman Empire With Anglo-Ottoman Cooperation In The...

it was necessary, he added, they could send however many officers were required. (BOA., HAT., 1182/46669 D) After these negotiations some British officers were sent to Istanbul. (BOA., HAT., 677/33016 B) Despite all these positive developments, this process was not problem-free. The aim of each side was different. As Rodkey examined in detail, Palmerston's main aim in sending the British officers to Istanbul was that he had desired these officers to take command of the Ottoman Army. (Rodkey, 1929:) However, this was not suitable from the Ottoman perspective, and this point was explained to the British officers, who were a senior grade officer and a colonel. (BOA., HAT., 1174/46427 C) Mahmud also ordered the Foreign Office to inform Ponsonby about this situation.

Another interesting development in these years was that some British merchants started to trade in the Ottoman lands, just as the local Ottoman merchants were doing. For example, a British merchant had been selling European coffee for a while but then, later on, his license to sell was cancelled. In response, the British Embassy deputy and Ponsonby requested that the Merchant should have his privileges to sell European coffee in the Ottoman lands given back. (BOA., C..HR., 37/1840) Another example of this kind was that a British merchant had licence to harvest the acorns of 1836's crop from Kızılcaturzla, an Ottoman province in the West. Later on, all of the figures pertaining to this trade were presented to the central government for scrutiny. (BOA., C..ML., 265/10852)

A remarkable incident happened in this year with respect to a British man. His name was William Churchill. He was to get a license from the Ottoman Government to buy olive oil in the Ottoman lands but before this permission was granted he was beset with a big problem. It was an ordinary situation but unexpectedly, it had had a big influence even though this influence lasted a very short time. Churchill was in Istanbul and one day he went hunting in Kadıköy where he had an accident. When he was shooting with a rifle, he accidentally wounded a little Turkish boy. This accident caused such indignation from the Turkish officers and people, who were there when the accident happened, that they beat Churchill up and the officers put him in prison by order of the Ottoman Foreign Minister, Akif Effendi. (BOA., HAT., 1231/47986 E) When Pizani, the translator of the British Embassy, learned of the situation he went to have him released from prison, however Akif Effendi was very strict over this incident and even though Pizani argued with Akif he still maintained he could not release Churchill. (BOA., HAT., 1231/47986 B) Thereupon, he communicated the situation to Ponsonby, and after he had explained the accident he stated that he could not even talk to Churchill. When he examined the injured Turkish boy, Pizani revealed that the boy's medical condition was good and said that there was no serious problem with his health and therefore the judgement of the Kadıköy Muslim Judge had been most excessive. (BOA., HAT., 1231/47986 A) There was somebody else, who got very tough with Churchill. It was Ahmet Fevzi Pasha, who was soon to be the Ottoman Navy Minister. Akif and Ahmet Pashas were not to be easily persuaded on this issue. Ponsonby was indignant at the Pashas' behaviours and told Pizani that beating Churchill and sending him to prison was an invective against Britain and the British dignity had been injured as a

result. Then he ordered Pizani that he was responsible for this issue and he should demand from the Ottoman Prime Minister that this affront to British standing should be rectified as soon as possible. (BOA., HAT., 1231/47986 C) Ponsonby was not even happy with this retort and he carried the crisis a step further when he demanded the dismissal of both Pashas from the government. (BOA., HAT., 1231/47986 F) Palmerston was united with his ambassador on this issue and he too demanded that the Pashas be replaced. (BOA., HAT., 1231/47986 I) Meanwhile, the Russians also wanted a say in the matter. They already felt aggrieved over the positive Anglo-Ottoman relations which were developing of late, so they saw this acrimonious dispute as a way to gain a potential advantage for themselves. After this last situation had developed, the Russian Ambassador stated in his official letter to the Ottoman Government that the British Government had been using the Churchill issue to destroy the Russian-Ottoman friendship, since there was a rumour that Akif Effendi and Ahmet Fevzi Pasha were pro-Russian. According to the Russian ambassador, Palmerston did not have any right to request a dismissal of the Pashas, on the contrary, he continued, the Ottoman Government should have requested the withdrawal of the British ambassador, Ponsonby.(BOA., HAT., 1231/47986 I.) Apparently the Russians were uncomfortable with the latest diplomatic developments in Anglo-Ottoman relations and the Churchill issue was a chance to eliminate one of the causes for the new improved Anglo-Ottoman relationship, which was Ponsonby. The incident did have a repercussion on diplomatic negotiations. First of all, Mustafa Resid Pasha was in London as the Ottoman Ambassador to Britain when the accident happened and he met with Palmerston to talk over the issue. He reported that Palmerston seemed that he was bent on ordering Ponsonby to insist upon the dismissal of the Pashas, Palmerston even, Reshid continued, construed his visiting as an irony. (BOA., HAT., 1174/46429 K) There was more diplomatic communication with respect to the incident found in the Austrian Ambassador's words. He sent a letter through his translator to the Ottoman Foreign Office. He stated in his letter that in his view of the incident based on the news he received from Vienna that the British Ministers in the cabinet did not place as much importance upon the situation as much as Ponsonby obviously did. (BOA., HAT., 1231/47986 G)

Nevertheless, the Sultan differed with the Russians because his first aim was to get the British on his side, and he could not allow one small accident to destroy the perfectly composed Anglo-Ottoman relations after the enormous diplomatic effort it had taken Mahmud and his best men from since the beginning of the Mehmet Ali problem until that time, to achieve.¹⁰ Thus, he tried not to let the matter get blown out of proportion and found a middle way for both sides. Akif Effendi was dismissed from government, however Ahmet Fevzi Pasha remained in office, and was even sent to be inducted into the Ottoman Navy Minister five months after the incident. Mahmud probably meant to show with this appointment that he valued the Anglo-

¹⁰ To see the details of this diplomatic struggle look at Demirbaş, S. “*Mahmud II and His Diplomats During The Mehmet Ali Problem*”, *Journal of History and Future*, 6/4 (December 2020).

Enhancing The Ottoman Empire With Anglo-Ottoman Cooperation In The...

Ottoman cooperation which helped him against his enemies, however, he was still Sultan and he had to make his own decisions. After these positive actions from the Ottomans, Ponsonby, in spite of all his harsh and indignant statements since the beginning of the situation, stepped in to defuse the crisis. He secretly sent a letter to the Ottoman Foreign Office explaining that he felt no animosity towards Ahmet Fevzi Pasha, but Ponsonby's angry responses to the incident had resulted from his opinion that a state's officers should not have behaved as they did and should have found a different way instead of beating the suspect. (BOA., HAT., 1231/47986 H) That said, Ponsonby informed his government that the problem with Ahmet Fevzi Pasha had been resolved. (BOA., HAT., 1344/52524)

Another significant example of Mahmud's caring for the British and smoothing over the crisis, was that he gave a license to the main character of the story, Churchill, to buy five hundred and sixty-four tons olive oil from different provinces in the Ottoman lands. (BOA., HAT., 1172/46398) In fact, it was Churchill who first requested this license from the Ottoman Government in acknowledgment of the trials and tribulations he had suffered. (BOA., HAT., 1175/46438 I) Thereupon the Ottoman statesmen examined the practicability of this request, prepared reports, and informed the Sultan about Churchill's demand. (BOA., HAT., 1175/46438 I) For example, Istefenaki Bey prepared a report on olive oil and its possible taxes and presented it to the Sultan. (BOA., HAT., 1175/46438 I) After examining this, Mahmud gave permission to Churchill to conduct this trade and ordered his civil servant to help him with all kinds of oil in Edremit, an Ottoman province, and indicated him about his permission for Churchill and his assistant. (BOA., HAT., 1175/46438 K) In conclusion, an ordinary accident turned into a big upset in the Anglo-Ottoman relations and even became an international diplomatic incident.

Relations between Mahmud and William had remained on a good footing during this year. Mahmud had sent his portrait and various gifts earlier, and in response, William had sent some gifts back to Mahmud as well. As Palmerston mentioned when he met with Nuri Effendi, the Ottoman Ambassador at London, these gifts were not so valuable in a material sense but, he continued, they were very strong evidence to show Mehmet Ali and the Russians that the British would continue to stand by the Ottomans against all their enemies, and Palmerston believed this message would intimidate both of them. (BOA., HAT., 1190/46879 001) Mahmud would have been very pleased when he heard these words because his aim, an Anglo-Ottoman alliance in the region, which had been in his agenda since Mehmet Ali's army beat his army in Syria, was finally on the point of being achieved. These gifts were sent on separate occasions. They were five horses (BOA., HAT., 1236/48114) sent on one occasion, and on another occasion, fifteen horses and a British phaeton. (BOA., HAT., 1173/46419 D., BOA., HAT., 1180/46660)

Another interesting incident with respect to British merchants in the Ottoman commercial life was that one of them, called Barker in the document, borrowed eight hundred and eighty eight thousand Ottoman Kurus from the İzmir City Council but then went bankrupt without paying his debt to the Ottoman treasury.

The Mayor of Izmir reported that until the treasury had taken back the value of his loan from his goods and assets, nothing he owned while he was alive would be submitted to anybody else. (BOA., C..ML., 379/15563.) The Ottoman Government confiscated all his property in lieu of the debt he owed. (BOA., C..ML., 379/15570)

Meanwhile, Mustafa Resid Pasha in London found a medical book written by a British doctor about eye and ear diseases, and sent it to Istanbul. (BOA., HAT., 712/34067 J) This incident is a good example of how the Ottomans were taking a keen interest in learning all kinds of European knowledge to enhance their Empire.

At the same time Mahmud was still determined to improve and renew his new army according to European military techniques. As a result of this intention the Ottomans continued to import European ammunition models and arrange for European officers to educate the Ottoman officers. In this respect, Reshid Pasha requested a howitzer model from Britain. (BOA., HAT., 677/33016 B) Moreover, the Ottomans requested more British military teachers to educate and improve the Ottoman Army (BOA., HAT., 747/35297) and in response to this request, a number of British officers and military teachers came to Istanbul. (BOA., HAT., 677/33021 A., BOA., HAT., 677/33016 B)

While these many significant changes continued in many aspects of life in Istanbul, a similar change appeared in the Ottoman Embassies in other countries. For example, the Ottoman Embassy in London was completely refurnished in this year and all the furniture which was chosen was in the British style. (BOA., HAT., 678/33032 E)

The reform progress had not only been in military or industrial matters, but had also manifested in the cultural life of the Turkish people. In particular, Reshid Pasha had attached particular importance to the transfer of European cultural developments to the Ottoman Empire. As mentioned above, sometimes he sent some specialised book or other written on different subjects. For example, he sent English and French Grammar books, written by a British man. (BOA., HAT., 1185/46740 C) Reshid Pasha also indicated that there was a French pamphlet that had been published in Paris which was inciting the French to view an alliance with the Russians favourably on account of the successes of the Ottoman Empire. (BOA., HAT., 1185/46740 C)

1837

On account of all these positive diplomatic developments in Anglo-Ottoman relations, the reform process had been accelerated in this year. As mentioned above, Mahmud not only wanted transfer European techniques to his Empire, but he also wanted his statesmen to learn how to produce them on their own. In this respect, the practice of sending Ottomans to Europe for that purpose had increased. However, Britain was not the only European country he sent them to. Ottoman officers were sent to Austria as well. Metternich had been supporting the Ottoman Empire to enhance its strength against Mehmet Ali, and in the new diplomatic atmosphere after the treaty of Unkiar Skelessi, Austria had become as close to the Ottoman Empire as Britain had become. For this reason, Mahmud sent some Ottomans to Austria to learn

Enhancing The Ottoman Empire With Anglo-Ottoman Cooperation In The...

the European system just as he had sent them to Britain. First of all, it should be mentioned that references in the Ottoman records related to this year carry more detailed information than can be previously found, when relating events concerning those Ottomans who had been sent to Europe. For example, some Ottoman officers had been sent to Britain for the purpose of learning warfare science. They had different ranks, such as, a sapper Colonel, Bekir Bey, a sapper lieutenant colonel, Emin Bey, and some were engineers, İbrahim, Derviş, Enis, Arif, Mahmud, and Halil Effendis. These officers had their own salaries for their expenses during the education process. (BOA., C..AS., 191/8251) After the Anatolian commander-in-chief, Sait Pasha, reported that some privates should be sent to Europe in order to learn European style clothing design and manufacture, six privates from the first and fourth regiment of the first brigade were sent to Vienna for the purpose of studying the design and manufacture of garments and three thousand Kurus were paid to each of them for their living expenses, the same as was paid to those officers who were sent to Britain. (BOA., C..AS., 191/8251)

In this year, it seems that the number of British merchants trading in the Ottoman lands increased. As a result of this, the number of problems they encountered during their trading increased as well; problems with both the Ottoman people themselves, and also with the Ottoman trading authorities. For instance, a British citizen called Nicholas Garbin had been trading in the Mentese Province, in the west. An Ottoman civil servant in the region, Mehmet Aga, borrowed six thousand six hundred and fifty Kurus from Nicholas. However, Mehmet Aga refused to pay the money back and even attacked and threatened Nicolas under some pretext or other, in order to avoid paying back what he owed to the merchant. Mehmet Aga even seized Nicholas's six hundred and sixty-three Ottoman gold coins and also three hundred and ninety kilograms bee wax. (BOA., C..AS.,143/7120) Thereupon, Ponsonby applied to the Ottoman government with an official letter and explained the situation. He requested a fair trial in the district court, otherwise, he said, he would go for an appeal to the high court and request to take Mehmet Aga to Istanbul. (BOA., C..AS.,143/7120) Judging by his involvement in this incident, Ponsonby seemed to be closely connected with not only diplomatic issues in Istanbul but also the British merchants' problems in the Ottoman lands.

This year was another significant year for Mahmud and his statesmen, striving as they were to implement the Anglo-Ottoman alliance plan, since the all developments had been most positive signs of good relations with the British. The Ottomans had started to benefit from the British techniques which did indeed seem to improve the Empire. As a matter of fact, the majority of this utilization of the various innovations had been, in the beginning stages, in the field of ameliorating the Ottoman army. It was a fact that the Ottoman economy had been having some difficulties in this period. An incident which can be given as an example of this is in how difficult it became to improve the Ottoman Army due to these economic conditions. As mentioned above, gunpowder was considered as a vital instrument by the Ottoman statesmen for a strong and self-sufficient army, and in light of this, Ottoman officers, such as Ohannes and his son, were sent to Britain and France in

the previous years to learn how the quality gunpowder could be produced. In accordance with the same purpose, another Ottoman master, Evan, was sent to Britain. Moreover, as already touched upon, the main aim of the Ottomans was not only to import European ammunition into the Ottoman Lands but more importantly they wanted to learn to produce, with their own means, ammunition of as high a quality as that of the Europeans. For this reason, Master Evan was instructed to buy a machine in order to produce the Ottoman gunpowder. Evan reported from Britain that he needed one thousand two hundred pouches Ottoman Akçe, (Ottoman currency), for both his expenses and the machine. (BOA., HAT., 588/28920) However, the Ottoman Ammunition Minister, Mehmet Emin, reported to the prime ministry that the budget of the Ottoman Powder Mill was insufficient to cover this payment. (BOA., HAT., 588/28920) After a while, he informed him that his department could only pay six hundred pouches; half of the requested amount. He also suggested that it might be possible to borrow the rest of the sum from the merchants, however, when the time to pay came, it would be a difficult bill to settle. (BOA., HAT., 588/28920 B) Another example in this matter was though the previously mentioned preparations for a possible battle with the Egyptian Army had been ongoing, economic problems had negatively affected these preparations as well. According to a report about the latest measures taken in strengthening the army against a possible Egyptian attack, despite all the positive developments in administrative and financial reforms and the efforts to improve the army, still, eight thousand pouches of Akçe were needed to correct the ammunition deficiencies in the army. This situation might have caused some difficulties in mounting an immediate response to an unexpected assault from Mehmet Ali's army. (BOA., HAT., 380/20558 C) Although this report is an ominous sign of financial difficulties, at the same time it does show that administrative and financial reforms were on the agenda.

Nevertheless, positive developments in the process of renewing the Ottoman army were ongoing. The Ottoman officers, who had been sent to Britain to study the latest developments in the British army system in the beginning of this year, were now starting to send positive news to Istanbul about their experiences and progress. For example, Palmerston indicated that Sarım Effendi, a new Ottoman envoy in London with the British military committee, sent an official letter to Istanbul saying that the Ottoman officers studying in Britain had brought their education to a successful conclusion. (BOA., HAT., 1175/46438) In addition to this, some of the officers were continuing their education: – some engineers from the Ottoman Powder Mill and some from the Eastern Command of the Ottoman Army – and their salaries had been sent regularly despite the domestic economic difficulties encountered by the Ottomans. (BOA., C..HR., 80/3990) At the same time, European officers continued to take charge of enhancing the Ottoman Army in this year too. In honour of this valuable service rendered in the Ottoman Armoury, the Ottoman government decorated two British officers, one Prussian officer, and one Prussian translator. (BOA., HAT., 55/2740) Machines were also imported in order to use in the newly-founded Ottoman factories, however, these machines' instructions were in English and a translator was needed for their correct operation. For this purpose a British

Enhancing The Ottoman Empire With Anglo-Ottoman Cooperation In The...

translator was employed in the factories and his salary was even raised in 1837 in acknowledgement of his valuable services. (BOA., HAT., 1611/99)

Meanwhile, Palmerston met with an interesting request from Mehmet Ali. Mehmet Ali's biggest supporter since the early years of the nineteenth century was France, and he sometimes sent his officers to France to be educated there, in order to keep his army up to date with the latest scientific developments in Europe. However, after all the positive developments in Anglo-Ottoman relations, he probably felt he needed to do something to get British support especially since France's foreign policy was in accordance with Britain's over Eastern affairs after the treaty of Unkiar Skelessi. This might have been another reason for Mehmet Ali to feel the need to get closer to the British since his biggest supporter was now allied with them. So he requested, through Campbell, the British Consul in Egypt, to send fourteen Arab boys to Britain for the purpose of taking education in the British factories. (BOA., HAT., 829/37497 E)

When looking at the commercial life of 1837 in the light of the Anglo-Ottoman relations it can be seen that the number of British merchants increased and this state of affairs carried with it both positive and negative developments. As mentioned above, some problems did crop up between the British and the Ottoman public as had happened in the Churchill issue. This small issue surprisingly enough, almost caused a rupture of Anglo-Ottoman relations. After this incident, the Ottoman Government learnt something from the experience and issued a directive on all future arraignment of the British. This directive stated that the witnesses of the problem, whatever it was, and the translator for the accused British should attend during the suspect's questioning and the officers should be aware of this directive. (BOA., HAT., 1175/46434) Consequently, the increase in the British population in the Ottoman lands resulted in a new set of legal and social rights for the British in the Ottoman lands. Another example of this matter occurring this year was when a British merchant applied to the Ottoman Ministry of the Interior to request a license to operate a ferry for the sole use of the British and other European citizens living in Büyükdere and Tarabya, the districts in Istanbul, since according to this British merchant, these people had had some difficulties finding a ferry to take to them to the centre of Istanbul. (BOA., HAT., 837/37748)

At the same time, as mentioned above, Ponsonby continued to defend the British merchants' rights. Two examples can be given of this happening in this year. An Ottoman citizen, Civanı Acı Ergiri, and his brother had been trading in Galata, the Ottoman district in Istanbul, and to do so they borrowed money from two British merchants. However, they ran away from Istanbul without paying the debt. Therefore Ponsonby applied to the Ottoman Government to help catch them and bring them to Istanbul for trial. (BOA., C..HR., 24/1189) The other example is that there was a lawsuit between an Armenian Ottoman and a British merchant in Bursa, a city in the Empire, and Ponsonby applied to the Ottoman Government to have this lawsuit moved to the high court in Istanbul. (BOA., C..HR., 24/1190)

Meanwhile, the works to improve the new Ottoman Army's infrastructure in terms of military education had been carrying on with all speed in 1837 despite all

the difficulties that the Ottoman Empire had encountered at that time. For example, some geometric equipment and books for the military school were ordered from Britain. (BOA., HAT., 1173/46425 A., BOA., HAT., 1173/46425 A) Moreover, some necessary equipment for the steel furnace, which was in the Armoury, was ordered from Britain through Sarım Effendi. (BOA., HAT., 586/28815) Other orders from Britain to improve ammunition production included a copper sieve, chemicals, a flask, and a thermometer for use in the Powder Mill. (BOA., HAT., 588/28925) The Powder Mill Minister indicated to the Ottoman Army Commander the need for these materials (BOA., HAT., 588/28924) and then they were bought from Britain through Sarım Effendi. (BOA., HAT., 588/28923) At this time, an important request came from the Ottomans. Sarım Effendi was instructed to request of the House of Lords that whatever the Ottoman officers who had been taking military education in Britain, learned in theory, they should put into practice in the British Army, if the House of Lords accepted this suggestion. After a while the request was accepted. (BOA., HAT., 827/37465 F)

On the other hand, not everything was progressing outstandingly well in the process. For instance, construction works by British engineers were continuing in Istanbul on a cannon factory and rifle factory. It was reported to the Prime Minister that because of some difficulties raised by the British engineers, the construction works were moving too slowly and this was causing a waste of money. The Ottoman civil servant responsible for this construction proposed in his report that paying extra money to the engineers could accelerate the process. In response, the Prime Minister ordered that the payment determined in the contract with the engineers should be increased to fifty thousand Ottoman Kurus (Ottoman money) and the salaries would have to be paid without delay. (BOA., C..AS., 302/12493)

Mahmud had also been following the European press very closely. The Ottoman diplomats, such as Nuri Effendi, Reshid Pasha, Namık Pasha, and Sarım Effendi, had been sending any articles they found from a European country which mentioned the Ottoman Empire. (BOA., HAT., 827/37465 E., BOA., HAT., 959/41180., BOA., HAT., 1190/46884)

Sometimes, interesting offers would come to the Ottoman Government from the British: such as a British painter applied to the Ottoman Government to paint the Sultan's portrait. (BOA., HAT., 1321/51608)

1838

From the point of view of cooperation, both in the diplomatic arena and the reform process, it seemed like the Anglo-Ottoman relations had reached its peak. It transpires that all Mahmud and his statesmen's diplomatic efforts had brought relations to their best position thus far. Although William died on 20 June 1837, there was no change in British policies with respect to Eastern affairs, with Queen Victoria's accession to the throne. Owing to the international relations between the Ottomans and the British being so cordial, this year was an active year for British support in the Ottoman's reform progress.

Enhancing The Ottoman Empire With Anglo-Ottoman Cooperation In The...

In 1838, significant developments appeared following the efforts to reinforce the army in every possible way. The reason for this was that the imminent war between the Sultan and his governor seemed to be becoming more likely with each passing day. Therefore, Mahmud and his governments felt motivated to actively strengthen the Ottoman Army as soon as they could. The most urgent aspect of this matter was to improve and augment the army munitions, as had been happening in the previous years but now needed to happen much faster. For instance, the decision was made to buy some ammunition and cannonballs to increase the artillery fire power of some of the Castles to five hundred shots. (BOA., C.AS.,1089/48073) In addition to this the Department of War ordered that six hundred locks should be immediately produced for use with for the iron cannonballs imported from Britain and the bronze cannonballs produced in Istanbul. (BOA., C.BH., 110/5305) The order was for the production should start immediately; Mahmud wanted a rapid victory against his rebel governor this time. Having good gunpowder was still very important during this year as well, so two hundred and eighty-two tons of gunpowder was ordered from Britain. (BOA., HAT., 381/20579 L) In addition to this, Hafiz Pasha, an Ottoman attendant in Sivas, had started to produce gunpowder there and he was able to inform central government that four kilograms gunpowder cost 18 Kurus. In response, they asked for the details of the costing such as whether the expenses of saltpetre, sulphur, and labourers were included in the price or not. (BOA., HAT., 381/20579 L) Hafiz Pasha had also begun to produce cannonballs. However, a warning came to the Ottoman Government from the British Embassy that these cannonballs might be of no use because of their size. (BOA., HAT., 373/20416 A) In addition, the Ottoman War Office was able to report that one hundred and sixty-nine tons of gunpowder had been produced in the Ottoman Powder Mill. (BOA., HAT., 381/20579 L)

Despite these kinds of preparations, Mahmud and his statesmen had never seen the purchase of the necessary munitions from Europe as the only way to enhance the army; they also searched for a lasting solution better than foreign imports. The best way to achieve this aim was to produce their own munitions in their own country even if this production had to be made with the support of British experts and equipment. Consequently, the works to implement this plan continued throughout this year. For example, it was decided to bring an expert from Britain through Sarım Effendi in order to produce cannonballs in the ironworks under the British expert's directorship. (BOA., HAT., 587/28870) Another example of this is found in the Pravişte iron foundry in Salonika, an Ottoman city in the Balkans, which was rented to the manager of the foundry, Haşim Bey, and they too decided to bring a British cannonball expert over to direct proceedings during the renewal process of the foundry. (BOA., HAT., 531/26180) To achieve the aim of independent manufacture, it had not only been beneficial to have British assistance to establish the factories in the short term, but also, for the long term, some Ottomans had been sent to Europe to learn how to establish these types of factories for themselves. One such emissary was Colonel Bekir Bey. He was sent to Britain in 1834 to improve himself in the field of industrial science, and after his training the Ottoman

government recalled him to Istanbul in 1838 to supervise the establishment of an ironworks in Istanbul for the production of equipment and machine tools to enable more factories to be set up in the Ottoman lands. (BOA., HAT., 587/28871) Mahmud had successfully reaped the fruits of his labour in the field of his endeavours to comprehensively renew the Empire, by sending his subjects to Europe to learn the European system and bring the knowledge back to their country.

As well as these ongoing developments in the reform programme the British continued to visit Istanbul in this year for the purpose of educating the Ottoman officers. Quite interestingly, British tutors were not only brought for the instruction of the Ottoman officers, but also they were also even brought in for the Ottoman labourers. With the aid of this method it was possible to establish iron foundries in different regions in the Empire such as Samakofçuk, Pravişte, and Samokov. Subsequently, a British tutor who was an expert in his field, a British engineer, and a British translator were brought to the Empire to train the labourers, to work in these iron foundries producing the cannonballs. For some time they were unable to receive their salaries, then the Ottoman government ordered that their accumulated salaries be paid to them in full. (BOA., HAT., 190/8221) Mahmud, again not content with merely bringing British tutors to educate the Ottoman labourers, also sent some labourers to Britain in order to learn the new techniques in smelting and casting for use in the new iron foundry in Samakofçuk. (BOA., HAT., 16/1254 N)

The British had not just come to the Ottoman lands to educate Ottoman officers and labourers or only for commerce with the Ottoman Empire; they also visited the Empire for scientific research, even though the real aim of that research was commercial. Likewise, in 1838, three British researchers came to the Empire sponsored by Britain in order to investigate the mines and vegetation in the Anatolian region. Ponsonby, who continued to play the role of advocate for British subjects' rights, asked the Ottoman Government for their protection by the state officers wherever they went for their investigation. (BOA., HAT., 95/4745) One of these cases was when a British citizen, who lived in Çesme – an Ottoman county in the west – died, and the Ottoman civil servant in the county, Ali Bey, seized possession of his field, which was two hundred and twenty acres. However; his inheritors had already sold the field to a man named Solomon. Despite this sale, the Foreign Minister ordered the expropriation of the field but Ponsonby put in a request to the Government to cancel this order. (BOA., C..HR., 119/5910) Thereupon, as a last resort, the problem was brought to the Ottoman Court in Istanbul, and the Judge of Çeşme was instructed that he should not make any ruling on this issue until after the result of the Court. (BOA., HAT., 139/6930)

The much-debated issue of these years was that of the employment of the British officers. Many articles can be found in the UK records with respect to topic¹¹; however, something should be said from the Ottoman' point of view of the matter. The perspective of Mahmud and his statesmen on these British Officers was

¹¹ For instance, Rodkey's mentioned article is a nice example to look at the issue from the point of view of Foreign Office such as Palmerston and Ponsonby.

Enhancing The Ottoman Empire With Anglo-Ottoman Cooperation In The...

completely different from that of Palmerston, whose main aim in sending these officers to Istanbul was that they should be employed in the Ottoman Army. However, the Ottomans' aim was to use the British officers to provide training for the Ottoman Officers, and thereby, by extension, improve the whole army. (BOA., HAT., 1174/46427 C)

Nevertheless, it transpires from the Ottoman records that when it came to 1838, the Ottoman statesmen were not so sure what they wanted to do with these officers and because of this, many secret negotiations took place amongst the Ottoman statesmen to determine this issue. First of all, it must be considered that although Mahmud and his statesmen's main goal was to make an alliance with Britain, at the same time they had to consider keeping the balance of the diplomatic process in the region. They had to ensure that any action they embarked on would still appear to the Russians as if they were united allies. The majority of the documents reveal that whenever Mahmud made an order, or an Ottoman diplomat prepared a report in order to promote the benefits in making Anglo-Ottoman alliance, at the same time whoever was dealing with the diplomacy had warned that they should have to be very careful about how it would look to the Russians. For example, Mustafa Resid prepared a secret report, and after explaining the benefits of employing British navy officers in the Ottoman Fleet, he warned that the Russians would have to be persuaded on this matter. (BOA., HAT., 628/31066) The responsible diplomat for arranging the British officers' employment in the Ottoman Fleet was Ahmet Fethi Pasha, the Ottoman ambassador in Paris. His opinion, stated in his report, was united with that of Reshid Pasha in that he thought to employ the British officers in the Fleet would be very beneficial for improvement but this situation would have to be implemented without upsetting the Russians – and he also mentioned that he was in agreement with Kaptan Pasha, the Ottoman Foreign Minister, on this matter. (BOA., HAT., 661/32268) Ahmet Fethi Pasha also met with the British ambassador to Paris and negotiated several times over this issue, (BOA., HAT., 661/32268 D) also sending several encoded reports on it from Paris. (BOA., HAT., 661/32268 F) Despite all these negotiations, in the end, Mahmud decided not to give his permission for the employment of these officers in the Ottoman Fleet. He gave a rescript on this issue which he ordered the Ottoman Navy Undersecretary to draught in the field, stating he would not be employing any foreign officers in the Ottoman Army and Navy. The Government responded that there was already a draft prepared for the British Officers for just such an eventuality, and it would be more useful to send it with the new one prepared by the Navy Undersecretary, to the Ministry of Justice. (BOA., HAT., 298/17701 D)

Although there had been that clash of ideas about the employment of British officers in the Ottoman Army, Anglo-Ottoman relations still remained very positive, since the Russian danger motivated the British to seek the benefits of good Ottoman relations, and the Mehmet Ali problem for the Ottomans remained a motivating factor on the agenda. And so, in British public opinion also, a positive feeling had been engendered for the Ottomans. As a result of this, a British community interested in Eastern culture and morality was started in London. (BOA., HAT., 830/37506 F)

The Ottoman Envoy, Sarım Effendi, reported to Istanbul imparting some information about this group. He mentioned that this community regarded the Ottoman Empire as the biggest and most significant representative of the Eastern world, so it might be useful to send some handwriting books and printed Ottoman text and an appreciative letter from Istanbul. (BOA., HAT., 830/37506 F) The same kind of warm affinity had manifested itself in British diplomacy as well. The Ottoman ambassador at Prussia, Kamil Pasha, reported from Berlin that the Russian ambassador to Prussia threw a ballroom party in Berlin and the British ambassador to Prussia came to the party wearing some Ottoman clothes and a shawl. (BOA., HAT., 1209/47373 M) This is a prime example showing what good standing both countries' relations were in at that moment.

Reshid Pasha was daily increasing the good impression he had upon Mahmud. First he was appointed as the Ottoman Ambassador to Paris in 1834, and then he was appointed as the Ottoman Ambassador to London in 1836. Eventually, Mahmud appointed him as head of the Foreign Office. He had sent many detailed reports from Europe to inform Mahmud about the latest developments in Europe, generally with respect to the European Powers' current attitudes to the Mehmet Ali problem, and he did not like either the French or the Russians. As a matter of fact he was pro-British and had very much wanted to achieve this alliance with the British against all the Ottoman enemies: the first and foremost of these being Mehmet Ali, as his sovereign had wanted. Therefore, Reshid Pasha's appointment to the Foreign Office was perfectly suited to Mahmud's plan and it was the reason behind the rapid increase in Ottoman diplomatic success. In this area, Reshid achieved many useful things, not only diplomatically and politically, but also he had embarked on some enterprises to establish close ties with eminent people in London to improve Anglo-Ottoman relations, such as to request from Mahmud permission to give some gifts to these kinds of people. For example, a medal studded with some precious stones was presented to Palmerston. (BOA., C..HR., 185/9237) Moreover, some gifts were given by Reshid Pasha to Queen Victoria and interestingly Palmerston's mother. (BOA., HAT., 1179/46569 E) He also gave some gifts to the British ministers. (BOA., HAT., 382/20584) Lastly, he gave some gifts to the Queen's mother which Palmerston submitted to her and then informed Reshid Pasha he had done so. (BOA., HAT., 1179/46569 J) These things may have been just token gifts but they were given in an effort to improve Anglo-Ottoman relations, even if only slightly.

As mentioned, the employment of British Officers in the Ottoman Army was problematic; however, the same problem was not the rule for the other departments. On the contrary, employing British workers in other departments was seen as an advantage, to help improve the Empire in a positive way. For example, at the beginning of the 1830s, some councils on different subjects were established for the purpose of the enhancement of state and society. In order to improve these councils, a British man was employed. According to the records, he was an expert in agriculture and craft and it was considered beneficial to employ him on one of the Ottoman councils, such as farming, agriculture, handicraft, or industry. (BOA., C..İKTS., 18/861)

Enhancing The Ottoman Empire With Anglo-Ottoman Cooperation In The...

Moreover, the former British translator Sapper so called in the records, requested a license from the Sultan to build and run a bake house in Istanbul. After a while, Mahmud gave his permission and in addition to this he also gave him twenty thousand Kurus to repair his house. (BOA., HAT., 1211/47432 A) The Ottoman chamberlain, who was responsible for all bakery houses in Istanbul, was also notified of this. (BOA., HAT., 951/40844 C)

Ponsonby, as previously illustrated, sometimes stood in as advocate for the British merchants' rights to the Ottoman Central Government. However, this time, interestingly enough, he advocated for an internal issue in favour of the Ottoman Empire. The British Consul at Erzurum, a city in the East, informed Ponsonby that the richest person in the city had been oppressing the public in the city and consequently, the public rose up against him. (BOA., HAT., 702/33738 A) Thereupon, central government was informed of the incident by Ponsonby and it sent an official letter to warn the person involved. (BOA., HAT., 695/33497) This situation shows how the British expanded their influence throughout the Empire from the second half of 1830s.

1839

This year's most significant feature in terms of commercial life in the Empire was the increasing number of British merchants trading in the Ottoman lands as local merchants. The biggest reason for this was the treaty of Balta Limani. After this Treaty, British merchants only paid twelve percent on exports and five percent on imports. In addition to these tariffs, there was an eight percent duty required from Ottomans who carried on domestic trade. (Kütükoğlu, 1974: 215) However, while the Ottoman merchants had to pay this duty, foreign merchants did not have to pay it any more after Balta Limani. So from every point of view, foreign merchants had been given an advantage over Ottoman merchants in domestic competition.

The increasing number of British merchants in Ottoman life after the Treaty of Balta Limani brought many problems with it. For example, a British citizen, called Marcus in the document, emigrated and got married in Silivri, a district close to Istanbul, and began to trade there. However, he had some problems with the locals and the Ottoman authorities. The public in Silivri complained about Marcus's inappropriate behaviour. According to them this kind of behaviour offended their sensibilities and the dignity of Islam. (BOA., C..HR., 58/2870) This man also had some problems with the authorities with respect to payment of the customs duties due on his imports of coffee and sugar, and had disputes with the Ottoman officials. For all these reasons, the Ottoman Foreign Office made a ruling on the matter, and gave notice to the British Embassy that Marcus was to be moved somewhere else in Istanbul or he would be sent back to his own country, Britain. (BOA., C..HR., 11/539)

Another interesting matter in the commercial life after the Balta Limani happened when the British and French Embassies' translators brought some elephant's tusks and dates from Tripoli and also some bathrobes from Tunis for trading purposes. They wanted to take advantage of the privileges of the treaty of the

Balta Limani regarding payment of the customs tariffs; however, this request was not accepted by the Ottoman Government. (BOA., C..HR., 169/8419)

Meanwhile, a conflict arose between the Ottoman authorities and the British Consul at Salonika. A Russian Merchant ship had an accident off the coast of Aynaroz, an Ottoman district in the Balkans. Some of the money and goods on the ship belonged to a British merchant. All the goods on the ship were under the governor and his officers' supervision and then submitted to the shipmaster's brother and agent and in return for a written document from the agent. After a while, the British Consul applied and indicated that the British merchant's goods and money had been seized and therefore, he requested their return to the merchant. Following this request, the problem was investigated by the Central Government and the Ottoman Foreign Minister was able to inform Ponsonby that the money and goods had already been submitted earlier and thus the Consul's application was in error. (BOA., C..HR., 7/311)

Another interesting incident with respect to a British merchant was that he was dismissed from his coffee shop in Beyoğlu, which is a famous district in Istanbul, since he was mixing fake substances such as chickpea and so on with his coffee. (BOA., C..HR., 103/5115) This is a very clear example how, in the new atmosphere in Istanbul after Unkiar Skelessi, the British had taken their place in the Ottoman life with all their pluses and minuses. Another example of this matter was when an Arabic odalisque, or slave girl, was found in a British citizen's house and was taken from the house and returned. (BOA., C..HR., 104/5200)

Meanwhile, the Ottoman government issued a decree that any civil trials needed for British and French citizens should be processed with their ambassadors and consuls or agents in attendance. This was in accordance with the treaties, which had been struck with these countries. (BOA., C..HR., 12/586) It seems that the Ottoman politicians were trying to bring their procedures in line with the rest of European society.

Increasing inter-Anglo-Ottoman trade triggered the significant issue of piracy. With increasing trade, pirates started to operate in the seas. There were many incidents of piracy on the seas but it will suffice to provide only a few to convey understanding of this new issue which was a feature of this period.

An Ottoman citizen, was called Yani Eksino, was carrying some goods in a Swedish ship towards Algeria. British pirates attacked the ship and seized all Yani's goods saying they were French goods. The French were historically rivals of the British in the Mediterranean. (BOA., C..HR., 123/6149) Thereupon, the Ottoman civil servant Ali Pasha prepared a report and suggested that the value of the merchant's assets should be requested from the British Embassy. (BOA., C..HR., 9/448) Another similar incident seen in this year was when a Muslim merchant was carrying his goods from Alexandria to Istanbul in a French ship and his goods were extorted from him after a British pirate ship attack. His assets' value was requested from the British Embassy as well. (BOA., C..HR., 23/1109) Nevertheless, it wasn't only British pirates who had been attacking ships, but there were also some Ottoman pirates. Ibrahim Reis attacked a British ship and seized the goods of a British

Enhancing The Ottoman Empire With Anglo-Ottoman Cooperation In The...

merchant and this time the British ambassador applied to the governor of Rumelia to get the merchant's assets back. (BOA., HAT., 23/1108)

On the other hand, the positive contributions from the British had continued to improve the Ottoman Empire in this year as well. In this respect, a British engineer Mister Tyler was decorated for his valuable services in the Ottoman Armoury. (BOA., C..AS., 1/1202) Also, another British engineer, Roberson, had prepared an explanatory document about the necessity to establish an iron foundry in the Keban Mine. (BOA., C..DRB., 31/1515)

There is a purchase record showing the Ottoman mentality in export operations. A British merchant bought twenty thousand barrel staves in order to take them to Malta, and Ponsonby requested permission for the ship to pass thorough the straits. However, at first, the head of the shipyard was asked whether these barrel staves were a needed in the shipyard or not. His reply was that there was no need for them in there, whereupon the ship was allowed to pass. (BOA., C..HR., 102/5080) In the Empire the keynote principal before permission for an export had been to give priority for domestic use of the supplies.

There are many such incidents from this period but the most important thing to consider in the light of the main argument is that Mahmud's plan, to make an alliance with Britain against Mehmet Ali, was conducive to a new period in the Anglo-Ottoman cooperation to improve and enhance the Ottoman Empire. As a matter of fact, before the 1830s, Mahmud had already achieved the status of being one of the most significant reformer Sultans, maybe even the first. However, the gravity of the Mehmet Ali problem had impelled him to give priority to the British in modernising his Empire according to Western principles. All incidents not just in theory but in reality, the level of influence the British had in the Ottoman reform period in the new period that had been brought about after Unkiar Skelessi. It must be acknowledged that Mahmud was not alone in the task of getting British support in the reform process; he had the help of some skilled and determined diplomats, such as Mustafa Resid, Namık Pasha, Nuri Effendi, Sarım Effendi etc. Mahmud's and all these diplomats' vigorous efforts irreversibly lead the Empire to totally a new age. This age came to be called the Tanzimat Era, and it was to make all the efforts mentioned inscriptive; more lasting and purposeful than spontaneous or haphazard decisions. By this means the reform period gained international recognition and a more organised atmosphere, even though Mahmud did not live long enough to see his top diplomat, Mustafa Resid, make his announcement of the script, Imperial Edict of Reorganization, on 3 November 1839, to the Ottoman public and all the ambassadors, including Ponsonby.

Bibliography

Archival Sources

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, HAT., 16/1254 N, 23/1108, 55/2740, 95/4745, 139/6930, 190/8221, 298/17701 D, 373/20416 A, 380/20558 C, 381/20579 L, 382/20584, 531/26180,

575/28134 J, 585/28744, 585/28744 A, 586/28815, 586/28821, 587/28870, 587/28871, 588/28920, 588/28920 B, 588/28921, 588/28921 A, 588/28923, 588/28924, 588/28925, 591/29016, 591/29016 A, 591/29016 B, 593/29044 B, 593/29044 E, 596/29288, 628/31066, 661/32268, 661/32268 D, 661/32268 F, 664/32291 G, 677/33015, 677/33015 B, 677/33016 B, 677/33020 B, 677/33021 A, 677/33021 E, 678/33032 E, 695/33497, 702/33738 A, 712/34067 J, 737/34959 B, 738/34986, 738/34986 C, 747/35297, 804/37134 C, 827/37465 E, 827/37465 F, 829/37497 E, 830/37506 F, 837/37748, 951/40844 C, 954/40954, 959/41180, 1172/46376, 1172/46383, 1172/46398, 1172/46406, 1172/46406 A, 1173/46419 D, 1173/46425 A, 1174/46427 C, 1174/46429 K, 1175/46434, 1175/46438, 1175/46438 I, 1175/46438 K, 1176/46442 U, 1177/46496, 1179/46569 E, 1179/46569 J, 1179/46582, 1180/46660, 1181/46662 G, 1181/46662 Ğ, 1182/46669 B, 1182/46669 D, 1185/46740 C, 1190/46879 001, 1190/46884, 1191/46898 C, 1206/47287 A, 1209/47373 M, 1211/47432 A, 1220/47731 H, 1220/47736, 1220/47749, 1231/47986 A, 1231/47986 B, 1231/47986 C, 1231/47986 E, 1231/47986 F, 1231/47986 G, 1231/47986 H, 1231/47986 I, 1236/48114, 1251/48379 B, 1255/48567, 1264/48951 C, 1267/49040 B, 1321/51608, 1344/52524, 1611/99.

BOA, C.AS., 1/1202, 137/6086, 143/7120, 191/8251, 302/12493, 398/16420, 447/18635, 509/21254, 602/25384, 828/35276, 940/40789, 1089/48073.

BOA, C.HR., 7/311, 9/448, 11/539, 12/586, 23/1109, 24/1189, 24/1190, 37/1840, 58/2870, 80/3990, 102/5080, 103/5115, 104/5200, 119/5910, 123/6149, 169/8419, 185/9237.

BOA, C.BH., 65/3062, 67/3163, 76/3634, 110/5305.

BOA, C.ML., 265/10852, 379/15563, 379/15570.

BOA, C.IKTS., 18/861, 21/1020.

BOA, C.SM., 585/30142

BOA, C.DH., 224/11186.

BOA, C.DRB., 31/1515.

Secondary Sources

Aksan, V.H. (2010) *Osmanlı Harpleri*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Bailey, F.E. (1940). "The Economics of British Foreign Policy, 1825-50", *The Journal of Modern History*, Vol. 12, No. 4, Issue-December, pp. 449-484.

Berkes, N. (2004). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bolsover, G.H. (1936). "David Urquhart and the Eastern Question 1833-1837: A Study in Publicity and Diplomacy", *The Journal of Modern History*, vol.8, no.4, pp. 444-467.

Demirbaş, S., (2016). "A New Perspective on the Treaty of Unkiar Skelessi Mahmud II's Use of International Diplomacy to Resolve the Mehmet Ali Problem", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No 17(2), Eskişehir, Issue-December pp. 1-16.

Enhancing The Ottoman Empire With Anglo-Ottoman Cooperation In The...

- (2016). "A Fresh Look at Mahmud II's Purpose in Calling Russian Troops to İstanbul in 1833", *Journal of History School*, No XXVIII, İzmir, pp. 347-378.
- (2020). "Mahmud II and His Diplomats During The Mehmet Ali Problem", *Journal of History and Future*, 6/4 Issue-December pp. 1312-1324.
- (2020) "II Mahmud and His Statesmen's Diplomatic Manoeuvres to Solve Mehmet Ali Pasha Crisis". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7, Issue-December, pp. 2635-2661.
- Engelhardt E. (1999). *Tanzimat ve Türkiye*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Findley, C.V. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Guymer, L.M. (2009). "Sir Henry Bulwer and the Ottoman Empire 1858-1865" [unpublished UEA Phd. thesis].
- Kütükoğlu, M.S. (1974). *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri 1580-1838* Vol.I. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Ortaylı, İ. (2009). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Palmer, A. (2008). *Bir Çöküşün Yeni Tarihi*. İstanbul: Turkuvaz Kitap.
- Rodkey, F.S. (1929). "Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830-41", *The Journal of Modern History*, Vol. 1, No. 4, Issue-December.
- Shaw, S. and E.K. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. İstanbul: E Yayınları.
- Uyar, M. and Ericson, E.J. (2014). *Osmanlı Askeri Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zürcher, E.J. (2009). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayıncılık

ATASÖZLERİNDEN ÖRNEKLERLE KAZAN-TATAR TÜRKLERİNİN GELENEKSEL DÜNYA GÖRÜŞÜNDE ÖLÜM

DEATH IN THE TRADITIONAL WORLD VIEW OF KAZAN-TATAR TURKS WITH EXAMPLES FROM PROVERBS

ВОСПРИЯТИЕ СМЕРТИ В ТРАДИЦИОННОМ МИРОВОЗЗРЕНИИ КАЗАНСКИХ ТАТАР. НА МАТЕРИАЛЕ ПОСЛОВИЦ

Fatma TEKİN*

ÖZ

Bireyin yaşamında doğum ve düğün gibi bir geçiş dönemi olan ölüm; korku ve endişe yaratan sarsıcı bir etkiye sahiptir. Bu etki bireyi ölüme karşı duyarlı bir hale getirmiş; bunun sonucunda da ölümü engelleyebileceği düşünülen uygulamalarla birlikte; ruhlara, ölülere ve ölüm sonrasına bağlı inanış ve inanışlarla örülü uygulamalar ortaya çıkmıştır. Toplum, kültürel kalıplar içerisinde bireye; öleni son yolculuğuna uğurlamakla ilgili bir takım görevler vermekte; böylece birey, ölüm etrafında kümelenen inanışlar ve normlar sayesinde toplumsallaşmaktadır. Bu inanışları ve kalıp davranışlarını ise; destan, efsane, masal gibi geleneksel anlatıların yanında atasözlerinde de görmek mümkündür. Bu anlamda atasözleri; bir topluluğun yaşama dair kabullerinin, inanışlarının, hükümlerinin ve eylemlerinin toplamından oluşan geleneksel dünya görüşünü yansıtmaktadır. Bu bağlamdan hareketle, makalenin konusunu oluşturan Kazan-Tatar Türklerinin geleneksel dünya görüşünde ölüm olgusu, atasözlerinden yola çıkılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın materyalini, Nekiy İsenbet'in sözlü ve yazılı kaynaklardan derlediği "Tatar Halık Mekalleri (Tatar Halkının Atasözleri)" adlı üç ciltten oluşan serinin ikinci cildinde yer alan ölümle ilgili atasözleri oluşturmuştur. Eserde yer alan 638 adet atasözünden çalışmada 325 adedi incelenmiştir. İncelenen atasözlerinde, Kazan-Tatar Türklerinde ölümün anlamı, özellikleri, ölüm öncesi, ölüm anı ve sonrasına dair inanış ve uygulamaları ortaya konulmuştur. Atasözlerinin, Kazan-Tatar Türklerinin geleneksel dünya görüşünün ve halk felsefesinin özünü oluşturduğu; ölümle ilgili kültürel değerleri ve normlar sistemini yansıtmada belirgin kodlar taşıdığı; bunların aktarılmasında "öğretici", işaret ettiği bir yaşam düsturu ile de ölüm karşısında "yönlendirici" ve "telkin edici" bir işleve sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: ölüm, atasözleri, geleneksel dünya görüşü, Kazan-Tatar Türkleri, halk bilimi

* ORCID: [0000-0002-2471-6711](https://orcid.org/0000-0002-2471-6711), Öğr. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, ftekin3538@gmail.com

ABSTRACT

Death, which is a transition period like birth and wedding in an individual's life, has a startling effect. This effect has made the individual sensitive to death, and as a result of this, beliefs related to souls, the dead and afterlife, and practices moulded by these beliefs appeared along with other practices which are thought to prevent death. Society gives some responsibilities to the individual about sending off the deceased to their last journey within the frame of cultural patterns, in this way, the individual becomes socialized due to the beliefs and norms circled around death. It is possible to see these beliefs and patterns of behavior not only in epics, legends and fairytales but also in proverbs. In this sense, proverbs reflect the traditional world view of a community, which are formed by their acceptance, beliefs, judgments and actions related to life as a whole. From this point of view, the phenomenon of death in the traditional world view of Kazan-tatar Turks, which is the subject of this article, has been designated through proverbs. The material of this study consists of the proverbs about death, which are in the second volume of the three-volume series called "Tatar Halık Mekalleri (Proverbs of Tatar People)", compiled by Nekiy İsenbet from oral and written sources. 325 proverbs have been examined in this study among 638 proverbs that are cited in the aforementioned work. The beliefs and practices related to the meaning of death, its features, before death, near death and after death in Kazan-Tatar Turks have been presented in the proverbs that have been examined here. It is seen that proverbs constitute the essence of the traditional world view and philosophy of society in Kazan-Tatar Turks; and carry certain codes in reflecting the cultural values and the system of norms regarding death; and they are didactic while conveying them, and they also have a directive and cogent function towards life owing to the life doctrine they refer to.

Keywords: death, proverbs, traditional world view, Kazan-Tatar Turks, folklore

АННОТАЦИЯ

Смерть, как и рождение и свадьба, является переходным периодом в жизни человека, и оказывает на него сильнейшее воздействие, вызывая страх и беспокойство. Это делает человека уязвимым к смерти, в результате чего появились различные поверья и действия, которые, наряду с верой в предотвращение смерти, предполагают ещё какие-то действия, связанные с духами, умершими или жизнью после смерти. В рамках своих культурных моделей общество возлагает на личность определённый ряд обязательств, связанных с проведением умершего в последний путь. Таким образом, благодаря убеждениям и нормам, связанным со смертью, человек становится частью социума. Эти убеждения и модели поведения можно увидеть в пословицах, в традиционных сказаниях, таких как повествования, эпос, легенды и сказки. Пословицы отражают традиционное мировоззрение сообщества, которое представляет собой некую сумму заданных представлений о жизни, убеждений, обязательств и действий. В статье на основе пословиц рассматривается феномен смерти в традиционном мировоззрении казанско-татарских тюрков. Материал исследования был составлен из пословиц о смерти, взятых из второго тома трёхтомника Наки Исанбета «Татарские народные пословицы», который был составлен на основе устных и письменных источников. В исследовании были рассмотрены 325 пословиц из 638 В рассмотренных пословицах раскрыты значение и характеристики смерти, её особенности, верования и обычаи, касающиеся состояния перед смертью? до смерти, в момент смерти и после смерти у казанско- татарских тюрков. Пословицы составляют суть традиционного мировоззрения и народной философии казано- татарских тюрков; они содержат чёткие коды, отражающие культурные ценности и нормы поведения, связанные со смертью;

кроме того, можно проследить и их «поучительную» функцию, а также мы видим, как пословицы «направляют» и «наводят на размышления» перед лицом смерти.

Ключевые слова: Смерть, Пословицы, Традиционное мировоззрение, Казанотатарские тюрки, Фольклор

1. Giriş

Ölüm, bütün toplumlarda yaşantıyı belirleyici bir imgedir. Sağlık kavramını belirlediği kadar, bireyin; *bağımsızlık, kişisel bağlılık, özgüven ve canlılık düzeyini* de gösterir (Illich, 2004: 107). Aynı zamanda, *birleştirici bir topluluk aktivitesi* olarak bir toplumu, inançlar ve değerler ve düşünce sisteminde bir *kurgu* haline getirir (Kellehear, 2012: 152). Nitekim ölüm ve kültür ilişkisini ele alan Bauman (2018: 49) da, kültürün oluşumunu insanların ölümlü olduklarını bilmelerine bağlar ve devamında, ölümlülüğe dair bu farkındalık olmasaydı kültür de olmazdı diyerek kültürü; *“insanların farkında oldukları şeyi unutturmaya yönelik incelikli, karşı anımsatıcı teknik bir aygıt”* olarak tanımlar. Kültürün, ölümle ilgili unutturmaya çalıştığı şey ise ölümlülüktür. Çünkü kültür, yaşamın tüm geçiciliğine rağmen *kalıcılığın ve kalımlılığın* peşindedir. Bu nedenle de yaşam boyunca bize öğretilen değerler silsilesinin hiç ölmeyecekmiş gibi sürmesini sağlamak, kültürün bireye ve topluma yüklediği bir görevdir. Çünkü yaşamın eninde sonunda biteceğinin bilinmesine rağmen yapılan kültürel faaliyetler (soyağaçları, koleksiyonculuk, eserler vs.); bireye yaşama zevki verir, yaşamı anlamlı kılar. Böylece kültür, öncül işlevi olan *hayatta kalma etkinliğini* gerçekleştirmiş olur. Kültürün diğer işlevi ise, *ölümsüzlük* ile ilgilidir: Bireyi, bu yaşamın ötesine ulaştıracak olan şey eserleridir; ancak bu sayede ölümünden sonra da var olur ve anılır (Bauman, 2018: 13-16). Dolayısıyla anlatılanlardan şu kısa sonucu çıkarmak mümkündür: Ölüm; bireyleri bir araya getirerek birleştirici ve toplumun bir üyesi haline getirerek toplumsallaştırıcı bir rol oynarken, kültür de sunduğu faaliyetler aracılığıyla bireyi, yaşamın akışına dâhil eder.

Tüm toplumlarda olduğu gibi, Türk kültüründe de ölümle ilgili inanışlar ve inanışlarla şekillenen uygulamalar oldukça önemli bir yere sahiptir. Ölüm acısını hafifletmek, öleni kutsamak, onun diğer dünyaya gidişini kolaylaştırmak, hayatta olan yakınlarına zarar vermesini engellemek gibi türlü amaçlarla yapılan bu uygulamalar; bünyesinde birçok kaçınımlar, yasaklar ve inanışlarla birlikte kalıp davranışları içermektedir (Örnek, 2017: 122-128). Bu inanışları ve kalıp davranışları ise; destan, efsane, masal gibi geleneksel anlatıların yanında atasözlerinde de görmek mümkündür. Yüzyıllar boyunca yaşamın içinden damıtılarak elde edilen bilgi, gözlem, tecrübe ve tüm edinimlerin toplamı olan atasözleri (Aksan, 2004: 33); bir toplumun *“kendi varlığı ve benliğinin aynası”* (Aksoy, 1994: 27); doğaya ve yaşama dair geleneksel kabulleri, inanışları, varsayımları, hükümleri ve eylemlerinden oluşan *geleneksel dünya görüşünü* yansıtan formlardır (Çobanoğlu, 2000: 12; Başgöz, 2006: 87-88; Uğuzman, 2014: 1-4; Keskin, 2019: 45-55). Kültürel değerleri ve normlar sistemini yansıtmada belirgin kodlar taşımasının yanında, bunların bireye aktarılmasında ve ihtiyaca binaen zaman zaman hatırlatılmasında, *öğretici* ve *hatırlatıcı* bir işleve sahip olduğu da görülmektedir (Aça, 2013: 121). Dolayısıyla çalışmada atasözleri, kültürel örüntüleri ve kalıp davranışları yansıtmada bir referans

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

olarak kabul edilmiş; Kazan-Tatar Türklerinin geleneksel dünya görüşünde ölüm olgusu, atasözlerinden yola çıkılarak örnek metinler eşliğinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın materyalini, Nekiy İsenbet'in[†] *Tatar Halık Mekalleri*[‡] adlı üç ciltten oluşan serinin ikinci cildinde yer alan ölümle ilgili atasözleri oluşturmuştur. Eserde yer alan 638 adet atasözünden, çalışmada 325 adedi incelenmiş ve Kazan-Tatar Türklerinin ölüme yüklediği anlam, ölümün özellikleri, ölüm öncesi, anı ve sonrasına inanış ve uygulamaları tespit edilmiştir.

2. Ölümün Anlamı

Ölümün biyolojik tanımının haricinde ne anlama geldiği, birçok bilim dalında ele alınsa da özellikle felsefenin sorunsal bir alanıdır. Ölümün bir son olup olmadığı, düşünümlüp düşünülemediği ve ölüme karşı nasıl bir tutum geliştirilmesi gerektiği ise en çok yorumlanan mevzular arasındadır[§]. En genel anlamıyla “*ruhun bedenden ayrılması suretiyle kişinin maddî hayat kaynağını yitirmesi*” olarak tanımlanan ölümü anlamlandırma; ölümün bir geçişi ya da *sonu* ifade etmesi, ölüm ve sonrasına dair tüm inanışlar ve uygulamalar, kültürden kültüre değişiklik göstermektedir** (Gürkan, 2007: 32). Türk boylarının bu konudaki yaygın inancı ise; “*yaşayan canlı varlıkların, özellikle de insanların, bedeni terk ederek ya da ondan ayrılarak organizmanın yaşam fonksiyonları ve ölümü hakkında karar veren ruhanî bir temel ögeyi taşıdıkları*” yönündedir (Tryjaski, 2012: 117). Nerdeyse tüm Türk boyları, ölümden sonra da bir yaşamın varlığına inanmaktadır. Bu noktada

[†] N. İsenbet (1899-1992), Tatar Türklerinin edebiyatının, folklorunun ve ilim dünyasının en önemli araştırmacılarından biridir. Onun özellikle iki ciltten oluşan “*Tatar Têlênêñ Frazelozik Süzlêgê (Tatar Dilinin Deyimler Sözlüğü)*” (1989-1990), “*Balalar Folkloru (Çocuk Folkloru)*” (1984) ve üç ciltten oluşan “*Tatar Halık Mekalleré (Tatar Halkının Atasözleri)*” (2010) adlı çalışmaları, Tatar Türklerinin dili ve kültürü açısından oldukça kıymetlidir. İsenbet'in hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Er, 2010.

[‡] Üç ciltten oluşan “*Tatar Halık Mekalleré*” (2010), derleme yöntemiyle toplanan Kazan Türklerinin atasözlerinden oluşmaktadır. Birinci cildin giriş kısmında atasözleri mevzusu hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Girişin birinci başlığında “Atasözlerinin halklarda genel ve tartışmalı tarafları” (s. 6-38); ikinci başlığında “Tatar halkının atasözlerinin hususi tarafları, özellikleri” (s. 39-150); üçüncü başlığında “Atasözlerinin toplanması ve kitap” (s. 150-167) hakkında bilgi verilmektedir. Yazar, her üç ciltte de atasözlerini, temasına göre bir sınıflandırmaya tabi tutarak yazmıştır. Buna göre üç bölümden oluşan birinci cilt “hizmet”, “tabiat dünyası” ve “emareler”; on bölümden oluşan ikinci cilt “yiğit ile kız”, “er ile hatun”, “çocuk”, “nesil-kuşak”, “ev-yurt tutma”, “giyim-kuşam”, “aş-su, kap-kacak”, “konuk-ikram”, “kişinin beden sağlığı” ve “kıyafetname”; iki ana bölümden oluşan üçüncü cilt de “memleket-yaşam, mal, devlet” ve “kişinin ruhu, ahlaki sıfatları” konulu başlıklardan oluşmaktadır.

[§] Ölümün ne olup/olmadığı ile ilgili düşümler farklı görüşler ortaya atmaktadır. Ölümün anlamı ile ilgili olarak bk. Jung, 1992; Kaufmann, 1992; Marcuse, 1992; Ames; 2017; Bauman, 2018: 24-75; May, 2019: 31-56; Parkes, 2017; Soll, 2017; Hökelekli, 2017: 21-42; Kaya, 2018: 1-121; Ökten, 2016; Timuçin, 2000.

** Türklerin, İslamiyet'in öncesinde de ölüm gerçeğini kabul ettiğini, Kül Tegin Yazıtı'nda geçen “*İnsanoğlu hep ölmek için türemiş.*” (Orkun, 1994: 52; Ergin, 2000: 27) ifadesinde görmek mümkündür.

geleneksel kültürlerin yaygın kabulü; ölümü bir son olmaktan çok, yeni yaşam için bir başlangıç, farklı bir duruma geçiş olmasıdır (Aça, 2019: 389).

Türk dünyasında olduğu gibi Kazan-Tatar Türklerinde de en yalın haliyle ölüm, ruhun bedenden çıkarak öteki âleme gitmesi anlamına gelmektedir (Gıylmanov, 1996: 177). Atasözlerine bakıldığında ise, “Yeni hayata eski ölüm (*Yaña tormışta iske ülém*)” (THM-II: 671) atasözüyle insanlık için çok eski bir mevzu olduğu belirtilen ölümün; “Dünyada üç durum gördüm: Doğdum, evlendim, öldüm (*Dönyada öç hel kürdém: Tuvdım, öylendém, üldém*)” (THM-II: 690) sözünde, yaşamın üç geçiş döneminden biri olduğu; “Öldün, sustun (*Üldéñ tındıñ††*)” (THM-II: 685) sözünde ise, dünyevî boyutun ortadan kalkmasına rağmen, ruhanî varlığın devam ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca ölüm, sadece canlılar için geçerli bir kavram değildir. Kâinata var olan her şeyin bir ömrü vardır; bu nedenle de “Eceli gelse ay da ölür, günü gelse gün de ölür (*Ecelé citse, ay da üler, köné citse, kön de üler*)” (THM-II: 677) denilmiştir.

Sibiryalı Türklerinin geleneksel dünya görüşünde yaşam, “görülen/hissedilen bir var oluş”ken ölüm; “görünmeyen ve tasvir edilmeyen, sadece ima edilen bir var oluş” olarak görülmektedir. Mitolojik geleneğe ise üst, orta ve alt dünyalar şeklinde tasavvur edilen evren anlayışında; “yaşamın başlangıcı”nın iyi tanrı ve ruhlardan geldiği, yaşamın orta dünyada sürdüğü ve ölümün, insanın “ölüler dünyası” olarak adlandırılan alt dünyaya yolcu edilmesi olarak anlatılmaktadır (Lvova vd., 2013: 58). Mitolojik dünya tasavvurunda yer altının, ölümler dünyası olarak tasvirlenişine, Kazan-Tatar Türklerinin mitolojisinde de rastlanmaktadır. Özellikle mitolojik halk anlatılarında bu dünya, kötü varlıkların yaşadığı karanlık bir yer ve aynı zamanda ölümler dünyasıdır (Tekin, 2019: 321). Bu bakışın, atasözlerine de yansıdığı görülmektedir. Söz gelimi;

Yere geldi, yerde güldü, yer yarıldı, yere girdi (*Cirge kildé, cirde köldé, cir yarıldı, cirge kerdé*) (THM-II: 686).

Yer insanı yer, insan yeri yer (*Cir keshéné aşıy, keshé cirne aşıy*) (THM-II: 688).

Kara yerin karnı geniş (*Kara cirneñ karını kiñ*) (THM-II: 688).

Balıkçı bekliyor yar başında, ölüm bekliyor su altında (*Balıkçı köte yar başında, ülém köte yar astında*) (THM-II: 671).

Ecel koymaz, yer doymaz (*Ecel kuymas, cir tuymas*) (THM-II: 678).

Bugün dünyanın üstü, yarın altı (*Bügén dönyanıñ üsté, irtege astı*) (THM-II: 672).

Yerin kucağı geniş, her şeyinle sığarsın (*Cir kuyını kiñ, barıñ da sıyasın*) (THM-II: 686).

Yer altından yol yok (*Cir astınnan yul yuk*) (THM-II: 686).

Ölse yer sevin sin, yaşasa ülke sevin sin (*Ülse, cir kuvansın, torsa il kuvansın*) (THM-II: 692).

†† Bulgarlara ait eski mezar taşlarında, “öldü” anlamında “sustu” sözüne rastlanmaktadır (İsenbet, 2010: 685).

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

Kara yeri kötüleme, gireceğin yerindir (*Kara cirné yamanlama, kére torgan ciréndér*) (THM-II: 688).

Türklerin ruh, ölüm ve ölüm sonrası hayat tasavvurlarına göre ölen insanların ruhları, öteki dünyayla olduğu kadar bu dünya ile bağlantılıdır. Ölen kişinin yakınlarıyla olan bağı kesmediğine, onları koruduğuna; bazen de kızıp yakınlarına zarar verebileceğine inanılmaktadır. Atalar kültürüyle bağlantılı bu inancın altında ise, ruhların öteki dünyada iyi ya da kötü ruhlara dönüştüğü düşüncesi yatmaktadır (Aça, 2019: 388). Bu inanın yansımasını, Kazan-Tatar Türklerinin “Ölü dirinin ayağından çeker (*Ülé téréññ ayagınnan tartır*)” (THM-II: 673) atasözünde görmek mümkündür. Bu atasözüne göre ölü, yalnız gitmemek adına bir yakınını yanında götürmek isteyebilmektedir. Ayrıca “Şimdi benden sonra ölenler dirilmesin (*İndé minnen soñ ülgenner térélnesén*)” (THM-II: 684), “Ben öldükten sonra kıyamet kopsun (*Min ülgectén, kıyamet kupsın*)” (THM-II: 688) ve “Ölüp giden ölene yapışır (*Ülep bargan ülenge yabışır*)” (THM-II: 694) sözleriyle de kıyamete, dirilmeye ve ölenlerin bir araya geldiğine dayanan bir öte dünya anlayışı tasavvur edilmiştir. Dolayısıyla, bu atasözlerinden yola çıkarak ölümün bir son olarak algılanmadığını söylemek mümkündür.

Atasözlerine göre ölüm, üzerinde düşünülmesi ve hazırlık yapılması gereken bir konudur. Çünkü bu dünya geçicidir. Bu nedenle de güzelliğin geçici olduğunu ifade eden “Nasil olsa öldüğünde kurt yer (*Baribér ülgéc kort aşar*)” (THM-II: 684) atasözü söylenmiştir. Ayrıca “Ölümü unutma, o seni hiç unutmaz! (*Ülémné onıtma, ul siné bér de onıtmıy!*)” (THM-II: 674) sözüyle ölümün unutulmaması, “Aklın varsa, düşünüp bak: Bu dünyada kim kalır? (*Akılıñ bulsa, uylap kara: Bu dönyada kém kala?*)” (THM-II: 679) sözüyle ölüm konusunda düşünülmesi ve “Yaşamımı bekle, sonsuza kadar olacağım diye, ölümünü bekle yarın öleceğim diye (*Tormışıñnı köt, meñgé toram dip, üleséñné köt, irtege ülem dip*)” (THM-II: 674) sözüyle de ölüme hazırlıklı olunması gerektiği telkin edilmiş; ancak bir yandan da “Ölüm hakkında çok konuşursan, yaşamın tadı kaçır (*Ülem turında küp söyleseñ, térékléknéñ temé béter*)” (THM-II: 692) ve “Ölünün durumunu çok konuşursan, dirinin bereketi gider (*Ülék helén küp söyleseñ, téréññ bereketé kite*)” (THM-II: 673) sözleriyle de itidalli olunması tavsiye edilmiştir.

Bunun yanında, atasözlerinin büyük bir çoğunluğunda ölüm; yaşamın evrensel bir kanunu, kaçınılmaz bir son ve geri dönüşü olmayan yolculuk olarak tarif edilmiştir.

2.1. Yaşamın Evrensel Kanunu Olarak Ölüm

Dünya yurdu gelişi-gidişi (*Dönya yortı kilém-kitémlé*) (THM-II: 669).

Her şeyin sonu var (*Hernersenéñ soñı bar*) (THM-II: 671).

Bugün yerde, yarın mezarda (*Bügén cirde, irtege gürde*) (THM-II: 672).

Bugün güleriz, yarın ölürüz (*Bügén kölebéz, irtege ülerbéz*) (THM-II: 672).

Bugün diri, yarın ölü (*Bügén térék, irtege ülék*) (THM-II: 672).

Başı olanın sonu var, evveli olanın sonu da var (*Başı barnıñ soñı bar, evvelé barnıñ ahırı bar*) (THM-II: 679).

Can iyesi hepsi ölür (*Can iyese bar da üler*) (THM-II: 680).

Evvel can iyese olsun, sonun mezar iyese (*Evvel can iyese bulsañ, soñın gür iyese*) (THM-II: 685).

Bir gün doğsan, bir gün ölürsün (*Bérkön tuvsañ, bérkön ülerséñ*) (THM-II:690).

Yaşayanların hepsi de ölür (*Yeşegenéñ barı da üle*) (THM-II: 691).

Birinci nefes, son nefes alışının başı (*Bérençe suliş aħır sulişniñ başı*) (THM-II: 690).

Yaşamak ölmek, ata babadan miras (*Tormak ülmek, ata babadan miras*) (THM-II: 691).

Yaşayan ölür, kavuşan ayrılır (*Yeşegen üler, kavışkan ayırılır*) (THM-II: 691).

Doğan büyür, yaşayan ölür, gelen gider (*Tuvgan üşer, torgan üler, kilgen kiter*) (THM-II: 692).

Dün yaşayanlar bugün yok (*Kiçe yeşegenner bügén yuk*) (THM-II: 691).

Güneş doğar batmak için, âdem doğar ölmek için (*Koyaş tuva batmak öçén, edem tuva ülmek öçén*) (THM-II: 691).

Nice var olanlar yok olmuş, nice yoklar var olmuş (*Niçe barlar yuk bulgan, niçe yuklar bar bulgan*) (THM-II: 691).

Diri olanın borcu ölüm (*Téréklégéñ buriçi ülém*) (THM-II: 691).

Sadece doğmayan ölmüyor (*Tuvmagan gına ülmüy*) (THM-II: 692).

Doğmak da var, ölmek (de) var (*Tuvmak barda ülmek bar*) (THM-II: 692).

Gelgitli dünya, sonunda bir gün ölümlü dünya (*Kilémlé-kitémlé dönya, aħır bérkön ülémlé dönya*) (THM-II: 691).

Cihanda ölmeyen herkes delirmiş (*Cihanda ülmüy herbér uñıraşkan*) (THM-II: 693).

2.2. Kaçınılmaz Son Olarak Ölüm

Ecel kara devedir, her kapiya çömelir (*Ecel kara dövedér, her kapkaga çügedér*) (THM-II: 670).

Dünya herkesten geçer, ecel yakarı tutar (*Dönya herkémmen üter, ecel yakarı totar*) (THM-II: 690).

Akıl yeryüzü köşesinde gezse de, ölüm ense üstünde gezer (*Uy cir çitende yörsa de, ülém cilke östende yöriy*) (THM-II: 670).

Akıl dağ başında, ecel can başında (*Uy tav başında, ecel can başında*) (THM-II: 670).

Ölümden kaçış kurtuluş yok (*Ülémmen kaçış kotiluv yuk*) (THM-II: 671).

Ölümsüz dünya yok, geçitsiz orman yok (*Ülémséz dönya yok, ütkélséz urman yok*) (THM-II: 671).

Ölümsüz can olmaz, azalmayan su olmaz (*Ülémséz can bulmas, kaytmas su bulas*) (THM-II: 671).

Ölüm herkese yazılmış (*Ülém herkémmge yazgan*) (THM-II: 671).

Bir musallat olsa ecel gitmiyor diyorlar (*Bér kanıksa, ecel kitmiy, diyler*) (THM-II: 677).

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

Ölümsüz ömür yok, sönmeyen kömür yok (*Ülmiy torgan gömér yok, sünmiy torgan kümér yok*) (THM-II: 682).

Her nehre geçiş var, her kişiye ölüm var (*Her yulgaga kiçüv bar, her kэшэге ülém bar*) (THM-II: 682).

Ölüm şerbeti acı olsa da herkes için (*Ülém şirbeté açi bulsa da, herkém éçer*) (THM-II: 683).

Ölüm herkesin başında (*Ülém herkémnéñ başında*) (THM-II: 671).

Ecelsiz dünya yok, geçitsiz derya yok (*Ecelséz dönya yok, kiçüvséz derya yok*) (THM-II: 680).

Ölüm herkesin misafiri (*Ülém herkémnéñ kunagı*) (THM-II: 682).

Yakasız gömlekten çıkamazsın (*Yakasız külmekten çıgalmassıñ*) (THM-II: 685).

Hiç kimse ölmeden kalamaz (*Hiçkém ülmiy kalmak yuk*) (THM-II: 692).

2.3. Geri Dönüşü Olmayan Yolculuk Olarak Ölüm

Gömlek giyen ölmüyor, kefen giyen gelmiyor (*Külmek kigen ülmiy, kefén kigen kilmiy*) (THM-II: 672).

Uykuya giden dönüyor, ölen dönmüyor (*Mertke kitgen kayta, ülgen kaytmıy*) (THM-II: 672).

Ölen âdem dirilmez, çıkan can geri gelmez (*Ülgen âdem térélmes, çıkkán can kiré kilmes*) (THM-II: 673).

Kesilen baş yenilenmez, ölen kişi dirilmez (*Kisélgen baş yalğanmas, ülgen kэшé térélmes*) (THM-II: 675).

Kopan can geri gelmez, ölene derman bulunmaz (*Özélgen can yalğanmas, ülgenge derman tabılmas*) (THM-II: 683).

Ölen kişiyi geri getiremezsin (*Ülgen kэшéne kiré kaytarıp bulmıy*) (THM-II: 684).

Ayak ile giden gelir, baş ile giden geri gelmez (*Ayak bélen kitken kilér, baş bélen kitken kilmes*) (THM-II: 685).

Eve giren boş çıkmaz, mezara giren geri çıkmaz (*Öyge kérgen korı çıkkmas, güрге kérgen kiré çıkkmas*) (THM-II: 687).

Yalnız kazın yuvası çıkmaz, mezara giren geri çıkmaz (*Yalgız kaznıñ öyé çıkkmas, güрге kérgen kiré çıkkmas*) (THM-II: 688).

Akan su geri akmaz, çıkan can geri dönmez (*Akkán su kiré akmıy, çıkkán can kiré kaytmıy*) (THM-II: 688).

Ağlayarak öleni geri getiremezsin (*Cılap ülgenne kaytaralmassıñ*) (THM-II: 688).

Geçmişini geri getiremezsin, öleni diriltemezsin (*Ütkenné kaytara almassıñ, ülgenne térélte almassın*) (THM-II: 690).

Geçen gelmez, ölen dirilmez (*Ütken kilmes, ülgen térélmes*) (THM-II: 692).

3. Ölümün Özellikleri

Ölüm, haktır:

Ecel hak (*Ecel hak*) (THM-II: 670).

Ölsen, ölüm hak (*Ülseñ, ülem hak*) (THM-II: 682).

Emanet cana ölüm hak (*Emanet canga ülem hak*) (THM-II: 683).

Ömür veresiye, ölüm borç (*Gomér ecet, ülem burıç*) (THM-II: 690).

Gelmek hak, gitmek hak (*Kilém hak kitém hak*) (THM-II: 691).

Düğün hak, ölüm hak (*Tuy hakka, ülem hak*) (THM-II: 692).

Ölüm Allah'tan gelir, Azrail canı/ruhu alır:

İçmek yemek zenginden, ölüm gelse Allah'tan (*Ççmek, cimek baydan, ülem kilse Hoday'dan*) (THM-II: 678).

Allah vermiş, Allah almış (*Alla birgen, Alla algan*) (THM-II: 679).

Mal zengininin, can Hüda'nın (*Mal baynıki, can Hoday'nıki*) (THM-II: 683).

Tapşır'dan haber gelmiş, emanet canını vermiş (*Tapşır'dan heber kilgen, emanet canın birgen*) (THM-II: 683).

Kendisi verip kendisi alıyor (*Üzé birép üze ala*) (THM-II: 692).

Azrail'e bir can borcum var (*Gazrail'ge bér can burıçım bar*) (THM-II: 679).

Azrail'e mal verip can alıp kurtulamazsın (*Gazrail'ge mal birép can alıp kalıp bulmy*) (THM-II: 683).

Azrail cana ortak, atanın kurnaz oğlu mala ortak (*Gazrail canga urtak, atanıñ yaman ugılı mala urtak*) (THM-II: 683).

Düşmanın yanında, malım var deme; Azrail olduğunda, canım var deme (*Yav barında, malım bar, dime; Gazrail barda, canım bar dime*) (THM-II: 683).

Ölen ile gömmüş, Tanrı'ya borcunu vermiş (*Ülgen bélen kümgen, Tenré'ge burıçın birgen*) (THM-II: 689).

Ölüm, vadesi bitene gelir:

Ölecek kişinin günü gelmezse, öldürücünün eli yetişmez (*Ülüçénéñ köné çitmese, ütérüçénéñ kuli citmese*) (THM-II: 675).

Hasta ölmez, eceli gelen ölür (*Çırlé ülmıy, ecelé citken üle*) (THM-II: 677).

Ayı gelen ayında ölür, günü gelen gününde ölür (*Ayı citken ayında üle, köné citken könénde üle*) (THM-II: 677).

Yıl yıla yetmiş, yıl Muhammet'e yetmiş (*Yıl yılga citken, yıl Möhemmetke citken*) (THM-II: 677).

Ecel ayak altında (*Ecel ayak astında*) (THM-II: 677).

Ecel celladı ok kursa atmaya, aman vermez Mişer'e ve Tatar'a (*Ecel celladı uk korsa atarga, eman birmez Mişer'ge hem Tatar'ga*) (THM-II: 677).

Ecel yetişip gelse ilaç-deva buldurmaz (*Ecel citép kilse, daru-derman taptırmas*) (THM-II: 677).

Ecel gelse, akıl kaçır (*Ecel kilse, akıl kaçır*) (THM-II: 677).

Ecelliyeye yok sebep (*Ecellége yok sebep*) (THM-II: 677).

Ecelin gelse, hastalanmadan ölürsün (*Eceléñ citse, avırmıy ülerséñ*) (THM-II: 677).

Ecelin gelse, soba başında otururken de ölürsün (*Eceléñ citse, miç başında utırgan köyge de ülerséñ*) (THM-II: 678).

Ecel gelse, çoluk çocuğun çok mu diye sormaz (*Ecel kilse, bala-çagan küpmé, dip sorap tormıy*) (THM-II: 678).

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

Ecelsiz ölümden Allah da kurtarmıyor (*Ecelséz ülemnen Alla da alıp kalmıy*)^{††} (THM-II: 678).

Kırk sene kuzgun ölse de, eceli gelen ölür (*Kırık yıl kozgın kaçırsa da, ecelé citken üle*) (THM-II: 678).

Eceli gelen karga, atmaca ile oynar (*Ecelle karga karçıga bélen uynar*) (THM-II: 678).

Guguk kuşu ölse de, eceli gelen ölür (*Küké küpmé kükéldese de, ecelé citken üle*) (THM-II: 678).

Nefesi bitenin günü bitmiş (*Tını bétkennéñ köné bétken*) (THM-II: 678).

Ecelin nerede yazılmışsa, orada ölürsün (*Eceléñ kayda yazgan bulsa, şunda ülerséñ*) (THM-II: 679).

Ecelsiz can çıkmaz (*Ecelséz can çıkmıy*) (THM-II: 680).

Takdirsiz ölmüyor (*Tekdirsez ülmıyler*) (THM-II: 681).

Kırk sene salgın gelse de, eceli yazılan ölür (*Kırık yıl kırgın kilse de, ecelé yazılğan üler*) (THM-II: 681).

Nişansız atılan ok ecelliye değer (*Tözemiçe atkan uk ecelleğe tiye*) (THM-II: 681).

Ölecek kişinin günü gelmiş, eşek arısı kovalayıp uçuruma itmiş (*Ülüçénéñ köné citken, şöpşe kuvıp yarga étken*) (THM-II: 682).

Araziye atılan ok ölümü gelenin başına değer (*Yalanga atkan uk ülemé citkennéñ başına tiyer*) (THM-II: 682).

Ölüme çare yoktur:

Ecele ilaç yok (*Ecelge daru yok*) / Ecele çare yok (*Ecelge çara yok*) (THM-II: 669).

Ecele para verip kurtulamazsın (*Ecelden akça birép kotulıp bulmıy*) (THM-II: 669).

Ecelin ilacı kızıl balçık (*Ecelnéñ daruyı kızıl balçık*) (THM-II: 670).

Ölüm annen değil, ağlayıp yenemezsin (*Ülém eni tügél, cılap ciné almassıñ*) (THM-II: 670).

Ölüye diri can veremez, kendi canını korusun saklasın (*Ülékke téré can kérte almas, üz canın saklasın*) (THM-II: 673).

Ecelden başka her şeye çözüm vardır (*Ecelden başka bar nersege de, çara bar*) (THM-II: 693).

Sahiden öleni büyü kurtarmaz, aç öleni yemek kurtarmaz (*Çın ülerné imçé kotkarmas, aç ülerné aş kotkarmas*) (THM-II: 694).

Ölüm, ansızın gelir:

Ölüm uygunluğuna bakmıyor (*Ülém cayıña karamıy*) (THM-II: 670).

Misafir söyleyip gelmez, ölüm sorup gelmez (*Kunak eytép kilmes, ülem sorap kilmes*) (THM-II: 678).

Ölüm kişinin çağırmasını beklemiyor (*Ülém kéşénéñ çakırganın kötmıy*) (THM-II: 678).

Ölüm bağırarak gelmiyor (*Ülém kıçkıra kilmiy*) (THM-II: 678).

^{††} Ecelsiz ölümlerle kastedilen, doğal olmayan kazalı ölümdür.

Ölüm senden sorup gelmiyor (*Ülém sinnen sorap kilmiy*) (THM-II: 678).

Ölüm, koşul gözetmez:

Ölüm gence-yaşlıya bakmıyor (*Ülém kartka-yeşke karamıy*) (THM-II: 682).

Ölüm dişe bakıp gelmiyor (*Ülém téske karap kilmiy*) (THM-II: 671).

Bir baksan yaşlı ölür, ecel gelse genç ölür (*Karap torsañ, kart üle; ecel citse, yeş üle*) (THM-II: 678).

Ölüm zengine-yoksula bakmaz (*Ülém bayga-yarlıga karamas*) (THM-II: 670)

Ölüm yaşına bakmıyor (*Ülém yeşéñe karamıy*) (THM-II: 692).

Ölüm karşısında herkes eşittir:

Ölüm zengine de, yoksula da bir, ikisi de on iki arşın kefen, üç arşın kabir (*Ülém bayga da, yarlıga da bér, ikéséne de uniké arşın kefén, üç arşın kabér*) (THM-II: 670).

Ölüme ne sen, ne ben, ne Muhammet Emin! (*Ülémge sin ni, min ni, Möhemmet Emin ni!*)” (THM-II: 670).

Ölüm karşısında herkes eşit (*Ülém karşında bar da bértigéz*) (THM-II: 671).

Ölümün kapısı yöneticiye de bir, vatandaşa da bir (*Ülémñéñ işégé türege de bér, karaga da bér*) (THM-II: 671).

Ölüm zenginden bir şey almaz, yoksulun gönlünü görmez; kötüden tiksizmez, iyiye acımaz (*Ülém baydan aluv almıy, yarlının küñelén kürmıy; yamannan cirenmiy, yahşını ayamıy*) (THM-II: 670).

Ölümün kapısı herkese de açık (*Ülémñéñ işégé herkémgé de açık*) (THM-II: 671).

Ölüm padişaha da bir, Muhammet’e de bir (*Ülém patşaga da bér, Möhemmetşaga da bér*) (THM-II: 671).

Ölümün şakası yoktur:

Ölümün oyunu yok (*Ülémñéñ uyını yok*) (THM-II: 671).

Ecel hile buldurmaz, tekrar durup baktırmaz (*Ecel heyle taptırmaz, kabat torıp baktırmaz*) (THM-II: 670).

Ölüm geceleyip çıktığın uyku odası değil (*Ülém tönep çıga torgan yokıy bülmesé tügél*) (THM-II: 671).

Ölüme hile yok, kazıp almaya külünk yok (*Ülémge heyle yok, kazıp alırğa keyle yok*) (THM-II: 670).

Ölüm bir defadır:

Ne de olsa bir ölüm (*Barıbér bér ülém*) (THM-II: 679).

Bir ölen iki ölmez (*Bér ülgen iké ülmes*) (THM-II: 679).

İki ölüm olmaz, ilkinden kimse kurtulmaz (*İké ülém bulmıy, bérsénen hiçkém kotılmıy*) (THM-II: 680).

Kaza iki, ölüm bir! (*Kaza iké, ülém bér!*) (THM-II: 680).

Ölüm bir olur, oyun iki olur (*Ülém bér bulır, oyun iké bulır*) (THM-II: 681).

Bir cana iki ölüm yok (*Bér canga iké ülém yok*) (THM-II: 683).

Bir ölen iki ölmez, ölse de geri gelmez (*Bér ülgen iké ülmes, ülse de kiré kilmes*) (THM-II: 684).

Bir doğan bir ölür (*Bér tugan, bér üler*) (THM-II: 690).

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

Ölüm, acıdır, kolay değildir:

Acıdan acı ne acı, ölüm acı (*Açıdan açı ni açı, ülem açı*) (THM-II: 669).

Can ne kadar tatlı olsa, ölüm de o kadar acı (*Can nihetlé tatlı bulsa, ülem de şulhetlé açı*) (THM-II: 683).

Can tatlı, onu vermek acı (*Can tatlı, anı birüv açı*) (THM-II: 683).

Ölümden acı bir şey yok (*Ülémnen açı nerse yok*) (THM-II: 683).

Ölüm olan yerde afet var (*Ülém bar cirde kaza bar*) (THM-II: 670).

Yaşamak zor olsa (da), ölmek de kolay değil (*Toruv avır bulsa, ülüv de ciñél tügél*) (THM-II: 693).

Yaşamak zor mor olsa (da), ölmek de yağlı beliş değil (*Toruv kıtı-mıtı bulsa, ülüv de maylı beléş tügél*) (THM-II: 693).

Ölüm pişmanlıksız olmaz, pişmanlığın faydası olmaz:

Düğün öfkesiz olmaz, ölüm pişmanlıksız olmaz (*Tuy üpkeséz bulmas, ülem ükénécséz bulmas*) (THM-II: 689).

Ölüm pişmanlıksız olmuyor (*Ülém ükénécséz bulmıy*) (THM-II: 690).

Of dersin öldüğünde, kafana vurulduğunda (*Uf, diyersen ülgeç, başña kitérép bergeç*) (THM-II: 689).

Ölüp bittiğinde ne affı? (*Ülép bétkeç ni behil?*) (THM-II: 683).

Öldüğünde pişmanlıktan fayda yok (*Ülgeç, ükénüvde fayda yuk*) (THM-II: 689).

Geçmiş işe hayıflanmanın ne faydası var (*Ütken eşke ükénép ni fayda bar?*) (THM-II: 674).

Ölüm, istemekle gelmez:

Öleceğim diyene ölüm yok, duracağım diyene gün yok (*Ülém digenge ülem yok, toram digenge kön yok*) (THM-II: 673).

Ölmeye de ölmezsin, güzel gün de görmezsin (*Ülerge de ülmesséñ, yaşıñ kön de kürmesséñ*) (THM-II: 673).

Ölümü bekleme kendisi gelir (*Ülémné kötme, üzé kilér*) (THM-II: 674).

Öleceğim diyenin gözü yaman (*Ülémennéñ küzé yaman*) (THM-II: 674).

Ölümü arama, kendisi seni arayıp bulur (*Ülémné ézleme, üze siné ézlep tabar*) (THM-II: 693).

Öleyim, öleyim dersin, ölemezsin, ölmeye başlasan kalamazsın (*Ülem, ülem diyerséñ, üle almassıñ, üle başlasañ, kala almassıñ*) (THM-II: 694).

Öleyim öleyim yüz yaşıyor (*Ülem-ülem yöz yaşıy*) (THM-II: 694).

Ölmeye saat var, ölmemeye sebep var (*Ülerge segat bar, ülmeske sebep bar*) (THM-II: 694).

Ölüm, bir sebep bulur:

Ölüm sebebini bulur (*Ülém sebebén tabar*) (THM-II: 671).

Birinin eceli ateşten, birinin sudan (*Berevnéñ ecelé uttan, berevnéñ sudan*) (THM-II: 679).

Düşersen ranzadan, ecelin bir yerden (*Yığılsañ nardan, eceléñ elle kaydan*) (679).

İki hastalık bir gelse, ecelin gelmiştir; iki delik bir gelse itibarın gitmiştir (*İké avıru bér kilse, ecelnéñ citkené; iké tişék bér kilse, abruyın kitkené*) (THM-II: 676).

Uzun hastalık malı alır, malı almasa, canı alır (*Ozak avıru malnı alır, malnı almasa, cannı alır*) (THM-II: 677).

Gelse vakit, bulunur sebep (*Citse segat, tabıla sebep*) (THM-II: 680).

Ölüm, başkasınadır:

Birisi için ölsem de kendi ölümünden ölürsün (*Készé öçén ülsen de, üz ülémeñné ülerséñ*) (THM-II: 680).

Ağacın kurusunu kurt yiyor, âdemin ölüsünü böcek yiyor (*Agaçnıñ korısın kort aşıy, edemnéñ ülésén murt aşıy*) (THM-II: 684).

Kişi mezarına (başka) kişi girmiyor (*Készé güreñe kэшé kermiy*) (THM-II: 686).

Yerin kucağına ülke sığar, mezar kucağına bir sığar (*Cir kuyıyına il sıyar, güñ kuyıyına bér sıyar*) (THM-II: 686).

Turna yüzer suyun üstünde, kişi girmiyor kişi mezarına (*Çurtan yöze sunıñ üreñe, kэшé kermiy kэшé güreñe*) (THM-II: 688).

Ölüye her şey ölür, sadece herkesin mezarı kendi kendine (*Ülüge bar da üle, kabéré géne herkasınıñ üzlé üzéne*) (THM-II: 688).

Ölüm, geride kalana göre görecelidir:

Ecel zengine batmak, yoksula ölmek (*Ecel bayga bölmek, yarlıga ölmek*) (THM-II: 669).

Ecel ahmak için altısı bir, akıllı için biri (*Ecel aħmak öçén altav, akıllı öçen bérev*) (THM-II: 669).

Herkes ölse de, herkese de bir ağlamıyorlar (*Herkém ülse de, herkémgé de bér cılamıylar*) (THM-II: 690).

4. Ölüm Korkusu

Ölüm, korku ve endişe yaratan sarsıcı bir etkiye sahiptir. Korkunun şiddeti ve etkisi ise bireyin; yaşına, ölüme yüklediği anlama, içinde yaşadığı toplumdan edindiği değerler ve normlar sistemine göre değişkenlik gösterebilir. Ölüm korkusu^{§§}; ölümlle ilgili birçok âdet ve törenlerin oluşmasında etkili bir faktördür. Nitekim dinler, mitolojiler, geleneksel dünya görüşleri ve felsefî düşünce sistemleri ölümü anlamlandırmak ya da değerli kılmak suretiyle, ölümün yarattığı korkuyu azaltmaya çalışmışlardır (Aça, 2019: 388). Söz gelimi; ölüm korkusunu yenmek için geleceği kendisine bildireceğini düşündüğü birtakım davranış kalıplarını ortaya çıkarmak suretiyle çözüm üretmeye çalışmış; bunun için de hayvanlar, araç-gereçler,

^{§§} Wahl (1992: 29), ölüm korkusunu ikiye ayırmaktadır: Birincisi, dünyadaki varlığımızın bir gün sona ereceğine dair korku iken; diğeri, ölüm korkusu adı altında *birakılma* ve *cezalandırılma* gibi simgesel *değişken endişeler*dir. Benzer şekilde Fromm (1994: 160-161) da; normal ölüm korkusu ve yaşlanmak korkusu, olmak üzere bu korkuyu ikiye ayırmaktadır. Ölüm korkusu ve bu korkunun kaynağı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Wahl, 1992; Freud, 2019: 51; Kellehear, 2012: 166-167; Kübler-Ross, 2010: 24-26; Sağır, 2014: 59-71; Hökelekli, 2017: 149, 157.

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

meteorolojik olaylar gibi unsurları ölümün habercisi olarak düşünmüşlerdir^{***} (Örnek, 2017: 23).

Kazan-Tatar Türklerinin atasözleri arasında, ölüm korkusuyla alakalı atasözünün sayısı oldukça fazladır. Bu durum, ölüm korkusunun belirgin olduğunu göstermektedir. Nitekim “Yaşlılık korkunç değil, ölüm korkunç (*Kartlık kurkınıç tügél, ülém kurkınıç*)” (THM-II: 680) ve “Ölümden korkmayan adamdan ölümün kendisi korkar (*Ülémnen kurıkmağan irden ülém üzé korkıp torır*)” (THM-II: 682) sözleriyle korkunun normalliği ifade edilse de atasözlerinin genelinde, ölüm korkusundan ziyade ölümden korkmamak gerektiği vurgulanmıştır. Söz gelimi; “Ölümden korkuyorsan dünyada yaşama (*Ülémnen kurıksan, dönyada yeşeme*)” (THM-II: 682) ve “Beni korkutmayın bu ölüm ile, çünkü bu ölüm bana düşman değil.” (*Miné kurkıtmagız bu ülém bélen, çönki bu ülém miña doşman tügél*) (THM-II: 681) atasözleri bunu açıkça ifade etmektedir. Ayrıca ölüm korkusunun beslendiği kaynağın, yaşam olduğu ve bencil insanların ölümden korktuğu; “Ölümden korkan yaşamdan korkan (*Ülémnen kurıkkın yeşevden kurıkkın*)” (THM-II: 682) ve “Bencil insan ölümden korkar (*Üzémçé kéşé ülémnen kurkır*)” (THM-II: 681) atasözleriyle belirtilmiştir. Nitekim ölümlü yaşamın doğal seyirindeki gidişatı olarak algılanması gerektiğini vurgulayan Jung (1992: 5-16) da; ölüm korkusunun beslendiği yerin yine yaşam olduğunu söyleyerek, bu korkunun temelini yaşama korkusuna bağlar. Bu anlayışa göre; ölümden en çok korkanlar, yaşamdan en çok korkanlardır (Akt: Hökelekli, 1991: 157). Ölüm korkusunu yenme ile ilgili olarak ise, ölüm üzerine düşünme tavsiye edilmektedir. Çünkü ölüm ancak, “Ölüm hakkında düşünene ölüm korkunç değil (*Ülém turında uylavçığa ülém kurkınıç tügél*)” (THM-II: 674)dir.

Atasözlerinde, ölümden korkulmamasının nedenleri ile ilgili tespitler ise şu şekildedir:

Korkulan şey, başa gelir:

Sudan korkan yalağa düşüp ölmüş (*Sudan kurıkkın tagarakka töşép ülgen*) (THM-II: 681).

Ölümden korkan ecele rastlamış (*Ülémnen kurıkkın ecelge yulıkkın*) (THM-II: 682).

Ölümden korkan kişiyi ölüm tutar (*Ülémnen kurıkkın kéşéné ülém totar*) (THM-II: 682).

Ölümden korkan ölen ile bir (*Ülémnen kurıkkın ülgen bélen bér*) (THM-II: 682).

Ölümden korkarsan ölürsün (*Ülémnen kurıksañ ülerséñ*) (THM-II: 682).

Ölümü sık düşünmek, yaşamın keyfini kaçırır:

Hastalık bir ölü, şüpheli günde ölü (*Avıru bér üler, şiklé könde üler*) (THM-II: 679).

^{***} Kazan-Tatar Türkleri de ölümün gelişini anlamak için; eşyalar, hayvanlar, tabiat varlıkları, rüyalar gibi bazı emareleri ölümün habercisi olarak yorumlamıştır. Kazan-Tatar Türklerin ölümle ilgili inanışları ve uygulamaları için bk. Gıylmanov, 1999: 243-246, 256-260, 268, 299; Urmançı, 2002: 75-78; Urmançı, 2008: 207-209; Çetin, 2008; Kalafat, 2011: 96-103; Tekin, 2020; Falakhova, 2020: 109-133.

Eceli gelen bir ölür, ecelden korkan günde ölür (*Ecelé citken bér üler, ecelden kurıkkan könde üler*) (THM-II: 679).

Kim ölümden korkarsa o, diriler arasında ölü olarak yaşar (*Kém ülemnen kurıksa, şul téréler arasında ülék bulıp yeşer*) (THM-II: 680).

Ölümden korkmayan diri, ölümden korkan diri ölü (*Ülemnen kurıkmağan térék, ülemnen kurıkkan téré ülék*) (THM-II: 682).

Ölümden korkmasan özgürlük, korksan kulluk (*Ülemnen kurıkmasan irék, korıksañ kollık*) (THM-II: 682).

Ölümden korksan, yaşamda tat olmaz (*Ülemnen kurıksañ, yeşevde tem bulmas*) (THM-II: 682).

Atasözlerine göre asıl korkulması gereken şey ise; anlamsız, amaçsız ve kötü seçimlerle geçen bir yaşamın kendisidir. Korkunç olan ölümler değil, aksine dirilerdir: Korkma ölüden, kork diriden! (*Kurıkma ülékten, kurık térékten*) (THM-II: 680).

Korkma ölümden, kork ayıplanmaktan! (*Kurıkma ülemnen, kurık oyatka kaludan!*) (THM-II: 680).

Korkma ölümden, kork faydasız ömürden! (*Kurıkma ülemnen, kurık faydasız goméerden!*) (THM-II: 680).

Korkma ölümden kork kötü işten (*Kurıkma ülemnen, kurık yaman eşten*) (THM-II: 680).

Korkmuyorum ölümden, ölebilirim bugünden, korkarım boşuna ölmekten! (*Kurıkmyım ülemnen, üle alam bügénnen, kurkam yokka ülüvden!*) (THM-II: 680).

Ölümden korkma hastalıktan kork (*Ülemnen kurıkma, avırudan kurık*) (THM-II: 682).

5. Atasözlerinde Ölüm Öncesi, Anı ve Sonrası

Ölümün acısı, bilinmezliği ve kaçınılmazlığı; bireyi ölüme karşı duyarlı hale getirmektedir. Bu duyarlılık ise, ölümü anlama ve anlamlandırma çabasını getirmiş; ölüm korkusuyla ölümü getirebileceği düşünülen söz ve eylemlerden kaçınılmış; ölüme neden olabilecek her duruma karşı dine, büyüye, halk hekimliğine bağlı uygulamalarla birlikte; ruhlara, ölümlere, ölü gömme ve ölüm sonrasına bağlı inanış ve uygulamalar ortaya çıkmıştır (Aça, 2019: 388). Bu inanış ve uygulamaların en çok görüntülediği yer ise, cenaze törenleridir. Bu anlamda törenler; bir topluluğun *basamaklıp, kodlanmış ve kurumsallaşmış* bir dizi *semboller ve inançlardan* oluşan eylemlerini göstermektedir. Bireyi ve toplumu muhatap alan bu törenlerin temel işlevi ise; bireyi suçluluk duygusundan kurtarmak, kaygıları gidermek, güçlendirmek suretiyle iyileştirmek ve önlem almak (Thomas, 1991: 92-93); ölümün korkusunu bastırmak, yaşamın sarsılan akışını yerine getirmek (Malinowski, 2020: 51) ve ölüye karşı gelişen (kaçmak, eşyaları yakmak, kalıntılardan/ ölüden kurtulmak gibi) içgüdüsel tepkileri bastırmaktır (Kellehear, 2012: 166).

Kazan-Tatar Türklerinin atasözlerinde ölüm öncesi, anı ve sonrası süreçleri ile ilgili inanış ve uygulamalara rastlanmıştır. Özellikle ölüm anı ve sonrası ile ilgili atasözlerinin sayısı oldukça fazladır. Atasözlerine göre; bir insan öldüğünde onun her şeyi kalır (*Ülgeç, bar da kala*, THM-II: 689) ve geride kalanlar ölenin işlerini

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

yapar (*Kalgan ülgenné helelliy*, THM-II: 694). Bunun için de “Kişi ölmedikçe, işi görülmüyor (*Kéşe ülmüççe, eşé kürénmiy*)” (THM-II: 688)” ve “Diri kapatır, ölü açar (*Téré yabar, ülé açar*)” (THM-II: 672) denilmiştir. Bir insan öldüğünde ise onun üç günlük işi vardır (*Kéşénéñ ülgéç öç könlék eşé kala*, THM-II: 688).

Bazı atasözlerinde ise, bireyin yaşamı ve ölümü arasında bağlantı kurulmuştur. Buna göre; yaşamın kalitesi ve bireyin ferdi tüm özellikleri, onun nasıl öleceğinin göstergesidir. Bu nedenle de;

Dirisi nasılsa, ölüsü öyle (*Térésé nindiy, ülésé şundi*) (THM-II: 672).

İyi kişi idi, iyi öldü (*Yahşı kéşe idé, yahşı üldé*) (THM-II: 685).

Yaşadığım gibi ölürsün (*Yeşegenéñçe ülerséñ*) (THM-II: 691).

Neyle doğarsan, onunla öl (*Ni bélen tuydıñ, şuniñ bélen ül*) (THM-II: 691).

Nasıl yaşarsan, öyle ölürsün (*Ničék torsañ, şulay ülerséñ*) (THM-II: 691)

denilmiştir.

Atasözlerinde ölüm öncesi, anı ve sonrası süreçleriyle ilgili diğer tespitler ise şu şekildedir:

5.1. Ölüm Hazırlık

Önceden öleceğini bilsen mezar kazıp koyardın (*Aldan üleséñné béleseñ, kabér kazıp kuyar idén*) (THM-II: 674).

Evini iyi sakla, ansızın misafirin gelir, kendini iyi sakla, ansızın ecelin gelir (*Öyiñné yahşı sakla, kapıl kunagıñ kilér, üzéñné yahşı sakla, kapıl eceléñ kilér*) (THM-II: 674).

Kefenini ölmeden hazırla (*Kefénéñné ülgéñçe hesterle*) (THM-II: 674).

Öleceğimi bilsem, kefenimi boynuma sarıp yürürdüm (*Ülesémné bésem, keféñémné muyınıma urap yörér idém*) (THM-II: 674).

Değerin hepsinden kıymetli, değerini bittiğinde ölmeye hazırlan (*Kadéréñ barda kadérlen, kadéréñ bétkeç, ülerge hezerlen*) (THM-II: 674).

Uzun yola gidersen, azığını seçip al! (*Yırak yolga barasıñ, azığıñı saylap al!*) (THM-II: 674).

Ölüme hazırlan, ekinini unutma (*Ülemge ezérlen, çeçüné onıtma*) (THM-II: 674).

Ölürüm diye iş yap, ölmezsen canın kendine kalır (*Ülermén dip eş it, ülmü kalsan canıñ üzéñé kalır*) (THM-II: 674).

İyi ölüm istiyorsan, Kazan’da kalıp öl! Zor ölüm istiyorsan Kazan yoluna çıkıp öl! (*Yahşı ülém téleseñ, Kazan’da torıp ül, yaman ülém téleseñ, Kazan yoluna çığıp ül!*^{†††}) (THM-II: 674).

Hastalanmadan önce kefenini hazırla (*Avırgannan élék keféñéñné hezerle*) (THM-II: 676).

(Başka) Kişinin taşını sayıp kendi taşını saymayı unutma! (*Kéşe taşın sanap, üz taşıñ sanarga onıtma!*) (THM-II: 680).

††† Bu atasözünün söylenme nedeniyle ilgili şu bilgi verilmektedir: Kazan şehri, eskiden düşmanlardan saklanması kolay olsun diye sazlıklar ve ormanlar arasında yapılmıştır. Bu durum, farklı yollardan yürümeyi meşakkatli hale getirdiğinden ve de yolda ölenlerin taşınmasını zorlaştırdığından Kazan’da kalmak tavsiye edilmiştir (İsenbet, 2010: 674).

Kişi öleceğini bilse, mezarını kendisi kazır (*Kéşé ülerén bélse, kabérén üzé kazır*) (THM-II: 680).

5.2. Ölüyü yıkama ve kefenlenme:

Ölü yıkayıcısı ile su koyucusu olsun da, ölen isterse cennete, isterse cehenneme gitsin (*Ülék yuvçı bélen su koyuçıga bulsın da, ülgen télese ocmaħka, télese cehennemge kitsén*) (THM-II: 685).

Bir sajin^{†††} yer, üç arşın kefen (*Bér sajin cir, öç arşın kefén*) (THM-II: 685).

Ecelin bindirdiği atı başsız, giydirdiği gömleği kolsuz (*Ecelnėñ méndérgen atı başsız, kiydérgen külmegé ciñséz*) (THM-II: 685).

Ölüyü çok temizlesen, kalkıp oturur (*Meyitné küp ışkusañ, torıp utırır*) (THM-II: 684).

Ölüyü çok yıkasan, kokusu çıkar (*Ülékné küp yusañ, isé çıgar^{§§§}*) (THM-II: 685).

Çarşaf tutana havlu (*Tastar totıp torganga tastımal*) (THM-II: 687).

On iki arşın bez, iki arşın mezar (*Uniké arşın büz, iké arşın kabér*) (THM-II: 687).

Kefen zenginden, ölüm Hüda'dan, kabir mezarlık başından, niye ölmeyeyim? (*Kefén baydan, ülém Ğoday'dan, kabér zirat başınnan, nige ülmeske?*) (THM-II: 686).

5.3. Ölüyü gömme:

Ölen gömülmüş (*Ülgen kümgen*) (THM-II: 684).

Öleni zengini gömmüş (*Ülgenné bayı kümgen*) (THM-II: 684).

Öleni üç günden fazla saklayamazsın (*Ülgenné öç könen arı saklap bulmıy*) (THM-II: 684).

Öleni sevip saklayamazsın (*Ülgen üleséné söyap saklap bulmıy*) (THM-II: 684).

Ölü salonda yatmıyor (*Ülé türde yatmıy*) (THM-II: 685).

Bugün öldün, bugün gömerler (*Bugén üldėñ, bugén kümeler*) (THM-II: 685).

Geçen yıl öleni bu yıl gömmüyorlar (*Bıltır ülenné bıyl kümmiyeler*) (THM-II: 685).

Ölüyü kara gömmüyorlar (*Ülekné karga kümmiyeler*) (THM-II: 687).

Ölü toprak soğutur (*Ülé tufrac suvıta^{****}*) (THM-II: 687).

Ölse bir sajin yer, o da yer üstünden değil, yeraltından (*Ülsek, bér sajin cir, ul da cir östėnnen tügél, cir astınnan*) (THM-II: 688).

Ölümüne göre gömülüyor (*Ülívėne küre kümüyi*) (THM-II: 688).

Ölünün ilacı gömme (*Ülünėñ daruvı kümü*) (THM-II: 688).

††† Sajin: Üç arşına denk bir ölçü birimi (Öner, 2015: 393).

§§§ Önceden söylenmiş sözün ya da bitmiş bir işin tekrar edilmesine karşılık söylenmiştir (İsenbet, 2010: 685).

**** Bu atasözü, ölen kişiyle olan bağın yavaş yavaş soğuduğunu ifade etmektedir (İsenbet, 2010: 687).

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

Dirisi nasılsa ölüsü öyle, ölümüne göre gömülüyor (*Térésé nindiy ülésé şundi, ülüvéne küre kümüyi*) (THM-II: 691).

5.4. Ölü aşı verme:

Ölü aşı, ölü adına verilir (*Ülök aşı, ülök atına biréler*) (THM-II: 689).

5.5. Mezar:

Ölen mezara girer, diri yerde yürür (*Ülgen güрге kéréer, téré cirde yörér*) (THM-II: 673).

Ölüye mezar bulunur, diriye ev bulunur (*Ülökke güer tabılır, térékke öy tabılır*) (THM-II: 673).

Ölüye mezar bulunuyor, diriye yer bulunmuyor (*Ülökke güer tabıla, térékke cir tabılmıy*) (THM-II: 673).

Sağlıklıya rızık bulunur, ölüye mezar bulunur (*Savga rızık tabıla, ülökke kabér tabıla*) (THM-II: 681).

Her köyde mezarlık, her Mari^{†††} keramet (*Avıl sayın zirat, mari sayın kiremet*) (THM-II: 685).

Tütünsüz köye yol gitmiyor (*Töténséz avılga hat yörmiy*) (THM-II: 687).

Öldüğünde iki arşın yer yeter (*Ülgeç iké arşın cir cite*) (THM-II: 687).

Ölüye bakıp mezarı, malına bakıp pazarı (*Ülégéne karap mazarı, tovarına karap bazarı*) (THM-II: 687).

Yeni semt yolunu herkes sormadan da bilir (*Yana biste yulun herkéem soramıy da béle*) (THM-II: 688).

Öldüğünde mezarın geniş olsun, sağlığında salonun geniş olsun (*Ülgende güreñ kiñ bulsın, téréde türeñ kiñ bulsın*) (THM-II: 692).

Ağır toprağın hafif olsun! (*Avır tufragıñ ciñél bulsın!*) (THM-II: 685).

Kabir ev, yorganı toprak (*Kabér öy, yorganı tufrak*) (THM-II: 686).

5.6. Matem/yas:

Ölü çıkan evde üç gün boyunca dil tatsız olur (*Ülök çıkkán öyde öç köngeçe tél töçé bulır*) (THM-II: 690).

Ağlama ölü için, ağla diri için (*Cılama ülé öçén, cıla téré öçén*) (THM-II: 688).

Gidenin arkasından gitme, ölenin arkasından ölme (*Kitken artınnan kitme, ülgen artınnan ülme*) (THM-II: 688).

Düğünün güzelliği şarkı söylemekle, ölümünü ağlamakla (*Tuynuñ yemé cırlav bélen, ülémnéké cılav bélen*) (THM-II: 688).

Hırçkırarak ağlamak ile ölen dönmez (*Ükségen bélen ülgen kaytmas*) (THM-II: 689).

Ölenin ardından ölmek yok (*Ülgen artınnan ölmek yuk*) (THM-II: 689).

Ölen kişi gömülünce, diri kişiyi görünce ağlarlar (*Ülgen kéşé kümélgençé, téré kéşéné kürgençé cırlarlar*) (THM-II: 689).

††† Mari: Fin-Ogurlardan Mari halkı (Öner, 2015: 324).

Ölüm ağlamadan olmaz (*Ülém cılavsız bulmas*) (THM-II: 690).

5.7. Ölüyü Anma:

Öleni iyilikle an (*Ülgenne izgélék bélen télge al*) (THM-II: 689).

Sağlıklı iken seyit, öldüğünde ceset (*İsen çakta seyit, ülgeç meyt*) (THM-II: 684).

Ölen aziz, diri hor (*Ülgen gaziz, téré hur*) (THM-II: 684).

Ölen hakkında kötü konuşma (*Ülgen turında yaman söyleme*) (THM-II: 684).

Öleni kötölesen, ölüp bak! (*Ülékné yamanlasañ, ülép bak!*) (THM-II: 685).

Kişinin aslı öldüğünde bilinir, atın asılı bindiğinde (*Kéşénéñ asılı ülgende béléner, atniñ asılı méngende*) (THM-II: 688).

Göçtüğünde ateşin artar, öldüğünde hatırım artar (*Küçkennen utın arta, ülgennen hatın arta*) (THM-II: 688).

Hayatta iken bana iyilik dile, ölünce ağlamasan da olur (*Téré çağımda mina yahşılık télé, ülgeç cılamassañ da yarıy*) (THM-II: 688).

Hayıflanmayın ölene, sabır versin kalana (*Ükénmegez ülgenge, tüzém birsén kalganga*) (THM-II: 689).

Öleni kötülüğü ile anmıyorlar (*Ülgenne yamanlık bélen iske almyılar*) (THM-II: 689).

Geçmişlerini söylersen, iyi işleri ile söyle (*Ütkennerné söyleseñ, yahşı eşleré belen söyle*) (THM-II: 690).

Yorganın kadrini çektiğinde bilirsin, iyinin kıymetini öldüğünde bilirsin (*Yurganıñ kadéren méngeç bélérséñ, yahşınıñ kadéren ülgeç bélérséñ*) (THM-II: 690).

6. Atasözlerinde Yaşam-Yaşamak

Kazan-Tatar Türkleri yaşamın bir düzeni olduğunu düşünmekte ve ölümü, bu düzenin işleyişinde belirleyici bir unsur olarak görmektedir. Atasözlerinde bu düzen ise “düzen”, “takdir” ya da “ecel” kelimeleriyle ifade edilmektedir (İsenbet, 2010: 678). Nitekim bunu, “Ölüm düzen, kavga misafir (*Ülém kizek, dav kunak*)” (THM-II: 671) sözünde açıkça görmek mümkündür. Birçok atasözünde ise ölüm, yaşamla bağlantılı olarak anlatılmakta ve Cahit Sıtkı Tarancı'nın “*Her mihnet kabulüm, yeter ki gün eksilmesin pencereden*” dizilerindeki yaşama sıkı sıkıya tutunan bakışı, aynen karşılığını bulmaktadır: Yaşamak, her ne olursa olsun güzeldir ve hayat varsa umut da vardır. Söz gelimi;

Ölümün olmadığı ertesi iyi (*Ülémnen başkanıñ irtesé yahşı*) (THM-II: 671).

Ölümden başka hepsine âşık (*Ülémnen başka barına da âşık*) (THM-II: 674).

Mezarda yatmaktansa, salonda yat (*Gürde yatkançı, türde yat*) (THM-II: 693).

İhtiyarlıkta yokluk verme, gençlikte ölüm verme! (*Kartayganda yokluk birme, yégétlékte ülém birme!*) (THM-II: 670).

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

Ölmeye vaktim yok daha, demiş bir nine (*Ülgerge vakıtım yok elé, digen, diy, bér karçık*) (THM-II: 674).

Tökezlemeden düşme, yaşlanmadan ölme (*Abınmıyça yığılma, kartaymıyça ülme*) (THM-II: 674).

Köle (gibi) ölmektense candan ümit eder (*Bende ülgençé kannan ömét iter*) (THM-II: 693).

Ecelden kurtulamasan da erteleyebilirsin (*Ecelden kotılıp bulmasa da, çigérép bula*) (THM-II: 693).

Öldükten sonra ağlamaktansa, ölmeden önce sebep kıl (*Ülgennen soñ cılagançı, ülmes borın sebep kıl*) (THM-II: 693).

Bugün ölmektense, şafakta ölmek iyidir (*Bügén ülgençé, tañda ülgenéñ artık*) (THM-II: 693).

Yaşayasın gelmesede, ölesin (de) gelmez (*Torasıñ kilmese de, üleséñ kilmes*) (THM-II: 693).

Tende bir çıkmayan canım yürüsün (*Tende bér çıkmagan canım yörsén*) (THM-II: 683).

Emelini bulan eceline ‘yarın gelirsin’ diye göndermiş (*Emelén tapkan ecelén ‘irtege kilérséñ’ dip cibergen*) (THM-II: 693).

Hünerin varsa, ölürüm deme (*Höneréñ bulgaç ülerém, dime*) (THM-II: 694).

Çıkmayan canda ümit var (*Çıkmagan canda ömét bar*) (THM-II: 694)

İnsan yaşamaktan doymaz, inek yemekten doymaz (*Kéşe yeşevden tuymas, sıyır aşavdan tuymas*) (THM-II: 696).

Ölmesem, yaşlı olarak kalmaya da razıyım (*Ülmesem, kart bulıp torırğa da rıza*) (THM-II: 694).

Ölmeyen cana bir sebep, daha yaşar bir saat (*Ülmes canğa bér sebep, tağın yeşiy bér segat*) (THM-II: 694).

Atasözlerinde yaşamla ilgili ifade edilen bir diğer anlayış, yaşamın niteliği ile alakalıdır. Bu nitelik ise; yaşamın nasıl daha güzel yaşanılır hale getirilebileceğinin bilgisiyle bağlantılıdır. Çünkü yaşam, yaşama dair tüm anlayışlarının toplamıdır. Bu nedenle de yaşamayı bilmek ve her anından keyif almasını öğrenmek gerekir:

Bir gün olsa da yaşa, lakin yaşadım diyecek kadar yaşa! (*Bér kön bulsa da yeşe, lekin yeşedém dip eytérlék yeşe!*) (THM-II: 695).

Yiyene yemek yazarım, yaşayana yaş yazarım, ağlayana yaş yazarım (*Aşaganga aş yazarım, yeşegenge yeş yazarım, cılaganga yeş yazarım*) (THM-II: 695).

Hayatı yaşamayan insanlar var (*Yeşevé aşavına tormagan kéşeler bar*)” (THM-II: 696).

Yaşamayı bilip yaşamak gerekir, yaşamayı bilse insan gençleşir (*Yeşiy bélép kirek yeşerge, yeşiy bélse kéşe yeşere*) (THM-II: 696).

Yaşa bakıp yaşanmıyor, yüreğe bakıp yaşanıyor (*Yeşke karap yörmiy, yörekke karap yöriy*)” (THM-II: 696).

Yaşamak güzeldir. Ölüm ile yaşam kıyaslandığında ise, ölüm ancak değerden yoksun ve boşa geçmiş bir yaşam karşısında evladır:

Kıymetli ölüm, kıymetsiz yaşamdan iyidir (*Kadérlé ülem, kadérséz toruvdan artırak*) (THM-II: 691).

Boş yaşamaktan, yaşamamak iyidir (*Oçraklı yeşevden, yeşemeveñ artık*) (THM-II: 691).

Horlanıp yaşamaktan namuslu ölüm iyidir (*Hur bulıp yeşevden namushı ülem artık*) (THM-II: 692).

Yalnız kalıp yaşamaktansa, hep birlikte ölümün güzeldir (*Bérüzéñ kalıp yeşegençé, bariñ bérgé ülgenéñ yahşırak*) (THM-II: 690).

Kötü at ile iyileşmekten iyi at ile ölümün iyidir (*Yaman at bélen térélgennen yahşı at bélen ülgenéñ artık*) (THM-II: 692).

Yalan hayattan hak ölüm güzel (*Yalgan tormıştan hak ülem yahşı*) (THM-II: 693).

Yanlış ölüm yoktur, sadece yanlış yaşamak vardır (*Yalgış ülem bulmy, yalgış toruv gına bula*) (THM-II: 693).

Kötü yaşamdan, güzel ölüm iyidir (*Yaman yörémnen yahşı ülem artık*) (THM-II: 693).

Değersiz ömürden değerli ölüm iyidir (*Kadérséz gomérden kadérlé ülem artık*) (THM-II: 696).

Horlanıp yaşamaktan ün ile ölmek iyidir (*Hurlanıp yeşevden dan bélen ülüv artık*) (THM-II: 697).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, ölümle birlikte yaşamı yorumlayan atalar, bunun yanında “Huzurlu yaşam istersen, dilini tut; uzun yaşamak istersen, elini tut! (*Tınıç yeşev téleseñ, téléñné tıy; ozak yeşerge téleseñ, kulıñnı tıy!*)” (THM-II: 697) diyerek yaşamla ilgili bir düstur ve “İnsan ölür, işi sonsuza kalır (*Kéşé üle, éşé meñgé kala*)” (THM-II: 691) sözüyle de ölümsüzlüğü tarif etmiştir. Çünkü Bauman’ın ifadesiyle (2018:88), “ölümsüz olan düşüncelerdir, düşünceleri ölümsüz yapan metinlerdir ve kalımsız kalımlıya dönüştüren metinlerin yazarlarıdır.”

7. Değerlendirme ve Sonuç

Kazan-Tatar Türklerinin geleneksel dünya görüşünde ölüm olgusu; ölümün anlamı, özellikleri, ölüm öncesi, anı ve sonrası süreçlerine ait inanış ve uygulamalarla birlikte, toplumun yaşama olan bakışı atasözlerinden yola çıkılarak tespit edilmiştir. Atasözlerinde en yalın haliyle, dünyevî varlığın yok olması anlamına gelen ölüm, bir son değildir. Yaşamın üç geçiş döneminden biri, evrensel bir kanunu; bireyin kaçınılmaz sonu ve geri dönüşü olmayan yolculuğudur. Doğumla birlikte yeryüzünde başlayan bireyin serüveni, yerin altında son bulur. Mitolojik dünya tasavvurunun etkisiyle atasözlerinde yer alır; ölenin gittiği bir mekân olarak görülür. Bazı atasözlerinde ise kara renkle sembollenen bu yer; insanı yiyen/yutan, geniş karınlı bir canavar görünümünde tasavvur edilmiştir.

Türklerin ruh ve ölüm sonrası hayat tasavvurları arasında yer alan, ölenin yakınlarıyla olan bağı kesmediği ile ilgili inanışa, Kazan-Tatar Türklerinin atasözlerinde de rastlanmakta; ölen kendisine yoldaş olsun diye yakınına götürmeyi istemektedir. Atasözlerinde kıyamete, dirilmeye ve ölenlerin bir araya geldiğine

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

dayanan bir ölüm ve öte dünya anlayışı görülse de, bu konularla alakalı atasözleri sayıca azdır. Atalar kültürünün etkisiyle kutsanan bir ata ruhuna rastlanmasa da, ölen kişilerin ruhlarının bir arada buldukları inancına rastlanmıştır. Bunun yanında ölen insanların ruhları için *can* kelimesi ve İslam öğretilerinin etkisiyle Allah, Azrail ve ecel kavramları sıkça kullanılmıştır. Özellikle ecel, atasözlerinde en çok işlenen mevzuların başında yer almaktadır. Dünyevî sonluluğu ve sınırlılığını ifade eden ecel, sadece canlılar için değil, kâinatın tamamı için geçerlidir. Ve bu sonluluk, yaşamın döngüsünde düzen sağlayıcı bir unsur olarak görülmektedir.

Atasözlerine bakarak ölümü; dinî, sosyal ve psikolojik bir olgu olarak yorumlamak mümkündür. Buna göre; ölüm, bir zaman ödenmesi gereken bir borç yükümlülüğüdür. Ölüm karşısında herkes eşittir; ancak ölümün acısı ve anlamı; ölen kişinin yakınlığına, geride kalanın sosyo-ekonomik durumuna göre değişkenlik gösterebilir. Ölümle ilgili tespit edebildiğimiz özellikler (acısı, kaçınılmazlığı, korkusu, teklifi vs.) ise, neredeyse tüm toplumlar için ortaktır. Ölüm her ne kadar sarsıcı ve korkutucu olsa da, atasözlerinin büyük bir kısmı, ölümden korkmamak gerektiğini telkin eder. Korkunun kaynağı ile doğrudan bir bilgiye rastlanmasa da, ölümden neden korkulmaması gerektiği oldukça açıktır. Bu gerekçeler ise kaynağını, bilimden ziyade (korkulanın başa gelmesi gibi) halk inanışlarından alır. Ölümün, yaşamın doğal seyrindeki yerinin kavranması gerektiği vurgulanırken, korkunun beslendiği yerin yine yaşam olduğu söylenmiştir.

Atasözlerinin ekseriyeti, Kazan-Tatar Türklerinin ölüm öncesi, anı ve sonrası süreçlerine dair uygulamalarla ilgilidir. Ölüm öncesi ile ilgili olarak, ölüme hazırlanılması gerektiği sıkça vurgulanmaktadır. Bu hazırlık, ruhsal ve fiziksel (kefen, mezar vs.) olmak üzere iki türdür. Ayrıca ölümün habercisi olduğuna inanılan guguk kuşu ve kuzguna, atasözlerinde rastlanmıştır. Ölüm anı ve sonrası ile ilgili olarak ölünün yıkanması, kefenlenmesi ve ilk gün defnedilmesi gibi belli başlı uygulamalar ise, büyük oranda Türk Dünyası ile benzerlik göstermektedir. Bunlar arasında özellikle ölü yıkayıcılığı, ölü yıkanırken çarşaf tutana hediye olarak havlu verilmesi, yıkanan ölüye *ahiret gömleğinin* giydirilmesi, kefenin on iki, mezarın iki-üç arşın olması ve definin ilk günü verilen *ölü aşısı* ile ilgili atasözleri, Kazan-Tatar Türklerinin geleneksel uygulamalarını göstermesi bakımından kıymetlidir. Ölünün, ölüye/ölüş şekline göre gömüldüğünü söyleyen atasözleri ise, cenaze ritüellerinin temelini dinî esaslara dayandığını göstermektedir.

Atasözlerinde ölünün, “Toprağın hafif olsun!” gibi temennilerle ve ağlamak suretiyle yolcu edildiği görülmektedir. Ölüm, girdiği hanede (özellikle ilk üç gün) tadı kaçırsa da atasözleri, -İslam dininin getirdiği yasaklamaların etkisiyle- yüksek sesle ağlamayı hoş görmemektedir. Bu noktadaki telkinler ise, bireyin bir an evvel normaline dönmesi yönündedir. Ölüyü anma ile ilgili olarak, ölünün arkasından kötü konuşulmaması gerektiği yönündeki yaygın kabul sıkça vurgulanır; ancak nedeni ifade edilmez. Ayrıca atasözlerinde “iyi ölüm” diye tarif edilen bir ölüm anlayışı görülmektedir. İyi ölüm; meşakkatli olmayan ölümdür; bunun içinse Kazan’dan ayrılmamak önerilmektedir. İyi ölüm, aynı zamanda yaşamın kalitesi ve bireyin ferdi özellikleri ile bağlantılıdır. Buna göre, insanın dirisi nasılsa ölüsü de öyledir. Çünkü nasıl yaşarsa öyle ölecektir. Yaşamın karşıtı olarak görülebilecek ölüm, birçok

atasözünde ise yaşamla birlikte ele alınmaktadır. Bu atasözlerinde ortaya çıkan yaşam felsefesine göre, bir yaşama sahip olmak; onun olanaklarına, sınırlarına ve neyin onun bir parçası olup, neyin olmadığına dair bir anlayışa sahip olmaktır. Esas olan, yaşamdan ve yaşamaktan keyif alabilmektir. Yaşamın değeri ancak nasıl yaşandığı ile alakalıdır. Ölüm ise yalnızca, boş geçen bir yaşam karşısında anlamlıdır.

Sonuç olarak; atasözlerinin, Kazan-Tatar Türklerinin geleneksel dünya görüşünün ve halk felsefesinin özünü oluşturduğu; ölümlle ilgili olarak kültürel değerleri ve normlar sistemini yansıtmada belirgin kodlar taşıdığı; bunların aktarılmasında *öğretici*, ölüm karşısında işaret ettiği bir yaşam düsturu ile *yönlendirici* ve *telkin edici* bir işleve sahip olduğu görülmüştür.

Kaynakça

- Aça, Mehmet (2013). “Kırım Tatar Atasözlerinin Toplum Hayatının İşleyiş Kurallarını Öğretme ve Hatırlatma İşlevi”, *Milli Folklor*, 100: 120-133.
- Aça, Mehmet vd. (2019). *Halk Bilimi El Kitabı*, ed. Mustafa Aça, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Aksan, Doğan (2004). *Türkçenin Söz Varlığı*, 3. baskı, Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksoy, Ömer Asım (1994), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Ames, Roger T. (2017). “Klasik Taoculukta Dönüşüm Olarak Ölüm”, *Felsefe ve Ölüm*, çev. Nur Küçük, 116-138, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Başgöz, İlhan (2006). “Atasözleri Hakkında Atasözleri Ya Da Atasözlerinin Toplumsal Anlamı”, çev. N. Tuhfe Toçoğlu, *Milli Folklor*, 70: 85-91.
- Bauman, Zygmunt (2018). *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çetin, Z. Çulpan (2008). “Tatar Türklerinde Cenaze Merasimleri”, *Çukurova Üniversitesi SBE Dergisi*, 155-168.
- Çobanoğlu, Özkul (2000). “Geleneksel Dünya Görüşü veya Halk Felsefesinin Halkbilimi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi Üzerine Tespitler”, *Milli Folklor*, 45: 12-14.
- Er, Mehmet (2010). *Tataristanlı Yazar Ve Şair Nekiy İsenbet*, Gazi Üniv. SBE YLT: Ankara.
- Ergin, Muharrem (2000). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Falakhova, Venera (2020). *Rusya’da Sovyet Devrimi Dönemi Öncesi Rusça Kaynaklarda Kazan Tatar Türklerinin Geçiş Dönemleri*, Kırklareli Üniv. SBE YLT: Kırklareli.
- Freud, Sigmund (2019). *Yas ve Melankoli*, çev. Leyla Uslu, İzmir: Cem Yayınevi.
- Fromm, Erich (1994). *Kendini Savunan İnsan*, çev. Necla Arat, İstanbul: Say Yayınları.
- Gıylmanov, Galimcan (1999). *Tatar Miflari II, İkence Kitap*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Gürkan, Salime Leyla (2007). “Ölüm”, *İslam Ansiklopedisi*, 34: 32-34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde...

- Hökelekli, Hayati (1991). “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3: 151-165.
- Hökelekli, Hayati (2017). *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*, İstanbul: Dem Yayınları.
- Illich, Ivan (2004). “Ölüme Karşı Ölüm”, *Cogito*, 40:107-121.
- İsenbet, Nekiy (1984). *Balalar Folklorı hem Cırlı-Süzlé Yöz Törlé Oyun*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- İsenbet, Nekiy (1989-1990). *Tatar Têlênêñ Frazеologik Süzlêgê*, I-II cilt, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- İsenbet, Nekiy (2010). *Tatar Halık Mekalleré*, I-II-III cilt, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Jung, Carl (1992). “Ruh ve Ölüm”, *Ölümün Anlamı*, çev. Doğan Özkan, 5-16, İstanbul: Merkürî Yayıncılık.
- Kalafat, Yaşar-Betül, Güngör (2011). *Türk Kültürlü Halklarda Türk-Tatar Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kaufmann, Walter (1992). “Varoluşçuluk ve Ölüm”, *Ölümün Anlamı*, çev. Doğan Özkan, 39-62, İstanbul: Merkürî Yayıncılık.
- Kaya, Mahmut (2018). *Felsefe ve Ölüm Ötesi*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kellehear, Allan (2012). *Ölümün Toplumsal Tarihi*, çev. Tuğçe Kılınc, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Keskin, Ahmet (2019). “İyiden Ad Kalır Kötüden Pas: Türk Halk Felsefesinde İyi(Lik) Ve Kötü(Lük) Algısının Atasözleri Örneklemine Çözümlemesi”, *Motif Uluslararası Genç Halkbilimciler Ve Türk Dünyası Kongresi Bildiri Tam Metinleri Kitabı*, Ed. Sezen Güngör, 44-85, 15-16 Mayıs 2019 Eskişehir, Motif Vakfı Yayınları.
- Kübler-Ross, Elisabeth (2010). *Ölüm ve Ölmek Üzerine*, çev. Ekin Uşşaklı, Ankara: April Yayıncılık.
- Lvova, E.L. vd. (2013). *Güney Sibiryа Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri. İnsan ve Toplum*, çev. Metin Ergun, Konya: Kömen Yayınları.
- Malinovski, Bronislaw (2020). *Büyü, Bilim ve Din*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Marcuse, Herbert (1992). “Ölüm İdeolojisi”, *Ölümün Anlamı*, çev. Doğan Özkan, 63-75, İstanbul: Merkürî Yayıncılık.
- May, Toddy (2019). *Ölüm*, çev. Emre Keser, İstanbul: Say Yayınları.
- Orkun, Hüseyin Namık (1994). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.
- Ökten, Kaan H. (2016). *Ölüm Kitabı Ölüm Düşüncesinin Temel Metinleri*, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Öner, Mustafa (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Örnek, Sedat Veyis (2017). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: BigeSu Yayınları.
- Parkes, Graham (2017). “Ölüm ve Ayrılma”, *Felsefe ve Ölüm*, çev. Nur Küçük, 160-187, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Sağır, Adem (2014). *Ölüm Sosyolojisi*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Soll, Ivan (2017). “Ölümün Sözümona Ölümsüzlüğü Üzerine”, *Felsefe ve Ölüm*, çev. Nur Küçük, 51-83, İstanbul: İthaki Yayınları.

- Tekin, Fatma (2019). *Kazan Tatarlarının Halk Anlatmalarında Mitolojik Unsurlar*, Erciyes Üniversitesi SBE DKT: Kayseri.
- Tekin, Fatma (2020). “Tatar Türklerinde Ölüm Kültürü”, *II. Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu (2-4 Ekim 2020) Tam Metin Bildiriler Kitabı*, ed. Mustafa Dinç, 429- 445, Çanakkale: TOKÜAD Yayınları.
- Thomas, L. Vincent (1991). *Ölüm*, çev. Işın Gürbüz, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Timuçin, Afşar (2000). “Bilinç ve Ölüm”, *Felfeselogos*, 12: 27-34, İstanbul: Bulut Yayınevi.
- Tryjarski, Edward (2011). *Türkler ve Ölüm*, çev. Hafize Er, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Uğuzman, Tülay (2014). *Atasözlerine ve Deyimlere Yansıyan Türk Halk Düşüncesi*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Urmançı, Fatih (2002). *Tatar Halk İcatı*, Kazan: Megarîf Neşriyatı.
- Urmançı, Fatih (2008). *Tatar Mifologiyesé Éntsiklopédik Süzlék I*, Kazan: Megarîf Neşriyatı
- Wahl, C.C. (1992). “Ölüm Korkusu”, *Ölümün Anlamı*, çev. Doğan Özkan, 17-30, İstanbul: Merkürî Yayıncılık.

ALGI YÖNETİMİ VE ÖRGÜTSEL İNOVASYON ÖRGÜTSEL ÖĞRENMEYİNİ NASIL TETİKLER

HOW PERCEPTION MANAGEMENT AND ORGANIZATIONAL INNOVATION TRIGGER ORGANIZATIONAL LEARNING

КАК ПРОВОЦИРУЮТ УПРАВЛЕНИЕ ВОСПРИЯТИЕМ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ИННОВАЦИИ ОРГАНИЗАЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ

Bülent AKKOYUN*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, yönetici algı yönetimi yeteneği ve örgütsel inovasyonun, örgütsel öğrenme üzerindeki etkisi ile birlikte etki derecesinin açığa çıkartılmasıdır. Gerek örgütsel inovasyonun ve gerek örgütsel öğrenmenin başlangıç noktaları, her iki unsuru da tetikleyecek veya harekete geçirecek olan yönetim kademesi olmasına rağmen, yönetim kademesinin algı yönetimi yeteneğinin üzerinde durulmaması da bu alanda yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğunu işaret ettiği gibi, yönetici algı yönetimi yeteneğinin, örgütsel inovasyon ve örgütsel öğrenme değişkenleri ile bir arada yapılmış çalışmalara rastlanılmaması da yine literatürde bu anlamda bir eksikliği ortaya koymaktadır. Diğer taraftan literatüre yapılacak katkının yansıra, yönetici algı yönetimi yeteneği ve örgütsel inovasyonun tetikleyici faktörlerini, hem genel hem de özellikle son günlerde içinden geçilen göç ve koronavirüs gibi küresel krizlerin etkisiyle daralan piyasa şartlarında işletmelerin ayakta kalması ve organizasyonların varlıklarını geleceğe taşıyabilmesi adına konunun önemini açığa çıkartacak bir katkı olarak düşünüldüğü için yapılmıştır. Nicel analiz yöntemleriyle, zaman gecikmeli ve yüz yüze anket uygulanarak yapılan araştırmaya 372 denekten toplanan birincil veriler dahil edilmiştir. Araştırmanın saha çalışmaları 3 ay sürmüştür. Araştırma sonucunda, yönetici algı yönetimi yeteneği ve örgütsel inovasyonun, örgütsel öğrenme üzerinde orta ve yüksek düzeyde pozitif yönlü etkileri saptanmıştır. Hem literatüre katkı olması nedeniyle hem de her ölçekten işletmeler için her türden piyasa/pazar şartlarında genel geçerli olan algı yönetimi, inovasyon ve gizil yeteneğin yansıra örtük bilgiyi açığa çıkartacak bir model ön plana çıkartılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Algı Yönetimi, Örgütsel İnovasyon, Örgütsel Öğrenme, Gizil Yetenek, Gizil Talep

* ORCID: [0000-0003-4271-6974](https://orcid.org/0000-0003-4271-6974), Dr.Öğretim Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi Akçadağ MYO Yönetim ve Organizasyon Bölümü, bulent.akkoyun@ozal.edu.tr

Algı Yönetimi Ve Örgütsel İnovasyon Örgütsel Öğrenmeyi Nasıl Tetikler

ABSTRACT

The aim of this study is to identify the effect and degree of influence of organizational innovation and the management ability of perception management on organizational learning. Although the starting points of both organizational innovation and organizational learning are the management level that will trigger or activate both elements, the lack of emphasis on the perception management ability of the management level indicates that there is a need for studies in this area. The lack of studies conducted together with the variables of manager perception management ability, organizational innovation and organizational learning also reveals a deficiency in this sense in the literature. On the other hand, in addition to the contribution to the literature, this study will reveal the triggering factors of manager perception management ability and organizational innovation, both in general and especially in the shrinking market conditions with the effect of recent global crises such as migration and coronavirus, to reveal the importance of the issue in order for organizations to carry their assets to the future. Primary data collected from 372 subjects were included in the study conducted with quantitative analysis methods, time delayed and face-to-face questionnaire. The fieldwork of the research lasted 3 months. As a result of the research, medium and high level positive effects of manager perception management ability and organizational innovation on organizational learning were determined. A model that will reveal implicit knowledge as well as perception management, innovation and latent talent, which are common in all kinds of market conditions for businesses of all sizes and for contributing to the literature, has been brought to the fore.

Keywords: Perception Management, Organizational Innovation, Organizational Learning, Latent Talent, Latent Demand

АННОТАЦИЯ

Целью данного исследования является выявление степени влияния управленческой способности менеджеров и организационных инноваций на организационное обучение. Исходная точка, как организационных инноваций, так и организационного обучения, не смотря на их провоцирующий характер, является признаком того, что нужно работать в сфере управления. Если вы не управляете своим бизнесом, вы не сможете внедрять инновации и работать в этой области. Наряду с этим, не сможете разобраться в литературе по этой области. В статье, с целью раскрытия важности предмета, как в целом, так и особенно в рыночных условиях, указывается на факторы, которые следует учитывать, когда речь идет о литературе, менеджменте и маркетинговых инновациях, сокращённых из-за последствия глобальных кризисов, таких как миграция и пандемия коронавируса. Первичные данные, собранные у 372 субъектов, были включены в исследование, проведенное с использованием методов количественного анализа и личного опроса. В результате исследования были определены положительные эффекты среднего и высокого уровня управленческих способностей менеджера и организационных инноваций на организационное обучение. На первый план была выдвинута модель, которая выявляет невидные знания, а также управление восприятием, инновации и скрытые таланты, которые, как правило, применимы во всех типах рыночных условий.

Ключевые слова: управление восприятием, организационные инновации, организационное обучение, скрытый талант, скрытый спрос.

1. GİRİŞ

Sosyologlara göre kitleleri etkileyerek bir şeyler yaptırmanın üç yolu vardır. Zor kullanmak, para yardımıyla yaptırmak veya inandırarak yaptırmak. Bu üç farklı yolun örneklerini Hitlerin propaganda çalışmalarından küresel göç sorununa, Covid-19 pandemisinden doğu Akdeniz’de varlığından bahsedilen petrol ve doğalgaz rezerv üzerindeki mücadeleye ve son olarak sosyal toplumlar arasındaki etkileşim/iletişim ve bu etkileşimde kullanılan medya, televizyon programları, internet, mobil telefon gibi araçlar sayesinde gerçekleştirilen algı yönetimi çalışmaları ile görmekteyiz. Diğer sosyolojik olaylar konu dışı olduğu ve çalışmanın konusu itibarıyla, açarak ilerlenecek olan konu, “İnandırmak” veya inandırmayı muhatapların bilinçlerine seslenmek veya psikolojilerini etkilemek yoluyla algılarını yönetmek üzerine gelişmiştir. Etik açıdan ve pek çok yönden tartışma konusu olan “Algı Yönetimi”nde, bir konuda ne söylendiğinden çok, ifadenin nasıl söylendiğine dikkat çekilir. Diğer bir ifade ile mantık ikna edici, ancak duygular motive edicidir. İşletme alanı ile doğrudan ilgili olan bu durumda, tüketicileri ile duysal yani işitsel ve görsel araçlar vasıtasıyla duygusal iletişim yoluyla motive edilerek algılarının yönetilmesi bir pazarlama taktiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ezbere işleyen bir durum değil, akıllıca yönetilen bir süreçtir. Genel olarak ifade etmek gerekirse; öncelikle hedef kitle belirlenir, sonrasında hedef kitle analiz edilir, akabinde ise hedef kitlenin tercihlerinde etkili olacak ve onları yönlendirecek kültürlerine, değerlerine ve tutumlarına uygun adımlar atılır. Bu durumun bir adım daha ilerisi ise bilişim teknolojileri ve özel yazılımlar ile her potansiyel müşterinin kullanmış olduğu iletişim ve sosyal medya araçları üzerinden 4000’in üzerinde oluşturulan sinir ağları ile tercihlerini etkileyecek verilerin elde edilerek, tüketici veya karar vericinin karar sistemlerini etkilemektir. Böylesine yüksek teknolojiye sahip olan şirketler, bu durumu avantaja çevirerek rakiplerine göre üstünlük kurmak yoluna gideceklerdir. Ancak, bu durumu avantaja çevirebilmek için sadece teknoloji tek başına yetmemektedir. Böylesine yüksek teknolojiyi kullanabilecek eleman, elemanların doğru yönlendirildiği, elde tutulabildiği bir organizasyon ve bu organizasyonun değişen şartlar karşısında devamlı gelişmesi, gerekirse değişimi ve inovatif faaliyetleri söz konusu olacaktır. Diğer bir ifadeyle, çevresel faktörler ve teknolojinin etkisiyle şiddetlenen rekabetin, avantaja çevrilebilmesini sağlamak adına yöneticilerin bütün çalışanları etki altına alarak yönlendirmesi ve bu sayede başarıyı getirecek entelektüel sermayeyi de elde tutarak örgütsel inovasyonu gerçekleştirmesi ve başarıyı örgütün geneline yayarak öğrenme yolunun açılmasını sağlayacak taşları sıra halinde inşa edecek unsurları açığa çıkarması gerekmektedir. Bu aşamada akla gelen soru aynı zamanda araştırmanın da sorusunu meydana getirmektedir. Yöneticinin algı yönetimi yeteneği, örgütsel inovasyon ile ele alındığında örgütsel öğrenmeyi harekete geçirebilir mi? Algı yönetimi, örgütsel inovasyon ve örgütsel öğrenmenin daha önce bir arada çalışılmamış olması ve ortaya çıkacak olan model, çalışmanın literatüre katkısını da oluşturması açısından önemlidir. En büyük şirketlerin dahi pazar paylarını çok kısa bir sürede kaybedebildiği bir ticari ortamda, rakipler ile başa çıkabilmenin en önemli yolu değişimi önceden sezerek hazırlıklı olmaktır. Yani, yöneticiler çalışanlarının

Algı Yönetimi Ve Örgütsel İnovasyon Örgütsel Öğrenmeyi Nasıl Tetikler

bilinçlerine seslenmek veya psikolojilerini etkilemek yoluyla algılarını yönetebilir ve onları olması gerektiği gibi motive ederek yönlendirebilirler ise çalışanlarındaki gizil yeteneği açığa çıkartabilirler. Entelektüel sermaye olarak da ifade edebileceğimiz yetenekler, iş yapış şekilleri ise organizasyon içinde yeni süreçlere ve hatta yeni ürünlere doğru evrilmeyle sonuçlanabilir. Sonrasında ise örgütsel inovasyon olarak adlandırdığımız yeni süreçler ve yeni iş yapış şekillerini ve bunu meydana getiren örtük veya gizil bilgiyi çalışanlara kodlayarak, yani öğrenme yoluyla yayarak örgütsel öğrenme gerçekleşir. İlk olarak bu araştırmada ortaya çıkartılan bu model, çok değişken rekabet ortamında iş dünyası için adeta bir reçete görevi görebilecek ve iş camiasında gizil kalan yetenek ve iş yapış şekillerin açığa çıkmasını ve bu yeteneklerin elde tutulmasını açısından da önemlidir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Yöneticinin Algı Yönetimi Yeteneği ile Örgütsel İnovasyonun, Örgütsel Öğrenme Üzerindeki Etki Yolunu Belirleme Çalışması

Algı yönetimi, Türkiye’de yakın bir zamana kadar insanların bir fikri olmadığı ve fazla kullanmadığı bir kavram iken, günümüzde iç ve dış politikadaki gelişmeler bu kavramın önemini ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte bu kavramın bireylerin ve hatta toplumların yönlendirilmesinden, birden ve kendiliğinden geliştiği zannedilen toplumsal /siyasi olayların organizasyonuna kadar oldukça geniş bir alandaki varlığı tespit edilmiştir (Karabulut, 2014). Psikolojinin, çevreden gelen etkilere karşı açık olan yapısı nedeniyle hükümetler, devletler, büyük şirketler, medya veya yasadışı gruplar doğru olarak belirlediklerini amaçları ve çıkarları doğrultusunda değiştirerek veya manipüle ederek servis edebilmektedirler. Diğer taraftan, gerçekliğin saptırılarak ve tutumların güdümlenmesinde algısı yönlendirilen birey, öbek veya topluluklar üzerinden önem atfeden sembollere de sıklıkla başvurulmaktadır (Aslan, 2015). Algı yönetimi sosyal bir kavram olarak son zamanlarda gündeme gelmesinin yanı sıra teknik anlamda da çeşitli isimler altında sarf edilen bir kavramdır. İnandırma ve ikna faaliyetleri bütünüyle algı yönetimi alanına girmektedir. Algı yönetiminin, değişen ekonomik, siyasi ve sosyal durumlar ve farklılaşan teknolojiler ile bütünleştirilerek gelecek yıllarda oldukça etkili ve yaygın olarak kullanılacağı ifade edilmektedir. Algı yönetimi ile kısa sürede iyi çıktılar elde edilmesi, kurumların kültürlerine, imajlarına, başarısına dair faydaları olması ile beraber etki alanı genişleyeceği belirtilmektedir (Özkan, 2009). İletişim teknolojileri araçları olan mobil telefonların kişinin sosyal medya hesaplarından ve diğer ilgili alanlardan çekerek 5000 üzerinde kişisel/kullanıcı ile ilgili sinir uçlarını kullanması vasıtasıyla, kişinin tercihlerini yönlendiren programların varlığı bu durum için anlamlı bir örnektir. Algı yönetimi olarak düşünüldüğünde, medyanın dikkatleri bir konu üzerinde odaklama ve kabulü sağlama niteliğinden ötürü, bireyler için etkili olduğu bilinmekte olup, bu faaliyetlere yoğun olarak başvurulduğu tespit edilerek, sonunda kabul gören bir durum haline aldığı da ifade edilebilir. Öncelikle kurumlar/işletmeler temel ve stratejik hedeflerine ulaşabilmek için algı yönetimi faaliyetlerine başvurumaktadırlar. Ayrıca, bu süreçte yer verilen kitle iletişim

araçlarının, halihazırda var olan fikirleri yönlendirmek ve cazibeyi artırarak algıları yöneltmekte olduğu da dikkatleri çekmektedir (Kopp, 2005). Bununla birlikte kişi, dış dünya ile etkileşimini duyu organları aracılığıyla sağlamaktadır. Çevreden sağladığı bilgiler beyine iletilmekte ve algılanan durum hakkında kişinin fikrinsel yolculuğu tetiklenmektedir. Böylece kişinin anlayışında bir kurgu oluşturulmaktadır. Kişinin geçmiş yaşamında benzer durumlara karşı yerleşik olan düşünceleri, hangi yorumları dile getirdiği, durum ile alakalı olarak oluşmuş inanç kalıplarının varlığı araştırılmaktadır. Kişinin zihninde süreklilik arz eden bu süreç, kabul gördüğü toplum/örgüt arasında oluşan algılama sistemi hakkında da temel taşları meydana getirmektedir (Uğurlu, 2008). Bu süreç çerçevesinde “Anlama”, algı yönetiminin merkezini oluşturmaktadır. Birey ya da konu ile alakalı olarak çeşitli düşüncelerin kendi arasında akla yatan veya kabul için yeterli olduğu varsayımı anlamının temelini oluşturur (Özer, 2003). Benzer olarak kişilerin aidiyet hissettikleri örgüt veya organizasyonlarda genel hedefe varabilmek adına organizasyonel yönetim icra edilirken bazı faaliyetler oluşturulmakta, bu aksiyonu tasarlayan, yürüten, kontrol eden ve yönetenlerin tercihleri ile bağlantılı olarak gereksinim, ümit ve kişisel niteliklerin de değişiklik arz ettiği açığa çıkmaktadır. Bu aşamada algı yönetimi, kişisel ihtiyaçlara cevap vererek, kişinin faaliyette bulunmasını, gerçekleştirdiği işte performans sağlamasını ve iş tatminini açığa çıkartarak süreci örgütün avantajına çevirmektedir (Uğurlu, 2008). Algı yönetimi için önemli olan ve bu süreci domine eden faktörler, algılayıcının özellikleri (kişilik ve anılar/tecrübeler), algılananın özellikleri (birey, nesne veya durum) ve süreç esnasında bulunulan ortam (dış çevre ile ilgili durumlar) olmak üzere 3 başlıkta sıralanabilir (Eren, 2010). Diğer taraftan algı yönetimi üzerine çeşitli teorik çalışmalar yapılmış ve kuramlar geliştirilmiştir. Bunların başlıcaları;

Atıf teorisi: Saptanmış bir davranışa atfedilen anlama dayanarak kişilerin değer yargılarının temelini araştırmaya yöneliktir (Robbins ve Judge, 2012). Gestalt'ın görme ve algılama kuramı: Kuramlar arasında bütünü parçaların toplamından farklı olduğu anlamına gelen Almanca bir terim olan Gestalt Psikolojisi temelinde önemli bir yeri vardır (Arkonaç, 2013). Kurama göre, görme durumunda bütünlük önemlidir ve kişiler parçalardan ziyade, parçaların özünde yer alan ve bütün ile olan ilişki görmelidirler (İnceoğlu, 2010). Kurgusal yaklaşım: Yaklaşımına göre algılama tamamen kurgusal bir süreç olup, tek bir duyu ile değil, bütün duyuların hepsi bir arada kimi algıları meydana getirdikleri görüşüne bilgiler saptamaya dayanır. Görme kuramı: Piaget'in yapmış olduğu çalışmada, her türden verinin yalnızca bireysel aktivitelerinin bazı mantık ve matematiksel enstrümanlar etrafında koordine edilmesi ile elde edilebileceği vurgulanmıştır. Bu kuramların yanı sıra son yıllarda işletmelerin algı yönetimi ve faaliyetlerine önem vermelerine paralel olarak, arza sundukları ürün ve hizmetler ile alakalı olumlu düşüncenin meydana getirilmesi ve bunun sürekliliği adına hedef kitlenin anılan ürün/hizmete dair fikirlerinin pozitif bir havada seyretmesi işletmeler açısından hayati bir öneme sahiptir. Bu nedenle kurumsal algı ve kurumsal algı yönetimi de önem kazanmıştır. Bu öneme binaen yapılan bir çalışmada kurumsal algı yönetimi için de 4 bileşenden oluşan bir model geliştirilmiştir (Eisbach, 2003). Elsbach'ın Kurumsal Algı

Algı Yönetimi Ve Örgütsel İnovasyon Örgütsel Öğrenmeyi Nasıl Tetikler

Yönetimi: Modelde bulunan kurumsal imaj, itibar ve kimlikten meydana gelen “Algılar”; ifadesel ve fiziksel dışavurum yanında sembolik davranışların oluşturduğu “Eylemler”; yönetici ve üyelerinden oluşan “Sözcüler” ve son olarak da kurum içi ve dışındaki hedef kitleyi ifade eden “Kitleler” kuramın bileşenlerini oluşturmaktadır. İşletmeler bazında kurumsal olarak ele aldığımızda algı yönetimi, çok eskilere gitmemesine rağmen, bulunduğumuz an itibarıyla teknolojik gelişmelerin de yeni imkanlar yaratması sonucunda konu daha da ilgi çekici hale gelmiştir (Zaman, 2007). Algı yönetimi uygulamaları, bir işletmenin misyon ve vizyonunu hedeflenen kitleye olabildiğince etkili bir şekilde ulaştırılmasını ve istenilen algıyı oluşturmayı, böylece işletmenin pazarda rekabetçi bir tarza bürünmesinde etkili olduğu ifade edilmektedir (Hargis ve Watt, 2010). Algı yönetimi süreci, belirli bir sıralamaya dikkat edilerek ve her bir aşaması dikkat içerisinde icra edilmesi gereken üç aşamadan oluşur (Uylas, 2017).

Mevcut Algının Belirlenmesi Aşaması: Etkin bir planlama ile başlayan bu aşamada yöneticilerin tutumu çok önemlidir. Yöneticilerin, astları ile sağlıklı bir iletişim kurarak, onların hedeflerinden haberdar olarak ve gözlemler yaparak başarı sağlayabileceklerine atıf yapılıır.

İzlenim Oluşturma ve Etkileme Aşaması: Örgüt üyelerinde yerleşik olan algılar, ilgilerini çeken hususlar ve duygu dünyaları bu aşamada yöneticiler tarafından öğrenilmeye çalışılır ve sonrasında karşı grupta izlenim oluşturma ve etkileme faaliyetlerine geçilir. Bu safhada yöneticilerin liderlik yetenekleri kuvvetli iletişim bağı ve başarı açısından önemlidir (Agarwal, 2009).

Algı Oluşturma ve Algıyı Yönlendirme Aşaması: Son safhada, yöneticiler tarafından belirlenen amaçlar doğrultusunda algı oluşturma ve yönlendirme çalışması yapılır. Hayati öneme sahip iki aşama, ikna etme ve inandırma faaliyetleridir (Işık, 2014). Bu süreçte kullanılan medya ve iletişim teknikleri sayesinde kişilerin duyguları etki altına alınmakta ve belirlenen amaçlar doğrultusunda eyleme geçilmektedir (Kıvrak ve Kaya, 2015).

Algı yönetimi ile mevcut durumları saptanan çalışanları ile sıkı iletişim kurarak izlenim aşamasında tercihleri ve etki kriterleri elde eden yönetici, işletme amaçları doğrultusunda onları etkileyerek motive olmalarını sağlar. Bu sayede yüksek performans gösteren organizasyon üyeleri örtük bilgi ve gizil yetenek gibi üst segment özelliklere geçeceklerdir. Bir sonraki adımda, iş yapış şekilleri ve yeni iş süreçleri gelişen organizasyon, örgütsel inovasyon için hazır hale gelecektir.

Organizasyonel inovasyon ise, farklı iş yapış şekilleri ve talimatlar ile bilgi yönetim sistemlerini kullanarak zamanla değişen örgütler, öğrenme yetenekleri ve çevre ile etkileşimin ilerletilmesi adına idare tarzları/şeklinin uyumu ile alakalıdır (Simao ve Franco, 2018). Örgütsel inovasyon, yeni fikirlerin, ürün ve hizmetlerin oluşturulması, teklif edilmesi, araştırma yapılması, benimsenmesi, icra edilmesi veya ticarileştirilmesi aşamalarının hepsini kapsamaktadır (Hu vd., 2013). Örgütsel inovasyon, işletmelerin/şirketlerin/firmaların, üretimin tarzlarından zorluklarla baş edebilecek daha motivasyonlu çalışanların çoğalmasını sağlayarak yöneticinin algı yönetimine geri besleme yaparak köprü niteliği taşıyacaktır. Talebin ve piyasanın tercihlerindeki değişikliklere dair birden fazla adaptasyon ile birlikte organizasyonel

performansı artıracığı kuvvetle muhtemeldir. (Camison ve Lopez, 2010). İnovasyon faaliyetlerine destek veren kültür, örgüt elemanlarını inovasyona karşı koyan davranışlar yerine inovasyonu körüklen/motive eden düşünce ve eylemlere zorlayan normlar meydana getirecektir (Russell, 1989). İnovasyon potansiyeli, kabiliyeti ve kapasitesi yüksek olan işletmeler yeniliklere ziyadesiyle açık davranacak ve bu sebeple piyasa potansiyelini, gizil talepleri ve fırsatları erken dönemde saptamak ve her türden yeniliği ve inovatif ürünleri rakiplerinden önce piyasaya sunma imkanına sahip olacaklardır. Bununla birlikte yenilikleri piyasaya sunmak veya iş yapış şekillerini yeniden tasarlamak için gereken kaynağı oluşturma konusunda marjinal inovasyon potansiyeline sahip işletmelerin çok daha iyi konumda oldukları da ifade edilmektedir (Ravichandran, 2018). Yapılan bir araştırmada, örgütsel inovasyonun üç bileşenli bir yapıda olduğu açığa çıkartılmıştır (Rahman vd., 2020).

Ürün İnovasyonu: Bilinmeyen bir mal ya da hizmeti pazara tanıtmak veya malın/hizmetin bünyesinde veya çalıştırma şeklinde önemli denilebilecek düzeyde değişiklikler yapmak, yeni ürünün kullanım niteliklerinde onu meydana getiren unsurlarda veya başka kullanım niteliklerinde gelişmeler yapmak olarak tanımlanabilir. Diğer taratan, yeni bilgi ve teknolojilerin uygulanmasını gerektirebileceği gibi mevcut olan bilgi ve tekniğin yeni kombinasyonlarda kullanımı esasına da dayanabilir (Sati, 2013)

Süreç İnovasyonu: Sıra dışı ve yeni bir imalat-dağıtım usulünün tasarımı ya da halihazırdaki usullerin geliştirilip daha modern şekle dönüştürülmesidir. (Elçi, 2006). Bu süreç, bir imalat süreci veya yöntemi olabileceği gibi bir dağıtım süreci veya yöntemi de olabilir (Korkmaz, 2004)

İdari/Yönetimsel İnovasyon: İşletmelerin yönetim felsefelerinin temelden veya radikal oranda yenilenmesini kapsayan, amirlerin davranış ve tutumlarının incelendiği, firmaların iç ve dış bütün paydaşlarını kapsamakla birlikte paydaşlarla ilişkilerin güçlendirilmesi ve geliştirilen etkili iletişimin devamlılığının korunmasının hedeflendiği inovasyon türüdür.

Yöneticilerin entelektüel çalışmaları sonucunda örgütsel inovasyon başarı ile uygulayabilen işletmelerin rakiplere karşı avantajı ve üstünlüğü sürdürebilmesi de en az anılan başarı kadar önemlidir. Bu nedenle, örgütsel inovasyon yoluyla elde edilen ve üstünlük getirebilecek yeni iş yapış şekilleri, yeni iş süreçleri ve yeni yönetim tarzlarındaki başarı faktörlerinin örgüt içerisinde içselleştirilmesi gerekmektedir. Arzu edilen bu durumun alanyazındaki karşılığı, örgütsel öğrenme veya diğer bir ifade şekliyle öğrenen örgüt kavramları önem kazanmaktadır. Örgütsel öğrenme kavramına en büyük katkıyı, örgütsel öğrenme kavramını ilk olarak kullanan Argyris ve Schön 1978 yılında yayınlanan kitapları ile yapmışlardır. Argyris ve Schön (1996) sonraki çalışmalarında örgütsel öğrenmenin, farklılaşan iç ve dış çevre koşullarına karşın, ortaya çıkan örgütsel sorunları fark ederek bunlara karşı önlemler alma uğraşında olan organizasyonun değişim elemanları olarak tanımladığı çalışanlarla somutlaştırılabileceğini ifade etmişlerdir. Örgütsel öğrenme doğru zaman diliminde, gerekli olan bilgiye ulaşabilme ve doğru süreç ile örgütün sahip olduğu değerlerin geliştirilmesi veya gerekli hallerde değiştirilmesi sürecidir (Garvin, 1993). Örgütsel seviyede öğrenme gerekliliği, dış dünyaya adaptasyon için

Algı Yönetimi Ve Örgütsel İnovasyon Örgütsel Öğrenmeyi Nasıl Tetikler

bilgiye ulaşılabilirliği ve bunun içselleştirilmesi ve örgütsel hafızasına kaydedilmesi gereğinden doğar (Avcı ve Usta, 2009). Bunu başarabilmenin yolu bazı yeteneklere sahip olmaktan geçer. Burada kastedilen ve örgütsel bir nitelik taşıyan öğrenme yeteneği, bir organizasyonda öğrenmeyi destekleyen ve önünü açarak imkan sağlayan uygulama ve kurallar ile entegre yönetsel faaliyetleri icra edebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Popper ve Lipshitz, 1998). Örgütsel öğrenme yeteneği, ulaşılacak bilgilerin tasarlanan bir sisteme entegre olarak değerlendirilmesini ve bunun üzerinden örgütün geneline yayılmasını da kapsar. Literatür tarandığında, bu yeteneği barındıran organizasyonların yenilik ve inovatif faaliyetler, artan performans (Alegre ve Chiva, 2008; Avcı, 2012; Calantone, vd., 2002; Gomes ve Wojahn, 2017; Pınar ve Arıkan, 2015; Sharafi vd., 2016) organizasyonel bağlılık (Avcı ve Küçükusta, 2009) ve rakiplerin ilerisinde olma (Appelbaum ve Gallagher 2000) konularında avantajlı oldukları ifade edilebilir. Örgütsel öğrenmenin dört ana bileşeni vardır (Seçilmiş vd., 2017).

Yönetimsel Bağlılık: Yönetimin örgütsel/organizasyonel öğrenmeyi desteklemesi anlamına gelmektedir.

Sistem Perspektifi: Örgüt üyelerinin ortak bir kültürü, davranışı ve kısaca ortak bir dili ve ortak bir vizyonu benimsemiş olmaları anlamına gelmektedir.

Açıklık ve Dengeleme: Örgüt içinden ve dış dünyadan gelebilecek her bilgiye açık olmak ve deneyimleme yoluyla öğrenmeden kaçınmamak demektir.

Bilgi Transferi ve Entegrasyonu: Başta örtük bilgi olmak üzere bilgilerin örgüt içinde yayılımının sağlanması ve örgütsel hafızaya kaydedilmesi anlamına gelmektedir.

İşletmelerin, rakiplerine kıyasla daha avantajlı duruma geçmek için algı yönetimi faaliyetlerini hayata geçirmek istemeleri muhtemeldir (Yörük ve Summak, 2016). Bunu başarabilen yöneticiler, artık rekabet adına rakiplerine karşı güçlü bir ayrıcalık ve avantaja sahip olacaklardır. Algı yönetimi ile duygularına hitap edilen çalışanlar, motive olarak doğru yönlendirildiklerinde ileri düzeyde performans göstererek organizasyondaki örtük bilgiyi ve gizil yetenekleri açığa çıkartmaya başlayacaklardır. Bu durum da, iş yapış şekillerinden yeni iş süreçlerine ve sonunda ise organizasyonun gelişerek değişmesine, yani örgütsel inovasyona doğru evrilecektir. Bunun yanısıra, yönetici tarafından motive edilerek işletmenin amaçları ve hedefleri doğrultusunda yönlendirilen çalışanların sergilemeleri beklenen yüksek performans sonrasında tetiklenen inovasyon faaliyetlerinin ve kazanılan üstünlüğün, örgütte kurumsal bir yapı etrafında devamlılığının sağlanması gerekecektir. Zira, rakiplere karşı avantajı ve üstünlüğü yakalamak kadar bu durumu muhafaza etmek de önemlidir. Bu nedenle, açığa çıkması beklenen gizil yeteneklerin de içerisinde bulunduğu entelektüel sermayeyi ve önemli bir unsuru olan ve başarıyı getiren örtük bilgiyi örgütün geneline yaymak gerekmektedir. Örgütsel öğrenme veya öğrenen örgüt kavramları tam da bu noktada devreye girmelidir. Organizasyon tarafından örtük bilginin yayılması adına desteklenen öğrenme faaliyetleri, hali hazırda ortak bir kültür, davranış ve ortak bir vizyonu etrafında kenetlenen ve dahası her türlü bilgiye ve deneyimlemeye açık çalışanlarda kurumsal hafızanın oluşmasını sağlayacağını ifade edebiliriz. Literatürde yöneticinin algı yönetimi becerisi ile

birlikte diğer iki değişken olan örgütsel inovasyon ve örgütsel öğrenme üzerine herhangi bir çalışma bulunmamakla birlikte, örgütsel öğrenme ve örgütsel inovasyon üzerine Rahman ve arkadaşlarının (2020) yapmış oldukları çalışmalar mevcuttur. Organizasyonel inovasyonun, örgütsel öğrenme üzerine etkilerinin araştırıldığı çalışmada ürün, süreç ve idari/yönetimsel inovasyonun örgütsel öğrenmeyi doğrudan ve olumlu yönde etkilediği rapor edilmiştir. Yenilikçi, açık ve inovatif organizasyonların, örgütsel öğrenmeyi tetikleyeceği ve bunun da işleme performansına olumlu katkı sağlayacağını ifade etmişlerdir. Bütün yapılan açıklamalar doğrultusunda araştırmanın temel sorusuna cevap bulacağımız hipotezimiz şekillenmiş bulunmaktadır.

H₀= Yöneticinin algı yönetimi yeteneği ve örgütsel inovasyonun, örgütsel öğrenme üzerinde herhangi bir etkileri bulunmamaktadır.

Yukarıda yer alan null hipoteze karşılık alternatif araştırma hipotezi ise;

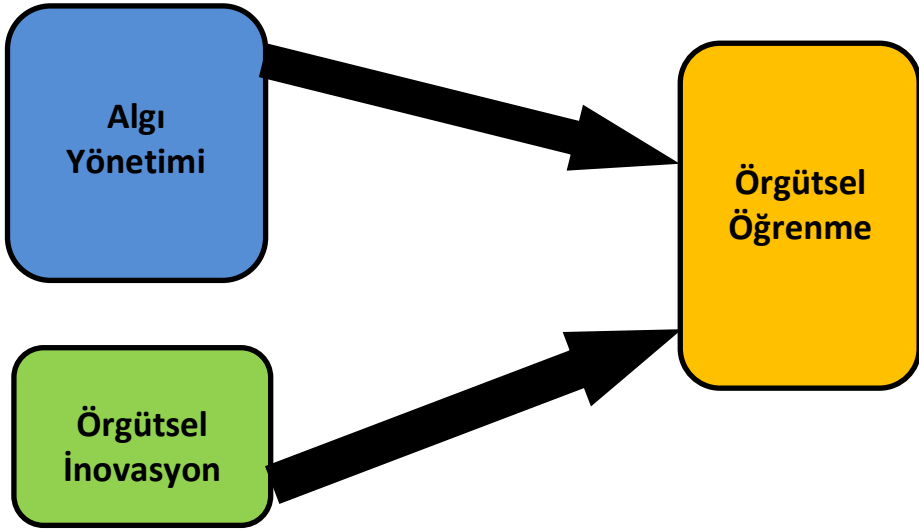
H₁= Yöneticinin algı yönetimi yeteneği ve örgütsel inovasyonun, örgütsel öğrenme üzerinde etkileri bulunmaktadır.

Araştırmaya göre yapılacak olan çok değişkenli hiyerarşik regresyon için gerekli formülü de aşağıda olduğu gibi belirtebiliriz.

$$\hat{Y} = a + b_1 X_1 + b_2 X_2 + \dots + b_n X_n$$

Bu durumda araştırmanın modeli ise belirginleşmiş ve aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3. 1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni Malatya 2.Sanayi bölgesinde faaliyette bulunan ve çalışan sayısı 50 ve üzeri olan işletmelerde yönetici ve çalışanlardan oluşmaktadır.

Algı Yönetimi Ve Örgütsel İnovasyon Örgütsel Öğrenmeyi Nasıl Tetikler

Toplamda hedeflenen 400 çalışana zaman gecikmeli (Time Lagged) olarak her değişken için ayrı zamanlarda ve ulaşılan 372 kişiye ilk anketler sonrası kendilerinin oluşturdukları üç harfli kodlar aracılığıyla yüz yüze anket uygulanarak yapılan analizlere birincil veriler dahil edilmiştir. Özgür ve rahat hissetmeleri açısından 5 kişilik gruplar halinde ayrı olarak uygulanan 384 anket içerisinde kodları eşleşmeyen 12 anket ile “Z Skorlarında” normal sınırların üzerinde olduğu tespit edilen 6 anket analiz dışı bırakılarak veri setinin, yanıtlardan kaynaklanan hatalardan (Response Bias) arınması sağlanmış ve kalitesi mümkün olduğunca korunmuştur.

3. 2. Veri Toplama Araçları

Geçerlik ve güvenilirlikleri daha önce yapılmış olan ve çalışmada kullanılan üç ölçekten ilki “Algı Yönetimi” ölçeğidir. Anılan ölçek ilk olarak Uylas (2017), tarafından 16 madde ve üç boyut olarak geliştirilmiştir. Gerçekleştirilen araştırmalarda Cronbach’s Alpha değerleri “Mevcut Algının Belirlenmesi” için $\alpha=,88$; “İzlenim Oluşturma ve Etkileme” $\alpha=,75$; “Algı Oluşturma ve Algı Yönetme” $\alpha=,73$; toplamda ise $\alpha=,88$ olarak bildirilmiştir. KMO değeri .87; madde yükleri ise kabul sınırlar içerisinde olan .35 ile .72 aralığında rapor edilmiştir. Ayrıca, araştırmada her üç ölçekte de likert tipi 5 basamaktan (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum) oluşan ölçek kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçeklerden ikincisi örgütsel inovasyon ölçeğidir. İşletme alanında örgütsel inovasyonun örgütsel öğrenme etkisini ölçmek amacıyla ilk olarak Rahman vd. tarafından (2020) geliştirilen 15 maddelik ölçeğin ürün inovasyonu, süreç inovasyonu ve idari/yönetimsel inovasyon olmak üzere 3 boyutu bulunmaktadır. Genel iç tutarlık sayısını $\alpha=,97$, bileşenlerden ürün inovasyonu $\alpha=,939$, süreç inovasyonu $\alpha=,940$ ve idari/yönetimsel inovasyon $\alpha=,847$ olarak bildirmişlerdir. Faktör analizi sonuçlarına göre 15 madde ölçek formunun madde-toplam korelasyonlarının .528 ile .945 arasında değiştiğini ifade etmişlerdir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerden sonuncusu ise örgütsel öğrenme ölçeğidir. İlk olarak Jarez-Gomez vd. (2005) tarafından yapılan çalışmalarda geliştirilen örgütsel öğrenme ölçeği idari (yönetimsel) bağlılık, sistem perspektifi, açıklık ve son olarak bilgi transferi ve entegrasyonu şeklinde dört boyutlu bir ölçek olarak ele alınmıştır. Türkçe diline uyarlaması ise İmamoğlu (2012) tarafından orijinaline uygun olarak dört boyut ve 16 madde olarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmada Cronbach Alpha değeri işleyici inovasyon için $\alpha=,88$ olarak kaydedilirken, keşfedici boyut için $\alpha=,90$ olarak kaydedilmiştir. Uyarlama çalışmasında KMO değeri .75 bulunmuş ve Bartlett testi verilerinde ise $\chi^2= 1012,07$, $df=1200,75$, $p < .001$ olarak Seçilmiş vd. (2017) tarafından kayda geçirmişlerdir. Faktör analizi sonucunda özdeğeri (eigen) 1’den büyük dört boyutun bulunduğu ve dört boyutun toplam varyansın % 51,7’sini açıkladığı sonucunu bildirmişlerdir.

4. ARAŞTIRMANIN ANALİZİ VE BULGULAR

4.1. Modelde Yer Alan Değişkenlerin Güvenilirlik Testi Sonuçları

Araştırmada yer alan ölçeklerin güvenilirlik analizleri için her ölçekte yer alan boyutların ortalamaları alınarak çalışmaya devam edilmiş ve her ölçekte yer alan maddelerin ölçekte istenilen duygu, düşünce, tutum vs. gibi durumları ne derece doğru ölçtüğü yani verilerin tutarlılığı ve tesadüfi hatalardan arınlık derecesi belirlenerek toplamda ölçeklerin güvenilirlikleri ortaya konulmuştur.

Tablo 1. Yönetici Algı Yönetimi Ölçeği Güvenilirlik Testi Tablosu

Boyut Adı	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Mevcut Algının Belirlenmesi	,920	5
İzlenim Oluşturma ve Etkileme	,891	5
Algı Oluşturma ve Yönlendirme	,934	6

Tablo 2. Örgütsel Öğrenme Ölçeği Güvenilirlik Testi Tablosu

Boyut Adı	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Yönetimsel Bağlılık	,897	5
Sistem Perspektifi	,893	3
Açıklık ve Deneyimleme	,905	4
Bilgi Transferi ve Entegrasyonu	,914	4

Tablo 3. Örgütsel İnovasyon Ölçeği Güvenilirlik Testi Tablosu

Boyut Adı	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Ürün İnovasyonu	,917	5
Süreç İnovasyonu	,935	5
İdari/Yönetimsel İnovasyon	,918	5

Gerek ölçeklerin geliştirildiği tarih (5 yıl) ve gerek uyarlama tarihleri göz önünde bulundurulduğunda bütün ölçekler için faktör analizi yapılması gerekliliği açığa çıkmaktadır.

4.2. Modelde Yer Alan Değişkenlere Ait Faktör Analizi Sonuçları

Faktör analizi sonuçları incelendiğinde “Yönetici Algı Yönetimi Yeteneği” ölçeğine ait veri yapısı ve faktör çıkarımı uygunluğu arasındaki ilişkiyi ortaya koyan KMO değeri ,920 ve maddeler arasındaki ilişkinin yeterlilik düzeyini ifade eden “Bartlett Küresellik Testi” ,000 (anlamli) bulunmuştur.

Tablo 4. KMO ve Bartlett's Testi Tablosu

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,920
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	4849,506
	df	220
	Sig.	,000

Veriler arasındaki ilişkilere dayanarak verilerin daha anlamlı ve özet bir biçimde sunulmasını sağlaması ve birbirleriyle içsel ilişkisi bulunan birçok değişkeni bir araya getirerek daha az sayıda faktörle bu değişkenleri açıklayabilmesi

Algı Yönetimi Ve Örgütsel İnovasyon Örgütsel Öğrenmeyi Nasıl Tetikler

nedeniyle ve ilgili soruların faktör yüklerine göre ait oldukları değişken faktörlere yüklenmesi için faktör analizinden yararlanılmıştır.

Tablo 5. Yönetici Algı Yönetimi Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

	Component		
	1	2	3
Madde 15	.851	.283	.142
Madde 14	.838	.282	.147
Madde 13	.834	.245	.205
Madde 16	.818	.241	.203
Madde 12	.797	.173	.255
Madde 11	.701	.132	.369
Madde 1	.286	.839	.185
Madde 3	.118	.823	.227
Madde 4	.227	.799	.274
Madde 2	.329	.767	.213
Madde 5	.194	.751	.344
Madde 8	.155	.184	.841
Madde 7	.167	.339	.794
Madde 6	.172	.337	.762
Madde 9	.312	.233	.745
Madde 10	.391	.149	.649

Sonrasında analiz çıktılarından “Total Variance Explained/Açıklanan Toplam Varyans” “Communalities/Topluluklar” sonuçları incelendiğinde, analize alınan K=16 maddenin öz değeri 1’den büyük olan üç faktör altında toplandığı görülmüştür. Bu üç faktörün ölçeğe ilişkin açıkladıkları varyans %74,641dir. Maddeler ile ilgili olarak tanımlanan bu üç faktörün ortak varyanslarının (Communalities) ise 0.596 ile 0.824 arasında değiştiği ve bununla birlikte, analizde önemli faktör olarak ortaya çıkan üç faktörün birlikte maddelerdeki toplam varyans ve ölçeğe ilişkin varyansın çoğunluğunu açıkladıkları görülmüştür.

“Component Matrix” sonuçlarına göre ise 16 maddenin tamamının birinci faktör yük değerinin 0. 648 ve üzerinde olduğu gözlemlenmiştir. Bu bulgu, ölçeğin genel bir faktöre sahip olduğunu göstermektedir. Döndürme öncesinde birinci faktörün yol açtığı varyansın %53.3 olması da genel bir faktörün varlığının bir başka göstergesidir. Sonuç olarak faktör döndürme sonrasında ölçeğin birinci faktörünün (1, 2, 3, 4 ve 5) beş maddeden, ikinci faktörünün (6, 7, 8, 9 ve 10) beş maddeden ve üçüncü faktörünün ise (11, 12, 13, 14, 15 ve 16) altı maddeden oluştuğu belirlenmiştir.

Tablo 6. Açıklanan Toplam Varyans Tablosu

Boyutlar	Değerler		Faktör Yükleri Kareleri Çarpımı Toplamı %		
	Toplam	% Varyans	Artan Top. %	Toplam	% Varyans
1	8,537	53,357	53,357	4,562	28,511
2	1,928	12,050	65,406	3,836	23,975
3	1,478	9,235	74,641	3,545	22,156

Birinci boyut altına biriken maddeler (1, 2, 3, 4 ve 5. maddeler) toplam varyansın %53,357'sini; ikinci boyut altında toplanan maddeler (6, 7, 8, 9 ve 10. maddeler) birlikte toplam varyansın % 12,05' ini ve son olarak üçüncü boyut altında toplanan maddeler (11, 12, 13, 14, 15 ve 16. maddeler) birlikte toplam varyansın % 9,235'ini açıklamaktadırlar.

Bir diğer aktör analizi sonuçları incelendiğinde “Örgütsel İnovasyon” ölçeğine ait faktör analizi sonuçlarına göre KMO değeri ,905 ve maddeler arasındaki ilişkinin yeterlilik düzeyini ifade eden “Bartlett Küresellik Testi” ,000 (anlamlı) bulunmuştur.

Tablo 7. KMO ve Bartlett's Testi Tablosu

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,905
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	4678,782
	df	205
	Sig.	,000

Gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda, analize alınan 15 maddenin öz değeri 1'den büyük olan üç faktör altında toplandığı görülmüştür. Üç faktörün ölçeğe ilişkin açıkladıkları varyans değeri %77,212'dir. Maddeler ile ilgili olarak tanımlanan bu dört faktörün ortak varyanslarının (Communalities) ise 0.712 ile 0.826 arasında değiştiği tespit edilmiştir.

Tablo 8. Örgütsel İnovasyon Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

	Component		
	1	1	1
Madde 23	.867	.123	.242
Madde 24	.855	.173	.223
Madde 22	.829	.170	.296
Madde 25	.820	.301	.197
Madde 26	.792	.342	.161
Madde 30	.170	.856	.238
Madde 29	.195	.850	.226
Madde 31	.171	.809	.182
Madde 28	.241	.785	.241
Madde 27	.261	.760	.257
Madde 19	.215	.215	.828
Madde 18	.179	.268	.813
Madde 17	.146	.266	.812
Madde 20	.280	.222	.802
Madde 21	.308	.178	.765

Son faktör analizi sonrasında ölçeğin birinci faktörünün (17, 18, 19, 20 ve 21) beş maddeden, ikinci faktörünün (22, 23, 24, 25 ve 26)beş maddeden ve üçüncü faktörünün (27, 28, 29, 30 ve 31. maddeler) dört maddeden oluştuğu tespit edilmiştir.

Tablo 9. Açıklanan Toplam Varyans Tablosu

Boyutlar	Değerler		Faktör Yükleri Kareleri Çarpımı Toplamı %		
	Toplam	% Varyans	Artan Top. %	Toplam	% Varyans
1	7,972	53,147	53,147	26,444	26,444
2	1,916	12,772	65,919	25,694	52,138
3	1,694	11,293	77,212	25,074	77,212

Algı Yönetimi Ve Örgütsel İnovasyon Örgütsel Öğrenmeyi Nasıl Tetikler

Birinci boyut altına biriken maddeler toplam varyansın %53,147'sini; ikinci boyut altında toplanan maddeler birlikte toplam varyansın % 12,772' sini ve son olarak üçüncü boyut altında toplanan maddeler birlikte toplam varyansın % 11,293'ünü açıklamaktadır.

Son olarak "Örgütsel Öğrenme" ölçeğine ait KMO değeri ,909 ve maddeler arasındaki ilişkinin yeterlilik düzeyini ifade eden "Bartlett Küresellik Testi" ,000 (anlamlı) bulunmuştur.

Tablo 10. KMO ve Bartlett's Testi Tablosu

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,909
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	4427,350
	df	220
	Sig.	,000

Gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda, analize alınan K=16 maddenin öz değeri 1'den büyük olan dört faktör altında toplandığı görülmüştür. Bu dört faktörün ölçeğe ilişkin açıkladıkları varyans %77,361'dir. Maddeler ile ilgili olarak tanımlanan bu dört faktörün ortak varyanslarının (Communalities) ise 0.677 ile 0.838 arasında değiştiği gözlemlenmektedir.

Tablo 11. Örgütsel Öğrenme Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları Tablosu

	Component			
	1	2	3	4
Madde 4	,791	,134	,218	,221
Madde 3	,781	,174	,188	,189
Madde 1	,769	,248	,181	,209
Madde 2	,766	,241	,228	,127
Madde 5	,765	,129	,135	,237
Madde 15	,225	,837	,164	,104
Madde 14	,154	,819	,256	,205
Madde 16	,207	,800	,179	,187
Madde 13	,215	,788	,286	,194
Madde 11	,237	,237	,839	,150
Madde 10	,229	,207	,835	,201
Madde 9	,183	,155	,824	,245
Madde 12	,231	,353	,741	,136
Madde 7	,280	,211	,189	,817
Madde 8	,243	,219	,260	,809
Madde 6	,299	,190	,199	,806

Faktör analizi sonrasında ölçeğin birinci faktörünün (1, 2, 3, 4 ve 5) beş maddeden, ikinci faktörünün (6, 7 ve 8) üç maddeden, üçüncü faktörünün (9, 10, 11 ve 12) dört maddeden ve dördüncü faktörünün (13, 14, 15 ve 16. maddeler) dört maddeden oluştuğu tespit edilmiştir.

Tablo 12. Açıklanan Toplam Varyans Tablosu

Boyutlar	Değerler		Faktör Yükleri Kareleri Çarpımı Toplamı %		
	Toplam	% Varyans	Artan Top. %	Toplam	% Varyans
1	8,117	50,7	50,734	22,403	22,403
2	1,714	10,7	61,447	19,944	42,346
3	1,383	8,64	70,091	19,764	62,111
4	1,163	7,27	77,361	15,251	77,361

Birinci boyut altına toplanan maddeler (1, 2, 3, 4 ve 5. maddeler) toplam varyansın %50, 734'ünü; ikinci boyut altında toplanan maddeler (6, 7 ve 8. maddeler) birlikte toplam varyansın % 10,7712' sini, üçüncü boyut altında toplanan maddeler (9, 10, 11 ve 12. maddeler) birlikte toplam varyansın %8,644'ünü ve dördüncü boyut altında toplanan maddeler (13, 14, 15 ve 16. maddeler) birlikte toplam varyansın % 7,270'ini açıklamaktadırlar.

4.3. Model İçin Gerçekleştirilen Çoklu Regresyon Analizleri

Aynı model içerisinde birden fazla bağımsız değişken kullanarak bir bağımlı değişkenin değerlerini tahminlemeyi, aralarındaki ilişki/etkinin yan ısıra her bağımsız değişkenin bağımlı değişkendeki değişimin ne kadarını açıkladıkları varyans oranını (R^2 : Determinasyon Katsayısı/ β^2 :Standardize edilmiş regresyon katsayısı) belirlemeyi sağlayan ve ayrıca hipotezimizi sınama imkanı veren bir analiz çeşidi olduğundan araştırma sorusu ve bu sorudan hareket ile oluşturulmuş olan ana hipotezi ve model için gerekli regresyon formülünü oluşturabilmek adına çalışmada çoklu doğrusal regresyon analizi tercih edilmiştir. Bunun yanı sıra, çoklu regresyon analizinde bağımsız değişken sayısı arttıkça ek ölçümlerin ve varsayımların sağlanması gerekliliğinden toplam varyansı mümkün olan en az sayıda bağımsız değişken ile açıklamak amaçlansa da model gereği bağımsız değişkenlerin fazlalığı bazı ek işlemleri/analizleri gerekli kılmıştır.

Öncelikle çoklu doğrusal regresyonu gerçekleştirebilmek için örneklem büyüklüğü, değişkenlerin en az aralık ölçeğinde olması, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında doğrusal ilişkinin "Lineerlik" bulunması, değişkenlere ait uç değerlerin (Çoklu normal dağılım) bulunmaması, bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantılılık/Multicollinearity durumunun bulunmaması ve son olarak tahmini hataların normal dağılım göstermesi varsayımlarının analizleri yapılmıştır.

İlk olarak araştırma örnekleme için minimum örneklem büyüklüğü, $n > 50$ ve her bağımsız değişken için en az 15 denek şartını ($7*15=105$) toplamda 372 denek ile sağlanmıştır. Sonrasında bağımlı ve bağımsız değişkenlerin en az aralık ölçeği düzeyinde olması beklentisi 5'li likert ölçek kullanılması ve her boyutunun ortalamalarının kullanılması ile karşılanmıştır. Sonrasında bağımlı ve bağımsız değişken arasında "Lineerlik" varsayımının yani doğrusal ilişkinin varlığını sınamak için korelasyon tablosu incelendiğinde bu şartında sağlandığı tespit edilmiştir. Yani bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında "Doğrusal İlişki" varsayımı tüm bağımsız değişkenler için sağlandığı ortaya konulmuştur ($r > ,30$ veya $p < ,05$).

Tablo 13. Korelasyon Tablosu

Algı Yönetimi Ve Örgütsel İnovasyon Örgütsel Öğrenmesini Nasıl Tetikler

		OO_ort	ay_ort_1	ay_ort_2	ay_ort_3	oi_ort_1	oi_ort_2	oi_ort_3
Pearson Correlation	OO_ort	1,000	,756	,673	,680	,657	,612	,714
	ay_ort_1	,756	1,000	,622	,586	,665	,585	,627
	ay_ort_2	,673	,622	1,000	,566	,565	,514	,504
	ay_ort_3	,680	,586	,566	1,000	,511	,510	,532
	oi_ort_1	,657	,665	,565	,511	1,000	,536	,565
	oi_ort_2	,612	,585	,514	,510	,536	1,000	,520
	oi_ort_3	,714	,627	,504	,532	,565	,520	1,000
Sig. (1-tailed)	OO_ort	.	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	ay_ort_1	,000	.	,000	,000	,000	,000	,000
	ay_ort_2	,000	,000	.	,000	,000	,000	,000
	ay_ort_3	,000	,000	,000	.	,000	,000	,000
	oi_ort_1	,000	,000	,000	,000	.	,000	,000
	oi_ort_2	,000	,000	,000	,000	,000	.	,000
	oi_ort_3	,000	,000	,000	,000	,000	,000	.

Bağımlı/Bağımsız değişkenler arasında kuvvetli ilişkiler olmaması ($r < 70$) bu aşamada “Çoklu Bağlantılılık” (Multicollinearity) sorunu olmadığını göstermektedir.

Tablo 14. Model Özeti Tablosu
Model Summary^b

Model	R	R Square	Adj. R Square	Std. Error of the Est.	Sig. F Change	Durbin- Watson
1	,864 ^a	,746	,742	,44701	,000	2,038

a. Predictors: (Constant), oi_ort_3, ay_ort_2, oi_ort_2, ay_ort_3, oi_ort_1, ay_ort_1

b. Dependent Variable: OO_ort

Model özeti incelendiğinde “Durbin-Watson” değeri 1-3 arasında olduğu için “Otokorelasyon” yoktur, tahmini hataları bağımsızdır ve regresyon katsayıları için standart hatalar kabul edilebilir sınırdadır olduğu gözlemlenmektedir.

Tüm bağımsız değişkenler için: Tolerans $> ,10$ ve VIF < 10 şartlarını sağladığı gözlemlenmiştir.

Tablo 15. Katsayılar Tablosu

Model	Unstandardized		Stand. C.	t	Sig.	Correlations		Collinearity Sta.	
	B	Std. Er.	Beta			Partial	Part	Tolerance	VIF
1 (Constant)	,366	,098		3,717	,000				
ay_ort_1	,220	,037	,253	5,904	,000	,298	,157	,386	2,593
ay_ort_2	,148	,032	,171	4,613	,000	,237	,123	,516	1,937
ay_ort_3	,158	,028	,204	5,666	,000	,287	,151	,547	1,829
oi_ort_1	,077	,031	,094	2,466	,014	,129	,066	,482	2,075

oi_ort_2	,066	,027	,085	2,408	,017	,126	,064	,568	1,761
oi_ort_3	,207	,029	,263	7,159	,000	,353	,190	,525	1,904

CI < 30 olduğundan bağımsız değişkenler arasında “Çoklu Bağlantılılık” (Multicollinearity) sorununun bulunmadığını ifade edebiliriz.

Tablo 16. Eşdoğrusallık Tablosu
Collinearity Diagnostics^a

Mo del	Dimens ion	Eigenvalue	Cond. Index	Variance Proportions						
				(Cons.)	ay_ort_1	ay_ort_2	ay_ort_3	oi_ort_1	oi_ort_2	oi_ort_3
1	1	6,754	1,000	,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00
	2	,053	11,341	,59	,00	,03	,00	,03	,36	,04
	3	,048	11,912	,20	,00	,00	,14	,04	,58	,18
	4	,047	12,002	,05	,01	,02	,64	,18	,04	,12
	5	,042	12,627	,07	,01	,17	,01	,33	,02	,50
	6	,033	14,221	,08	,00	,70	,20	,26	,00	,08
	8	,023	17,209	,02	,98	,07	,01	,16	,01	,07

a. Dependent Variable: OO_ort

Residuals Statistics (Tahmini Hata İstatistikleri) ile uç değer analizleri için;

Maksimum “Standardized Residual < 3 (Sınırı aşan 6 anket analiz dışı bırakılmıştır). Maksimum Cook Mesafesi < 1 ve Maksimum Mahalanobis mesafesi > 26,55 olarak değerlerin normal olduğu görülmüştür.

Tablo 17. Tahmini Hata İstatistikleri Tablosu
Residuals Statistics^a

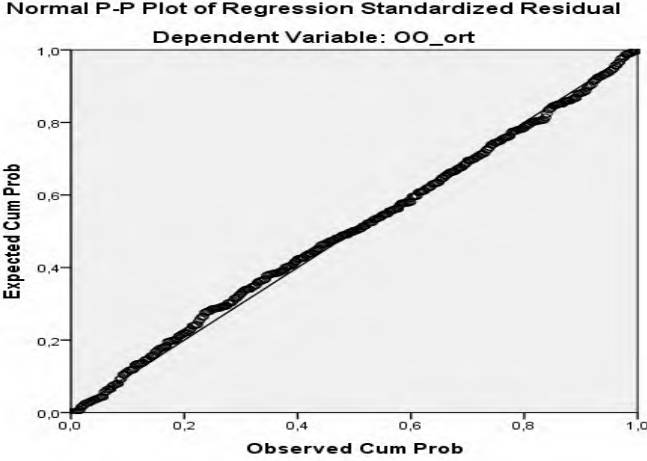
	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	1,5412	4,7406	3,4433	,76001	366
Std. Predicted Value	-2,503	1,707	,000	1,000	366
Standard Error of Pre.	,029	,131	,059	,018	366
Adjusted Predicted Value	1,5220	4,7427	3,4431	,76034	366
Residual	-1,47597	1,29050	,00000	,44332	366
Std. Residual	-2,692	2,825	,000	,992	366
Stud. Residual	-2,760	2,961	,000	1,003	366
Deleted Residual	-2,50325	2,88595	,00021	,45385	366
Stud. Deleted Residual	-2,724	2,966	,000	1,007	366
Mahal. Distance	,514	30,156	5,984	4,570	366
Cook's Distance	,000	,073	,003	,007	366
Centered Leverage Value	,001	,083	,016	,013	366

a. Dependent Variable: OO_ort

Algı Yönetimi Ve Örgütsel İnovasyon Örgütsel Öğrenmeyi Nasıl Tetikler

“Tahmini Hatalar İstatistikleri” tablosunda yer alan veriler incelendiğine, bağımlı ve bağımsız değişkenler için “Çoklu Normal ve Eşvaryanslı Dağılım” şartının da sağlandığı ifade edilebilir.

Şekil 2. Normal Olasılık Grafiği

Diğer bir “Normallik Dağılımı P-P Plot Grafiği” incelendiğinde tahmini hataların (Residuals) bağımlı değişkenin tahmini puanları ile ilişkisinin doğrusal olduğunu ifade edebiliriz.

Varsayım analizlerinden sonra gerçekleştirilen çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre, bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasındaki ikili ve kısmi korelasyonlar incelendiğinde “Yönetimsel Bağlılık/oo_ort_1” ile “Yönetici Algı Yönetimi Yeteneği” ölçeğine ait “Mevcut Algının Belirlenmesi/ay_ort_1 ve İzlenim Oluşturma ve Etkileme/ oay_ort_2” boyutları ve “Örgütsel İnovasyon” ölçeğine ait “Ürün İnovasyonu/oi_ort_1 ve İdari İnovasyon/io_ort_3” boyutları arasında orta ve düşük düzeylere ve pozitif bir ilişkinin olduğu ve diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise düşük düzey ilişkinin devam ettiği gözlemlenmiştir..

Standardize edilmiş beta katsayısına (β) göre, bağımsız değişkenlerin “Yönetimsel Bağlılık/oo_ort_1” üzerindeki görece önem sırası; “Mevcut Algının Belirlenmesi/ay_ort_1”, “Ürün İnovasyonu/oi_ort_1”, “İdari İnovasyon/oi_ort_3” ve “İzlenim Oluşturma ve Etkileme/ay_ort_2” şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise “Mevcut Algının Belirlenmesi/ay_ort_1 ve İzlenim Oluşturma ve Etkileme/ oay_ort_2” boyutları ve “Ürün İnovasyonu/oi_ort_1 ve İdari İnovasyon/io_ort_3” boyutlarının “Yönetimsel Bağlılık/oo_ort_1” üzerinde meydana gelen değişikliklerde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 18. Katsayılar Tablosu

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients	Stand. Coef.	t	Sig.	Correlations	Collinearity Statistics
-------	-----------------------------	--------------	---	------	--------------	-------------------------

	B	Std. Error	Beta			Partial	Part	Tolerance	VIF
1 (Constant)	,494	,149		3,320	,001				
ay_ort_1	,316	,056	,316	5,617	,000	,284	,196	,386	2,593
ay_ort_2	,106	,048	,107	2,189	,029	,115	,077	,516	1,937
ay_ort_3	,050	,042	,056	1,191	,234	,063	,042	,547	1,829
oi_ort_1	,207	,047	,221	4,385	,000	,225	,153	,482	2,075
oi_ort_2	,000	,042	,000	,007	,994	,000	,000	,568	1,761
oi_ort_3	,175	,044	,194	4,011	,000	,207	,140	,525	1,904

Bağımsız değişkene ait bütün boyutlar birlikte bağımlı değişkene ait “Yönetimsel Bağlılık/oo_ort_1” boyutu puanları ile yüksek düzeyde ve anlamlı bir ilişki vermektedir. $R=0,749$, $R^2 = ,561$. Diğer bir ifade ile bağımsız değişkenin bağımlı değişkende meydana gelen değişimin %56’sını açıkladığını ifade edebiliriz.

Tablo 19. Model Özeti Tablosu Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Er. of the Estimate	Sig F Change	Durbin-Watson
1	,749 ^a	,561	,553	,67592	,000	1,970

a. Predictors: (Constant), oi_ort_3, ay_ort_2, oi_ort_2, ay_ort_3,

b. Dependent Variable: oo_ort_1

Buradan hareket ile bağımlı değişkenin ilk boyutu ile ilgili Regresyon denklemi oluşturacak olursak;

“ $\hat{Y}_{oo_ort_1} = ,494 + (0,316)X_{ay_ort_1} + (0,106)X_{ay_ort_2} + (0,050)X_{ay_ort_3} + (0,207)X_{oi_ort_1} + (0,000)X_{oi_ort_2} + (0,175)X_{oi_ort_3}$ ” şeklinde olacaktır.

Tablo 20. Anova Tablosu ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	209,456	6	34,909	76,410	,000 ^b
	Residual	164,016	359	,457		
	Total	373,472	365			

a. Dependent Variable: oo_ort_1

b. Predictors: (Constant), oi_ort_3, ay_ort_2, oi_ort_2, ay_ort_3, oi_ort_1, ay_ort_1

Açıklanan varyans oranının anlamlılığı ile ilgili “Anova” analiz çıktıları incelendiğinde $F(6,359) = 76,410$; $p < ,005$ olduğundan açıklanan varyans oranının anlamlı olduğunu da ifade edebiliriz.

Çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre, bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkene ait “Sistem Perspektifi/oo_ort_2” arasındaki ikili ve kısmi korelasyonlar incelendiğinde “Sistem Perspektifi/oo_ort_2” ile “Yönetici Algı Yönetimi Yeteneği” ölçeğine ait “Mevcut Algının Belirlenmesi/ay_ort_1, İzlenim Oluşturma ve Etkileme/ ay_ort_2 ve Algı Oluşturma ve Algıyı Yönlendirme/ay_ort_3”

Algı Yönetimi Ve Örgütsel İnovasyon Örgütsel Öğrenmeyi Nasıl Tetikler

boyutları ve “Örgütsel İnovasyon” ölçeğine ait “süreç İnovasyonu/oi_ort_2 ve İdari İnovasyon/io_ort_3” boyutları arasında düşük düzeyde ve pozitif bir ilişkinin olduğu ve diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise düşük düzey ilişkinin devam ettiği gözlemlenmiştir..

Tablo 21. Katsayılar Tablosu
Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Stand. Coef.	t	Sig.	Correlations			Collinearity Statistics
	B	Std. Er.	Beta			Partial	Part	Toleranc	VIF
1 (Constant)	,026	,173		,151	,880				
ay_ort_1	,216	,066	,191	3,293	,001	,171	,119	,386	2,593
ay_ort_2	,222	,056	,198	3,946	,000	,204	,142	,516	1,937
ay_ort_3	,109	,049	,108	2,227	,027	,117	,080	,547	1,829
oi_ort_1	,088	,055	,083	1,602	,110	,084	,058	,482	2,075
oi_ort_2	,231	,048	,228	4,780	,000	,245	,172	,568	1,761
oi_ort_3	,105	,051	,102	2,060	,040	,108	,074	,525	1,904

Standardize edilmiş beta katsayısına (β) göre, bağımsız değişkenlerin “Sistem Perspektifi/oo_ort_2” üzerindeki görece önem sırası; “süreç İnovasyonu/oi_ort_2”, “İzlenim Oluşturma ve Etkileme/ ay_ort_2”, “Mevcut Algının Belirlenmesi/ay_ort_1”, “Algıyı Oluşturma ve Algıyı Yönlendirme/ay_ort_3” ve “İdari İnovasyon/oi_ort_3” şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise “süreç İnovasyonu/oi_ort_2”, “İzlenim Oluşturma ve Etkileme/ ay_ort_2”, “Mevcut Algının Belirlenmesi/ay_ort_1”, “Algıyı Oluşturma ve Algıyı Yönlendirme /ay_ort_3” ve “İdari İnovasyon/oi_ort_3” boyutlarının “Sistem Perspektifi /oo_ort_2” üzerinde meydana gelen değişikliklerde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bağımsız değişkene ait bütün boyutlar birlikte bağımlı değişkene ait “Sistem Perspektifi/oo_ort_2” boyutu puanları ile yüksek düzeyde ve anlamlı bir ilişki vermektedir. $R=0,731$, $R^2 = ,535$. Bağımsız değişkenin bağımlı değişkende meydana gelen değişimin %53’sini açıkladığını ifade edebiliriz.

Tablo 22. Model Özeti Tablosu
Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Sig F Change	Durbin-Watson
1	,731 ^a	,535	,527	,78693	,000	2,197

a. Predictors: (Constant), oi_ort_3, ay_ort_2, oi_ort_2, ay_ort_3,

b. Dependent Variable: oo_ort_2

Bu durumdan hareket ile bağımlı değişkenin ikinci boyutu ile ilgili Regresyon Denklemi oluşturacak olursak;

“ $\hat{Y}_{ay_ort_2} = ,026 + (0,216)X_{ay_ort_1} + (0,222)X_{ay_ort_2} + (0,109)X_{ay_ort_3} + (0,088)X_{oi_ort_1} + (0,231)X_{oi_ort_2} + (0,105)X_{oi_ort_3}$ ” şeklinde olacaktır.

Açıklanan varyans oranının anlamlılığı ile ilgili “Anova” analiz çıktıları incelendiğinde $F(6,359) = 68,781; p < ,005$ olduğundan açıklanan varyans oranının anlamlı olduğunu da ifade edebiliriz.

Tablo 23. Anova Tablosu
ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	255,560	6	42,593	68,781	,000 ^b
	Residual	222,315	359	,619		
	Total	477,875	365			

a. Dependent Variable: oo_ort_2

b. Predictors: (Constant), oi_ort_3, ay_ort_2, oi_ort_2, ay_ort_3, oi_ort_1, ay_ort_1

Bağımlı değişken olan “Örgütsel Öğrenme”nin üçüncü boyutu olan “Açıklık ve Deneyimleme/oo_ort_3” boyutu ve bağımsız değişkenlere ait boyutlar arasında gerçekleştirilen regresyon analizi sonuçlarından elde edilen ikili ve kısmi korelasyonlar incelendiğinde “Yönetici Algı Yönetimi Yeteneği” ölçeğine ait “Mevcut Algının Belirlenmesi/ay_ort_1, İzlenim Oluşturma ve Etkileme/ ay_ort_2 ve Algı Oluşturma ve Algıyı Yönlendirme/ay_ort_3” boyutları ile “Örgütsel İnovasyon” ölçeğine ait “İdari İnovasyon/oi_ort_3” boyutları arasında düşük düzeyde ve pozitif bir ilişkinin olduğu ve diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise düşük düzey ilişkinin devam ettiği gözlemlenmiştir.

Standardize edilmiş beta katsayısına (β) göre, bağımsız değişkenlerin “Açıklık ve Deneyimleme/oo_ort_3” boyutu üzerindeki görece önem sırası; “Algı Oluşturma ve Algıyı Yönlendirme/ay_ort_3”, “İdari İnovasyon/oi_ort_3”, “Mevcut Algının Belirlenmesi/ay_ort_1” ve “İzlenim Oluşturma ve Etkileme/ ay_ort_2” şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise “Algı Oluşturma ve Algıyı Yönlendirme/ay_ort_3”, “İdari İnovasyon/oi_ort_3”, “Mevcut Algının Belirlenmesi/ay_ort_1” ve “İzlenim Oluşturma ve Etkileme/ ay_ort_2” boyutlarının “Açıklık ve Deneyimleme/oo_ort_3” üzerinde meydana gelen değişikliklerde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 24. Katsayılar Tablosu
Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Stand. Coef.	t	Sig.	Correlations		Collinearity Statistics	
	B	Std. Er.	Beta			Partial	Part	Tolerance	VIF
(Constant)	,189	,168		1,122	,262				

Algı Yönetimi Ve Örgütsel İnovasyon Örgütsel Öğrenmeyi Nasıl Tetikler

1	ay_ort_1	,189	,064	,172	2,969	,003	,155	,107	,386	2,593
	ay_ort_2	,155	,055	,142	2,830	,005	,148	,102	,516	1,937
	ay_ort_3	,297	,048	,303	6,242	,000	,313	,224	,547	1,829
	oi_ort_1	-,037	,053	-,036	-,696	,487	-,037	-,025	,482	2,075
	oi_ort_2	,055	,047	,056	1,176	,240	,062	,042	,568	1,761
	oi_ort_3	,252	,049	,253	5,103	,000	,260	,183	,525	1,904

Bağımsız değişkene ait bütün boyutlar birlikte bağımlı değişkene ait “Açıklık ve Deneyimleme/oo_ort_3” boyutu puanları ile yüksek düzeyde ve anlamlı bir ilişki vermektedir. $R=0,732$, $R^2 = ,536$. Diğer bir ifade ile bağımsız değişkenin bağımlı değişkende meydana gelen değişimin %53’ünü açıkladığını ifade edebiliriz.

Tablo 25. Model Özeti Tablosu
Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Sig F Change	Durbin-Watson
1	,732 ^a	,536	,529	,76480	,000	2,090

a. Predictors: (Constant), oi_ort_3, ay_ort_2, oi_ort_2,

b. Dependent Variable: oo_ort_3

Analizde yer alan veriler doğrultusunda bağımlı değişkenin üçüncü boyutu ile ilgili Regresyon Denklemi oluşturacak olursak;

“ $\hat{Y}_{ay_ort_3} = 189 + (0,189)X_{ay_ort_1} + (0,155)X_{ay_ort_2} + (0,297)X_{ay_ort_3} - (0,037)X_{oi_ort_1} + (0,055)X_{oi_ort_2} + (0,252)X_{oi_ort_3}$ ” şeklinde olacaktır.

Tablo 26. Anova Tablosu
ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	242,884	6	40,481	69,206	,000 ^b
	Residual	209,989	359	,585		
	Total	452,873	365			

a. Dependent Variable: oo_ort_3

b. Predictors: (Constant), oi_ort_3, ay_ort_2, oi_ort_2, ay_ort_3, oi_ort_1, ay_ort_1

Açıklanan varyans oranının anlamlılığı ile ilgili “Anova” analiz çıktıları incelendiğinde $F(6,359) = 69,206$; $p < ,005$ olduğundan açıklanan varyans oranının anlamlı olduğunu da ifade edebiliriz.

Bağımlı değişken olan “Örgütsel Öğrenme”nin dördüncü ve son boyutu olan “Bilgi Transferi ve Entegrasyon/oo_ort_4” boyutu ve bağımsız değişkenlere ait boyutlar arasında gerçekleştirilen regresyon analizi sonuçlarından elde edilen ikili ve kısmi korelasyonlar incelendiğinde “Yönetici Algı Yönetimi Yeteneği” ölçeğine ait “İzlenim Oluşturma ve Etkileme/ ay_ort_2 ve Algı Oluşturma ve Algıyı Yönlendirme/ay_ort_3” boyutları ile “Örgütsel İnovasyon” ölçeğine ait “İdari

İnovasyon/oi_ort_3” boyutu arasında düşük düzeyde ve pozitif bir ilişkinin olduğu ve diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise düşük düzey ilişkisinin devam ettiği gözlemlenmiştir.

Tablo 27. Katsayılar Tablosu
Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Stand. Coef.	t	Sig.	Correlations		Collinearity Statistics	
	B	Std. Er.	Beta			Partial	Part	Tolerance	VIF
1 (Constant)	,637	,187		3,413	,001				
ay_ort_1	,133	,071	,123	1,883	,060	,099	,076	,386	2,593
ay_ort_2	,136	,061	,127	2,247	,025	,118	,091	,516	1,937
ay_ort_3	,189	,053	,196	3,581	,000	,186	,145	,547	1,829
oi_ort_1	,020	,059	,020	,344	,731	,018	,014	,482	2,075
oi_ort_2	,036	,052	,037	,682	,496	,036	,028	,568	1,761
oi_ort_3	,277	,055	,283	5,063	,000	,258	,205	,525	1,904

Standardize edilmiş beta katsayısına (β) göre, bağımsız değişkenlerin “Bilgi Transferi ve Entegrasyon/oo_ort_4” boyutu üzerindeki göreceli önem sırası; “İdari İnovasyon/oi_ort_3”, “Algı Oluşturma ve Algıyı Yönlendirme/ay_ort_3 ve İzlenim Oluşturma ve Etkileme/ ay_ort_2” şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise “İdari İnovasyon/oi_ort_3”, “Algı Oluşturma ve Algıyı Yönlendirme/ay_ort_3 ve İzlenim Oluşturma ve Etkileme/ ay_ort_2” boyutlarının “Bilgi Transferi ve Entegrasyon/oo_ort_4” üzerinde meydana gelen değişikliklerde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bağımsız değişkene ait bütün boyutlar birlikte bağımlı değişkene ait “Bilgi Transferi ve Entegrasyon/oo_ort_4” boyutu puanları ile orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki vermektedir. $R=0,641$, $R^2 = ,411$. Diğer bir ifade ile bağımsız değişkenin bağımlı değişkendeki değişimin %40’ını açıkladığını ifade edebiliriz.

Tablo 28. Model Özeti Tablosu
Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Sig F Change	Durbin-Watson
1	,641 ^a	,411	,402	,84809	,000	1,897

a. Predictors: (Constant). oi_ort_3. av_ort_2. oi_ort_2. av_ort_3. oi_ort_1.

b. Dependent Variable: oo_ort_4

Analizde yer alan veriler doğrultusunda bağımlı değişkenin üçüncü boyutu ile ilgili Regresyon Denklemi oluşturacak olursak;

Algı Yönetimi Ve Örgütsel İnovasyon Örgütsel Öğrenmeyi Nasıl Tetikler

“ $\hat{Y}_{ay_ort_3} = 6,637 + (0,133)X_{ay_ort_1} + (0,136)X_{ay_ort_2} + (0,189)X_{ay_ort_3} + (0,020)X_{oi_ort_1} + (0,036)X_{oi_ort_2} + (0,277)X_{oi_ort_3}$ ” şeklinde olacaktır.

Tablo 29. Anova Tablosu
ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	180,433	6	30,072	41,810	,000 ^b
	Residual	258,211	359	,719		
	Total	438,644	365			

a. Dependent Variable: oo_ort_4

b. Predictors: (Constant), oi_ort_3, ay_ort_2, oi_ort_2, ay_ort_3, oi_ort_1, ay_ort_1

Açıklanan varyans oranının anlamlılığı ile ilgili “Anova” analiz çıktıları incelendiğinde $F(6,359) = 41,810$ $p < ,005$ olduğundan açıklanan varyans oranının anlamlı olduğunu da ifade edebiliriz.

Eldeki verisetinden hareket ile gerçekleştirilen analizler sonucunda ulaşılan bilgiler doğrultusunda her iki bağımsız değişkenler ait olan boyutların bağımlı değişken üzerindeki etkilerinden hareket ile araştırma null hipotezi Red ($H_0=RED$) edilirken, alternatif hipotez olan “Yöneticinin algı yönetimi yeteneği ve örgütsel inovasyonun, örgütsel öğrenme üzerinde etkileri bulunduğunu ifade edebiliriz.

$H_1= KABUL$

5. SONUÇ TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın amacı, yönetici algı yönetimi yeteneği ve örgütsel inovasyonun, örgütsel öğrenme üzerindeki etkisi ile birlikte etki derecesinin açığa çıkartılmaktır. Alanyazında yer alan çalışmalarda, hem örgütsel inovasyonun örgütsel öğrenme üzerine hem de örgütsel öğrenmenin örgütsel inovasyon üzerine etkisi veya aralarındaki ilişkiyi irdelemeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. Ancak, gerek örgütsel inovasyonu ve gerek örgütsel öğrenmeyi tetikleyecek en önemli etken olan “Yönetici Algı Yönetimi Yeteneği”ni de dahil ederek herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Kadı ki, örgütsel inovasyon ve örgütsel öğrenmenin her iki unsurun da başlangıç noktası yönetim kademesidir. Bu anlamda her iki unsuru da tetikleyecek veya harekete geçirecek unsurlar üzerinde durulmaması bu alanda yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan yönetici algı yönetimi yeteneğinin örgütsel inovasyon ve örgütsel öğrenme ile her ikisi ile yarı olarak veya bir arada çalışılan değişkenler olarak rastlanılmamıştır. Bu durum, yani iki değişkenin bir arada çalışılmaması, literatür eksikliğini ortaya çıkartarak bir kısım da oluşturmaktadır. Çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak, hem örgütsel inovasyon ve örgütsel öğrenme bir arada çalışılmış hem de örgütsel inovasyonun ve örgütsel öğrenmenin daha başarılı olabilmesi için onu harekete geçirecek yönetici algı yönetimi yeteneği ön plana çıkartılmıştır. Bu bağlamda bağımlı değişken olarak ele alınan örgütsel öğrenmeyi tanımlayan ve karakterize eden boyutları ile gerçekleştirilen analizlerin yer aldığı bütün tablolarda görülebileceği üzere bulgular

işletmelerde yönetici algı yönetimi yeteneğinin örgütsel öğrenme üzerinde olumlu yönde etkisinin olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde örgütsel inovasyon bağımsız değişkenin de örgütsel inovasyon üzerindeki etkisinin pozitif olduğu görülebilecektir. Atıf teorisi, Gestalt'ın görme ve algılama kuramı, Kurgusal yaklaşım, Görme kuramı ve Elsbach'ın kurumsal algı yönetimi modeli (Eisbach, 2003; Hargis ve Watt, 2010; Robbins ve Judge, 2012; Arkonaç, 2013) gereği yöneticilerin algı yönetimi faaliyetleri sonucunda algıları olumlu yönde etkilenen çalışanlar, işletme amaçları doğrultusunda yönlendirildiklerinde yüksek düzeyde performans sergileyerek örgütün içinde var olan örtük bilgiyi ve gizil yeteneklerde uyaran etkisi yapacaklardır. Sonrasında ise işlerin icra tarzlarından yeni iş süreçlerine, daha ileri gidersek yeni ürünlere/hizmetlere ve sonunda ise organizasyonun gelişerek değişmesine, yani örgütsel inovasyona doğru ilerlenecektir. Organizasyonel inovasyon sonucunda değişim ve yeniliklere açık olan ve olumlu yönde değişen örgütler, işletmelerin değişen şartlar karşısında rakiplerine oranla çok daha üstün olmalarını sağlar. Böyle organizasyonlar değişen piyasa şartlarına daha hızlı cevap verebilecek ve proaktif bir tutum içerisinde olacaklardır. Daha esnek davranabileceklerdir. Kararları hızla uygulayabileceklerdir. Dinamik bir yapı ile kolayca taklit edilemeyen organizasyonlar, bu andan itibaren çevik organizasyonlar olarak da anılabileceklerdir. Bununla birlikte literatür incelendiğinde, gerçekleştirilmiş olan çalışmanın sonuçları ile örtüşen yani, örgütsel inovasyon ve örgütsel öğrenme arasındaki anlamlı ve pozitif yönlü ilişki ve etkilerden bahseden çalışmalar bulunmaktadır. (Weerawerdana vd. 2006; Akgün vd. 2007; Liao vd. 2008; Papatya vd. 2008; Maatofi ve Tajeddini 2010; Rhee vd. 2010; Özdevecioğlu ve Biçkes 2012; Eshlaghy ve Maatofi 2011). Ayrıca araştırma bulguları; örgütsel öğrenmenin, ürün inovasyonu, süreç inovasyonu, strateji inovasyonu ve pazar inovasyonu şeklinde sıralanan inovasyon türleri ve bir bütün olarak inovasyon üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, örgütsel inovasyon ile örgütsel öğrenmenin bir arada yapıldığı çalışmalardan Sünnetçioğlu (2018) gerçekleştirmiş olduğu çalışmasında araştırmasına ait veri setinden elde ettiği bilgiler doğrultusunda, örgütsel inovasyon ile örgütsel öğrenme arasında kuvvetli bir korelasyonun varlığı ile birlikte örgütsel öğrenmenin örgütsel inovasyon üzerinde yüksek ve pozitif yönde bir etkisinin varlığı bildirmiştir (Keskin, 2006; Hu vd., 2009; Eren vd., 2013). Yine Hoşçoşkun da yapmış olduğu çalışmada (2019) örgütsel öğrenme alt boyutları ile örgütsel inovasyon arasında kuvvetli ve olumlu yönde ilişki ve etkilere rastlamıştır. Bununla birlikte Rahman vd. (2020) çalışmalarının sonucunda örgütsel inovasyona ait bütün boyutların örgütsel inovasyon üzerinde pozitif ve yüksek düzeyde etkilerinin olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmada yönetici tarafından gerçekleştirilen başarılı bir algı yönetimi çalışması ve örgütsel inovasyon kurgusu altında yönetime bağlılık gösteren çalışanların sistemi daha iyi algılayıp kavrayarak, işletme içinden ve dış çevreden gelebilecek her türlü bilgiye açık olmanın verdiği üstünlük ve özgüven ile deneyimlemede bulunacak ve öğrenmeden kaçınmayacaktır. Başta örtük bilgi olmak üzere bilgilerin örgüt içinde yayılımının sağlanması ve örgütsel hafızaya kaydedilmesi sonrasında ise öncelikle örtük ve günlük bilgilerin örgüt içinde

Algı Yönetimi Ve Örgütsel İnovasyon Örgütsel Öğrenmeyi Nasıl Tetikler

dağılımı ve örgütsel hafızaya işlenmesi ile örgütsel öğrenme özelliklerinin de açığa çıkararak, işletmelerin hem rekabet kuvvetini artırmada ve hem de mevcut pazar payını koruyarak uygulama üstünlüğü sağladıkları görülecektir. Bununla birlikte araştırmanın bulguları yorumlanırken bazı kısıtları da göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

Kısıtlar/Sınırlılıklar: Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da potansiyel kısıtları bulunmaktadır. Araştırmanın kapsamı ve kısıtları gerek içerik ve örneklem birimi ve gerek coğrafi bölge ve sektör gibi çok farklı başlıklar altında ele alınabilir. Araştırma, coğrafi bölge olarak düşünüldüğünde zaman kısıtlılığı ve parasal engellerden dolayı, Malatya ili ile sınırlı kalmıştır. Yine, araştırmanın saha çalışmasının son bölümleri, küresel salgın korona virüsün ülkemizde yayılmaya başlayan tarihlere tesadüf etmesinden dolayı yüz yüze anketlerin yapılmasında sıkıntılar yaşanmış ve anket sayısı 450 gibi bir rakam düşünülürken 380'li sayılar ile sınırlı kalmıştır. Araştırmada sektörel kapsam başlarda daha teknoloji ağırlıklı işletmeler olarak düşünülmeye rağmen, Malatya ilinin sanayi bakımında az gelişmiş olması ve araştırmanın mali kaynaklarının tamamıyla kendi kasamızdan çıkması, araştırmanın hedef sektörünü Malatya iline uygulanabilecek en büyük ve mantıklı yarı teknoloji ve imalat/üretim ağırlıklı bir şirketlere çekmiştir. Sınırlılıkları içerik olarak düşündüğümüzde, verilerin AMOS programı aracılığı ile YEM analiz edilmesini düşünmemize rağmen, çalıştığımız kurumun yeni olmasından dolayı mali kaynaklarının kıtlığı nedeniyle çoklu kullanıcı AMOS programının IBM temsilcisinden satın alınmamış olması, analizleri daha önceki çalışmalardan şahsi imkanlarımız ile elde ettiğimiz SPSS programında yapmamızı zorunlu kılmıştır.

Uygulamaya Yönelik Öneriler: İçerisinden geçmekte olduğumuz zorlu pandemi ortamında, bazıları içinse ayakta kalabilmek veya bazıları için rekabet ederek avantaj yakalayabilmek adına ar-re musluklarını açan şirketlerden başarılı olanların ortak noktaları, gerçekleştirmiş oldukları başarılı inovasyon faaliyetleridir. İster ürün ister süreç veya ister idari inovasyon olsun, bütün inovasyonlar ekip işidir. Bu tür çalışmalar ekipler halinde yürütülür. Her ne kadar ileri seviyede bir teknolojiye de sahip olsanız, fikir sadece insandan hareketle vücut bulur. Yapay zeka dahi insan zekasının ürünü bir programlamadır. Sadece optimal düzeyde seçimler yaparak ilerler. Fakat yeni fikir veya filizlenen beklentileri ancak ve ancak organizasyon veya organizasyonun temel yapı taşı olan insanlar üretebilirler. İnsanlar ise bu başarıyı ancak kendilerini iyi, mutlu ve huzurlu hissedebilirler ise gerçekleştirebilirler. Özverili çalışan organizasyonlar, pazarın beklentilerine hızlı bir şekilde cevap verebilecekleri gibi yeni fikirler üretme konusunda sıkıntı da çekmeyeceklerdir. Örgütleri tarafından desteklenen çalışanların örgütlerindeki performansları artacak ve hem Pazar konumunu güçlendirecek ve hem de filizlenen beklentileri önceden görüp gerekli hazırlıkları yapabileceklerdir. Bu nedenle yöneticilerin çalışanlar üzerinde gerçekleştirebilecekleri algı çalışması sayesinde hem kavramaları sayesinde işletme amaçları doğrultusunda motive olacaklar ve hem de inovatif faaliyetler eşliğinde örgütsel öğrenmeyi içselleştirerek başarıyı sürdürülebilir hale getirebileceklerdir.

Teoriye Yönelik Öneriler: Araştırmada elde edilen sonuçlarla da bağlantılı olarak, yönetici algı yönetimi yeteneği ve örgütsel inovasyonun örgütsel öğrenmeyi artıracak yönde etkilediği ifade edebiliriz. Yönetici algı yönetimi yeteneğinin örgütsel öğrenme üzerindeki etkilerinin ortaya konulması bu araştırmanın literatüre katkısını oluşturmaktadır. Bu aşamadan daha ileriye doğru gidilecek olunsaydı, yakın geçmişte önemli forumlarda ve “DAVOS” gibi toplantılarda bahsi geçen ancak üzerinde fazla çalışma yapılmamış olan, algı yönetimini bir ölçek daha ileriye taşıyarak teknoloji temelinde unsurlar vasıtasıyla insan algısını tamamen kontrol eden sistemlerin sosyal boyutlarını araştırma konusu edilebileceğini belirtmekte fayda vardır. Normal düşünebilen son jenerasyon olduğumuzdan bahis ile yakın gelecekte, dünya üzerinde karar verici bir grup tarafından algıların tamamen kontrol edilerek çalışanların ve dahası toplumların idare edilebileceğinin tartışıldığı bir zaman diliminde işletme bazında veya daha geniş ölçekte algı yönetimi ve sosyal boyutlarının çalışılmasına ihtiyaç olduğunu ifade edebiliriz.

Gelecek Araştırmacılara Yönelik Öneriler: Son olarak, teknolojinin de dahil olduğu bütün durum ve olguların, fikirlerin, düşüncelerin, yaşam tarzlarının, iş yapış biçimlerinin eğitim biçimlerinin vb. hızlı bir şekilde değiştiği bu günlerde işletmelerin hangi ölçekte olurlarsa olsunlar, algı yönetimine ihtiyaçlarının bulunduğunu ifade etmeliyiz. Korona virüsün bütün dünyaya başta ekonomi ve toplumsal refleksler olmak üzere etkisinin ortada olduğu son zamanlarda bu alanın sosyal boyutunun çalışılmasının elzem olduğunu belirtmeliyiz. Uzun süreli krizlerde algı yönetimi ve örgütsel inovasyon sayesinde adapte olabilme becerilerini modifiye edilecek hangi eklentiler ile krizi fırsata çevirme ustalığını sergileneceği üzerine çalışmalar yapılmalıdır. Sonuçta her kriz aynı zamanda bir fırsattır.

KAYNAKÇA

- Agarwal, K. (2009). Perception Management: The Management Tactics. New Delhi. Global India Publications.
- Akgün, Ali E.; Halit KESKİN; John C. BYRNE and Selim AREN; (2007), “Emotional and Learning Capability and Their Impact on Product Innovativeness and Firm Performance”, **Technovation**, (27), pp. 501–513.
- Alegre, J. ve Chiva, R. (2008). Assessing The Impact of Organizational Learning Capability on Product Innovation Performance: An Empirical Test. **Technovation**, 28, 315–326.
- Appelbaum, S.,H. ve Gallagher, J. (2000) "The Competitive Advantage Of Organizational Learning", *Journal of Workplace Learning*, Vol. 12 Issue: 2, pp.40-56.
- Argyris, Chris ve Schön, D.A. (1996), “Organizational Learning II”, Addison-Wesley Pub. Com. New York, USA.
- Arkonaç, S. A. (2003). Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi. İstanbul, Alfa Yayınları.
- Aslan, M. N. (2015). Sosyal Medyada Algı Yönetimi. *International Multilingual Academic Journal*, 2(1).
- Avcı, N. ve Küçükusta, D. (2009), “Konaklama İşletmelerinde Örgütsel Öğrenme, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Eğilimi Arasındaki İlişki”, *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20(1), ss. 33-44.

Algı Yönetimi Ve Örgütsel İnovasyon Örgütsel Öğrenmeyi Nasıl Tetikler

- Avcı, U. (2012). Öğrenme Yönelimliliğinin Yenilik Performansı Üzerine Etkisi: Muğla Mermer Sektöründe Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(10), 121-138.
- Calantone, R.J. Çavuşgil, T. S., & Zhao, Y. (2002). Learning Orientation, Firm İnnovation Capability, And Firm Performance. *Industrial Marketing Management*, 31, 515-524.
- Camisón C. ve Villar López A. (2010). An Examination Of The Relationship Between Manufacturing Flexibility And Firm Performance: The Mediating Role Of İnnovation International Journal Of Operations & Production Management, 30 (8) 853-878.
- Çalışkan, H. (2019). Sağlık Kurumlarında Stratejik İKY'nin Örgütsel İnovasyona Etkisi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(2): 341-358.
- Elçi, Ş., (2006). İnovasyon- Kalkınmanın ve Rekabetin Anahtarı. Ankara. Nova Yayınları.
- Elsbach, K.D. (2003). Organizational Perception Management. *Research İn Organizational Behavior*, 25, 297-332
- Eren, E., (2010). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, Beta Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 642s.
- Eren, S.S., Gül, H., Toksöz, E. (2013). Küçük Ve Orta Boy İşletmelerde (KOBİ) Örgütsel Öğrenme ve Yenilik Performansı İlişkisinin Genel Performansa Etkileri. *Journal Of Yaşar Üniversitesi*. 29(8), 4872 – 4895.
- Eshlaghy, Abbas Toloie and Alireza MAATOFI; (2011), “Learning Orientation, Innovation and Performance: Evidence from Small-Sized Business Firms in Iran”, *European Journal of Social Science*, 19(1), pp. 114-122.
- Garvin, David A. 1993. “Building a Learning Organization.” *Harvard Business Review* 71 (July-August): 78-91.
- Gomes, G.; Wojahn, R.M. (2017) Organizational Learning Capability, İnnovation And Performance. (SMES), *Revista De Administração* 52. 163-175.
- Hargis, M., Watt, J. D. (2010). Organizational Perception Management: A Framework To Overcome Crisis Events. *Organization Development Journal*, pp. 28(1), 73-87.
- Hoşçoşkun, E. M., ((2019). The Effects Of Organizational Learning On İnnovation: An Application From The White Goods Sector. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi.
- Hu H., Gu Q. ve Chen J. (2013). How And When Does Transformational Leadership Affect Organizational Creativity And İnnovation? *Critical Review And Future Directions*. *Nankai Business Review Int.* 4 (2) 147-166.
- Hu, M. M., Horng, J., & Sun, Y. C. (2009). Hospitality Teams: Knowledge Sharing And Service İnnovation Performance. *Tourism Management*, 30(1), 41-50.
- Işık, Y. (2014). Algıyı Yönetmek. İstanbul: Sis Yayıncılık.
- İmamoğlu, İ, K. (2014). Örgütsel Öğrenme Yeteneğinin Yenilik ve Firma Performansı Üzerine Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü. Kocaeli.
- İnceoğlu, M. (2010). Tutum, Algı, İletişim. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınevi.

- Jerez-Gomez, P., Céspedes-Lorente, J., Valle-Cabrera, R. (2005). Organizational learning capability. *Journal of Business Research*, 58(6), 715-725.
- Karabulut, B. (2014). *Algı Yönetimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Keskin, H. (2006). Market Orientation, Learning Orientation, And Innovation Capabilities İn Smes. *European J. Of Innovation Man.*, 9 (4), 396 – 417.
- Kıvrak, A. ve Kaya, M. (2015). Poliste Algı Yönetimi. *Dicle Üniversitesi SBE Dergisi*, (13), 174-193.
- Kopp, C. (2005). Classical Deception Techniques And Perception Management Vs. The Four Strategies Of Information Warfare. Draft Paper.
- Korkmaz, N. (2004). Sularda Yenilikçilik (İnovasyon), İşletme Yönetiminde Yeni Eğilimler Dizisi, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, ISBN: 975-512-845-X.
- Liao, Shu-Hsien; Wu-Chen FEI ve Chih-Tang LIU; (2008), Relationship Between Knowledge Inertia, Technovation, (28), pp. 183–195.
- Maatofi, A. R. and Kayhan T. (2010), The Effect of Entrepreneurship Orientation on Learning Orientation and Innovation, *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 1(3), 254–260.
- Özdevecioğlu, M., Biçkes, D. M. (2012). Erciyes Üni. İİBF Dergisi, 39 (1), 19-45.
- Özer, A., (2003), Gerçekçi Yönetişim Yön./Liderlik Modeli, Varlık Yayınları, 366.
- Özkan, A. (2009). *Halkla İlişkiler Yönetimi*. İstanbul: İTO Yayınları.
- Papatya, N., Papatya, G., Hamsioğlu, A.B. (2008), “Yenilik, Pazar Yönlülük ve Örgütsel Öğrenmenin İşletme Performansına Etkisi, 7. Anadolu İşletmecilik Kongresi, Hitit Üniversitesi, 8–10 Mayıs, Çorum, ss. 463–476.
- Pınar, İ. ve Arıkan, C. (2015). Örgütsel Öğrenme Yeteneği ile Örgütsel Yenilik Arasındaki İlişki. *İstanbul Uni. Journal of School of Business*, 44(2), 65-76.
- Popper, M., ve Lipshitz, R. (1998). Organizational Learning Mechanisms A Structural And Cultural Approach To Organizational Learning. *The Journal Of Applied Behavioral Science*, 34(2), 161-179.
- Rahman, M., Ameen, A., Isaac, O., Elhassan, A., Gamal, S. A. (2020). Effect of Organizational Innovation (Product Innovation, Process Innovation, and Administrative Innovation) On Organizational Learning. *Engineering and Management*, 82 (1), 12101-12113.
- Ravichandran T. (2018). Exploring The Relationships Between IT Competence, İnnovation Capacity and Organizational Agility. *Journal Of Strategic Information Systems* 27, 22–42.
- Rhee, Jaehoon; Taekyung PARK and Do Hyung LEE; (2010), “Drivers of Innovativeness and Performance for Innovative SMEs in South Korea: Mediation of Learning Orientation”, *Technovation*, (30), 65–75.
- Robbins, S., Judge, T. (2012) *Organizational Behavior*. (Çev. H., E. Çolak) Örgütsel Davranış. Ankara: Nobel Yayınları.
- Russell R.D. (1989). How Organisational Culture Can Help to İnstitutionalise The Spirit of İnnovation İEV. *Journal of Organizational Change Man.* 2 (3) 7-15.
- Seçilmiş, C., Kodaş, B. ve Kodaş, D. (2017). The Relationship Between Organizational Learning Capability and Creativity Process, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. Volume 5 (3), 150-167.

Algı Yönetimi Ve Örgütsel İnovasyon Örgütsel Öğrenmeyi Nasıl Tetikler

- Satı, Z. E., (2013). İnovasyonu Yönetmede Kesitler. Ankara. Nobel yayıncılık.
- Sharafi, M.; Jaber, A. M. ve Maleki, M. (2016) The Impact of Organizational Learning on Innovation Performance, Journal of Administrative Management, Education and Training, Volume 12 (4), pp. 431-437.
- Simao, L. ve Franco M. (2018). External Knowledge Sources As Antecedents Of Organizational İnnovation İn Firm Workplaces: A Knowledge-Based Perspective. Journal Of Knowledge Management 22 (2) 237-256.
- Sünnetçioğlu, S., (2018). Restoran İşletmelerinde Örgütsel Öğrenme, İnovasyon Ve Kurumsal Çevrecilik Arasındaki İlişkilerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi. 7 (3) 801-821.
- Uylas, S, Argon, T. (2020). Developing Perception Management. Scale. OPUS Uluslararası Toplum Araş. Dergisi, Cilt 16-29 Ekim Özel Sayısı, 3302-3320.
- Uğurlu, Ö., (2008). Halkla İlişkilere “Algı” Çerçevesinden Bakış, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 32, ss.145-165.
- Weerawardena, J. Aron O., Craig J. (2006), “Does Industry Matter? Examining the Role of Industry Structure and Organizational Learning in Innovation and Brand Performance”, Journal of Business Research, (59), pp. 37–45.
- Yörük, E. E. ve Summak, M. E., (2016). Kurumsal Algı Yönetiminde Halkla İlişkiler Fonksiyonu. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(1), 259-275.
- Zaman, K., (2007), Perception Management : A Core IQ Capability, Master of Science In Information Warfare Systems Engineering and Master Of Science In Information Operations Monterey, California, 65s.

TAŞELİ MASALLARINDA ŞİDDET

VIOLENCE IN TAŞELİ FAIRY TALES

ВОПРОС НАСИЛИЯ В СКАЗКАХ ТАШЕЛИ

Aykut Y. KOTANCI*

ÖZ

Masallar; zaman, mekân, şahıs ve kurgu bakımından olağanüstülükler taşımalarına rağmen diğer tüm edebi metinler gibi birçok günlük hayat unsurunu kurgusal şekilde yansıtan metinlerdir. Bu kurgulama masal metninin bilinmeyen yaratıcısının elinden çıkabileceği gibi, masalı çeşitli zaman ve mekanlarda anlatan yaşatıcısının da elinden çıkmış olabilir. Ancak her şartta masalın ortaya çıktığı ve yaşamaya devam ettiği bölgenin gerek ekonomik hayat tezahürleri gerekse sosyo kültürel bilinçaltı, kurgulamanın temel dinamiğini oluşturur. Masal metinlerinin hayatın özünden beslenen bu tavırları nedeniyle anlatacakları konuları olumlu ya da olumsuz açıdan değerlendirerek metne dahil etmeme gibi bir durumu söz konusu değildir. Bu nedenle toplum tarafından tasvip edilmeyen kimi olumsuz durumlarda masal metinleri içerisinde çeşitli şekillerde yer alabilmektedirler. Bunlardan biri de kuşkusuz şiddettir. Şiddet, toplumların sosyal yapılarına ciddi zararlar veren ve günümüzde genetiği değiştirildiği için kimi zaman ayırt edilmesi imkânsız hale gelen fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik durumların kişi veya grupların üzerinde olumsuz sonuçlar doğuracak şekilde kullanımınıdır. Bu makalede günlük hayat içerisinde normalleşmemesi arzu edilen doğrudan veya dolaylı şiddet olaylarının Taşeli Masalları özelinde ne gibi yansımaları olduğu irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Masal, Şiddet, Taşeli Masalları, Şiddetin Türleri, Şiddetin İşlevleri.

ABSTRACT

The fairy tales are texts that reflect many daily life elements in a fictional way like all other literary texts, although they are extraordinary in terms of time, place, person and fiction, they. This fiction may have come out of the hand of the unknown creator of the text of the tale, as well as from the author of the tale who narrated the tale in various times and places. However, under all circumstances, both the economic life manifestations of the region where the fairy tale originates and continues to live, and the socio-cultural subconscious constitute the basic dynamics of fiction. Because of these attitudes of fairy tale texts fed by the essence of life, it is not possible to evaluate the topics they will tell from a positive or negative perspective and not include them in the text. For this reason, in some negative

* ORCID: [0000-0001-9986-2636](https://orcid.org/0000-0001-9986-2636), Araştırma Görevlisi, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak., Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edeb. Böl., a_kotanci@hotmail.com

TAŞELİ MASALLARINDA ŞİDDET

situations that are not approved by the society, they can be included in the fairy tale texts in various ways. One of them is undoubtedly violence. Violence is the use of physical, sexual, psychological or economic situations that seriously damage the social structures of societies and which are sometimes impossible to distinguish due to genetic alterations in a way that has negative consequences on individuals or groups. In this article, I will try to examine the reflections of direct or indirect violence events, which are not desired to be normalized in daily life, in the Taşeli Tales.

Keywords: Tale, Violence, Taşeli Tales, Types of Violence, Functions of Violence.

АННОТАЦИЯ

В сказках, как и всех других литературных произведениях, отражаются многие элементы повседневной жизни в художественной форме, несмотря на то, что сказки, с точки зрения происходящего, места действия и героев отличаются от других литературных произведений. С усмотрением того, что она была выдумана или же написана неизвестным автором, который рассказывал её в разное время и в разных местах. При любых обстоятельствах и экономического положения, социокультурное подсознание этого региона является основным импульсом при создании главных героев сказки. Тексты сказок питаются сущностью жизни и оценивая их положительно или отрицательно, не означает того, что они не должны были включены туда. По этой причине, их можно по-разному включать в сказочные тексты при каких-то негативных ситуациях, не одобряемых обществом. Одним из них, несомненно, является тема насилия. Насилие наносит серьезный ущерб социальным структурам общества и в настоящее время, как генетически модифицированный, проявляет себя в физическом, сексуальном, психологическом виде или же в экономических ситуациях, которое имеет негативные последствия для отдельных лиц или групп. В этой статье будет предпринята попытка изучить отражения явлений прямого или косвенного насилия повседневной жизни в сказках Ташели.

Ключевые слова: сказка, насилие, сказки Ташели, виды насилия, функции насилия.

Masallar diğer tüm halk edebiyatı metinlerinde olduğu gibi fonksiyonları gereği verilmek istenen mesajları kimi zaman ima yoluyla aktarırlar. İçerik olarak hayatın hemen her a(la)nından beslenen masal metinlerinin bir çoğu, gökten üç elma düştü; biri düzene, biri anlatana, biri de dinleyene veya onlar ermiş muradına, biz çıkalım kerevetine şeklinde, başkasının mutluluğundan hisse kapmak amaçlı alışılmış bitiş formelleri ile son bularak neşe dağıtıyor gibi görünmelerine rağmen kimi zaman kahramanlarının talihleri gereği haddin çok üstünde şiddet içeren metinlere dönüşürler. Masalarda yer alan bu şiddet, ima yoluyla anlatımlar esnasında kimi zaman anlatıcı kimi zamanda masal metninin ilk kurgulayıcısı tarafından sistematik şekilde yönlendirilerek, yöneticilere veya haksızlık gördüklerini düşündükleri kimselere karşı kurgusal birer zafere dönüşebilmektedir.

Masal metinleri içerik olarak sınırsız bir sihir gücü, heyecan ve merakın eksik olmadığı aksiyonlar ayrıca sıradışı karakter barındırması bakımından olaylara sunulacak çözümlerin ilk etapta katı bir şiddet olmaması beklenirken bu durum tam tersi bir hal almakta ve yaşanan ilk anlaşmazlığın çözümü şiddette aranmaktadır. Oysa masalların yoğun bir abartıdan beslendikleri de bilindiğine göre ilk fırsatta

çözümün şiddette aranması insanoğlunun fiziksel güç arayışının en net örneklerindedir denebilir.

Bu çalışmanın sınırlılığı açısından Taşeli Masalları (Alptekin, Halk Hikayelerinin Motif Yapısı, 2005) adlı eserde yer alan metinler incelenecek olup metinlerde şiddetin hangi zaman, zemin, mekan ve durumlarda, hangi boyutuyla kullanıldığına bakılacaktır. Ayrıca kullanılan şiddetin salt fiziksel güce dayalı olup olmadığı ile kişilerin şiddete yönelme sebepleri üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Zira şiddetin uygulanmasından ziyade uygulanırken güdülen amacın, masal metninin üstlediği rol açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz. Metinlerde karşımıza çıkacak şiddet unsurları ile amaçlanan kötülerin zaptı ve cezalandırılmalarının bir yolu mudur? Yoksa kötülerin iyilere galip gelirken yararlandıkları insanlık dışı bir tehdit aracı mıdır?

Etimolojik yönden, şiddet sözcüğünün dilimize Arapçadan geçtiğini herkes bilir. *Kamus-ı Türkî*'ye bakıldığında, şiddet; sertlik, sert ve katı davranış, kaba kuvvet kullanma olarak geçiyor. “Şedid” ise sert, katı ve şiddetli demek. “Şeddat” da sertlik ve kızgınlığı ile tanınan ünlü eski Yemen hükümdarının adı. Ali Püsküllüoğlu'nun *Türkçe Sözlük*'ü ise şiddet'in günümüzde kazandığı yeni anlamlara da yer veriyor: Karşıt tutumda, görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma, sert davranma, sertlik. “Şiddet olayları” ise, insanları sindirmek korkutmak için yaratılan olay ya da girişimler olarak tanımlanıyor (Ünsal, 1996, s. 29). Bu ifadelerden hareketle şiddetin kaba kuvvetten, sertlikten ve kızgınlıktan beslendiğini söylemek mümkündür. Ayrıca şiddet olarak gözlediğimiz, ötekinin varoluş koşullarında yıkıcı bir dönüşüm olarak görünüşe çıkan durumlardır. Öyleyse şiddete yönelik ilk genel belirleme, öznesinden nesnesine yönelen negatif sonuçlu bir akıştır (Delice, 2009, s. 64). Bu negatif sonuçlu akış içerisinde özne, nesne açısından yalnızca fiziksel bir tehdit olmaktan fazlasıdır. Öznenin bilişsel eylemden fiziksel eyleme geçinceye kadar izlediği tüm zihinsel süreçler sonuçta ortaya çıkan şiddetten bağımsız değerlendirilmemelidir.

İster çiftler arasında; isterse çocuklar, ergenler, yetişkinler arasında olsun, şiddetin ortaya çıktığı yer sözün etkisinin, geçerliliğinin olmadığı yerdir. Kelimelerin işe yaramadığı, sınırları belirlemediği yerde doğrudan eyleme geçiş kendini gösterir (Erşen, 2007, s. 133) şeklinde yapılan bir tanım, şiddeti kelimelerin kifayetsizliğinde başvurulan bir karşı duruş gibi ifade etmesine karşın bu durum şiddetin gerçek hayat içerisindeki konumu ile ilgilidir. Oysa masallar, tabiatları gereği olağanüstü ve kurgusal metinler olduklarından sözün büyüünün her zaman geçerliliğini koruması ve başvurulan ilk çözümün şiddet olmaması beklenebilir.

Ancak masal kahramanları, kendi başlarına birer karakter sergilemelerinin yanı sıra anlatım esasına dayalı metinlerin ortaya çıkmalarındaki en büyük dinamiklerden biri olan kolektif bilinçaltının da etkilerine açıktırlar. Bu durum, şiddetin öznesinin veya eylemin kendinin aklanması anlamı taşımamakla birlikte kimi zaman sergilenen davranışın sebeplerinin toplumsal bilinçaltında aranmasını gerektirebilir. Şöyle ki; salt bireylerin aktörü olduğu “özel” şiddetin yanı sıra, özellikle çağımıza damga vuran “kolektif” şiddetten de söz etmemiz gerekiyor. Kanlı terör eylemleri, gösteri yürüyüşleri, grevler, iç savaşlar, uluslar arası

TAŞELİ MASALLARINDA ŞİDDET

savaşlar, ihtilaller, soykırımlar, acımasız diktatörlük rejimlerinin uyguladığı kitlesel şiddet ve imha eylemleri gibi. Verilen örneklerin bazılarında şiddet, örgütlü ve düzenli bir biçimde gerçekleşirken, önceden hazırlıksız, başka bir değişle “kendiliğinden” oluşan kolektif şiddet örnekleri de söz konusu olabilir (Ünsal, 1996, s. 31-32).

Masal denilince ilk akla gelen hedef kitle kuşkusuz çocuklar olduğundan şiddetin hemen her masalda çeşitli şekilleri ile yer alması çocukların zihinsel ve bilişsel gelişimleri açısından tartışma konusu olmuştur. Oysa masal sadece çocukların eğlenmesi ve onların eğitilmesi amacıyla ortaya konulan bir halk edebiyatı ürünü değildir. (Sakaoğlu, 2012, s. 2) Zira bir “Helvacı Güzeli”ni, bir “Hayat Otu”nu veya bir “Muradına Nail Olmayan Dilber”i, öyle her çocuğa anlatıp da onun zevkle dinlemesini bekleyemeyiz. (Sakaoğlu, 2012, s. 2) Bu nedenle günlük hayat içerisinde her an karşılaşılabilmesi muhtemel olan şiddet ve ona bağlı gelişen olumsuz durumların, kaynağı bizzat hayatın kendisi olan masal metinlerinde yer alması oldukça olağandır.

Önemli olan ve çalışmanın esasını teşkil eden durum ise masal metinlerinde yer alan şiddetin çeşitleri, kullanım şekilleri ve şiddetle elde edilmeye çalışılan sonuçlardır. Bu nedenle metinlerde yer alan şiddet çeşitlerini alt başlıklar halinde vermeye çalışacağız.

1. Taşeli Masallarında Karşılaşılan Şiddet Türleri, Nedenleri ve İşlevleri

Masal metinlerinde şiddetin fiziksel, psikolojik, ekonomik, sosyal veya cinsel türleri tespit edilecek olup bunların hangi koşullarda kullanıldıklarına bakılacaktır. Zira yalnızca şiddetin varlığını tespit etmek yetersiz olacağından şiddeti doğuran etkenler ve sonuçları üzerinde de durulmaya çalışılacaktır. Zira şiddet anlık bir olay gibi görünmesine rağmen öncesi ve sonrası ile anlam kazanan, zaman, mekân ve durum bağlamında ele alınması gereken bir olgudur. Gerçi masallar, masal ülkesinde cereyan eden ve hayal mahsulü olan (Sakaoğlu, 2012, s. 2) metinlerdir fakat netice itibarıyla insan zihninin üretimi olduklarından şiddeti de kolektif bilincin gerektirdiği şekilleri ile ele alan anlatılardır. Bu nedenle barındırdıkları şiddet olayları gerçek olmasalar bile gerçeğin çok da uzağında olmayacakları söylenebilir. Zira, şiddetli imge, belki de Freudçu bir bakış açısı ile çocukluktan gelen takıntıların, korkuların, sapmaların hem toplumsal düzenin hem de insan aklının yaşamsal olgularla çelişmesinin betimlenmesidir (Aşkaroğlu, 2015, s. 165). Yani şiddet hem kendisinden çekinilen hem de akla uygun gelmemesine karşın kendisine başvuru oldukça karmaşık bir durumdur.

a. Fiziksel Şiddet

Şiddetin ilk akla gelen türü olup, kabaca fiziksel açıdan kuvvetli olanın kendinden kuvvetsiz olana zor kullanmak suretiyle uyguladığı kimi zaman kalıcı iz bırakabilen veya ölüme varacak kadar ağır neticeleri olabilen şiddet türüdür.

İncelenen masal metinlerinden kırk tanesinde doğrudan fiziksel şiddete rastlanmaktadır. Bunlar; 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21,

26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 38, 42, 43, 44, 45, 47, 51, 53, 56, 58, 63, 64, 66 ve 70 numaralı masal metinleridir.

“Gızı galdırıyor; sopayla alamamın verememin, gıza adamakıllı bir sopa atıyor... Oğlan o anda galkıyor, bu sefer ikisi bir olup ehdiyarı adamakıllı dövüyorlar.” (6. Masal)

“Çobanın hanımının zora zor elini ayağını bağlıyor.” (15. Masal)

“Ben de bunun için kalktım gapımdaki arabı seviyorsun diye arabı öldürdüm.” (18. Masal)

“O beyin hizmetçisi olan arap o gece beyin çocuğunu kesmiş.” (33. Masal)

“Arvadına bir dayak atmış ve boşamış.” (45. Masal)

Masallarda karşılaşılan salt fiziksel şiddetin nedenleri çoğu zaman; maddi yetersizliklerden kaynaklanan anlaşmazlıklar yalan ve iftiraya uğrama, hayatta kalma içgüdüğü veya kıskançlık gibi sosyal hayatı olumsuz yönde etkileyen durumlardır. Buna bağlı olarak kimi kahramanların şiddete maruz kaldıkları veya şiddet uygulamaya yöneldikleri görülmektedir.

Şiddet uygulamaya yönelen kahramanların genellikle şiddeti hayatta kalma refleksi ile uyguladıkları bu nedenle işlevsel açıdan hayatın devamlılığı amacıyla kullanıldığı ve kahramanı yüceltme fonksiyonu üstlendiği görülmektedir. Ancak şiddeti uygulayan kahramandan ziyade masalda yer alan kral, sultan veya muktedirlerden biri ise bu kez de şiddetin toplumsal hayatı düzenleme işlevi ile birlikte cezalandırma işlevi de karşımıza çıktığı görülmektedir.

Bazı masallarda ise şiddet eyleminin özne ve nesnesi olarak iki insan değil iki hayvan karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun ise masalların insan zihninin ürünleri olmaları dolayısıyla, yine insanların kimi zaman bilişsel olarak kurguladıkları şiddet eylemlerini fiziksel olarak sergilemek yerine bunu hayvanlar üzerinden bir eyleme dönüştürme gayretlerinin neticesi olduğu söylenebilir. Zira çok bilinen bir cümle bu durumun en net izahı gibidir: Büyük balık, küçük balığı özleyebilirdi. Ama siz balıkların birbirini yediği bir hikâye anlatmayı seçtiniz.

b. Psikolojik Şiddet

Kişilerin öteki üzerinde korku, sindirme veya baskı ile hakimiyet kurarak iradelerini kırmaya yönelik atılan her türlü adım psikolojik şiddet olarak nitelenebilir. Aşağılama, küçük ve hor görme, kişinin yetenek ve yeterliliklerini hafife alma gibi durumlar birer psikolojik şiddet faktörüdür. Maruz kalan kişinin bedeninde fiziksel şiddet gibi ağır emareleri olmamasına karşın kişilerin ruh sağlıklarını onulmaz yaralar açabilmekte hatta intiharla dahi sonuçlanabilmektedir.

İncelenen masal metinlerinden yedi tanesinde psikolojik şiddet içeren ifadeler rastlanmaktadır. Bunlar; 8, 11, 14, 23, 50, 56 ve 60 numaralı masal metinleridir.

“Yahudi çocuğunu gömüyormuş, o ordan yahudi çocuğunu almış eve getirmiş... Ayy... çocuğu öldürmüşsün, çocuğu boğmuşsun, vay padişahın bir tek oğlan evladydı... diye çırpınıyor kadın.” (8. Masal)

“Sana bir hafta mühlet veriyorum, bu sözlerimi eğer dutarsanamanna, dutmazsan seni cellat ederim.” (14. Masal)

TAŞELİ MASALLARINDA ŞİDDET

“Evelbi zamanlarda heç çocuğu olmamış, herkeş çocuğun yok deyekakalmış.” (50. Masal)

“Eğer bu sefer de gız doğurursan, seni de gızını da keserim.” (60. Masal)

Masallarda karşılaşılan psikolojik şiddetin nedenleri genellikle; yapılması zor, üstesinden gelinmesi güç durumların gerçekleştirilmesi amacıyla güç sahibi kimselerin tehditkâr cümleleri, çıkar elde etme amaçlı santajvari girişimlerde bulunmak için insanların korkularından yararlanmak veya çocuk sahibi -özellikle de erkek çocuk sahibi- olunmak istendiği için kadınların baskı altına alınması şeklindedir.

Bu açılardan bakıldığında masal metinlerde yer alan psikolojik şiddet unsurlarının eleştirme, korku, cezalandırma ve mağdur etme işlevleri ile karşımıza çıktıklarını görmekteyiz.

c. Ekonomik Şiddet

Maddi yetersizlikler nedeniyle toplumdaki izole bir hayat yaşamının korkusu veya sosyal adaletsizlikler nedeniyle bireyin maddi anlamda doyuma, en azından tatmine ulaşmaması nedeniyle ortaya çıkan bir şiddet türüdür denebilir. Yoksulluğun hayatta kalmak için elverişsiz şartlara zemin hazırlaması nedeniyle ondan kaçmak veya üzerinde hâkimiyet ve baskı kurulmak istenen kişilerin yoksulluğa itilmeleri, şiddetin fiziki ve ruhsal arenadan ekonomik arenaya sirayet etmesine neden olmuştur. Böylesi ağır bir tehdidin ortadan kaldırılması isteği ise kişilerde bir diğerinin malına sahip olma arzu ve motivasyonu doğurmuş buna bağlı olarak da hırsızlık, gasp, adam kaçırma veya eşkıyalık gibi kanun dışı eylemlere yöneltmiştir.

İncelenen masal metinlerinden beş tanesinde ekonomik şiddet içeren ifadeler rastlanmaktadır. Bunlar; 20, 22, 25, 31 ve 33 numaralı masal metinleridir.

“Teessüf ederim Hanım sultan senin aradığım bir çalıcı yahu!” (22. Masal)

“Keloğlan bir kaçargüccükğız da onu vurur alır. Bunun üzerine padişah der ki: Benim güccükğız diye benim bir evladım yok.” (25. Masal)

“Benim gızım alınmadı da dağda bir hambalingızı alındı.” (31. Masal)

“Bir altın borcu var birine, bunu bulamadı, onun için bunu idam edeceğiz.” (33. Masal)

Masallarda karşılaşılan ekonomik şiddet unsurları genellikle şiddetin, fiziksel veya psikolojik şiddete (ç)evrilmesine zemin hazırlayacak bir olay örgüsü ile karşımıza çıkmaktadırlar. Benzer şekilde bu durum, kimi yerlerde sözlü şiddete de (ç)evrilerek ekonomisi zayıf olan tarafın hakaretimiz söylemlere maruz kalmasına neden olmaktadır.

Ekonomik şiddetin nedenleri açık olmakla birlikte masal metinlerinde karşılaşılan başlıca işlevleri yerme, aşağılama, eleştirme, cezalandırma ve mağdur etmedir.

d. Cinsel Şiddet

Aslında fiziksel şiddete dayalı bir şiddet türü olan cinsel şiddetin kurbanı genellikle kadınlardır. Kişilerin rızaları dışında, zor kullanmak suretiyle veya

herhangi bir uyarıcı madde tesiri ile yapılan cinsel saldırı beraberinde derin psikolojik etkiler taşıdığı için sonrasındaki süreçte de kişiler bu şiddetin tesirinden kolay kolay kurtulamamaktadır.

İncelenen masal metinlerinden iki tanesinde cinsel şiddet içeren ifadelere rastlanmaktadır. Bunlar; 32 ve 33 numaralı masal metinleridir.

“Satarım, ben bunu paraya vermem, bir gucağa* veririm... Dügünden sonra gızıgerdahagoyuyorlar. Tabi gerdahda gelin gız çıkmıyor.” (32. Masal)

“Oğlan asgerde iken evde güccükgadaşımınğarısınaböyükgardaş demiş ki:

- Sen beni alır mısın?
- Ben seni almam.” (33. Masal)

“Bir gün o bey demiş ki:

- Sen beni al.
- Ben seni almam, ben senin yanında gardaş niyetine dururum.”(33. Masal)

“Bir gün o arap demiş ki:

- Beni sen al.
- Ben seni neye alayım, ben evel almayacağım deyi benim başıma her şeyler geldi, hayır almam.
- Ben de sana bir garaz ederim.
- Edersen bir garaz da sen et.”(33. Masal)

Masal metinlerinde iki türlü cinsel şiddet tipine rastlanmıştır. Bunlardan ilki saf sanılan bir kişinin elinden alınmak istenen bir nesne karşılığında, karşısındaki kadından cinsel şekilde yararlandığı masaldır. Diğeri ise yalnız olduğu için kayınbiraderinin cinsel anlamda yararlanmak istediği kadının red cevabı karşısında aynı kayınbiraderi tarafından iftiraya uğraması ve neticesinde toplumda karşılaştığı diğer erkekler tarafından da aynı muameleyi görmesidir.

Masallarda karşılaşılan cinsel şiddetin aynı zamanda fiziksel, psikolojik ve sözlü şiddet unsurlarını da beraberinde getirdiği görülmektedir. Zira tüm bu şiddet türleri kişinin özgür iradesini kırmak suretiyle rızası dışında uğradığı tecavüzlerdir.

Her iki cinsel şiddet örneği de, şiddetin bastırılmış duyguları açığa çıkarma işlevinden beslendiği ayrıca kişiyi mağdur etme işlevi gördükleri açıktır.

e. Sözlü Şiddet

Şiddet türleri arasında en zararsız gibi görünmesine rağmen temelinde fiziksel şiddetten çok uzak değildir. Zira dilin olumsuz kullanımına dayalı sözlü şiddet zamanla mağdurunda bir aşağılık psikolojisi oluşturabilir ve bunun neticesi kişilerin hayatlarına son vermelerine kadar gidebilir. O halde sözlü şiddette neticeleri itibariyle fiziksel şiddeti doğurabilecek bir yapıdadır denebilir. Psikolojik şiddette de kişiler konuşmaya dayalı olumsuz bir durum yaratabilirken burada salt sözlü saldırılar vardır ve konuşmaların anlaşılır bir şekilde tehdit unsuru barındırmaları onların sözlü şiddet aracına dönüştüklerini gösterir.

*Gucah ifadesi, metin bağlamında değerlendirildiğinde “cinsel ilişki” manasında kullanılan yerel bir ifade olduğu görülmektedir.

TAŞELİ MASALLARINDA ŞİDDET

İncelenen masal metinlerinden altı tanesinde sözlü şiddet içeren ifadelere rastlanmaktadır. Bunlar; 25, 51, 57, 61, 62, ve 63 numaralı masal metinleridir.

“Keloğlan ava gidiyor, tumbakı da tumbakı...”

“Keloğlan avdan gelir, tumbakı da tumbakı...” (25. Masal)

“Götü pamuklu ne o? Demiş.” (51. Masal)

“Ben bilmem, haydi evvele sen söyle, sen nasıl olsa Cüce’sin, götün yere yakın...”(62. Masal)

Masallarda en sık karşılaşılan sözlü şiddet örnekleri kişilerin fiziksel görünüşleri ile alay edilmesidir. Bu durum da beraberinde psikolojik şiddeti de getirmektedir ki, bu alay ve aşağılanmaya maruz kalan kişilerde zamanla toplumdaki soyutlanma ve içe kapanıklık görülebileceği gibi yaşamsal motivasyonu daha düşük olan kişilerde daha vahim neticeler de görülebilir. Fiziksel görünüm dışındaki tek sözlü şiddet örneği ise yirmi beşinci masalda karşımıza çıkan ve aslında ekonomik şiddet ile de ilişkilendirilebilecek olan kişinin mesleği nedeniyle uğradığı sözlü şiddettir.

Bu sözlü şiddet eylemleri beraberinde şiddetin, yerme, aşağılama, eleştirme, cezalandırma ve mağdur işlevlerini de getirmektedir.

f. İlahi Güç Kaynaklı Şiddet

İman ve inanç temeline dayanan bu düşünce gereği kişiler yaşadıkları olumsuzlukları aslında kendi yaptıkları nedeniyle yaşamaktadırlar. Yani şiddete maruz kalan talihsiz kişinin başına gelen olumsuzluklara, kurbanın kendisinin neden olduğuna inanma eğiliminin öne çıktığı bu teoride daha çok adaletsizliğin meşrulaştırılması ve kurbanın aşağılanması üzerinde durulmaktadır (Çetin, 2011, s. 19). Benzer durumlarda kurbanlar genellikle içlerinde oldukları suçluluk psikolojisi nedeniyle yaşadıkları olumsuz durumlara itiraz dahi edememektedirler.

İncelenen masal metinlerinden dört tanesinde ilahi şiddet içeren ifadelere rastlanmaktadır. Bunlar; 15, 20, 27 ve 33 numaralı masal metinleridir.

“Hanım bir ak sakallı ihtiyar bana şöyle diyor: Padişahım sana Cenab-ı Hak büyük bir belâ verecek amma, gençliğinde mi versin ihtiyarlığında mı versin diyor.” (15. Masal)

“Rüyasında demişler kin senin ailen hamile, bir oğlun olacak, başına yetmiş iki çeşit felaket gelecek.” (27. Masal)

“Tam bu sırada gemiye Allah tarafından bir şey olmuş sadece kadın sağ kalmış.” (33. Masal)

İncelenen masal metinlerde çok fazla olmamakla birlikte bir kaçında görülen ilahi şiddet genellikle Tanrı’dan gelen, bu nedenle sorgulamaya kapalı olan bir şiddet türüdür. İlahi şiddetin beraberinde fiziksel şiddeti doğurduğu hatta son kertede ölüme neden olduğu görülmektedir. Meydana gelen ilahi şiddet hadiselerinin düzen sağlama ve cezalandırma işlevlerini yerine getirdiği görülmektedir.

g. İktidar Tarafından Uygulanan Şiddet

Şiddet, uygulanan ya da uygulayan önemli olmamakla birlikte genellikle olumsuz bir pekiştiricidir. Buna rağmen kimi zaman sistem kurmaya çalışanlar tarafından kuracakları veya kurdukları sistemler işleyebilsin diye şiddete başvurulduğu görülmektedir. Hatta muktedir kimseler tarafından onaylanan bu şiddeti daha uygulanabilir göstermek adına üretilen “orantılı şiddet” ifadesi de kurulan sistemin işlerliğini korumak adına kimi zaman şiddeti meşru kılmaktadır. İktidarlar eşyanın tabiatı gereği muhaliflerini ya da karşılarında olan ötekini yaratmak ve onun üzerinden taraflarına güven, karşıtlarına korku vermeye gerek duyarlar. Bu korkunun eyleme dökülen hali de genellikle çeşitli şekilleri ile şiddet olmaktadır.

İncelenen masal metinlerinden beş tanesinde iktidar tarafından uygulanan şiddet içeren ifadelere rastlanmaktadır. Bunlar; 11, 17, 40, 53 ve 56 numaralı masal metinleridir.

“Padişah tahta geçtiği zaman ilk önce kendini göstermek için bir gumanda veriyor. Şimdi deyor ki; bugün akşam hiç ışık yakılmayacak” (11. Masal)

“Hint padişahının bir gızı varmış. Bu gızı babası altı aylıkken bir odaya atmış.” (17. Masal)

“Fakat hoca yüzzüğü bulamazsa padişah tarafından cellat ettirilecek.”(40. Masal)

“Padişah bir dellal çağırtmış; bugün herkeşin lambası yanmayacak.” (56. Masal)

Masal metinlerinde rastlanan ve iktidar tarafından uygulanan şiddete örnek teşkil edebilecek az sayıdaki ifadelerden yola çıkarak söz konusu şiddetin masal metinlerine has olağanüstü görülen eylemlerin gerçekleştirilmeleri isteği ve bunun karşılığında gerçekleştirmezlerse kahramanların padişah tarafından idam edileceğidir. Bu da idam ettirilecektir şeklinde değil “cellat ettirilecektir” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda aslında yine fiziksel şiddeti ve hatta şiddetin ulaşabileceği son nokta olan öldürme eylemini beraberinde getirmektedir.

İktidar tarafından uygulanan şiddet örneklerinin, şiddetin cezalandırma ve düzen sağlama işlevlerine hizmet ettiği görülmektedir.

h. Olağanüstü Güçler Tarafından Uygulanan Şiddet

Masallar, mitlerin parçalanmış ve revize edilmiş halleri olduğundan yoğun şekilde olağanüstü özellikler gösterirler. Kahramanların olduğu kadar, kötülerinde olağanüstü güçleri vardır ve bunu kullanmaktan çekinmezler. Kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı şekilde kahramanlara zarar verirler.

İncelenen masal metinlerinden 11 tanesinde olağanüstü güçler tarafından uygulanan şiddet içeren ifadeler rastlanmaktadır. Bunlar; 10, 11, 12, 21, 27, 35, 37, 39, 45, 59 ve 60 numaralı masal metinleridir.

“Suyun gözüne bir dev yatdı, boğun padişahın gızı gediıyor.” (45. Masal)

“Gızı yıkamışlar bir inne bir yanna sokmuşlar, bir inne bir yanna sokmuşlar uçurmuşlar.” (12. Masal)

“A yavrım bu köyün suyunu bir dev var, günde deve bir gız çocuğu gelin eder veririz. Dev gelini yer, ondan sonra bize suyu verir.” (21. Masal)

TAŞELİ MASALLARINDA ŞİDDET

“Haydi bakayım, vur tokmağım, demiş. Tokmak bunun üzerine başlamış vurmaya.” (35. Masal)

“Bunu dervişler dediği için tabi daş olmuş, orada dinelmiş heykel gibi.” (27. Masal)

Masal metinlerinde rastlanan ve olağanüstü güçler tarafından uygulanan şiddet genellikle bu olağanüstü güçlerin (ki bunlarda çoğu zaman devlerdir) insanlara ait sınırlı kaynakları zapt ederek karşılığında yemek için insan istemeleri şeklindeki bir şiddet türüdür. Bunun dışında bir de yine olağanüstü güçler tarafından taş a çevrilen insanlar vardır. Bu durumlar beraberinde fiziksel ve psikolojik şiddet unsurlarını barındırmaktadır. Ayrıca 21, 37, 39 ve 46 numaralı masalarda örneklerine rastladığımız olağanüstü güce karşı uygulanan şiddet örnekleri de mevcuttur. Bu durum da yine şiddetin kahramanı yüceltme işlevi ile açıklanabilir.

Bunun dışında olağanüstü güçler tarafından uygulanan şiddetin, cezalandırma, mağdur etme, korku gibi işlevleri yerine getirdiği görülmektedir.

Sonuç

Muhteva bakımından gerek mitlerden gerek destanlardan gerekse diğer anlatım esasına dayalı metinlerden beslenen masalların hayatın en büyük gerçeklerinden olan şiddeti barındırmamaları beklenemez. Ancak türleri, kullanım amaçları ve işlevleri bakımından ne gibi şiddet unsurları taşıdıkları önemlidir. Zira masal metinlerinin şiddeti meşrulaştırma araçlarına dönmeleri ve onu ululamaları doğru olmayacaktır.

Masalların şiddeti nasıl ele aldıklarını incelemek amacıyla Ali Berat Alptekin tarafından yazıya geçirilen yetmiş adet Taşeli Masalı incelenmiş ve neticede aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

1. Şiddet, hayatın her a(la)nında olabileceği gibi masal metinlerinde de sıklıkla karşılaşılabilecek bir durumdur.
2. Şiddeti yalnızca fiziksel açıdan değerlendirmek etkilerini anlatmak bakımından yetersiz olacağı için fiziksel şiddetin yanı sıra kişilerin fizyolojilerine olduğu kadar psikolojilerine ve iradelerine karşı sergilenen diğer olumsuz durumlarda şiddettir.
3. İncelenen metinler halk anlatıları olmaları bu nedenle inançlar ve değerler gibi fizik kuralları ile somutlaştırılmaları mümkün olmayan öğeler içermeleri bakımından “ilahi güç kaynaklı şiddet” ve “olağanüstü güçler tarafından uygulanan şiddet” gibi tanımlamalara ihtiyaç duyulmaktadır.
4. Kaynakları bilinmemelerine rağmen insan zihninin üretimi olan masalarda yer alan şiddet çeşitlerini ve yansımalarını sosyolojik, psikolojik ve psikanalitik açıdan incelemenin ait oldukları toplumlar hakkında daha geniş bilgi edinilmesini sağlayacağı düşünülmektedir.
5. Masal metinlerinde yer alan şiddetin gerek kendisi gerekse sonuçları tasvip edilmemelerine rağmen kimi zaman toplumsal düzeni sağlama amacı taşıdığı görülmüştür.

6. Şiddetin her açıdan incelenmeye çalışıldığı metinlerde şiddetin taraflarının yalnızca birkaç masalda hayvanlar olduğu görülmesine rağmen, yoğun şiddet olaylarının genellikle insanlar arasında yaşandığı görülmüştür.
7. İncelenen metinlerin masal olmaları nedeniyle olağanüstü güçler tarafından uygulanan şiddet örneklerine rastlanmış, bunlarında genellikle devler ve cadılar vasıtasıyla yapıldığı görülmekle birliktebu durumun ise masal kahramanının talihini belirleyen ve onu sınavan bir faktör olduğu görülmüştür.
8. Masalarda yer alan şiddet türlerinden, fiziksel şiddetin diğer türlere göre daha baskın olmasının sebebi olarak kahramanların kendilerini kanıtlama çabaları ve güç odaklı tanımlamalara ihtiyaç duymaları gösterilebilir.
9. Metinlerde yer alan şiddet unsurları, her ne kadar türlere ayrılmış olsa da birbirleri ile homojen bir yapı oluşturdukları ve doğrudan ya da dolaylı şekillerle birbirlerine bağlı oldukları görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Alptekin, A. B. (2005). *Halk Hikayelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Alptekin, A. B. (2002). *Taşeli Masalları*. Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- Aşkaroğlu, V. (2015). Ataol Behramoğlu'nun Şiirlerinde Şiddetli İmge ve Bunaltı İzleği. *Karadeniz Dergi* , 163-174.
- Boratav, P. N. (2011). *Az Gittik Uz Gittik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çetin, C. Ç. (2011). Din ve Şiddet Üzerine Psikolojik Bir Yaklaşım. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* , 1-34.
- Delice, E. (2009). Şiddetin Epistemolojisi Ya Da Bilincin Gerçeklik Restorasyonu . *Felsefelogos* , 67-76.
- Erşen, Ö. (2007). Psikanalitik Bir Deneme Şiddet: Öteki'nin Yıkımı. *Doğu Batı* , 129-137.
- Geisen, T. (2009). İktidar ve Şiddet: Zorunlu Bir Ayrım Mı. *Felsefelogos* , 41-47.
- Sakaoğlu, S. (2012). *Masal Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Seyidoğlu, B. (2018). *Erzurum Masalları*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ünsal, A. (1996). Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi. *Cogito* , 29-36.
- Zizek, S. (2018). *Şiddet*. (A. Ergenç, Çev.) İstanbul: Encore Yayınları.

YENİ TARİHSELÇİLİK BAĞLAMINDA “GIORGİ SAAKADZE: BÜYÜK SAVAŞÇI” YI OKUMAK

READING THE “GIORGİ SAAKADZE: THE GREAT WARRIOR” IN THE CONTEXT OF NEW HISTORICISM

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ РОМАНА: "ГЕОРГИЙ СААКАДЗЕ: ВЕЛИКИЙ ВОЙН" В КОТТЕКСТЕ НОВОГО ИСТОРИЦИЗМА

“Tarih, asla kendisi için değil, daima birileri içindir.”

ÖZLEM ÖZEN*
SUDAN ALTUN**

ÖZ

1980’li yıllarda Stephen Greenblatt’ın öncülüğünde edebiyat incelemelerine yeni bir bakış açısı getirilerek tarih geleneksel anlayışların dışında bir yaklaşımla yeniden değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Yeni Tarihselcilik olarak bilinen bu yeni yaklaşım, tarih ve edebiyat ile yakın ilişkilidir. Edebi bir metnin yazıldığı dönemi yansıttığını düşünen önceki tarihsel teorilerin aksine yeni Tarihselcilik edebi bir metnin üretildiği tarihsel koşullardan ne kadar etkilendiği üzerinde durur. Aynı zamanda bu kuram o dönemin sosyal atmosferini ve yazarın psikolojik durumunu dikkate alır. Kısacası metinleri ait oldukları kültür ve coğrafyadan soyutlayarak değerlendiren eleştiri yöntemlerinin aksine, metinlerin oluştuğu sosyal, kültürel, siyasî ve edebî ortamı da dikkate almıştır. Yeni Tarihselcilik edebiyat tarihine kaynaklık edebilecek bir kanıttır. Ve temelde yazınsal eserlerin önemini vurgulayıp yazınsal olmayana görmezden gelen geleneksel tarihi anlayışlara bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Yeni Tarihselciliğin perspektif açısından zengin örnekler sunduğunu da görmekteyiz. Yeni Tarihselci eleştirmen, tarihci tarafından kurgulanan çelişkileri ortaya çıkarmayı amaçlarken diğer yandan da söz konusu eserin değerlendirilmesinde geleneksel tarih merkezli yoruma karşıt bir tarih anlayışını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada edebiyat incelemelerinde önemli bir yeri olan Yeni Tarihselcilik, ele alacağımız Gürcü yazar Simon Kvariani’nin adlı post modern romanı “Giorgi Saakadze: Büyük Savaşçı” eseri üzerinden vatan haini mi yoksa gerçek bir vatanperver mi olduğu ele alınmaya çalışılacaktır. Türkçe’ye İbrahim Goradze

* ORCID: [0000-0003-2163-8823](https://orcid.org/0000-0003-2163-8823) Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, Eskişehir / TÜRKİYE, ozlemganozen@gmail.com

** ORCID: [0000-0003-0227-4219](https://orcid.org/0000-0003-0227-4219) Arş. Gör. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Kafkas Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Gürcü Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kars / TÜRKİYE, sudancetinkaya2010@hotmail.com

Yeni Tarihselcilik Bağlamında “Giorgi Saakadze: Büyük Savaşçı” Yı Okumak

tarafından tercüme edilen kitabın yazarı tarihi bütün çıplaklığıyla ön plana çıkartırken, kitabın tarihi kurmaca olabileceği gerçeğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda kitap, Gürcü komutanı günümüz bakış açısıyla tekrardan inceleme fırsatı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Tarih, Yeni Tarihselcilik, Giorgi Saakadze, Simon Kvariani.

ABSTRACT

In the 1980s, under the leadership of Stephen Greenblatt, a new perspective was brought to literary studies and history was re-evaluated with an approach other than traditional understandings. This new approach, known as new historicism, is closely related to history and literature. Unlike previous historical theories which think that a literary text reflects the period in which it was written, the new historicism emphasizes how much a literary text is affected by the historical conditions in which it was produced. At the same time, this theory takes into account the social atmosphere of that period and the psychological state of the author. In short, unlike the methods of criticism that evaluate the texts by isolating them from the culture and geography they belong to, the discourse also took into account the social, cultural, political and literary atmosphere in which the texts were formed. Literature in New Historicism is a proof that can be a source of history. New Historicism has basically emerged as a reaction to traditional historical understandings that emphasized the importance of literary works and ignored the non-literary. We see that the New Historicism offers rich examples in terms of perspective. While the new Historicalist critic aims to reveal the contradictions set up by the historian, on the other hand, he reveals an understanding of history that is against traditional history-centered interpretation in the evaluation of the work in question. In this study, New Historicism, which has an important place in literary studies, will be explained through the work "*Giorgi Saakadze: The Great Warrior*" in terms of the view whether he is a traitor or patriot. The author of the book, translated into Turkish by İbrahim Goradze, draws attention to the fact that the book may be historical fiction, while highlighting history with all its nakedness. In this context, the book provides an opportunity to re-examine the Georgian commander from today's perspective.

Keywords: Literature, History, New Historicism, Giorgi Saakadze, Simon Kvariani.

АННОТАЦИЯ

В 1980-е годы под руководством Стивена Гринблатта в литературоведение были внесены новые перспективы, а история была переоценена с использованием подхода, отличавшего от традиционного понимания. Этот новый подход, известный как новый историзм, тесно связан с историей и литературой. В отличие от предыдущих исторических теорий, которые полагали, что художественный текст отражает период, в который он был написан, новый историзм подчеркивает, насколько художественный текст зависит от исторических условий, в которых он был создан. Вместе с тем эта теория учитывает социальную атмосферу того периода и психологическое состояние автора. Короче говоря, в отличие от методов критики, которые оценивают тексты, изолируя их от культуры и географии, к которым они принадлежат, он также принимает во внимание социальную, культурную, политическую и литературную среду, в которой были сформированы тексты. Новый историзм - это свидетельство, которое может быть источником истории литературы. И это возникло в основном как реакция на традиционные исторические представления, которые подчеркивали важность литературных произведений и игнорировали нелитературные. Мы также видим, что новый историзм предлагает богатые примеры с точки зрения перспективы. В то время как новый критик-историк стремится выявить противоречия, выдвинутые историком, с другой стороны, он раскрывает понимание истории, которое

protivorechit traditsionnoy istoricheskoy interpretatsii pri otsenke rassmatrivaemoy raboty. V etom issledovanii novyy istorizm, zanimayushiy vazhnoe mesto v literaturovedenii, budet popytatsya obyasnity obyasnitelnyy obrazom, yavlyetsya li on predatelom ili istinnym patriotom v postmodernistskom romane «Georgiy Saakadze: Velikiy voyn» Gruzinskiy pisatel Simon Kvariani. Avtor knigi, perevedennoy na turetskiy yazyk Ibragimom Goradze, obratit vnimaniye na to, chto kniga mozet byt istoricheskim vymyslom, pri etom osvetsyaya istoriyu vo vsey ee nagote. V etom kontekste kniga daet vozmozhnost po-novomu vzglyanuty na gruzinskogo polkovodtsa s segodnyashney tochki zreniya.

Ключевые слова: Литература, история, новый историзм, Георгий Саакадзе, Симон Квариани.

1. GİRİŞ

Geçmişe dönerek tarihin sayfalarını yeniden şekillendiren Simon Kvariani “*Giorgi Saakadze: Büyük Savaşçı*” kitabında Gürcistan’ın tarihinde yaşamış bir şahsiyet olan komutan Giorgi Saakadze’yi konu edinmiştir. Giorgi Saakadze hakkında bilgiler şu şekildedir: Gürcistan’da yaşamış (1570-1629), soylular tarafından uygun eğitim görmüş, ileri düzeyde Farsça ve Türkçe bilen daha sonra Anadolu ve İran topraklarında Gürcistan’ın başkomutan unvanıyla yer alırken ülkesi için savaşmıştır. Osmanlı kaynakları Name-i Hümayun Feridun Bey müşaati, Cilt:2, sayfa 230 yer alan bilgilere göre Magrav Han’ın 1927’de Osmanlı Devleti’ne sığındığı belirtilmiştir. IV. Murat tarafından çok iyi karşılanan ve itibar gören Saakadze, emrine verilen ordu ile Gence, Karabağ ve Erdebil’i zapt etmiştir. Magrav Han bu başarılarından sonra İstanbul’a gelerek İslamiyet’i kabul etmiş, Mehmet adını almış, Karaman Beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Bazı haksız suçlamalar üzerine Halep’te, Veziriazamın önünde elli yakını ile kılıçtan geçirilmişlerdir (Kvariani, 1980: 6).

Tarihi yeniden kurgulayarak yazan ve sosyal yaşamda bireyin hayatına inen Simon Kvariani, romanın başından itibaren çeşitli rivayetlere ya da alıntılara yer vererek gerçeklik duygusunu aşılammış; ancak sonunda aslında hepsinin birer kurmaca olduğunu realist yazarların aksine açıkça beyan etmiş ve okurun gerçeklik duygusunu sarsmıştır. Bu şekilde postmodern tarzda yazmayı tercih eden yazarın, *Giorgi Saakadze: Büyük Savaşçı* romanında Yeni Tarihselcilik Kuramı’nın izlerini görmek ve bu çerçevede anlamlandırmak mümkündür. Çünkü Kvariani, Yeni Tarihselcilik Kuramı çerçevesinden bakıldığında eserde bizim gerçek diye bilip kabullendiğimiz tarihin farklı bir bakışla yeniden yorumlanması ve kurgusallığının ortaya çıkarılması ile hem metinlerde hem de zihnimizde oluşan kalıpları kırmaktadır.

Bu sayede eserde okur, “*bir yandan gerçeklik kavramının ne olduğunu sorgularken diğer yandan da ‘gerçek’ olarak kabul ettiği tarihin de birer yanılsama olabileceği düşüncesine kapılır.*” (Yeşilyurt, 2007: 230). Bu çalışmada, öncelikle Yeni Tarihselcilik Kuramı bağlamında “gerçeklik” kavramına açıklık getirerek gerçek ile hayal arasındaki ince çizgi ve Postmodernizm ile Yeni Tarihcilik/Tarihselcilik Kuramı arasındaki ilişki açıklanacaktır. Bunu yaparken amaçlanan eserdeki kahramanımız üzerine de atfedilen ikilemi “*vatan haini mi*

Yeni Tarihselcilik Bağlamında “Giorgi Saakadze: Büyük Savaşçı” Yı Okumak

yoksa gerçek bir vatanperver mi konusu” vurgulamaya çalışmaktır. (Çkheidze, 1992)

2. YENİ TARİHCİLİK / TARİHSELÇİLİK

1980'lerin edebiyat eleştirisinde kültür, tarih, bağlam gibi metin dışına vurgu yapan kavramları önem kazanmıştır. Bu kavramları dert edinen bir tavrın edebiyat eleştirisinde her geçen gün daha merkezi bir yer tuttuğu ve eleştiriye zaman zaman bir kültür okumasına dönüştüren yeni bir pratik geliştirdiği de kuvvetli bir saptamadır. Yeni Tarihselcilik, metni bağlamından kopararak inceleyen veya metnin içyapısını anlamayı "edebiyat bilimi"nin yegâne görevi metnin anlamını metnin bağlamına, üretildiği topluma ve yaşadığı kültüre bakarak anlamaya çalışan bu yeni yaklaşımların en dikkat çekicisi olarak sayılır. Bu bağlamda yeni tarihselcilik hem modern tarih yazımının klasik tarihçilik eleştirisinden hem de akademik bilgi üretimini ciddi bir şekilde etkileyen ve dönüştüren yapısalcilik sonrası kuramlardan yararlanır. Bu yararlanma ile birlikte toplum, kültür ve tarih araştırmalarının değişen bilgi üretimiyle kendini ilişkilendiren bir edebiyat eleştirisi yükseliş gösterir.

Yeni Tarihselcilere göre tarihin bize “gerçeği” asla sunamayacağını belirtirler. Onlar için tarih bir bakıma politik bir güç tarafından kurgulanmış ve gerçek olarak sunulmuş bir çelişkiler yumağından ibarettir. Dolayısıyla tarihin yalnızca nesnel olguları sonraki kuşaklara taşıyan bir aktarıcı gibi görülmesinin yanlış olduğuna dikkat çekmek istemişlerdir. Bu bağlamda “*edebî bir eser ile bir tarih metni arasında kurgulama açısından bir yakınlık olduğu gibi bir tarihçi ile bir romancı arasında da bu anlamda benzerlikler vardır.*” (Yeşilyurt, 2007: 231). Bu durumu bizlere Catherine Gallagher ve Stephen Greenblatt “...bizim için Yeni Tarihselcilik ilk planda Amerikan Yeni Eleştiri'sine tahammül edememek, kurulu kuralları ve yordamları tedirgin etmek, uyumsuz ve huzursuz bir merakın karışımı anlamına geliyor.” (Greenblatt, 2003: 744) biçiminde ifade etmişlerdir.

Yeni Tarihselcilik şüpheli yaklaşımı ile gerçeği sorgulayarak, tarihi metinlerde yer alan olayların, metni oluşturan kişinin algı, yorum ve değerlendirmelerinden etkilenmeden aktarılamayacağını savunur. Böylelikle, gerçek, engebeli yollarda ilerleyen ve okuyucuya ulaşana kadar bazen kendisinden çok şey kaybeden, bazen de yeni eklemelerle değişen ve dönüşen bir bütündür. Bu dönüşüm “bize doğal yollardan değil, geleneksel değerlerin ardından, sosyal sistemlerin ve kültürel söylemler sonucu belirli yorumların ardından gelir” (Parlakpınar, 2010: 273). Neticede, tarih metinlerini objektiflik engeliyle edebi metinlerden ayıran bakış açısı, geçerliliğini kaybetmiştir ve artık tarih metinseldir, metin ise tarihseldir. Tarihin metinselliği yani kurgulanabilir bir disiplin oluşu ile ilgili, onun dil içerisinde kabulü ve aynı zamanda kaydedilmiş gerçeklerin tarihçi tarafından yeniden yorumlanarak ortaya çıkartılması süreci ‘tarih’ kavramının geleneksel anlamını temelden sarsmış, tarihe yeni bir anlam kazandırdığı görülmüştür. Böylece yeni kavram olan Yeni Tarihselcilik'e önem atfedilmiştir. Yeni Tarihselciliği daha iyi anlayabilmek ve kavrayabilmek için de öncelikle tarihselci bir bakış açısının temellerini öğrenmemiz gerektiğini vurgulanır. Keith

Jenkins *Tarihi Yeniden Düşünmek* adlı kitabında bunu, şu şekilde dile getirmektedir:

“Her kuşak kendi tarihini yazar... Tarih, asla kendisi için değil daima birileri içindir... Tarih, kısmen insan (lar)ın kimliklerini yaratma tarzıdır... Tarih, kuramdır ve kuram ideolojiktir ve ideoloji maddi çıkarlardır... Bilgi iktidarla ilişkilidir ve toplumsal oluşumlarda en fazla güce sahip olanlar bilgiyi dağıtırlar ve bilgiyi ellerinden geldiğince çıkarlarına göre meşrulaştırırlar... Tarihler birileri içindir... Tarih çalışırken, incelediğimiz geçmiş değil, tarihçilerin geçmiş hakkında oluşturdukları şeylerdir... Bütün tarih, geçmişte yaşamış olan insanların akıllarının tarihi olmaktan çok tarihçilerin akıllarının tarihidir.” (Jenkins, 1997: 30-59)

İlk olarak Amerikalı eleştirmen Stephen Greenblatt tarafından 1892 yılında bir roman okuma yöntemi olarak ortaya atılan Yeni Tarihselcilik kuramı, Greenblatt’a göre edebi bir eser hem tarihsel hem de metinsel bağlamı ile değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Çünkü edebi bir metin üretildiği tarihsel koşullardan ve yazarın durum ve tutumlarından mutlaka etkilenmektedir. Başka bir şekilde ifade edecek olursak edebiyat eserleri yazıldıkları dönemin ürünleridir. Yaşandığı dönemin tarihsel, siyasal, kültürel ve toplumsal koşullarından etkilenir veya etkiler. Tam olarak ifade etmek gerekirse Yeni tarihselcilik temelde tarihi anlatıların yazınsal boyutunu sorunsallaştıran bir kuram olarak tanımlanır. Tyson bu durumu tarafsız yazılmış tarih yoktur sözleriyle belirtir ve insan zihninden çıkan her üründe kurgu olduğunu belirtir. Nitekim yeni tarihselcilik kuramı da bu noktaya dikkat çekerek tarihi anlatıların kaçınılmaz bir biçimde insan eğilimlerinin sonucunda oluştuğunu gündeme taşır.

“Yeni Tarihselcilik’i Yeni Eleştiri’den bağımsız olarak incelemek doğru olmaz. Yeni Eleştiri; sosyoloji, tarih ya da psikoloji gibi bilimlere yaslanarak yapılan eleştirinin, sanat yönünü bir yana bırakarak edebiyattan uzaklaşmasına tepki göstermiştir” (Moran, 2014: 207)

“İdeoloji Yeni Tarihselcilik’te bir anlamda iktidarın diğer adıdır. Odak noktasını tarihteki büyük savaşlardan, hükümdarlık zincirlerinden ve onurlu kahraman ve liderlerden uzaklaştırıp, örneğin tarihteki evliliklere, dinsel inanışlara, eğlence eksenli tören ve geleneklere, annelik olgusuna, köle ticaretinin gerçekleşme biçimlerine ve bununla ilgili anlatılara, insanların günlük yaşantılarına, özellikle de tarihsel anlatılarda kendilerinden pek de söz edilmeyen, bir anlamda marjinalleştirilmiş ya da ötekileştirilmiş insanların öykülerine yönlendirir. Bu nedenle, kadınlar, deliler, suçlular, temel haklardan yoksun bırakılanlar, eşcinseller, köleler ve bunlar gibi toplumun görmezden geldiği ya da açıkça görmek istemediği kişiler Yeni Tarihselciliğin öykülerini, daha doğrusu tarihlerini anlatmayı seçtiği kişiler arasındadır.” (Geçikli, 2016: 180). Yeni Tarihselcilik bakış açısına göre sıra dışı ya da tuhaf olan hakiki veya merkezi olanın anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Tarih, bu yeni bakış açısıyla yani Yeni Tarihselcilik üzerine spekülasyon yapılabilecek bir olgu olduğu ve diğer bir yönüyle komplo tarihi şeklinde tanımlanmaktadır.

Yeni Tarihselcilik Bağlamında “Giorgi Saakadze: Büyük Savaşçı” Yı Okumak

Bu tarzda yazılmış postmodern anlatıların temelde yapmaya çalıştığı şey, “gerçeğin hayal gücünü kopya ediyor olabileceği” tezi ile tarihi kurgusallaştırarak, egemen bakış açısını yıkmaktır (Koçakoğlu, 2012: 148).

“Ancak, asıl amaçları edebiyattaki gerçekçilik geleneğini yıkmak olduğu için çifte çelişki yaratmışlardır. Bu romanlarda özellikle dikkat çekici unsur tarihteki boşlukları ve çelişkileri marjinal unsur olmaktan çıkarıp merkezileştirmeleridir. Yeni tarihselcilik etkisiyle yazılan romanın ortaya çıkışı tarih bilimine getirilen yeni bakış açılarının tartışılmasıyla başlar. Buna göre tarihçi bir anlamda öyküler anlatan kişidir. Tarih ne kadar nesnel olabilir? Tarihi yazarlar kendi kişisel eğilimlerini ne kadar gizleyebilirler? Biz tarihi ne dereceye kadar tam olarak bilebiliriz? Bu tip soruları sürekli irdeleyen postmodern roman temelde ‘dünya’ ve ‘sözcük’ arasındaki ilişkiyi inceler. Bu romanların sorduğu diğer bir önemli soru da tarihi nasıl bilebiliriz, sorusudur. Geçmiş bize yalnızca metinlerden seslenir. Biz tarihi zamanda yolculuk yapamadığımızı göre yalnızca yazılı metinlere bakıp fikir sahibi olabiliriz. Yazılı metinler de bize asla sağlam ve kesin bilgi veremezler. Zira metinleri oluşturan dil, yapısı gereği hep değişken ve esnek olmuştur. Dilin içindeki anlamlar sürekli değişim halindedir, o halde tarih yazıldığı andan itibaren, metinsel özelliğinden dolayı edebiyatın bir başka biçimi değil midir?” (Oppermann, 2006: 252-254).

Birinci elden tarihî belgeyi yazan kişi, ne kadar objektif olmaya çalışsa da aynı zamanda nesnellığe ilk zararı veren kişi, o belgeyi inceleyerek dönem hakkında hükümler yürüten tarihçiler ise kısmî kurgulamayı ikinci defa değiştirerek simursiyona (kurgunun kurgusu) uğratan kişiler olarak ifade eder Yeni Tarihselcilik. Bu süreçte incelenen herhangi bir dönem hakkında önlerindeki sayısız malzemeden ideoloji ve beklentileri doğrultusunda seçmeler yaptığından ve bunları bir yazar gibi birbirine bağlayarak bir öykü ortaya koyduklarından bahseder. Böylece geleneksel tarihçilerin iddia ettiklerinin aksine tarihî belgelerin bilimselliği daha belgenin oluşum aşamasında zarar gördüğünü belirtir. Yeni Tarihselci eleştiri “Tarihsel gerçek ya da nesnellik diye bir şey var mıdır?” sorusu etrafında gerçek anlayışını sorgular daha sonra belgelerdeki bilgilerin değişmezliği ilkesini de terk eder ancak tarihi ve taşıdığı fikirler yönünden ciddiye alanlar belgeler hakkında çoğu zaman bu tutumla bakmazlar. “Fakat Yeni Tarihselci proje, sanatı ‘indirgemek’le veya estetik zevki gözden düşürmekle ilgili değildir; bunun yerine edebi eserleri şimdiye kadar yerleştirdiği dar sınırların dışında ama aynı zamanda bu sınırlar içinde şekillendiren yaratıcı gücü bulmakla ilgilidir.” (Gallagher&Greenblatt, 2008: 20-35).

Öte yandan edebiyatın tarihe olan merakı ve tarihin derinliklerine gömülmüş kişilikleri, gün yüzüne çıkarma eğilimi, daha demokratik bir tarih anlayışına katkı sağlar (Türkeş, 2002: 210) ayrıca Yeni Tarihselcilik anlayışı doğrultusunda da edebiyatın, dönemin aydınlatılmasında önemli bir yeri olduğuna işaret eder. Bu bağlamda da, tarihsel romanların, tarihin sadece bilindik yüzlerini resmetmelerinin başat olduğu söylenebilir. Postmodern yaklaşım sayesinde ise artık tarihi romanlarda, eskisi gibi bilinen tarihin değil, bilinmeyen tarihin peşine düşülmesi ve dikkatlerin başka taraflara çekilmesi (Argunşah, 2002: 26), yeni bir

tarihi roman anlayışını ortaya çıkarır. Yeni Tarihselcilik, edebiyatın da dönemin çeşitli güç ilişkilerinden etkilendiğini dile getirerek, döneme etraflıca bakışın ne sadece tarih metinleri ile ne de sadece edebi metinler ile mümkün olduğunu anlatır. Tarihi ve edebiyatı birbirine yaklaştıran bu anlayış, dönem incelemelerinde, tarihi ve edebi metinlere, değişik alanlarda yapılmış incelemelerin de eşlik edebileceğini vurgular.

3. GIORGI SAAKADZE: BÜYÜK SAVAŞÇI

Her ülkenin tarihinde öyle olaylar vardır ki derin, detaylı bir inceleme ve gözlemi gerektirmez. Bu tür olaylarla ilişkili farklı görüşler ve yorumlar söz konusudur. Böylesi yoruma dayalı olaylar ve durumlarla sıklıkla karşılaşırız ki onlarla ilgili pek çok şey söylenip yazılmıştır. Bilim adamları farklı bakış açılarıyla değerlendirmişlerdir. Konular çözülmüştür ve bir neticeye varmışlardır. Yine de, sonraki yıllarda o olaylara ilişkin tartışmalar ve görüş farklılıkları devam etmiştir çünkü varılan netice bazıları için kabul edilemez olup araştırılmaya ve tartışmaya açıktır. Ortaya konan sorular detaylı cevaplandırılmadığından tarihte bu tür olayların önemi sonuna kadar anlaşılmamış ve objektif bir şekilde değerlendirilememiştir (Khvedeliani&Altun, 2020: 3).

Öncelikle, bütün bunlar az bilinen tarihi vakalar için geçerli olduğundan çelişkili sorulara net bir şekilde cevap vermek imkânsızdır. Bunlar, özellikle çelişkili tarihi şahsiyetler için de geçerlidir. Asırlar boyunca onlar hem dost hem de düşman kazanmışlardır. Çünkü onların gerçekleştirmiş oldukları eylemleri hakikatte ne oldukları tam olarak anlaşılmamıştır. “*Ünlü Gürcü askeri, komutanı ve “Büyük Komutan” olarak bilinen Giorgi Saakadze bu tür tarihi şahsiyetler listesinde yer alabilir. Giorgi Saakadze’nin hayatı ve yaptığı işleri o kadar gizemli ve entrikalarla doludur ki günümüzde de çoğu bilim insanı, tarihçi ve okur tarafından cevapları verilemeyen şu sorularla anılmaktadır. Saakadze kimdi? Bir vatansever mi yoksa bir hain mi? Vatanını satan mı yoksa halk kahramanı mı? Kötü niyetleri olan mı yoksa kötü niyetlilerin eline düşen bir mağdur mu?*” (Çkheidze, 1992).

Yeni Tarihsel Kuram’ın eleştirdiği bir nokta ise geleneksel tarihçi yazımında toplumların gündelik hayatına inilmemesi, sosyal ve kültürel alanda bireylerin yaşamının incelenmemesidir. Geleneksel tarih yazımında genel ve toplumun çoğunu etkileyen bir olay verilir; bunun toplumun ve ülkenin genelini ilgilendiren sonuçları ortaya çıkarılır. Bu sebeple Yeni Tarihselcilik Kuramı, tarihi arka planı incelerken günlük yaşama inmeyi unutmaz. Kitapta yazar; sosyal yaşama ve bireyin yaşayış tarzına, eğitimine, idari işlerine, giyinişine yer vermiş, devşirme kökenli biri de olsa başka bir ülkenin askeri olabileceğini kanıtlamıştır. Öğrendiği diller, kabullendiği görenekler ve geçtiği din farklı olsa da vatan sevgisi tek olgu olarak yer alacaktır. Tarihi olayların yanı sıra sosyal yaşamı da aktarırken kullanılan dil bizi döneme götürmektedir. “Yapmayın, kadınların dırılıtısına bu kadar önem vermeyin, kılıbıklık hastalığından yola çıkarak ülkeyi iç savaşa itmeyin. Giorgi şu ülkenin kurtarıcısıdır. Halk yığınlarının umududur. Onun bileğini bükmek o kadar kolay mı? Düşman işgalinden kurtarılan bu ülkeyi bir de siz kendi elinizle yıkmayın.” (Kvariani, 1980: 93) Böylece kurguladığı tarihsel romanın inandırıcılık

Yeni Tarihselcilik Bağlamında “Giorgi Saakadze: Büyük Savaşçı” Yı Okumak

oranını arttırarak okura tarihsel kurgunun gerçek olduğu hissiyatını ve inancını aşılamaı başarmıştır.

Yine bir başka yerde bu ülkenin kurtuluşu, sekiz parçanın birleşerek adil bir kralın yönetime girmesiyle mümkün olur şeklinde ifade edilmektedir. Yoksa bu dağınıklık, bu vurdumduymazlık, bu keşmekeş önünde sonunda Gürcistan’ı felakete götüreceğine inanılır. Gürcistan’a Davit Ağmaşenebeli, Giorgi Brtskinvale gibi yöneticiler gerek. Halkçı, içten, halk için her şeyini feda edebilen kimseler olmadıkça Gürcistan bu durumdan kurtulamaz (Kvariani, 1980: 144) sözleriyle vatanına olan bağlılığına vurgu yapılır.

Nitekim kitapta yer alan bölümler Osmanlı, İran Şahlığı ve Gürcü Krallığı ekseninde dönse de asıl hedef kahramanımızın hazin sonunu fark ettirmeden okuyucuya genel bakış açısı sunmaktır. Doğu Gürcistan, Şah Abbas ve İranlılarla yapılan mücadelede Osmanlı tarafında yer alan Giorgi kendi ülkesinin haini ilan edilir. Çevresini kuşatan üç büyük güç (Osmanlı-İran-Rus) arasında kalmış Gürcistan için zor zamanlardır. Bunun yanında uzun tasvirler ve karşılıklı konuşmalara sıkça başvuran Kvariani, Giorgi karakterini ne övmüş ne de yermiştir.

Gerek mekânsal tasvirle gerekse de idari işleri; padişahın huzurunda geçirilen süreçleri yahut usta çırak ilişkisini yiğitler, prensler ve komutanlar ile olan sözlü sataşmalara, olaylara yer vererek o zamanki toplumun inançlarını zamana ve mekâna uygun bir şekilde, sosyal sistemi de içine alarak anlatmıştır. Böylece Kvariani romanı canlı kılmış, oluşturduğu tarihi süreç ile yaşanmış tarihi gerçekleri günümüze aktarmayı başaramıştır.

Yeni Tarihselcilik Kuramı’nda “*Bu durum, özellikle şahıslar ve vaka noktasında gerçekte kurmacanın iç içe olduğu, birbiriyle çakıştığı ve aradaki çizgilerin yok olduğu bir düzlemde gelişir.*” (Yeşilyurt, 2009: 2001). Yazarın romanlarındaki temel çatışma, hayal-hakikat üzerine kurulu olması bu sebeptedir. Yani Yeni Tarihselcilik Kuramı’na dayalı tarihsel romanda olduğu gibi okurun gerçek olduğuna inandığı olaylarla kurmaca olaylar iç içe geçmiştir. Bu sefer de “*Anlatılanların hangisi kurgu hangisi gerçek sorusunu soran okuyucu, cevap alamayınca tamamına gerçek gözüyle yaklaşmaya başlamakta hatta bütün gerçeklere de yanıtma olabileceği şüphesiyle yaklaşmaktadır.*” (Yeşilyurt, 2007: 232). Dolayısıyla Giorgi Saakadze: Büyük Savaşçı’da yazar hangi gerçek sorusunu okura sordurup kurmaca ve gerçeği bir arada vermiş ve insanların kabullendiği gerçeklik duygusunu yeniden şekillendirmeyi hedeflemiştir.

Farklı başlıklar altında anlatılan o dönem Gürcistan’ın okuyucuda mağdur olduğu izlenimi bırakmaktadır. “Kanlı Bayram” adlı bölüm içerisinde bahsi geçen kalabalığın Gürcü halkını ve ülkesi için karar vermeye zorlanan komutanın nasıl can çekiştiğini ifade eder. Halka zulmünü her geçen gün arttıran bir Şah, ona başkaldırmaya çekinen halk ve bambaşka bir milletin Osmanlı’nın himayesinde ve onlar için savaşan bir Gürcü komutan Giorgi. Bu ekseninde dönen olaylar zinciri Giorgi’nin Osmanlı komutanlığını yürüttüğü esnada gerçekleşir. Ülkesine ve halkına olan bağlılığını gösterebileceği o an işte şimdi gelmiştir; ancak vatan haini mi yoksa vatanperver mi olduğu yine anlaşılmaz.

Yeni Tarihsel Kuram'da olduğu gibi yazar, tarihin de bir kurmaca olabileceğini anlatmak için belgelerde geçeni farklı yorumlamış ve olayları bilinenden farklı kurgulamıştır. “*Yeni Tarihselci yazar, tarih ve kurmaca arasındaki sınırları ortadan kaldırarak gerçek ile kurguyu aynı anlatı düzlemi içinde kaynaştırmakta, bir anlamda geçmişin değişmez kabul edilen bütün kurulu düzenine meydan okumaktadır.*” (Yeşilyurt, 2007: 233). Bir diğer deyişle, yazar okura tarihin de bir kurmaca olabileceğini adeta tarihçilerin rolüne bürünerek ve kendi gerçekliğini koruyarak gösteriyor. Bu şekilde “*Yazar veya anlatıcı, okuyucunun kendini tam romana verdiği bir anda ortaya çıkar ve bu olayların, insanların, mekân ve zamanların gerçek olmadığını söyleyiverir.*” (Somuncuoğlu Özot, 2012: 2275-2286). Dolayısıyla Yeni Tarihselcilik Kuramı da okurun “gerçek” olarak kabul ettiği bir olgunun aslında birer kurmaca olabileceğini hatta ne olabileceği hususunda net bir görüşün de olamayacağını göstermektedir.

Doğu Gürcistan'ı işgal etme hazırlığında olan Şah Abbas çeşitli yollarla kazanma emeline ulaşmaya çalışır; komutan Giorgi'ye Osmanlı'ya karşı kendileri tarafında yer alması şartıyla Gürcistan'ı işgalden vazgeçeceğini hatta Gürcü Kral Teymuraz gibi olmazsa, Rusya veya Osmanlı gibi diğer devletlerle yakınlaşma arayışına girmez ise ülke komutanlığını dahi teklif etmiştir. Nitekim “Uçan Komandolar” (Kvariani, 1980: 260) bölümünde anlatılanlara göre Gürcistan ilhak edilecek ve Şah Abbas ülkeyi tamamıyla ele geçirecektir. Bu açıdan bakıldığında, olaylar ve olgular parçalanmış gibi gözükabilir. Ancak diğer taraftan tarihî belgelerin doğruluk ve bilimsellik iddialarına da şüpheyi getirmek gerekir. Bu durumda olay ve olgular parçalanmış gibi olsa da bir nevi yapbozun ayrılmış parçaları gibi bir araya getirildiğinde ortaya çıkan bir bütünlük söz konusu olacaktır. Bu sayede Kvariani, söz konusu olan tarihi gerçeğin sorgulanmasını ve aslında tarihin de göreceli bir olaylar zinciri olduğunu dolayısıyla kişiden kişiye göre -belli olay ve kişiler sabit kalmak koşulu ile- tarihi bağlamların değiştiğini okura göstermiştir. Bazaltı yenilgisinden sonra Giorgi Saakadze ana vatani olan Gürcistan'da duramayacağını anlar. Amacı, büyük devletlerden birine sığınmak, yine fırsat ve olanak bulursa, gerçekleştiremediği ereklerinin yeniden ele almaktır. (Kvariani, 1980: 327) O dönemin en güçlü devletleri Osmanlı İmparatorluğu ve İran Şahlığı arasında gelgitler yaşayan kahraman yaptığı ve yapamadığı her şeyi sadece ülkesine olan inancıyla ve o uğurda yaptığını ifade eder. Bu bağlamda bırakılan boşluklar tarihçinin kurmacası ile doldurulmuştur. Yazar, kurmaca ile tarih arasındaki ince çizgiyi bir kez daha okura göstermiştir.

4. SONUÇ

Yeni Tarihsel Kuram “*Tarihsel olaylardan yola çıkan ancak gerçeklikleri bozan, çarpıtan, farklı yorumlayan yapıtları irdeler. Bu yapıtlar tarihin birebir gerçekliği yansıtamayacağı, yorumlamalarla iç içe girdiğinin, tarihle kurgu arasında belirgin bir ayırım yapmanın olanaksız olduğunun altını çizmek istemektedir.*” (Yeşilyurt, 2007: 234). Kvariani de kitabında tarihin kurmaca olabileceği gerçeğine dikkat çekmiş, roman boyunca gerek tarihi gerçekler ışığında bilgiler vererek gerek de kurgulanmış cümlelerle kendi kaynağına gerçeklik

Yeni Tarihselcilik Bağlamında “*Giorgi Saakadze: Büyük Savaşçı*” Yı Okumak

kazandırmak istemiştir. Bu sayede yazar, romanın gerçeklere dayandığına dair önemli bir izlenim bırakmış böylece tarihte bunlarda mı yaşanmış dedirtmiş, yer yer kahramana göndermelerle kim için ve ne için sorularına cevap aramıştır.

“Güzel Kolhida” (Kvariani, 1980: 301) bölümünde kendi ülkesinin krallığına sığınan komutanın içine düştüğü çıkmazlığı ve vatanının düştüğü acıklı durumu bir an önce değiştirmenin ne denli zor olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Sekiz parçaya ayrılan vatanın bu acıklı durumunu bir an önce değiştirmek gerekiyordu. Anavatanı saran İslam devletleri bu ülke için her zaman büyük tehlike oluşturduğu sözleriyle ifade ederken, bu daimi düşmanlara karşı denize düşen yılanı sarılır misali Rusya’yla birleşmenin gerekliliğini kabul etmek durumunda kalmıştır.

Saakadze ülkeden ayrılırken ağır yaralı Saro’yu ziyaret ederek, kendisinin Osmanlılar’a sığınacağını, iyileştiğinde kendisini de bekleyeceğini bildirerek, üzüntüyle ayrılmıştı oradan. İstanbul’la yapılan görüşmeler olumlu sonuç vermişti. Zira padişah, Giorgi gibi kahraman birisine kapılarını kapatamazdı. (Kvariani, 1980: 328) İlk başta kurmacalarla dolu olduğu sanılan tarihsel gerçekler haklıyı haksızı arama çabasının dışında okura, tarihi bir karakterin hazin sonunu bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermektir. Kitabın son sayfasında büyük komutana ve askerlerine hazırlanmış olan hazin son anlatılmaktadır. Giorgi, Erzurum’da ünlü bir komutan ve Sadrazam’ın adamıydı. (Kvariani, 1980: 346) Bir gün, birlikte içki sofrasındalarken Vali Giorgi Saakadze’den söz açar ve kendilerinin padişahın huzurunda daha üstün gösterebilmek adına Tokat’ta bulunan Giorgi ve askerlerine karşı bir sefer düzenlenir. Bu sefer sonucunda aynı devlet için yer alan askerle birbirleriyle kırdırılır. Nitekim kaybeden Giorgi ve kendisiyle birlikte olan iki oğlu ve kırktan fazla askeri olur. Haber İstanbul’a gider, Padişah can evinden vurulur. Giorgi’nin karısı Tamar ve iki çocuğu Tokat’a giderek elim olayı görürler; ölenlerin naaşlarını şehitliğe defnederek İstanbul’a dönerler. Siyasi amaçlar üzerine kurulmuş oyunlar kimi zaman tarih sahnesi içerisinde okuyucuyu farklı noktalara götürebilir veya okunduğu dönemin koşulları ile değerlendirildiğinde farklı sonuçlar doğurabilir. Ancak insanoğlunun ben merkezietçiliği ve ön plana çıkma arzusu devam edegelen bir tutumdur. Girgi Saakadze de ön plana geçmek isteyen diğer kişilerin hedefine konulmuş bir şahsiyettir. Eğer padişahın ve diğer devlet erkânının gözünden düşürülemezse ortadan kaldırılması tek çözüm olarak görülür. Padişah konuyu derinlemesine araştırır ve toplu kırımın asıl nedenini anlamıştır. Bu olaydan sonra gerek Anadolu’da gerekse de Gürcistan’da halen Didi Mouravi yani Büyük Savaşçı: Giorgi Saakadze’nin ismi anılmaktadır. Kimilerine göre kahraman atfedilen kimlerince vatan haini ilan edilen Giorgi çıkmazı (kim olarak algılandığı) devam edecek bir gerçektir.

Makalede edebiyat incelemeleri içerisinde önemli ve özel bir yeri olan Yeni Tarihselcilik, ele alınan “*Giorgi Saakadze: Büyük Savaşçı*” eseri üzerinden vatansever ya da vatan haini algısıyla incelenmeye çalışılmıştır. Gürcü yazar Simon Kvariani’nin “*Giorgi Saakadze: Büyük Savaşçı*” adlı post modern kitabı günümüz eleştirel bakış açısıyla değerlendirildiğinde tarihin sadece bir kurmacadan veya birebir tarihi gerçekleri yansıtmaktan çok okuyucuya bir bakıma fazla görev yüklediği gözlemlenmiştir. Tarihi delil ve kanıtların dışında derin bir araştırma,

neden-sonuç ve okuyucu merkezli çalışmanın ürünü olan tarihi kitaplar, okuyucuya derin analiz yapma fırsatı kazandırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Argunşah, H. (2002). *Tarihi Romanda Post-Modern Arayışlar*, İstanbul: İlmî Araştırmalar 14, s. 17 – 27.
- Carr, E. H. (2002). *Tarih Nedir?*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çkheidze, R. (1992). *Çiftbaşlı Kırbaç*, “Gürcistan” Gazetesi, N 43.
- Geçikli, K. (2016). *Edebiyatta Yeni Tarihselcilik*, C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C.40, S: 1, Haziran, s. 180.
- Gögebakan, T. (2004). *Tarihsel Roman Üzerine*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gallagher C. & Greenblatt S. (2008). *Yeni Tarihselciliği Uygulamak*, Çev. Berat Açıl, Kritik, S. 1, s. 20-35.
- Greenblatt, S. (2003). *Yeni Tarihselcilik*, Çev. Türkan Mignon, Hece: Eleştiri Özel Sayısı, S. 77/78/79 (Mayıs/Haziran/Temmuz), s. 744-750.
- Ğvincilia, C. (1989). *Giorgi Saakadze'nin Kişiliği*, Tiflis.
- Iggers, G. (2000). *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme: Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Jenkins, K. (1997). *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 30-59.
- Khvedeliani, T. & Altun, S. (2020). *Levan Gotua'nın “Yolsuz Kervan” Eserinde Giorgi Saakadze Karakteri*, Kahramanmaraş: Journal of Social and Humanities Sciences Research, 7 (52).
- Koçakoğlu, B. (2012). *Yeni Tarihselci Bir Okuma: “Engereğin Gözündeki Kamaşma”*, Mediterranean Journal of Humanities, mjh.akdeniz.edu.tr II/1, 147-160.
- Kvariani, S. (1980). *Giorgi Saakadze: Büyük Savaşçı*, Çev. İbrahim Goradze, İstanbul: Ararat Yayınevi.
- Montrose, L. (1989). *Professing the Renaissance: The Poetics and Politics of Culture*, Haz. H. Aram Veaser, The New Historicism. London: Routledge, 15-36.
- Moran, B. (2014). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Munslow, A. (2000). *Tarihin Yapısökümü*, Çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Nietzsche, F. (2005). *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Yararsızlığı Üzerine*, İstanbul: Say Yayınları.
- Natroşvili, T. (1988). *Sene Bir ve Bin*, s. 100.
- Oppermann, S. (2006). *Postmodern Tarih Kuramı, Tarihyazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman*, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Parlakpınar, M. (2010). *Yayın Değerlendirme: Yalçın – Çelik, S. Dilek (2005). Yeni Tarihselcilik Kuramı ve Türk Edebiyatında Postmodern Tarih Romanları*, Ankara: Akçağ, Bilig, Güz, S:55, s. 271 – 275.
- Sakallı, C. (2016). *Günümüz Edebiyat ve Eleştiri Kuramları*, Ankara: Anı Yayıncılık.

Yeni Tarihselcilik Bağlamında “Giorgi Saakadze: Büyük Savaşçı” Yı Okumak

- Somuncuoğlu Özet, G. (2012). *Postmodern Roman'da Anlatıcı, Zaman ve Mekân Yapısı*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 7/3, s. 2275-2286.
- Şevki, A. (2009). *Edebiyat ve Yorum*, Ankara: Havuz Yayınları.
- Tekeli, İ. (1997). *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*, Ankara: Dost Yayınları.
- Türkeş, A. Ö. (2002). *Romana Yazılan Tarih*, Toplum ve Bilim, S.91, s. 166 - 213.
- Yeşilyurt, Ş. (2007). *Kültürel Kaos ya da Kozmosa Doğru: Yeni Tarihselcilik ve Amat*, 1. Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Sempozyumu Bildirileri, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Yeşilyurt, Ş. (2009). *Nedim Gürsel'in Romanlarının Yeni Tarihselci Bağlamda Okunması*, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4 /1-II Winter 2009, s. 2001.

**ECONOMICAL CRISIS CAUSED BY CORONA-VIRUS PANDEMIC AND
THE TENDENCIES OF EFFECTIVE USE OF THE FOREIGN DEBTS IN
GEORGIA**

**KORONAVİRÜS SALGINININ NEDEN OLDUĞU EKONOMİK KRİZ VE
GÜRCİSTAN'DA DIŞ BORCUN ETKİN KULLANIMINDAKİ
EĞİLİMLERİ**

**ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС, ВЫЗВАННЫЙ ПАНДЕМИЕЙ
КОРОНАВИРУСА И ТЕНДЕНЦИИ ЭФФЕКТИВНОГО
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВНЕШНЕГО ДОЛГА В ГРУЗИИ**

Davit BİDZİNASHVİLİ*

ABSTRACT

Recently, the COVID-19 pandemic has become the part of the new reality. We witnessed new measures and actions daily, from the official Government side as well as from the side of the several organizations. This caused the new reality and new challenges. Since the WWII ended, the world did not face with such serious challenge. If ever it could happen that we would face to the necessity of increasing our foreign debts, it is just the moment now because we see that the crisis has involved the whole world and we don't know when and how it will end. We don't know when the vaccine will be invented and used, how will the humanity manage this wide crisis, response effectively to the challenge, so we will have to get used to living with this disease which demands new efforts; it will be difficult for people, for governments, for businesses; the society has to be prepared for the challenges and it is not easy for the separate countries, especially for such small and economically weak country as Georgia. In such serious global crisis our country depends on the help of its friendly, partner countries.

The foreign debt of the country represents the part of the external debts which the country borrowed from the foreign lending entities, among them, from the commercial banks, governments, or international financial institutions. As a rule, the countries take foreign debts when their State entities do not have enough financial resources to achieve the desired goals. Almost all countries have foreign debts. This is an ordinary and important part of the economics. The debt should be returned in the same currency as it was taken.

* ORCID: [0000-0002-2311-4110](https://orcid.org/0000-0002-2311-4110) , Bidzinashvili, D., Professor Dr. of Gori State Teaching University, Gori, Georgia, davitbidz@gmail.com

Economical Crisis Caused By Corona-Virus Pandemic And The Tendencies ...

The foreign debt enables the country to scale up their production, to grow up their economics, though it is clear that countries should not take excessive foreign debts which would lead them to inability of payment.

How much reasonable is the foreign debt taken by the country this can be measured through comparing the amount of the debt with the GDP (Gross Domestic Product) of the country. The International Monetary Fund (IMF) is one of those organizations which monitor the foreign debts of the countries. Besides that, the World Bank publishes the quarterly statistic reviews of the foreign debts of the countries in the world.

Key words: pandemic, inflation, crisis, restructuring, foreign deb,; own resources.

ÖZ

Son zamanlarda, COVID-19 salgını dünya genelindeki yeni gerçekliğimizin bir parçası haline gelmiştir. Her gün gerek hükümet, gerekse çeşitli kuruluşlar tarafından yapılan yeni müdahale önlemleri ile eylemlere tanık olduk. Bu durum ise yeni gerçeklikler ile zorlukları ortaya koydu.

II. Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar dünya, böylesine zorlu ve etkili bir meydan okumayla karşı karşıya kalmamıştır. Salgın, Gürcistan'ın dış borcunu zorunlu olarak hızla artırma sürecine sokmuştur ve durumun ne kadar süreceği tam belli değildir. Ayrıca, salgınla mücadele etmede kullanılacak aşının ne kadar etkili olacağı ve insanlığın bu zorluğun üstesinden nasıl geleceği bilinmemektedir. Mücadelede ekstra çaba gerektiren Covid-19 ile yaşamak zorundayız. Bu durumda halk ve işletmeler de mücadelede aktif rol alması elzemdir. Toplumun buna hazırlıklı olması gerekiyor. Denilebilir ki, hiçbir ülke kendi imkânları ile tek başına başarılı olamaz. Özellikle küçük bir ülke olan Gürcistan gibi ülkeler söz konusu küresel durumda ortaklarının yardım ve desteğine ihtiyaç duymaktadır.

Bir ülkenin dış borcu, bir ülkenin ticari bankalar, hükümetler veya uluslararası finans kurumları dahil olmak üzere yabancı kuruluşlardan ödünç aldığı devlet borcundan oluşur. Kural olarak, devlet kuruluşları belirlenen hedeflere ulaşmak için gerekli kaynaklara sahip olmadığında başka ülkelerin finansal desteğine ihtiyaç duyup borç alırlar. Hemen hemen her ülkenin dış borcu vardır. Bu normal bir durum olup aynı zamanda ekonominin önemli bir parçasıdır ve borç alınan paranın aynı para biriminde geri ödenmesi gerekir.

Dış borç, ülkenin üretimini genişletmesine ve ekonomisini canlandırmasına olanak tanır; ancak devlet ödeyemeyeceğinden fazlasını borç almamalıdır.

Ülkenin ihtiyacına göre ne kadar dış borç aldığı, dış borç GSYİH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) ile karşılaştırılır. Ülkenin ne kadar akıllıca dış borç aldığını değerlendirmek için dış borç GSYİH ile karşılaştırılır. Uluslararası Para Fakfı (IMF), ülkelerin dış borçlarını denetleyen kuruluşlardan biridir. Dünya Bankası ayrıca ülkelerin dış borç istatistiklerine ilişkin üç aylık raporlar yayınlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: pandemi, enflasyon, kriz, yeniden yapılandırma, dış borç, özkaynak.

АННОТАЦИЯ

Недавно пандемия COVID-19 стала частью нашей новой реальности во всем мире. Каждый день мы становились свидетелями новых ответных мер и действий - как со стороны правительства, так и со стороны различных организаций, которые, в свою очередь, создавали новые реальности и проблемы. Со времен Второй мировой войны у мира не было такой серьезной проблемы. Если мы когда-либо сталкивались с необходимостью мгновенного увеличения внешнего долга, прямо сейчас это необходимо, потому что мы видим, что весь мир вовлечен в этот кризис, и мы не знаем, как долго он продлится. Мы не знаем, насколько эффективна вакцина и как человечество сможет преодолеть эту проблему. Придется жить с Ковидом, а это

требует дополнительных усилий. Люди будут бороться, бизнес будет бороться, и общество должно быть к этому готово. Для этого ни одна страна не может уйти на второй план с собственными ресурсами. Особенно такая маленькая страна, как Грузия, надеется на таких партнеров перед лицом такого глобального вызова.

Внешний долг страны - это часть государственного долга, которую страна занимает у иностранных заемщиков, включая коммерческие банки, правительства или международные финансовые учреждения. Как правило, страны берут на себя внешний долг, когда у государственных структур нет ресурсов для достижения поставленных целей. Внешний долг причитается почти каждой стране, является нормальным и в то же время важной частью экономики и исходит из той валюты, в которой он был выпущен.

Внешний долг позволяет стране расширять производство и стимулировать экономику, хотя государство не должно занимать больше, чем оно может себе позволить.

Чтобы оценить, насколько разумно страна получает внешний долг, чтобы оценить его, внешний долг сравнивается с ВВП. Международный валютный фонд (МВФ) - одна из организаций, контролирующая внешний долг стран. Всемирный банк также публикует ежеквартальные отчеты о статистике внешнего долга стран.

Ключевые слова: пандемия; Инфляция; Кризис; Реструктуризация; Внешний долг; Собственный ресурс.

Introduction

The pandemic of the new coronavirus (Covid-19) turned to be an unexpected challenge for the whole world. The scale of the disease is unprecedented. Georgia, the Country, as a part of the open world, due to the number of the reasons, the economical challenges among the others, turned to be in the complex situation. In the circumstances where we have the perspectives of the possible humanitarian and economic collapse, the detailed and thorough anticipation of the humanitarian as well as economical damages according the existing data is almost impossible (Bidzinashvili, 2020: 113).

As a rule, in the crisis situations, the governments of several countries, parallel to increasing expences reduce the taxes and the rates of refinancing in order to achieve balancing of the decreased demands which have resulted out of the crisis and to achieve economical stimulation in such way as the real sector of the economy during the process of crisis/recession could retain the position which is near to the balanced situation (Bidzinashvili, 2020: 111).

When a country or any of its State structures lacks the resources to fulfil their economical goals, it takes foreign debts. The foreign debt is the debt taken by the State itself, or by its National Bank or any other State enterprises.

The foreign debt is an important part of the country's economics. and it is usual for all countries but it is accompanied with the responsibilities which often turn to be a heavy burden for the taxi payers; this happens in case if the foreign debt does not correspond to the budget incomes, the rate of the economy growth, rate of export and GDP volume.

The goal: The goal of the represented work is broad analyzis of the economical problems caused by the pandemic and to develop the measures and recommendations supporting the effective economical activities to overcome the

Economical Crisis Caused By Corona-Virus Pandemic And The Tendencies ...

complex situation which will help the population of the country to withstand the hard times.

The Research Methods The appropriate special literature available in Georgian and foreign languages was used in the process of researching the mentioned issues along with the legislative and statutory acts, statistic information; also the methods of analysis and synthesis, induction and deduction, empiric method, sociological questionnaires and mathematical statistics were used during the researching process.

The problematics of the process of financial crisis overcoming is studied in many ways by Georgian and other scientists (R. Abesadze, I. Archvadze, N. Chikhladze, V. Papava, V. Charaia, P. Aroshidze, M. Jibuti, A. Nadaraia, Hadi A., Kadhom M., Hairunisa N., Yousif E., Casselman B., Roubini N., and others.). These problems are studied by practical workers as well. Our main contribution in the process of researching the financial problems caused by COVID-19 lies namely in the fact that we studied this problem and worked out several recommendations on the regional level on the example of Georgia.

The Results

- Much special attention is necessary to be paid to the development of the local production especially to the goods which will be able to replace the imported ones. I hope that the government can response to this challenge with special efforts and increased financial support. The state should activate all the means in order to keep the local production safe, to develop it, keep it safe, and ensure its producing abilities develop and competitiveness capacities will grow (Bidzinashvili, 2020: 115).

First of all, to response to the requirements of our own market, and then, as soon as the global markets enable us to do so, we can expend exports at the maximum and support the activities;

- Human lives and health are the main things and the state of emergency is absolutely necessary in the quarantine situation. Though the government and the economists as well all should strain their imagination and should reach to the conditions in which as many segments as possible could stay able to function as otherwise it will be impossible even to imagine how our economy can escape the collapse. In this especially hard situation, all the necessary resources should be activated in order to save the country and to save the people. The overall responsibility on overcoming the crisis, save people and retain the economic potential lie on the government. Correspondingly, the government and the State are obliged to mobilize all the resources (financial or non-financial) in order to stay ready to solve the tasks (Bidzinashvili, 2020: 115).

- Reaction of the National Bank of Georgia to the current processes was overdue and from the very beginning they switched on the standby mode. It became active quite late. The reserves of currency should have been used (spent) earlier; in that case our currency market would be less damaged and it would be easier for all the Georgian economics;

- We should know that today devaluation of lari is an inevitable process, it must be devaluated by all means. It cannot be otherwise. But it is bad that there are large leaps as they destroy our currency market and create additional difficulties. For today that is the weakest point of the Georgian economy. This doesn't need any programs it only needs to extinguish the fire and not to spend money in pointless manner but spend them very carefully.

- Today we need minimal expenditures, minimal loss to the economic, we need today to make minimal expenditures and minimal loss for the economics, then end of the epidemic and after all that events, according the existing loss of money, first of all we should decide which sector is more damaged and first of all support it and regarding the loss, we should stimulate which are able to develop the economics of the country;

- It is necessary to fight against the corona-virus though the different countries in the world are comprehending that staying at home can bring even the worse results . As the problems brought by ruining of the economics will be much worst and severe than the virus itself. Battling with the virus should go on but by effective methods and not by ruining of economy;

- It is most important that in the period when the economical activities are descended to the minimum the government must ensure minimum financial injection in the social sphere in order the population could overcome this hard period relatively easy and painless;

- Finding the credit resources will not be difficult but how to set its amount, where to borrow and how to spend those money resources but when borrowing, it is more important to define correctly the amount of the loan than its purposes. For this aim it is necessary to underline more or less exactly the scale of the negative influences of the corona-virus on our economics;

- Covid 19 is a very serious danger, it has already brought us serious negative effects and will bring them even more. But we think that the main danger is not the corona virus but it is the possible economical collapse. It will take place all over the world and surely in Georgia too. We have the signs of this danger implying the stock markets which are in fact collapsed the scales of which depend on how long the virus will be raging;

- The world's economical crisis begun in 2008, and after the Russia - Georgia war we were able to stop the collapse of the economics and financial system only by means of the five billion dollars received from The USA and EU. At least half of the sum was spent for this goal... but today the USA and EU themselves are in great difficulties. As far as I know they have already begun negotiations with the international monetary institutions - the International Monetary Fund and the World Bank and their help will be of great importance for reanimation of our economics. In such situation the government needs our help and support in order to avoid ruining of the economy and to achieve its rebuilding as near in the future as possible.

- At the same time, we should learn to live and work in the environment of the Covid pandemic because in the earnest future this disease will one day disappear.

Economical Crisis Caused By Corona-Virus Pandemic And The Tendencies ...

-This is the global challenge and when it happens, many countries and Georgia among them, will start escaping the economical crisis and the main process of competition will emerge namely here; and the most important thing for Georgia at the moment will be maintaining competitiveness within the regional and local economical development, knowing that we need new vision, new approach to the post-crisis events which will be conducted by the State in order to help the private sector and the business to escape the crisis situation and begin successful economical activities as fast as possible, to increase employment, and return to the pre-crisis starting situation, that is most important.

-When assessing the public debt both the positive and negative effects should be considered. If it is used efficiently, the public debt can play the important role in stimulating the national economy, for example, new investments can be funded, the growth of the taxes reduced. In order to influence positively the economy growth, it is necessary for the country to follow the recommendations of the international organizations about the limits of payment and to guarantee the fiscal stability.

-The amount of money put in the budget of the year 2021, cannot be sufficient for the country's large-scale social programs and the government of the country will have to take additional debts; it is known that the government does not even have enough amount of money in the budget 2021 for the large-scale social programs. So, the government will have to take additional foreign debts as the mentioned amount money is not enough even for the financial help to the socially vulnerable people though the necessity of help was determined. The needed amount partially depends also on the amount of the foreign debts to be compensated. The debt amount of 2,5 billion dollars is considered in advance, in 2021 budget i.e. which is borrowed this year but implying that from January 2021 it actually will begin to be spent which means that it will become necessary to spend the above mentioned amount of debt now and then to make a new Statement about the new debt.

Discussion

„The crisis resulting from the „Covid-19 situation all over the world has damaged the world economy much more faster and severly in comparison with the global financial crisis (GFC) of 2008 or even the Great Depression. In the mentioned episodes the capital markets decreased for more than 50%, the credit markets were frozen which caused mass bankruptcy, unemployment rate increased to 10% , GDP decreased to but these results appeared about in three years from the beginning of the crisis. In case of the present situation the analogous macro economical and financial results were “achieved” just in three weeks.”(Roubini N., 2020: 1-2).

„The tempo of the world's economic growth had been quite low even earlier of the virus attack – it was only within the 2% and thus, it is not difficult to understand what can happen in case if it turns impossible to defeat the pandemic as soon as possible”(Casselman, 2020: 2).

As it is pointed in the report of the UNU WIDER (**United Nations University, World Institute for Development Economics Research**) the

nowadays poverty indexes can come back to the indexes documented 30 years ago. It can happen that additionally, in total about half a billion people will appear beyond the poverty line.”(Summer, Hoy, Ortiz-Juarez, 2020: 2).

The world economics was hit by the pandemic very seriously, the incomes decreased globally, and correspondingly, the amount of money which the Georgian citizens, working in the different countries all over the world used to send steadily to their families, found themselves in the difficulties as the working places reduced all over the world; for example, in Italy almost all the activities were restrained which were the working places for the immigrants and this influenced the amount of money transfers which represented the important financial flow. In its turn, decreasing of the monetary flow caused diminishing of the foreign currency delivery.

The pandemic of the new coronavirus (Covid-19) turned to be an unexpected challenge for the whole world. The scale of the disease is unprecedented. Georgia, the Country, as a part of the open world, due to the number of the reasons, the economical challenges among the others, turned to be in the complex situation. In the circumstances where we have the perspectives of the possible humanitarian and economic collapse, the detailed and thorough anticipation of the humanitarian as well as economical damages according the existing data is almost impossible.

The pandemic crisis, if it is prolonged, can obviously bring considerable damage on both - macro and micro economics. Generally, there exist different views about the question what kind and what scales the responsive measures should be. The character of those views depends on different ideological approaches.

Basically, in the crisis situations, the different governments parallel to growth of expenses reduce the refunding rates in order to balance and stimulate economically the reduced requests caused by the crisis, in such way that the real sector of economics retains the position near to balanced during the crisis/recession period.

Thus, every country tries to determine the amount of the debt according their abilities and to use this amount of debt for the right way of the stimulation of the country's economy. As a rule, giving the amount of debt which exceeds the abilities of the economics, turns the direct cause of the crisis. It goes without saying that the larger the country's economy is, the larger resources it has to fulfill debt repaying obligations. As for the countries of minor economies which would gather certain amounts of debts anyway, without any strategies, and the economic results of using those debts are almost unnoted.

But despite all we have just mentioned, the highly developed countries are also trying to work towards reducing the debts of the other countries, for example: for the Euro-zone countries, there is quite strict policies are used in relation of the debts payments: if a country is eager to be within the Euro zone, its foreign debt should not exceed 60% of its GDP.

The gross foreign debt of Georgia according to the data of 31st December 2020, amounted up to 7,5 billion US dollars (24, 6 billion Georgian GEL) (see Table1.1+1.2).

Economical Crisis Caused By Corona-Virus Pandemic And The Tendencies ...

External Public Debt of Georgia

Creditors	Currency	Debt Stock (thousand)					
		in Credit Currency		in USD		in GEL	
External Public Debt					7		24
		535 168				689 731	
Government External Debt					5		23
		7 162 138				467 463	
Multilateral					5		16
		010 415				417 126	
Asian Development Bank (ADB)	U	41	41			1	
	SD	0 024	0 024			343 484	
	S	46	66			2	
Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB)	DR	3 616	7 732			187 889	
	E	29	36			1	
	UR	7 896	5 783			198 525	
Council of Europe Development Bank (CEB)	U	38	38			12	
	SD	071	071			4 743	
	E	98	12			39	
European Bank For Reconstruction and Development (EBRD)	UR	912	1 453			7 952	
	E	2	3			10	
European Investment Bank (EIB)	UR	692	306			832	
	E	16	19			65	
European Union (EU)	UR	2 209	9 175			2 617	
	E	60	74			2	
International Bank For Reconstruction and Development (IBRD)	UR	2 901	0 295			425 650	
	E	13	16			53	
	UR	3 000	3 309			5 099	
International Development Association (IDA)	U	84	84			2	
	SD	6 508	6 508			773 669	
	E	23	28			93	
International Fund for Agriculture Development (IFAD)	UR	1 629	4 415			1 914	
	S	63	92			3	
International Monetary Fund (IMF)	DR	8 935	0 239			015 254	
	S	23	34			11	
	DR	664	082			1 673	
Nordic Environment Finance Corporation (NEFCO)	E	1	1			5	
	UR	418	741			704	
Bilateral	S	14	21			69	
	DR	7 000	1 719			3 720	
menia	Ar	2	2			8	
	SD	088	564			402	
Bilateral				1		5	
		650 025				406 472	
	U	5	5			17	
	SD	485	485			973	

Davit BİDZİNASHVİLİ

zerbaijan	A	U	5	5	17
ustria	A	E	15	19	62
hina	C	C	6	92	3
ance	Fr	E	47	58	1
ermany (KfW)	G	E	59	73	2
n	Ira	U	4	4	13
pan	Ja	JP	22	21	71
azakstan	K	U	8	8	28
uwait	K	K	2	9	30
etherlands	N	E	31	39	1
ussia	R	U	40	40	13
rkey	Tu	U	10	10	34
rkmennistan	Tu	U	21	21	69
kraine	U	U	47	47	15
nited State	U	U	15	15	50
zbekistan	U	U	52	52	16
Bonds			500 000	1 638 300	
robond	Eu	U	50	50	1
Guaranteed			1 698	5 564	
Germany (KfW)	UR	E	1	1	5
External Debt of National Bank of Georgia			373 030	222 269	1
საერთაშორისო სავალუტო ფონდი (IMF) International Monetary Fund	DR	S	25	37	1

Public Debt Management Department
Ministry of Finance of Georgia

E		
UR	1,2279	USD
S		
DR	1,4403	USD
C		
NY	0,1533	USD
JP		
Y	0,0097	USD
K		
WD	3,2830	USD
U		
SD	1,0000	USD

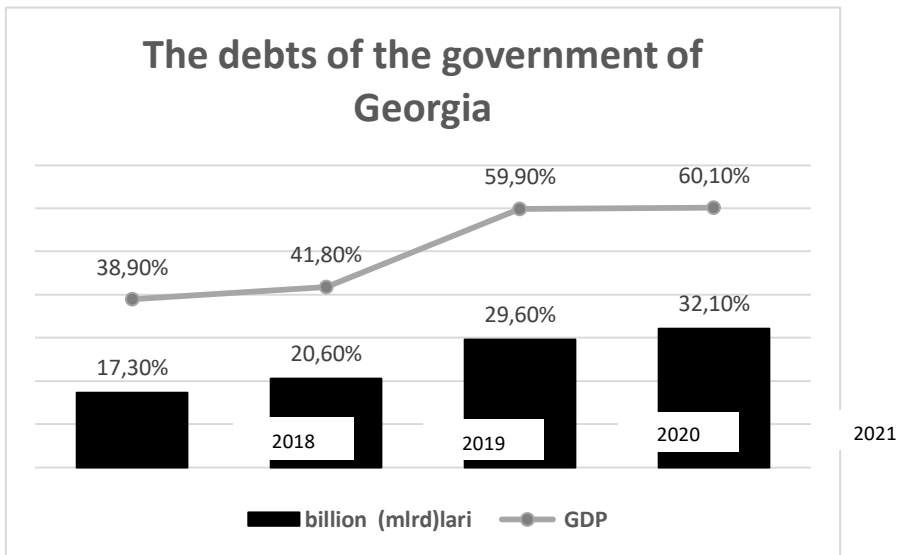
Economical Crisis Caused By Corona-Virus Pandemic And The Tendencies ...

U
SD 3,2766 GEL

The Parliament of Georgia approved the most critical budget in comparison with the budgets of the last 11 years. Its parameters clearly show that the year 2021 and some following years are expected to be seriously hard.

The deficit of the State budget of 2021 makes up to 4,1 billion GEL which means 7,7% of the GDP, instead of 3% which is allowed by the organic law of the “free economy” and we should cover 2,5 billion dollars out of the mentioned sum again through taking the new foreign debt. As for the 1, 6 billion GELS this sum must be paid from the rest of the budget of 2020, which also remained from the foreign debt taken by the government the last year.

In 2021 the government will take additional debt which will mount to 5,3 billion dollars but at the same time, 2.8 must be paid to cover the earlier debts. It means that the next year the debts of the Georgian government will go as forecasted to 32,1 billion dollars which will make up 60,1 - 60,8% of the GDP. According to the above mentioned, it is the first time that the amount of the foreign debt will go beyond the limit of 60% which is considered the critical point of the GDP; (see Table 2).

According the 2021 budget of Georgia, the country’s economy should grow up at least for 0, 3% and this must happen at the background of 5% loss in economy in 2020.

The incomes of the State budget make up 16, 8 billion GELS and this is for 1, 7 billion GELS less than the incomes in 2020. This loss is conditioned by the fact that the foreign debts taken by the government will make 8 billion dollars at the

end of 2020 and additionally, in 2021, this amount will reach up to 5, 3 billion dollars as it is planned already.

The payments for the budget of the year 2021 are increased by 2, 5 billion dollars and will go up to 18, 4 billions out of which the expenditures. Grow up by 222 billion GELS. The taxis are increased most of all as a result of paying the debts in amount of 2, 8 billion dollars.

According the State budget of 2021, the next year, and the government will begin to cover the Euro-obligations issued in 2008 summing up to 500 million dollars for which new obligations of new obligations summing 1,657 million GEL.

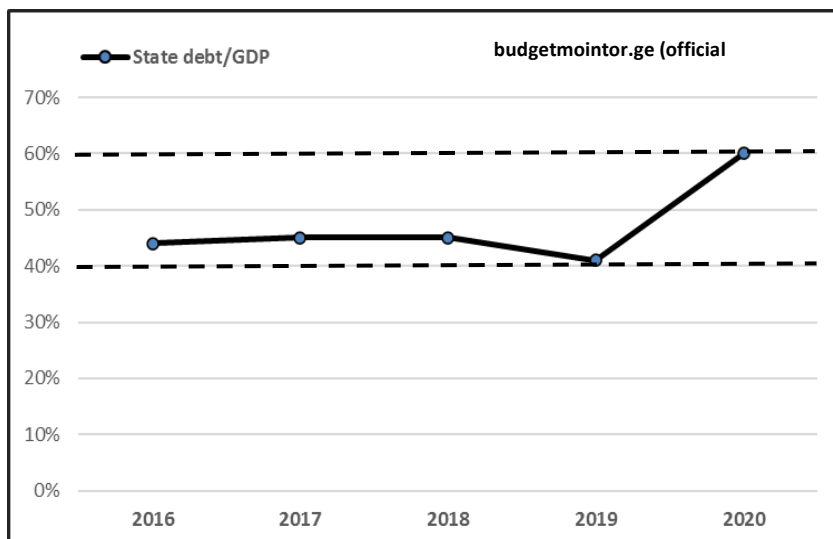
In the new budget for 2021, as much as 3, 3 GEL are taken to be the oriented exchange course to one USA dollar and 3% is admitted as the inflation rate.

The foreign debts of the Georgian government represent 80% of the whole amount of the debts. In case of devaluation of the rate of lari, the foreign debts expressed in the Georgian lari and its ratio to the GDP will grow up once more. Along with the devaluation of Georgian national currency, Lari, the growing budget deficit of Georgia also causes growing of the foreign debts.

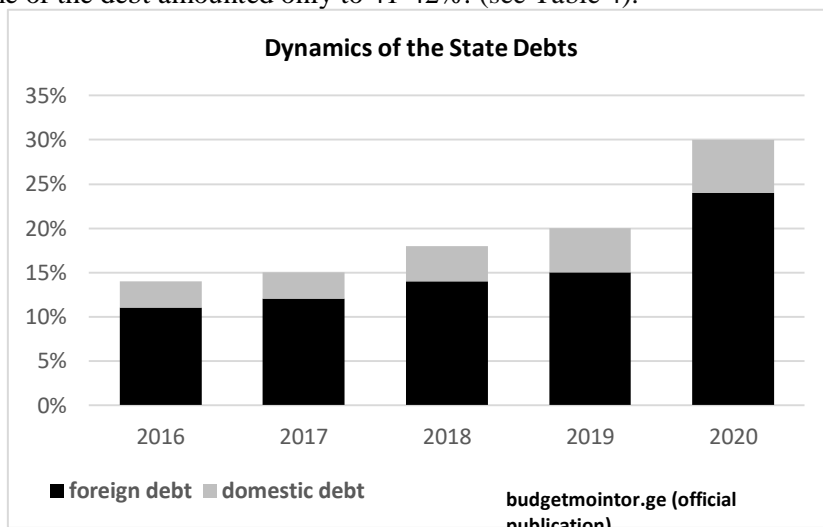
The little amount of the State debt in the minor developing countries is considered to be one of the parameters showing the right development of the economics of the country. The less the State's debts are, the higher is the trust and interest of the foreign investors to that country. In 2011 the parliament of Georgia adopted the organic (constitutional) law on the economical freedom according to which the State debt should not exceed 60% of the GDP. Later, the term "state debt" was changed by the "government in the law of the economical freedom and the budget deficit was stated within 3%.

According the budget of 2021, the deficit, resulted from the growth of the State debt, will be up to 7,7 percents of the GDP, which contradicts the requirements of the organic law; the same can be said about the State debt – about 32 billion dollars which compiles 60,1 percent of the GDP. (see Table 3).

Economical Crisis Caused By Corona-Virus Pandemic And The Tendencies ...

In our opinion, it is necessary for the government to renew the strategy of debt control. It should reflect the view of the government about how to return the volume of the debt to the pre-crisis period. It was only as long as a year ago that the volume of the debt amounted only to 41-42%. (see Table 4).

In 2020, the Georgian government took the inner debt which exceeded the debt amount considered in the budget as much as by 176 million dollars. According the document published by State treasury, instead of 1.85 billion dollars, the inner debt made up 2.026 billion dollars last year.

The Georgian government took new responsibilities summing up to 7, 28 billion dollars, in 2020.

Nowadays the foreign debt of the State makes total 8, 9 billion USD (29,3 billion GEL) which means 54,6 percents of the GDP. Out of this sum of money, the debt of the government sector represents 6,8 billion USD (22.2 billion GEL) which is 41,4% of the GDP); the obligations of the National Bank compound 457,8 million USD (1,5 billion GEL); (GDP 2.8%) and as for the State produced obligations and loans they are correspondingly, 794.9 million USD and 2.6 billion GEL; this makes 4,9 % of GDP) and 904.4 million USD (3.0 billion GEL; 5,5 % of GDP).

The foreign debt of the bank sector sums up to 4,4 billion USD (14.6 billion USD; 27,2 \$ of the GDP); the foreign debts of the other sectors represents 4.7 billion USD (15,6 billion GEL; 29, 1 GDP) and also, different inter companies debts summed up to 3,3 billion USD, (10.7 billion GEL and 19.9% of GDP). 91,7% of the total foreign debt is denominated by the foreign currency.

It is the sad reality that 80% of all the Georgia's debts are represent by the foreign debts. I cannot remember any successful country, the debts of which are more than 30- 40% of the instances represent the foreign debts. They have mostly only the inner debts; we can name here the USA, Japan or other highly developed countries which have even 100% of debts but those are only inner, domestic debts which do not cause leaking of sums of money from the country and they do not contain currency risks.

According the present situation, it is dangerous for Georgia to have the debt exceeding the mark of 60%; this will include serious risks for the GDP and we need to diminish the rates of debt. The debt is a serious risk. During the some recent years we had a healthy economic growth The experts often note that the growth of 5% is quite satisfactory for our economics but we should consider at what cost we will have the mentioned 5%? The answer is: at the cost of low deficit, growing debt, remarkable improvement in current accounts and trading balance. In such case the growth by 5% is much better than the growth of 7% and the high deficit. Those years were the years of very healthy economics – we had the frame of approximately 40% and now we have the challenge where we just have jumped up to 60%; this fact is an alert though it means that in the next years we should be very careful as not to let the debts go even higher. In the ideal situation this goal will be reached in the next 4 or 5 years.

The structure of the foreign debts of Georgia is expected at the end of 2021 as shown below:

The credit balance of Georgia to the international financial institutions:

- World Bank (WB) - 6,689,701,000 GEL;
- Asian Development Bank (ADB) - 6,261,402,000 GEL;
- Europe Investment Bank (EIB) - 2,793,372,000 GEL;
- European Union (EU) - 820,893,000 GEL
- European Bank of Reconstruction and Development (EBRD) - 781,278,000 GEL;
- Asia Infrastructure Investment Bank (AIIB) - 721,070,000 GEL

Economical Crisis Caused By Corona-Virus Pandemic And The Tendencies ...

- International Monetary Fund (IMF) - 694,270,000 GEL;
- International Fund of Agriculture development (IFAD) - 128,874,000 GEL;
- Council of European Development Bank (CEB) - 12,026,000 GEL;
- Nordic Environment Financial Corporation (NEFCO) - 8,717,000 GEL;

The credit balance to the different countries:

- Germany- 2,580,477,000 GEL;
- France - 2,009,820,000 GEL;
- Japan - 685,506,000 GEL;
- Russia - 94,826,000 GEL;
- Austrias - 57,141,000 GEL;
- The USA - 43,573,000 GEL;
- Kuwait - 33,473,000 GEL;
- Turkey - 27,013,000 GEL;
- Kazakhstan- 15,091,000 GEL;
- Azerbaijan - 13,873,000 GEL;
- Armenia - 12,238,000 GEL;
- Iran - 10,119,000 GEL;
- China - 1,512,000 GEL;
- Turkmenistan - 699,000 GEL;
- Netherlands - 340,000 GEL.

The Eurobond balance - 1,656,850,000 GEL;

Inner debt balance :

- Treasury liabilities of the Ministry of Finances of Georgia - 600,000,000 GEL;
- Treasury bonds of the Ministry of Finances of Georgia - 5,033,000,000 GEL;

Summing up of the inner and foreign debts - 32,111,495,000 GEL

According the current situation, Georgia is not under the immediate threat of the default. Our potential is enough to observe the future optimistically. Though the situation is serious yet it cannot be perceived as tragic. We consider that there are some ways and better perspectives of improving the present situation. Economic growth and progress of the country are the ways of overcoming the difficult situation. In case everything goes well, the economists predict the growth of economy in 5% the next year and 5,5% the following year. We think it is quite achievable for Georgia.

The shock of pandemic drew the economic situation back and even when some enterprises returned to work it could not make notable results. It should be taken in consideration that to regain the past achievements is not an easy work. The

perspectives of 2-year economy growth were put down by the pandemic lockdown. These 2 years will be considered as omitted out of the economical progress.

Consequently, in the given situation, we should consider attraction of the foreign help obligations to be the most important constituent to retain the economic development. It is clear that those amounts of finances cannot be enough and we should make great efforts to restructuring the past financial obligations alongside with taking the new debts. The coming flows of money should be grow and parallel to it, the process of outgoing of the resources should be postponed.

References

- Roubini N., (2020), This is what the economic fallout from coronavirus could look like, World economic forum, New York University, 1-2;
- Casselmann B., (2020), Will the Coronavirus Cause a Recession? Keep Your Eye on the Barbershops. The New York Times, 2;
- Summer A., Hoy Ch., Ortiz-Juarez Ed., (2020), Estimates of the impact of COVID-19 on global poverty, WIDER Working Paper 2020/43, 2;
- Bidzinashvili D., (2020) „Financial Problems Caused by the Situation of Corona-Virus (COVID-19) and the Ways of Coping with those Problems in Georgia’’; specialized scientific and practical journal - „Black Sea Economic Studies’’; Black Sea Research Institute Of Economy And Innovation; Odessa, Ukraine, №59, 111-116;

<http://geostat.ge>

<http://mof.ge>

<https://www.ge.undp.org/content/georgia/ka/home/coronavirus.html>

https://idfi.ge/ge/pandemics_and_corruption_risks

<https://forbes.ge/news/8184/koronavirusis-pandemia-mTel-msoflios-SesaZloa-4trilioni-dolari-daujdes>

<https://www.bpn.ge/>

<https://agora.ge/new/32184-saqartveloshi-koronavirusis-gavrcelebis-prognozi-noemberidekemberi>

<https://agora.ge/new/27750-ra-aris-sagareo-vali-da-rogoria-am-mkhriv-saqartvelos-mdgomareoba-skhva->

TARİHÇİLERİN KUTBU PROF. DR. HALİL İNALCIK İLE SÖYLEŞİ

INTERWIEV WITH PROF. DR. HALİL İNALCIK WHO IS THE PILLARS OF HISTORIANS

ИНТЕРВЬЮ С НАСТАВНИКОМ ИСТОРИКОВ ХАЛИЛОМ ИНАЛДЖЫК

İhsan TAYHANI*

ÖZET

Lefke Avrupa Üniversitesi Tarih Bölümü olarak 27-30 Nisan 2015 tarihleri arasında, Prof. Dr. Halil İnalçık onuruna “Kıbrıs Türkünde Demokrasi Kültürü ve Kıbrıs Demokrasi Tarihi” konulu uluslararası bir kongre düzenlemiştik.

Prof. Dr. Halil İnalçık’ın akademik çalışmaları içerisinde Kıbrıs’ın özel bir yerinin olduğu biliniyor. Kıbrıs’a ilişkin çalışmaları içerisinde Osmanlı’nın Kıbrıs’taki 307 yıllık hâkimiyeti sırasında tutulmuş olan “Tahrir Defterleri” son derece önemlidir. İnalçık, söz konusu kayıtlar üzerinde uzun yılları alan bir çalışmadan sonra T.C. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı’nın yayını olarak “Kıbrıs Tahrir Defterleri: Mufassal, İcmâl ve Derdest” başlığı altında tıpkıbasımını gerçekleştirerek çok sevdiği Kıbrıs’a olan borcunu ödemişti. İnalçık, düzenlemiş olduğumuz kongre sürecinden önce anılan kapsamlı eserden on nüshayı bize göndermiş, biz de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde ilgili birimlere iletmış ve arşivlerdeki yerini almasını sağlamıştık.

Hayattan ayrılmadan birkaç ay önce (25. 07. 2016), 8 Mart 2016 tarihinde duayen büyüğümüz, saygın bilim insanı Prof. Dr. Halil İnalçık hocamızı Bilkent Üniversitesi Yerleşkesindeki konutunda ziyaret ederek kongre “Bildiriler Kitabı”nı kendilerine takdim etmenin de onurunu tatmıştık.

Bu çalışmada, söz konusu ziyaret sırasındaki yaklaşık bir saatlik söyleşiyi deşifre etmek suretiyle örnek bilim insanı Prof. Dr. Halil İnalçık anısına tarihe not düşülmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Prof. Dr. Halil İnalçık; Kongre; Söyleşi; Lefke Avrupa Üniversitesi; Tarihçi

ABSTRACT

* ORCID: [0000-0002-0287-8605](https://orcid.org/0000-0002-0287-8605), Doç. Dr., Lefke Avrupa Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı, KKTC.

drihsan_tayhani@yahoo.co.uk/itayhani@eul.edu.tr

Tarihçilerin Kutbu Prof. Dr. Halil İNALCIK ile söyleşi

An international congress subjected “Democracy Culture of Turkish Cypriots and Cyprus Democracy History” had been organized in honour of Prof. Dr. Halil İnalçık by the History Department of Faculty of Arts and Sciences, European University of Lefke among the dates of 27-30 April 2015.

We had visited our well-established historian, estimated scholar person, Prof. Dr. Halil İnalçık at his private flat on Bilkent University Campus on 8th March, 2016 that is a few months before he passed away (25. 07. 2016) and presented himself the “The Congress Papers Book”.

In this study, it is aimed to make a note of history by publishing the mentioned interview which lasted approximately for an hour.

Key Words: Prof. Dr. Halil İnalçık, Congress, Interview, European University of Lefke, Historian

АННОТАЦИЯ

Исторический факультет Европейского университета Лefке в честь профессора Халила Инналджика 27-30 апреля 2015-го года организовал международный конгресс на тему “Культура демократии у турок-киприотов и история демократии на Кипре”.

Известно, что Кипр занимает особое место в академических исследованиях Халила Инналджика. “Османские налоговые ведомости”, составленные в течении 307 лет османского владычества на Кипре, являются чрезвычайно важными документами. Инналджик, после долгих лет работы над этими записями, как публикации отдела архивов Главного управления земельной собственности и кадастра Турецкой республики издал факсимиле названных ведомостей – “Обширные, краткие и юридические Османские налоговые ведомости Кипра”. Этим, он выплатил долг Кипру, которого очень любил. Инналджик прислал нам десять копий вышеупомянутой комплексной работы перед организованным нами конгрессом. Мы отправили указанные труды в соответствующие органы Турецкой Республики Северного Кипра и позаботились о том, чтобы они заняли своё место в архивах.

За несколько месяцев до его ухода из жизни (25.07.2016), 8 марта 2016 года мы посетили нашу старейшину, уважаемого ученого и учителя профессора Халила Инналджика в его резиденции в кампусе Билькентского университета и передали ему сборник трудов нашего конгресса.

В нижеследующая статья является интервью с образцовым ученым профессором Халилом Инналджиком. Она длилась в течении одного часа. Цель статьи, сделать историческую запись в память о Халиле Инналджике.

Ключевые слова: профессор Халил Инналджик, конгресс, опрос, Европейский университет Лefке, историк

Giriş

Lefke Avrupa Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü olarak 27- 30 Nisan 2015 tarihleri arasında, Prof. Dr. Halil İnalçık hocamızın onuruna olmak üzere “*Kıbrıs Türkinde Demokrasi Kültürü ve Kıbrıs Demokrasi Tarihi*” konulu II. Uluslararası LAÜ Tarih Kongresi’ni düzenlemiş, anılan kongrede sunulan bildirimleri ve İnalçık hocamızın kongre mesajını içeren “*Bildiriler Kitabı*” nı da 2016 Şubat ayında yayımlamıştık. Söz konusu kitabı, kendileri hayatta iken takdim etmek istemiş ve Bilkent Üniversitesi bünyesinde bulunan “*Prof. Dr. Halil*

İnalcık Ottoman Research Center”sorumlu müdürü Sayın Uzm. Ali Işık’tan randevu talep etmiştik. Ali Bey, 08. 03. 2016 tarihinde, saat 11.30’da hocamızla görüşebilme zeminini hazırlamıştı. Aynı gün, sabah erken saatteki bir uçakla adadan ayrılırken oldukça heyecanlı olduğumu söylemeliyim. Eserleri ile tanıdığım, bilimsel anlamda beslendiğim Sayın İnalcık ile yüz yüze görüşecektim. Öngörülen saatten önce Bilkent’e vardım ve Ali Işık Beyle birlikte ikâmet ettiği konutunda, bizi beklemekte olan Sayın Halil İnalcık Hocamızın ziyaretine gittik. Bizi, yarattığı çok samimi ve sıcak bir ortamda karşılayan Sayın İnalcık ile - şans eseri- bir saatten fazla çok yönlü sohbet etme olanağı bulduk. Öncelikle, 27-30 Nisan 2015 tarihleri arasında onuruna düzenlemiş olduğumuz kongremizin Bildiriler Kitabı’nı kendilerine bizzat takdim etmekten duyduğumuz mutluluğu dile getirdik.

Sayın İnalcık da, Kıbrıs’ta, Lefke Avrupa Üniversitesi’nde kendisi onuruna düzenlenen kongremizi anlamlı bulduğunu, akademik çalışmalarında Kıbrıs’a da yer veren bir bilim adamı olarak son derece mutlu olduğunu vurgulayarak, emeği geçen herkese teşekkür etti ve taktirlerini dile getirdi.

Arkasından, yüz yıllık meslek çınarı, Tarih disiplininde önemli bir köşe taşı olan İnalcık hocamızın, hem Kıbrıs’a yönelik hem de mesleki açıdan öğrencilerimize yönelik önerilerini almaya çalıştık. 2016 Mart ayı başındaki söyleşimizde; rahmetli hocamızın Gerek Kıbrıs’a gerekse Türkiye’ye ilişkin kimi kaygılarınının olduğunu gördük. Sayın İnalcık, cumhuriyetin kuruluş felsefesinden uzaklaşmaması, Atatürkçü politikaların içtenlikle uygulanması ve her alanda onun yolundan gidilmesi ile esenliğe çıkılabileceğini özenle vurgulamıştı.

Ölümünden birkaç ay önce, 100 yaşında, % 85 görme yeteneğini kaybetmiş bir bilim insanının, çeşitli sağlık sorunlarına rağmen kimi projelere yön verdiğini, doğup büyüdüğü topraklara, yetiştiği Atatürk Cumhuriyeti’ne borç ödemeye çalıştığını görmüş olmanın ve o unutulmaz sohbetin mutluluğu içerisinde adaya dönmüştük.

Duayen büyüğümüz, eşsiz yurtsever Prof. Dr. Halil İnalcık hocamızın yaşamı, kuşkusuz sayısız derslerle doludur. Biz, onun yukarıda vurgulandığı gibi doğup büyüdüğü topraklara, yetiştiği Atatürk Cumhuriyeti’ne ”borç ödeme” duyarlılığını ve “bilimsel ahlâk” titizliğini gelecek kuşaklara aktarmak için hayattan ayrılmadan birkaç ay önce, 08 Mart 2016 tarihinde, Bilkent Üniversitesi Yerleşkesi’ndeki konutunda yapmış olduğumuz aşağıdaki söyleşiyi yayımlamak suretiyle tarihe not düşmeyi bir ödev biliyoruz.

Prof. Dr. Halil İnalcık ile söyleşi

Tarih : 08. 03. 2016

Yer : Prof. Dr. Halil İnalcık’ın konutu/ Bilkent Üniversitesi

Saat : 11.00-12.00

Halil İnalcık: Hoşgeldiniz Tayhani Bey, zâtı âliniz Lefke Avrupa Üniversitesi tarih bölümü başkanıyız, değil mi?

İhsan Tayhani: *Acizane efendim.*

Şu anda üniversitenizin kaç öğrencisi var?

Toplamda 7000 civarında öğrencimiz var hocam.

Tarihçilerin Kutbu Prof. Dr. Halil İNALCIK ile söyleşi

Bunların çoğu burslu mudur?

Üniversitemiz bir vakıf üniversitesidir. Dolayısıyla bütünüyle kâr amacı gütmeyen bir üniversite konumundadır. Ama öğrenciler bir miktar harç ödüyorlar.

Yabancı miktarı nedir, bunlar hangi ülkelerden geliyorlar?

Daha çok üçüncü dünya ülkelerinden öğrenci geliyor. Nijerya, Kenya, Gana gibi Afrika ülkelerinden öğrencilerimiz var. Son zamanlarda Orta Doğu ülkelerinden de öğrenci gelmeye başladı.

Arap var mı?

Evet. Örneğin, Irak ve Suriye gibi ülkelerden de öğrenci geliyor.

Uluslararası bir camia söz konusu yani.

Evet. Ama öğrencilerimizin büyük çoğunluğu Türkiye'den gelen öğrencilerdir.

Hocaların kaçta kaç Kıbrıslıdır?

Yarısı diyebiliriz, Sayın Hocam.

“Kıbrıs Tahrir Defterleri” kitaplarımızı aldınız, değil mi? Kaç adet göndermiştik?

On adetti efendim. Bunlardan birini KKTC. Milli Arşiv Müdürlüğü'ne, birini Lefkoşa'daki Milli Kütüphane'ye, üç adet de üniversitemiz kütüphanesine verdik. Diğerleri de bölüm bünyesinde bulunuyor.

Onu sorayım, Kıbrıs'ta “Kadı Sicilleri” iyi muhafaza ediliyor mu? Biliyorsunuz Kıbrıs için önemli bir arşivdir.

Öyle efendim.

Bir kopyasını alıp, güvenli bir yere koymak lazım Allah korusun. Bir yangın olur, bir şey olur. Oranın tarihidir malum.

Haklısınız, yetkililere hatırlatalım efendim.

Hatta Meclis'e, “Halil İnalıcık'ın arzusudur” diye iletirseniz memnun olurum. Meclis nasıl adlandırılıyordu orada?

“Cumhuriyet Meclisi” olarak adlandırılır efendim.

Evet, bunu oraya, Meclis Başkanlığı'na iletmekte fayda var.

Baş üstüne efendim. Adaya döndükten sonra bu konuda bir girişimde bulunacağım.

Aslında o çalışmayı Kıbrıs Rum Yönetimi'ne de vermek gerekir. Bu doğrultuda bir girişiminiz oldu mu?

Kitapları gönderdiğiniz zaman bu doğrultudaki bilgi notunuzu almıştım. Fakat biliyorsunuz efendim, bizler Güney'e geçemiyoruz. Bu nedenle doğrudan bir girişimde bulunamadık. Ancak hükümet aracılığı ile verilebilir. Ankara'dan döndükten sonra üniversitemiz Rektörlüğü aracılığı ile KKTC. Hükümeti'ne ulaştırmaya çalışacağım.

Biliyorsunuz çalışmamız, genel olarak Kıbrıs'ın sicilidir. Rumların da bilmesi gerekir. Özellikle taraflar arasındaki görüşmelerin devam ettiği bu dönemde son derece ufuk açıcı olur diye düşünüyorum.

Haklısınız. Ellerinize ve yüreğinize sağlık efendim. Belirttiğiniz gibi çalışmamızın, toprak meselesinin konuşulduğu müzakerelerde son derece önemli ve sağlam bir dayanak ve kanıt olarak dikkate alınması gerekir.

Hatırlarsınız, zaten çalışmamız yayımlandıktan sonra orada da büyük akis yapmıştı.

Doğru. O halde içeriğini onlar da görmeli ve incelemeliler. Bu nedenle gündemimizde tutacak ve Güney Rum Yönetimi'ne de ulaştırılması için çaba

göstereceğiz. Bu arada çalışmanızı, az evvel değindiğim gibi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Milli Arşiv'e ve Milli Kütüphane'ye takdim ettiğimizin, KKTC basınında geniş olarak yer aldığını söylemeliyim Sayın Hocam.

Öyle mi? O halde o gazetelerin bir kopyasını bizim merkeze gönderir misiniz lütfen?

Hay hay hocam. Onu ihmal ettim, döner dönmez göndereceğim.

Biliyorsunuz. O, bizim oradaki devletimizin tapu kayıdıdır.

Öyle Hocam. Kıbrıs ağzıyla söylersek, Kıbrıs'ın koçanıdır.

Öğrencileriniz de yararlanabilir. Onları okuyabilecek düzeyde öğrencileriniz var mı?

Malum bölümde Osmanlıca derslerimiz var. Ama şu anda söz konusu değerli çalışmanızı okuyacak bir düzeylerinin olduğunu söyleyemem.

Tayhani Bey, Sayın Denктаş benim dostumdu. Kıbrıs'ı onunla birlikte gezmiştik.

Evet Sayın Hocam, Denктаş ile ilgili unutamadığınız bir anınız var mı?

Olmaz mı, var. Sözünü ettiğim o geziler, bazen bir toplantıya dönüşüyordu. Rahmetli Denктаş konuşuyordu. Bir keresinde Lefkoşa'daki bir toplantıda kendisi güzel bir nutuk verdi. Bana döndü, siz de bir şeyler söyleyin hocam dedi. Kendisi bir devlet adamı, bir siyaset adamı olarak o kadar mükemmel bir konuşma yapmıştı ki, açıkçası ondan sonra ilgi toplayacak bir konuşma yapmak zordu. Neden bahsedeyim diye bir an düşündüm, aklıma bir şey de gelmedi o an. Karşılıklı baktık ve güldük... Bu bir latife oldu. Bu olayı gayet iyi hatırlıyorum. Denктаş, büyük bir vatanperverdi. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni yaratan odur.

Öyle. O, eşsiz bir vatansever ve dava adamıydı.

Allah gani gani rahmet etsin. Hakikaten kendisini Kıbrıs davasına adayan bir liderdi.

Efendim, ben de acizane adada göreve başladıktan sonra dostluğunu kazanmıştım. Kaybetmeden önceki son iki yılda kendisi ile periyodik görüşmeler yapmış ve Kaynak Yayınları tarafından basılan "Özgürlük Yolunda Bitmeyen Koşu" isimli bir kitap çıkarmıştık.

Öyle mi? Tebrik ediyorum. Bu arada size bir bitki çayı ikram edelim mi, Tayhani Bey?

Eksik olmayın değerli hocam. Size gelmeden Ali Beyle (Ali Işık) beraber bir kahve içmiştik. Zamanınızı almak, sizi daha fazla yormak istemem.

Yok, yok estağfurullah. Ben çok heyecanlandım. Teşekkür ediyorum.

Asıl ben size teşekkür ediyorum efendim.

Kıbrıs'ın nüfus yapısı ile ilgili bir makale çalışmam var biliyorsunuz. Yani bir hayli yazdım. Ayrıca Kıbrıs'tan öğrencilerim oldu.

Biliyorum hocam. Rahmetli Vehbi Zeki Serter hocamız, eski Turizm ve Kültür Bakanı, edebiyatçı yazar İsmail Bozkurt, KKTC eski Dışişleri bakanlarından Taner Etkin sizin öğrencileriniz. Sayın Hocam, kongremize gönderdiğiniz mesajınız salonda çok ilgi gördü. Kongrede bizzat ben okudum, çok anlamlıydı. Yüreğinize ve ellerinize sağlık.

Neler söylemişiz?

Tarihçilerin Kutbu Prof. Dr. Halil İNALCIK ile söyleşi

Kıbrıs ile ilgili son derece önemli ve güzel şeyler efendim. Ayrıca mesajınız, kongre kitabımızda da yer aldı.

Kongre kitabı bu değil mi? Bize lütfettiniz mi?

Etağfurullah efendim. Bu kitabı takdim etmek için sizi rahatsız etmişim. Bir fotoğraf karesi de lütfeder misiniz?

Tabii, şeref duyarım. Evet...“Lefke Avrupa Üniversitesi II. Uluslararası LAÜ Tarih Kongresi” çok güzel bir çalışma olmuş.

Sizin desteğinizle efendim. Burada zatı âlinizin tam sayfa bir fotoğrafınız var. Burada özgeçmişiniz, burada da kongremize göndermiş olduğunuz değerli mesajınız yer alıyor. Kongre planlaması şöyle oldu: Her oturumu hayatta olmayan Kıbrıslı bir değere adadık. Örneğin, Dr. Küçük oturumu, Rauf Raif Denktaş oturumu, Faiz Kaymak oturumu, Osman Örek oturumu ve onun dışında az evvel sözünü ettiğimiz, öğrenciniz Vehbi Zeki Serter oturumu gibi... Yine Kıbrıs'ın önemli toplum önderlerinden Necati Özkan, bir oturumu da ona adadık. Bu planlama çok takdir gördü.

Muhakkak, muhakkak öyle. Tebrik ediyorum. Adada bir hayli üniversite oldu galiba, hangileri var?

Şu an için toplam on bir üniversite var. Lefke'de bizim üniversitemiz, yani “Lefke Avrupa Üniversitesi”, Girne'de “Girne Amerikan Üniversitesi”, Lefkoşa'da “Yakın Doğu Üniversitesi” ve “Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi”, Mağusa'da “Doğu Akdeniz Üniversitesi” ki o da bir vakıf üniversitesidir. İlk planda akla gelenler bunlar hocam, ama daha var.

Şu anda bizim Türk tarafının nüfusu ne kadar?

Son nüfus sayımına göre(2016) 280.000 nüfus var. Toplamda, yani öğrenci ve askerlerle birlikte 400.000'i buluyor.

Biliyorsunuz bizim tarihimizde gâza ananesi vardır. Sizler halâ gâzilersiniz orada...

[Burada gülerek; ‘Evet, evet gâzilersiniz orada ... çok yaşayın Kıbrıslı vatandaşlarımız’ diyor.]

Kıbrıs'ı seviyoruz Sayın Hocam. Orada hizmet etmeyi onurlu bir görev biliyoruz.

Yabancıların durumu nedir adada? Yani yabancı da var mı?

Evet var. Özellikle İngilizler çoğunlukta. Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan bir hayli yabancı var.

Tahrir Defterleri çalışmamızı onlara da gösterin lütfen. Özellikle araştırma yapanlar görmeli. Çünkü daha önce dediğimiz gibi onlar bizim tapu kayıtlarımız.

Haklısınız Hocam, görmeliler. Daha çok orada yaşayan, mülk sahibi yerleşik İngilizler var. Ayrıca tatil amacıyla gelenler de var.

Sayı olarak ne kadarlar acaba?

İngilizlerin nüfusuna ilişkin bir sayı veremiyorum hocam, ancak özellikle Girne'de yerleşik olan azımsanamayacak bir nüfus var. Çünkü iklim güzel, doğa güzel... Örneğin şu anda kısa pantolonlarla, kısa kollu tişörtlerle filan dolaşıp, tadını çıkarıyorlar.

Çıkarınlar bakalım! Tayhani Bey sizi bu kongre çalışmamızdan dolayı vallahi tebrik ederim. Büyük bir fedekârlık doğrusu.

Etağfurullah Sayın hocam. Sizden güç alarak gerçekleştirdik.

[Sayın İnalçık, takdim ettiğimiz kitabı karıştırmak suretiyle kişiler ve oturumlar hakkında bilgi alıyor. Vehbi Zeki Serter hocamızın fotoğrafını görünce, ha bu da bizim Vehbi ... öyle mi? Allah rahmet etsin diyor.]

Evet Hocam, maalesef 2014'te kaybettik. Bu da Sayın İsmail Bozkurt. Onun da kongre başlangıcında "Kıbrıs Demokrasi Tarihi" ile ilgili çok güzel bir sunuşu oldu. Tabii bu çalışma için çok önemli bir katkıydı. Ayrıca Sayın Hocam, daha önce değindiğim gibi o da Siyasal Bilgiler'den sizin öğrenciniz olmuş. Bu arada değerli hocam bu kongre kitabını size takdim ederken bir mesajla takdim etmek istedim. İzin verirseniz onu okumak istiyorum.

Lütfedersiniz.

Estağfurullah.[Burada aşağıya alıntılanan mesaj okundu.]

"Saygıdeğer Hocam,

Manevi desteğinizle güç ve anlam kattığınız, 27-30 Nisan 2015 tarihleri arasında düzenlediğimiz "Kıbrıs Türkünde Demokratik Kültür ve Kıbrıs Demokrasi Tarihi" konulu kongremizin "Bildiriler Kitabı"nı, yüz yıllık ömrünüze sığdırdığınız ve derin izler bırakan yüzlerce akademik çalışmalarınız arasında Kıbrıs'a da yer vermek suretiyle tüm Kıbrıslı Türkleri onurlandıran, tarihçilerin kutbu, rehberi, saygın bilim adamı siz, Prof. Dr. Halil İnalçık Hocama takdim etmenin mutluluğu içerisindeyim.

Doğup büyüdüğü topraklara, yetiştiği Atatürk Cumhuriyeti'ne "borç ödeme" duyarlılığımızı ve "bilimsel ahlâk ve titizliğinizi" genç meslektaşlarınıza aktarmayı bir ödev biliyoruz.

Üniversitem, tüm meslektaşlarım ve çok sevdiğiniz Kıbrıslı soydaşlarımız adına teşekkürümü yineliyor, saygılarımı sunuyorum." 08. 03. 2016

Doç. Dr. İhsan Tayhani
Lefke Avrupa Üniversitesi
Fen- Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü Başkanı

Çok teşekkür ediyorum. Bölüm Başkanlığı görevini beş yıldır sürdürüyorsunuz demiştiniz, değil mi?

Evet Sayın Hocam. Lefke Avrupa Üniversitesi'nde dokuzuncu yılım ve beş yıldır da Tarih Bölümü başkanlığı görevini yapmaya çalışıyorum.

[Halil İnalçık Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Müdürü Sayın Uzm. Ali Işık Bey'e dönerek; 'Tayhani Bey bir kere "beş yıldır" dedi, hafızama kaydettim, gördün mü?' diyor. Ali Bey de; 'zekâ bu hocam, zekâ. Bu hafıza hiç kimsede yok.' diye cevap veriyor. Hep birlikte gülüyoruz.]

Sayın Hocam, buraya gelirken sormayı düşünmüştüm aslında. Bunun sırrını lütfeder misiniz? Size özgü bir reçetesi olmalı, bunu bizimle paylaşır mısınız? Böyle sizin gibi zihnimizi nasıl berrak tutabiliriz?

Estağfurullah. Bizim bir bültenimiz çıkıyor, orada üç şeyden söz etmiştik. Evvela spor yapmak, yani yürümek.Çünkü bizler yüzbinlerce yıl yürümüşüz!

Öyle Hocam. Biz Türkler yürüten bir toplumuz.

Tarihçilerin Kutbu Prof. Dr. Halil İNALCIK ile söyleşi

Öyle malum! Şimdi ne yapıyoruz? Evden çıkıp arabamıza biniyoruz. İşten çıkınca aynı şekilde eve dönüyoruz. Döndükten sonra da asansöre biniyoruz. Böyle olmaz tabii...

Beslenme açısından özel bir uygulamanız var mı hocam?

Vallahi, yoğurda çok önem veririm. Mutlaka yoğurt yerim.

Sebze de ağırlıklıdır mutlaka...

Tabii bu yaşta, ilaçlar nedeniyle bazı sebzeler dokunuyor. Haliyle yiyemiyorum. Son olarak da herkes kendisine bir gaye edinmeli derim. Mesela ben şu eseri yapacağım. Kişinin, general olacağım, şu olacağım, bu olacağım gibi bir gayesi olmalı. Bu yapılırsa, zinde kalınır. Mesela sizin gayeniz nedir Tayhani Bey?

Benim gayem hep şu oldu Sayın Hocam: Kendim için değil de, hep toplum için ne yapabilirim kaygısı ile hareket ettim.

Çok güzel, çok güzel...

Örneğin, Türkiye’de iken, en verimli yıllarımı “Atatürkçü Düşünce Derneği”ne adadım diyebilirim. Manisa Şubesi’nin kurucu şube başkanlığını yaptım. İki dönem şube başkanlığım var. Bunun dışında yine iki dönem Ege Bölgesi’nden sorumlu Genel Yönetim Kurulu üyeliği yaptım. Bu dönemlerden birisi, eski Anayasa Mahkemesi Başkanı Sayın Yekta Güngör Özden’in Genel Başkanlığı dönemidir. Dolayısıyla toplamda on yıl toplumsal bir koşuşturma içinde olduğumu söyleyebilirim.

Çok güzel. İşte bu sizi mutlaka canlı tutmuştur.

Öyle Hocam. Son yıllarda da Kıbrıs’ta acaba hangi konuyu irdeleyebilirsiniz arayışı içerisinde oldum.

Bu eseriniz onu kanıtlıyor.

Estağfurullah efendim. Bugünlerde de “Kıbrıs Havaçılık Tarihi” üzerinde çalışıyorum. Çalışılmamış bir konu, umarım başarırız. [Söz konusu çalışmamız, Mayıs 2017’de yayınlandı.]

Ne kadar güzel. Tebrik ediyorum.

Acizane bunun gibi hedeflerimiz var.

Acizane olur mu? Bunlar çok güzel hedefler. Tebrik ediyorum. Bu demektir ki siz benim nasihatlerimi takip etmişsiniz.

Eğer öyleyse ne mutlu bana. Ama hiç bir zaman sizin gibi olamayız hocam.

Estağfurullah. Sözüünü ettiğiniz çalışmalar fevkalâde güzel. Bu kongre kitabını Kıbrıs’ta mı bastırdınız? Gerçekten güzel olmuş!

Evet Hocam, özenli bir çalışma oldu.

Şimdi orası (Kıbrıs) uluslararası olmuş. Tabii İngilizlerin de etkisi var.

Öyle Hocam. Malum İngilizlerin adada 82 yıllık bir egemenlikleri var. İster istemez bir etkilenme söz konusu.

Hükümler döneminde, yazısı var biliyorsunuz. Hani Kıbrıs’ın İngilizlere devri sırasında...

Abdülhamit’in değil mi hocam?

Evet. Üzerinde bir notu var...

Evet. Adanın İngilizlere devri sırasında, yani ada halâ bize ait gibi bir vurgu var. Abdülhamit'in Devir Fermanı'nda; ada belki kiralanıyor, ama halen bize ait gibi bir vurgu yer alıyor.

Sonra İngilizler, I. Dünya Harbi'nde adaya el koyuyorlar.

Öyle Hocam. 1914'te tek taraflı el koydular.

Tayhani Bey çok teşekkür ederim. Tebrik ederim, candan tebrik ederim. Bu ikinci kongrenizdi, değil mi?

Evet Hocam. Bu ikincisi, üç yılda bir gerçekleştirmeyi planlamıştık.

Çok güzel.

Sayın Hocam, sizin daha fazla zamanınızı almayalım.

Kitaplarımdan size vermek üzere bir hazırlık yapmıştım.

Lütfettiniz Sayın Hocam. İmzalı kitaplarınızı edineceğim için çok mutluyum.

Kendimi şanslı addediyorum.

[Bu arada telefonu çalıyor. Ahizeyi aldıktan sonra şöyle hitap ediyor: 'Taşkın'cığım merhaba, nasılsın? Ben iyiyim. Acelesi yok, acelesi yok canım. Cumartesi... Tabii Cumartesi 12.00'de gelebilir misin? Tabii onları konuşuruz. Alman kitabı nasıl gidiyor. Dizildi değil mi? Tamamı dizildi mi? Sağol canım, Cumartesi bekliyorum.' Bu arada kitapları imzalıyor. Prof. Dr. İhsan...]

Henüz profesör değilim hocam...

Olsun, olsun ben verdim...

Keşke öyle olsaydı, profesörlüğü sizden alsaydım hocam!

Olacak, olacak nasıl olsa o unvanı da alacaksınız.

[İmzalı kitaplarını verdikten sonra; izin verirsiniz ellerinizden öpmek istiyorum, diyorum.]

Tabii, tabii, sağolun. Bu arada yolculuğunuz nasıl geçti?

Çok rahattı, Sayın Hocam. Teşekkür ediyorum.

Bölümdeki tüm arkadaşlara selamlar... yine beklerim.

Tabii Hocam. Baş üstüne arkadaşlara aktaracağım. Her şey için teşekkür ediyorum.

Rica ederim.

[Götürdüğüm anı objesini takdim ettiğim zaman, burada kalacak. Zaten burası müze olacak diyor.]

Şeref verdiniz. Kitaba fotoğrafımı da koymuşsunuz. Bunlarla ebediyete erişiyoruz.

Sayın Hocam, siz zaten çalışmalarınızla o mutluluğa erişmiş durumdasınız.

Kıbrıs için çok çalıştım, çok mesai verdim.

Yüreğinize sağlık hocam... Size sağlıklı nice yıllar diliyorum. Çünkü üretiyorsunuz, ışık saçmaya devam ediyorsunuz inanılmaz bir biçimde...

Allah sizi de korusun.

Eksik olmayın. Bizim de dualarımız sizinle birlikte. Size sağlık ve mutluluk diliyoruz. Emirlerinizi bekliyoruz.

Şimdi Kıbrıs'a Ruslar sızmaya başladı... Bankalara el atmışlar.

Öyle Hocam. Ne kadar güzel yakından takip ediyorsunuz.

Bizler uyuyoruz!

Tarihçilerin Kutbu Prof. Dr. Halil İNALCIK ile söyleşi

Doğru Hocam, ne yazık ki uyuyoruz! Büyük güçlerin ada üzerinde büyük planları var. Bizim makro bir planımızın olduğu söylenemez. Bugünlerde Türkiye hakkında ne düşünüyorsunuz Sayın Hocam?

Bu sıkıntılı yıllar bitecektir diye düşünüyorum. Herkesi korkutup, sindiriyorlar. Aslında bu yöneticileri uyarmak istiyorum.

Gerekli Sayın Hocam. Dış politikada bir dizi büyük yanlışlar yapılıyor. Bir taraftan da içeride malum 90 yıllık enkazı kaldırıyoruz lafları dolaşıyor. Gerçekten ürkütücü bir gidiş var!

Sormayın, sormayın. Oysa, ancak Atatürkçü politikaların samimiyetle uygulanması ve Büyük Atatürk'ün yolundan gidilmesi ile esenliğe çıkılabilir. Allah ıslah etsin demekten başka bir şey kalmıyor.

Kesinlikle doğru. Hoşca kalın Sayın Hocam. Her şey için bir kez daha teşekkür ediyorum.

Güle, güle ben teşekkür ederim.

Son söz:

Örnek bilim insanı İnalçık hocamıza bir kez daha Allah'tan rahmet diliyor, unutulmaz anısı önünde saygı ile eğiliyoruz.

TÜRKİYE'DE BATI RESİM SANATININ GELİŞME EVRELERİ

STAGES OF DEVELOPMENT OF THE WESTERN PAINTING IN TURKEY

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ЗАПАДНОЙ ЖИВОПИСИ В ТУРЦИИ

Işıl SAVAŞER*

ÖZ

Ülkemizdeki plastik sanatlar alanındaki gelişmelerin geleneksel bir anlayışa bağlı, ulusal bir çizgi üzerinde oluşumu ve gelişmeleri makalede hedef alınmıştır. Bu oluşumların ulusal çağdaşlaşma, evrensel boyutlara ulaşmayı hedefleyen bir sentez çabasının yansıtıldığı gözlenmektedir. Türkiye'de Batılılaşma süreci olarak da belirlenen yenilenme çabaları, biçim alanındaki değişikliklerin belirlenmesindeki tek etkenin Avrupa olduğu şeklindeki önyargıları da birlikte getirdiği düşünülmüştür. Tarihsel Türk sanatının, bilhassa İslami çağlarda gerçekleşmiş olan özgün biçimleri yenilenme sürecinde dinamik bir unsur olarak etkili olmuşlardır. Çağdaşlaşma olgusu, aydınların benimsediği milliyetçilik ölçüsünden hız kazanmış, içindeki kozmopolit olan öğeleri ayırtırmak suretiyle evrensel olanı hedefleyen yepyeni bir sentez meydana getirmiştir. Tarihsel ya da çağdaş dönemlerde sanatta yeni bir senteze yönelme durumu, kozmopolit ve yabancı etkilerle kaynaşarak, bunları ve ayıklayarak, yeni, özgün modeller yaratmanın önünü açmıştır. 19. yüzyılda sanat alanındaki bütün büyük etkinliklerde pay sahibi olan asker ressamılar üzerinde önemle ve özellikle kurulmasının sebepleri ise, Cumhuriyet rejimine yönelmiş olan Türk devleti yönetiminde siyasal propagandalarda bu ressamıların büyük rol oynaması olmuştur. Asker sanatçıları, yeni siyasal bilinçlenmede sanat ve kültür alanında yansıyan hedefleri temsil etmişlerdir. 19. Yüzyılın ilk yarısından başlayan asker sanatçıları hareketi, 18 yüzyıl başlarından beri Batı ile ilişkileri kurulmuş olan Saray çevreleri tarafından da desteklenmiştir.

Osmanlı Resim sanatında yüzyıllardır etkili olan minyatür sanatı, güçlü bir resim geleneği oluşturmuştur. 19 yüzyıldan bugüne kadar sağlam bir geleneğe sahip olan Türk resim sanatının gelişmesinde, dönemler içinde toplumsal değerler, ilerlemeler etkili olmuştur. İlk olarak Batılı resim anlayışındaki çalışmalar asker ressamıların çalışmaları ile şekillendirilmiştir Türk resim sanatı ilk dönemlerde sadece ülkedeki yabancılar azınlıklar ve Saray çevresi ile sınırlanmıştır Batı anlamında Osmanlı'da resim sanatının temeli eğitimdeki reformlarla yakından ilişkili olmuştur.

* ORCID: [0000-0002-9421-3861](https://orcid.org/0000-0002-9421-3861), Dr.Öğr.Üyesi İstanbul Medipol Üniversitesi Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, isilsavaser@hotmail.com

Türkiye'de Batı Resim Sanatının Gelişme Evreleri

Ülkemizde Türk resim sanatının gelişmesinde Askeri Okullardaki resim eğitimlerinin önemli katkılar sağladığı bilinmektedir. Bu sanatçılar, Türk resim sanatının temelini oluşturmaktadır. 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu Mühendishane'sinde yetişmeye başlayan asker ressamlarımız, Türk resim sanatına katkıda bulunmuşlardır. Kendilerine özgü usulalarını ortaya koymuşlardır. İlerleyen dönemlerde Batı'ya açılan ressamlar, edindikleri tecrübeleri ve deneyimleri ülkemizdeki diğer sanatçılara da aktarmışlardır. 19. Yüzyılın sonlarına doğru Türkiye'de ilk Sanayi-i Nefise mektebinin (Güzel Sanatlar Okulu) açılması ile, asker dışındaki sanatçıların da ülkemizde resim eğitimlerini geliştirmeleri, önemli dönüm noktası olmuştur.

Türk sanatçıların Batı'da sanat eğitimi görmeleri, Batı resim anlayışlarını öğrenmeleri, üsluplarını kavramaları, yine bu konuda özveriyle çalışan ressamlarımız sayesinde gerçekleşmiştir. Osmanlı resim tarihinde önemli etkileri olan asker kökenli ressamlar kuşağı ise, giderek zamanla 1914 Kuşağı sayesinde sivilleşerek, yerini Cumhuriyet'in kurulması ile beraber sivil ressamların oluşturdukları gruplara bırakmışlardır.

Yeniler, Onlar grubu, D grubu gibi sanatçı grupları, 1950 öncesindeki Türk Resim sanatında gelişmenin öncüsü olmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da görülen soyut resimden Türk sanatçıları da etkilenmişlerdir.

Boya resimlerinde natürlük, peyzaj ve portre konularında büyük ilerlemeler yaşanmıştır. Gerçekte, Türk resminin günümüzde göstermiş olduğu başarıyı ve sağlam temellerini, Cumhuriyet öncesi ve sonrasında emek vermiş olan ilk sanatçılarımız atmıştır. Türk sanatındaki gelişmeler, tarihsel, geleneksel verilere kenetlenmiş olan çağdaşlaşma olgusunu özgün bir ilerleme ve süreklilik zinciri içerisinde oluşturmuştur.

Anahtar kelimeler: Sanayi-i Nefise, empresyonizm, portre, peyzaj, mühendishane

ABSTRACT

The formation and developments of the developments in the field of plastic arts in our country, based on a traditional understanding and on a national line, are targeted in the article. It is observed that these formations reflect a synthesis effort aiming at national modernization and reaching universal dimensions. The renewed efforts identified as the Westernization process in Turkey, form the only factor in determining changes in the area in the form of prejudice that was thought to bring Europe together. The original forms of historical Turkish art, especially in Islamic times, have been influential as a dynamic element in the renewal process. The phenomenon of modernization gained speed from the nationalism scale adopted by the intellectuals, and by separating the cosmopolitan elements within it, a brand new synthesis aimed at the universal was created. The orientation towards a new synthesis in art in historical or contemporary periods paved the way for creating new, original models by fusing with cosmopolitan and foreign influences and sorting them out. In the 19th century, the military painters, who had a share in all major events in the field of art, were especially important and the reasons for their establishment was that these painters played a major role in the political propaganda of the Turkish state administration, which turned to the Republican regime. Military artists represented the goals reflected in the field of art and culture in the new political awareness. The military artists movement, which started in the first half of the 19th century, was also supported by the Palace circles, whose relations with the West have been established since the early 18th century.

Miniature art, which has been effective in Ottoman painting for centuries, has formed a strong painting tradition. In the development of Turkish painting, which has a solid tradition since the 19th century, social values and progress throughout the periods have been effective. First of all, the studies in the Western understanding of painting were shaped by the work of

military painters. Turkish painting was limited to foreigners, minorities and the periphery of the palace in the early periods.

It is known that painting education in Military Schools has made important contributions to the development of Turkish painting art in our country. These artists constitute the basis of Turkish painting art. Our military painters, who started training in the Ottoman Empire Engineering Center from the beginning of the 19th century, contributed to the art of Turkish painting. They have revealed their own unique styles. The painters who opened up to the West in the following periods transferred their experiences and experiences to other artists in our country. Towards the end of the 19th century's first industrial-i Nefise of schools in Turkey (School of Fine Arts) with the opening, the artist studied painting in our country with the exception of military development, there has been a significant milestone.

The fact that Turkish artists received art education in the West, learned their understanding of Western painting, and grasped their styles, was realized thanks to our painters who worked devotedly on this subject. The generation of painters of military origin, who had important influences in the history of Ottoman painting, gradually became civilian in time thanks to the 1914 Generation, and left its place to groups formed by civilian painters with the establishment of the Republic.

Artist groups such as Yeniler, They group and D group were the pioneers of the development in Turkish painting art before 1950. In the later periods, II. Turkish artists were also influenced by the abstract painting seen in Europe after World War II.

Great progress has been made in still life, landscape and portrait subjects in paint paintings. In fact, the success and solid foundations of Turkish painting today were laid by our first artists who worked before and after the Republic. Developments in Turkish art have formed the phenomenon of modernization, which is interlocked with historical and traditional data, within a unique chain of progress and continuity.

Keywords: Sanayi-i Nefise, impressionism, portrait, landscape, military school

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается начало и развитие области пластических искусств в нашей стране, основанное на традиционное понимание и национальные признаки. В этой связи надо отметить, что в ходе его формирования наблюдается синтез, с признаками модернизации национального искусства, с целью достижения универсальных измерений. Усилия, оценённые как процесс вестернизации в Турции, принесло предрассудки, что Европа является единственным фактором, определяющим изменения в области формирования турецкой живописи. Оригинальные формы исторического турецкого искусства, особенно в исламские времена, сыграли важную роль в процессе обновления саиого процесса. Феномен модернизации набирал обороты по сравнению с масштабами национализма и включая в нём космополитические элементы, был создан новый синтез, ведущий к универсализму. Стремясь к новому синтезу в искусстве как в прошлом, так и в настоящее время, сливаясь с космополитическими и зарубежными эффектами и при их отсеивании, открывается путь для создания новых оригинальных моделей. Основная причина выдвижения военных живописцев, принимавших участие во всех основных мероприятиях в области искусства в 19 веке, состоит в том, что они сыграли важную роль в политической пропаганде администрации республиканского правительства. Военные художники представляли цели, отраженные в области искусства и культуры в новом политическом сознании. Движение военных художников, зародившееся в первой половине XIX века, поддерживалось и дворцовыми кругами, отношения которых с Западом установились с начала XVIII века. Искусство миниатюры, которое

Türkiye'de Batı Resim Sanatının Gelişme Evreleri

веками использовалось в османской живописи, сформировало прочную традицию живописи. Развитие турецкой живописи, имеющей прочную традицию с 19 века, находилось под влиянием социальных ценностей и достижений разных периодов. Сначала, произведения с западным пониманием живописи формировались произведениями военных живописцев. В первые периоды турецкая живопись была представлена иностранцами, представителями меньшинств в стране и разными кругами дворца. В западном понимании основы живописи в Османской империи были тесно связаны с реформами в сфере образования. Известно, что обучение живописи в военных училищах внесло важный вклад в развитие турецкого живописного искусства в нашей стране. Эти художники составляют основу турецкой живописи. Наши военные художники, которые начали обучение в Инженерном центре Османской империи с начала 19 века, внесли свой вклад в искусство турецкой живописи. Они раскрыли свои неповторимые стили. Художники, посетив запад в последующие периоды, передали свой опыт другим художникам в нашей стране. Ближе к концу XIX века открытие в Турции первых школ живописных искусств, стал важным моментом для развития художественного образования невоенных художников в нашей стране. Тот факт, что турецкие художники получили художественное образование на Западе, научились понимать западную живопись и усвоили свои стили, был реализован благодаря нашим художникам, которые самоотверженно работали над этой темой. Ход поколения военных художников, которые оказали важное влияние на историю османской живописи, постепенно перешло на гражданские руслу благодаря поколению живописцев после 1914 года после создания республиканского строя в Турции. Группы художников, такие как “Енилер”, “Онлар” и “D”, были пионерами развития турецкой живописи до 1950 года. В более поздние периоды турецкие художники, навестившие Европу после второй мировой войны, также испытали влияние абстрактной живописи. Большой прогресс достигнут в живописи натюрморта, пейзажа и портрета. Фактически, наши первые художники, которые работали до и после создания республиканского строя, заложили фундамент успеха турецкой живописи. Развитие турецкого искусства сформировало феномен модернизации, который переплетён с историческими и традиционными данными в рамках уникальной цепи прогресса и преемственности.

Ключевые слова: Санайи-и Нефисе, импрессионизм, портрет, пейзаж, мюхендисхане

Giriş

Osmanlı döneminde geleneksel resim sanatının minyatür sınırları içinde gelişmiş olduğu bilinmektedir. Osmanlı Türk resim geleneğinde 16.yüzyıla ait arşivler, birçok minyatür resmini barındırmış olmasına rağmen, çoğunun hangi sanatçıya ait oldukları saptanamamıştır. Erken verileri, 15. yüzyılda bulunan Osmanlı resim sanatının örnekleri, nakış resim (minyatür) olarak isimlendirilmektedir. Plastik sanatlardaki alanların tümünde birbirini tamamlayan birçok boyut vardır. Plastik sanatlarda eşzamanlılığın vurgulanmış olması, Türklerin Osmanlı sanatının klasik döneminde nakış zevkini nesnel bir yaklaşımla yeni bir takım düzenlere götürme çabalarını doğurmuştur. Nakış resim sanatının uygulama alanı farklı türlerde ve nitelikte el yazmaları nüshaları olmuştur. Osmanlılara özgü nitelikleri ile nakış resim üslubu, 16. Yüzyılda gelişme göstermiştir. Bilinen en önemli Osmanlı dönemi sanatçıları olan levni Matrakçı Nasuh'a aittir. Minyatür resim sanatında Türklerin genellikle askeri ve sivil hayatlarının canlandırıldıkları

gözlemlenir. I. Ahmet dönemi minyatürlerinde plastik bir ölçülülük bulunmaktadır. 18. Yüzyılda Lale Devri'nde Surname isimli ve Topkapı müzelerinde bulunan el yazmalarının bir nüshasındaki resimlerin, o dönemin önemli sanatçısı Levni 'ye ait olduğu bilinmektedir. Resimlerindeki vücut hareketleri ellerin çizimi Lale Devri'nin batıdan olan Barok gözlemlere yakın olduğunu da işaret etmektedir. Ancak levni'nin resimlerinde batı etkisi yoktur. Ağaçlar, kuşlar zarif hareketler şeklinde gösterilmiştir. Resimlerinde rakkaseler Japon baskılarının kompozisyon özelliklerini ve zarafetini taşımaktadır. Levni, Osmanlı Resim sanatında kompozisyon, renk ve desen bakımından önemli bir sanatçı olmuştur. Lale Devri'nin canlı eğlence yaşamında da resmetmiştir. 1700 lerden itibaren Batı etkileri ilgi çekmeye başlamıştır. Resim sanatını 1793 yılından itibaren etkisini yitirmeye başlamıştır. İlk defa 1793'ten itibaren doğa gözlemlerine dayanan resim dersleri Osmanlı İmparatorluğu mühendishanesinde yer almaya başlamıştır. Ancak o dönemlerdeki resim derslerinin günümüzdeki anlamı taşımadığı istihkam, harita, topçuluk gibi askeri alanlarda fayda sağlamak için bu eğitimin yapıldığı bilinmektedir.

Yeniçeri Ocağı'nın sona erdirilmesinden sonra 1825 yılında II. Mahmut mühendishaneyi daha da geliştirmiştir. 1835 yılından sonra genç sanatçılar resim sanatını öğrenmek adına Avrupa'ya gönderilmeye başlanmış ve eğitimlerine orada devam etmişlerdir. 1846'da mühendishane-i müdürü olan Bekir Paşa, sanatın ülkemizde gelişimi için taş baskı, bakır oyma dallarında önemli katkılar sağlamıştır. [1]

Resim dersi 1875 tarihinden itibaren özellikle askeri okullarda gelişme göstermiştir. Türkiye'de resim sanatı, özellikle Batı anlamında resim çalışmaları sadece asker sanatçılar arasında yapılmıştır. Türkiye'de mühendishaneden mezun olan, resim sanatı eğitimi için Avrupa'ya giden ilk sanatçı, İbrahim Paşadır. Ahmet Emin (1845- 1892) Peyzaj sanatçısıdır. Theodore Rousseau'nunki gibi kırlara büyük cüsseli yüksek ağaçları resimle işler. 19. Yüzyıl başlarında askeri okullarda resim eğitimine verilen önem, genç sanatçıların eğitim amacıyla Avrupa'ya gönderilmeleri, 19. Yüzyıl ortalarında si il okullardaki sanatsal çabalarda toplumun sanat etkinliklerine olan ilgisini çekmeyi amaçlayan sergi etkinliklerinin de başlamasına yol açmıştır. 19. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde resim eğitimi veren okullar, sergi etkinliklerinin ve sanatsal eleştirilerin başladığı ortamlar yaratmıştır. Bu dönemde ressamlar üslup oluşturma çabası içerisinde olmuşlardır. Çağdaş Türk sanatında yeni bir sentezin oluşumunda rol oynayan bu sentez isteği Avrupa biçimlerinin karşısında ihtiyatlı ve esnek bir seçicilik uygulamasına neden olmuştur. Tarihsel dönemlerde de Avrupa biçimleri ile karşılaşmış, ancak o dönemlerdeki sosyo ekonomik şartlar bir yöntem hesaplamasını gerektirmemiştir.

Buna örnek olarak Fatih Sultan Mehmet'in Sarayı'nda çalışmış olan İtalyan ressamlar verilebilir. Bu resimlerde yaratılan biçim ve düzen anlayışı ile bir çatışma durumu olmadığı içindir ki resimler tarihsel bir belge niteliğinden öteye geçmemişlerdir. Çağdaşlaşma, yenilenme ve değişme süreci içinde beliren durumlar sosyo ekonomik ve siyasal alanların kendine has gelişme ölçütleri olmuştur. Bu çağdaş yöndeki yenilenme ve değişimlerin, belirli bir gelişme süreci sorununu gündeme getirmiş olması, tarihsel dönemlerde Türk resim sanatının durağan bir yapıya sahip

Türkiye'de Batı Resim Sanatının Gelişme Evreleri

olduğu konusundaki önyargıların kırılması için sebep teşkil etmektedir. Türk resim sanatındaki değişimlere model olan Batı sanatının gelişmesi sistemi, Türk sanatının tarihsel gelişme mekanizmaları ile karşılaştırıldığında birbirleri ile ayrılan ve çalışmakta olan noktaların olduğu gözlemlenmektedir. Batıda olduğu gibi tarihsel Türk Resim sanatında da 14. yüzyıl başları ile 18. yüzyıl sonlarına doğru uzanan süre içinde Rönesans Barok, Rokoko gibi isimler altında tanımlanabilen evreler söz konusu olmuştur. Bu isimler yakıştırılmış olmakla birlikte, eski geleneklerden kazanılan ilke ayrımları gelişim usulalarını farklı bir biçimde belirlemiştir.

[1]: Turani, A. Dünya Sanat Tarihi, 2013 / 668

Çağdaşlaşma sürecinde günümüze kadar uzanan biçim verilerini gelişim mekanizmasındaki temel olgular olarak göz önünde tutulursa, Türk resim sanatının model ve akımları izleme zorunluluklarına karşılık gelişme sistemleri yönüyle tamamen kendine özgü bir yol izlemiş olduğu gözlenmektedir. Türkiye'de heykel ve resim sanatlarının Sanayi nefese'nin 1883'te kurulmasından bu yana yalnızca 100 yıllık bir geçmişe sahip olduğu bilinmektedir. Türklerin bir büyük kültür değişimi içinde Türkiye topraklarında sahip oldukları Antik Yunan Bizans ve başka eski yerel kültürlerdeki mirası özümseyerek değerlendirmiş oldukları bilinmektedir. Sanatsal mirasın değerlendirilmesi ile batı dünyasındaki yaşam ve kültür değerlerine duyulan ilginin başlaması arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Batı ile ilk etkileşim ilişkileri bu araçlar sayesinde başlamıştır.

"Soyutlayıcı iradenin yenilenmesi ve Doğu sanatlarına özgü eski kalıpların aşılarak bir girişim temposu yaratılması, İslam dünyası içinde sadece Türklere özgü olan bir dinamizmin göstergesidir". [2]

Türkiye'de Batı sanatına karşı ilgilerin artması tarihsel dönemler içinde oluşmuştur. Ancak bu ilgilerin yoğunlaşmaya başladığı dönem, 18. Yüzyılın başlarıdır. Avrupa ile ekonomik ve siyasal alanlarda ilişkilerin artmaya başlaması Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin elçilik yaptığı dönemde edinmiş olduğu izlenimleri Türkiye'ye aktarmış olması etkili olmuştur. Bununla beraber Lale Devri adıyla Osmanlı döneminde batıların da bu eğlenceleri yaşamlarında benimsemeleri de bu yoğunlaşmanın belirtileri olmuştur. Türkler 18. yüzyıl başlarından itibaren batılı yaşam tarzına uymanın zorunluluğunu hissetmişlerdir. Batılılar arasında da egzotik oryantal ilgiler denilen ve Osmanlı topraklarında ilginç görünümeler sunan bir modanın aynı zamanda rastlanmış olması bilinmektedir. Osmanlı topraklarında azınlık sanatçıların resim ve mimarlık alanında etkinlikleri devam ederken, ülkede özellikle orduyu modernleştirme çabalarında batı yöntemlerine uygun olarak eğitim veren askeri okulların oluşturulması zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Berrii Humayun adını taşıyan askeri okullar (1793- 94) yeni resim tekniklerinin öğretilmeye başlandığı ilk Mühendishane lerdir. Bazı perspektif kuralları nesnenin iki boyutlu yüzeylerinde modle edilmesi ile gösterilmesini sağlayan ışık gölge uygulaması gibi kavramlar resim eğitimin içinde yer almışlardır. Her zaman yeniliğe açık olan ve dinamik bir geleneğe sahip olan Osmanlı ordusu içinde reformlarda birbiri ardından gelmiştir. Mühendishane-i Berri-i Hümayunu Harbiye ve Bahriye izlemiştir. Mühendishane, batı uslubunda resim çalışan ilk sanatçıların yetiştiği okul olmuştur. Ferit İbrahim Paşa mühendishaneden, Ferik

Tevfik Paşa ise Harbiye'den yetişen eski mezunlar olmuşlardır. 19. Yüzyılda Çağdaş Batı uygarlığını esas alan kültür değişimleri sürecinde sivil okullar da açılmaya başlamıştır. Galatasaray Mektebi Sultanisi 1869, Darüşşafaka Lisesi 1873 gibi okullar batı dili yanında resim eğitimlerine de önem vermişlerdir.

Ferik İbrahim Paşa (D.1815 İstanbul – Ö.1891 Üsküdar) ilk Türk ressam

Halil Paşa askeri okulda resim eğitimi almış, önemli ressamlardan birisi olup Paris'te güzel sanatlar eğitimi almıştır. Halil Paşa, portre çalışmalarının yanında özellikle İstanbul'un Anadolu yakasında gözlemlerini izlenimci (empresyonist) bir stilde yansıtmıştır. Fransız empresyonist sanatçıların renk üslupları Halil Paşa'nın çalışmalarında görülmemekle beraber, ışık, resimlerinde önemli bir öğedir.

[2]: Tansuğ, S. Çağdaş Türk Sanatı, 2012/25

Ressam Halil Paşa

"Mektebi Harbiye", mühendishanenin haricinde Türk resim sanatına önemli katkılarda bulunmuş bir diğer okuldur. Mektebi Harbiye, II. Sultan Mahmut tarafından 1834 'de kurulmuştur. Bu okulda eğitim görmüş olan sanatçılardan Tevfik Paşa, desen çalışmaları ile resim sanatına katkıda bulunmuştur. Tüm bu sanatçılar,

Türkiye'de Batı Resim Sanatının Gelişme Evreleri

yalnızca doğayı taklit ederek sanat yapılamayacağı konusundaki inançlarında birleşmişlerdir. Hasan Rıza, Türk Resim sanatında kahramanlıkları, savaşları ilk defa çok figürlü kompozisyonlarla resimlerini yansıtmıştır. Sanatçı, Türk ordusunun destanlarını, kale kuşatmalarını, toz bulutları içindeki savaşları, yenicileri resimlemiştir.

Hasan Rıza

Süleyman Seyyid, ilk defa ölü doğa (natürmort) çalışmaları sergilemiş ressamlarımızdandır.

Süleyman Seyyid

Hüseyin Zekai Paşa, Türk resim sanatına kendine özgü çizgileriyle değer katmış önemli ressamlarımızdan biridir. Manzara (peyzaj) ve Osmanlı mimari üslubunu konu alan çalışmalar yapmıştır.

Hüseyin Zekai Paşa

Natürmort ve peyzaj çalışmaları yapan ve Türk sanatına önemli katkılarda bulunmuş olan bir diğer sanatçı ise Şeker Ahmet Paşa'dır. (1841- 1907) sanatçı, İstanbul'da ilk resim sergisini düzenleyen ressam olmuştur. Courbet'in hayvan çalışmalarını anımsatan "Karaca" isimli yapıtı önemlidir.

Şeker Ahmet Paşa
Karaca
Resim ve Heykel Müzesi, İstanbul

Türkiye'de Batı Resim Sanatının Gelişme Evreleri

Kendi içerisinde gözlemlerine dayalı olarak eserlerini üretmiş olan Hoca Ali Rıza (1860-1935) guaj, yağlı boya ve taş baskı çalışmaları yapmıştır.

Hoca Ali Rıza (1898)

Hoca Ali Rıza, 1830'daki peyzaj sanatçılarının üslubundan etkilenmiş ve doğa sevgisini kır olarak düşlemiş, resimlerine yansıtmıştır. Kır resimleri ile birlikte İstanbul evlerini, sokaklarını yine duygusallığı içerisinde resimlemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kriz içerisinde olduğu son dönemlerinde eski devirlerdeki zafer başarılarıyla dolu olan savaşları resmeden Hasan Rıza başarılı ressamlarımızdandır. 1910 tarihine kadar Avrupa'ya eğitime giden sanatçılarımız, Türk resim sanatında askeri okullarda yetişmiş sanatçılardan oluşmuştur.

1835'te Viyana, Berlin, Paris, Londra gibi merkezlere ilk gönderilen genç sanatçılar askeri okul öğrencileri olmuştur. 19. Yüzyılın ortalarında Osmanlı sanat ve kültüründe önem taşıyan Osman Hamdi Bey 1857'de Paris'e gitmiştir. Osman Hamdi Bey, Boulanger ile Jean Leon Gerome'nin atölyesinde çalışmalar yapmıştır. Osman Hamdi Bey, Nefise mektebini kurduktan sonra asker ressam olan Sami Yetik ve Ali Sami Boyar, Hikmet Onat Avrupa'da eğitim almışlardır. Sanayi Nefise'nin Paris'e İbrahim Çallı ve Galip'ten başka, özel olanaklarla batıda sanat eğitimi alan Namık İsmail, Avni lifij ve Nazmi Ziya gibi sanatçılar 1914'te I. Dünya Savaşı'nın çıkması ile yurda dönmek durumunda kalmışlardır. Padişah I. Abdülmecid' den bu yana, Osmanlı padişahları yabancı sanatçılara büyük ilgi duymuşlar bu davranışları ile de örnek alınmaları gerektiğini vurgulamışlardır. Sultan Abdülaziz'in emri ile Paris'te sanat eğitimine gönderilen Süleyman Seyyid Bey ve Ahmet Ali (Şeker Ahmet Paşa) batının etkilerini özümsemişler, özgün ve yeni sentezlere ulaşmışlardır. Bu sanatçılara Hüseyin Zekai paşa da katılmıştır. Asker ressamların gerçekleştirdiği en önemli görevlerden birisi de Osmanlı topraklarında gezdikleri bölgelerin desen ve suluboya resimlerini yapmış olmaları, kendilerine özel bir üslup yaratmış olmalarıdır. Bu dönemde başta manzara teması Türk sanatçılar tarafından farklı bir duyarlılık ve boyut kazanmıştır. Türk sanatında

manzara geleneği her zaman var olmuştur ancak gerçekçi olsa bile soyut şemacılık sınırları içinde kalmıştır. Asker ressamından Süleyman Seyyid 1860-70 arasında figür ve manzara temaları üzerinde çalışmış olmasına rağmen güçlü bir natürmort ressamı olarak bilinmektedir. Türk sanatçıları arasında yalnız Osman Hamdi'nin değişik yöneltte birtakım resimler çalışmasına rağmen, oryantalizm türünün ülkemizdeki tek temsilcisi olduğunu söylemek mümkündür. Osman Hamdi Bey büyük oranda fotoğraftan yararlandığı bilinen, batıda oluşturulmuş oryantal temel temalı pozisyonlar ile çalışmış bir sanatçıdır. Bu dönemde sanatçıları, kişisel üslup geliştirme çabaları içinde doğa ile ilişkiler kurarak gün ışığının etkilerini incelemişlerdir. Bu ressamlar arasında Ömer Adil, Halil Paşa, Ahmet Ziya Akbulut, Hoca Ali Rıza kişisel üslup özelliklerine sahip ressamlardır. Ahmet Ziya Akbulut, tarihi yapılarla ilgilenmiş, İstanbul camilerini tarihsel mimarileri resmetmiştir. Mimariye gösterilen ilgi daha sonraları Türk sanatçıları arasında yaygınlaşmıştır. Şevket Dağ ve Muallim Şevket dinsel mimari yapılarıdaki iç görünümüleri (interior) ilgi duymuşlardır. 19. Yüzyıl Türk resminde ilginç olan diğer bir alan ise deniz teması olmuştur. Mülazım İhsan, Diyarbakırlı Tahsin, Osman Nuri Paşa gibi sanatçıları gemiler, fırtınalı deniz resimleri gibi çalışmalar yapmışlardır. Deniz çalışmaları geleneği diğer sanatçıları da ilgilendikleri tema olmuştur.

İstanbul'da Batı anlayışında eğitim veren askeri okulların dışında sivil olan güzel sanatlar okulunun kurulması, Türk resim sanatının gelişmesine olanak sağlamıştır. 1830 da II. Mahmut, kendi portresini devlet dairelerine koyduran ilk Osmanlı padişahı olmuştur. Bu dönemlerde pek çok padişah, portrelerini batılı sanatçıları yaptırmışlardır. Sanayi-i Nefise mektebinin eğitim vermesi ile birlikte asker ressamları da kendi yerlerini bu okulda eğitim gören sanatçıları bırakmışlardır. Sanayi-i Nefise Mektebi'ni kuran kişi Osman Hamdi Bey'dir. (1840- 1910). Sanatçı, konulu resim üslubunu Türkiye'de en güzel şekilde resmeden ilk ressamdır.

Osman Hamdi Bey
Kur'an Okuyan Adam, 1910
Londra Müzesi

Türkiye'de Batı Resim Sanatının Gelişme Evreleri

Osman Hamdi Bey
Silah Taciri, 1908
Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi

Sanayi-i Nefise Mektebi'ne Fransız sanatçı Leopold Levy hocalık yapmıştır. Yetiştirdiği sanatçılar arasında Turgut Ayalay, Nuri İyem ve Mümtaz Yener bulunmaktadır. Bu sanatçılar Anadolu'yu ve yaşam gerçeklerini konu alan resimler geliştirmişlerdir. Sanatçılar, bu resim anlayışları ile birlik oluşturmuş ve topluluk "Yeniler" olarak anılmıştır. 1950'den itibaren "Yeniler" grubu sanatçıların açmış olduğu yoldan yürüyen sanatçılar, Nejat Devrim, Mübin Orhon, Fahrünnisa Zeyd, Adnan Turani gibi isimlerdir.

1870 yılından sonraki dönemlerde Batı'daki sanatçılar, parlamenter, endüstriyel, bilimsel gelişmelere duyarlılık göstermişlerdir. Ancak o yıllarda Türkiye'deki resim sanatı, toplumsal bir kaygı ve gereksinim taşımamaktadır.

19. Yüzyılın sonlarına kadar Türk sanatında yapılan çalışmalarda Batı'daki anlayışların henüz fark edilmemiş olduğu bilinmektedir. Türk resim sanatı, bu yüzden sadece Batı'daki eski önemli eserler ile alakalı olmuş, nesnel gözlemler ve yansımaları sorunları ile ilgilenmiştir. Bu dönem, Türk kültürüne yabancı olan kültürlerin ülkemizde tanınabilmesi için eserler üretildiği ve sanat adına yaşanması gereken süreçler olduğu bilinmektedir. 1910 yılında İbrahim Çallı, Nazmi Ziya, Feyhaman Duran gibi ressamalar, Batı kültürünü öğrenmek üzere Avrupa'ya gitmişlerdir. Empresyonizm (izlenimcilik), (1910-1914) yılları boyunca Avrupa'da artık bitmekte olan bir akım idi. O dönemlerde, Batı'ya eğitime giden sanatçıların

akımları analiz etmeleri, çözüm getirmeleri konularında kültürel birikimleri de yeterli değildi. Bu sebeple sanatçılar Batı' da artık eski olan sanat akımını ülkemize yenilik olarak sunuyorlardı. İlk Türk empresyonist sanatçıları eserlerini optik görüntülü renkçi anlayışla sergilemiş erdir. Fransız sanatçılarının esas görüşleri ressamlarımız tarafından dikkate alınmamıştır. Nazmi Ziya, empresyonist anlayışa en fazla duyarlı olan ressam olmuştur.

Nazmi Ziya (1881-1937)

Hüseyin Avni Lifij (1889 -1927) empresyonist akımın dışına çıkarak, ekspresyonist bir ifade sergilemiştir, renkçi bir ressam değildir.

Avni Lifij

İbrahim Çallı (1882 -1960), Türk resim sanatına renkçi ve özgür fırça vuruşlarıyla yeni bir üslup getirmiştir. Çıplak modellerden çalışmalar üretmiştir.

Türkiye'de Batı Resim Sanatının Gelişme Evreleri

"Zeybek", "Manolyalar", "Mevleviler" serisi ile resim sanatımıza katkılarda bulunmuştur.

İbrahim Çallı, Manolyalar

Feyhaman Duran (1886-1970) ve Çallı, resminde aynı çizgiyi yakalamışlardır.

Feyhaman Duran

Genellikle peyzaj sanatçısı olarak bilinen Hikmet Onat (1882-1977), renkli fırça darbeleri ve kendisine özgü biçimlemelerini kullanmıştır. Özellikle İstanbul resimleri çalışmıştır.

Hikmet Onat

Batı'daki empresyonist anlayışı en güzel ifade eden Nazmi Ziya (1885-1937) İstanbul'un peyzajlarını duygularıyla çalışmıştır.

Nazmi Ziya

Türkiye'de Batı Resim Sanatının Gelişme Evreleri

1914'te batıdan dönen sanatçılar özel imtiyazlar ile Avrupa'da eğitim gören genç sanatçılar dır. Nazmi Ziya Güran, Namık İsmail, Feyhaman Duran, Avni lifij bu sanatçı grubunu oluşturmuşlardır. Aynı zamanda bu gruba Çallı kuşağı da denilmiştir. 1914 grubu sanatçılarından Feyhaman Duran, portre ressamıdır. Bu kuşak sanatçıların hepsinde portreye ilgi vardır. İnsanın çehre detaylarını belirleme problemlerini çözmeye karşı bir ilgidir. Ülkemizdeki Antik Roma çağının portre büstlerinden bu yana portre de, insan çehresine karşı bu kadar ilgi gösterilmemiştir. 1914 kuşağı Türk Resim sanatında bir dönüm noktası oluşturmuş, yazarların ve edebiyat çevrelerinin de resim sanatı ile ilgilenmelerini sağlamıştır. Sanatçılar, Avrupa'da aldıkları resim eğitimleri ile resmin kompozisyon ve desen kadar renk ögesi bakımından da denge ve uyum içinde olduğunu öğrenmişlerdir. İbrahim Çallı, Sami Yetik, Namık İsmail ve Avni Lifij gibi ressamların resimlerinde resmi statik yapan her şeyden arındıran bir iç dinamizm biçimlerin ritmik ilişkilerinde gözlenmiştir. 19 yüzyılın ortalarından sonra Natürmort resimleri sanatçıların çoğunun ilgisini çeken bir tema niteliği taşımaktadır. Natürmorta olan ilginin 19. Yüzyılda yaygınlaştığı gözlenir ve Süleyman Seyyid Bey natürmort temalı resimler üretmiştir Osmanlı kültür değişimleri süresinde tual resmi etkili bir şekilde güçlenmiştir. . Türk natürmort resimlerinde en özgün yaklaşım, nesnelere atölyede değil, gün ışığında peyzajla birlikte oluşturulmasıdır. Türk resim sanatının oluşumunda 19. Yüzyılda yaşanan köklü değişiklikleri hazırlamış olan geleneksel etkinlikler, tual üzerindeki manzara resimleri olmuştur. 1914 kuşağı ressamları peyzaj resmini geliştirmişlerdir. İstanbul'da 2. Meşrutiyet, 1908'den sonra sanatçı birlikleri oluşturulmaya başlanmıştır. Bu birlikler Cumhuriyet çağına kadar uzanan bir gelişme sergilemişlerdir.

Cumhuriyet ilan edildikten sonra Türk Resim sanatında çağdaş problemleri ülke problemleri olarak gören bir ortam oluşmuştur. Bu durum, ülkemizi çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak için sanatçıların gelişmelerini hızlandırmıştır. 1926 yılından sonra sanatçılarımız tekrar Batı'ya gitmeye başlamışlardır. Sanatçılarımız ülkeye dönüşlerin, ilk defa empresyonizmin dışına çıkarak yeni sanat anlayışlarına sahip oldukları gözlemlenmiştir. 1905 Fransa'da doğan Fovizm, 1908 yılında doğan kübizm, 1906 yılında Almanya'daki ekspresyonizmden etkilenmişlerdir. 1929'da Cumhuriyet döneminin ilk ressam topluluğu olan Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği kurulmuştur. Refik Fazıl Epikman, Cevat Hamit Dereli, Mahmut Cuda Sere Akdik, Nurullah Berk Ali Avni Çelebi, Zeki kocamemi Hale Asaf ve heykeltıraş Muhittin Sebati bu grubun kurucuları olmuştur. Müstakil ressamlar yeni sanat biçimlerini Türkiye'ye getirmek üzere çabalar sarf etmişlerdir. Bu sanatçıların cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra ilerici hareketlerle de bağlantısı olduğu bilinmektedir. Müstakil sanatçıların ilk sergilerini İstanbul'da açmış oldukları tarih, aynı zamanda 1928 olan Türk devrimindeki Latin alfabelerinin kabul edildiği yıl olmuştur. Sanatçıların yeni biçimlemelerindeki cesur davranışlarının, yazı devrimi ile ilişkili olduğu düşünülmüştür. Ali Çelebi ve Zeki Kocamemi' nin yarattığı yeni üslup etkilerinin ülkemizin gerçekleriyle bağdaşması sorusu figür yapısına özgür anlamı kazandırmış olan Ümit Zaim tarafından çözülmüştür. Türkiye'de göçer ve yerleşik köylü tiplerindeki toplulukların folklor

sanatı, aydınlar arasında da büyük ilgi uyandırmıştır. Devrimler konusunda sanatçı ve aydınların sorunları ise karmaşık olup bu karmaşıklığın bir yanında bazı aydınlar, geleneksel değerleri inkar etmişlerdir. Halbuki, geleneksel resim geleneğimizin gelişmesindeki amaç, halkı sanat konusunda eğitmek ve kendimize özgün resim sanatını inşa etmek olmuştur. Değişimlerin hedefinde de sanatçı ve aydınları ülkemizin gerçeklerine yabancı kılmak diye bir anlayış olmamıştır. 1939 yılında, Nurullah Berk, Elif Zeki Faik izer, Abidin Dino, Elif Naci heykeltıraş Zühtü müridoğlu de grubunu kurmuşlardır. D grubu ressamıları ülkemizde 1950'lere kadar önemli çalışmalar sergilemişlerdir de grubunun resimde temel hedefleri empresyonist eylemlerden uzaklaşmak, kompozisyona konstrüktivist ve kübist akımlardan esinlenerek güçlü bir desen temelini oturtmak olmuştur. Diğer yandan, 1934 yılında gruba Bedri Rahmi Eyüboğlu ve Turgut Zaim katılmıştır. Sanatçılar, yerel motif ve temalara eğilim göstermiştir. Anadolu köylülerinin geometrik nakış soyutlamaları arasında bağ kurmuşlardır. Şefik Bursalı Nurettin Ergüven İlhami Demirci Ayetullah Sümer ve Hamit görevlinin yanında Naci kalmukoğlu ve İbrahim Safi de bu çerçevede yer almışlardır. İstanbul'da klasik olan akademik anlayışa alternatif olarak yeni görüşler üsluplar sunmuşlardır. Bu dönemden önce Türk resim sanatı doğanın yansımasından ibaret olmuştur. Sanatçıların yeni sanat anlayışları bu durumu aşmış, sanat sorunları konusunda yepyeni bir soluk getirmiştir.

D Grubu sanatçıları, Türkiye Cumhuriyet döneminde resim sanatının ilk yenilikçi sanatçıları olarak gösterilmiştir. Bu sanatçılar soyut konulara ve kübizme yönelmişlerdir. Paris'teki Andre Lhote Atölyesi önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Grup, 1947'den sonra dağılmış ve sanatçılar kendi üsluplarında ayrı olarak çalışmalarına devam etmişlerdir. 1905-1910 yılları arasında Batı'da oluşan, 1930'lu yıllarda ülkemize gelmiş olan Batı akımları, 1950'li yıllarda Türkiye'de akademilerde anlam kazanmıştır. 1940'lı yılların başlarında kentın yoksul kesimlerindeki, bilhassa İstanbul'da yaşam mücadelesini denizde veren insan topluluklarına karşı sanatçı çevrelerinde büyük ilgi uyanmıştır. . 'Yeniler' ismi ile oluşan grup, 1941'de liman konularını ele alan toplumsal içerikli sergiler düzenlemiştir. Abidin Dino, Nuri İyem, Mümtaz Yener, Turgut Ata, Avni Arbaş, Nejat Devrim ve Selim Turan yenileri oluşturmuştur. Yeniler grubu bir yandan da D grubunun biçimciliğine karşı toplumsal içerik önemi üzerinde önemle durmuştur. "Yeniler grubu sanatçıları 2. plastik sanatlar sergisin de ortaya konan şu cümle altında karşı çıktıkları sanatçılarla birleşmişlerdir: Gayemiz her nesil ve uslubu değerlendirmek şartıyla sanatkarlar arasında birlik ve beraberlik kurarak milli bünyemize tam uyacak şekle ulaşmaktır. [3]

Bedri Rahmi Eyüboğlu atölyesi öğrencileri 1947'de Turan Erol, NedimGünsur, Mehmet Pesen,Orhan Peker, Fikret otyam, Leyla Gamsız, İhsan İncesu Fahrünnisa Sönmez, Mustafa Esirkuş tarafından Onlar grubu kurulmuştur. . Hocaları Bedir Rahmi' den etkilenmiş olan grubun hedefi, Anadolu'nun folklorik öğeleri ile batı resim anlayışı arasında bir birliktelik ve bağ oluşturmaktır. İlk sergilerini Güzel Sanatlar akademisinde açmışlardır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile Türkiye'den Paris'e yine sanatçı akımı başlamıştır. Henüz savaş başlamadan önce Ali Asaf, Fikret Mualla, Nurullah Berk 1946'da Paris' e

Türkiye'de Batı Resim Sanatının Gelişme Evreleri

gitmişlerdir 1946 yılında Paris'te UNESCO tarafından bir sergi açılmıştır. Üye olan ülkeler arasında kültürel yakınlaşma hedeflenmiştir. Bu sergiye 1914 kuşağından, Yeniler grubuna kadar pek çok sayıda sanatçı katılmıştır. Türkiye'de sanatçı, yazar, düşünür çevresi sıkı bir ilişki ortamının özelliklerini taşımaktadır. Çağdaş yenilenme çabaları devrimler ve sosyo ekonomik gelişmelerin tüm sorunlarını irdeleyen tartışmalar Türkiye'de bu çevreye hareket ve canlılık getirmiştir.

[3]: Tansuğ, S. Çağdaş Türk Sanatı, 2013 / 228

Sonuç

16. Yüzyılda Osmanlı Resim sanatında etkili olan nakış resimi minyatür sanatından günümüze kadar uzanan gelişmeler irdelenmeye çalışılmıştır. Askeri sanatçılardan başlayan süreç Cumhuriyet Dönemi ressamı ile devam etmiştir. Çağdaş batılı anlamda kültür değişimi yaşanmıştır, batılılaşma çabaları ve sanatçıların eğitimlerini Türkiye'de uygulama çalışmaları başarılı sonuçlar vermiştir. Cumhuriyetin kurulmasından sonraki dönemlerde oluşan reformlar sayesinde halkın sanat konusunda ilgisini çekmek ve geniş kitlelere sanat kültür anlayışını yerleştirmek amacıyla yapılan çalışmalar sonunda güzel sanatlar eğitimleri önem kazanmıştır sergi salonları Müzeler galeriler müzayedeler Çağdaş Türk Resim sanatında yerini almıştır.

Türk resim sanatı, 18. yüzyılın sonlarında Batılı sanatçıların etkisinde kalmaya başlamıştır. II. Mahmut ve Abdülmecid dönemlerinde Batı resim sanatıyla alakamız daha da artmıştır. Genç Türk sanatçılarının Avrupa'da eğitim görmeleri, Batı resim anlayışını ülkemize getirmelerinde etkili olmuştur. 19. yüzyılda Türk resmi üzerindeki Batı etkisi oldukça artmıştır. Minyatür tarzı resim çalışmaları bırakılmış, üç boyutlu derinlikli resimler çalışılmaya başlanmıştır. Askeri okullardaki sanatçıların 19. yüzyıl resim sanatı gelişmesinde büyük etkileri olmuştur. Tanzimat hareketi ile Güzel Sanatlar Okulları'nın açılması, resim sanatımızı da Batı'ya yöneltmiştir. 19. Yüzyılın ilk yarısındaki programlara yansıyan çağdaş yeniliklere açılma sürecinin köklü bir anlam kazanabilmesi için Osmanlı dönemine son verilerek, Cumhuriyet'in ilan edilmesi gerekmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkelerinden biri olan ulusal ve egemenlik kültür ve sanat politikalarının da yönelişini belirlemiştir. Ulusal egemenliğin gerçekleştirildiği bu koşullarda sanat eğitimi sonucunda ortaya çıkacak faaliyetlerin ülkenin her yerine ulaşması da program hedeflerinden biri olmuştur. Çağdaş kültürü halk kitlelerine yayma yolu ise genel eğitimin yaygınlaştırılmasına bağlı kalmıştır. Süregelen eğitim çabalarını iletişim araçlarının modernleşme süreci desteklemiştir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, D. (2011). Türk Resminin Öncüleri. İstanbul: Etik Yayınevi
Erden, O. (2012). Türk Resim Sanatı. İstanbul: Tempo Yayınları
Tansuğ, S. (2012). Çağdaş Türk Sanatı. İstanbul: Remzi Kitabevi
Turani, A. (2013). Dünya Sanat Tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi
Güvenli, Z. (2012). Sanat Tarihi. İstanbul: Varlık Yayınları

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЁPHOE MOPE
Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

❖YAZIM VE YAYIN İLKELERİ❖

Dergiye gönderilen makaleler özgün olmalıdır. Daha önce kısmen ya da tamamen yayınlanmış yazılar ve intihal içeren makaleler dergiye gönderilmemelidir.

Dergiye yayın gönderen yazar(lar), yayının telif ve yayın hakkı gibi tüm haklarını dergiye verdiğini kabul ve beyan eder.

Dergimizde kör hakemlik uygulandığından aşağıdaki kurallara azami ölçüde önem gösterilmelidir.

- Dergiye gönderilen metinler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde, **10 punto**, iki yana yaslı, 1.5 cm. paragraf başı girintisi ve tek satır aralığıyla yazılmış olmalıdır.
- Makale başlığı, büyük harflerle, ortalanmış ve koyu olarak yazılmalı ve **12** kelimeyi geçmemelidir. Türkçe, İngilizce ve Rusça başlıklar **en yukarı ve üst üste yazılmalıdır**;
- Varsa metin içindeki diğer bütün başlıklar numaralandırılmalı, başlık(lar) koyu ve her kelimenin ilk harfleri büyük olacak biçimde yazılmalıdır.
- Çalışmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım (İmla) Kılavuzu esas alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.
- Metinlerin kaynakça ile birlikte 25 sayfayı geçmemesi tercih edilir.
- Yazar adı/adları başlığın hemen altında sola yaslı yazılmalıdır. Yazar adı/adlarına (*) ile dipnot verilerek, yazarın ORCID numarası bilgileri (unvanı, çalıştığı kurum, yazışma adresi, e-posta) yer almalıdır. Örnek: **Araş. Gör, ORCID: 0000-0001-9160-4288, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bunyamintetik@gmail.com**. Ana metnin öncesinde, 200-250 kelime arasında, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak yazılmış bir “Öz” yer almalıdır. Özde araştırmanın kapsamı ve amacı belirtilmeli, kullanılan yöntem tanımlanmalı ve ulaşılan sonuçlar kısaca ifade edilmelidir. Özün hemen altında en az beş en fazla sekiz anahtar kelime yer almalı ve bu anahtar kelimeler, özel adlar dışında, küçük harflerle yazılmalıdır. **Öz ve anahtar kelimeler 10 punto ile yazılmalı, paragraf girintisi bırakılmamalıdır.**
- Tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin bir numarası ve başlığı olmalıdır. Bu materyallerin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması için 10x17 cm’lik alanı aşmaması, 10 punto ile ve tek aralık kullanılarak yazılmış olmaları gerekir. Resim, grafik ve benzerlerinin ayrı bir dosya hâlinde ve jpeg formatında kaydedilmesi baskı kalitesi açısından gereklidir. Bu materyaller metnin üçte birinden az olmalıdır.

ATIFLARIN VE KAYNAKÇANIN DÜZENLENMESİ

- Ana metindeki tüm göndermeler, APA standardında metin içi kaynak gösterme sistemi ile belirtilir. Düzenleme ve kontrol sırasında kolaylık sağlaması ve hataları minimuma indirmesi için MS Word programının otomatik kaynak gösterme sisteminin kullanılması önerilmektedir.
- Manuel girecek yazarlar için APA standartlarına ulaşmak için Türk Kütüphaneciler Dergisi'nin "Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme, Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları" eserine müracaat edilebilir; http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

❖ WRITING AND PUBLICATION PRINCIPLES ❖

Articles submitted to the journal must be original. Articles containing plagiarism or published partially or fully before should not be submitted.

The author(s) who send articles to the journal accept and declare that they give full rights, such as copyright and broadcasting rights, to the journal.

Since blind review is applied in our journal, the following rules should be given maximum importance.

- The texts sent to the journal should be in Times New Roman, 10pt, 1.5 cm on the left and right margins, with single space in Microsoft Word program.
- Never use the space or tab key for formal corrections in the article.
- The title of the articles should be written in capital letters, centered and bold, and not exceed 12 words.
- The headings in Turkish, English and Russian should be written at the top, as in the example below;
- If present, all other headings in the text should be numbered, the title(s) should be bold, and the first letter of each word should be capital.
- The Turkish Language Institution's Spelling (Imprint) Guideline should be taken as a basis in studying, and as many Turkish words as possible should be used instead of foreign words.
- It is preferred that texts do not exceed 25 pages including bibliography.
- Author name(s) should be written on the left just under the heading. Authors' names/titles should be accompanied by an asterisk(*) and the author's information (title, institution, address, e-mail) should be included. An "Abstract" written in Turkish, English and Russian between 200 – 250 words should be placed before the main text. The scope and purpose of the study should be specified, the method used should be defined and the results achieved should be briefly stated. At least five and a maximum of eight keywords should be placed immediately below the abstract, and these keywords should be written in small letters except for private names. Abstract and keywords should be 10 points, and no paragraph indent should be left.
- The table should include the number and title of figures, figures, graphics, and the like. These materials must be 10 pt with a single spacing so that the journal does not exceed 10 x 17 cm. The recording of pictures, graphics and the like should be submitted in a separate file in JPEG format. These materials should be less than one third of the whole text.

CITATIONS AND BIBLIOGRAPHY

- All citations in the main text are specified by the in – text citation system in the APA6 standard. It is recommended to use the automatic citation system of MS Word program for ease of editing and control and to minimize mistakes.
- Authors preferring to do citation manually can refer to Turkish Librarians' Journals' APA6 Guidelines on Sourcing, Tables and Figures for Scientific Publications'. This link can be accessed at http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

❖ ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ ❖

Статьи, отправленные в журнал, должны быть оригинальными. Статьи, опубликованные частично или полностью или же содержащие элементы плагиата не принимаются.

Автор (авторы), которые будут присылать статьи для публикации, автоматически заявляют, что отказываются от гонорара и передают право на гонорар журналу, а так же передают право журналу для публикаций высланной статьи в следующий раз.

В виду того, что в нашем журнале применяется “слепое” рецензирование, максимальное внимание уделяется следующим правилам.

- Тексты, отправленные в журнал, должны быть написаны шрифтом Times New Roman, 10 шрифта, начало абзаца 1,5 см. интервал одиночный. Отступы с левой и правой стороны одинаковые.
- Название статьи должно быть написано заглавными буквами, в середине, жирным шрифтом и не должно превышать 12 слов. **Название пишется сначала. На турецком, английском и русском языках, один за другим**
- Все остальные заголовки в тексте должны быть пронумерованы. Подзаголовков (ки) должны быть выделены жирным шрифтом. Первая буква каждого слова должна начинаться с большой буквы.
- Правописание должно быть основано на правилах “Института Турецкого Языка”. По возможности вместо иностранных слов, должна быть использована турецкая лексика.
- Предпочитается, что объем текста не превышал 25 страниц с библиографией.
- Имя автора/имена авторов должны быть написаны под заглавием ближе к левой стороне. Под именем (именами) авторов даётся информация, которая должна включать в себе следующие ORCID данные (должность, учреждение, адрес, адрес электронной почты). К примеру: **ORCID: 0000-0001-9160-4288, соискатель, Ардаганский университет, гуманитарный факультет, отделение турецкого языка и литературы, bunyamintetik@gmail.com**
- Перед текстом статьи необходима аннотация. Аннотация должна быть на турецком, английском и русском языках в пределах 200-250 слов. Необходимо указать объем и цель исследования, должен быть определён использованный метод и краткое изложение достигнутых результатов. По меньшей мере пять и максимум восемь ключевых слов должны быть помещены непосредственно после аннотации. Эти ключевые слова должны быть написаны строчными буквами, за исключением собственных имён. **Аннотация и ключевые слова должны быть написаны 10 шрифтом без абзаца.**
- Таблицы, схемы, рисунки, графика и т. п. должны иметь номер и заглавие. С целью соблюдения размеров страниц подобный материал не должен превышать размера в рамках 10 x 17 см. Они должны быть написаны 10 шрифтом, одинарным интервалом. Для достижения качества печати рисунки, изображения необходимо присылать в отдельном файле в формате jpeg. Эти материалы должны составлять менее одной трети текста.

Правописание цитат и библиографии

- Вся представленная в основном тексте библиография обозначается системой текстовых ресурсов по стандартам APA 6. Рекомендуются использовать

автоматическую систему отображения исходного текста программы MS Word для автоматического редактирования и минимизации ошибок.

- Для введения источников вручную по стандартам APA 6 авторы могут пользоваться “Правилами APA 6 журнала библиотек Турции” по эл. адресу http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

❖ Abone Şartları ❖

Abone olacaklar Erdoğan ALTINKAYNAK adına TR67 0001 2009 6780 0001 0179 88 numaralı Halkbank hesabına abone bedelini yatıracaklar ve dekontlarını adres bilgileri ile birlikte yazışma adresine posta veya faks yoluyla iletceklerdir.

❖ Payments ❖

Subscribers should deposit the subscription fee to Erdoğan ALTINKAYNAK’s Halkbank account number: TR67 0001 2009 6780 0001 0179 88 and send their receipts as well as their own contact addresses to the communication address via mail or fax mentioned above.

❖ Абонентное условие ❖

Для оформления подписки необходимо произвести оплату на имя Erdoğan ALTINKAYNAK, банковский счет № 05732013 Квитанцию об оплате вместе с информацией о Вашем адресе необходимо передать почтой или по факсу в редакцию журнала.

❖ Fiyatı / Стоимость / Price ❖

150 TL(Yurtiçi / для граждан Турции / Interior)
50 \$ / 40 Euro (Yurtdışı / для граждан других стран / Abroad)

❖ Abonelik Bedeli / Стоимость подписки / Subscription Price ❖

600 TL(Yurtiçi / для граждан Турции / Interior)